DE VOORNAME
HUIZEN EN GEBOUWEN
VAN
's-HERTOGENBOSCH,
ALSMEDE HUNNE EIGENAARS OF BEWONERS
IN VROEGERE EEUWEN.

AANTEEKENINGEN
UIT DE
BOSSCHE SCHEPENPROTOCOLLEN,
LOOPENDE VAN 1500—1810.

DOOR
JHR. MR. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT,
BESTUURSLID VAN HET PROVINCIAAL GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IN NOORDBRABANT.

III^e DEEL.
(Mit 15 Tafeln Abb.)

Uitgave van
het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
in Noordbrabant.

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

A 2460 e(3)

DJ
411
.H5
B37x
1911
Vol. 3

DE VOORNAME
HUIZEN EN GEBOUWEN
VAN
's-HERTOGENBOSCH,
ALSMEDE HUNNE EIGENAARS OF BEWONERS
IN VROEGERE EEUWEN.

AANTEEKENINGEN
UIT DE
BOSSCHE SCHEPENPROTOCOLLEN,
LOOPENDE VAN 1500—1810.

DOOR
JHR. MR. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT,
BESTUURSLID VAN HET PROVINCIAAL GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IN NOORDBRABANT.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

III^e DEEL.

Uitgave van
het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
in Noordbrabant.

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

HOOFDSTUK I.

De Hinthamerstraat (Zuidzijde) vanaf de Geerlingsche brug tot aan de St. Jacopsstraat.

a. Het huis de Notenboom,

(nos 149, 151, 153 en 155).

Aan de overzijde der Geerlingsche brug stond oudtijds aan den hoek der Dieze en de Zuidzijde der Hinthamerstraat het huis *de Notenboom*, waarvan als eerste eigenaar wordt vermeld Willem van den Bosch, den broeder van den in Dl II p. 588 genoemden ridder Geerling van den Bosch.

Cuperinus (Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 55) deelt over dit huis het volgende mede: „Omtrent dese tijt (1434) quamen die Cellebruders eerst ten Bosch wonen, ende sy woonden eerst tegen Sint Jacopsstraet over, daerna quamen sy wonen *in den Nootboom*, aldernaest die Geerlinxse brug opten Clarenclooster syde, ende daerna quamen sy op den Triniteyt, daer sy noch woonen".

Gezegd huis zal, nadat de Cellebroeders het hadden verlaten, een particulier huis geworden zijn. In het begin der 17e eeuw werd het door deszelfs toenmaligen eigenaar in tweeën gesplitst, wat het nu nog is, terwijl het thans bovendien geheel is verbouwd.

Hoe het er in het begin der 17e eeuw uitzag kan men eenigszins opmaken uit den navolgenden inhoud van eenige Bossche Schepenakten 1):

---

1) Men zie ook nog Reg. no 281 f. 232 vso.

Reg. n° 288 f. 108. 4 Januari 1616. Peter, zoon van wijlen Peter, den zoon van Nicolaas Goijartszn van den Wyer, genaamd van Empel, verkoopt aan den wollenlakenkooper Arnd, zoon van Jacques van Stryp Franchoyszn: *eene voorhuysinge, gemeynlijck genoempt in den Noitboom, haren grondt, plaetsse ende een cleyn afterhuysken, mitsgaders noch een huysken boven de afterste poirte ende noch een sydelhuysken offte afhanc*, staande in de Hinthamerstraat omtrent de Geerlingsche brug tusschen het huis van den messenmaker Jan Corneliszn Oostwaarts *ex uno* en tusschen eensdeels de poort en de ledige voorplaats van voornoemden Peter van Empel en voorts verder naar achteren de Dieze *ex alio*, verklarende de verkooper zich voor te behouden gezegde poort en ledige voorplaats met eene kamer, genaamd *de hoogkamer* en den kelder, onder die kamer gelegen, zoomede eene andere kamer, welke beide kamers haren uitgang naar de openbare straat zullen blijven behouden door de meergemelde poort over de meergezegde voorplaats (die zich toen achterwaarts uitstrekte tot aan eene doode gracht).

Reg. n° 321 f. 235. 23 Maart 1621. Jan, zoon van Willem Gerardszn van den Graeff, verkoopt aan Peter, den zoon van Peter, den zoon van Nicolaas Goijartszn van den Wyer, genaamd van Empel, *seeckere poorte ende voorplaetsche ende daertoe eene camere, genoempt de hoochcamere ende oyck den geheelen kelder onder deselve hoochcamere gelegen, ende daertoe noch een andere camere met haeren gronden*, staande en gelegen tusschen het huis *den Nootboom*, eerst toebehoord hebbende aan genoemden van Empel, nu toebehoorende aan Arnd van Strijp, *ex uno* en tusschen de Dieze *ex alio*, en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van genoemden van Strijp, welke goederen meergenoemde van Empel, toen hij aan genoemden van Strijp het huis *den Nootboom* verkocht, zich bij akte van 4 Januari 1616 had voorbehouden en waarvan de kooper nog de andere helft heeft.

Blijkens Reg. n° 519 f. 23 behoorde in 1705 het huis *de Notenboom* aan Cornelis van Blotenburg, raad van den Bosch

en werd toen de, als gezegd, daarachter gelegen hebbende *doode gracht*, genoemd eene gracht.

b. Het eerste gesticht der Bonenfanten.

Bij zijn testament van den laatsten November 1401, medegedeeld door Jhr. A. van der Does de Willebois in zijne Studiebeurzen II p. 211, maakte Henrick Buc, priester en kanonik der kerk van St. Jan Ev. te den Bosch 1), eene stichting tot de opvoeding van 10 arme scholieren, tusschen de 8 en 18 jaren oud zijnde en bestemde hij daartoe „sijn steenen huys met een iegelycke syne toebehoorten, dwelck hy tegenwoordich bewoont, gelegen binnen den Bosch in de Hinthamerstraet, dwelck hy onlancx door den title van exceptie (?) tegens Arnt van Beke verkregen heeft; hij bepaalde daarbij, dat zijn neef Ludolph van Bommel Ludolphszn diens huis, staande bij de straat de Zijle te den Bosch, tegen bedoeld huis zoude kunnen ruilen, doch deze deed dat niet, zoodat dit huis de bestemming kreeg van opvoedingsgesticht van arme scholieren, die den naam ontvingen van Bonenfanten; vandaar dat meerbedoeld huis *Bonenfantenhuis* geheeten werd. In oude Bossche Schepenakten wordt er van gezegd, dat het oudtijds toebehoorde aan Arnd Marsman; verder komt er over voor in Reg. n° 168 f. 175, dat „Heer ende broeder Symon Pelgrom, prior des convents van de Hemelschen poirten des ordens van Sinte Willem, heren Peter Moor, canonick ende scriver des capittels van St. Jan ende mr. Jan van der Stegen, rectoir ende meester der tafelen van den Heiligen Geest in der stat van Shertogenbossche, als provisoren des huys van den kijnderen, bonefanten genoempt, staende in de Hijntamerstraet tegenover die fraters, aldernaest den huyse Adriaens die Ruyter Segerszn ende Heeskens, dochtere van Lucas van der Locht", — met beide laatstgenoemde eigenaren op den

1) Men zie over zijne familie Taxandria VI p. 167.

10 Januari 1544 eene overeenkomst sloten over eenen gemeenen muur.

Zooals wij in Dl II p. 521 reeds zagen, werden de Bonenfanten 4 Januari 1602 overgebracht naar een huis, staande aan de Papenhulst, dat hunne provisoren tegen het hierbedoeld huis in ruil hadden bekomen van Henrick, zoon van Reyner, den zoon van Daniel Loyen, *knokenhouwer*.

Genoemde Henrick Loyen verkocht daarop het hierbedoeld huis 28 Januari 1626 (Reg. n° 326 f. 221) aan Bartholomeus Loeff van der Sloot; het werd alstoen omschreven als volgt: „huys, erve, hoff ende achterhuys, gelegen in de Hinthamerstraet over de Geerlinxsche brugge tusschen erve Anthonis Dierckszn, timmerman, *ex uno* ende tusschen erve de Wed. Lamberts van Horen *ex alio*, streckende van de gemeyn Hinthamerstraet achterwaerts tot zeeckere gracht aldaer, welck voirs. huys etc. voirn. Henrick Loyen tegens heer ende broeder Lambert Naets, prior des Convents van de Hemelsche poirte, genaempt Baseldonck, etc., provisoiren van de Arme Schoelieren, die men noempt Bonifanten, by erffmangelinge vercregen heeft 4 Januari 1602".

Den 13 December 1675 werd dat huis gerechtelijk uitgewonnen en toen werden daarvan koopers Cornelis van Meerwijck en Jan Anthoniszn de Leeuw (Reg. n° 473 f. 69); dezen kochten toen ook het daarnaast staand huis, *het Hoefijzer* genaamd; dit huis was in het jaar 1626 gebouwd door den timmerman en houtkooper Anthony, zoon ven Dirck Corneliszn Hoolgeest, genaamd van Alcmaar, die ter herinnering daaraan zijn wapen met het jaartal 1626 er onder deed plaatsen in den voorgevel van dat huis, waaruit het een dertig jaren geleden verwijderd is. Diens vrouw was Margriet, dochter van Henrick van Amstelredamme en, vóór dat zij met hem trouwde, weduwe van Jan Corneliszn, den olieslager. (Reg. n° 388 f. 105) 1).

---

1) Men zie over dit huis nog Reg. nos 283 f. 141 vso; 324 f. 369 vso; 339 f. 493; 344 f. 112 vso en 388 f. 493.

Later was van het Bonenfantenhuis en het huis *het Hoefijzer* eigenares Maria Sophia gravin van Byland-Halt, die eerst huwde met Jacob Lodewijk Sweerts de Landas, heer van Baerschot en daarna met mr. Cornelis Vinck, advocaat te den Haag. Toen zij weduwe van dezen laatste was, werden die beide huizen 17 September 1759 ten haren laste gerechtelijk uitgewonnen (Reg. n° 577 f. 188 v^{so} en vlgd); van het gewezen Bonenfantenhuis, dat toen omschreven werd als: „eene poorte, groote plaets en huys, staende op het Hintemereynde met een stal daeragter, neffens erf Hendrick Heurdemans *ex uno* en het huys *het Hoefijzer ex alio*, streckende van het Hintermereynde tot aen het Fraterstraetje", werd alstoen kooper de metselaar Martinus Soerwyn en van het huis *het Hoefijzer* de metselaar Hendrik van Uden. Eenige jaren geleden is eerstbedoeld huis tegelijk met eenige huisjes, die in het straatje Achter den Dove stonden, afgebroken en is toen de Parochiestraat daarvoor in de plaats gekomen.

c. Het straatje Achter den Dove.

Oudtijds werd dit straatje, dat langs het huis *het Hoefijzer* loopt, geheeten *het Fraterstraatje* of *Arm Fraterstraatje*, ook wel (zie akte van het jaar 1663 in Reg. n° 443 f. 220) *het Evert van den Waterstraatje*. Welken dezer namen dat straatje het eerst had is mij niet met zekerheid kunnen blijken, zoodat ik niet kan zeggen of het zijnen laatsten naam ontving van Everard van de Water, den vader van na te noemen Ludolf, dan wel van Everard van de Water Janszn, die daarin in het jaar 1590 als man van Elisabeth de Heusch met Jacob Sanders, als man van Elsbene de Heusch, twee huisjes had staan (Reg. n° 269 f. 85). Ontleende het zijnen laatstgezegden naam aan laatstgenoemden Everard van de Water dan is die naam posterieur aan dien van het Fraterstraatje en kreeg het voorbedoelden naam van eerstgenoemden Everard van de Water anterieur.

Ik vond den naam van Fraterstraatje vroeger dan dien van Evert van de Waterstraatje. Heer Lulof van de Water, kanonik der St. Janskerk te den Bosch, verkocht 23 Juni 1455 het huis, dat hij in gezegd straatje had staan — en toen aldus omschreven werd: „domus, area, ortus ac domus posterior, siti in Buscoducis ultra pontem, dictum Gerlaci, inter hereditatem olim Arnoldi dicti Marsman, nunc Bonifantiorum et inter quondam fossatum ibidem *ex uno latere*, et inter quondam viculum ibidem *ex alio latere*, tendentes a dicto vico retrorsum ad quandam viam ibidem tendentem usque ad communem aquam," — aan Rutger van Arkel ten behoeve der: *fratrum in communi vita viventium et commorantium in hereditate quondam Arnoldi Heym, sita in Buscoducis juxta vicum Hyntamensem.* Zeker is het, dat dit straatje naar deze *fratres* den naam van *Fraters-* of *Arm Fratersstraatje* bekomen heeft. Jan van Brussel, pater en rector der priesters en clerici van het Bossche Fraterhuis, verkocht voorzegd huis 11 Januari 1509 (Reg. n° 104 f. 323 v^{so}) aan Nicolaas Hoyberchs, priester en beneficiaat der Bossche St. Janskerk.

In eene Bossche Schepenakte van 1638 wordt meerbedoeld straatje genaamd *het Fratersstraatje* of *de Dove*; dien laatsten naam kreeg het, omdat toen of enkele jaren vroeger in het huis *de Rogbloem*, dat aan den hoek van dat straatje en de Hinthamerstraat O.-Waarts staat, woonde de dove bakker Aelbert. (Cf. Reg. n^{os} 248 f. 129 en 367 f. 541); zijn voormeld huis werd een tijd lang naar hem *de Dove man* geheeten (Reg. n° 430 f. 403). In 1704 woonde in dat huis ook een dove bakker, n.l. Willem van Hulst, die eveneens *de dove* bijgenaamd was (Reg. n° 516 f. 150). Naar die beide doven heet dit straatje thans nog *Achter den dove.*

In dat straatje stond eens, waar precies heb ik niet kunnen uitvinden, het gasthuis voor 5 arme oude vrouwen, dat Aleid van Berckel, die eigenlijk genaamd was „Aleid van den Broeck, weduwe van Jr. Jan Geraertszn van Berckel, raad van den Bosch" en die aldaar in de Ridderstraat woonde,

bij haar testament van 4 November 1536 had gesticht en waartoe aanvankelijk was bestemd haar huis, staande in de Ramen nabij den Grooten Hekel te den Bosch. Laatstbedoeld huis moest later voor de verdediging van den Bosch worden afgebroken, waarna den 15 December 1606 (Reg. n° 251 f. 20) Christiaan Christoffels als „provisor van het Armen Vrouwengasthuis, geheeten Jouffrou Aleyt van Berckel's Gasthuys, eertijds gestaan hebbende bij den Hekel in de Ramen en nu in de Hinthamerstraat tegenover de Fraters", aan de stad den Bosch, ten behoeve harer fortificatie, verkocht: *den gront van een afgebroken huysinge, eertijts geweest sijnde 't voors. Gasthuys, gelegen ter plaetse, genoempt In de Ramen by de Heeckel aldaer, tussen d'water aldaer vlietende d'een syde, streckende totter stadtwalle toe.*

Gezegd Gasthuis was inmiddels overgebracht naar een huis, staande in het straatje Achter den Dove. Den 12^en^ December 1695 diende Christoffel van Beugen, in zijne hoedanigheid van *rectoir ende provisoir van seekere Vrouwen Gasthuys, staende opt Hinthamereynde in een straetje Achter den Doven, eertijts gefundeert by Juffrouw Alida van Berckel,* aan de Regeering der stad den Bosch een request in, waarbij hij haar betoogde, dat dit Gasthuis gebrek had aan revenuen; dat wegens de *wandeugenthijt* van renten en pachten het sedert de laatste jaren niet meer kon *gemainteneert* worden, zelfs niet met behulp der jaarlijksche bijdrage van fl. 400, die de ouders van hem, requestrant, er aan gaven, en dat het gebouw van dit gasthuis bovendien zoo *ruineus en caducq was*, dat slechts de muren en het dak er nog van over waren en de deuren, vensters en ander timmerwerk er aan ontbraken, zoodat het invallen er van elken dag kon verkocht worden, en daarom haar verzocht de enkele renten, die aan deze stichting toebehoorden, over te nemen ten bate van een ander gasthuis. De Regeering van den Bosch nam deze *presentatie* aan en daardoor verdween het gasthuis van Aleid van Berckel voor goed van het wereldtooneel.

d. Het R. Kath. bedehuis op het Hinthamereind. 1)

Het eerst wordt van dit bedehuis melding gemaakt in het reeds meermalen aangehaald Memoriaal van Martinus Ackersdyck, waarin deze daarover het volgende mededeelt:

den 27 December 1654 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden in de huysinghe, toebehoorende Philips Lievens, gestaen opt Hintemereynde alhier, daer in woont een quesel, genaempt Geertruyt; is voor het huys betaelt de volle peene van fl. 300, etc.;

den 26 December 1655 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden in de Hintemerstraet, daer uythanght de Witte Lely ende daerin woont een quesel, genaempt Geertruyt ende is voor het huys betaelt de volle peene van fl 300, etc.

Uit deze passages blijkt duidelijk, dat dit bedehuis aanvankelijk werd gehouden in het huis *de Witte lelie,* destijds toebehoorende aan Philips Lievens, niet echter waar dat huis stond. Dit laatste valt op te maken, vooreerst uit eene Bossche Schepenakte, staande in Reg. n° 448 f. 100, vermits daarin vermeld staat, dat 5 December 1657 2) Philips, zoon van wijlen Wouter Lievens, als weduwnaar van Hester, dochter van wijlen Jan Adriaanszn Strick, timmerman, als daartoe bij haar testament gemachtigd, aan Catharina, dochter van wijlen Jaspar Gast, had verleend eene grondrente 3) uit een *huys, erve, hoff ende drie cameren, met eenen doorganck in de St. Jacobsstraet, gemeynlic genoempt In de witte lelye,* staande in de Hinthamerstraat over de Geerlingsche brug tusschen

---

1) Men zie hierover G. A. Meyer de Predikheeren te 's Hertogenbosch p. 130 en vlgd.

2) De daarvan opgemaakte akte staat in Reg. n° 413 f. 90 v^so^.

3) Deze grondrente werd blijkens Reg. n° 431 f. 91 21 April 1681 voor de helft afgelost door Abraham van der Schelstraeten, die toen eigenaar was van dit huis, zooals blijkt uit Reg. n° 538 f. 170. Zijne vrouw was Jenneken Lievens, dochter van Philips Lievens. (Zie Reg. n° 481 f. 135).

het huis van Goyart Huyberts Zeysmakers Smits Marktwaarts *ex uno* en het huis van de Zusters op den Uilenburg *Hinthamerpoortwaarts ex alio*; verder uit de Bossche Schepenakten van 26 Januari 1696 (Reg. n° 481 f. 135); 17 Januari 1718 (Reg. n° 538 f. 170); 1705 (Reg. n° 519 f 229); Reg. n° 590 f. 128 v^{so}; Reg. n° 578 f. 130 en eindelijk uit het Cijnsregister van den Bosch, omdat daaruit blijkt, dat het huis *de Witte lelie* dat was, hetwelk later *de Hopzak* werd genaamd en stond tusschen het huis, genaamd *de Hamer*, hetwelk in 1657 toebehoorde aan genoemden Zeysmakers Smits en thans genummerd is Hinthamerstraat 181, Marktwaarts *ex uno* en het huis, genaamd *de Kalverendans*, dat het eigendom was, in 1629 van het Klooster op den Uilenburg te den Bosch, en in 1696 van Roelof Tybosch, Hinthamerpoortwaarts *ex alio*. Van het huis *de Witte lelie*, dat evenals het huis *de Kalverendans* tegenwoordig niet meer bestaat, zijnde toch op de erven van die beide huizen eenige jaren geleden een ander huis gebouwd, dat thans genummerd is Hinthamerstraat 183, is het hierbedoeld bedehuis overgebracht op een erf, gelegen achter het huis, genaamd *de Maagd van den Bosch*, thans genummerd Hinthamerstraat 179, staande aan die straat tusschen het huis *de Hamer* Hinthamerpoortwaarts *ex uno* en het huis *de Vergulde Roos* Marktwaarts *ex alio*. Wanneer gezegd bedehuis van *de Witte lelie* naar dat erf is overgebracht, blijkt echter niet meer.

Blijkens eene akte van den Bosschen notaris Willem Vos van 15 November 1683 1), op den rug waarvan staat: *Coopconditie van het huys en kerck van het Hintemereynd* (n.b. het gedeelte van de Hinthamerstraat, dat gelegen is tusschen de Geerlingsche brug en het Kanaal, heette destijds het Hinthamereind), werd het huis *de Maagd van den Bosch* op dien datum als volgt verkocht: Catharina van Weert, jonge dochter, verkoopt aan Jan van Bilsen, burger van den Bosch: „eene

1) Overgeschreven in Schepenreg. van den Bosch n° 502 f. 40.

huysinge, erve, hoff, somerhuysken, genoempt *de Maecht van den Bosch*, staende in de Hinthemerstraet tusschen den huyse ende erve van de weduwe Bernaert Le Hardy, genoempt *in de gulde Roose*, aen d'een zyde ende tusschen huys ende erven van de kinderen van Goyaert Huyberts Seysmaeckers aen d'ander zyde, met twee woningen onder een dack in de St. Jacobsstraet, oock met de hellicht van de grootste camer onder een dack des grooten achterhuyse van de voorschreven huyse, genoempt *de Vergulde Roose*, d'welck nu gemaeckt is tot eene huysinge, te weeten die camer, die oostwaert gelegen is, mitsgaders den hoff tusschen de voorschreve wooninge, met een cleyn camerken daer tegenwoordigh opstaende ende tusschen de voorschreven grootste camer", zijnde het voorschrevene 28 Februari 1636 1) door Catharina, dochter van wijlen Anthonis Herincx 2) en weduwe van Balthasar Donckers, verkregen bij transport tegen de erfgenamen van den lakenkooper Peter, zoon van Willem Adriaanszn van Heeswyck, haren eersten man 3), ende alnoch seecker huys, hoff ende erve, gestaen in het Fratersstraetken, alias achter den Doven, gebruyckt wordende by Hendrick Abrahams, eertijds toegekomen hebbende Balthasar Donckers 4) ende Catharina, dochtere Anthonis Herincx, — alle welcke huysingen, hoven ende erffenissen voorschreven" aan genoemde verkoopster zijn aangekomen bij scheiding en

---

1) Reg. no 380 f. 32.

2) Zij wordt in laatstgezegde akte gezegd te zijn de dochter van Jan Everardszn van Ravensteyn; zij onderteekende zelfs met: Katelijn Jans van Ravesteyn! Waarschijnlijk is de naam Ilerincx foutief (Zie Dl I p. 241 noot 1).

3) Zij waren Cornelis, zoon van Jaspar Willemszn van Heeswyck; Peter Boudewijns van Santvoort als man van Maryken; Pauwels Wynants als man van Judith en Niclaes van Nyehoff als man van Willemken, allen dochters van genoemden Jaspar van Heeswyck, die de broeder was van Peter; deze laatste had het voorschrevene 1 December 1599 (Reg. no 263 f. 140) gekocht van mr. Goyart van Engeland, raad, kapitein van de Schutterij van den Ouden Voetboog en meester en rector van het Groot Ziekengasthuis te den Bosch, die het 10 Nov. 1579 (Reg. no 229 f. 15 vso) had gekocht van de weduwe en kinderen van mr. Gerong Gecx.

4) Hij was wollenlakenkooper te den Bosch en zoon van Jan Donckers Nicolaaszn.

deeling der nalatenschappen van hare ouders Henrick Jacobszn van Weert en Hester Herincx en van hare moei Anthonetta Herincx bij akte, 8 Mei 1679 verleden ten overstaan van den Bosschen notaris Udo Melchior Verwey en door Schepenen van den Bosch erkend 9 Mei 1679.

Het voorschreven goed diende toen blijkbaar reeds sedert eenige jaren tot bedehuis en pastorie van de parochie van het Hinthamereind, want bij akte, 16 Maart 1669 verleden ten overstaan van den Bosschen notaris P. de Louw, op den rug waarvan staat: *hoord aan de Maagd van 's-Bosch*, verleende, d'eerbare Johanna wed. Jans Henricx van Nuenen alias van Brussel, inwoendersse deser stadt, aan den heer ende P(ater) van Susteren vergunning om te mogen gebruycken voor synen doorganck eenen wech omtrent de breydte van drie voeten over haer erve, gelegen binnen dese stadt achter haren huyse in de St. Jacobsstraat tot seeckere achterhuysen", die blijkbaar die van het huis *de Maagd van den Bosch* waren.

Bedoelde pater was Mathias van Susteren, die in 1663 deservitor van het hierbedoeld bedehuis werd, zoodat het bedehuis reeds in laatstgemeld jaar zal hebben bestaan.

Van Jan van Bilsen meergenoemd, die Hendrina van Meerwijck tot echtgenoote had, kwam hetgeen hij, als voorzegd, gekocht had, krachtens diens testament aan Margrita van Bilsen; Mathijs, Michiel en Maria van Boxtel, kinderen van Anthony en Geertruid van Bilsen; Johanna Catharina van Bilsen, dochter van Hendrick en Maria van Wel; Maria Geertruid van Rijn, dochter van Hendrick en Gerardina van Bilsen, zuster van Johanna Catharina voornoemd; en Catharina en Elisabeth van Boxtel, dochters van Christiaan en Maria van Bilsen; zij verkochten het 17 Januari 1707 (Reg. nº 520 f. 186) aan Johan Kuysten, koopman te den Bosch, zoon van Huybert (den zoon van Jan en Elisabeth van Turnhout) en Maria Splinter van Voorn; zijne vrouw was Michaeletta van den Ancker, van wie hij bij zijnen dood op 13 September 1717 o. a. naliet eene dochter Angelina Kuysten, die 21 Januari 1720 huwde met

Christiaan van Rysingen 1) en het voorschrevene van hem, Johan Kuysten, erfde, waarna zij het vergrootte door daarbij van Elisabeth van Boxtel aan te koopen een te midden daarvan gelegen huisje. Zij schonk haren genoemden man o.a. 2) eenen zoon Henricus Ignatius van Rysingen, die gezegd goed weder van haar erfde; deze laatste, zoomede zijne voornoemde rechtsvoorgangers, te beginnen met Jan van Bilsen, waren daarvan echter slechts eigenaren in naam, zooals blijkt uit de navolgende verklaringen van laatstgenoemden van Rysingen:

„Den ondergeschreve Henricus Ignatius van Rysingen verklaart by dezen, dat ofschoon het Roomsche kerkehuys op het Hinthamereynde alhier met de Pastoorswooning daar annex, hof agter de kerk en verdere huysjens, daarby gehoorende, op zynen naam ten quohiere der verponding binnen deze stad sijn staande, egter denzelven tot het een of ander voorschreve geen regt hoegenaamt is competeerende, als zijnde zynen naam en die van syne voorsaaten alleenlijk daartoe geleent uyt redenen, in vroegere tyden hebbende gedient, en verklaarde den ondergeschreven mitsdien voorschreeve kerkehuys, pastoreele huysinge, hof en verdere huysjens weezentlijk aan de Roomsche gemeente van S. Jacob binnen deze stad te competeeren; overzulks, des gerequireert wordende, beloove ik ondergeteekende een en ander voorschreeve ten behoeve van voorschreeve Roomsche gemeente ten allen tyden te zullen transporteere, tot nakoominge van dien verbindende mijn ondergeschrevens persoon en goederen als na regten.

Aldus 't oirconde by my geteekent binnen 's Bosch den tweede November 1700 negentig. (get.) Hend. van Rysingen".

Hoe de voormalige pastorie van het bedehuis der parochie van St. Jacob, waartoe het voorhuis van het huis *de Maagd van den Bosch* diende, er destijds uitzag, kan men lezen bij G. A. Meyer t.a.p. blz. 133 en vlgd. Over het bedehuis zelve,

---

1) Taxandria XV. p. 263.
2) De andere kinderen waren: Dingena en Jan François van Rysingen.

dat achter dat huis en het huis *de Vergulde Roos* stond, deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende mede: De kerspelkerk van St. Jakob staat op het Hinthamereind niet ver van de oude St. Jakobskerk; zy is taamlijk groot en omtrent vierkant; in dezelve zijn drie autaaren; het hooge is aan de L. Vrouwe van den roosenkrans toegewijd, zoals uit de geschiedenis in de schildery van dien autaar schijnd te blyken; het kleine ter regter aan de L. Vrouwe en het andere aan St. Joseph toegewijd; de predikstoel stoel staat aan de zyde van het laatstgemelde; in deeze kerk staat een albasten beeld van Jakobus major, schutsheer der oude en der tegenwoordige St. Jakobskerk; men wil, dat in de oude kerk gestaan zoude hebben; tegenover de autaren zijn drie gaanderyen, een koor voor de zangers en een orgel. Deze kerk heeft twee uitgangen, een in de St. Jakobsstraat en de andere in een straatje, thans *agter den dooven* dog voorheen *het Fraterstraatje* genaamt. De kerk word door één Priester en één kappellaan bediend. Het schijnd, dat deeze kerk omtrent het jaar 1669 op de plaats daar verscheide huisjes stonden en op die van het agterhuis van de huizinge, *de Roos* genaamt, dat nevens de wooninge des Priesters staat, getimmerd zy". 1)

Henricus Ignatius van Rysingen voornoemd overleed in 1792 2), tot zijne erfgenamen nalatende: Joannes Baptista van Cranenbroeck te Antwerpen, zoon van Franciscus Arnoldus en Elisabeth van Rysingen, de dochter van hem, Henricus Ignatius en Dimphna Vuchts, welke dochter R. K. gedoopt werd te Gestel 13 April 1696; Albertina de Fraye, eenig kind en erfgename van Dimphna Catharina van der Kun, gedivorceerde vrouw van Nicolaas Franciscus de Fraye, wonende te Brussel, welke van der Kun de dochter was van Gijsbert van der Kun, bankier te den Haag en Catharina Maria van Rysingen, dochter

---

1) Volgens Schutjes IV p. 324 werd dit bedehuis in 1691 met verlof der Staten Generaal vergroot.

2) Taxandria XV p. 263.

alsvoren, die R. K. gedoopt was te Gestel 26 Juni 1698; en Petrus Joannes van der Kun, woonachtig te Brussel, zoon van genoemde echtelieden van der Kun; zij transporteerden 22 Mei 1794 het bedehuis en pastorie van St. Jacob, hiervorenbedoeld, bij eene akte, luidende als volgt (Reg. n° 598 f. 210): De heer Wilhelmus Josephus Spens, koopman en inwonende borger alhier, als gematigt by procuratie van den heer Joannes Baptista van Cranenbroeck, ingezeten der stad Antwerpen, en meede nog als gemagtigt van Juffrouw Albertina de Fraye, eenig kind en geinstitueerde erfgenaam van wylen haare moeder Dhimphna Catharina van der Kun, gedivorceerde vrouw van den heer Nicolaas Francis de Fraye, meede van den heer Henricus Petrus Joannes van der Kun, ingezetenen der stad Brussel, — heeft *de Roomsche kerke huizinge* met hofje en erve, Noord de kinderen Wouterus Mulders, de pastoorshuizing en de erve van Daniel Lichteveld, Oost St. Jacobsstraat, Zuid de Wed. Johannes van den Akker cum suis, West het straatje Achter den Doven en een huisje van Christianus van Geel; item *de pastoorshuizing* met de gebouwen daartoe behoorende en hofje, Noord de straat, Oost Petrus Coenen en Nicolaas Pels, Zuid de kerkenhuizing, West de kinderen Wouterus Mulders; item drie huisjes of woningen in de voors. belending van de kerkschuur, zaam gequoteert D 544, 545, 559, 568 en 569, alles staande en gelegen binnen deze stad op het Hintemereinde en tot hiertoe gestaan hebbende ten quohiere der verponding ten naame van nu wylen Henricus Ignatius van Rysingen, wiens erfgenamen de constituanten zijn, — mids dezen wettelijk en erffelijk opgedragen en overgegeven aan Kerkmeesters van de Roomsch Catholyke gemeente van het Hinthamereinde alhier ten behoeven van dezelve gemeente. Deze gemeente kocht 2 Juli 1801 daar nog bij van Andreas Ermers, Augustinus Tilmanus van Ryckevorsel, Thomas Cornelis van Ryckevorsel, Martinus van der Ven als in huwelijk hebbende Cornelia Maria Ermers en Johanna Maria Geertruy Ermers weduwe Wilhelmus Libertus van Herck: „een washuijsje met een huijs er neeven staande, met een

gedeelte van den tuijn of hofje, gelegen nevens laatstgemelde huijs, staande en geleegen op het Hinthamereijnd agter den tuijn van het huijs *de Vergulde roos*, ter plaatse genaamt Agter den Doove bij de Roomsche Kerk", alsmede „eenen grooten en eenen kleinen stal met een hof, staande en gelegen op het Hinthamereinde aan de Westzijde van den tuin van 't huis *de Vergulde Roos*, met eenen vrijen uitgang in 't Arme Fraterstraatje, tans genaamd Achter den Dove, d'eene zijde gemeld straatje, d'andere zijde voormeld washuijsje c. a., strekkende van den doorgang tusschen d'erve van de koopster tot de plaats, alwaar den Hof staat afgebakend"; verder kocht zij van Christiaan van Geel een erf in het straatje Achter den Dove en van Hendrik Til een huis in de St. Jacobsstraat; deze koopen geschiedden om het bedehuis, dat voor de parochianen van St. Jacob te klein was geworden, te kunnen vergrooten. Dat bedehuis is daarop in 1803 afgebroken en in 1803 en 4 door eene kerk vervangen, die in 1812 door den Franschen Prefekt Fremin de Beaumont werd gesloten, omdat haar toenmalige pastoor Constantinus Gerardus Molenmakers den Napoleontischen bisschop van Camp niet als bisschop wilde erkennen; er werd alstoen van gemaakt een pakhuis van beetwortelen, waartoe de daarin zich bevindende vloer en zitplaatsen werden uitgebroken. Na den val van Napoleon I werd deze kerk weder voor den Katholieken godsdienst bruikbaar gemaakt en bleef zij daarna als zoodanig dienst doen totdat zij in 1844 gedeeltelijk afgebroken en vervolgens aanmerkelijk vergroot werd. Deze laatste kerk is omstreeks het jaar 1907 op hare beurt afgebroken en toen is de tegenwoordige St. Jacobskerk daarvoor in de plaats gebouwd 1), die alzoo nog op dezelfde plaats staat, alwaar het bedehuis zich bevond, dat bij het huis *de Bossche Maagd* behoorde.

Gemelde pastorie deed als zoodanig na het jaar 1741 geen dienst meer, omdat sedert dat jaar de Predikheeren, die

1) Dr. C. F. Xav. Smits. De nieuwe St. Jacob te 's-Hertogenbosch.

het tot dusverre hadden gedaan, het bedehuis van St. Jacob niet meer mochten bedienen en alstoen de pastoor, die in den Boerenmouw zijne pastorie had, met de zielszorg der parochie van St. Jacob werd belast 1). Den 3 Mei 1818 werd voor die parochie hare tegenwoordige pastorie aangekocht, bestaande uit de huizen *de Bonte koe* en *het Bont paardje*, welk gebouw thans is genummerd Hinthamerstraat 169.

Nabij het huis, dat vroeger genaamd was de Tarton en thans de Nieuwe Stad Oss heet en dat staat aan den W. hoek der Hinthamer- en St. Jacobsstraat, werd in laatstgemelde straat in den nacht van 13 op 14 Februari 1782 dood gevonden Livius Suffridus van Haersma, kolonel-kommandant van het regiment van zijne Hoogheid Oranje-Nassau, in garnizoen te Den Bosch.

---

1) Coppens Nieuwe Beschr. van het Bisdom van 's Bosch II p. 167.

HOOFDSTUK II.

De Windmolenbergstraat.

Onder deze benaming waren oudtijds bekend de tegenwoordige straten: de St. Jacobsstraat, het St. Jacobskerkhof, de Diepstraat en de Windmolenbergstraat; den naam van Windmolenbergstraat ontleenden deze straten blijkbaar aan eenen windmolenberg, die aan eene dezer straten zal hebben gestaan; het is mij echter niet kunnen blijken waar die zich bevonden heeft.

Aan het eind der tegenwoordige St. Jacobsstraat stond voorheen *het Catersgasthuis*, dat door Catharina Caters voor vier oude vrouwen was gesticht en later het lot deelde van de meeste oude mannen- en vrouwenhuizen, welke men oudtijds in den Bosch had; het stond in de richting van het St. Jacobskerkhof. Verder had men daar staan eene kapel, die de St. Jacobskapel geheeten werd; zij was in het jaar 1430 door de Broederschap van St. Jacob gesticht; volgens van Heurn *Beschrijving* werd daaraan in het jaar 1584 een schip gezet en had hij nog aan de steenen daarvan kunnen zien, dat dit gedeelte der kapel van veel jongeren datum was dan haar koor. Toen den Bosch in 1569 in vier parochiën werd verdeeld, werd deze kapel tot parochiekerk verheven en dit zal de reden geweest zijn, waarom zij, als gezegd, in 1584 werd vergroot. In het jaar 1578 hielden de Hervormden daarin hunne godsdienstoefeningen, wat zij na de reductie van den Bosch in 1629 ook weder deden; zij bleven dit doen tot het jaar 1650, als wanneer deze kapel of kerk door hen buiten dienst

werd gesteld en zij de Kruiskerk voor de uitoefening van hunnen godsdienst in gebruik namen; desniettemin werden in de St. Jacobskerk nog lijken begraven tot het jaar 1689 toen zulks ophield, omdat in dat jaar deze kerk, evenals de St. Barbarakapel, door den Staat in gebruik werd genomen tot stalling van de paarden der Cavalerie. Dit duurde tot het jaar 1752; alstoen werd zij tot arsenaal ingericht 1), waartoe in die kerk drie zoldervloeren boven elkander werden gelegd; tegelijkertijd werden haar voorgevel en dak geheel hersteld. Zij bestaat thans nog in denzelfden toestand, waarin zij toen gebracht werd en nog steeds doet zij dienst tot militaire doeleinden. Men kan aan deze kerk nu nog zien, dat zij er op gebouwd was om een noorder en een zuiderkruis- of dwarspand te hebben, die er echter nooit zijn aangebouwd geworden. Midden op deze kerk stond oudtijds een hooge toren, die bij hare verbouwing in 1752 is afgebroken; de klokken, welke daarin hingen, zijn alstoen gehangen in het torentje, dat gezet was op den voorgevel der St. Anthoniekapel.

Hoe deze kerk oudtijds er van binnen uitzag is niet meer bekend; alleen blijkt uit een handschrift, dat aan Simon Pelgromius wordt toegeschreven, dat in haar priesterkoor vele familiewapens hingen, o.a. die der families van Hoorne, Ketelaer, van Oss en Coenen.

Bij de verbouwing dezer kerk in 1752 werden ook afgebroken de sacristie, welke ten Z. O. en de kosterij, die ten Z. dezer kerk stonden. In die kosterij woonde tot 1752 een koster, die na 1650 niets anders te doen had dan hare klokken te luiden tegen den tijd, dat in de andere kerken der stad de godsdienstoefeningen der Hervormden zouden beginnen en om hen te overluiden, die in de buurt der St. Jacobskerk gestorven waren of binnen hare muren of op haar kerkhof begraven werden. In de sacristie woonde in den Protestantschen tijd tot aan hare afbraak de stadspestmeester.

---

1) Van Heurn Historie IV p. 149.

Tegenover den voorgevel dezer kerk bevond zich een hospitaal, dat door de Broederschap van St. Jacob in 1430 op last van Paus Martinus V was gebouwd tot herberging der vreemde pelgrims, die ter eere van den H. Jacobus eene bedevaart wilden doen. Van dit hospitaal is nog sprake in eene Bossche Schepenakte van 1518 (Reg. n° 116 f. 210 v^{so}), waarbij Corstiaan en Heylwich, kinderen van Jan Symonszn, aan Wynand van Tefelen verkoopen een huis en erf, staande aan den Windmolenberg tusschen *het hospitaal van St. Jacob ex uno* en het huis van Henrick van Deventher, genaamd *de Ster*, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze. Het jaar te voren (Reg. n° 114 f. 53 v^{so}) hadden het Groot Ziekengasthuis (dit ten name van zijnen rector Jan van Berckel) en de Tafel van den H. Geest ten behoeve van Herman Proening van Deventher afstand gedaan van alle rechten, welke zij zouden kunnen doen gelden op dat huis *de Ster*, hetwelk alstoen gezegd werd te staan tusschen voormeld hospitaal *ex uno* en het klooster *Sororum Regularissarum Conventus de Bethania ex alio* en dat zijn vader Henrick Proening van Deventher gekocht had van Petrus; Margaretha, echtgenoote van Udo van Bruheze en Engela, echtgenoote van Jan van Herssel Dirckszn, allen kinderen van Henrick van Volken.

Rondom de voormalige St. Jacobskerk, hare voorzijde echter uitgezonderd, lag oudtijds een groot kerkhof, waarvan in 1744 een goed deel werd ingenomen, toen daarop voor rekening der stad den Bosch de tegenwoordige St. Jacobskazerne werd gebouwd om daarin 960 man Infanterie te kunnen legeren.

De herinnering aan den bouw dezer kazerne wordt nog levendig gehouden door eenen in een harer gevels geplaatsten gedenksteen, waarop het volgende uitgebeiteld staat:

„Isaak zone van Daniel Mobachius Quaet Medicinae Dr. en Profess., Raad en Oud-schepen dezer stad heeft van dit gebouw den eersten steen gelegt doen hij oud was XVII jaren op den XXIIIst April anno MDCCXLIIII."

Op het gedeelte, dat daarna nog van gezegd kerkhof overbleef, werden tot in het begin der 19e eeuw lijken begraven 1); later is ook dit deel van het kerkhof, nadat het bij Raadsbesluit van 28 October 1852 aan het Geneeskundig gesticht Reinier van Arkel ten gebruike was afgestaan, volgebouwd geworden en wel met lokalen voor dat gesticht.

Hoewel het terrein, binnen hetwelk de eerste St. Jacobskerk stond, zooals gezegd, kerkhof was, zoo werd daarop toch, tot omstreeks den tijd, waarop het ongebouwd gebleven gedeelte van dat kerkhof aan de stichting Reinier van Arkel ten gebruik werd afgestaan, telken jare op 24 Juni de eens zoo beroemde Bossche vrije of St. Jansmarkt gehouden evenals daar toen ook op de vier eerste Vrijdagen in November de Bossche vette veemarkt gehouden werd.

Op laatstgenoemde veemarkt, ofschoon zij eene *vette* runderenmarkt was, kwamen ook nog varkens; aanvankelijk werd deze markt gehouden des anderen daags na St. Lucasdag, d. i. op 19 October, doch Philips de Goede van Bourgondië stond aan de Magistraat van den Bosch op haar verzoek den 2en Februari 1463 toe om deze markt tot op een lateren dag te verzetten, zoomede dat daarvoor het *geleide*, — dat wil zeggen het vrijgeleide, dat aan allen, die de markt wilden bezoeken, met uitzondering van vijanden en ballingen, was verleend, — zoude ingaan daags na St. Severijnsdag, d. i. 23 October en dat dit geleide zoude duren tot op Allerheiligenavond en zoo geschiedde het, dat deze markt verzet werd tot op die dagen, maar later werd door de Staten Generaal aan de Regeering van den Bosch op haar verzoek en wel den 9 April 1745 toegestaan, dat de vette runderenmarkt op de vier eerste Vrijdagen in November zoude gehouden worden en dat aan de vreemde

---

1) Blijkens van Heurn Historie IV p. 102 stierven tijdens den Oostenrijkschen Successieoorlog in den Bosch zoovele militairen, dat in 1747 dit gedeelte van het St. Jacobskerkhof, hetwelk tot hunne begraafplaats was aangewezen, vol geraakte; daarop werd tot verdere begraafplaats voor die militairen aangewezen het bastion St. Antonie te den Bosch.

kooplieden, welke haar zouden bezoeken, vrijgeleide zoude worden verleend van Donderdag voorafgaande aan-, tot Zaterdag volgende op een der voormelde Vrijdagen, en daaraan was het te danken dat deze markt ten slotte op voorbedoelde Vrijdagen werd gehouden.

Voor de St. Jansmarkt was ook een geleide verleend, dat inging drie dagen vóór St. Jan Baptistavond en duurde tot drie dagen na St. Jan Baptistdag.

Zoodra zoo'n vrijgeleide begon, werd op de pui van het Bossche Stadhuis van weerszijden een kruis gezet ten teeken, dat, zoolang als die kruisen daar stonden, geene vreemdelingen in den Bosch mochten aangehouden worden; nog ten tijde van Van Heurn bestond dit gebruik.

De St. Jansmarkt werd van af hare instelling op het St. Jacobskerkhof gehouden; naderhand, wanneer wist van Heurn niet, werd die naar Hintham verplaatst, doch zij werd in 1744, omdat die van Rosmalen er over *kekelden*, krachtens besluit der Regeering van den Bosch van dat jaar weder naar het St. Jacobskerkhof overgebracht; die Regeering bepaalde daarbij tevens, dat de kooplieden, welke op deze markt kwamen, vrij zouden zijn van staangeld en dat voor het linnen, hetwelk er ook werd verkocht, geen stadsimpost zoude behoeven te worden betaald; ook loofde zij nog voor deze markt prijzen uit, zooals eene zilveren roskam, manenkam en zweep 1). Buitengewoon groot was de drukte, welke op het anders zoo stille St. Jacobskerkhof heerschte, als er de St. Jansmarkt gehouden werd; het was er dan eene kermis gelijk en alle neringdoenden, die er rondom woonden, hadden dan de deuren van hunne voorhuizen weggenomen om aan de buitenlui en andere marktbezoekers zooveel mogelijk gelegenheid te geven om in hunne huizen te dansen. Oude Bosschenaren denken dan ook nog altijd met genoegen terug aan de vrolijke dagen, welke zij doormaakten ten tijde, dat de St. Jansmarkt op het St. Jacobskerkhof gehouden werd. Tusschen de jaren 1840 en

---

1) Van Heurn Historie IV p. 76 en vlgd.

1850 werd de linnenmarkt, die ter gelegenheid van de St. Jansmarkt ook op dat kerkhof gehouden werd, naar de Paradeplaats overgebracht; hoe belangrijk die linnenmarkt destijds was, kan daaruit blijken, dat op St. Jansdag 1852 op die markt 146000 ellen gebleekt en ongebleekt linnen werden aangevoerd; later is deze markt overgebracht naar de voormalige Korenbeurs 1), en sedert enkele jaren wordt zij om de 14 dagen gehouden op de nieuwe Vischmarkt, doch zij heeft thans niet veel meer te beteekenen, omdat de Meierijsche boer hoe langer meer het linnenweven vaarwel zegt. De beestenmarkt van St. Jan werd ongeveer tenzelfden tijde, als de daartoe behoorende linnenmarkt naar de Korenbeurs werd overgebracht, naar het plein de Veemarkt verplaatst. Doch sedert eenige jaren bestaat deze markt niet meer, doordien de Bossche jaarmarkten vervangen zijn door eene wekelijksche veemarkt, welke in den Bosch veel meer vertier geeft dan de oude St. Jansmarkt geven kon. Aan de St. Jansmarkt was in de 19e eeuw tot omstreeks het jaar 1880 eene kermis verbonden, wat echter van oudsher niet het geval was, een enkel kort tijdsverloop uitgezonderd; aanvankelijk werd toch de kermis in den Bosch gehouden op St. Jan Evangelistdag, op welken dag de grootste en luisterrijkste der processies, welke oudtijds aldaar plaats hadden, gehouden werd, en waaraan deelnamen de geheele Regeering der stad, de inwoners van Orthen en al de gilden der stad 2); elk dier gilde voerde daarbij mede, behalve de insigniën van zijn ambacht, het beeld van zijnen patroon en zijne leden droegen daarvoor brandende toortsen uit 3); ook

1) Dl I p. 74.

2) Tijdens den Tachtigjarigen Oorlog nam de Bossche burgerij niet gildensgewijze aan deze processie deel, maar als legercorps; zij was dan ook daarbij gewapend. Gedurende het Twaalfjarig bestand deed echter de Bossche burgerij het weder als van ouds.

3) Vóór dat deze omgang uittrok, ontvingen allen, die er aan deelnamen, zoowel geestelijke als wereldlijke personen, in de kamer van het Kapittel van de Regeering der stad een ontbijt.

Behalve deze processie waren de voornaamste omgangen, welke men oudtijds in den Bosch had, die op H. Sacramentsdag en die op O. L. Vr. opdracht. (R. A. van Zuylen. De Stadsrekeningen I p. 672 noot 1.)

werd in dezen omgang gedragen het zilveren beeld van St. Jan Evangelist, patroon van den Bosch. De kermis, welke bij gelegenheid van dezen omgang plaats had, ging acht dagen te voren in om acht dagen daarna te eindigen. In lateren tijd werd deze kermis verzet tegen den dag, dat in den Bosch plaats had de processie van O. L. V. Presentatie (2 Juli), wat geschiedde, omdat men het beter oordeelde de kermis in den zomer dan in den winter te houden. Maar omstreeks dien dag werden in de groote steden des Lands de meeste kermissen gehouden, en zoo had die verstelling der Bossche kermis ten gevolge, dat er maar weinig kramen op de Bossche kermis kwamen.

De Regeering van den Bosch verzocht om die reden in 1716 aan de Staten Generaal verlof om deze kermis te doen aanvangen op den Zondag, die aan 24 Juni (St. Jan Baptistdag) voorafgaat; het werd haar gegeven, doch ook op die kermis kwamen maar weinig kramen; daarom werd met vergunning der Staten Generaal deze kermis door de Bossche Regeering in 1722 andermaal verzet en wel tot op den tweeden Zondag in Augustus. Sedert dien werd ten tijde van van Heurn de kermis steeds op dien dag aangevangen. Hij deelt daarover in zijne *Beschrijving* het volgende mede: „Zij (de kermis van Augustus n.l.) heeft veel toeloop zo van kraamen als van kooplieden, die uit de Meyerye, van Bommel en den Bommelerwaard, van Heusden en het omliggende land, Geertruidenberg en de Lange Straat hier jaarlijks ter kermis komen; de kermis word op de Markt gehouden; voorheen was het geoorloofd, dat er verscheide kraamen op de zaal van het Stadhuis, in de vierschaar en op de Rolle staan mogten, dan dit werd in 1736 om het gevaar van brand verbooden."

Zooals gezegd werd deze kermis in de 19e eeuw weder tegelijk met de St. Jansmarkt gehouden; in dien tijd was er in den Bosch ook nog eene St. Nicolaaskermis, die blijkbaar ontstaan was uit de St. Nicolaasjaarmarkt, welke oudtijds eveneens in den Bosch gehouden werd, zooals blijkt uit het-

geen van Heurn als volgt in zijne *Beschrijving* mededeelt: „Op de St. Nicolaasmarkt worden er mede veele kraamen op de Markt gesteld, dan het getal van deezen is vry minder als op de kermis; de keuren der (Stedelijke) Regeering omtrent het houden derzelve zijn dezelfden als omtrent de kermis is bepaald. De groenkraamen, die het geheele jaar door op de Markt staan, moeten gedurende de kermis en de St. Nicolaasmarkt in de Beursestraat gesteld worden, alwaar alsdan de dagelijksche groenmarkt word gehouden; geene verlenging van de kermis op de St. Nikolaas werd ooit verleend".

Thans zijn de St. Jan- en de St. Nikolaaskermissen 1) gecombineerd tot één kermis, welke aanvangt op den derden Zondag in September. Ten tijde van van Heurn had men in den Bosch, evenals ook nu nog, eene dagelijksche groentemarkt, die op de Markt gehouden werd, en verder de navolgende jaarmarkten 2): de Magere beestenmarkt 3), de St. Jansmarkt, de Vette beestenmarkt en de St. Nicolaasmarkt, welke laatste begon drie dagen vóór en eindigde drie dagen na St. Nicolaas; oorspronkelijk waren er blijkens J. van Oudenhoven p. 35 in den Bosch zeven jaarmarkten en eene weekmarkt geweest. In Augustus 1850 bepaalde de Gemeenteraad van den Bosch, dat er jaarlijks vijf groote veemarkten zouden gehouden worden, welke markten thans allen vervallen zijn sedert, zooals ook reeds is gezegd, in den Bosch eene wekelijksche veemarkt werd ingevoerd.

a. Het Klooster Bethanie.

In den Zuid-Westelijken hoek van de straat, thans het St. Jacobskerkhof genaamd, stond Zuidwaarts naast voormeld

---

1) Men zie over deze kermissen gedurende den Franschen tijd Aug. Sassen, in Taxandria XVI p. 10.

2) Stadsnotulen van 15 Februari 1650 (Register Copes).

3) Voor deze markt ging ingevolge het Octrooi van Keizer Karel V van 1540 het geleide in daags vóór Palmzondag en duurde dat tot Zaterdag vóór Paschen.

huis de *Ster* dit klooster, dat het klooster was van de Reguliere Kanonikessen van de Orde van den H. Augustinus. Over hetzelve komt in eene Bossche Schepenakte van 20 Juli 1602 (Reg. n° 249 f. 373) het volgende voor: De zusters Maria Heym, mater; Emerentiana Spierinx, subpriorin; Nycolaa van Ravesteyn, procuratrix; Geertruid Coenen, Judith Loeckemans, Hadewig van der Elst en Elisabeth van Berckel, seniores conventuales van het klooster der Zusters van Bethania van de Orde van St. Augustinus, staande aan den Windmolenberg, verleenen eene grondrente uit huis met erf en plaats, staande en gelegen aan den Windmolenberg tusschen het huis of woning van den Pater van dat klooster *ex uno* 1) en het overig gebouw van dat klooster *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze.

Blijkens het afschrift eener akte, berustende in de verzameling handschriften van het Prov. Genootsch. van K. en W. in Noordbrabant (genealogie van Berckel) had dit klooster, evenals zoovele andere kloosters, een pand; daarin stonden drie geschilderde glasramen: het een met de wapens van Elisabeth van Dongen en haar overleden man Lambrecht van Berckel en het jaartal 1568; het tweede met de wapens van Cornelis van Berckel en genoemde zuster Elisabeth van Berckel, zoomede het jaartal 1569; het derde met het portret van Cornelis van Berckel en dat van eene non (zuster Elisabeth van Berckel?) en daaronder ook het jaartal 1569; deze van Berckel's waren de kinderen van Aelbrecht van Berckel, die behalve hen nog deze kinderen had: Lenard, religieus bij de Regulieren te Venlo; Anna, echtgenoote van Jor. Marcelis van Brecht; Yda, echtgenoote van Jor. Joris Dachverlies en Arnd van Berckel (wiens kinderen waren: Yda, echtgenoote van Jor. Roelof van Lyer; Luytgard, echtgenoote van

---

1) Tusschen het Patershuis en het huis de Ster stond een huis van dit klooster, dat door hetzelve in 1610 verhuurd was aan Johanna van Malsen douarière van Jor. Walraaf van Erp.

Jacques de Crehe en Johanna, echtgenoote van Jan van de Blocquerye).

Van de kapel van dit klooster is alleen nog maar over de Noordelijke muur, waarin twee openingen zijn, die aanvankelijk spitsbogige vensters waren. Volgens van Heurn *Beschrijving* was in die kapel voor het O. L. V. altaar eene spalk te zien, zooals men die oudtijds tot het zetten van arm- en beenbreuken bezigde en gaf Nicolaas Wils, pater van dit klooster, daarvan de geschiedenis uit.

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd ook dit klooster ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard; aan de alstoen daarin nog aanwezige nonnen werd echter toegestaan daarin te verblijven totdat zij uitgestorven zouden zijn, doch den 3 December 1680 bepaalde de Raad van State dat diegenen harer, welke toen nog in leven waren, hetzelve moesten verlaten en haren intrek nemen in het Klooster achter Tolbrug. Het klooster Bethanie is daarop 25 April 1697 (Reg. n° 510 f. 358) door Johan baron van Leefdael, heer van Liessel en oud-president-schepen van den Bosch, in diens hoedanigheid van raad- en rentmeester-generaal van de Episcopale en andere geestelijke goederen van die stad, in perceelen verkocht; daarbij kwam toen:

het eerste perceel, omschreven als: *den grooten hof met de woning daartoe behoorende; de huysinge, waaruyt uythangt het Groot hert met den hof daaragter en eene huysinge of camerkens*, aan Gerard van Noort, notaris en klerk ter stadssecretarie te den Bosch;

het tweede perceel, omschreven als: *een gedeelte, zijnde de groote camer aan de regterhand van den ingang; de twee camerkens aan de linckerhand; de camer in de galderye met de soldering daarboven, zijnde coorensolders; item twee camerkens binnen aan den hoff tegens de huysinge het Hert met den binnenhoff; item de camers, geapproprieert van de spincamer met de trap ende solderinge daarboven, alsmede het ledig erffken daar t'eynde aan gelegen rontsom in syne muyre,*

aan Cornelia Bastingius weduwe van Nicolaas Blom, controleur en ingenieur van 's lands fortificatiën der stad en forten van den Bosch;

het derde perceel, omschreven als: *de twee wooninge van het paetersquartier*; *de geheele kercke; de nieuwe huysinge aen de pompe; den kleynen hof agter de kercke en de spincamer*, aan Dirck van 's Gravesande, president-schepen van den Bosch en controleur van de convooien en licenten aldaar.

Laatstgenoemde, wiens eigenlijke familienaam was Storm van 's Gravesande, was de zoon van Laurens van 's Gravesande, schepen en controleur van de convooien en licenten te den Bosch en Isabella van Heurn; zijne vrouw was Anna Josina Blom 1), dochter van Nicolaas Blom (wiens moeder eene Kien was) en Cornelia Bastingius voornoemd (wier moeder eene Verwey was). Dirck van 's Gravesande overleed in den Bosch 10 November 1716, zijne vrouw 6 November 1724; zij had hem o.a. deze kinderen geschonken: mr. Willem Jacob van 's Gravesande, 27 September 1688 te den Bosch geboren, beroemd hoogleeraar in de wis- en sterrekunde, alsmede in de wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Leiden; Pieter van 's Gravesande, schepen van den Bosch en aldaar 28 October 1725 overleden; mr. Jeremias van 's Gravesande, president-schepen en mr. Ewoud Hendrik van 's Gravesande, schepen van den Bosch 2).

Genoemde Dirck van 's Gravesande kocht 5 Februari 1711 (Reg. n° 522 f. 429 v^{so}) bij het door hem aangekocht *derde* perceel van gezegd klooster, dat alstoen het Windmolenbergklooster genaamd werd, het voorschreven *eerste* perceel, terwijl zijne vrouw en haar broeder mr. Jeremias Blom, die te

---

1) Hij huwde met haar in 1681, als wanneer hij in den Bosch in de Orthenstraat woonde; zij woonde toen aldaar in de Nieuwstraat. Dl I p. 111.

2) Hij is de stamvader van het tegenwoordig adellijk geslacht Storm van 's Gravesande. Herald Biblioth. 1873 p. 133.

Grave ontvanger van de tollen en licenten op de Maas was, gezamenlijk voormeld *tweede* perceel erfden.

Mr. Ewoud Hendrik van 's Gravesande, mr. Jeremias Blom, mr. Willem Jacob van 's Gravesande en mr. Jeremias van 's Gravesande, allen hiervoren genoemd 1), verkochten op 16 November 1731 (Reg. n° 545 f. 180 v^{so}) van het klooster Bethanië het volgende:

a. „huysinge, stallinge, erve en hof" op St. Jacobskerkhof, *ex uno* naast het huis sub *c* Westwaarts en het Baselaarsklooster, *ex alio* het huis en het pakhuis van van Eys, strekkende van het St. Jacobskerkhof of langs het gangetje van het choorken en zoo vervolgens tot aan de Dieze, — aan Adriaan van de Coevering te den Bosch;

b. een hoveniershuis, koestal, turfhok (voorheen geweest een kapelleken) en moestuin, uitkomende in het gangetje op het St. Jacobskerkhof en strekkende achterwaarts met eenen uitgang en trap tot aan de Dieze, staande dit alles rondom binnen hechte kloostermuren, — aan Catharina de Bock weduwe van Joris Douglas, Lambert de Bock en Gerardina de Bock te den Bosch, zijnde zusters en broeder 2);

c. een huis met een plaatsje, met zijnen uitgang in het gangetje achterwaarts uitkomende op het St. Jacobskerkhof, gelegen voorwaarts op het St. Jacobskerkhof, strekkende achterwaarts tot aan den muur van het turfhok van den tweeden koop, *ex uno* het huis van den eersten koop, *ex alio* het huis van den vierden koop, aan Maria wed. Lason te den Bosch 3);

d. een huis; eene hovenierswoning, genaamd het *Hart*

---

1) Pieter van 's Gravesande had in 1724 (Reg. n° 541 f. 333) zijn aandeel in dit klooster overgedragen aan den boedel zijner ouders.

2) Zij verkochten 30 Dec. 1734 (Reg. n° 556 f. 360 v^{so}) het door hen gekochte aan mr. Hendrik Bernard Martini, oud-schepen en raad van den Bosch.

3) Elisabeth en Maria Lason verkochten het door haar gekocht huis, dat in 1779 gezegd werd te staan tusschen een gangetje, loopende naar eene hovenierswoning en bleek, *ex uno* en het huis der Wed. van Warmond *ex alio*, 24 Mei 1756 (Reg. n° 572 f. 253 v^{so}) aan Johan Philip van Eys.

met een paardenstal tusschen het huis en den ruiterstal en koestal, met een huis naar den Dove, alles uitkomende op het St. Jacobskerkhof, mitsgaders een schoonen hof en moestuin achter den muur naar de Dieze, strekkende van het St. Jacobskerkhof achterwaarts met den uitgang en trap naar de Dieze, *ex uno* de planken schutting, *ex alio* de Dove en voorts rondsom in zijne steenen muren en 's lands stalling als paardenwachthuis, *welke moeten blyven in soodanige staat als die nu zijn*, aan Anna van Heeswyck weduwe van Johan van Veltdriel 1).

Den 28 Augustus 1765 (Reg. n° 579 f. 223) verkocht deze laatste weduwe, die toen te Antwerpen woonde, het door haar, als gemeld, gekochte aan Cornelis Bekkers, woonachtig te Antwerpen; het werd alstoen gezegd te zijn: een huis met de hovenierswoning, genaamd *het Hart*; een koestal, staande aan die woning; een paardenstal, staande in den volgenden tuin en een huis naar den Dove, alles uitkomende op het St. Jacobskerkhof; een groote moestuin, gelegen achter de voorzegde huizen langs de Dieze, zijnde al het voorschrevene gelegen tusschen den Dove (n.l. het straatje Achter den Dove) *ex uno* en eene heining *ex alio* en strekkende het zich uit van het St. Jacobskerkhof tot aan de Dieze.

Wat door de 's Gravesande's in 1731 van het klooster Bethanië, waarschijnlijk bij vergissing, *niet* was verkocht geworden, werd 10 Augustus 1742 (Reg. n° 563 f. 89 v^{so}) door Jacobus Sacrelaire, med. doctor te den Haag, als gemachtigde van Anna Sacrelaire, weduwe en erfgename van den professor mr. Willem Jacob van 's Gravesande, als volgt verkocht aan mr. Jeremias en mr. Ewoud Hendrik van 's Gravesande: $^1/_3$ in een huis, staande op het St. Jacobskerkhof; $^1/_3$ in een huisje, staande alsvoren en $^1/_6$ in een gedeelte van een ten deele vervallen klooster, ook staande alsvoren. Den 1 October 1753 (Reg. n° 575 f. 184 v^{so}) verkocht Johanna Charlotta Boyd, weduwe van den laatstgenoemden van 's Gravesande,

1) Hun kleinzoon was Johannes Josephus van Veltdriel.

aan na te noemen personen die parten, welke toen omschreven werden als volgt: *a.* een huis en erf, gelegen aan het St. Jacobskerkhof tusschen het erf der Wed. Lason *ex uno* en het erf van haar, verkoopster, *ex alio*, strekkende het zich uit vanaf het St. Jacobskerkhof tot aan het erf van mr. H. B. Martini, aan Cornelis van Warmond, koopman en architect te den Bosch; *b.* huis, tuin, openloods, voortuin en erf, gelegen aan het St. Jacobskerkhof tusschen de erven van haar, verkoopster en mr. H. B. Martini *ex uno* en het erf van haar, verkoopster, *ex alio*, strekkende het met eene groote poort van af het St. Jacobskerkhof achterwaarts zich uit tot aan de Dieze, aan Reinier van Veltdriel, koopman te den Bosch; *c.* huis, tuin en erf, bestaande uit vier woningen met één zolder, gelegen aan het St. Jacobskerkhof tusschen het erf van haar, verkoopster, *ex uno* en dat van de Wed. van Veltdriel, *ex alio*, van het St. Jacobskerkhof zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan Peter van Hirtum te den Bosch en *d.* een huis met erf, staande aan het St. Jacobskerkhof of tusschen het erf van haar, verkoopster, *ex utroque latere et fine uno* en het St. Jacobskerkhof *ex alio fine*, aan Antonij van Grinsven, wonende te den Bosch.

Zooals uit laatstgemelde akten reeds zal zijn gebleken, was het klooster Bethanië al in 1731 grootendeels gesloopt en waren toen daarvoor hovenierswoningen en paardenstallen in de plaats gekomen, zooals ook van Heurn in zijne *Beschrijving* mededeelt. Thans zijn er niets meer van over dan eene poort en een stuk muur zijner kapel.

b. Het Bazelaarsklooster.

Dit klooster stond aanvankelijk niet aan het St. Jacobskerkhof, maar tusschen den Kleinen Hekel en sluis n° 1 der Zuid-Willemsvaart; alzoo niet, zooals van Heurn *Historie I* p. 445 en 500 beweert, buiten de voormalige St. Janspoort op de weide de Donk. Een straatje, thans geheeten de St. Anthoni-

straat doch toen ter tijde het Baseldonksche straatje genaamd, leidde er van de Hinthamerstraat heen. De eigenlijke naam van dit klooster was Porta Coeli, maar omdat het door Wynand van Basel op het goed of erf de Donk gesticht was, heette het doorgaans het klooster Baseldonk of Bazelaarsklooster. De monniken, die er in woonden, behoorden tot de orde der Guilhelmieten. In 1525 werd dit klooster door de Bosschenaars geplunderd. Blijkens de telling der huizen en haardsteden in de Stad en Meierij van den Bosch, welke in 1526 werd gedaan (Handel. van het Prov. Genootsch. van Kunsten en Wetensch. in N. Brab. 1891—93 p. 231), bevonden zich dat jaar in hetzelve 17 conventualen, 1 novicius, *alnoch niet gecleet*, 1 donaet, *5 leecke weerlicke gehuerde dieneers ende 1 prebendarius, aldair gestelt by onsen heere den Keysere.* In het jaar 1542, toen Maarten van Rossum de stad den Bosch bedreigde, werd het op last van het Hof van Brabant afgebroken 1) ten einde dien krijgsoverste de gelegenheid te ontnemen zich daarin te nestelen. De 12 kloosterlingen, waaruit dat klooster alstoen bestond, benevens deszelfs 3 leekebroeders en dienstknechten namen daarop den 1 Augustus van laatstgezegd jaar in het Rijke Fraterhuis van den Bosch hunnen intrek, om het weldra weder te verlaten, want reeds het volgend jaar kochten zij voor hun klooster aan de onroerende goederen, welke Johan van den Wyngaerde, schout van Breda, als man van Elisabeth Heym, aan het St. Jacobskerkhof had liggen 2).

Reeds in het allereerste begin der 16e eeuw was een Heym in het bezit van die goederen. Immers al in het jaar 1504 (Reg. nº. 99 f. 181) verleende Johan Heym, heer van Maurick en hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, aan mr. Willem van den Bosch eene grondrente uit die goederen, welke daarbij omschreven werden als: domus, area, ortus et domus posterior cum suis fundis ac prato, sito retro

1) Dl I p. 30 en 42.

2) Blijkens R. A. van Zuylen Stadsrekeningen I p. 574 was daarvan door de stad den Bosch hem omstreeks het jaar 1540 een stuk afgenomen *int maken van den wech lancx der stat mueren after den Papenhuls.*

premissa ultra aquam ibidem fluentem, siti in Buscoducis ad locum, dictum aen den Wijntmoelenberch, inter hereditatem Sororum Regularissarum conventus de Bethania, siti ibidem, *ex uno* et inter quoddam hospitale ibidem *ex alio*, tendentes a dicto loco, den Wijntmoelenberch vocato, ad murum opidi de Buscoducis.

Uit deze omschrijving kan men zien, dat de goederen, die Johan van den Wijngaerde aan het Baselaarsklooster verkocht, gelegen waren ten Oosten van het klooster Bethanie en dat alzoo het tweede Baselaarsklooster daarnaast kwam te staan. De *aqua*, waarvan in gezegde Schepenakte de rede is, was de Dieze, welke oudtijds liep tusschen de huizen, die ten Z. van het St. Jacobskerkhof en de Diepstraat staan, en den Stadswal.

De familie Heym zal tijdens zij het kasteel Rodenborch onder Rosmalen bezat 1) voorschreven huis met aanhoorigheden als haar winterverblijf in de stad bezeten hebben.

Genoemde Johan Heym had van zijne vrouw Elisabeth van Gheel Symonsdr o. a. deze kinderen: Symon Heym en Elisabeth Heym, de echtgenoote van Johan van den Wijngaerde; blijkbaar had eerstgenoemde hunner voorschreven goederen van zijnen vader geërfd, vermits hij 23 Maart 1524 (Reg. n° 128 f 162 v^{so}) eene grondrente verleende uit een huis, erf en plaats, staande en gelegen aan den Windmolenberg tusschen zijn huis, erf *et reliquae hereditates ex uno* en een gasthuis *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze. Hij stierf waarschijnlijk kinderloos en toen zal zijne zuster Elisabeth de meergemelde goederen geërfd hebben, die haar man, als gezegd, 20 December 1543 aan het Bazelaarsklooster verkocht; de akte, waarbij dit geschiedde, (Reg. n°. 165 f. 89), luidt als volgt:

Dominus Johannes van den Wyngarde, miles, tanquam maritus et tutor legitimus Dominae Elisabeth suae conthoralis, filiae quondam Johannis Heym, domum, aream, portam anteriorem, stabulum, ejus fundum, ortum et portam

---

1) Mr. A. C. Bondam Inventaris der oorkonden, afkomstig van het Jezuïtencollege te Den Bosch, p. 56 en 57.

posteriorem, sitas in Buscoducis ad locum, dictum den Wyntmoelenberch, inter domum et hereditatem conventus sororum de Bethania in Buscoducis ex uno et inter reliquam domum et heredidatem dicti Johannis ex alio, tendentes a dicto loco, den Wyntmoelenberch vocato, ad quondam pratum seu quondam campum ejusdem Domini Johannis, communi aqua, die Dyese vocata, ibidem interfluente; insuper jam dictas domum, aream et ortum, sitas ibidem, inter prodictam domum et aream ex uno et inter hospitale, dictum Heyms ghasthuys, ex alio, tendentes a dicto loco, den Wynthmoelenberch vocato, ad dictam aquam die Dyese vocatam; item adhuc dictum pratum seu campum, dictum den Hoigen beempt; necnon quondam aliud pratum, dictum den Legen beempt, prodicto prato seu campo lateraliter adjacens, situm ibidem inter communem aggerem, protensum ibidem de quondam novo ponte lapideo 1) *versus munionem, dictum der stadtwall, quondam fossato interjacente, ex uno et inter hereditatem Wilhelmi de Os, etiam quondam fossato interjacente, ex alio, tendentes a dicta aqua, die Dyese vocata, ad dictum munimen, der stadtwal vocatum et ad particulam terrae, ad Willelmum Rasonis spectantem, simul cum medietatibus jam dictorum fossatorum, — dedit ad annuum et hereditarium censum Domino Symoni Pelgrum* 2), *filio quondam Hermanni Pelgrum, tanquam priori pro tempore conventus seu monasterii fratrum Wilhelmitarum de Porta Coeli ad opus ejusdem conventus seu monasterii.* Onmiddelijk daarop verleenden *Dominus Symon Pelgrum, prior, fratres Servatius Loosen de Roggel, subprior, Adrianus Voet de Huesden, cellarius, Stephanus de Balen, cantor, Judocus, filius quondam*

---

1) In eene Bossche Schepenakte van 1541 (Reg. nº 160 f. 268 vso) waarbij Johan van den Wyngaerde uit de hier bedoelde goederen eene grondrente verleende, wordt deze brug aldus omschreven: novus pons, structus ac protensus a platea, dicta den Papenhuls, versus moenia oppidi Buscoducis.

2) Hij was de bekende Bossche kronijkschrijver Simon Pelgrom de Bye, meer bekend onder den naam van Simon Pelgromius.

Bernardi Sbrouwers, conventualis van gezegd klooster, zoo voor zich en als zich sterk makende voor de overige broeders van dat klooster, eene grondrente uit deze goederen tot betaling van dezelve.

Hetgeen, als zoo even gezegd, voor het tweede Baselaarsklooster was aangekocht, was daarvoor niet voldoende; van daar dat *heer en broeder* Symon Pelgrom Hermanszn voornoemd als prior van dat klooster ten behoeve van hetzelve 30 October 1545 (Reg. n° 170 f. 310 v^{so}) van domicellus Arnd Heym Johanszn, tanquam mamburnus sive provisor domus seu hospitalis parvi, dicti Heyms gasthuis 1), dit gasthuis kocht, hetwelk toen gezegd werd te staan tusschen het erf van het klooster *de Porta Coeli ex uno* en dat van Henrick van Deventher *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze; het stond, als gezegd, Oostwaarts naast het door gemeld klooster aangekocht goed; zijn genoemde provisor was tot den verkoop er van gemachtigd door Georgius van Oostenrijk, bisschop van Luik 2). Om dezelfde reden als voorzegd kocht meergenoemde prior voor het nieuwe Baselaarsklooster in het jaar 1545 (Reg. n° 170 f. 430) ook nog aan het Oostwaarts naast voorschreven gasthuis staand huis, hetwelk toen aldus omschreven werd: *domus, area et ortus ac domus posterior et suus fundus, siti in Buscoducis ad locum dictum Wijnthmoelenberch inter heredidatem Jacobi Spyker ex uno et inter heredidatem hospitalis communis, ibidem siti*; verkooper daarvan was Henrick Proening van Deventher Gerardszoon, die dat goed 4 Januari 1535 (Reg. n° 148 f. 72v^{so}) gekocht had van Antonius, zoon van Petrus, den zoon van Geldo van den Eeckhout.

Al deze aankoopen hadden plaats met machtiging of octrooi van Keizer Karel V; het Baselaarsklooster had dat octrooi

---

1) Dit gasthuis, dat eertijds aan Jacob Spijckers toebehoorde, was door Arnd Heym Johanszn tot een gasthuis voor oude mannen bestemd geworden (Reg. no. 161 f. 1911 v^{so}).

2) De verdere geschiedenis van dit gasthuis, dat na dezen verkoop overgebracht werd naar een huis, staande achter den Vuchterdijk, zie men in Dl I p. 319.

noodig wegens een plakkaat, dat door Philips van Bourgondië, genaamd de Goede, in 1463 op verzoek van de Regeering van den Bosch, — die van oordeel was, dat de menigvuldige kloosters en godshuizen, welke men aldaar had, nadeelig voor die stad waren, omdat zij niets bijdroegen in de gemeene lasten, — uitgevaardigd was tegen den aankoop door kloosters en gasthuizen van onroerende goederen, gelegen in de stad en Meijerij van den Bosch 1); met de Regeering van den Bosch achtte toch ook hij een groot grondbezit van kloosters en gasthuizen in het algemeen te zijn *in grooten achterdeele, schade ende interest van onsen ondersaten van onser voors. stadt en de Meyerye derselver, die alsoo sonder hulpe ende contributie te hebben van deselven goeden, by den voors. geestelycken luden vercreghen, alleen betalen ende die lasten ende diensten doen moeten op den cost van hen ende van heuren goeden, contrarie den ouden rechten ende privilegien by onse voirouderen, Hertogen ende Hertoginnen van Brabant enz. verleend* 2).

Het was ook niet te verwonderen, dat de Regeering van den Bosch met het oog op de opbrengst harer belastingen beducht was voor de uitbreiding van het grondbezit van godshuizen en kloosters, als men bedenkt, dat in het jaar 1629 die instellingen eigenaars waren van bijna al de gronden, welke gelegen waren achter de huizen, die stonden aan de Westzijde van de Postelstraat; aan weerszijden van de Papenhulst; aan de Zuidzijde van het St. Jacobskerkhof en aan de Noordzijde van het Hinthamereind, de Hinthamerstraat, den Hoogen Steenweg en de Orthenstraat en dat zij toen bovendien vele andere onroerende goederen binnen de bebouwde kom der stad bezaten.

Nadat het Bazelaarsklooster voorschreven aankoopen had gedaan zal het wel zeer spoedig de door hetzelve aangekochte gebouwen tot een klooster hebben ingericht. Eene kapel had het toen voor dat nieuwe kloostergebouw nog niet; die begon-

---

1) Dit plakkaat werd 19 October 1520 door Keizer Karel V geamplieerd.

2) J. van Oudenhoven l. c. p. 127.

nen deszelfs kloosterlingen eerst in 1547 te bouwen, maar zij maakten toen daarmede zooveel spoed, dat ze reeds het volgend jaar gereed was en den 6 Juli 1549 kon worden gewijd. Zoo kregen de Bazelaars of Guilhelmieten in den Bosch een nieuw klooster met kapel. Foppens schreef hierover in zijne *Historia Episcopatus Silvaeducensis* p. 306: *Erat hic conventus exiguus quidem, sed opulentus.* Dit laatste zal deszelfs ongeluk geweest zijn, want bitter klaagde toch de Bossche Bisschop Zoesius in zijnen brief van 10 November 1623 aan den Aartsbisschop van Mechelen 1) over de ongebondenheden der kloosterlingen van dit klooster. Het was daarom geen wonder, dat de bekende Bossche geschiedschrijver Jacob van Oudenhoven, welke tot die kloosterlingen behoorde, op zekeren dag zijne pij aan den kapstok hing, Protestant werd en in het huwelijksbootje stapte 2) en dat de Beeldstormers in 1566 tot twee malen toe in dit klooster binnendrongen en het dermate havenden, dat, zooals van Heurn in zijne *Historie* II p. 29 verhaalt, daarvan niets anders dan de naakte muren en het dak bleven staan.

Toen den Bosch in 1629 aan de Staatschen overging, werd eveneens dit klooster ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard en zijn daarna de verschillende daartoe behoorende goederen verkocht geworden aan particulieren, die het successievelijk sloopten; deszelfs kapel werd in 1767 afgebroken 3).

Door het Rijk werd het tweede Bazelaarsklooster 31 Augustus 1641 (Reg. n° 384 f. 677) met vele andere kloostergoederen verkocht aan mr. Johan Gans, raad en pensionaris van den Bosch en Frans Blom, koopman, controleur van de fortificatiën enz.; het werd daarbij als volgt omschreven:

het geheele Baselaersclooster;
het Baselaers bleyckvelt;
de Corenwintmoelen van de Baselaers.

---

1) J. A. Coppens Nieuwe Beschr. van het Bisdom 's Bosch II p. 235.
2) Taxandria IV p. 229. J. van Oudenhoven overleed te Haarlem in 1690, dit ter aanvulling van Dl I p. 7 noot 1.
3) Men zie over dit klooster behalve Schutjes Bisdom van 's Bosch Taxandria II p. 252 en vlgd.

Genoemde koopers verdeelden na dien verkoop onder elkander de door hen gekochte kloostergoederen en alstoen kreeg Frans Blom de voorschrevene voor zijn deel, waarna deze het Bazelaarsklooster metterwoon betrok, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 20 Juni 1646, waarbij het als volgt werd omschreven: „huyssinge, erffenissen mitten timmeragien daerop staende, hoven, etc., *daerinne hy tegenwoirdelijck woonende is*, gestaen ende gelegen binnen dese stadt achter St. Jacobskercke, voor desen geweest sijnde het convent van de Baselers; alnoch de bleyckerye ende huysinge van dyen, gestaen achter den voors. convente tot aen de wall 1); den Baselaersmoelen, staende opte walle achter de bleycke".

Frans Blom voornoemd overleed in den Bosch 9 December 1647 en had van zijne vrouw Maria Sprongh deze kinderen:

a. Nicolaas Blom, die huwde met Elisabeth Wylde, welke hem schonk Henrietta Maria Blom, die ongehuwd stierf;

b. Anna Blom, stierf 1665, huwde met Adriaen Groenhooft, auditeur-militair te den Bosch, wien zij deze kinderen schonk:

1° Catharina Groenhooft, h. 1678 met Johan Henrick van Goolen, luitenant der cavalerie en schepen van den Bosch, geboren te Orsou; zij schonk hem deze kinderen: Sabina Cornelia van Goolen, gedoopt te den Bosch 24 Februari 1679 en Johan Hendrick van Goolen, wiens erfgenaam was Sibilla Elisabeth van Goolen;

2° Maria Groenhooft, h. 1682 met den luitenant-kolonel Henry Graham, die na haren dood in 1684 hertrouwde met Egidia Adriana van Schoonhoven, welke na zijnen dood op hare beurt hertrouwde met den majoor Johan van der Vorst.

Het Baselaarsklooster kwam door vererving van voornoemde echtelieden Blom-Sprongh aan Henrietta Maria Blom, Maria Groenhooft en Catharina Groenhooft, elk voor een deel. Blijkens akte van boedelscheiding van 1678 (Reg. n° 475 f 59)

---

1) Zie hierover Dl II p. 496.

was het deel van Catharina het Baselaarsklooster en de Achterste Bazelaarshof. Het deel van Maria Groenhooft was blijkens Schepenakte van 1682 (Reg. n° 476 f 101), waarbij zij het verkocht, het een vierde in eenen tuin, genaamd *de Pandhof*, gelegen achter *de Baselaarskapel* tegenover het huis van Johan Henrick van Goolen; deze, die als man van voornoemde Catharina Groenhooft alstoen reeds een aanzienlijk gedeelte van het Baselaarsklooster bezat, werd toen daarvan kooper. Nadat hij was komen te overlijden, verkocht Nicolaas van Blotenburg, procureur te den Bosch, in diens hoedanigheid van uitvoerder van zijnen uitersten wil, 24 Februari 1698 de navolgende goederen, welke eens tot het tweede Bazelaarsklooster behoorden (Reg. n° 482 f. 25):

a. het groot huys, staende op St. Jacobskerkhof, genaemd het Baselaersclooster, bestaende in een poorte, huysinge, hof op de plaetse, met noch eene cleyne huysinge en de stallinge op de plaets, uytgenomen den panthof, dewelcke is blyvende by de huysinge, bewoont sijnde geweest by den commies Bul, blyvende onbedeylt, streckende voor van St. Jacobskerckhof achterwaarts totte huysinge van den Baselaershof, d'eene syde de voors. huysinge, bewoont sijnde geweest by den voors. commies, d'ander syde den hof van het Wintmolenberchclooster.

Koopers daarvan werden toen de Bossche wijnkooper Roelof Tybosch 1), zoon van Aert en Maria van Diepenbeeck Roelandsdochter, en Symon de Ras, procureur te den Bosch.

b. eenen grooten hof, genaemd den Achtersten Baselaershof met de huysinge, daarop staende, ex uno de Baselaers-blijck, ex alio de Wal, streckende voor van de Wal rontsom in syne graften tot op erve van de /sub a/ voors.

---

1) Hij en zijne moeder kochten 18 Juli 1691 van den curator over de nalatenschap van Cornelis Boxmeer, notaris te den Bosch: „een kasteeltje met een brugge rontsom in syne grachten", gelegen te Middegaal onder Veghel, dat door genoemden van Boxmeer 7 Juli 1656 gekocht was van François Bigoix c. s. Roelof Tybosch had tot vrouw Barbara van Wolfswinckel, die hem 10 kinderen schonk.

groote huysinge, met het recht van uitgang door de poort daarvan.

Deze sub *b* omschreven goederen werden op datum alsvoren gekocht door Hendrick Cuypers en Gerardus van Zutphen. Johan Cuypers, die te den Bosch gehuwd was met Maria Elisabeth van Eys, dochter van Engelbertus en Catharina Emonds, verkocht 25 October 1725 de helft daarvan aan Catharina Tulleken, weduwe van den majoor Henrick Piper, welke die helft 11 Januari 1729 (Reg. n° 543 f 393) weder verkocht aan Johan Philip van Eys, die in 1740 de wederhelft in dat goed kocht van de erfgenamen van voornoemden Gerardus van Zutphen, zijnde o.a. Johanna van Zutphen, echtgenoote van Thomas van Rosmalen.

c. een huysinge ende erve, staende op het St. Jacobskerckhof nevens erve van het clooster van den Wintmolenberch, ex uno, d'andere syde...., streckende voor van het Kerckhof tot op het washuys van (het sub *a* omschreven groot huis).

Koopers hiervan werden op 24 Februari 1698, Roelof Tybosch en Symon de Ras voornoemd.

d. eene huisinge, erve ende hof, gelegen op St Jacobskerckhof nevens de huysinghe, gecocht by.... Westwaerts, ex uno het Baselaersclooster en d'ander syde de voors. huysinge, streckende voor van St. Jacobskerckhof langhst het choorken ende soo vervolgens de symuer linie recht tot op de Diese.

Kooper hiervan werd alstoen Dirck van 's Gravesande, president-schepen van den Bosch.

De Baselaersbleek 1), die ook nog, zooals wij reeds zagen, tot het tweede Baselaarsklooster behoorde, kwam aan Maria Groenhooft, echtgenoote van den luitenant-kolonel Henry Graham, terwijl het overige van dat klooster, hetwelk ook aan het St. Jacobskerkhof gelegen was, door koop kwam aan Henrick Piper; dit geschiedde den 4 Juli 1698 bij eene akte (Reg.

1) Men zie hierover als gezegd Dl II zn. 426.

n° 511 f. 100), waarvan de inhoud is als volgt: Diederick Ruysch, commissaris van de monstering en raad van den den Bosch, weduwnaar van Leonora Wylde 1); Egidia van Schoonhoven, weduwe van den luitenant-kolonel Henry Graham en de executeurs van het testament van Johan Henrick van Goolen, allen als erfgenamen van Maria Sprongh, weduwe van Frans Blom, verkoopen aan Henrick Piper, gewezen ritmeester in Staatschen dienst: *huyssinge, hof, stallinge,* gelegen op het St. Jacobskerkhof tusschen het huis van Symon de Ras en Roelof Tybosch *ex uno* en tusschen het van Deventhersgasthuis, een gangske tusschen beiden liggende, *ex alio* en strekkende van gezegde straat tot aan de Dieze.

Hetgeen Roelof Tybosch en Symon de Ras als voorzegd van het Baselaarsklooster hadden gekocht, werd door hen 19 Februari 1700 2) weder verkocht aan Leonard van Eys; daarvan werd het groot huis toen omschreven als volgt: *eene schoone ende wel doortimmerde ende geappropieerde huyssinge, bestaende in eene poorte, groote huyssinge, thoorn, schoone zaletten, verscheyde schoone bovencamers, solders, verwulfde kelders, etc., item eenen hoff op de plaets met eene cleyne wooninge ofte huyssinge met eene stallinge van ses à acht paerden, mitsgaders eene huyssinge ende erve naest de voors. groote huyssinge, met het waschhuysken daerachter, staende op het St. Jacobskerkhoff naest het huys van den majoor Piper ende (het erf van) de voors. heeren vercoperen.*

Genoemde Leonard van Eys behoorde tot de Protestantsche familie von Eiss, welke oorspronkelijk te Aken gevestigd was. Van die familie was de eerste, dien ik vond, Nicolaas von Eiss, welke huwde met Catharina Clebancq of Kleebank, wier moeder Römer heette; hunne kinderen waren o. a.: *a.* voornoemde Engelbertus von Eiss, die met Katharina Emonds huwde en met haar 6 Augustus 1693, omdat zij beiden Protestant

---

1) Zij was de eenige erfgename van Henrietta Maria Blom, het eenig kind van Nicolaas Blom en Elisabeth Wylde.

2) Reg. No. 513 f. 150.

waren, uit Aken moest wijken; zij vestigden zich toen in den Bosch metterwoon 1) en zoo hielpen zij mede om aldaar de leemten aan te vullen, welke alstoen in de bevolking van die stad waren ontstaan doordien vele Katholieke families haar hadden verlaten, omdat zij er haren godsdienst niet meer vrijelijk konden uitoefenen en zij bovendien van alle betrekkingen waren uitgesloten; *b.* Gillis von Eiss, koopman te Amsterdam, die aldaar in 1683 huwde met Madelaine Hamal, dochter van Daniel, bierbrouwer te Sedan, en daardoor stamvader werd van de thans nog levende adellijke familie van Eys en *c.* Leonard van Eys. 2)

Laatstgenoemde van Eys was koopman en factoor te den Bosch en huwde met 1° 6 Maart 1695 Geertruyda Sara Verster, dochter van Abraham en Cornelia Daesdonck; 2° 1717 Alida Ruysch, weduwe van Carel Jacob Swaen. Zijn eerste vrouw schonk hem o.a. deze kinderen:

a. Catharina Cornelia van Eys, geboren te den Bosch 9 September 1695, huwde te Oisterwijk 29 October 1713 Barent Cornelis baron van Reede van Oudshoorn, luitenant-kolonel in Staatschen dienst:

b. Geertruy Françoise van Eys, gedoopt te den Bosch 12 Juni 1698, overleden aldaar 3 September 1729, huwde in Augustus 1727 met Johan Philip van Eys, schepen van den Bosch, geboren te Amsterdam 13 Augustus 1704, gestorven te den Bosch 22 October 1777, zoon van Gillis en Madelaine Hamal.

c. Gysberta Maria van Eys, geboren te den Bosch 10 November 1704, stierf aldaar 2 Februari 1758, huwde met 1° te den Bosch 18 September 1726 David Meynet, schepen te Bergen op Zoom; 2° 1734 Jacobus van der Hoeven, luitenant.

---

1) Maandblad Nederl. Leeuw 1906 p. 216.

2) Wellicht had Nicolaas von Eiss ook nog tot dochter Susanna von Eys weduwe van Aelbert Susque, die 3 Juli 1694 in den Bosch in de Waterstraat woonde en toen in die stad ondertrouwde met Hans Uldirch Procher (?), jongman uit Zwitserland.

d. Maria Catharina van Eys, geboren 1706, stierf te den Bosch 1 September 1756, huwde met 1° te den Bosch 29 Maart 1723 Leonard van Eys, koopman te den Bosch, zoon van Engelbertus en Catharina Emonds; 2° te den Bosch 29 Maart 1736, als wanneer zij aldaar in de Kolperstraat woonde, Herman Torsinck, vaandrig, die te den Bosch geboren was.

Johan Philip van Eys, de schoonzoon van den dikwerf genoemden Leonard van Eys, kocht 26 September 1727 (Reg. n° 554 f. 73) van zijne voormelde schoonzusters bij het part, dat zijne vrouw in het Baselaarsklooster had geërfd, aan de parten, welke dezen daarin van haren vader hadden geërfd en vermeerderde die bezitting ook nog door daarbij voormelden Baselaarshof aan te koopen, o a. als gezegd van Catharina Tulleken, de weduwe van Henrick Piper.

Hij had van zijne voornoemde vrouw slechts één kind, Magdalena van Eys genaamd; deze erfde van haar het voorschreven *groot huis en den Baselaarshof*; zij stierf vóór haren vader, ongehuwd zijnde en toen erfden hare voorzegde tantes van moederszijde van haar $^5/_8$ in *het groot huis*, — dat alstoen omschreven werd als: huis met tuin en pakhuis genaamd *de Baselaarspoort,* staande aan het St. Jacobskerkhof tusschen het erf der erfgenamen van den majoor Piper *ex uno* en het erf van van 's Gravesande *ex alio*, — en $^1/_4$ in *den Baselaarshof*, — dat ten zelfden tijde gezegd werd te zijn: huis, erf en tuin, gelegen achter het laatstgemeld onroerend goed. Bedoelde tantes verkochten 22 Mei 1730 (Reg. n° 555 f. 122 v^{so}) de door haar, als gezegd, geërfde parten aan J. Ph. van Eys, den vader harer erflaatster, die de overige parten alstoen reeds bezat; uit de akte, waarbij deze verkoop geschiedde, blijkt, dat de gebouwen van het Baselaarsklooster als volgt stonden aan het St. Jacobskerkhof, wanneer men van het klooster Bethanie in de richting van de Diepstraat ging: 1°. het huis met erf, hiervoren op blz. 41 vermeld onder *c*, dat zich langs het erf van laatstgezegd klooster achterwaarts uitstrekte tot aan het wasch-

huis van meergezegd *groot huis;* 2o. het huis met tuin, dat, als gezegd, Dirck van 's Gravesande in 1698 had gekocht en 3°. het meergemeld *groot huis*, dat 26 September 1727 omschreven werd als volgt: *huys, staende op het St. Jacobskerkhof, genaemd het Baselaersclooster, bestaende in een poorte, huysinge, erf ende plaetse, met nog eene klyne huysinge ende stallinge op de plaetse;* een deel daarvan was, zooals wij reeds zagen, in 1730 een pakhuis; achter het *groot huis* had men *den Baselaarshof*, die zich achterwaarts uitstrekte tot aan den Wal en in welken tuin een huis stond, dat eens door den commies Bul werd bewoond; door voormelde poort had die hof toegang tot het St. Jacobskerkhof en 4°. naast *het groot huis*, het huis van den majoor Piper, hetwelk zich tusschen *het groot huis* en het van Deventhersgasthuis bevond.

Johan Philips van Eys laatstgenoemd, die op het St. Jacobskerkhof, denkelijk in *het groot huis*, woonde, hertrouwde na den dood zijner voorzegde vrouw in 1737 met Johanna Alida Pels, dochter van Willem en Johanna van Blotenburg. (de dochter van Gerard van Blotenburg en Magdalena de Lobell), welke hem eene dochter schonk, Johanna Clasina van Eys geheeten, die in 1753 huwde met Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande, schepen van den Bosch. Toen zijne gezegde tweede vrouw was komen te overlijden, trouwde hij nog eens en wel in 1749 met Margaretha Maria de Lobell, dochter van mr. Daniel en Dina Vis. Na zijnen dood verkocht mr. Boudewijn Donker Curtius, woonachtig te den Bosch, in hoedanigheid van uitvoerder van zijn testament, 6 October 1779 (Reg. n° 585 f. 357) al hetgeen hij van het Baselaarsklooster had bezeten, aan Willem van der Horst, architect aldaar; het werd alstoen gezegd te zijn: *a.* een koetshuis met eene groote keuken daarachter; een ledig erf, *waarop een heerenhuis had gestaan*, met eenen tuin en tuinkamer, zijnde van ouds genaamd *het Baselaarsklooster*; *b.* eene achter dien tuin gelegen hovenierswoning met een grooten moestuin, genaamd *de Baselaarshof* en *c* een huis met erf, tuin en stal, gelegen aan de

overzijde van een straatje of gang, tusschen dat straatje *ex uno* en het koetshuis, vermeld sub *a* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan eene gedempte sloot.

Het gedeelte van het Baselaarsklooster, dat, als meergezegd Dirck van 's Gravesande in 1682 had gekocht, werd door diens kinderen, zijnde: Mr. Ewoud Hendrik van 's Gravesande, raad van den Bosch, mr. Willem Jacob van 's Gravesande, hoogleeraar te Leiden en mr. Jeremias van 's Gravesande, raad van den Bosch, alsmede door mr. Jeremias Blom, ontvanger van de tollen en licenten op de Maas te Grave, die in dat gedeelte ook een part blijkt te hebben gehad en die, zooals op blz. 29 reeds is gezegd, de zwager was van genoemden Dirck van 's Gravesande, 16 November 1731 (Reg. n° 545 f. 180v^{so}) verkocht aan Adriaan van de Coevering, woonachtig te den Bosch, als wanneer het werd omschreven als: *eene huysinge, stallinge, erve en hof op het St. Jacobskerkhof, neffens de huyssinge ..... ex uno westwaarts en het gemeene Baselaarsklooster, ex alio de huysinge en het packhuys van de heer van Eysch, streckende voor van St. Jacobskerkhof langs neffens het gangjen van het choorken en soo vervolgens de sydemuer linie regt tot op de Diese.*

Het gedeelte van het Baselaarsklooster, dat hiervoren aangeduid werd als het huis van den majoor Piper, was dat, hetwelk, als gezegd, Henrick Piper, de latere majoor-kommandant van den Bosch, 4 Juli 1698 kocht. Diens vrouw was Catharina Tulleken, welke hem ten huwelijk bracht het kasteeltje Roojeveld, dat onder Gemonde stond en blijkens den gevelsteen, die in deszelfs voorgevel zich bevond, in 1649 was gebouwd, vermoedelijk, blijkens het wapen, dat in den achtergevel van dat huis stond, door den in Dl II p. 453 genoemden Thomas van Roye; het behoorde later aan mr. Evert Tulleken, raad en griffier van den Bosch, van wien het weder erfde zijn oom Rutger Tulleken, raad van die stad, welke gehuwd was met Catharina van Roye de Nisolson, zijnde deze laatste

echtelieden de ouders van Catharina Tulleken voornoemd, die van hen het gezegd kasteeltje had geërfd 1).

Henrick Piper had van haar, behalve eene dochter Lucretia, die in 1705 huwde met den Engelschen kolonel Charles Kockburn, eenen zoon Gerrit Piper, welke majoor der cavalerie en schepen van den Bosch was; zijne moeder transporteerde 24 Augustus 1723 op hem het gedeelte van het Baselaarsklooster, dat haar man, als meergezegd, in 1698 gekocht had. (Reg, n°. 541 f. 42 v^{so}).

Gerrit Piper maakte zich eene bedenkelijke vermaardheid doordien hij als schepen van den Bosch poogde aldaar uit te roeien het aloud gebruik om op Driekoningenavond met de ster rond te gaan en daarbij toepasselijke liederen te zingen 2). Hij was in 1721, toen hij nog jong man was, gehuwd met Maria Magdalena Pels, dochter van Willem en Johanna van Blotenburg. 3) Na zijnen dood verkocht Galenus Hopman, apotheker te den Bosch, in zijne hoedanigheid van curator over diens nalatenschap, 27 November 1765 (Reg. n°. 590 f. 168 v^{so}) zijn laatstelijk omschreven gedeelte van het Baselaarsklooster aan Pieter Trimbos en Hermanus van Venroy, beiden woonachtig te den Bosch; het werd toen gezegd te zijn een huis

---

1) De kinderen, die zij van Henrick Piper had, verkochten Roojeveld 18 Augustus 1729 aan Adriaan de Lange, welke het ten huwelijk bracht aan zijne vrouw Barbara Antonetta Rosina Tscharner; zij bracht het op hare beurt ten huwelijk aan haren tweeden man prof. Herman Gideon Clemens; deze verkocht het 30 April 1750 aan Corstiaan van de Meerendonk, wiens kinderen het 2 Juli 1761 verkochten aan Jacobus Wygerganx, wijnkooper te den Bosch en man van Gijsberdina Boons.

In 1729 werd dit kasteeltje gezegd te zijn: een sterk gemetseld huis met schoone kamers, keuken, kelder en groote tuin, gelegen rondom in eene heg en gracht. In de 19^{e} en 20^{e} eeuw was het de R. K. pastorie van Gemonde, totdat die in 1913 door de tegenwoordige pastorie vervangen werd, waarna dit huis is afgebroken.

2) J. C. A. Hezenmans 's Bosch 1629—1795 p. 385 en Taxandria II blz. 133 en volgd. en blz. 223.

3) Zij schonk hem deze kinderen: Hendryetta Catharina Piper, ged. 9 Sept. 1722; Willemina Johanna Piper, ged. 16 Juni 1726; Hendrik Carel Piper, ged. 19 Sept. 1728; Lucretia Piper, ged. 17 Maart 1730 en Cornelia Johanna Piper, ged. 13 Oct. 1733, allen in de Groote Kerk te den Bosch.

en erf op het St. Jacobskerkhof, *ex uno* Johan Philip van Eys, oud-schepen en raad van den Bosch, *ex alio* het Proening van Deventhersgasthuis en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze, zijnde het hem toegescheiden, toen hij de nalatenschap zijner moeder deelde met zijne eenige zuster Lucretia Piper. In 1766 werd dit deel van het Baselaarsklooster omschreven als een tuin met erf en een daarop staand, ten halve afgebroken huis. Thans is van het geheele tweede Baselaarsklooster niets meer overgebleven dan de grond, waarop het eens stond, zoodat het al even weinig spoor meer heeft achtergelaten dan het eerste klooster van zijnen naam; op de plaats, waar het zich eens bevond, staan nu een paar hovenierswoningen met stallen en eenige arbeiderswoningen. Van zijn archief bezit het Rijksarchief in den Bosch niets anders dan twee charters, die daaraan onlangs door nu wijlen Aug. Sassen werden geschonken!

c. Het van Deventhersgasthuis.

(St. Jacobskerkhof n^{os}. 47 en 49.)

Dit gasthuis, dat Oostwaarts naast het Baselaarsklooster op het St. Jacobskerkhof stond, werd door Hendrik Proening van Deventher, — zoon van Herman Henrickszoon en Petronella N. 1), en man van Catharina van den Staeke Nicolaasdochter, van wie hij geene kinderen naliet, — bij zijnen uitersten wil van 9 November 1514 gesticht voor zes oude mannen, die wekelijks eens de rozenkrans voor de rust zijner ziel moesten bidden. Voor dat gasthuis had hij bestemd negen kamers of woningen, staande nabij de Mortel, van welke zes tot verblijf der oude mannen moesten dienen, terwijl de drie overige kamers of woningen voor het onderhoud dier oude mannen moesten worden verhuurd 2). Door den provisor van dat gasthuis werd

1) Hun andere zoon was Gerard Proening van Deventher, die huwde met Elisabeth Ketelaers Aelberts dr., waardoor hij stamvader werd van de hiervoren reeds genoemde Proening's van Deventher.

2) Zie Dl. II p. 61.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

OVERBLIJFSEL VAN HET VAN DEVENTHERSGASTHUIS.

Behoort bij blz. 49.

later voor dit gasthuis bestemd het hier bedoeld huis, waarna de negen kamers den 25 Juni 1600 verkocht zijn aan mr. Henrick van Broekhoven. (Dl. II p. 61). Provisor van dit gasthuis moest zijn een mansoir van den bloede en naam van den stichter van dit gasthuis; bij gebreke van zoodanigen bloedverwant zouden daarvan provisoren zijn de prior der Predikheeren te den Bosch, de oudste kerkmeester van de St. Janskerk en de rector van het Geefhuis aldaar.

Volgens van Heurn *Beschrijving* werd dit gasthuis in het jaar 1600 met toestemming der Regeering van den Bosch afgebroken en is toen daarvan eene hovenierswoning gemaakt. Alleen de poort van dat gasthuis werd niet gesloopt; zij bleef tot heden toe bestaan. Na de slooping van dit gasthuis werden zijne inkomsten, die in 1768 fl 150 's jaars bedroegen, uitgedeeld aan behoeftige familieleden van den stichter na aftrek van het salaris van den Rentmeester, dat 34 gulden en 13 stuivers bedroeg. Tot omstreeks het jaar 1850 heeft die uitkeering plaats gehad.

d. Het Huis van Nuenen.

Dit huis, dat naast laatstbedoeld gasthuis in de richting der Diepstraat stond en dat, te oordeelen naar de dikke brokstukken van muren, welke er nu nog van over zijn, een sterk gebouwd huis moet zijn geweest, was oorspronkelijk het eigendom der oud-adellijke Bossche familie van Berckel. Als oudsten eigenaar vind ik daarvan vermeld Geraert van Berckel, schepen van den Bosch, zoon van Geraert, ook schepen van die stad en Geertruid van Gerwen; hij had van Mechtildis Berewout, dochter van Rutger Godefriduszoon en Elsbene Dicbier Willemsdr. 1), eenen zoon Rutger van Berckel, schepen van den Bosch in 1534 en volgende jaren, lid der Ill. L. V. Broederschap aldaar en sedert 11 Februari 1557 pandheer van Nuenen, Gerwen,

1) Hunne overige kinderen waren Godefridus, Luytgardis, Sophia, Katherina, Rodolpha en Maria Berewout.

Op- en Nederwetten en Tongelre; hij erfde het hier bedoeld huis van zijnen vader, dat daarna naar hem *het huis van Nuenen* genaamd werd; hij stierf 19 December 1575; zijne vrouw was Livina van Coudenhove, dochter van Jan, heer van Gentbrugge enz. en Antoinetta Adornes, die hem geene kinderen schonk; zij gaf in 1581 in dit huis huisvesting aan de nonnen van Eikendonk onder den Dungen, nadat dezer klooster door de Hervormden verwoest was; 2 Februari 1589 overleed zij en evenals haar man werd zij begraven in de St. Janskerk te den Bosch, alwaar hunne grafzerk, waarin hun beider levensgroote beeltenissen ten voeten uit zijn gehouwen, hoewel niet meer op hare plaats, nog ligt 1). In hun graf is 23 September 1808 begraven de beroemde Bossche stempelsnijder Theodorus van Berckel, die tot dezelfde familie behoorde als voornoemde Rutger.

Van genoemde echtelieden van Berckel-van Coudenhove werd *het huis van Nuenen* geërfd, voor de eene helft door Floris van Berckel van Eyck, heer van Nuenen, Gerwen en Nederwetten, zoon van Roelof van Eyck, heer van Blaarthem, Zeelst en Veldhoven, schepen van den Bosch en lid der Ill. L. V. Broederschap aldaar en Heylwich van Berckel, dochter van Geraert en Mechtildis Berewout, alzoo den oomzegger van Rutger van Berckel voornoemd en voor de andere helft door de erfgenamen van diens weduwe Livina van Coudenhove 2).

Genoemde Floris van Berckel van Eyck, nu geheeten J^or^ Floris van Berckel *genaamd* van Eyck, heer van Nuenen, Gerwen en Nederwetten, verkocht 25 Mei 1600 (Reg. no 234 f. 360 v^so^) zijne voorschreven helft aan Goyart van Engeland Goijartszn, raad van den Bosch; die helft werd toen gezegd te zijn: de helft in een hem bij doode van J^or^ Rogier van Berckel, heer van Nuenen, Gerwen en Wetten, zijnen oom, aangekomen huis met erf, tuin, boomgaard en achterhuis, als-

---

1) Eene afbeelding van deze fraaie grafzerk komt voor in Dr. C. F. Xav. Smits de Grafzerken der St. Janskerk te den Bosch.

2) Men zie over hare familie Taxandria V. p. 16 en vlgd.

mede een erf daarachter over het water gelegen en strekkende tot aan den stadswal, staande en gelegen aan den Windmolenberg en daarop met eene poort uitkomende tusschen het van Deventher's gasthuis *ex uno* en het erf van een huisje, toebehoorende aan J^or^ van Lyer en afkomstig van de vrouw van Nuenen, een heimmuur en achterhuis tusschen beiden liggende, *ex alio* en strekkende achterwaarts tot aan den stadswal, eene rivier tusschen beiden loopende. De wederhelft van het *huis van Nuenen* was reeds 5 November 1599 (Reg. n° 263 f. 53) door Laurens van den Abeele 1) Gieliszn, schout te Tongelre, als transport hebbende van de erfgenamen van Livina van Coudenhove meergenoemd, aan genoemden Goyart van Engeland verkocht geworden. Deze, over wien men zie Taxandria III p. 234, had tot vrouw Zeeuwken, de dochter van Lambert Vastaerts 2), die hem schonk:

Goyart van Engeland J^r^, welke huwde met Beelken, dochter van Jan Goyartszn de Weer en bij haar deze kinderen verwekte: 1 Dierck, die huwde met Hesther van der Woert, dochter van Herbert Stevenszn en weduwe van den kapitein Thomas de Nettin, (welke van haar, met wie hij 1 Juni 1606 gehuwd was, deze kinderen had: Louis, Maria, Margriet, gedoopt 1619 en huisvrouw van Herbert Herbertszn, den timmerman en Engelbert de Nettin); 2 Eusebia, huisvrouw van Arnd Tholinx Dircks en 3 Jenneken 3).

Goyart van Engeland eerstgenoemd werd na doode zijner vrouw priester; toen hij zijne eerste H. Mis las vereerde de Regeering van den Bosch hem een aam Rijnschen wijn. Hij werd later beneficiaat der St. Janskerk en rector van het Groot Ziekengasthuis te den Bosch. De executeurs van zijn

---

1) Zijne vrouw was Maria van Eyck, dochter van Gerrit van der Bruggen genaamd van Eyck Janszn.

2) Diens andere dochter was Anneke Vastaerts, echtgenoote van Egrom Potteye; zijn zoon was Goossen Vastaerts.

3) Men zie nog over de familie van Engeland Taxandria XVI p. 54 en XIX p. 290.

testament, zijnde Peter van Oisterwijck, priester en beneficiaat van gezegde kerk, Jan Willemszn Bloemaerts en Cornelis van der Asseldonck Janszn, verkochten 21 Maart 1617 *het huis van Nuenen* aan genoemden van der Asseldonck, wiens vrouw was Elisabeth Henrichsdr Gehuyschen. Hunne kinderen, zijnde mr. Jan van Asseldonck, priester en kanonik der Collegiale kerk van St. Gudule te Brussel en Anna van Asseldonck, verkochten door tusschenkomst van hunnen lasthebber Sebastiaan Smits, priester en pater *van den convente der vergaderinge van St. Andries den Apostel, gemeynlijck genoempt van Orthen*, 3 Februari 1628 (Reg. n° 368 f. 152) dat huis aan Catharina Rogiersdr van de Wercke ; het werd toen gezegd te zijn : *een seer schoone groote huysinge, achterhuys, hoff, boomgaert* 1) *ende cleyne somercaemerken, gemeynlijck genoempt het Huys van Nuenen, met alnoch de huysinge neffen de poerte van voers. iersten huyse staende, by wylen Heer Goyaert van Engelant, priestere, opgemaect ende getimmert*, staande op den Windmolenberg tusschen het van Deventhers gasthuis *ex uno* en het huis van Henrick Thomaszn Kaersman *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het water. Thans staat op een deel van het erf van dit huis eene hovenierswoning, genummerd St. Jacobskerkhof 51 en 53; van het huis zelf is, behalve vermelde stukken muur, niets meer over.

c. De twee naast dit huis Oostwaarts gestaan hebbende huizen.

Deze twee huizen werden 23 Juni 1575 (Reg. n° 224

1) Hiervan was door genoemde kinderen van der Asseldonck een stuk, *geemployeert tot fortificatie deser stadt* (den Bosch) *ende breydinge des wals aldaer*, verkocht aan Nicolaes van Empel, ontvanger van de fortificatiepenningen dier stad, *tot behoef derzelver fortificatie* (Reg. no 352 f. 201). Deze Nicolaes van Empel zal een zoon geweest zijn van Adriaan (zoon van mr. Goijaert, secretaris van den Bosch) en Catharina Hixspoir (dochter van Cornelis Henrickszn), die behalve hem deze kinderen hadden : Arnout, priester en deken der Collegiale Kerk van Geertruidenberg, Maria, huisvrouw van Peter Adriaanszn Wijnen van Dinther (Suyskens), Henrica, Antonetta en Elisabeth van Empel.

f. 391) door Goyart Willemszn Pynappel verkocht aan voornoemden Rutger van Berckel; zij werden daarbij gezegd te zijn twee naast elkander staande huizen, erven, tuinen en achterhuizen, staande aan de Windmolenbergstraat tusschen het huis van gezegden kooper (*het huis van Nuenen* n.l.) *ex uno* en dat van Catharina 1) weduwe van Peter Muyckens 2) en hare kinderen *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze.

Van Rutger van Berckel en diens echtgenoote Livina van Coudenhove werden die huizen voor de eene helft geërfd door de erfgenamen van de laatstgenoemde, die ze transporteerden op Laurens van den Abeele, voornoemd; deze heeft daarop 14 April 1598 (Reg. no 261 f. 295 v^{so}) die helft verkocht aan J^{or} Roelof van Lyer Andrieszoon als man van Petronella van Eyck, dochter van Roelof, heer van Blaarthem, Zeelst en Veldhoven, enz. en Heylwich van Berckel, hiervoren reeds genoemd; gezegde Petronella van Eyck had als oomzegster van meergenoemden Rutger van Berckel van hem reeds de wederhelft der beide huizen geërfd, zoodat zij ze nu voor het geheel bezat. Haar man Roelof van Lyer verkocht vervolgens 3 Augustus 1600 (Reg. n° 264 f. 299) voor haar deze beide huizen aan den ook reeds meermalen genoemden Goyart van Engeland S^{r}; deze bestemde daarop het meest Oostwaarts daarvan staand huis tot een Capucijnenklooster (Dl I p. 268); het bleek daartoe echter niet geschikt te zijn, waarom hij het 4 April 1612 (Reg. n° 311 f. 433 v^{so}) verkocht aan Jacob, den zoon van wijlen Andries Jacobszn, molder (molenaar); het werd toen gezegd te zijn: huis, erf en tuin op den Windmolenberg, staande tusschen dat van na te noemen Henrick Thomaszn, *ex uno* en dat van J^{or} Willem Muyckens 3)

---

1) Zij was de dochter van Willem Ghysselen, den zoon van Henrick en Catharina van Oss, de eigenares van den Roudonck onder Esch, dien hare voornoemde kleindochter Catharina van haar erfde.

2) Hij was zoon van Jan Muyckens Arndszn.

3) Zijne vrouw was Geertruid Wijtfliet, die hem schonk een zoon Barthold Muyckens, welke huwde met Johanna N.

ex alio en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het water.

Het ander dezer beide huizen verkocht Goyart van Engeland S^r^ op denzelfden dag (Reg. n° 311 f. 431) aan Henrick, zoon van wijlen Thomas Lucaszn; dit huis werd toen gezegd te zijn: huis, erf en tuin, staande op den Windmolenberg tusschen verkoopers groot huis *ex uno* en dat van genoemden Jacob Andrieszn *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het water. Laatstgenoemde kooper werd ook wel geheeten *Kaersman*, wellicht naar een beroep, dat hij uitoefende; hij zal de stamvader geweest zijn van de Bossche familie Karsmans, over wie men zie Dl I p. 299 en noot 2. Adriaan Anthoniszn Dancloffs verkocht laatstbedoeld huis 29 April 1662 (Reg. n° 442 f. 366) bij gerechtelijke uitwinning aan zijne dochter Maria, huisvrouw van Johan van Engelen; het werd toen als vier woningen verhuurd.

f. De St. Jacobspastorie.

(St. Jacobskerkhof n° 75.)

Bijna aan het eind van het St. Jacobskerkhof, tegenover de straat, die nu alleen de Windmolenbergstraat heet, staat thans nog een huis zonder verdieping, waar naast zich in de richting der St. Jacobstraat een poortje bevindt, boven het welk tot aan het jaar 1907 een steen stond, waarin het wapen van Suermondt (zijnde een beurtelings gekanteelde dwarsbalk), met het jaartal 1584 er onder, uitgehouwen was. Dit huis werd 15 Februari 1562 (Reg. n° 207 f. 423 v^so^), als wanneer het gezegd werd te staan tusschen dat van Jacob Spyckers *ex uno* en dat van Nycolaas Henrickszn, genaamd *Cortten Claes*, *ex alio*, door Reynier, zoon van Daniel Loyen, verkocht aan Jaspar Suermondt Janszn.

De stamvader van diens geslacht was Albert Suermondt, die van zijne vrouw Sophia van Merwyck tot Crieckenbeeck o. a. een zoon Willem had, wiens eene zoon Leonius huwde met Goderadis, dochter van Goeswijn Cnoeden (Reg. n° 97

f. 205) en bij haar deze kinderen verwekte: Willem, geërfd te Veghel; Martina; Jacoba; Geerlich, priester, Dominicus en Magdalena (?) (Reg. n° 140 f. 292) en wiens andere zoon Jan, die dijkgraaf van het Land van Heusden was, huwde met Bartholomea van Ryswyck Geerlincxdochter en bij haar deze kinderen verwekte:

a. Jan;

b. Jaspar, meergenoemd, die ongehuwd, althans kinderloos stierf;

c. Elisabeth, die huwde met Goossen van der Aelsfoirt Willemszoon, wien zij schonk eene dochter Anna, welke trouwde met: 1° Herman van Brempt (van wien Anna, gehuwd met Peter van Middegael en Helena van Brempt, gehuwd met Gerard Pels); 2° Willem van Chenu;

d. Aelbert, die huwde met Isabella Creyel Reiniersdochter, welke hem schonk: Adriaan, pastoor te Thielt; Jan; Barthold en Reinier Suermondt;

e. Geerlich;

f. mr. Willem, die huwde met Mechteld van Dongen Cornelisdochter 1), welke hem schonk:

1. Jacob Suermondt, gestorven 1609, h. 1568 Geertruid van Heerdt, dochter van Palick, drossaard van Hedel en Walburg van Arnhem; hunne kinderen waren: Willem, geb. 1570; Walburg of Walravia, geb. 1571, h. met J^or^ Johan van Doerne (uit Vechel) 2); Maria, geb. 1572 en begraven te Veghel, h. met Henrick Monicx, zoon van Jan, heer van Beek bij Aarle en Maria van Doerne Everardsdr; Eustachius, h. 1598 Martina Adriana Verleck; Jacob; Palick, Jan en Margriet, die jong stierven;

2. Anna Suermondt, h. met Willem van Meteren, heer van Meteren;

3. Elisabeth Suermondt, trouwde met Dirck van Dript;

---

1) Reg. no 205 f. 224 v^so^.
2) Hunne dochter Adriana Geertruid van Doerne h. met J^or^ Friesen.

4. Jan Suermondt, h. met Elisabeth de Louw. Hunne kinderen waren: Mechteld, Johanna en Isabella, de vrouw van Jan Vaeck;

5. Eustacius Suermondt, die ook kinderen had;

6. Willem Suermondt.

Jaspar Suermondt meergenoemd, die in 1585 reeds dood was, vermaakte in 1584 voorschreven huis aan de St. Jacobskerk tot hare pastorie 1), waarna het den naam kreeg van de *St. Jacobspastorye.* Bij de reductie van den Bosch in 1629 werd ook dit huis door den Staat geconfisqueerd, die het vervolgens 31 Augustus 1641 (Reg. n° 384 f. 677) verkocht aan mr. Johan Gans en Frans Blom; deze laatste kreeg het later in zijn part, toen zij eenige der door hen gezamenlijk gekochte klooster- en geestelijke goederen met elkander verdeelden; later kwam het bij erfenis aan Adriaan Groenhooft, uit wiens nalatenschap het in 1678 (Reg. n° 475 f. 58 v^{so}) werd toebedeeld aan diens dochter Catharina, huisvrouw van Johan Henrick van Goolen.

Nicolaas van Blotenburg, procureur te den Bosch, als executeur van het testament van dezen laatste, verkocht het den 24 Februari 1698 (Reg. n° 482 f. 25); het werd alstoen omschreven als: *eene huysinge, erve ende hof met stallinge, genaemt St. Jacobspastorye, streckende voor van St. Jacobskerckhoff tot op deser stadtswal*; kooper daarvan werd toen Gerard Notelaers, burger van den Bosch. Hij was zoon van Jan Notelaers en Anna Fabry en rentmeester der heerlijkheden Boxtel en Liempde; den 7 April 1722 stierf hij kinderloos te Boxtel; zijne vrouw was Maria Tybosch, met wie hij 18 Augustus 1685 gehuwd was; zij overleed te den Bosch 2 September 1741; hare ouders waren Aert Tybosch en Maria van Diepenbeeck voornoemd.

In de tweede helft der 18^{e} eeuw behoorde dit huis, dat nog altijd denzelfden voorgevel heeft als dien het in 1584

---

1) Schutjes t. a. p. IV p. 324.

had, aan François Monachon, die huwde met 1° Henriette Boom; 2° Geertrui Sparo; hij en zijne eerste vrouw vermaakten de helft van dat huis, — hetwelk zij 1 December 1769 gekocht hadden van Nicolaas Pardyck, architect te den Bosch, die het 10 Dec. 1757 bij gerechtelijke uitwinning had gekocht, als wanneer het gezegd werd te zijn huis met stal, koetshuis met tuin, — aan zijne broeders en zusters: Daniel en Jean Isac Monachon te Lausanne; Anne Monachon weduwe van Abraham Corsat en Marguerite Monachon, huisvrouw van François Corsat, wonende te Sully in Zwitserland; en de andere helft aan Jan Carel Boom, kapitein te Bourtange, Gijsbert Oerlemans als gehuwd met Carolina Boom en Jan van Halder als gehuwd met Elisabeth Boom, beiden wonende te Nieuwkuik; deze legatarissen verkochten dat huis 26 Augustus 1790 aan Johannes Bonjeé, koopman te den Bosch; het werd alstoen gezegd te staan tusschen dat der erven van Mevrouw van Hanswijk en Johan van de Ven *ex uno* en dat van de kinderen van Boxtel *ex alio*.

In eene Bossche Schepenakte van 1570 wordt volgenderwijze melding gemaakt van een huis, dat een andere Suermondt dan de hiervorengenoemde in de Windmolenbergstraat bezat: Adrianus, zoon van Petrus Zuermonts van Uden, verleent eene grondrente ex domo, area et orto, sitis in Buscoducis in platea dicta die Wijntmolenberchstraet inter hereditatem Cornelii Coenen ex uno et inter heriditatem Johannis Fabri ex alio, tendentes a communi platea de Wijntmolenberchstraet ad hereditatem liberorum Mathei Mathijszoon.

g. Het huis van Gemert of het Maagdenhuis.

Naast voorzegde pastorie stonden oudtijds in de richting der Diepstraat twee huizen, die eens het eigendom waren van Rutger, (zoon van Rutger Claeszn) van Griensven, den man van Hadewich van den Meerendonck, (dochter van Willem Goijarts) of wel van hunne kinderen; het eerste daarvan (het

Westwaarts staande) had hij in 1592 (Reg. n° 232 f. 362) gekocht voor zijne kinderen mr. Rogier, Maria en Agnes, van Daniel Willemszn van Empel; het ander (het Oostwaarts staande) had hij reeds in 1579 (Reg. n° 238 f. 88 v^{so}) gekocht van de voogden over de onmondige kinderen van Nicolaus Janszn (de Quade?) van Ravensteyn en Elisabeth, de dochter van mr. Willem Hancler; de beide huizen kwamen daarna aan genoemden mr. Rogier van Griensven, raad van den Bosch, die van zijne vrouw Josina van Amelroy eene dochter had, Hesther van Griensven genaamd, over wie nader. Mr. Rogier van Griensven voornoemd verkocht van deze beide huizen het W.-waarts staande 29 Mei 1615 (Reg. n° 287 f. 321) aan Thomas Michielszn en 11 Februari 1615 (Reg. n° 340 f. 187 v^{so}) het Oostwaarts staande aan Jan Corneliszn, velleblooter; deze beide huizen werden echter vernaderd door zijne zuster Agnes van Griensven, echtgenoote van mr. Henrick Adriaanszn van der Aa. Nadat zij kinderloos was komen te overlijden verkochten hare erfgenamen het Oostwaarts staand huis 7 Januari 1647 (Reg. n° 427 f. 341) aan Geraert Aertsen (van Orthen), weduwnaar van Jenneken van der Aa in tocht en aan dezer kinderen in eigendom; de akte, waarbij dit geschiedde staat in haar geheel afgedrukt in Jhr. A. van der Does de Willebois *Studiebeurzen* II p. 175, zoodat ik die hier niet behoef mede te deelen; alleen zij hierbij opgemerkt, dat daarin Herbert Herbertsen ten onrechte *Simmerman* geheeten wordt; in de origineele akte staat toch *timmerman* ter aanduiding van zijn beroep en dat voorts daarin op blz. 177 voor *velleblooter* abusievelijk gedrukt staat *Velwetter*. Genoemde echtelieden van Orthen hadden eene dochter Lysbeth, die huwde met Herbert Reinderszn van Meerwijk, en hem schonk eene dochter Maria van Meerwijk, welke trouwde met Henrick van Boxmeer, wien zij schonk drie kinderen 1), wier voogd, Petrus Franciscus van Beugen, dit huis 18 Augustus 1707 (Reg. n° 520 f. 326) voor hen verkocht aan Johannes Onverveert, burger van den Bosch.

1) Jhr. A. van der Does de Willebois t. a. p. II p. 129, 147 en 150.

Onmiddellijk naast dit laatstbedoeld huis stond *het huys van Gemert.*

Den 27 Juli 1426 (Reg. n° 23 f. 157 v^{so}) werd het door de Commanderij van Gemert der Duitsche Orde gekocht bij eene akte, die luidt als volgt:

Zybertus de Hoculem quoddam domistadium cum edificiis, in eodem domistadio consistentibus, quondam Theoderici, dicti Rover de Tephelen, situm in Buscoducis in vico, dicto die Dyepstraet, juxta locum, dictum Wijnmolenberch, inter hereditatem, dictam Anthonys Ghasthuys, *ex uno* et inter hereditatem Goeswini Steenwech, filii quondam Goeswini Steenwech, et ejus liberorum, *ex alio*, tendentem a dicto vico ad communem aquam, ibidem currentem, sibi cum attinentibus ejus domus et areae spectantem et.... atque ubicunque locorum consistentem sive situm, — hereditarie supportavit Johanni Sampson ad opus domini Ywani de Cortenbach, commendatarii baliviae dominorum, dictorum van den Duytschen Oerden, cum omnibus litteris....

Na dezen koop zal Hendrik van Eynatten, commandeur der Commanderij van Gemert, die in 1444 overleed, dit huis verbouwd hebben, wat hieruit valt op te maken, dat in den voorgevel daarvan stond zijn wapen, uitgevoerd in den 15^{en} eeuwschen stijl; het berust thans in het museum der stad den Bosch en is afgebeeld in Jhr. A. van der Does de Willebois t. a. p. II blz. 81. Ongeveer twee eeuwen later en wel 8 Maart 1638 (Reg. n° 381 f. 159) verkocht mr. Dirck de Matheis, licentiaat in de rechten en secretaris van het dorp en vrijheerlijkheid Gemert, als gemachtigde van Caspar Ulrich van Hoensbroeck, ridder der Duitsche Orde en Commandeur van Gemert, *het huis van Gemert* aan Peter Wouterszn Donck, luitenant-wachtmeester en onder-majoor van den Bosch; diens weduwe Elisabeth 1), dochter van Adriaan Thielemanszn van

1) Haar broeder was Adriaan van Diepenbeeck en diens vrouw Mariken N. (Reg. n° 344 f. 24).

Diepenbeeck, verkocht het weder 22 Juni 1658 (Reg. n° 438 f. 252), als wanneer het werd gezegd te zijn: *eene huysinge, aenliggende erffenisse ende timmeragien, gestaen ende gelegen op den Wintmolenberch in de Diepstraet tussen huys ende erve eertijts Gerits Gijsberts, nu de voorsr. wedue ex uno ende tussen huys ende erve der wedue mr. Henrick Adriaenszn van der Aa, ex alio, streckende voor van de gemeyne straet achterwaerts tot op der stadsvesten.* Deze verkoop geschiedde in presentie en ten overstaan van Gerard Hamel Bruynincx, Jacob van Casteren, Gerard Tielemans, Laureyns van Berckel en Jacob Focanus, gecommitteerden der stad ten Bosch, aan mr. Cornelis van der Meerendonck, licentiaat in de rechten en raad van den Bosch, als regent der twee gasthuizen, door Hesther van Griensven bij haar testament gefundeerd en ten behoeve daarvan; op dezelfde wijze werd bij diezelfde akte door dezelfde verkoopster aan denzelfden kooper ten behoeve alsvoren ook nog verkocht *eene poirte ende ledige erffve ter brete van 't naervolgende affdack ende staende ende liggende tussen de eerstgenoemde huysinge* (het huis van Gemert n l.) *ende tussen de huysinge, gecomen van Gerit Gijsberts, met hetselve affdack aan de voors. eerstgenoemde huysinge getimmert, mitsgaeders seecker erff van den zydelmuer des voors. affdacks af regelrecht streckende op 't westereynde van de doirne hegge, aldaar staende neffens de noorderzydelmuere van den hoff, liggende achter de voirs eerstgenoemde huysinge, oistwaerts deselve doirne hegge streckende op der stadtsvesten, een waeterloop tussen beyde, met alnoch het erffve tussen de noortzyde der voirs. doirne hegge ex uno ende de voirs. noortzydelmuere ex alio liggende, met noch de waetertrap op het water daertcynden aencomende, streckende tot der stadts oude vesten toe als voirs; alles gesepareert ende affgenomen van de huysinge voir ende de erffven achter gecomen van den voirs. Gerart Gysberts ende den voirn. Peter Donck opgedragen in litteris, wesende van den date.....* Laatstbedoelde *huysinge*, die in het begin der 16e eeuw toebehoorde aan Wouter van

Bree 1) (Reg. n° 157 f 154), was 9 Januari 1577 (Reg. n° 228 f. 33) door de voogden over Peter en Jan, onmondige kinderen van Leonard Strijbosch en Aleid van den Put Petrusdr, verkocht aan Robbert, zoon van Marcus de Confluentia, (van Coblentz), die ze 12 Januari 1580 (Reg. n° 242 f 41), als wanneer ze gezegd werd te zijn: huis. poort, erf, plaats, bleekveld en achterhuis, gelegen aan den Windmolenberg tusschen het huis van den Commandeur van Gemert *ex uno* en dat der kinderen van Jan Arndszn van Schijndel, nu echter van Maria weduwe van Gerard Bacx, *ex alio*, zich van de Diepstraat tot aan het water achterwaarts uitstrekkende, — weder verkocht aan Wouter genaamd Welt, zoon van Rover Heymericxzn; diens zonen Jan en Bartholomeus verkochten ze in 1612 (Reg. n° 283 f. 311) aan Peter, zoon van Jan Janszn den mulder; 2 November 1630 (Reg. n° 333 f. 40) werd ze door Leonard, zoon van den messenmaker Willem Jacobszn van Oirschot, als man van Mariken, dochter van Wouter Claeszn van de Wyer, c s. verkocht aan den vellenblooter Gerard, zoon van Gijsbert Gerardszn, en zijne zuster Mariken voor de ½ en aan Anneken weduwe van Michiel Gijsbertszn voor de andere ½; de geslachtsnaam van deze koopers was van den Ancker 2), zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 23 Maart 1641 (Reg. n° 384 f. 301), waarbij deze *huysinge* wederom verkocht werd; dit deden daarbij toch Gerard en Maryken, kinderen van wijlen Michiel (den zoon van Gijsbert Gerardszoon van den Ancker) en Anneken van den Berckenbosch 3); Adriaan Danckloffs als

1) Zijne dochters waren Agatha, echtgenoote van Nycolaus de Quade van Ravensteyn (wier kinderen waren Jacob en Hillegonda de Q. van R.) en Arnolda, de huisvrouw van Nycolaus Janszn van Delft. (Reg. n° 157 f. 154).

2) Zij ontleenden dien naam aan het huis het Zwart Anker, staande aan het eind der Hinthamerstraat te den Bosch, dat aan de van den Ancker's toebehoorde.

3) Cornelis Reynderszn van (den) Berckenbosch was in 1637 bakker te den Bosch. In 1668 worden de navolgende kinderen van wijlen de echtelieden Reinier van den Berckenbosch en Johanna Lintermans vermeld: Maria, huisvrouw van Eduard van Susteren; Geertruid, huisvrouw van Rogier van Boxmeer; Beatrix en Johanna, nog onmondig. (Reg. n° 448 f. 164) Men zie hunne genealogie in Taxandria XV p. 288.

man van Magdalena, Jan Janszn van Wolfswinckel als man van Beatrix, Robbert van den Berckenbosch, Jan Degens en Jaspar Gast als voogden over Goijartken, Elisabeth en Michaeletta, onmondige kinderen van Michiel en Anneken voornoemd en Bernhard Lehardy als man van Jacomijntken, weduwe en erfgename van Reynder, zoon van Michiel en Anneken meergenoemd, voor ¾ als erfgenamen van hunne voornoemde moeder Anneken en van hunne moei Mariken, dochter van Gijsbert Gerardszn, — alsmede genoemde Robbert van den Berckenbosch en Bernhard Lehardy als cessie hebbende van Gerard, zoon van dienzelfden Gijsbert Gerardszn voor ¼; *de huysinge* werd daarbij omschreven als: eene poort en huis, met eenen grooten, schoonen tuin, voorheen geweest zijnde een bleekveld, tuin en achterhuis. staande en gelegen op den Windmolenberg tusschen het huis, dat eertijds was van den Commandeur van Gemert en nu is van Peter Donck, *ex uno* en het huis van Maria weduwe van Gerard Bacx en Rijk Janszn Raapcoeck *ex alio*, zich van de Diepstraat achterwaarts uitstrekkende tot aan het water; kooper daarvan was toen de meergenoemde Peter Donck; diens voornoemde weduwe verkocht van voorbedoelden *grooten, schoonen tuin* 3 September 1658 (Reg. n° 414 f. 273 v^{so}) ook nog de helft aan de gasthuizen, welke, als gezegd, door Hesther van Griensven bij haar testament waren gefundeerd en hare erfgenamen (van gezegde weduwe n.l.) verkochten voorts aan die beide gasthuizen in 1675 wat daaraan van gemelden tuin en daarbij behoorende poort en huis nog niet was verkocht geworden 1).

Zoo was dan alles aangekocht wat noodig was om te verwezenlijken den uitersten wil van Hesther van Griensven 2), waarbij zij had bepaald, dat met de door haar daarvoor bestemde kapitalen zouden worden gefundeerd een gasthuis

1) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 82.

2) Zij overleed 14 December 1651. De kosten harer begrafenis zijn vermeld in Jhr. A. van den Does de Willebois Studiebeurzen II p. 39 en 40, alwaar ook eene afbeelding van hare grafzerk voorkomt. Haar testament is in dat werk afgedrukt op blz. 44 en vlgd.

voor vijftien arme oude mannen en een gasthuis voor zeven arme oude vrouwen, met bepaling tevens, dat haar erfgenaam voor elk van die gasthuizen zouden koopen *eene bequaeme huizinge in Brabant onder 't gebiedt van den Coninck van Hispanien als Hertogh van Brabant*; de Staten Generaal van de Republiek der Vereenigde Nederlanden verzetten zich echter tegen de naleving dezer bepaling, reden waarom Eugène Ambroise de Maldeghem 1), ridder, baron van Leyschot, die gehuwd was met Isabella Clara des Champs genaamd de Kesselaer, vrouwe van Marquette 2), de testamentaire erfgename van Hesther van Griensven, zich toen daarbij nederlegde onder voorwaarde, dat de Staten Generaal zijne vrouw zouden vrijwaren voor de nadeelige gevolgen, die er uit voor haar mochten voortspruiten, wanneer de Koning van Spanje haar zoude willen dwingen gezegde bepaling na te komen 3). Mr. Cornelis van den Meerendonck, een der executeurs van het testamentair van Hesther van Griensven, wilde daarop de beide gasthuizen oprichten in haar sterfhuis, dat in den Wolvenhoek stond 4), doch genoemde van Maldeghem verzette zich daartegen waarin de Staten Generaal hem den 15 September 1657 in het gelijk stelden op dezen in hunne resolutie van dien datum aangewezen grond 5) *dat het niet alleen buyten den text van den testamente nemaer oock buyten de intentie van de testatrice soude sijn, indien men haer voorsz. huys daer toe soude willen approprieeren ende dat mitsdien den voorsz. Baron van Leyschot daermede sal connen volstaen, dat hy tot het gebruyck in den voorsz. testamente aengewesen twee bequaeme huysen ingevolge syne presentatie coope ofte doet coopen, te meer*

1) Hij werd geboren 19 Januari 1627 uit het huwelijk van Philippe van Maldegnem, geboren 25 Augustus 1604, en Marie Sebastienne Barrea.

2) Zij was de oudste dochter van Jean des Champs genaamd de Kesselaer (zoon van Jean des Champs en Ursule de Kesselaer) en Madeleine-Livine Micault. Men zie verder l'Indicateur généal. herald. et biographique 2e Année p. 90.

3) Tijdschrift van Sassen van N. Brab. Gesch., Taal en Letterkunde III p. 13.

4) Men zie hierover Dl II p. 77.

5) Tijdschrift alsvoren III p. 17.

alsoo buyten stijl ende manieren van doen wesen, dat in eene fraye stadt, een schoon huys, staende in een van de beste straten van deselve stad, een oude mannen gasthuys soude worden opgericht in conformité van het gesustineerde van voornd. Meerendonck, daer men gewoon is achterstraeten daermede te beneficeren.

Het was tengevolge van deze resolutie, dat, zooals hiervoren reeds is vermeld, in 1658 ten behoeve der beide door Hesther van Griensven gefondeerde gasthuizen het huis van Gemert en het daarnaast gelegen pand werd gekocht. Uit voormelde resolutie valt tevens op te maken, dat in 1657 de Windmolenbergstraat, waaronder de straten zijn te verstaan, welke destijds onder dezen naam alleen bekend waren, van eene voorname wijk, die zij voorheen was, reeds eene achterbuurt was geworden.

Na den aankoop van 1658 werden het huis van Gemert en het daarbij aangekocht pand ingericht tot de gasthuizen, door Hesther van Griensven voor oude mannen en vrouwen gesticht en zijn toen van weerszijden van het huis van Gemert twee poorten gemaakt, waarvan de eene diende tot toegang tot het oudmannenhuis en de andere tot toegang tot het oudvrouwenhuis, dat het eigenlijke *maagdenhuis* was, zooals *het huis van Gemert* later geheeten werd; boven de poorten werden alstoen geplaatst twee gedenksteenen, die afgebeeld zijn in het werk *de Studiebeurzen* II p. 82 en thans zijn gemetseld in een muur van de binnenplaats van het Bossche Stadhuis. Het oudmannenhuis werd in 1658 opgericht in het voorhuis van *het huis van Gemert*, het maagdenhuis in het achterhuis daarvan, dat tegen aan den Stadswal stond; bij de verbouwing van *het huis van Gemert* in 1787 is het oudvrouwen of maagdenhuis ook aan den voorkant daarvan gebracht en wel naast het oud mannenhuis; *het huis van Gemert* werd sedert dien het *Maagdenhuis* geheeten.

Onder goedkeuring van de Staten Generaal werd door van Maldeghem zoowel voor gezegd Mannen- als gemeld Vrouwengasthuis een reglement vastgesteld; deze beide regle-

menten staan ook in het werk over de Studiebeurzen II p. 55 en vlgd. afgedrukt. Om gezegde goedkeuring te kunnen erlangen had van Maldeghem in elk dier Reglementen de bepaling moeten opnemen, dat aan den bloedverwant van Hesther van Griensven, die administrateur en regent der beide gasthuizen zoude zijn, *een persoon van de gereformeerde religie, daertoe by de Magistraet van den Bosch doch sonder eenich salaris aen te stellen*, toegevoegd zoude worden, opdat er iemand zoude zijn om toe te zien, *dat de personen van die religie in de gasthuysen sijnde, niet en werden onderdrukt* 1), alsmede dat van de 15 verpleegden in het oud mannengasthuis *ten minste tien sullen moeten wesen van de gereformeerde religie* en van de 7 verpleegden in het oud vrouwengasthuis *ten minste vier sullen moeten sijn van de waere Gereformeerde religie* 2).

Toen mr. Cornelis van den Meerendonck, die door de testatrice voor het eerst tot administrateur en regent harer beide gasthuizen benoemd was geworden, was komen te overlijden en van Maldeghem daarop tot zijnen opvolger had benoemd Herbert van Meerwijk Reindertszoon 3), die evenals van den Meerendonck een bloedverwant van haar was, gingen de Staten Generaal nog verder met zich te bemoeien met het bestuur der gezegde voor Katholieken opgerichte stichtingen door in 1671 die benoeming van onwaarde te verklaren enkel en alleen op grond, dat de benoemde den Katholieken godsdienst beleed en door voorts in zijne plaats te benoemen den Protestant mr. Hendrik van Breugel, zoon van Gerard Tielemans en Josina van Casteren en door deze laatste in de verte familie van de stichster 4). Zijn vader Gerard, die, zooals in Dl II p.

---

1) Resolutie van de Staten Generaal van 15 Sept. 1657 (Tijdschrift van Sassen voormeld III p. 19.)

2) Men zie hierover de Resoluties van de Magistraat van den Bosch van 5 Dec. 1716 en 5 Juli 1736.

3) Hij was niet de stamvader van de thans nog te den Bosch bloeiende familie van Meerwijk. Zie Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 145 en vlgd.

4) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 101 en Taxandria XIX p. 199 en vlgd.

411 is gezegd, door het aannemen van den naam van Breugel zich reeds had willen indringen in de Katholieke familie van Breugel, en van de testatrice in het geheel geen bloed- doch slechts aanverwant was, had ook al getracht zich in de administratie der beide gasthuizen in te dringen en er tevens van den Meerendonck uit te zetten, doch dit was hem, waarschijnlijk omdat hij geen bloedverwant der erflaatster was, niet gelukt 1).

De opvolgers van mr. Hendrik van Breugel in het beheer der hierbedoelde gasthuizen waren ook allen Protestant, omdat het ingevolge de Resolutiën der Staten Generaal van 19 April 1651 en 5 October 1655 verboden was Papisten tot administrateur en regent dezer gasthuizen te benoemen.

Het gevolg van dit onverdraagzaam ingrijpen der Staten Generaal in de stichtingen van Hesther van Griensven was, zooals J. C. A. Hezenmans in zijn werk over 's Hertogenbosch blz. 165 schreef, dat na haar tot aan het jaar 1798 geen enkel Katholiek (behalve Catharina van Campen) nog iets aan eene der Bossche stichtingen vermaakte. Hoe de Staten Generaal verder nog willekeurig en onrechtmatig handelden ten aanzien van de hierbedoelde gasthuizen, vindt men vermeld in het werk over de Studiebeurzen II p. 20 en vlgd.

Deze beide gasthuizen ondergingen tengevolge van het Decreet van den Franschen Prefect van 1811 hetzelfde lot als bijna al de andere kleine oude mannen- en vrouwenhuizen, die men oudtijds in de gemeente den Bosch had. Deze heeft zich daarop het Maagdenhuis toegeëigend en dit in 1888 bij ruil overgedragen aan den Staat, die het vervolgens in 1889 geheel afbrak en een ander gebouw er voor in de plaats zette.

h. Het tweede huis, tot een klooster voor de Paters Capucijnen bestemd.

Zooals wij hiervoren op blz. 53 reeds zagen had Goyart van Engeland een der beide aan het St. Jacobskerkhof staande

1) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 14.

huizen, die hij in 1600 had gekocht, tot een Capucijnerklooster bestemd, doch daar het daartoe te klein bleek te zijn had hij het 4 April 1612 verkocht aan Jacob, den zoon van Andries Jacobszn, molenaar. In de plaats daarvan had hij reeds 24 Februari 1612 een ander huis gekocht, dat in de tegenwoordige Diepstraat stond en waaraan hij dezelfde bestemming wilde geven.

Over dit laatste huis komt in Reg. n° 247 f. 323 eene Schepenakte van 28 September 1594 voor, waarbij Jacob Beyharts Franchoyszn, schout van het Kwartier van Oisterwijk, ter voldoening aan het huwelijkscontract, tusschen hem namens zijnen zoon Jan als bruidegom en Jan van Esch namens diens dochter Agneesken als bruid gesloten, aan dien zoon schonk: *syne groote huysinge, gestaen ende gelegen in de Diepstraet metten hoff, bleycke ende cameren, daeraen liggende, gereserveert nochtans den voors. Jacoppen Beyhardt de voorste huysinge mette poortcamer, streckende van de Gasthuyscameren totten iersten gevel toe van de cuecken, daer de ceuckendore in staet ende metten cleynen hoofken, daeraen liggende.* Bedoelde zoon was geboren uit het eerste huwelijk van Jacob Beyharts met Godefrida, dochter van Jan Hermanszn, *den molder* en Jenneken. Verder komt over dat huis voor in eene Schepenakte van 24 Februari 1612 (Reg. n° 311 f. 317 v^{so}), dat Jacob Franchoyszn Beyharts voornoemd als daartoe gemachtigd zóó bij het testament van Jenneken, dochter van Marcelis Hermans van Bergen, zijne tweede vrouw, als bij dat van Peterken, dochter van Peter van Antwerpen, zijne derde vrouw, en met hem zijn zoon Jan Beyharts, schout te Moergestel, als transport en actie hebbende ingevolge akte van huwelijksvoorwaarden en daarbij gedane gift, op laatstgezegden datum voorschreven huis,— dat alsnu omschreven werd als: *henne huysingen metter poorten, poorthuyse, stallinge ende achterhuyse metten hoff ende bleyke tusschen den grooten huyse ende drye cameren,* staande aan de Diepstraat tusschen het St. Anthonisgasthuis *ex uno* en gezegde *cameren ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, alsmede meergezegde *cameren,* staande tus-

schen gemelde bleek *ex uno* en de erven der kinderen van Jan van Dinther *ex alio*, welke goederen door Jacob Beyharts voornoemd waren gekocht, eensdeels 30 December 1580 van J^or^ Willem van Achelen, schout van het Kwartier van Maasland en anderdeels 27 October 1584 van Arnd, zoon van Jan Rutgerszn van Griensven, c. s., — verkochten aan den reeds genoemden Goyart van Engelant, priester, *tot behoeff van de Eerw. Heeren ende Paters van de Capucinen tot stichtinge ende optimmeringe van eenen convent tot behoeff van dezelven ordre binnen dese stadt ende staet te weten, dat dese transportatie is geschiedende in plaetsche van eenre andere huysinge, hoff ende erffenisse op den Wijntmolenberch gelegen, by den voors. heeren Goyarden van Engelant op den 3 Aug. l.l. den voirs. Heeren Capucinen opgedragen en ter liefde Goidts tot een convent gegeven, welcke opdracht ende gifte met dese tegenwoirdige opdracht ende donatie wordt gecasseert ende te nyet gedaen.* Bij dit huis kocht Goyart van Engeland 4 April 1612 (Reg. n° 311 f. 435) van meergenoemden Jacob, zoon van Andries Jacobszn, nog bij het Westwaarts daarnaast staand huis met erf, tuin en eenen doorgang, zijnde twee woningen, en staande in de Diepstraat tusschen het huis, dat eertijds was van Jacob Franszn Beyharts en nu is der Paters Capucynen *ex uno* en dat der erfgenamen van den linnenwever Willem de Vrieze, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, ook *tot behoeff van de heeren Patres van de Capucinen* binnen den Bosch. Deze gebouwen bleken evenmin tot hun klooster geschikt te zijn, weshalve de schenking daarvan eveneens werd te niet gedaan en Goyart van Engeland aan deze Paters schonk het Refugiehuis van Postel, zooals wij in Dl I p. 268 reeds zagen.

Toen Goyart van Engeland was komen te overlijden werden 14 Juni 1625 (Reg. n° 325 f. 232) diens voorschreven gebouwen in de Diepstraat verdeeld als volgt tusschen de kinderen van zijnen zoon Goyart en Beelken de Weer (dochter van Jan Goijartszn en Elisabeth Verhofstad):

1° aan Eusebia 1) werden toebedeeld: „het groot dwershuys met de dwersse keuken voor aen de straet, het cleyn ceuckentken achter den sadel van het voors. groot huys ende cantoorken achter de keldercamer off achtercamer van den voors. grooten huyse met den hoff ende erve daerachter aen liggende, all gestaen in de Diepstraet tusschen de cameren ende bleyckbeempt in de 3e portie begrepen, *ex uno* ende tusschen de poorte ende erffe in de 2e portie begrepen, *ex alio*, streckende achterwaerts tot den voors. bleyckbeempt, welcke voors. groote dwershuysinge, ceucken voor aen de straet, cleyn ceucken, cantoorken, hoff ende erffenissen heer Goyaert van Engelandt tegens d'Eerw. Heere Pater Provinciael des oirdens van de Capucinen met de voors. bleyckbeempt, cameren, poorte ende huysinge aen de noortzyde vercregen heeft 16 November 1613.

2° aan Dierck werden toebedeeld: „eene poorte, de huysinge aen de noortzyde, die by Peter de Cort bewoont worden, met de cameren ende huysingen daerachter aenstaende ende plaetse achter deselve poort tot de water toe, staende inde Diepstraet tusschen de dwerse ceucken aen de voorstraet, tot de groote dwersse huysinge behoorende ende erve derselven, in de 1e portie begrepen, *ex uno* ende tusschen ende langs de huysingen en de erffenissen, toebehoorende St. Anthonisgasthuys *ex alio*, streckende achterwaerts tot aen de Dieze, door Goyaert van Engelandt als voorseyt vercregen."

3° aan Jenneken: „den bleyckbeempt met drye cameren ende noch drye andere cameren, alle aen malcanderen gestaen tusschen een poortken ende erffenisse Ghysberts Anthoniszn Bosch *ex uno* ende tusschen voors. dwerssen grooten huyse *ex alio*, door Goyaert van Engelandt oock als voorseyt vercregen."

Uit laatstgemelde akte heeft men eenigszins kunnen opmaken hoe de gebouwen waren die Goyart van Engeland

---

1) Haar man was Arnd Tholincx Dirckszn.

in de tweede plaats voor een Capucijnenklooster had geschonken. Thans is er niets meer over van die gebouwen; zij stonden ter plaatse waar nu o. a. staan de huizen genummerd 16, 18 en 20.

i. Het St. Anthonisgasthuis.

(Diepstraat nos 2—12).

Naast laatstbedoelde gebouwen stond Oostwaarts aan de Diepstraat dit gasthuis, dat 15 Mei 1361 door Jan Teunis Vinschot bij zijn testament van dien datum gesticht werd voor zes arme oude vrouwen, van welke één meesteres van dit gasthuis zoude zijn; bovendien was door hem bepaald, dat in dat gasthuis acht bedsteden voor arme reizigers zouden zijn, welke daarin door de meesteres voor een of twee nachten mochten geherbergd worden, behalve in geval van ziekte, als wanneer zij daarin met haar goedvinden langer zouden mogen verblijven, en dat de oude vrouwtjes van dit gasthuis zelven moesten opmaken hare bedden en wasschen haar lijnwaad. Provisoren van dit gasthuis waren de Prior van het klooster Baseldonk, de Persoon van het Groot Begijnhof en de Rector van het Arm- of Geefhuis. Ten tijde van Van Heurn werden in dit Gasthuis geene reizigers meer geherbergd en werden daarin, wegens deszelfs verminderde inkomsten, maar twee oude vrouwen verpleegd. Ook aan dit oude vrouwenhuis maakte het decreet van den Franschen Prefekt een einde.

j. De eerste St. Anthoniekapel.

Naast voormeld gasthuis stond oudtijds aan den hoek der Diepstraaat en de straat de Zuid-Willemsvaart de eerste St. Anthoniekapel, die nog lang, nadat zij had opgehouden kapel te zijn, den naam *van d'Oude Capelle* droeg. Zoo verkochten Peter Aelemans c. s. als erfgenamen van de echtelieden Goossen Janszn Verhaeren en Elisabeth Jansdr Alemans

26 Nov. 1680 (Reg. n° 476 f. 39 v^{so}) aan Berber van Wichen weduwe van Bastiaen van den Eycken: *eene huysinge*, gestaen ende gelegen binnen deser stadt tegenover St. Anthonisstraet, *gemeynlijck geheeten de Oude Capelle*, staende tusschen het St. Anthoniusgasthuis *ex uno* ende die gemeyne straat *ex alio* ende strekkende van de gemeyne straet op de Diese. Cuperinus zegt van deze eerste St. Anthoniuskapel in zijne Kronijk 1): *die oude capelle by die Bazeldonck poorte wert* (1491) *ontwijt ende daer afgemaect een borgers wooninge*, terwijl van Heurn daarover in zijne *Beschrijving* schreef: *Het gebouw, dat in twee burgerhuizen* (woningen?) *veranderd werd, is thans nog gedeeltelijk in wezen; een nauwkeurig oog kan aan de zyde deezer huizingen een soort van lijstwerk ende geweezene kerkvensteren nog duidelijk zien.*

Thans valt er geen spoor van deze kapel meer te ontdekken. Onmogelijk is het niet, dat zij door Hertog Anthonis van Brabant gebouwd werd, toen deze in de nabijheid daarvan zijne na te melden burcht stichtte.

k. De Burcht.

De straat, die thans vanaf de Hinthamerstraat tot aan den Kleinen Hekel loopt en nu voor een deel de St. Anthoniestraat en voor een ander deel de Zuid-Willemsvaart geheeten is, werd oudtijds *het Baseldonksche straatje* genaamd, omdat het leidde naar het eerste Baselaarsklooster, *Baseldonk* geheeten. Aan het einde van dit straatje stond de St. Antonie- of Bazeldonkspoort, waarover men zie Dl I p 30. Het Wasmeestersgilde of broederschap van St. Quirinus, dat in de eerste St. Jacobskerk van den Bosch gevestigd was, verkocht in 1577 (Reg. n° 237 f. 412) eene grondrente, gaande uit een huis, staande bij de poort van St. Antonius Abt ter plaatse genaamd *de Borcht.* Die plaats ontleende haren naam aan

1) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 68.

eene burcht, die blijkens van Heurn *Historie I* door Hertog Anthonis van Brabant in of omstreeks het jaar 1414 was gebouwd geworden. „Wat de redenen, die hem hiertoe bewogen, waren, zoo schreef van Heurn t.a.p., heb ik by mangel van bewijs, niet kunnen ontdekken. Het eenige dat ik hier van melden kan, is, dat Antony op den 20sten Augustus 1410 den Rentmeester van Brabant gelast heeft, tot het maken van hetzelve kasteel, twee duizend goude kroonen te geeven 1). Even zo weinig ben ik geslaagt omtrent de plaats daar dit kasteel begonnen was". Het komt mij voor, dat als hij maar beter had gezocht, hij ze had kunnen vinden, daar toch daarover in de Rekening van den Rentmeester der Domeinen van den Bosch van 14 Aug. 1409—7 Mei 1410 (Rijksarchief te Brussel Rekenkamer Reg. 5239) het volgende voorkomt 2):

Den voirscr. Steven (van der Nederalphen), *rentmeester generael van Brabant, by sinen bevele gegeven Walter van den Gruythuse om die erven ten Bosch, daer dat castele op staen sal, mede te betalen* 565 *crone. Dit sijn die erven, die gelegen sijn tusschen der brugge* 3) *van heren Thonys gasthuys ende der porten van der Baseldonck ter rechter hant: in den yersten aen die brugge meester Aert die leinerewever enz.*

De plaats van de Burcht was alzoo die waar zich thans het bastion St. Teunis bevindt.

De kosten van het bouwen van deze Burcht waren als volgt:

(Rijks Archief te Brussel). Rekenkamer, reg. 5245. Rek. van den Rentmeester der Domeinen van het Kwartier van den Bosch, St. Jansmisse 1414 tot St. Jansmisse 1415:

---

1) Archieven der stad. Invent. A. nº 349.

2) Deze en de volgende mededeelingen over de Burcht dank ik aan mr. Jos. Smit te den Bosch.

3) Deze brug lag over de Dieze, welke oudtijds liep tusschen den stadswal en de tuinen der huizen, staande aan de Zuidzijde der straten, het St. Jacobskerkhof en de Diepstraat, In eene Bossche Schepenakte van 1702 wordt dientengevolge vermeld: huis en hofstad bij de St. Anthonispoorte eertijds, nu de Hekele *over de brugge aldaar*, tusschen den stadswal en de Dieze.

Ander uutgeven van werke tot behoef des casteels begonnen te maken in der stat van 's Hertogenbosch by bevele mijns genedigs heren van Brabant ende Jans van Scoenvorst, overste tresoirier van Brabant, by meester Henric Oebkens, meester van der metselrie des voirscr. casteels, zijndt den xvIden dach in Septembri xIIIIc ende xIIII totten xvIIIIsten dach in Novembri int voirscr. jair.

Coep van gebackenen quareelsteen:

(eenige partijen, tezaam groot 100.000 plus 10.000 plus 150.000 plus 32.000 plus 20.000, welke tezaam behalve de twee eerste partijen, kosten: 29 l. 86 s. 22 d.).

Ander uutgeven van cope van gemeynen partiën van calc ende van zavel, den calc die daer lach beslagen voirt mede te beslaen ende vracht van scepinge:

(Tezamen voor 43 st. 10 d.).

Ander uutgeven van gemeynen partiën, dienende totten wercke van den voirscr. castele in der manieren hierna verclaert:

Janne den cuper vijf nu mortelcupen xv d.

xxxvI reep die oude mortelcupen mede te bynden. xvIII d.

(denzelfde voor 5 emmers om water in te dragen) xvIII d.

Engbrecht den screynmeker van berders, ryen ende winckelhaken af te maken, die meester Henric Oebkens besichde, xvI d.

Lemmen den zeelmaker van wuelzelen ende metsdraet II s. II d.

Jacob den kangieter van LxxX pondt loets, dair men doerhaken ende ander yseren wercke mede ingiet, tpondt I gr. valent vI s. vIII d.

Heyn van den Elsen van houtcolen, daer men dloet mede op dwerc smelten, vI d.

Den selven om twee manden, daer men calleye doer ghoet II d.

Janne van Best van houte, daer men formelen af maecken, die poirte ende die doeren over te welven, ende van houte,

dat men op ende neder int water gezet heeft, dair die vonderen, over dwater liggende, aen beslagen sijn, daer men in den casteel gaet, ende costen te gader vii s. vi d.

Hille Raessen ende Jan Vleminc van ii^{c} voet bueken plancken doeren af te maken, thondert xiii boddr. ende ander plancken, daer men die ghange op dwerck af maicken, costen vi boddr., valent tsamen iiii s. iii d.

Item noch om een hondert latken ende ix vijmmen stroes die huyse, binnen den castele staende, mede te decken, te gader xi s.

Item om bande ende legaerde xiiii d.

Somme xxxix s.

Ander uutgeven in dachueren:

Eerst Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Jan Cruckeman, Cornelis Ricarts, Heynken Rycarts, steenhouwers ende in getale vijf personen, diewelc harden steen gehouwen hebben, begonnen sVrijdaichs xxvii dage in Septembri inclux xiiii^{c} ende xiiii tot sMaendaichs den iersten dach van October dairna exclux, dat sijn elken vii geheel dage, die maaken xxxv dachueren, elken sdaichs iiii boddr. valent xxiii s. iiii d.

Henneken van der Bracken, diewelc binnen deser voirscr. tijt zavel aengevuert heeft iiii dage elc sdaichs twee boddreger, valent xvi d.

Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Jan Cruckeman, Cornelis Ricarts, Heyn Ricarts ende Wouter Tavernier, steenhouwers ende sijn vi personen in getale, diewelc harden steen gehouwen hebben, begonnen sMaendachs den iersten daich van October inclux tot Sondaichs vii dage in Octobri exclux (etc.) xxiiii s.

Henneken van der Braken, diewelc binnen der voirscr. tijt zavel gegraven ende aengevuert heeft vi dage, sdaichs ii boddr. valent ii s.

Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Jan Cruckeman, Cornelis Ricarts, Heyn Ricarts, Wouter Tavernier ende Gerit van Mulsen, steenhouwers (etc. werken van Maandag 8 Oct. tot Zondag 14 Oct.) xxviii s.

Henneken van der Braken ende Melis van Linther gesaecht binnen der voirscr. tijt houts tot clampen aen die doeren ende vonderen over te gaen (etc.) IIII s.

Hessel der tymerman binnen diere tijd getijmmert VI dage elc sdaichs III bd., valent III s.

Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Jan Cruckeman, Cornelis Rycarts, Heyn Ricarts, Wouter Tavernier ende Gerit van Mulsen, steenhouwers (etc.; zij werkten v. Maandag 15 tot Zondag 21 October.) XXVIII s.

Melis van Linther ende Deynben sijn geselle gesaecht binnen der voirscr. tijt hout VI dage (etc.) IIII s.

Hessel tymerman (etc. als boven.) III s.

Henneken van der Braken binnen der voirscr. tijt eerde ende zavel gevuert (etc.) II s.

Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Jan Cruckeman, Cornelis Ricarts, Heyn Ricarts, Wouter Tavernier ende Gerit van Mulsen (etc. van 22 Oct. tot 28 Oct.) XXVIII s.

Hessel die tymerman (etc. als boven.) doeren ende formelen III s.

Henneken van der Braken (etc. als boven.) II s.

Mathijs Motbe (en zijne gezellen als boven van 29 Oct. tot 5 Nov.) XXIII s. IIII d.

Hessel die tymerman (etc. als boven.) II s. II d.

Henneken van der Braken (etc. als boven.) XVI d.

Mathijs Motbe (en zijne gezellen als boven v. 5 Nov. tot 11 Nov.) XXVIIII s.

Hessel die tymerman (etc. als boven) III s.

Henneken van der Braken in die weke den harden steen, die in der plaetsen lach, in die huse voeren (etc.) II s.

Mathijs Motbe, Jan van Ameleghem, Cornelis Ricarts, Heyn Ricarts ende Gerit van Mulsen (etc. als boven v. 12 Nov. tot 18 Nov.) XX s.

Merten die Wael, metser, dwerc gedect ende overgheten mit calleye ende calc, dair hi over was VI dage sdaichs IIII boddr. valent IIII s.

Den voirscr. Merten, toegemetst die ghate, die in der

stat mueren stonden, ienen steen dicke, dair hi in dander weke na toe dede twe dage sdaichs iiii boddr. valent xvi s.

Henneken van der Braken, Melis van Linther ende Deynken, hair geselle, die den ouden calc, dair dat nuwe werck mede gedect is werden, mit zande ende den calc boven opter mueren droegen, elken van hen vi dage, maict xviiii dachueren, elken sdaichs ii boddr. valent vi s.

Jacob die sot van Berlekem ende sijn sone, die die huse 1), binnen den casteel staende, mit stroe decken, vi dage elc sdaichs van den decker iii boddr. ende den sone elc sdaichs iii gr. valent samen iiii s. vi d.

Somme xii l. x s. ii d.g.

Ander uutgeven van't afwerke:

Meester Henric Oebkens, meester van der metselrien des voirscr. casteels, opt gheent, dat hi dit zaysoen voirscr. gemetst heeft aen den voirscr. casteel, begonnen sVrydaichs xxvii dage in Septembri inclux xiiii^{c} ende xiiii tot Sondaichs xviii dage in Novembri exclux daer naest volgende, gedragende omtrent clxix roeden, des hi hebben soude van elker roeden bi vorwarden, voirtijts tegen hem gemaict v s. iii d. gr. goits Vlems gelts, hierop hem betailt ter goeder rekeningen ter ordinanciën sjonckeren van Monjoyen, tresorier van Brabant, bi quitanciën hier overgegeven te hove l. gr. braban.

Somme x soy (er?) l.b.g. (dat is: pondt bosch gelts).

Ander uutgeven van yseren wercke, nagelen ende anders, gebesicht aen tvoirscr. casteel, verdinct elc pondt ysers aen Claes Walle om eenen gueden grote ende ii miten sonder nagele ende ander wercke, dat tot ghenen pondtgelde en staet, in der manieren hierna verclairt.

Eerst totten tralyen, stalen, haelboem ende gecruyst yseren, die in die busseghaet liggen, mitten groten doerhaken,

---

1) Zij waren twee in getal en werden, zooals uit latere Domeinrekeningen blijkt, aan particulieren verhuurd.

wegende te gader XVII^{c} pondt ysers, tpondt I gr. ende II miten, valent VII l. XIII s. V d. ob. gr. IIII M.

Item XX yseren priem, die die metsers besichden, V d.

Item twe yseren lepel loet in te smelten II s

Item VI emers gehengelt mit yseren hengelen XVIII d.

Item VI^{c} latnagel, thondert 1½ gr. valent IX d.

Item XIII^{c} scospiker (?) nagel, thondert III gr., valent III s. III d.

Item VIII^{c} laschysernagele, thondert VI gr., valent IIII s.

Item II^{c} vensterysernagele, thondert II gr., valent IIII d.

Item XVI^{c} yseren gescerpt, dair die steenhouwers in die loedse mede plegen te houwen, thondert IIII gr., valent X s. VIII D.

Item een yseren versteelde panne gemaict. die by Lijsbetken, Jans Yoeden wijf was, verloren was, dair die valbrugge van den casteel in gaen soude, xl boddr., valent VI s. VIII D.

Somme IX l. III s. ob. gr. IIII mit.

Somme van alden wérke aen dat vorscr. casteel binnen den tijt van deser rekeningen

CIX l. II s. X d. ob. gr. IIII mit.

Slechts één eeuw lang zal deze Burcht bestaan hebben, want in de Tweede Additie van de Blijde Inkomste van den Prins van Spanje van 26 April 1515 (Placc. van Brabant Dl I p. 207) komt toch het volgende voor: Art. VII. *Item, dat die Gedeputeerde onser stadt van 's Hertogenbossche sullen mogen afbreken seker vervallen sloten, 't anderen tyde binnen der stadt meer tot achterdeele ende onsekerheden van derselver stadt begonnen te timmeren dan andersints; behoudelijck, dat die steenen ende stoffen, die men daer afbreken sal, geemployeert sullen worden tot reparatie ende fortificatie derselver stadt*; voorts komt er over voor in de Rekening van den Rentmeester der Domeinen van den Bosch van 1 October 1516 — ultim. September 1517 (Reg. n° 5334 f. 1): „den Rentmeester van den Bossche Victoeren van der Moelen verantwoordt van zekeren erffchijnse van 4, 5 oft 6 ouder groten ter saken van zekeren consente by ..... gedaen Ghijsbrecht

Goetscalx, sloetmaker, te moigen mitter tijt vullen zekere putten met water, deruut die fondamenten *van den afgebroken kasteele van Bossche* gegraven zijn, navolgende zekeren appointemente van deser cameren etc." en in diens Rekening van 1 October 1526 — ultim. September 1527 : „Noch binnen der voorscr. stat van den Bossche van Ghijsbrechten Godscalx, denwelcken geconsenteert is te moegen vullen zekere grachten ende putten, *dair die borcht plach te staen* ende dieselve te betimmeren, alsoo hy gedaen heeft" enz. Men mag alzoo veilig aannemen, dat de Burcht reeds in 1516 werd afgebroken. Wanneer het bastion St. Teunis, dat op hare plaats staat, aangelegd werd, is niet meer bekend; denkelijk geschiedde dat omstreeks het jaar 1614 (Dl I p. 38.)

l. Het van Sambeek's gasthuis.

Dit gasthuis stond in de straat, welke thans nog maar alleen de Windmolenbergstraat heet, en wel op het terrein, dat gelegen is tusschen de steegjes de Krengelgang en de Stijfselpot. Het werd in 1617 door Jan van Sambeek, zoon van Goijart Janszoon en Vincentia of Seynse, de dochter van Henrick van Liebergen, genaamd de Ruyter en Luytgard, de dochter van Mathijs Stooters Lambertszoon, voor dertien oude mannen gesticht. In eene Bossche Schepenakte van 1683 wordt het geheeten *de caritaet der fondatie van Johan van Sambeek.* In verloop van tijd geraakte dit gasthuis in verval en den 12 September 1709 (Reg. nº 512 f. 435 vso) werd het door Susanna Doncquers en hare zuster Maria met twee andere tot die stichting behorende huizen gerechtelijk uitgewonnen; die drie gebouwen werden in de alstoen daarvan opgemaakte akte aldus omschreven: „eene woninge offte huysinge, gestaen naast het na te melden „mannengasthuis, aan d'eene zyde het voors. mannengasthuys, „ende de andere zyde met den hoff de Diepstraat, strekkende

„van 't Sambeek ganghsken tot op erve *de Scheydpot* 1) ende „*het Vygenboomken* ende den hoff tot de huysinge van Cornelis „de Bruyn; (kooper daarvan werd Ansem van Wesel, burger „van den Bosch); item het Mannengasthuis van Johan van „Sambeek, bestaande ende geappropieert tot wooninge der „mannekens, uytkomende int gancxken van gemelte Gasthuys, „*ex uno* de ledige erve van *de Stijffselpot*, *ex alio* de voor- „melde koop; item huys en erf in de Windmolenbergstraat, „genaamd *den Stijffselpot*, naast het huys *Scheydpoth ex uno* „en het ganxken van het Mannengasthuys *ex alio*, strekkende „tot op het erf van dat gasthuis; deze beide laatste koopen „kwamen aan Wilhelmus van Heeswyck, woonachtig te den „Bosch."

In 1789 werd deze fundatie, welke toen wel niet veel meer zal hebben bezeten, vereenigd met dat van Jacob Uter Oisterwyck, enz., en werden die vereenigde gasthuizen, zooals wij in Dl II p. 427 reeds zagen, in een huis in de Peperstraat ondergebracht.

---

1) In eene andere Bossche Schepenakte heet dit huis de Strontpot. Francis Guljé, med. doctor te Helmond, als gehuwd met Johanna Catharina Coolen, verkocht in 1778 dit huis, waarvan toen gezegd werd, dat het stond in de Windmolenbergstraat nabij de Kapel en dat het door zijne vrouw geërfd was van Francis Coolen, haren oom.

HOOFDSTUK III.

Het Hinthamereinde.

De Dieze, welke oudstijds liep achter de straten het St. Jacobskerkhof en de Diepstraat en verder langs de Oostzijde van een aan de Hinthamerstraat gestaan hebbend huis, genaamd *het Anker*, — dat stond naast het huis, hetwelk zich bevindt aan den O. hoek van de Hinthamer- en St. Antoniestraten en thans is genummerd 233 1) — zich voortzette tot aan dat gedeelte van die rivier, hetwelk tegenwoordig de Doode Dieze heet en voorheen de Aa in zich opnam, bestaat niet meer sedert dat het kanaal de Zuid-Willemsvaart gegraven is, hetgeen in 1822 geschiedde. Vóór dat jaar lag nabij eerstgezegd huis over die Dieze eene brug, welke de *Zwengel*, ook wel de *Zwijmelbrug* geheeten werd; zij had aanvankelijk maar de halve breedte van de Hinthamerstraat, totdat de Regeering van den Bosch ze in 1764 deed verbreeden, omdat hare smalte een groot ongemak voor de passage opleverde. De Regeering van die stad deed dit zonder daartoe vooraf de vergunning te hebben gevraagd van den Raad en Rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant; dientengevolge ontstond daarover een geschil tusschen dien ambtenaar en de Stadsregeering, hetwelk echter

---

1) Deze beide huizen werden tegelijk met het Predikheerenklooster en andere Bossche klooster- en kerkengoederen in 1641 gekocht door mr. Johan Gans en Frans Blom; zij verkochten daarvan het huis het Anker, dat gezegd werd te staan aan de Hinthamerstraat op den hoek der St. Antoniestraat, tusschen deze straat *ex uno* en hun ander huis *ex alio*, aan Frederik Joachims. (Reg. nº 425 f. 106).

met een sisser afliep, zooals van Heurn verhaalt in zijne Historie IV. p. 203 en vlgd. 1)

Over de Zwengelbrug kwam men in de straat, genaamd het Hinthamereind; tusschen de plaats, waar deze straat thans begint, en gezegde brug stonden vroeger eenige huizen, totdat zij voor het graven van de Zuid-Willemsvaart en de daar langs loopende straten werden afgebroken 2).

Naast het laatste van die huizen en wel aan den tegenwoordigen Z. O. hoek van de straten de Zuid-Willemsvaart en het Hinthamereind bevond zich voorheen, ter plaatse waar zich thans bevindt het huis, genummerd Hinthamereind 1).

de Kolveniersbogaard.

Deze behoorde toe aan de Schutterij der Kolveniers of Cloveniers, zijnde een der vier schutterijen, welke men oudtijds in den Bosch had; zij droeg den naam van kolveniers, omdat hare leden met couleuren (d. i. colubra's) gewapend waren, zijnde, zooals van Heurn in zijne *Beschrijving* mededeelt, bussen, waaraan kolven bevestigd waren, die het uiterlijk van snaphanen hadden doch veel zwaarder dan dezen waren.

Het is niet bekend, wanneer deze schutterij, welke de jongste der Bossche Schutterijen was, werd opgericht; J. van Oudenhoven vermeent in zijne *Beschryvinghe*, eerste uitgave p. 56, dat Keizer Karel V haar in 1525 instelde, doch in zijne tweede uitgave houdt hij deze zienswijze niet meer vol.

Vermoedelijk had deze schutterij in den beginne eenen anderen bogaard dan den hierbedoelde, want 9 September 1583 (Reg. n° 243 f. 131) verkochten: „Jeronimus Wynants, cappiteyn, Jeronimus Benedictus ende Henrick Franssoen van Gestel, beyde

---

1) Men zie hierover nog het „Boek van berichten" van den Rentmeester-generaal der Domeinen, berustende in het Rijksarchief te den Bosch.

2) Eerst in 1829 is men begonnen met langs die straten huizen te zetten, o. a. het gebouw der voormalige burgersocieteit de Unie.

lieutenanten van den voirs. cappiteyn, Johan van den Kerkhoff, vendrich, Arnt Kerpers, Jan Wynants, Gerart Lintermans ende Jan Gerardtzn de Bruyn, dekenen, allen als hoeffden ende overicheyt van de gulde ende schutterye van Sunt Christoffel, genoempt de Cloveniers, binnen die stadt van 's Hertogenbossche (uit kracht van de volmacht door) de andere gemeyne guldebroeders en schutters der voirs. gulde ende schutterye hun gegeven opten gemeynen kerckhoff ende vergaderinghe van de de voirs. schutterye, eene huysinge ende leyve, gestaen binnen der stadt voirs. aen de Vuchterpoert, ruerlicken aen dezelve poirt suydwaert", door Arnd Smeetsers, knecht dier schutterij bewoond. Vóór dat zij dit deden, hadden zij reeds en wel op 16 October 1582 een deel van den bogaard aan het Hinthamereind gekocht, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 24 Augustus 1585 (Reg. n° 231 f. 68), waarin voorkomt: *Alsoo Wouter Toelinck Eymbertszn een huys, erve ende hoff, genoempt de Hofstadt,* staande aan het Hinthamereind tusschen de Zwengelbrug en de Pijnappelsche poort tusschen het erf der weduwe van mr. Gerit Jacobszn., schilder en hare kinderen Zuidwaarts *ex uno* en het erf, eertijds van Jan van Lier, daarna ten behoeve van zijne Majesteit geconfisqueerd, een gang tusschen beiden liggende, Noordwaarts *ex alio,* zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, den 16 October 1582 verkocht had aan Jeronimus Wynants, Jan Claeszn van Berlicum, Jeronimus Benedictus, Henrick Fransz. van Gestel, Jan van den Kerckhoff, Aert Kerpers, Jan Wynants, Gerard Loeckemans en Jan Geritszn de Bruyn, zoo verklaren dezen, dat zij het voorschrevene niet hebben gekocht voor zich zelven maar ten behoeve van *de Scutterye van de Coloveniers binnen deser stadt ende metten penningen derselver scutterye.* Bij dit pand kochten genoemde Jeronimus Wynants, Henrick Franszn van Gestel, Jeronimus Benedictus, enz. 21 Januari 1587 (Reg. n° 244 f. 257) van Cornelia weduwe van voorzegden mr. Gerit Jacobszn c. s. nog aan een huis met erf, tuin en achterhuis, staande aan het Hinthamereind over de Zwengelbrug tusschen

het huis, dat, als gezegd, eertijds was van Wouter Toelinck, *ex uno* en dat van Nyclaes Gerardszn *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze.

Henrick Franszn van Gestel, president-schepen der stad den Bosch en kapitein, Jan van den Kerckhoff, luitenant, Cornelis Hicspoer, Goyard Vrancken, mr. Jan Typoets en Henrick van der Meer, dekens der Schuttery van de Kolveniers te den Bosch, kochten op 15 November 1595 (Reg. n° 248 f. 11) voor die Schutterij van Adriaan van Helmont ook nog aan een middelhuis met den grond, voor en achter dat middelhuis gelegen, strekkende van het gemeen water, aldaar vlietende, tot het huis van dien verkooper, staande aan de voorstraat, genaamd de Hinthamerstraat, over de Zwengelbrug tusschen het erf van Andries van Ludick *ex uno* en het erf van Jan Gast, *ex alio*, met den gang, loopende langs het huis van verkooper en het huis van Jan Gast voornoemd, aan verkooper toebehoorende, doch met het recht van de deur, welke voor aan de straat voor dezen gang hangt, te openen en te sluiten. Dat dit goed ook voor deze Schutterij gekocht werd blijkt uit de navolgende begrenzingen, voorkomende in eene Bossche Schepenakte van 1630 (Reg. n° 366 f. 145 v^{so}), waarbij Jaspar Gast, zoon van wijlen Jan Gast Jasparszoon, Jaspar van der Dussen als man van Catharina, dochter van voornoemden Jan Gast Jasparszn en de onmondige kinderen, gesproten uit het huwelijk van Adriaan Willemszn van Ravensteijn en Barbara, de dochter van dienzelfden Jan Gast Jasparszn, aan den kleermaker Jan, zoon van Laureyns Henrickszn, verkochten een huis en erf met een ledig plaatsje, enz., staande in de Hinthamerstraat over de Zwengelbrug tusschen het erf van de Kolveniers *ex uno* en dat der weduwe en kinderen Jan Corneliszn. *ex alio*. Den 25 Juni 1590 (Reg. n° 246 f. 367) zal deze Schutterij weder een deel van het door haar op het Hinthamereind gekocht onroerend goed verkocht hebben, want toen verkochten Jeronimus Wynants, Henrick Franszn van Gestel, Jan van den Kerkhoff, enz. aan Jan, zoon van wijlen Matheus

Janszn, bakker, een huis, staande op het Hinthamereind tusschen het erf van Andries van Ludick *ex uno* en dat der Schutterij van de Kolveniersgulde 1) *ex alio*, en zich van de straat uitstrekkende tot aan het erf van die Schutterij.

De aankoopen, welke deze schutterij, als voorzegd, deed zullen zijn geschied om aan haar eenen behoorlijken bogaard te verschaffen, terwijl zij laatstbedoeld huis zal hebben verkocht, omdat zij dat niet meer noodig zal gehad hebben. In 1612 was haar bogaard blijkbaar reeds geheel voor het doel, waartoe die moest dienen, ingericht, zooals valt op te maken uit eene Schepenakte van dat jaar (Reg. n° 283 f. 375 v^{so}) waarbij Jor. Henrick van Gestel, president-schepen van den Bosch en kapitein der *compaignie ofte schutterye van Sinte Christoffel, genoempt Colveniers binnen 's Hertogenbossche*, Goijart Loeff van der Sloot en Arnd Kuysten, luitenants, Dirk Artszoon Tuelincks en Willem Goijartszoon van Ravenstein, vaandrigs, Dirck Loeniszn van Wyck, Aert Pauwels en Steven Albertszn Snelle, sergeants, Mattheus Lambertszn Priem, Adriaan Henrickszn en Goijaert Janszoon de Weer, dekens van gezegde Schutterij, namens dezelve eene grondrente verleenden uit: *huysinge, poirten ende boogardt*, staande aan het Hinthamereind tusschen de Zwengelbrug en de Pijnappelsche poort en wel tusschen het huis van Dirck Claeszn van Nistelroy *ex uno* en het erf van Jan, zoon van Cornelis Henrickszn., den vellenblooter, *ex alio*.

Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving* over dezen bogaard het volgende: „het is een oud dog zeer stevig gebouw; ten Zuiden van hetzelve is een poort, waardoor de Schutterye, wanneer zy in de wapenen verschijnd, uit- en intrekt. Ten Noorden van dit gebouw staat een nieuwerwetser, waarvan het onderste gedeelte tot een keuken of kamer en het bovenste tot een kamer voor de Officieren verstrekt; deeze heeft drie schuif-

---

1) In 1587 waren daarvan eigenaars de erfgenamen van Aleid Lamberts.

raamen aan de straat en een naar de binnenzyde; zy is sierlijk en koepelsgewyze met hout beschoten, hetwelk blaauw geverfd is, terwijl de lijsten verguld zijn. De boomgaard is met boomen beplant en komt tegen den Wal uit, van welken zy door een muur, in welke een poortje is, afgescheiden word; in den boomgaard is een hooge schutsboom, waarop een houte vogel gesteld word om door de Schutters te laaten afschieten; dit geschied niet jaarlijks maar het hangt af van het welbehaagen der Officieren en Schutteren. De Schutterye bezit een silvere vogel met een gouden bek, aan den hals van denzelven hangt een schild, waarop stadswapen gesneeden is; op den voetzuil van den vogel, welke zo gemaakt is, dat men die op een stok kan steken, hangen negen vergulde vuurroers of busschen, naar de oude wyze gemaakt; de overleevering wil, dat Heer Floris van Egmond op den 26 Juli 1534 den papegaai of den vogel in deeze Schutterye afgeschooten had, hy ter gedagtenis daarvan dien zilveren vogel geschonken hebbe 1); in het jaar 1728 of 1729 werd die in een oude kist, die in het gebouw der Schutterye stond, gevonden; het schijnd my toe, dat men ten tyde der belegering van de stad denzelven ter bewaring daarin gelegt hebben en dat dit denkelijk in vergeetenheid zal zijn geraekt en wel te meer, omdat na het overgaan der stad, de Burgerye ontwapend en de Schutteryen als vernietigd werden tot dat zy in het jaar 1642 door Frederik Hendrik, Prinse van Orangen, in haaren voorigen staat hersteld zijn. Als by deeze Schutterye een wapenschouwinge word gedaan en zy te dier gelegenheid door de stad trekt, word deeze zilvere vogel op een stok gestoken en door de stad mede omgedragen.

De Schutsheer (patroon) dezer Schutterye is St. Kristoffel of St. Christophorus. Het wapenschild dezer Schutterye zijn twee ouwerwetsche bussen of musketten kruisweegs overeen *en sautoir* met een ouwerwetsch vuurstaal in het midden

---

1) J. van Oudenhoven *Beschrijvinghe* eerste editie p. 57. Men zie echter Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 109.

op dezelve. De coleuren daarvan en de tijd wanneer de Schutterye dit bekoomen heeft, zijn mij onbekend."

Tot zoover van Heurn.

Het schijnt, dat in de tweede helft der 18e eeuw de leden dezer Schutterij niet meer in den wapenhandel werden geoefend, daar toch bij een uitvoerig verzoekschrift, dat afgedrukt is in het Tijdschrift van Sassen voor N. Brab. Gesch., Taal- en Letterkunde Dl II p. 18 en vlgd., eenige leden van die Schutterij den 3 Mei 1785 aan hare Officieren verzochten om weder behoorlijk geoefend te worden. Het blijkt niet, dat op dit request gunstig is beschikt geworden, wellicht heeft men dit request niet vertrouwd omdat men er eene Patriottische drijfveer in zag; in elk geval is ook deze Schutterij evenals de drie andere Bossche Schutterijen ingevolge de Resolutie van de Staten Generaal van 3 October 1789 ontwapend en daarna bij hunne Resolutie van 9 November daaraanvolgende voor goed ontbonden verklaard. Van af dit oogenblik hield ook zij op als openbaar lichaam te bestaan; zij bleef daarna nog eenige jaren als eene particuliere vereeniging in stand, totdat den 23 Januari 1802 haar bogaard wegens schuld gerechtelijk werd verkocht; kooper werd toen daarvan Dominicus Luypen, woonachtig te den Bosch, bij eene akte, waarin staat, dat ten laste van mr. Adriaan Hendrick de Roock, *als kapitein van den Colveniers Bogaard*, bij executie wordt verkocht, *eene huizinge en erve, groote open plaats met zwaare boomen, alsmeede een moeshof of tuin met de hovenierswoning daarbij en naast aangeleegen* 1), *staande en geleegen op het Hinthamereinde alhier, genaamt de Kolveniersbogaard, tusschen ex uno de erve H. van den Bichelaar, ex alio de erven van de weduwe van Drunen en meer anderen, strekkende voor van de gemeene straat tot aan dezer stads Dieze.*

Wat er toen van de roerende goederen deze Schutterij is geworden is niet meer bekend, behalve dat haar vaandel thans

---

1) Deze woning met tuin werd door de Schutterij der Kolveniers ten haren bate verhuurd.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

DE HINTHAMERPOORT EVEN VÓÓR HARE SLOOPING.

Behoort bij blz. 87.

in het bezit is van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant; in het midden daarvan staat het wapen dezer schutterij en in deszelfs vier hoeken de wapens van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, het Hertogdom Brabant, de stad den Bosch en de familie van Beeken; het blijkt niet dat dit vaandel dat was, hetwelk de Regeering van den Bosch omstreeks het jaar 1642 aan deze Schutterij schonk. Verder bezit gezegd Genootschap een exemplaar van hare koperen Schutterspenningen; ook heeft het eene afteekening van eenen zilveren penning dezer Schutterij; op de voorzijde daarvan staat het omschrift: *Int jaer 1693 was corporael Johannes van Esch* en op de keerzijde waarvan zich bevindt het gekroonde wapen van den Bosch met het omschrift: *Onder Johannes Paaters serjant van die edele man h. Colveniers*; een volgnummer had deze penning niet, zoodat die geen gewone schutterspenning zal geweest zijn 1).

De gebouwen van den bogaard dezer Schutterij zijn thans geheel verbouwd of door andere vervangen, zoodat op het Hinthamereind nu niets meer van het bestaanhebben dezer Schutterij valt te bespeuren.

Behalve die gebouwen was er oudtijds op het Hinthamereind geen enkel gebouw van eenig aanbelang, behalve de stadspoorten 2) en de kruittoren op de Hofstad, doch daarvan is de geschiedenis reeds in de Inleiding van dit werk medegedeeld, zoodat wij bij onze rondwandeling dit gedeelte van het Hinthamereind kunnen verlaten en daarom zullen terugkeeren naar de Hinthamerstraat.

---

1) Jhr. mr. J. B. Verheyen. Bijdrage tot de geschiedenis der voormalige Schutterijen te 's Bosch p. 30.

2) Buiten de Hinthamerpoort stond op het Vrijdom der stad den Bosch de kapel van Hintham, die door de Regeering van die stad wegens bouwvalligheid in 1649 is afgebroken.

HOOFDSTUK IV.

De Hinthamerstraat tusschen de Zuid-Willemsvaart en de Geerlingsche brug.

(voor zoover dit gedeelte van die straat al niet reeds in Hoofdstuk I is behandeld.)

Ging men oudtijds van de Zwengelbrug de Hinthamerstraat in, dan behoorden tot de eerste huizen, welke men in die straat aan zijne rechterhand kreeg, de huizen genaamd *het Zwart Anker* en *het Kasteel van Helmond*, welke thans tot één vereenigd zijn en nog altijd tot gevelsteenen hebben, die, welke zij in vroeger eeuwen hadden; zij zijn genummerd Hinthamerstraat 220 en 218.

Het laatstgemeld huis werd 12 Januari 1693 (Reg. n° 507 f. 357), als wanneer het gezegd werd uit twee woningen te bestaan, door Theodorus Potters, wijnkooper te den Bosch, bij gerechtelijke uitwinning verkocht aan den Bosschen korenkooper Hendrik Smits; deze betrok het daarop metterwoon; hij werd ten zijnen tijde door het Bossche gepeupel verdacht van door het opkoopen van granen de schuld te zijn van de stijging der graanprijzen; daarom wierp dat gepeupel 12 Juni 1698 de ruiten van dit huis in, nadat het in 1692 aan zijne toenmalige woning reeds hetzelfde had gedaan; beide malen werd echter door de zorg der Stedelijke Overheid dit oproertje spoedig gedempt.

Eerstgenoemd huis werd door den bakker Reynder, zoon van Willem Gerardszoon, 16 Februari 1590 (Reg. n° 241 f. 450) gekocht. Diens afstammelingen heetten later van den

Berkenbosch 1). Zijne dochter Anneken bracht dit huis ten huwelijk aan haren man Michiel Gijsbertszn, wiens afstammelingen zich daarnaar, zooals wij op blz. 61 reeds zagen, van den Ancker noemden. De kinderen van Michiel Gijsbertszn en Anneken voormeld, zijnde Gerard, Reynder 2), Beatrix, huisvrouw van Jan Janszn van Wolfswinckel, Maryken, Goyartken, Elisabeth en Michaelletta van den Ancker, voor welke vier laatste kinderen hunne voogden Robbert en mr. Hendrick van den Berkenbosch, Jaspar Gast en Jan Degens optraden, verkochten 12 October 1639 (Reg. n° 422 f. 6) hunne aandeelen in dit huis, dat zij van hunne ouders geërfd hadden en toen werd gezegd te staan tusschen dat van Cornelis Reynderszn van den Berkenbosch, Marktwaarts *ex uno* en dat der erfgenamen van Peter Brants van Boxtel *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze, aan hunnen zwager Adriaan Danckloffs Anthoniszoon als man hunne zuster Magdalena van den Ancker. Den 14 September 1785 (Reg. no 602 f. 44 v^{so}) kocht Anna d'Adama, koopvrouw te den Bosch en weduwe van Godefridus van Grinsven, laatstbedoeld huis, dat hare kinderen, met namen: Adrianus, Johannes, Wilhelmus en Johanna van Grinsven, de huisvrouw van Jacobus Ruring, in 1804 weder verkochten.

In het begin der 19^{e} eeuw waren de beide voormelde huizen het eigendom van Adrianus Coppens, wiens kinderen Agnes, Petronella Dimphna 3), Maria Anna, huisvrouw van Johannes Verhulst, koopman, Anna Antonia Coppens, weduwe van Johannes Josephus van Miert en Adrianus Johannes Coppens, jeneverstoker, allen wonende te den Bosch, ze in 1833 tegelijk met andere goederen verdeelden 4).

---

1) Men zie hunne genealogie in Taxandria XV p. 290.

2) Van zijne vrouw Jacomina, dochter van Dierck Soonaerts Richaerts, had hij twee zonen: Theodorus, doctor in de medicijnen en Michiel van den Ancker.

3) Men zie over haar Schutjes Gesch. van het Bisdom 's Bosch IV p. 538.

4. Hun broeder Johannes Wilhelmus Coppens, priester, was toen reeds overleden.

a. De tweede St. Anthoniekapel.

Zooals wij bij de beschrijving van de eerste kapel van dien naam reeds zagen, werd deze kapel in het jaar 1491 gebouwd en wel, als J. C. A. Hezenmans in zijn werk *de St. Antoniuskapel te 's Hertogenbosch* het bij het rechte eind zoude hebben, door de Broederschap van St. Anthonis, die 15 Maart 1429 door den Hoogschout en Schepenen van den Bosch was geconfirmeerd geworden. De patroon dezer kapel was de H. Antonius abt. Volgens van Heurn *Beschrijving* waren in deze kapel vier altaren: *a.* het hoogaltaar, dat aan St. Antonius was toegewijd en waarop eene vicarie was gevestigd, welke reeds in het jaar 1429 was gesticht; uit dat stichtingsjaar maakte van Heurn op, dat dit altaar aanvankelijk in de eerste St. Antoniekapel had gestaan, eene conclusie, die wel onjuist kan zijn; *b.* het O. L. V altaar; *c.* het altaar van St. Genoveva; *d.* het altaar van de H. Maria Magdalena. Van Heurn vond deze altaren vermeld in het testament van Jonkvr. Maria van Doerne van 11 Februari 1536. Te oordeelen naar het getal harer altaren moet deze kapel van tamelijk grooten omvang zijn geweest; van Heurn zegt dan ook, dat zij groot was. Bij het beleg van den Bosch in 1629 werd zij zeer gehavend en sedert dien werd zij niet meer gerestaureerd. In 1640 dreigde haar gewelf in te storten en de Regeering van den Bosch, die zich na de reductie van den Bosch ook van deze kapel blijkt te hebben meester gemaakt, liet daarom dat gewelf inslaan, waarna zij de muren der kapel met ankers deed versterken; tegelijkertijd nam zij van het Broederschap van St. Anthonis af alle rentebrieven en titels van de bezittingen dezer kapel om de inkomsten daarvan voor de andere kapellen en kerken te gebruiken 1). Den 11 September 1690 (Reg. nº 480 f. 35vso) verkocht zij de St. Anthoniekapel met uitzondering van haren voorgevel, dien zij behield, bij eene

1) Notulen der Magistraat van den Bosch van 31 Aug. 1640 (Reg. Gans.)

akte, waarvan de inhoud is als volgt: De Regeering van den Bosch verkoopt het erf en den opstal der St. Antoniekapel op het Hinthamereind, ten W. (N.?) waarvan staat het huis *de Drie raapkoeken* 1) en ten Z. waarvan zich bevinden een huis en erf, behoorende aan die kapel; de verkooping geschiedt onder de bepaling, dat laatstbedoeld huis zal hebben het recht van gebruik van den gang, gelegen tusschen dat huis en de kapel; dat de kooper van de kapel het erf daarvan weder zal moeten betimmeren; dat de voorgevel dier kapel, welke aan de straat staat, zal moeten blijven staan *soo als die nu tegenwoordich staet met het uurgewerck daarop soo ende gelijck als het nu tegenwoordich is gaende; de onderhoudinge van 't dacktorentje ende uergewercksolder, die tot het voors. uergewerck gehooren, met den voorgevel van de voors. capelle van boven tot beneden, te weeten soo laech maer als de steenen van 't voorgen. uergewerck comen te hangen, blijft alle tot laste deser voors. kerck ende cappelle goederen*; *het toeplancken ofte afschieten van 't uergewerck blijft mede tot last daarvan*; *de verdere onderhoudinge ende reparatie van de voorgevel sal staen tot lasten van den cooper*, enz.

Koopers van het erf en den opstal van deze kapel werden Mathijs Smits en Willem Vreggen; zij zullen daarna het muurwerk daarvan hebben afgebroken, met uitzondering van den voorgevel dien zij, als gezegd, moesten laten staan 2).

Volgens van Heurn *Beschrijving* werd het torentje met het slagwerk 3), dat blijkens voormelde akte boven op den

---

1) Volgens J. en A. Mosmans *Oude namen van huizen en straten te 's Hertogenbosch* p. 42 heette dit huis, dat thans genummerd is Hinthamerstraat 221, *het Anker*; dit is eene vergissing, daar dit laatste huisstond aan de Dieze, waarover de Zwengelbrug lag. Zie Reg. nº 564 . 337 vso.

2) Zij zullen tusschen het huis de *Drie Raapkoeken* en de St. Anthoniekapel het huis de *Halve Maan*, thans genummerd Hinthamerstraat 219, gebouwd hebben, want eerstgezegd huis grensde niet aan die kapel, toen zij haar kochten; de plaats tusschen deze kapel en het huis de *Drie Raapkoeken* moet dan tijdens dien verkoop nog onbebouwd zijn geweest.

3) Mr. Juriaan Spraeckel uit Zutphen had het in 1652 hersteld.

voorgevel der kapel stond, in het jaar 1752 afgebroken en is daarna het slagwerk geplaatst in het bovenste gedeelte van het nieuwe torentje, dat alstoen boven op dien gevel werd gesteld; daarin werden toen tevens de beide klokken gehangen, welke voorheen zich bevonden in den toren der St. Jacobskerk van den Bosch.

Bij het bombardement van die stad door de Franschen in 1794 werd laatstbedoeld torentje beschadigd.

In 1910 was de voorgevel dezer kapel, welke nog steeds het eigendom der gemeente den Bosch was gebleven, erg bouwvallig geworden. De Raad van die gemeente heeft daarom dien gevel, voor zooverre zij toen daarvan eigenares was, doen herstellen; het overige van dien gevel heeft de Raad vervolgens ook voor zoover mogelijk in zijnen oorspronkelijken toestand doen terugbrengen, nadat hij daarover met L. en F. Meuwese, handelende onder de firma Wed. P. J. Moonen te den Bosch, die eigenares waren van het benedenste gedeelte van den voorgevel en de daarachter gelegen erven, op den 23 Februari 1911 een contract had gesloten, waarbij hunne wederzijdsche rechten en verplichtingen ten aanzien van dien gevel opnieuw werden geregeld en vastgesteld 1).

Het ten Z. van de kapel staand huis, dat 11 September 1690 tegelijk daarmede werd verkocht (kooper daarvan werd toen Daniel van der Aa, metselaar te den Bosch), was oudtijds de kosterij van die kapel, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 18 Augustus 1609 (Reg n° 278 f. 368), waarbij Dirck Nicolaaszn van Nistelroy en Jan Janszn van den Laeck, *als kapelmeesters der kapel van St. Anthonis, met advoy, raet, advys ende consent van den oudermannen ende nabueren by ende omtrent der voors.capelle, als toesienderen van der huysinge ende erffenisse, daer de coster der voors.cappelle ordinairlyck inwonende is*, ter eenre en Peter, zoon van Lambert Symonszn van der Drieborcht, als eigenaar van het naast die kosterij staand huis, ter andere zijde, over de wederzijdsche

1) Gemeenteblad van 's Hertogenbosch 1911 n° 40.

rechten en verplichtingen van de eigenaars dier beide huizen contracteerden.

Thans is dit huis genummerd Windmolenbergstraat 2.

b. Het geneeskundig gesticht Reinier van Arkel.

Des anderen daags na St. Cathalijn maagd 1442 richtten Henrick van Arkel, de broeder van na te noemen Reinier van Arkel, Symon de Bever en Jan Eghenszoon in hunne hoedanigheid van uitvoerders van het testament van wijlen Reinier van Arkel 1), — die hun daarbij had bevolen „*te funderen ende maecken een gasthuys binnen der stadt van den Bosch met zulcker ordonnantiën daerop te ordineren ende te declareren hoe men die armen daarin tot eenigen daegen houden zal* — dit krankzinnigengesticht in de Hinthamerstraat op in tegenwoordigheid *der eerbaer manspoirters ende gebuer des Hijnthamereynds der stadt voorschreven: mr. Jan Batensoen, Everit van Arkel* 2), *Melis van den Hovel, Jan Hels, Wouter van Gennep, Meeus van Meerlaer, Jacob Loyer, Aert Sterrick, Adam Gijsselen ende veel meer andere getuyge, daertoe geroepen ende gebeden.* Bepaald werd bij die stichting *in den yersten, dat men in den gasthuys voorschreven ten ewigen daegen in zal moeten nemen alle poirters ofte poirteresse, kijnders der voorschreven stadt van den Bossch ofte van den blode des voorschreven wilneer Reyners testatoirs wezende, die zijnloes zijn ende hoirre zijnnen niet mechtich en zijn, die men van nootswegen spannen, bijnden ende sluyten moet; mer oft in den gasthuys voorschreven ennige cameren ledich waeren, dat men daer dan oock innemen mach andere zinloes menschen alsvoor in der Meyerye van den Bosch ende nergens anders, sy en weren van den blode des voorschreven wilneer Reyners.* Nadat dit geschied was werd den 27 November 1442 de van deze stichting opgemaakte

---

1) Zijne vrouw was Jenne van Vlierden. Zie Maandblad Nederl. Leeuw XXIV p. 57.

2) Hij was ook broeder van den erflater.

akte voorgelezen aan *de gemeynre gebuer ende de vuermeesters opt Hijnthamereynde in der capellen van Sunt Anthonis, op dat zelve Hijnthamereynde staende, terstont naer der missen in derzelven capellen gedaen* en hunne goedkeuring daarop gevraagd, die — nadat zij *hairen raedt daer een weenich opgehadt hadden*, — ze verleenden, behoudens nadere goedkeuring van Schout en Schepenen.

Aanvankelijk was dit gesticht maar klein van omvang, want het bevatte bij zijne oprichting slechts vijf kamers, zoodat Schepenen van den Bosch 18 Augustus 1474 moesten bepalen, dat er in het vervolg niet meer dan zes zinneloozen in zouden worden verpleegd, *behoudelycken, dat dese stadt 't geen dat voorschreven staet by haere drie leden altijt sal mogen verminderen ende meerderen, dese ordonnantie voorschreven niettegenstaende*, eene reserve, die herhaaldelijk geschil heeft opgeleverd tusschen de Regenten van deze stichting en de Regeering van den Bosch.

Het huis, waarin voormelde kamers zich bevonden, was door Henrick van Arkel van steen gebouwd op de plaats van een door hem gesloopt huis, dat hij ter oprichting van het door zijnen broeder Reinier gefundeerd krankzinnigengesticht had gekocht; deze bouw kwam aan de stichting op 300 gouden Peters te staan. „Men moet zich niet verwonderen, zoo schreef „van Heurn in zijne *Beschrijving*, dat Henrick van Arckel een „steenen huis bouwde; denkelijk was toch de reden er van, „omdat hij er geen vond, althans niet een, dat voor een krank„zinnigengesticht geschikt was; immers de huizen van den „Bosch, die der Edellieden en aanzienlijkste burgers uitgezon„derd, bestonden oudtijds alleen uit leemen wanden en strooien „daken, totdat deze wanden en daken in 't jaar 1463 door de „Regeering van die stad volstrekt verboden werden."

Zooals van Heurn van oude lieden vernam, had het door Reinier van Arkel gefundeerd krankzinnigengesticht aanvankelijk twee houten voorgevels en geene verdieping. In het jaar 1686 werd het voorste gedeelte van dit gesticht geheel afge-

broken en is toen daarvoor in de plaats gesteld een grooter gebouw met één verdieping en eenen sierlijken steenen voorgevel; boven het middelste vak daarvan, dat iets vooruit stak, werd toen in het frontispice het jaartal 1686 geplaatst en boven de voordeur, welke in het midden van dat vak stond, de merkwaardige gevelsteen, welke zich thans in eene binnenplaats van dit gesticht bevindt en waarvan eene afbeelding voorkomt in Taxandria VI p. 169. Aan iedere zijde van gezegde deur werd een kruisraam aangebracht en op de eerste verdieping, welke men toen op dat gebouw had gezet, werden aan de straatzijde drie kruisramen gesteld.

Ondanks deze vergrooting was dit gesticht nog bescheiden van omvang.

Deszelfs inrichting was na deze vergrooting als volgt: bij het binnenkomen door de voordeur kwam men eerst in een voorhuis, rechts waarvan de kamer voor de binnenmoeder was; boven de deur van die kamer stond in gulden letters op eenen zwarten grond dit vers:

Deliros domus haec claustris, fatuasque coercet;
Quos ratio nequit, tracta catena domet.

Links van het voorhuis had men toen eene andere kamer, waarvan de deur stond tegenover de voorbedoelde; daarboven bevond zich dit vers:

Cassandras domus haec claudit fatuosque Choroebos.
Quis mihi qui monstret tecta? Solon is erit. 1)

Achter eerstgenoemde kamer had men eene trap en de keuken, waarin echter alleen maar het keukengerief bewaard werd; men kwam daardoor op eene binnenplaats, ter weerszijden waarvan galerijen waren met bogen, die op steenen pilaren rustten; daarop kwamen uit de kooien voor de krankzinnigen; die kooien, voor zoover zij ter rechterzijde stonden, waren in 1686 vernieuwd, doch die ter linkerzijde werden het

1) Dit vers is ontleend aan het verhaal van Virgilius de Aeneis Boek II vers 246 enz. en 341 seqq.

eerst in 1764 en 65 ; wat verder ter rechterzijde kreeg voorts men eene kamer voor de zieke krankzinnigen en degenen hunner, welke niet in kooien moesten worden opgesloten. Van gezegde binnenplaats kwam men vervolgens in een ruim vertrek, met blauwen gehouwen steen gevloerd, waarin drie kooien zich bevonden; aan het eind daarvan had men links de werkelijke keuken en de bakkerij en rechts de kamer der Regenten; dit gedeelte van het Zinnenlooshuis is in 1767 geheel vernieuwd 1); boven de deur van gemelde Regentenkamer stond dit vers:

Met yver werd hier naar gegaan
Wat voor d' onnozelen diend gedaan.
Die moeit' ontziet en vriendschap laakt
Diend geen Regent te zijn gemaakt.
Door vlijt en door eendragtigheid
Is Arkel's huis dus uitgebreid.

Deze kamer had een goud lederen behang; boven haren schoorsteen was eene schilderij van den Bosschen kunstschilder J. Raats, voorstellende Reinier van Arkel, zijn testament makende ten overstaan van eenen notaris en twee getuigen; ter weerszijden van die schilderij bevonden zich de wapens van de leden der Stedelijke Regeering, welke in 1768 in functie waren; in het fond van deze kamer, in den hoek rechts, als men daarin kwam, was een buffet met een fraai uurwerk. Van uit de kamer der Regenten kwam men verder door eene deur op eene binnenplaats, links waarvan een bloementuin was; aan het eind daarvan stond een groot gebouw, waarin voorheen maar zes kooien waren, doch toen dit laatstbedoeld gebouw in 1756 herbouwd werd, kwamen er zes kooien bij.

In 1767 werd dit gesticht andermaal vergroot en alstoen is het aantal kooien met acht vermeerderd geworden. Op het voorste gedeelte van de verdieping van dit gesticht waren ten tijde van van Heurn elf kooien voor de krankzinnigen, zoodat

1) Van Heurn vermeldt, dat de kamer der Regenten zes schuiframen had, waaruit valt op te maken, dat het gesticht in 1767 aan de straatzijde is verbreed geworden.

men toen, zoo schreef hij, in dit huis in het geheel vier en veertig zinneloozen kon herbergen. Op gezegde verdieping waren aan de straatzijde nog verschillende vertrekken, waarvan er een diende tot bewaring van het archief en een ander tot verblijf van den binnenvader.

De inkomsten van dit gesticht bedroegen, toen het opgericht werd, niet meer dan fl 300 's jaars, doch door het opnemen van krankzinnigen tegen betaling en voorts door een goed beheer der Regenten waren deszelfs inkomsten ten tijde van van Heurn reeds gestegen tot een bedrag van fl 2500, ondanks dat de Regenten een 25 tal jaren te voren (van Heurn vermeldt niet wanneer dit was) den geheelen achterbouw van het Gesticht vernieuwd en van eene groote en deftige Regentenkamer voorzien hadden, zonder daarvoor iets van de kapitalen der stichting te gebruiken. Wegens deze vermeerdering van inkomsten vond de Regeering van den Bosch in 1712 goed te bepalen, dat in het vervolg tien armlastige Bossche krankzinnigen, in de plaats van zes, gratis in dat gesticht zouden worden verpleegd; bovendien bepaalde zij, dat Schepenen, ter voorkoming van ongelukken, daarin bij *voorraad* nog meer krankzinnigen zouden mogen plaatsen 1); zij verbood toen echter, dat de Regenten van het gesticht daarin, buiten hare voorkennis, krankzinnigen zouden opnemen, die daartoe niet gerechtigd waren. Later werd het getal gratisverpleegden van den Bosch tot acht teruggebracht, maar er bleven toen nog twee kooien open voor krankzinnigen, die de Regeering van die stad boven dat getal nog in het gesticht zou willen plaatsen: voor dezen moest zij echter betalen totdat er in de acht gratisplaatsen vacatures zouden zijn gekomen. Wegens de vermeerdering van deszelfs inkomsten boden de Regenten van dit gesticht in 1777 aan de stad den Bosch aan om het getal gratis-verpleegden weder op tien te brengen.

---

1) Notulen van 18 Februari en 14 April 1712.

Ingevolge afspraak met de buren en vuurmeesters van het Hinthamereind, welke in 1442 in de St. Anthoniekapel waren bijeengekomen, waren de Blokmeesters van het Blok van het Hinthamereind regenten van dit Zinnenlooshuis; echter voerde slechts een van hen het beheer, waarvoor hij jaarlijks aan zijne collega's rekening en verantwoording had te doen; dit was een voorrecht voor dit gesticht, omdat de Regenten van de meeste Bossche Godshuizen rekening en verantwoording aan de Regeering der stad hadden te doen. Vóór het jaar 1629 geschiedde de rekening en verantwoording in de St. Anthoniekapel, alwaar tot dat jaar ook alle vergaderingen over zaken, dit gesticht betreffende, gehouden werden.

Provisor van *het Zinnelooshuis*, zooals dit gesticht oudtijds heette, was de tweede schepen der stad; ook aan hem moest de rekening en verantwoording worden gedaan.

Enkele dagen na het afleggen der rekening hielden de Regenten van dit gesticht in deszelfs gebouw op twee verschillende tijdstippen eenen maaltijd, waarvoor zij fl 110 mochten besteden. Vroeger gaf de Regeering van den Bosch daarvoor wat wijn, doch dit schafte zij later af 1).

De vrouw van den beheerenden Regent van dit gesticht was daarvan de buitenmoeder of regentes en had gedurende het bestuur van haren man het beheer over de keuken en het toezicht op de binnenmoeder, de meid en den knecht van die stichting. Behalve de binnenmoeder was er in dit gesticht nog een binnenvader; deze zoowel als de binnenmoeder moesten ingevolge besluit der Regeering van den Bosch van 14 Februari 1646 (Reg. Copes) van den Hervormden godsdienst zijn 2).

Tot zoover de beschrijving van Van Heurn. Na hem is dit gesticht in 1838, 1846 en 1852 nog aanmerkelijk uitgebreid

---

1) Notulen van 2 Februari 1644, 26 Juni 1665, 22 Augustus 1699 en 1 Februari 1713.

2) Over de baldadigheden, die het publiek tegen de in dit Gesticht verpleegden bedreef, wanneer het daarin op Maandagmorgen van de Vastenavonddagen kwam om dezen warme bollen te zien eten, zie men mr. A. Bosch in Taxandria XII p. 305.

en verbouwd geworden en in 1905 werd het andermaal uitgebreid door daarbij aan te trekken de ten O. daarvan staande voormalige garnizoensbakkerij, bestaan hebbende uit de huizen, genaamd *de Hopwagen* en *het Hoefijzer* (zie Schepenreg. van den Bosch n° 466 fol. 11), zoodat het thans aan de straatzijde een zeer breed front heeft.

Gaat men vanaf gezegd Krankzinnigengesticht naar de Markt dan is het vierde huis, dat men aan zijne linkerhand krijgt, dat, hetwelk oudtijds heette *de Druif* en nu genummerd is Hinthamerstraat 193.

c. De Druif.

Anneken weduwe van Pauwel Willemszn c. s. verkocht 12 Augustus 1610 (Reg. n° 309 f. 282) dit huis, evenals het daarnaast Marktwaarts staand huis, genaamd *de Kattendans*, thans genummerd Hinthamerstraat 191—189 1), aan mr. Jan Roelofszn van Diepenbeeck, *glaesmaecker*, zooals hij in de daarvan opgemaakte akte heet. Blijkens het archief van het voormalig Bossche schilders-, glazenmakers- enz. gilde, dat thans berust in de verzameling handschriften van het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant, betrok mr. Jan van Diepenbeeck voornoemd dat huis daarop metterwoon, nadat hij te voren, en wel in 1577, had gewoond *opten dijck*, waarmede blijkbaar bedoeld werd het huis *het Simken*, staande op den Vughterdijk te den Bosch, daar toch dit laatste huis behoorde aan zijne schoonmoeder Jenneken, de weduwe van Peter Janszn Aelmans, die het hem 5 Februari 1599 verkocht.

Mr. Jan van Diepenbeeck was van zijn beroep glasschilder, wat men in zijnen tijd noemde *glaesmaker*; hij vervaardigde verschillende glasramen, waardoor hij zich naam maakte, zooals is medegedeeld door J. C. A. Hezenmans en Ch. Verreyt, resp.

---

1) Men zie over deze beide huizen nog de Bossche Schepenakte van 19 Mei 1622 (Reg. n° 659 f. 214).

in Taxandria I p. 69 en vlgd. en VII p. 90 en vlgd.; bovendien was hij plaatsnijder en olieverfschilder (cf. dezelfden in Taxandria I p. 73 en vlgd. en VII p. 96 en vlgd.); hij schilderde o. a. de olieverfschilderij, voorstellende een gevecht op de Markt te den Bosch in 1579, die thans in het museum van gezegd Genootschap hangt. Zooals in voormeld archief ook nog vermeld staat, was hij 12 Juli 1573 lid van voorzegd gilde geworden, *sijnde hy*, zoo staat daarbij aangeteekend, *eens meesters soene*, welke meester, ook blijkens dat Archief, was *Roelof Ghijsbertszn glasmaker*, die in 1555 lid werd van meergezegd gilde, waarvan zijn zoon mr. Jan in 1580 deken was.

Mr. Jan Roelofszn van Diepenbeeck had deze kinderen:

a. Jacob, *gelaesmaker* te Eindhoven;

b. Gijsbert, glasschilder 1); als man van Maria Kars kocht hij in 1634 (Reg. n° 372 f. 399) het huis, dat staat aan aan den W.-hoek St. Jacobs- en Hinthamerstraten 2);

c. Gerard;

d. Roelof, schrijnwerker; hij erfde van zijnen vader het huis *de Kattendans* en huwde Mayken N., die hem o. a. schonk 3): Maria, welke 20 April 1620 in de eerste St. Jacobskerk van den Bosch gedoopt werd en aldaar 17 Januari 1644 huwde met Arnoldus Tybosch Joostzoon;

e. mr. Abraham, de beroemde schilder, 9 Mei 1596 in laatstgezegde kerk gedoopt:

f. Peter, die in 1636 reeds was overleden en tot kinderen had: Margriet, echtgenoote van Jan Colen, woonachtig te Maeseyck en Roelof van Diepenbeeck;

de sub *a—f* vermelde kinderen, met uitzondering van Peter, voor wien bij plaatsvervulling optraden diens voormelde kinderen, verkochten 27 Februari 1636 (Reg. n° 370 f. 510) het huis *het Simken* 4);

---

1) Taxandria VII p. 145.
2) Men zie over hem Taxandria XVIII p. 98.
3) Zie de overige kinderen in Taxandria XVIII p. 99.
4) Men zie hierover nog Reg. no 524 f. 305.

g. Arnd, glasschilder (zie Reg. n° 315 f. 250); in 1624 reeds dood; hij huwde Christina, dochter van Anthonis Lambertszn, die hem schonk Arnolda en Elisabeth van Diepenbeeck (Schepenakte van den Bosch van 12 October 1624);

h. Elisabeth; zij huwde met Marcelis Aartszn de Wijze.

Arnoldus Tybosch Joostzoon had van Maria van Diepenbeeck deze kinderen:

a. Roelof, wijnkooper;

b. Petrus, priester; hij opende in voormeld huis *de Druif*, dat toen aan zijne tante (van Diepenbeeck?) toebehoorde, eene R. K. bidplaats, welke weinig bezocht werd, omdat hij de leerstellingen van Jansenius aanhing; hij hief ze op, toen hij in 1688 pastoor van het R. K. bedehuis van St. Jacob te den Bosch was geworden 1); in 1690 moest hij, waarschijnlijk wegens zijn Jansenismus, als pastoor van dat bedehuis aftreden, waarna hij zich naar Dordrecht begaf, alwaar hij 3 Januari 1715 als Jansenistisch priester overleed 2);

c. Catharina, huwde met Johan Gast;

d. Maria Tybosch, die het huis *de Druif* erfde en huwde met Gerard Notelaers.

Het op *De Druif* volgend hoekhuis heette in 1671 *de Bril.*

Het schuins tegenover het Krankzinnigengesticht loopend straatje *Achter de mollen* is aldus genaamd, omdat aan den O. hoek van dat straatje en de Hinthamerstraat staat het huis, *de Drie zwarte mollen* geheeten; dat huis behoorde in 1694 toe aan voornoemde Roelof Tybosch, die toen wijnkooper in den Bosch was en bij dit huis kocht het O.-waarts daarnaast staand huis *de Boerendans*, dat daarop daarmede vereenigd werd (Reg. n° 481 f. 139). In gezegd straatje stond oudtijds *het Margriet Heeren gasthuis*, dat door Margriet Heeren, de dochter van Aert Heeren, gesticht was voor vier oude vrouwen bij haar testament van 6 October 1459, waarbij zij tot de uitvoerders

---

1) Algem. Nederl. Familieblad VII p. 181, alwaar ook de genealogie der familie Tybosch staat.

2) G. A. Meyer t. a. p. blz. 139.

daarvan benoemde Arnout Heeren en Jan Wouters; zij had tot dat Gasthuis bestemd haar huis, dat stond in de straat, eerst de Gorterstraat, daarna de Lange Putstraat geheeten, tusschen het huis *de Helm ex uno* en de Korte Putstraat *ex alio* 1); dit huis werd 23 April 1601 verkocht en toen is gemeld gasthuis naar een huis, staande in meergezegd straatje, overgebracht geworden; wegens gebrek aan voldoende inkomsten moest dit gasthuis in 1753 door de Regeering van den Bosch opgeheven en met na te melden Brantsgasthuis vereenigd worden; het huis, waarin het in meerbedoeld straatje gevestigd was, is daarop den 26 April 1753 (Reg. n° 571 f. 275) door Johannes van den Oever, notaris te den Bosch, als daartoe gemachtigd bij Resolutie van Schepenen, Gezworenen en Raden van die stad, verkocht geworden aan Adriaen van der Heyden aldaar; het werd daarbij omschreven als: *huys en met twee hofkens, genaamt Margriet Heeren gasthuys, staande in een straatje achter de Drie swarte mollen, Melemans gasthuys ex uno en een gemeenen gang ex alio.*

Naast dit gasthuis stond in hetzelfde straatje, zooals uit laatstgemelde akte reeds is gebleken, *het Meelmansgasthuis*, dat, naar van Heurn vernam, in 1400 gesticht zoude zijn door Jan Keysten en in het jaar 1412 door Christina Meelmans zoude zijn uitgebreid geworden; in dit gasthuis werden vier oude mannen gehuisvest.

In de moestuinen, welke voorheen, vóór het graven der Zuid-Willemsvaart, achter meergezegd straatje lagen, stond oudtijds *het Keytsgasthuis*, dat blijkens eene Bossche Schepenakte van 1580 (Reg. n° 229 f. 31 v^{so}) ook te bereiken was door het straatje, dat thans is genaamd *Achter het Schaapshoofd* en tegenover het huis *de Valk* ligt; dit gasthuis werd door Arnd, bastaardzoon van Arnd Keyt, bij zijn testament van 20 Juni 1393 gesticht voor dertien oude vrouwen, wier getal in den loop der tijden tot twee werd teruggebracht, terwijl het

1) Deel II p. 300.

gebouw van dat gasthuis zelf kleiner werd gemaakt. Ook aan al deze gasthuizen maakte het Decreet van den Franschen Prefekt van 1811 een einde.

Ging men vanaf het straatje Achter de Mollen door de Hinthamerstraat Marktwaarts, dan kreeg men aan zijne rechterhand, na eenige huizen gepasseerd te zijn, eerst drie huizen, die naast elkander stonden aan den W.-hoek van het straatje, genaamd *Achter de eksters* en de Hinthamerstraat; daarvan heette het eerste *de Drie eksters*, het tweede *de Drie kandelaars* (dat in 1695 door Jacob Schaers gekocht werd (Reg. n° 481 f. 7), terwijl het derde de bierbrouwerij *de Roode Kroon* was; deze drie huizen zijn thans een groot heerenhuis met koetshuis, genummerd Hinthamerstraat 175 en 178, dat eens het eigendom was van Jan Gerard baron van Hugenpoth, president der Ridderschap van Noordbrabant.

Enkele huizen in dezelfde richting verder gaande kreeg men, ook aan zijne rechterhand:

d. Het Fraterhuis.

Gedurende een tweetal eeuwen was dit huis de bron van wetenschap voor den Bosch en de Meierij van dien naam. Het is daarom wel jammer, dat van deze voorname instelling van onderwijs nog geene afzonderlijke beschrijving bestaat.

Het meeste dat tot dusverre er over uit werd gegeven, kan men vinden in de Analecta Gysberti Coeverincx II p. 78, waarin pater G. van den Elsen aan de oorkonden, welke Coeverincx over deze instelling bijeenverzamelde, eene zakelijke inleiding over deze inrichting van onderwijs laat voorafgaan; alsmede in het reeds meermalen aangehaalde werk van Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 247 en vlgd 1).

---

1) Men zie hierover nog de recensie van Pater van den Elsen in Taxandria XII p. 268 en het verweer, dat Jhr. A. van der Does de Willebois daartegen uitgaf als Aanhangsel van zijn Deel II.

Zooals uit die beide werken, alsmede uit Schutjes t. a. p. IV, p. 404 en vlgd. blijkt, werd het Fraterhuis van den Bosch door de *Broeders des Gemeenen Levens* (Fratres in communi vita viventes) van Zwolle in het begin der 15e eeuw opgericht in een huis aan de Hinthamerstraat, dat de Regeering van den Bosch hun daartoe verstrekt had en in eene Bossche Schepenakte van 23 Juni 1455 aldus omschreven werd: *fratrum in communi vita viventium, commorantium in hereditate quondam Arnoldi Heym, sita in Buscoducis juxta vicum Hyntamensem* 1); het werd door hen aan St. Gregorius toegewijd en zij hielden in bijgebouwen daarvan kostscholen voor de jongelieden, die Latijn en Grieksch wilden leeren, of, zooals wij thans zouden zeggen, voor de gymnasiasten.

Deze Broeders of Fraters, welke te den Bosch den naam droegen van Hieronymianen, en aldaar tot hunnen eersten rector hadden den priester Gerrit Scadde uit Calcar 2), die 24 Juli 1435 overleed, waren geen kloosterlingen, doch stonden desniettemin onder gehoorzaamheid, zoolang als zij in hun Fraterhuis bleven; zij leefden volgens de uitdrukkelijke bepaling van hunnen stichter Geert Groote in gemeenschap van goederen, waarom zij ook geheeten werden *fratres vitae communis* of *bonae voluntatis*; hunne kleeding bestond uit eenen tabbaard, niet uniform van kleur, waarboven eene zwarte kap, weshalve zij ook wel *cucullati* of *gekaproenden* genoemd werden. Kloosterlingen wilden deze Broeders of Fraters niet worden en daarom werd hunne instelling door Paus Pius V als vernietigd beschouwd, nadat deze bij Constitutie van 4 December 1568 had bepaald 3), dat geestelijke vereenigingen, die zonder kloostergeloften waren en waarvan de leden, zooals zij, desniettemin een geestelijk kleed, onderscheiden van dat der wereldpriesters,

---

1) Blijkens een charter van 1405 had dit huis vroeger toebehoord aan Arnd Heym en was het toen het eigendom van Lambertus Hoze Peterszn.

2) Dr. M. Schoengen Jacobus Trajecti alias de Voecht narratio p. 78.

3) Coeverincx t. a. p. II blz. 88.

droegen, de gewone kloostergeloften moesten afleggen wilden zij blijven voortbestaan.

Daar deze Broeders desniettegenstaande toch bleven bestaan, zoo gaf de Bossche Bisschop Metsius hun in 1573, ten einde in hun gesticht zooveel mogelijk orde te stellen, eenige statuten, echter onder uitdrukkelijke verklaring, dat die niet moesten worden aangemerkt als eene goedkeuring hunner vereeniging, zooals zij die in stand lieten; men kan dit lezen bij Coeverincx t. a. p. Dl II, blz. 117 1).

Gezegde Broeders of Fraters hielden zich onledig met het onderwijzen der jeugd en het afschrijven van boeken 2).

Hun huis, dat aan de Hinthamerstraat stond, heette *domus S. Gregorii*, omdat het aan den H. Gregorius was toegewijd, zooals bleek uit het navolgend opschrift, dat in den gevel van dat huis stond:

Anno MCCCCXXV erigor in hoc opido,
praeside D. Gregorio Pont. Max.
Fratrum Collegium.

Meergezegde Broeders of Fraters onderwezen de jeugd in bijgebouwen, waarvan het een, genaamd *het Rijke Fraterhuis*, zich bevond achter hun voormeld woonhuis en het ander, *het Arme Fraterhuis* geheeten, aan de Schilderstraat stond. (J. van Oudenhoven eerste uitgave p. 36). Het onderscheid tusschen die beide huizen bestond niet hierin, dat het een rijker dan het ander zoude geweest zijn, dit was nog de vraag, maar daarin, dat het een bestemd was tot kostschool voor meer of minder vermogende jongelieden en het ander tot kostschool voor onvermogende jongelieden, in wier onderhoud voor zoover mogelijk werd voorzien door stichtingen, daartoe ver-

---

1) Dat de Broeders des gemeenen levens bij hunne vestiging te den Bosch reeds statuten hadden, volgt uit Coeverincx t. a. p. II blz. 93.

2) Waarschijnlijk deden zij dit ook door het drukken van boeken, want de Bossche Broeders des gemeenen levens hadden eene eigene drukkerij, waarvan nog twee drukken bekend zijn (Coeverincx t. a. p. II blz. 171).

maakt en die voor het overige door te bedelen aan den kost moesten zien te komen 1). Ten onrechte vermeent G. van den Elsen in de *Analecta Gysb. Coeverincx* II p. 82, dat de studenten, welke men in gezegde huizen had enkel verdeeld werden in rijke en arme en dus ook nog niet in middelmatig gegoeden (mediocres) ; immers in den stichtingsbrief, opgenomen in het werk van Jhr. A. van der Does de Willebois *Studiebeurzen* II p. 279, wordt uitdrukkelijk melding gemaakt van *het mediocris huys*, behoorende tot het Bossche Fraterhuis. Dr. Schoengen in zijne *Narratio Jacobus Trajecti alias de Voecht* p. CXCII en 125 noot 1 meent ook, dat te den Bosch de Broeders huizen hadden voor rijke, middelmatig gegoede en arme scholieren en beroept zich ten bewijze daarvoor niet alleen op Delprat *de Broederschap* p. 127, maar ook op Gramaye *Taxandria* c. 8 waar deze schreef: *Fratrum domus habet ludum litterarium cum pluribus studiosorum subsidiis, in tres classes: divitum, mediocrium et pauperum distributis.* Hetzelfde was van oordeel Jac. van Oudenhoven t. a. p. blz. 118, vermits deze aldaar zegt: *de studenten, die in het Fraterhuys wierden aangenomen, worden hier verdeelt in rycke, middelmatighe ende arme fratres; de eerste hadden beursen daer gefondeert, de andere moesten mede bedelen ende gingen gekleet met kappen.* Het huis *pro mediocribus* zal eene onderafdeeling van het Rijke Fraterhuis geweest zijn.

In het begin der 17e eeuw werd het Rijke Fratershuis van het Arme gescheiden, doordien Bisschop Zoesius dit laatste had bestemd tot een Bisschoppelijk Seminarie ; van die afscheiding is daarop den 21 September 1615 eene akte opgemaakt, te vinden bij Coeverincx t. a. p. II. blz. 133 en in Reg. n° 315 f 473 ; daarin komt o.a. het volgende er over voor: dat partijen hebben gemaakt *zeeckere separatie van de huysinghen ende erffenissen der Armen fraters voors. tegen den convente ende erffve van den Fraters des oordens van St. Gregorius*

1) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 281.

binnen deser stadt 's Hertogenbossche ende dat inne manieren naervolgende. Te wetene in den iersten, beginnende van den Diescant, dat de Heeckel ende steenen brugge 1) *ten eynden toe voertaen ten euwighen dagen onderhouden sal worden int gemeyn, te wetende halff ten coste van den voors: convente ende halff ten coste van den voorn. Armen fraters oft het toecomende Seminarium diocesaen, onverdeylt; ende dat de huysingen ende timmeragien, daer boven staende, sullen sijn ende blyven ten proufijt ende laste van 't voors. seminarium. Item, dat de groote poorte, gaende van de plaetsche des voors. convente tot het voors. Armen fratershuis, toegemetst sal worden ten costen van 't voors. seminarium; behoudelijck nochtans, dat 't selve convent precario een poortken ende uutganck sal mogen behouden alleen om by de Seminaristen Sondachs ende sheiligendachs daerdoor te moghen gaen in de kercke van 't voors. convent om den dienst Goidts te hooren alleen ende tot eghenen anderen eynde*, enz. Zoo was dan van nu af aan *het Rijke Fratershuis* van *het Arme* gescheiden; de Bossche Broeders hielden toen tevens voor goed op de jeugd te onderwijzen.

Het Rijke Fraterhuis.

De Broeders des gemeenen levens hadden sedert dat zij hadden opgehouden onderwijs te geven, waartoe ook geen noodzakelijkheid meer bestond, omdat de Jezuiëten toen al een college in den Bosch hadden geopend, geen reden van bestaan meer; bovendien was hunne vereeniging ongeoorloofd geworden, omdat zij weigerden kloosterlingen te worden. De Bossche Bisschop Zoesius ontbond daarom hunne vereeniging, aan welk besluit Aartshertog Albert 24 November 1617 zijne

1) Zij was de brug, waarover men van het Rijke in het Arme Fraterhuis kwam.

goedkeuring gaf met bepaling, dat de inkomsten der Broeders grootendeels zouden worden aangewend ten bate van voormeld Seminarie en dat een deel van hunne gebouwen aan de Karthuizers van Vught zouden worden afgestaan. De Broeders namen echter hiermede geen genoegen en droegen daarom het Rijke Fraterhuis over aan de Kanoniken van St. Jan van den Bosch; ondanks die overeenkomst verhuurden zij het 11 Maart 1623 aan de Abdij van Berne, *behoudelijck, dat sy sullen mogen blyven behouden henne woningen in henne benedencellen ende haeren dienst oock doen in de kercke* enz. en dat hunne verhuring in niets zoude te kort doen aan het contract, door die Abdy met het Kapittel van St. Jan over den verkoop van het Rijke Fraterhuis gesloten 1).

Den 8 Juni 1623 besloten de Conventualen der Abdij van Berne het Rijke Fraterhuis te koopen, waarna zij den 10 Juli daaraanvolgende met de Broeders eene overeenkomst troffen over de wijze waarop zij met dezen dat huis gezamenlijk zouden bewonen 2). Toen dit contract gesloten was, kwam 9 en 15 Januari 1624 tusschen Bisschop Zoesius als eigenaar van het Arme Fraterhuis en tusschen het Kapittel van St. Jan van den Bosch als eigenaar van het Rijke Fraterhuis eene overeenkomst tot stand, waarbij zij over en weder hunne rechten en verplichtingen ten aanzien van die beide huizen vaststelden 3); hierna verkocht het Kapittel van St. Jan 9 December 1625 (Coeverincx t. a. p. II p. 145) het Rijke Fraterhuis aan de Abdij van Berne, welk huis toen aldus werd omschreven 4): *alle alsulcken wooninghen van den convente van de Fratres met allen haren timmeragien ende structuren daer annex ende mede alle de huysen, erffenissen, hoven, boomgaerden ende de huysinghen van de Rycke Fratres, mitsgaders de vijff huysen, staende aen de gemeyn straete, mette acht cameren*

---

1) Coeverincx t. a. p. II blz. 136 130.
2) Coeverincx t. a. p. II blz. 139—142.
3) Coeverincx t. a. p. II blz. 142—145
4) Zie nog een soortgelijke omschrijving in Coeverincx t.a.p. I p. 345.

achter deselve huysinghen staende 1) *ende de hoven daertoe behorende, oick het brouwgetouw ende alle de gemeyne meubelen ende huysraet* 2) *in den voors. convente, mitsgaders in de woninghe van de Rycke Fratres wesende, met oick den huyse op de plaetse van het Rijck Fraterhuys staende, ende allen appendentien ende dependentiën van dyen, soe ende gelijck die respectievelijk in alle hunne gemeyne diensten by de voors. Fratres ende haere huurlinghen tot den 13 Juli 1623 toe hebben bewoont, beseten ende gebruickt geweest ende binnen deser stadt 's Hertogenbossche sijn gestaen en de gelegen enz.* 3). Uit laatstgezegde zinsnede blijkt tevens, dat de Broeders het Rijke Fraterhuis op laatstgemelden datum reeds hadden verlaten en dat de Paters der Abdij van Berne toen daarin voor hen in de plaats waren gekomen. Den 30 Maart 1639 droeg de Bossche bisschop Ophovius aan die Paters ook het Arme Fraterhuis over (Coeverincx t. a. p. II p. 154). Hoe het Fraterhuis er destijds uitzag en hoe toen deszelfs indeeling was, is thans niet meer uit te maken, omdat er noch eene afbeelding noch een plattegrond van bestaat. Bij de herstellingen van de linker- en rechtertaluds van de Zuid-Willemstraat in het jaar 1911 zijn ongeveer 90 meter ten O. van de Schilderstraat de fondamenten van de apsis of het koor der kerk van dit huis te voorschijn gekomen en is daardoor kunnen worden vastgesteld, dat die kerk nagenoeg zuiver georienteerd was en dat haar apsis of koor stond ter plaatse waar de bedding van dat kanaal zich nu bevindt.

Over gezegde kerk komt het een en ander voor bij Coeverincx t. a. p. II p. 166 en Prosp. Cuypers t. a. p. p. 486 en vlgd.; blijkens J. van Oudenhoven l.c. p. 119 lag Georgius Macropedius in die kerk voor haar koor begraven en hing aldaar zijn portret met dit grafschrift:

---

1) Men zie hierover Coeverincx t a. p I p. 344.

2) Hiertoe behoorde ook de bibliotheek, waarover men zie Coeverincx t. a. p. II blz. 167 en vlgd.

3) Coeverincx t. a. p. II blz. 145.

Comico doctissimo, praeceptori suo, pietatis ergo Joannes Lentius, Regius senator, posuit,

Georgio Macropedio,
Grammatico et poetae.

IVLIVs eXpIrans SILVae dVCIs oCCVpat artVs
MaCropedI tenVes; spIrItVs astra tenet.

Het bezit dat de Paters der Abdij van Berne van het Fraterhuis hadden, was slechts van zeer korten duur, want den 12 September 1629 (Reg. n° 365 f. 355) verkochten: *Heere Johan Moors, by der gratie Godts Abt van Berne*; *Heeren ende broederen Leonardt Bossche*, *prior*; *Norbertus Vercuylen*, *Augustijn Janss*, *Wouter van Groeningen*, *Cornelis van Griensven ende Bartholomeus Somers*, *presbyteren*, *religieusen ende Conventualen der voors. Abdye van Berne*, *des ordre van Premonstreyt 's Bisdoms van 's Hertogenbossche binnen dieselve stadt residerende*, aan Guilliam van Bladel Andrieszoon het huis *In den Witten voet*, staende aan de Hinthamerstraat over de Geerlingsche brug *opten hoeck van den inganck*, *daer men gaet nae d' Abdy van Berne tussen denselven inganck ex uno ende het huys In de roode tonne ex alio*; item aan mr. Arnout van Broeckhoven, raad van den Bosch, *vier distincte ende besundere huysen off woningen*, *staende in de Hinthamerstraet ruerens aen ende omtrent de huisinge. In de roode tonne ende voirts andere erffenissen der voirs. Abdye van Berne.* Dit transport zal, omdat bij het maken daarvan de overgave van den Bosch aan de Staten-Generaal elk oogenblik te wachten stond, ook wel niets anders dan eene schijnhandeling zijn geweest, in elk geval hebben de Staten Generaal, toen den Bosch zich aan hen had overgegeven, zich daaraan niet gestoord, want zij verklaarden alstoen ook het Fraterhuis met deszelfs bezittingen, als zijnde kloostergoed, ten behoeve van den Staat verbeurd. De Paters van de Abdij van Berne hebben daarop dat huis metterwoon verlaten en zich gevestigd op hun landgoed Bernheeze onder Heeswijk, dat destijds bestond uit een speelhuis en twee pacht-

hoeven. Hoe kortstondig het bezit van het Fraterhuis in hunne handen ook was, zoo heeft dit den Gemeenteraad van den Bosch enkele jaren geleden niet kunnen weerhouden om aan eene nieuw-aangelegde straat van die stad den naam van Bernestraat te geven.

Na voorbedoelde verbeurdverklaring is het *Rijke* Fraterhuis met het Fraterhuis zelf een tijdlang in gedeelten aan particulieren verhuurd geworden; dit duurde tot het jaar 1652, als wanneer het door den Staat in gedeelten aan diverse personen werd verkocht; de daarvan opgemaakte transportakten van 6 Juni 1652 (Reg. n° 402 f. 298 en vlgd.) houden daarover het volgende in:

Alsoo de Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollant ende Westvrieslant, representerende de Staten van derzelven lande, hadden vercocht het Clooster mette kercke, gecomen van 't Capittel van St. (Jan), sijnde geapproprieert tot een seer bequame wooninge, metten hoff ende boomgaert daeraen, mitsgaders de stallinge ende een nieuwe camer oft speelhuys voor aen de straete int incomen van de poirt, soo ende in der voegen deselve by den heere president mr. Johan Gans bewoont werde, enz. ende dat den cooper soude volgen de oude vervallen camer aen de noortwestsyde binnen de poort, metten eygendom van deselve poort ende den ganck mette camer boven de poort, mits stoppende het deurcosijn ende naer hem nemende tzelve cosijn ende de deuren, alleenlick gedoogende den vryen uytganck ende inganck van de volgende camers, staende binnen deselve poort, metten last van soodanige chijnsen als der Hertoch van Brabant daerop heeft, gehoort hebbende onder d'Abdye van Bern, sijnde onder d'administratie van den Rentmeester mr. Dirck Crab, enz., soo is gestaen voor Schepenen ondergeschreven de heere Floris Cant, als een van de heeren Gecommitteerden raden van Staten van Hollant ende Westvrieslant, enz. ende heeft hy wettelick ende erffelick opgedragen ende overgegeven midts desen my L. van Kessel tot behoeff van den voorgemelte Heere Gans 't voors. clooster mette

kercke, hoff, boomgaert, stallinge ende andere aedificien ende erffenisse, alle gestaen ende gelegen binnen dese stadt in de Hinthamerstraet over de Geerlincxe brugge. 26 Juni 1652.

Item een camer, staende binnen de poorte van 't gewesen clooster der Abdye van Berne, daerinne gewoont heeft den Lieutenant van de Compaignye van den Heere Major Thuyl, geteeckent met n° I, ende dat de cooper van dese camer gehouden soude sijn met den cooper van de volgende camers de binnenscheytmuyr aldaer te metselen, halff te becostigen met de gerechticheyt van een vryen uyt ende ingangh door de poorte van de groote huysinghe, enz. Noch een camer daeraen, daerinne woonde Cathelijn van de Kerckhoff, geteeckent no. 2. Noch een camer daernevens, bewoont werdende by Willem Janszn van Soerendonck, geteeckent n° 3. Ende noch een camer daernevens, daerin woonde Mathijs Maertens, geteeckent met n° 4. Noch een camer daernevens, daerin woonde Jan Janszn, geteeckent met n° 5. Noch een camer daernevens, daerin gewoont hadde Philips La Haye, geteeckent n° 6. Sijnde de voirs. huysinge ende cameren alle gestaen ende gelegen in de Hinthamerstraet over de Geerlincxbrugge binnen de poorte des Cloosters off Abdye van Berne. Aan my L. van Kessel tot behoeff van aen voirs. Heere mr Johan Gans.

Item een huys ende erve naest de poorte van 't gewesen clooster, gecomen van 't Capittel van St. Jan, belent ten Oosten de erve van Goossen Bosch met een cleyn plaetsken daerachter ende een cleyn kelderken, springende onder de camer, geteeckent n° 6, bewoont werdende by Dierck van Gent, ende soude die cooper van desen gehouden sijn toe te metselen de deur comende binnen de poort van 't voors. clooster, enz. sijnde gecomen van d'Abdye van Bern ende gestaen ende gelegen in de Hinthamerstraet over de Geerlincxe brugge neffens de poorte des convents van Bern. Aen my L. van Kessel tot behoeff van de voorn. Heere mr Johan Gans.

Behalve voormelde drie koopen verkochten de Staten van Holland en West-Vriesland alstoen van het *Rijke* Fraterhuis en het Fraterhuis zelf ook nog, en wel aan :

I. Cornelis Verheyen: een huys 1), belent aen de Noirtsyde 't Raeymaeckersstraetken ende aen de Suytoestsyde de huysinge ende erve van Adriaen Lieshout, streckende voor van de straete ter breette van 't halve Geckstraetken 2), redende recht deur tot achter op de water toe, met de cameren, geteekent met n^{os} 15, 16 ende 17, daerin gereeckent, enz.

II. Jan Evertszoon van de Loeffart: een huys, belent aen de Suytoostsyde 't Raeymaeckersstraetken, daerin woonde Louys Peeterssen, mette helft van 't voirs. straetken ende d'erff daerachter, metten halven opstal ende gront van de vier camers, redende rechtdeur mede tot op 't water volgens de palen aldaer geslagen ende caerte daervan sijnde, onder conditie dat die cooper van desen hem soude moeten heymen metten cooper van 't huys daer nevens (27 Juni 1652).

III. Jan Evertszoon van de Loeffart: een huys ende erve, staende aen de Suytoostsijde van Goossen Bos, met een ledich erf daer achter aen, mitsgaders den halven opstal van de cameren, geteekent n^{os} 11, 12, 13 en 14, ende den gront van dven, redende ter breette van 't selve huys tot aen de gangh van de camers, staende binnen de poorte van 't clooster van St. Jan ende van daer, nevens deselve, inspringende recht deur tot achter opt water volgens de paelen aldaer geslagen ende de caerte daervan sijnde, onder de conditie, dat de cooper sijn selfs soude moeten heymen metten cooper van 't huys daer neffens (27 Juni 1652.)

Voorschreven goederen waren echter niet de eenige

---

1) Dit was het huis, genaamd *de Drie leliën*, thans genummerd Hinthamerstraat 170.

2) Blijkens Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 261 ging in 1515 eene grondrente uit een huis, staande aan de Hinthamerstraat tusschen het huis, dat in 1405 toebehoorde aan Henricus Ghecke en eene poort, afkomstig van Arnd Heym, welke poort in 1515 reeds aan het Fraterhuis behoorde; deze poort zal de hiervoren reeds meermalen bedoelde poort van het Fraterhuis geweest zijn, want het huis, waaruit de grondrente ging, was *het Roode Tonneke*. In een charter van 1405 wordt gezegd, dat dit laatste huis stond tusschen het huis van Henricus Gecke en een straatje van den toenmaligen eigenaar der Poort (Lambertus Hoze Peterszoon, hiervoren op p. 104 noot 1 genoemd).

eigendommen van het Fraterhuis; zoo verkocht toch de Rentmeester-generaal der Episcopale en andere geestelijke goederen te den Bosch 2 October 1754 (Reg. n° 575 f. 388vo) twee perceelen weiland, genaamd *de Zwanenkampen*, gelegen onder Orthen aan de Dieze, welke ook afkomstig waren van „het Convent der Fraters te den Bosch"; kooper daarvan werd toen Cornelis van Warmond, architect aldaar, die ze 26 April 1755 (Reg. n° 572 f. 144vo) weder verkocht aan *de Gezamenlyke geërfden aan de Binnen Dieze als door de geheele stad* (den Bosch), die ze nu nog bezit 1).

Het huis *de Drie leliën*, hiervoren onder I vermeld, werd van deszelfs kooper Cornelis Verheyen geërfd door diens beide kinderen Cornelis en Maria Verheyen, welke laatste de echtgenoote was van Johannes de Bruyn, predikant van Babiloniënbroek; bij akte van boedelscheiding, den 5 November 1682 verleden ten overstaan van notaris Hendrik van Heeswijck, werd het toebedeeld aan den eerstgenoemde hunner; deze verkocht het 14 Juni 1686 (Reg. n° 478 f. 215), als wanneer het omschreven werd als: eene schoone huysinge, erve ende grooten hoff daerachter, gestaen ende gelegen in de Hinthamerstraat over de Geerlincxse brugge tusschen seecker straetien, genaemt het Raeymaeckersstraetie aen d'een sijde ende tusschen huys ende erve van S^{r} Johan ab Angelis 2) aen d'ander syde, streckende voor van de Hinthamerstraet tot op het water, de Diese genoemt, — aan Margrieta Biesters. Deze huwde met 1° Augustinus Uyttenbogaart; 2° den cornet Bernard Grave; nadat zij weduwe van dezen laatste was geworden, verkocht

---

1) Vergel. Dl I p. 14.

2) Denkelijk was hij een zoon van Gerrit en Michielken van Drongelen. Zijn huis was genaamd David's harpe; den 9 Juni 1668 (Reg. n° 448 f. 164) was het door de kinderen van Reinier van den Berckenbosch en Johanna Lintermans, zijnde Maria, echtgenoote van Eduard van Susteren; Geertruid, echtgenoote van Rogier van Boxmeer; Beatrix en Barbara van den Berckenbosch, verkocht aan zijne vrouw Maria Danckloffs; het werd toen gezegd te staan tusschen het huis het Reekalf *ex uno* en de Abdij van Berne, thans Cornelis Verheyen, *ex alio*. In 1807 werd dit huis gekocht door Everard van Grinsven.

zij dit huis 16 September 1694 (Reg. n° 509 f. 67 v^{so}) aan Nicolaas van Heeswijk, burger van den Bosch.

Het belangrijkste gedeelte van het Fraterhuis was, zooals wij hiervoren reeds zagen, gekocht door mr. Johan Gans; deze zal daarop van deszelfs poort en het huis *In den witten voet* gebouwd hebben het kapitale heerenhuis, waarvan de rijke gevel nu nog bestaat en dat naar hem den naam van *de Gansepoort* kreeg; het is thans genummerd Hinthamerstraat 164.

Mr. Johan Gans, over wiens familie men zie J. M. Scheffer *Nederlands Familiearchief* in V^{e} Het geslacht Tromp p. 71 en vlgd., was de kleinzoon van Karel Gans, burgemeester van Brielle en Aechgen Heermans en zoon van Willem Gans, raad en rentmeester-generaal der Domeinen van het Land van Voorne en Johanna van Alblas.

Na eerst verschillende betrekkingen te Brielle, o.a. van burgemeester van die stad, bekleed te hebben, ging hij in 1630 naar 's Hertogenbosch, alwaar hij achtereenvolgens pensionaris en president-schepen van die stad, alsmede ontvanger der gemeene middelen werd 1). Hij was ook heer van Bommenede en Blois en huwde in 1628 met Catharina van der Wolf, woonachtig te den Haag; beiden werden in de St. Janskerk te den Bosch begraven in het hoogkoor ten Noorden van het hoogaltaar in een graf, waarop eene zerk lag, waarin de volgende kwartieren uitgebeiteld stonden:

Gans	van der Wolf
Heerman	Blommendaal
Alblas	Colverden
Nieuwstad	Wijngaarden

alsmede dit grafschrift:

Tombeau de Messire Jean Gans, seigneur de Bommenede

---

1) Hij werd beschuldigd van zoowel het ambt van pensionaris als dat van ontvanger van den Bosch door geld machtig te zijn geworden. Zie Van Heurn *Historie* III p. 34 en vlgd.

et de Blois, mort le XXII Octob. 1674 et de Dame Caterine van der Wolf, dame dessus dit lieux, son épouse 1).

Blijkens Sassen *De Protocollen der Helmondsche notarissen* n° 186 deed Anna Maria Tromp, douairière van Cornelis Gans, in leven ridder-baronet, heer van Nuland, Bommenede en Blois, 12 December 1712 ten behoeve van Johan Willem de Groulart, heer van Surester, raad en schepen van den Bosch, afstand van hare rechten zoowel op den voormelde grafsteen als op eene kapel te Brielle, die zij tot nu toe met Johan Willem de Groulart in gemeenschap bezat. Zij deed dit, omdat zij *veel respect en hoogagtinge had voor de voorouderen van hooggedagte haer overledenen man en omdat haer edele gaerne soude besorgen, dat de gebeentens in de voorschreven respective grave, waerin een ider gelegt is, in vrede bleven rusten ende niet mogte worden vervoert* en stelde daarom de voorwaarde, dat *de voornoemde graffstede en capelle nooyt sal moge werde vercogt ofte overgelaten buyten de lini of het geslagt van haer man zaliger.*

Mr. Johan Gans had van zijne vrouw Catharina van der Wolf o.a. deze kinderen:

a. Alida Gans, gedoopt in de Waalsche kerk te den Bosch 1648 en overleden aldaar 7 October 1702; zij huwde met Etienne de Groulart, heer van Surester, hoofdschout der stad Maastricht, geboren 1639. Hunne kinderen waren: Philip de Groulart; eene dochter, die huwde met Nicolaas de Schmeling, kolonel en de zoo even reeds genoemde mr. Johan Willem de Groulart, heer van Surester, eerst commissaris-instructeur en burgemeester van Maastricht, daarna president-schepen van den Bosch, alwaar hij 11 Februari 1731 overleed; zijne vrouw was Jacoba Tromp, (dochter van den luitenant-admiraal Cornelis Tromp, die na zijnen dood hertrouwde met mr. Johan Hibelet, schepen van den Bosch); zij schonk hem, behalve een

---

1) Dr. Xav. Smits Grafzerken der St. Janskerk van 's Bosch p. 278.

zoon mr. Steven Harpert de Groulart, heer van Surester en secretaris van den Bosch, ook nog eenige dochters, tot welke dochters zullen behoord hebben Alida de Groulart, echtgenoote van Johan Lodewijk Cramer, heer van Geffen en Magdalena de Groulart, echtgenoote van Otto de Suarz.

b. Willem Gans, schepen van Brielle.

c. Cornelis Gans, ridder-baronet, heer van Nuland 1), Bommenede en Blois, president-schepen van den Bosch en ontvanger der gemeene middelen, overleden te Deurne 21 September 1699, huwde 1° Herbertine de Bergaigne, overleden te den Bosch 25 Juli 1679; 2° 1681 Anna Maria Tromp, (dochter van den beroemden admiraal Maarten Harpertszoon Tromp), kinderloos overleden op den huize Binderen bij Helmond 7 Januari 1717 2); in den Bosch bewoonde zij met haren man het huis het Keizershof 3).

Een deel van het Fraterhuis werd door Philip Willem de Schmeling, raad en rentmeester-generaal der domeinen van Brabant in de stad en Meierij van den Bosch en heer van Nieuw-Herlaer voor de helft, geërfd van zijne ouders Nicolaas de Schmeling en de Groulart. Hij huwde met Maria Catharina gravin van Welderen, die, toen hij 22 Augustus 1782 kinderloos kwam te overlijden, van hem dit deel van het Fraterhuis erfde; zij deed het vervolgens den 3 December 1782 (Reg. n° 505 f. 12) door haren gemachtigde mr. Willem Cornelis Ackersdyck, schepen van den Bosch, als volgt verkoopen:

1° aan mr. Gerbrand Verster, advocaat te den Bosch: eene schoone, groote en wel doortimmerde huizinge en erve, met hof en tuin daarneven en agter gelegen, mitsgaders het koetshuis en stalling daaraan en by gehoorende, op het Hint-

---

1) Hij had aldaar tot zijn verblijf het huis de Elzenbosch, waarover men zie Dl II p. 105 noot 2 en Sassen *de Protocollen der Helmondsche notarissen* p. 95.

2) Men zie den inventaris harer nalatenschap bij Sassen *de Protocollen der Helmondsche notarissen* n^os^ 246 en 248.

3) Sassen alsvoren n° 246 en Dl II p. 19.

hamereinde op den hoek van de zo genaamde *Ganse poort*, geq. D n° 10, aan de eene zyde de huizing *den Baars* 1), de andere zyde *het Rood Tonneken*, strekkende voor van de straat agterwaarts tot op de rivier de Dieze, met een uitgang uit den hof in en door het Raamakersstraatje op het Hinthamereind; item nog een huisje, geapproprieerd tot een stalling aan de voorschreven Ganse poort over den tuin of hof, geq. D. n° 14, aan de eene zyde de erve van de huizing *den Baars* en aan de andere zyde het sub 2° volgend huis; item een huizing aldaar met de daarnaast aangelegen erfenisse over het voorschreven koetshuis en stal, gequot. D. n° 13, aan de eene zyde het voorschreven huisje n° 14 en aan de andere zyde de rivier de Dieze;

2° aan Martinus Meulemans te den Bosch: een huis en erve op het Hinthamereinde D n° 15, genaamd *het Rood Tonneken*, *ex uno* het sub 1° omschreven huis, *ex alio* het huis sub 3°, en zich uitstrekkende tot aan het erf van het huis sub 1°, met eenen uitgang in het Ramakersstraatje;

3° aan Henricus van Herpen, messenmaker te den Bosch: een huizinge en erve op het Hinthamereinde D n° 16 2), *ex uno het Rood Tonneken*, *ex alio het Molenyzer*, strekkende tegen het erf van het Rood Tonneken.

Zijnde al de voormelde perceelen door verkoopster geërfd van haren man, die ze weder geërfd had van zijne ouders en voorouders respectief.

Genoemde mr. Gerbrand Verster was evenals al de andere hiervoren reeds vermelde Verster's een afstammeling van Pieter Verster, die in 1602 te Capelle in de Langstraat

---

1) Den 16 Dec. 1745 werd bij executie ten laste van Maria Le Martinel wed. Marinus Goesard c.s., die kinderen zullen zijn geweest van Hermanus Le Martinel, omdat deze 18 Februari 1723 het huis *de Baars* had gekocht, aan Francis Becx c. s. verkocht dit huis, dat ten W. van de Gansepoort stond, en alstoen gezegd werd te zijn: huis met tuin, staande aan het Hinthamereind tusschen het huis van Jasper van den Bogart en de Gansepoort en zich uitstrekkende tot aan het erf van den heer de Schmeling.

2) Dit was het huis, genaamd *het Haaske*.

geboren werd en burgemeester van Geertruidenberg was. Hunne familie is de eenige der Protestantsche regeeringsgeslachten van den Bosch, welke nog in Noordbrabant is gevestigd gebleven.

Pieter Verster voornoemd had van zijne vrouw Elisabeth Joosten van Sundert o.a. eenen zoon 1) mr. Abraham Verster, die griffier van het kwartier van Oisterwijk en secretaris der Dingbank aldaar was, alwaar hij 14 Januari 1690 overleed; zijne vrouw was Cornelia Daesdonck, die in November 1724 te den Bosch stierf en hem geschonken had o.a. eenen zoon Anthony Verster, (die van zijne vrouw Gabrielle de Mezières de Foucquet had eenen zoon Adriaan Eggerig Verster, den stamvader van den Katholieken tak der Verster's te Loon op Zand 2) en eenen zoon Pieter Verster, die huwde met Hillegonda Johnston), alsmede eenen zoon mr. Isaacq Verster, geboren te Oisterwijk 14 April 1661, schepen en raad van den Bosch, griffier van de Leen- en Tolkamer aldaar, enz., overleden te den Bosch, huwde 24 December 1697 Françoise Christina de Balbian, die hem o.a. schonk mr. Abraham Justus en *Laurens Verster.*

Mr. Abraham Justus Verster voornoemd was 25 Mei 1704 in den Bosch geboren, alwaar hij schepen en kolonel der Schutterijen, alsmede stadhouder van het Kwartier van Maasland werd; hij stierf te den Bosch 12 December 1776 en had van zijne vrouw Catharina van Haeften o.a. mr. Isaacq Verster, geboren te den Bosch 12 October 1736, advocaat aldaar, stadhouder van het Kwartier van Maasland, stierf ongehuwd te

---

1) Een andere zoon van hen was mr. Justus Verster, die huwde met Sara Lotterig en nog een andere zoon was Isaacq Verster, schout van Raamsdonk en president schepen van Boxtel; deze huwde 31 Maart 1661 te Moergestel met Elisabeth Daesdonck en verwekte bij haar een zoon Abraham Verster, geboren te den Bosch 25 Juli 1667, die huwde met Henrietta Margaretha van Woerkom; laatstgenoemde echtelieden waren de ouders van Jan Louis Verster, gehuwd met Catharina Gast, die o.a. tot zoon hadden Abrabram Verster, den drossaard van St. Michiels-Gestel en echtgenoot van Florentia van Woerkum.

2) Men zie over hen Algemeen Ned. Familieblad XI p. 259 en vlgd.

Kleef 26 Maart 1820; Jan Paulus Verster, procureur te den Bosch; Diederik Verster, blokmeester aldaar; genoemden mr. Gerbrand Verster, geboren te den Bosch 24 November 1750, advocaat aldaar, griffier van Maasland en secretaris van Oss, stierf te Kleef 27 Maart 1820, huwde te Geffen in 1781 met Wilhelmina Charlotta de Suarz, vrouwe van Geffen, dochter van Otto en Magdalena de Groulart en weduwe van Thomas de Suarz; en Justus Verster, kapitein der infanterie, die Wilhelmina Judith Eekhout huwde, dochter van Barthold Johan en Juliana van Echten.

Laurens Verster, hiervoren op blz. 119 genoemd, werd geboren te den Bosch 20 December 1706 en was predikant, eerst te Loon op Zand, daarna te Oisterwijk, alwaar hij 29 October 1776 overleed; hij huwde Maria Molengraaff, die hem o.a. schonk: mr. Isaacq Vester de Balbian, advocaat te den Bosch, stierf ongehuwd; Johannes Verster de Balbian, procureur en notaris te den Bosch, huwde Theodora van der Hoeven (van wie hij o.a. had Cornelis Govert Verster de Balbian, ongehuwd gestorven te den Bosch 22 Juli 1822.)

Van mr. Gerbrand Verster meergenoemd werd laatstbedoeld deel van het Fraterhuis geërfd door zijne weduwe Wilhelmina Charlotte de Suarz, die met de beide minderjarige kinderen, welke zij van haren eersten man Thomas de Suarz had, het overige daarvan reeds van hare moeder Magdalena de Groulart geërfd had.

Genoemde weduwe Verster zoo voor zich en als moedervoogdes over hare beide minderjarige kinderen de Suarz verkocht het deel van het Fraterhuis, dat zij en hare kinderen van hare moeder geërfd hadden en niet alleen uit een deel van het Rijke Fraterhuis maar ook uit het Fraterhuis zelf bestond, 7 Mei 1789 (Reg n° 597 f. 24 v^{so}) aan Francis Arent en aan Govardus Abbema, beiden woonachtig te den Bosch; het werd toen aldus omschreven: 1° huizing en erf, gelegen op het Hinthamereind in de Ganzepoort, mitsgaders stal en koetshuis; 2° twee groote moestuinen; 3° eene tuinmanswoning

en oranjerie; 4° eene groote gecaseide plaats en steenen boog over de Dieze voor gezegde huizing en koetshuis, zijnde dit alles gelegen tusschen huis en erf van de Stad Triviale scholen *ex uno* en de moestuinen van..... *ex alio*, strekkende met de steenen boog van het koetshuis en den stal der huizing, staande Oostwaarts op den hoek van de Ganzepoort en de rivier de Dieze, achterwaarts tot aan en komende met eenen uitgang tot op de Stadswallen. Den 18 April 1792 (Reg. n° 598 f. 22) verkocht Francis Arent aan Govardus Abbema zijne helft in dit deel van het Fraterhuis, hetwelk alstoen gezegd werd te zijn: huis en erf met gecaseide plaats en steenen boog of brug over de Dieze, een tuin of hof en eene oranjerie, gelegen op het Hinthamereind in de Ganzepoort in zijne muren en afgravingen tusschen huis en erf der stads Triviale scholen *ex uno* en de moestuinen van..... *ex alio*, strekkende voor met den steenen boog of brug, over de Dieze liggende, van het erf van het koetshuis en den stal der huizing, staande O. waarts op den hoek van de Ganzepoort en de rivier de Dieze, achterwaarts tot aan en met eenen uitgang tot op de Stadswallen, door verkooper 7 Mei 1789 gekocht van Mevr. de Wed. mr. Gerbrand Verster, *toen daerop nog stond (en) een groot huis, stal en koetshuis, welke daarna zijn afgebroken* 1).

Genoemde Govardus Abbema was te Drunen geboren en 31 Aug. 1748 te den Bosch ondertrouwd met Agnita Groenenboom, geboren en wonende aldaar, die hem o.a. schonk: Wouterus Abbema, gedoopt te den Bosch 19 October 1753; na te noemen Antoni Abbema, gedoopt aldaar 26 September 1757 en den zooeven genoemden Govardus Abbema, gedoopt aldaar 11 Aug. 1762 2). De executeurs van het testament van genoemde

---

1) Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving*, dat van het Fraterhuis na 1629 twee voorname huizen gemaakt zijn, waarvan het achterste in 1790 werd afgebroken en tot een moestuin gemaakt.

2) Hij huwde 31 Mei 1789 te den Bosch met Elsje Wesselman, geboren en wonende aldaar.

A. Groenenboom, zijnde Antonie Abbema 1) en Johannes Savaers, verkochten 24 October 1808 laatstbedoeld gedeelte van het voormalig Fraterhuis aan den eerstgenoemde hunner, alsmede aan Wouterus Abbema voornoemd; het werd toen omschreven als: een groote tuin met een huis en erf, oranjerie en steenen boog of brug over de Dieze, genummerd D n° 12½ en gelegen in de Ganzepoort op het Hinthamereind, *ex uno* het erf der Stad, *ex alio* de moestuin der erven van de Keer, strekkende met den steenen boog of brug over de Dieze van het erf van het koetshuis en den stal van prof. Gallé en de Dieze achterwaarts tot op den Stadswal. Hieruit blijkt alzoo, dat dit deel van het voormalig Fraterhuis lag over de Dieze en wel tusschen die rivier en den Wal. Wouterus Abbema meergenoemd overleed in het huis, dat op dit gedeelte stond, 20 October 1833 zonder gehuwd te zijn geweest.

Het deel van het Rijke Fraterhuis en van het Fraterhuis zelf, dat Wilhelmina Charlotta de Suarz van haren tweeden man mr. Gerbrand Verster had geërfd en dat was hetgeen deze, als voorzegd, 3 December 1782 had gekocht, werd door haar 7 Mei 1789 (Reg. n° 597 f. 24 v^{so}) verkocht aan Charles Jean Gallé, Waalsch predikant en professor in de wijsbegeerte aan de Illustre school te den Bosch, die in de Gansepoort 5 September 1811 overleed 2).

Over het Rijke Fraterhuis en het Fraterhuis zelf, alsmede over het Arme Fraterhuis bracht mr. Johan Hendrik van der Does in 1810 het volgend rapport uit: „Van de Abdij van Berne in den Bosch is niets meerder van 't gebouw te

---

1) Hij was gehuwd met Anna Schermers, van wie hij o.a had een zoon Govardus Abbema, gedoopt te den Bosch 20 Nov. 1781 en een zoon Adrianus Abbema, die 15 October 1784 te den Bosch gedoopt werd, alwaar hij 31 October 1862 stierf; hij was vader van mr. Adrianus Abbema, welke aldaar kantonrechter was en in 1907 overleed.

2) Hij werd 28 Februari 1737 te Lissabon geboren en huwde te Berlicum bij den Bosch 16 Mei 1779 Catharina Petronella Fetmenger, dochter van Abraham (den zoon van Abraham en Maria Anna Hubert) en Catharina Strösling.

zien, hetwelke gestaan heeft op 't Hinthamer Eynde. De Kerk is gedurende deze Eeuw afgebroken en al de Erv in moestuyne verandert, behorende het gedeelte dier Erv, waarop de Latijnsche scholen benevens de woningen van den Rector, Conrector en Praeceptoren hebben gestaan en bevoorens het Klooster of verblijv der Religieusen 1) is geweest, aan de Stad, hebbende den Ingang in de Schilderstraat; het gedeelte, daar de Kerk heeft gestaan, mitsgaders den Hof van de Abdij aan..... Abbema, en het Kwartier van den Praelaat 2) aan den Heer Professor Gallé, hunnen ingang hebbende op het Hinthamer Eynde door de Ganzepoort."

In 1835 of 36 werden het gebouw, dat op het erf van het Fraterhuis langs de Hinthamerstraat staat, en deszelfs erf ingericht tot de glasslijperij van Mivion; toen die had opgehouden te bestaan, is dit gebouw met erf in 1853 verkocht geworden aan de Congregatie der Zusters van Liefde van Tilburg, welke er scholen in oprichtte.

Op een deel van het erf van het Fraterhuis, dat over de Dieze gelegen is, werd in 1855 opgericht een gesticht van het Bedeelingsfonds ter verpleging van arme oude vrouwen en meisjes; het is thans het St. Annagesticht; de verder op Walwaarts gelegen terreinen van het Fraterhuis zijn in verloop van tijd aan verschillende personen verkocht geworden, terwijl de Zuid-Willemsvaart er door heen gegraven is.

Zooals uit vorenstaande beschrijving reeds zal gebleken zijn, waren het Rijke Fraterhuis en het Fraterhuis zelf in den loop der tijden zoozeer dooreen gemengd, dat ik ze niet meer uit elkander heb kunnen houden.

Het Arme Fraterhuis.

Dit huis stond, zooals men uit het hiervoren medegedeelde reeds heeft kunnen opmaken, tusschen het erf van het Frater-

---

1) Der Abdij van Berne n.l.
2) Der Abdij van Berne n.l.

huis, dat aan de overzijde der Dieze gelegen was en de Schilderstraat, welke oudtijds veel langer was dan thans, doch in de 19e eeuw is ingekort, toen de Zuid-Willemsvaart gegraven werd. Het was aangekocht geworden met de gelden, welke de Bosschenaar Gerardus de Heer (Heeren?) omstreeks 1450 had geschonken voor een huis voor *arme* scholieren, dat zoude staan onder de leiding en het beheer van de Broeders des Gemeenen Levens; het behoorde toen toe aan Ludolph van de Water, kanonik te den Bosch, zoon van Everard en Alit, de dochter van Ludolph Buck en Alit van Erp Lucasdochter. Later werden aan het Arme Fraterhuis herhaaldelijk legaten vermaakt of schenkingen gedaan, zooals men vermeld vindt bij Jhr. A. van der Does de Willebois *Studiebeurzen* II p. 248 en vlg. en bij Coeverincx t. a. p. II p. 165.

Het Arme Fraterhuis was een internaat voor scholieren, die dan eens *clerquen*, dan weder *frateren* en ook nog *scholieren* genoemd werden; zij droegen een bepaald habijt, dat in eenen fundatiebrief van mr. Jacop van Ostayen genaamd van Zündert, doctor in de medicijnen en priester, van 5 December 1561 aldus omschreven werd: *item die ouders off die naeste vrienden des scholiers sullen gehouden sijn op heur eygene costen den scholier aen te doen maecken een cleyn grauw tabbartken, streckende ter halver schenen desselven scholiers, beneden toegenayt ende gemaeckt sijnde nae de aude usantie van de fraters, met welcker grauw tabbertken die voirs. scholier des verbonden sal wesen te gaen ende te staan daeghlijx.* Uit *de declaratie ende interpretatie* van 10 December 1598 van het testament van Peter van de Water, ook kanonik te den Bosch en zoon van Everard en Beelken Kemp, blijkt dat een deel dezer scholieren behalve voorschreven habijt ook nog eene kap of kovel droegen, want in dat testament staat toch, dat zij, die in de zesde klasse waren, gewoonlijk reeds met de kap of kovel getooid waren 1). De kleeding dezer

1) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen IV p. 44.

scholieren was dus vrijwel gelijk aan die der over hen gestelde Fraters.

Zooals wij hiervoren ook reeds zagen, moesten de scholieren, welke in het Arme Fraterhuis opgenomen werden, datgene, hetwelk zij aan kost te kort kwamen, door bedelen zien bijeen te krijgen; zij waren alzoo echte *bettelstudenten*. Men zie hierover nog van Oudenhoven l. c. blz. 118.

Uit verschillende akten valt op te maken, dat de scholieren van het Arme Fraterhuis ook onderwezen werden in de *Groote Latijnsche* of *Papenschool*, die in de Kerkstraat stond 1). Zoo wordt in een charter van 6 Februari 1485 (Jhr. A. v. d. Does de Willebois t. a. p. II p. 260) gesproken van de arme fraters, die de scholen van den Bosch bezoeken en wonen in het huis, voorheen van Ludolph van de Water, en zoo bepaalde genoemde mr. Jacop van Ostayen genaamd van Zundert in gemelden fundatiebrief van 1561, dat de scholier, ten wiens behoeve deze fundatie geschiedde, *eene plaetse sal crygen inne het arm Fraterhuys, diewelcke scholier sal frequenteren inne der groote scholen binnen derselver stadt* (den Bosch); *deze scholier sal tevreden moeten wesen ende hem moeten lyden ter weke met een pont boteren, seven pont cloosterbroots ende voorts van kese, visch, vlees ofte andere coste versien te worden* 2). Zoo werd ook in 1609 eene rente op een huis in de Triniteitstraat te den Bosch gevestigd ten behoeve van: *een scamelen student int scamel fraterhuys wonende ende de Latijnsche scole binnen dese stadt frequenterende.*

Blijkens hetgeen wij uit J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 38 (zie Dl II p. 386) reeds zagen, was de *Groote Latijnsche* of *Papenschool* verdeeld in zeven klassen, *alwaer de jonckheydt in de Latijnsche ende Griecksche taelen ende in de eerste beginselen van de Philosophie onderwesen wierden*, doch volgens het testament van Peter van Grinsven van Geffen, waarbij deze *de*

---

1) Dl II p. 385 en vlgd.
2) Jhr. A. van der Does de Willebois Studiebeurzen II p. 263.

wandelgraet fundeerde (Jhr. A. van der Does de Willebois *Studiebeurzen* III p. 466 en vlgd), zoude deze school negen klassen gehad hebben, n.l.: de voorbereidende, de achtste, de zevende, zesde, en vijfde, waarin de grondbeginselen der grammatica, etymologia en syntaxis onderwezen werden, — de vierde, derde, tweede en eerste, — waarin ook de wijsbegeerte werd gedoceerd; kwamen in de voorbereidende klasse de leerlingen, welke tien jaren oud waren en konden lezen en schrijven, alsmede bij de Mis en de zegening der spijzen opzeggen het symbolum der Apostelen, het Onze Vader, het Wees Gegroet en de Tien Geboden; en kwamen in de vierde klasse de leerlingen, welke den leeftijd van 15 jaren hadden bereikt. Het verschil, dat tusschen dat testament en J. van Oudenhoven l. c. bestaat vindt wellicht zijne oorzaak hierin, dat de achtste klasse ook nog eene voorbereidende was en dat eerst in de zevende klasse de eigenlijke gymnasiale studiën begonnen. Terecht merkt de Willebois t. a. p. II blz. 251 op, dat uit de fundatiebrieven der door hem behandelde studiebeurzen blijkt, dat de Groote Latijnsche of Papenschool zich aansloot aan de Theologische faculteiten der Universiteiten van Leuven, Douay en Keulen.

De leerlingen van het Arme Fraterhuis en de over hen gestelde Fraters gaven van tijd tot tijd tooneelvoorstellingen, zoo in het Fraterhuis zelf als op de Groote Markt en het St. Janskerkhof te den Bosch, zooals men zien kan uit de oude rekeningen van die stad.

In 1571 werd van het Arme Fraterhuis door Bisschop Metsius een priesterseminarie gemaakt, wat het bleef tot 1576, als wanneer dat Seminarie naar de Papenhulst werd overgebracht; van daar werd het het volgend jaar reeds verplaatst naar de Triniteitstraat, om in 1582 op te houden te bestaan, totdat het door Bisschop Zoesius in 1615 weder in het leven geroepen en andermaal in het Arme Fraterhuis opgericht werd; het bleef daarin gevestigd totdat het tengevolge van de reductie van den Bosch in 1629 wederom moest ophouden te

bestaan. Wat het Arme Fraterhuis tusschen de jaren 1576 en 1615 is geweest, is niet meer bekend. Het is niet waarschijnlijk dat het in dat tijdsverloop nog tot eene kostschool voor arme gymnasiasten heeft gediend.

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd het Arme Fraterhuis de Stedelijke Latijnsche school, zooals blijkt, behalve uit J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 38, uit eene rekening van Johan van Hamel, ontvanger-generaal der beurzen, over 1672, alwaar deze vermeldt: *de huysinghe ende de caemeren ende den hoff der arme clercquen des bisdoms van 's Hartogenbossche, gestaen in de Schilderstraet, sijn aengehouden ten behoeve van de Latijnsche scholen alhier.* Evenwel werd niet dadelijk na de overgave van den Bosch dat gebouw daartoe bestemd. Immers de Raad van State had eerst aan de Regeering van die stad voorgesteld om in te richten: de kerk van het Groot Begijnhof tot eene Latijnsche school en eenige daarbij gelegen huizen tot woningen voor den Rector en andere meesters van die school; de Regeering van den Bosch wees dat voorstel echter van de hand, omdat zij het Groot Begijnhof hield voor eene wereldlijke instelling en verzocht daarom den Raad van State haar voor de Latijnsche school het een of ander klooster af te staan; dit College vroeg haar alstoen eene Latijnsche school te bouwen en toen zij daaraan eveneens weigerde gevolg te geven (Notulen van 25 Juli 1630 en 10 Februari 1631 Reg. Gans), werd daarop door hetzelve het gewezen Arme Fraterhuis voor eene Latijnsche school beschikbaar gesteld; wanneer de Raad van State dit deed, is aan van Heurn niet kunnen blijken; wel vond hij, dat in 1694 voor de verbouwing van dat huis dit College aan de stad den Bosch f 600 schonk, mits dat zij het verder zoude onderhouden, eene conditie, welke door haar werd aangenomen. Samuel Maresius werd in 1636 tot superintendent dezer school aangesteld en als zoodanig stelde hij daarvoor een reglement op; eenigen tijd later kreeg hij als zoodanig zijn ontslag en daarna is zijne betrekking niet meer vervuld geworden. Denkelijk

wegens het gering aantal leerlingen, dat deze Latijnsche school aanvankelijk had, werden bij hare oprichting daaraan slechts een rector en een conrector geplaatst, waartoe Eustachius Suertius als rector en Johannes Pistorius als conrector benoemd werden. Na het aftreden van Suertius in 1636 werd genoemde Pistorius tevens rector; hij stierf reeds in datzelfde jaar en werd toen opgevolgd door Isaac Chabaneus; deze aanvaardde het ambt van rector en conrector 16 Februari 1637 met eene oratio inauguralis, die bij den Bosschen drukker Johannes van Dockum in het licht kwam; enkele jaren nadat hij de éénige leeraar dezer school was geweest, kwamen daaraan nog een conrector en drie meesters en dit aantal leeraren is sedert dien aan die school verbonden gebleven, zoolang als zij in het Arme Fraterhuis gevestigd was; in 1660 werd ook nog een schrijfmeester voor die school aangesteld, voor wien de Raad van State uit de opbrengst der Geestelijke goederen een traktement van f 150 's jaars gaf; deze werd evenals de overige leeraren door de Regeering van den Bosch benoemd. De Rector had f 1000, de Conrector f 750, de meester van de derde en tweede klas ieder f 600 en die van de eerste klasse f 550 traktement; ook deze bezoldigingen werden uit de opbrengst der Geestelijke goederen betaald; bovendien had de Rector het genot eener vrije woning, die ook tot het Arme Fraterhuis had behoord en eveneens aan de Schilderstraat stond. De overige leeraren hadden aanvankelijk eveneens vrije woningen, die ook aan de Schilderstraat stonden en mede tot het Arme Fraterhuis hadden behoord, doch later werden hun die tegen eene geldelijke vergoeding ontnomen. In de eerste tijden van het bestaan dezer school bedroeg het schoolgeld daarvan voor elken leerling f 1 per vierendeel 's jaars, welk geld voor de leeraren was; naderhand werd bepaald, dat de Rector van de leerlingen zijner klas elk vierendeel 's jaars zoude ontvangen f 1 en van elk der leerlingen van de andere klassen een derde van f 1, terwijl het overige $^2/_3$ zoude zijn voor den conrector en verdere leeraren. In 1694 werd het

schoolgeld met ⅓ verhoogd, wat moest dienen tot het onderhoud der school.

Na Chabaneus waren rectoren dezer school, die ook wel genaamd werd de *Triviale scholen*: Johannes Vitriarius, die stierf in 1672; Albinus Villerius, aangesteld in 1672; Benjamin Noordberg, aangesteld in 1685; Bernard Martini, aangesteld in 1726; Johannes Jungius, aangesteld in 1736; Christiaan de Booy, aangesteld in 1764 en mr. Jacob Oliphant, aangesteld in 1786.

Tweemaal 's jaars werden aan deze school prijsuitdeelingen gehouden, n.l. na het eindigen der groote zomervacantie en na het eindigen der wintervacantie; de vlijtigste leerlingen ontvingen dan als prijzen boeken, die sierlijk gebonden waren en waarvoor de Stad jaarlijks fl 200 betaalde; bovendien kregen de leerlingen, die in de schrijfkunst uitmuntten, prijzen, die eerst waren schrijfboeken, waarvoor de Stad jaarlijks fl 35 besteedde en later waren een dubbele zilveren stadhuispenning; de schrijfmeester ontving 1) bij die gelegenheid ook zoo'n penning.

Vóór het aangaan der school werd zoowel des morgens als des middags de klok geluid, waartoe eerst eene der klokken van de St. Janskerk doch na 1648 die der Waalsche Kerk gebruikt werd; aanvankelijk betaalde de Regeering der Stad daar afzonderlijk voor, doch later combineerde zij dit luiden, n.b. met dat der *boevenklok*. Tot het openen, sluiten en het verwarmen enz. van deze school was daaraan nog verbonden een *custos* of *claviger*, die door de Curators van de Latijnsche en de Illustre scholen werd aangesteld en die van iederen leerling fl 1.20 's jaars ontving, behalve de fooien, die hij van hen kreeg voor het aanzeggen aan hunne huizen, dat zij prijzen bekomen hadden, en voor het thuis brengen daarvan.

Genoemde Curators, die vier in getal waren en door de Regeering der stad uit haar midden werden benoemd, ont-

---

1) Stadsnotulen van 9 Februari 1737.

wierpen in 1764 een nieuw reglement voor deze school, alsmede een order voor de lessen en de daarbij te gebruiken boeken, welk een en ander door de Regeering der stad in 1765 werd vastgesteld.

Over de gebouwen, waarin deze school gevestigd was en die, welke aan hare leeraren tot woningen strekten, zie men Dr. C. R. Hermans *Geschiedenis der Ill. en Latijnsche Scholen te 's Bosch* p. 62 en vlgd., in welk werk men nog menige, hiervoren niet vermelde bijzonderheid over de Latijnsche school kan vinden. Bij het bombardement van den Bosch door de Franschen in 1794 werden gezegde gebouwen zoozeer gehavend, dat voor de Latijnsche school en de woning van den Rector van stadswege gebouwen op de Papenhulst moesten worden bestemd, zooals in Dl II blz. 516 reeds is vermeld 1).

De eerste plechtige promotie, welke na gezegd bombardement voor de leerlingen dezer school plaats had, geschiedde in 1796 in het auditorium der Illustre school; zij werd voorafgegaan en gevolgd door het bespelen van het groot orgel der St. Janskerk en zij werd voorts met gebed geopend door rector Jacob Oliphant, die daarna eene rede hield, waarvan de tekst was: invicta animi virtus hominem vere beatum reddit. Hierna hield de promovendus Abrahamus Joannes van Ginkel eene toespraak over: gloriam antecedit humilitas. Vervolgens werden aan de leerlingen der lagere klassen 9 prijzen van promotie en 1 voor vlijt uitgereikt, waarvoor dezen hunnen dank aan de scholarchen betuigden en daarop werd deze plechtigheid door den Rector met gebed gesloten.

Op de plaats van de gebouwen van het Arme Fraterhuis staat thans de stedelijke Bank van Leening en, voor een deel ook nog het gesticht van het Bedeelingsfonds, dat eerst ter

---

1) Men zie nog St. Hanewinkel Gesch. en Aardrijksk. Beschrijv. der stad en Meierij van 's Bosch p. 135.

verpleging van arme oude vrouwen en meisjes werd bestemd en thans het St. Annagesticht is.

In de gebouwen van het Arme Fraterhuis was de Illustre school, welke in 1636 in den Bosch werd opgericht, niet gevestigd, hoewel zij dezelfde Curators had als de Latijnsche school. De Illustre school had hare gehoorzaal eerst in de tegenwoordige H. Sacramentskapel der St. Janskerk; daarna van af 1671 in de kerk van het Groot Begijnhof en toen die was ingestort werd dan eens de St. Janskerk dan weder de Waalsche kerk als hare gehoorzaal gebruikt, totdat in 1730 de O. L. V. kapel der eerstgenoemde kerk daartoe werd ingericht, als hoedanig zij 18 Juli 1731 door den professor van Eybergen werd ingewijd 1).

De Illustre school van den Bosch had vijf faculteiten, n.l. die der godgeleerdheid, wijsbegeerte, rechtsgeleerdheid, geneeskunde en letteren, welke evenwel niet altijd met professoren 2) bezet waren.

Lodewijk de Bils, welke aan die school professor in de geneeskunde was, kreeg in 1669 eene zaal van het klooster der Zwarte Zusters, zooals wij in Dl II blz. 550 ook reeds zagen, tot theatrum anatomicum ; de Staten Generaal bepaalden daarbij, dat de lijken van al degenen, die in Staatsbrabant en Staatsvlaanderen ter dood gebracht waren, zoomede die van de vreemdelingen, welke in de gasthuizen gestorven waren, daarheen, ter ontleding, zouden worden gebracht. Blijkens van Heurn *Historie* III p. 273 was door de Regeering van den Bosch in 1681 voor de Illustre school op het stadhuis eene boekerij aangelegd, waarvan in lateren tijd verschillende werken ontvreemd werden.

---

1) Men zie over deze school ook St. Hanewinkel t. a. p. blz. 147. Bij laatstbedoelde kapel stond in de St. Janskerk, ter plaatse waar thans hare N. W. ingang is, het vermaarde *spel des oordeels*, dat in 1513 door mr. Peter Wouterszoon gemaakt was en waarover men zie Dr. C. A. Hermans Geschiedk. Mengelwerk I p, 41 en van Heurn Historie II p. 25.

2) Zij werden door de Regeering van den Bosch onder goedkeuring van den Raad van State benoemd.

Dr. C. R. Hermans deelt in zijne *Geschiedenis der Ill. en Latijnsche scholen te 's Bosch* p. 10 nog mede, dat gezegde Illustre school in 1810 ophield te bestaan; veel meer kon hij er echter niet over mededeelen; zij had trouwens nooit veel te beteekenen gehad.

HOOFDSTUK V.

De Hinthamerstraat van af de Geerlingsche brug tot aan de Gasselstraat.

a. Het Klooster der Zusters van Orthen.

Tegenover het voormalig klooster der Clarissen stond oudtijds aan de Hinthamerstraat eene poort, die in eene Bossche schepenakte van 1504 genoemd wordt de *Colverspoort*, doch reeds in 1623 heette *de Zusters van Orthenpoort*, welken naam die poort, voor zooverre zij thans nog bestaat, ook nu nog draagt. Laatstgemelden naam ontleende zij aan het klooster, dat achter die poort stond en dat der Zusters van Orthen geheeten werd, omdat het zijn ontstaan dankte aan ridder Johan van Orthen, doordien deze daartoe bij zijn testament van 1409 zijne goederen had bestemd. Met behulp daarvan hebben daarop de Broeders des gemeenen levens te Zwolle omstreeks het jaar 1424 dat klooster opgericht en aan het hoofd daarvan gesteld hunnen medebroeder, den priester Johannes van den Zande 1).

De zusters, welke daarna in dit klooster kwamen, waren geen eigenlijke nonnen, want kloostergeloften legden ook zij niet af; zij leidden alleen maar met elkander een gemeenschappelijk leven volgens de Statuten van de Broeders des gemeenen levens.

Omstreeks het jaar 1444 werd dit klooster een zooge-

---

1) D. M. Schoengen Jacobus Trajecti alias de Voecht narratio p. 80.

naamd dubbelklooster, d. w. z., dat er bij kwam een mannenklooster onder naam van *domus Sancti Andreae.* Dit was eene groote merkwaardigheid, omdat deze combinatie van een mannen- met een vrouwenklooster de eenige was van de Broeders des gemeenen levens; hun stelregel was o. a. toch: *quod sine licentia rectoris nemo in locutorio aut ante portam cum femina qualibet colloquium habeat*; te meer was die combinatie eene merkwaardigheid, omdat de dubbelkloosters herhaaldelijk door de Katholieke Kerk verboden waren en de kloosterhervormers steeds tegen dergelijk soort van kloosters hadden geijverd. De Broeders van den H. Andreas woonden, ondanks dat het klooster van hen en de Zusters van Orthen een dubbelklooster was, daarom nog niet met haar onder een dak; zij bewoonden toch een gebouw, hetwelk van dat dezer zusters was afgescheiden; alleen hadden zij met haar de kloosterkerk gemeen en was hun rector tevens de overste van het geheele dubbelklooster. Ook deze broeders legden geene kloostergeloften af; zij leidden alleen maar met elkander een gemeenschappelijk leven 1) volgens statuten, welke nagenoeg gelijk waren aan die der Broeders des gemeenen levens. Zij schijnen maar weinig in getal te zijn geweest. Zeer talrijk waren daarentegen de Zusters van Orthen; haar aantal zoude wel 700 hebben bedragen. Zoo schreef dan ook Cuperinus 2) dat toen Koning Christiaan van Denemarken in 1521 te den Bosch „gecomen was in den heiligen Geest, om te sien twee „groote bussen, die in 't (dat) Godshuys lagen, hy werd ge„leyt in den susterenclooster van Orten, dat welcke hy ronds„omme bewandelde en hy dede allen die susteren mit paren „beneven hem gaen *en hy verwonderde hem seer van die „groote menichte der susteren, die doen in dat clooster was*".

De Zusters van Orthen vonden haar bestaan in de

---

1) Over hun verzet tegen hunnen rector omstreeks het jaar 1459 zie men Dr. Schoengen t. a. p. blz. 129 - 130.

2) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 86.

linnenweverij. Dit blijkt o.a. uit een charter van Karel den Stoute van 27 April 1474, berustende in de verzameling handschriften van het Prov. Gen. van K. en W. in Noordbrabant, vermits daarin over die Zusters het volgende voorkomt: „Les „seurs de la maison Saint Andrien de Orthen en nostre ville „de Bois le Duc nous ait esté exposé et remonstré comment „en la dite maison de Saint Andrien a été d'ancienneté et „encores est à présent une notable congregation de femmes „y vivans en commun et con ensemble et gaignans leur vie „honnestement à filer et faire linges et ja soit ce que les dites „femmes ou seurs ne soient dans une religion ou profession, „ains (mais?) ajant franc arbitre de pouvoir yssir et partir „de la dicte maison de Sainct Andrien quant bon leur semble „et comme personnes layes eulx mettre en estat de mariage „ou autrement en leur plaisir".

Volgens Schutjes t. a. p. IV blz. 479 kwam het Bossche Weversgilde 1) doch volgens van Heurn *Beschrijving* de Regeering van den Bosch er tegen in verzet, dat de Zusters van Orthen linnen weefden, op grond dat hare burgerij er te veel schade door leed; om die reden zette omstreeks het jaar 1435 het grootste gedeelte der Zusters van Orthen zich als succursaal van het Bossche klooster te Vught neder, alwaar het alstoen de linnenweverij ging uitoefenen; ook bouwde het daar toen eene kapel 2). In 1473 wilden de Zusters van Orthen, welke zich te Vught hadden nedergezet, zich van het Bossche moederhuis losmaken en een eigen pater en mater kiezen, doch zoodra kwam dit niet aan de Bossche Zusters van Orthen ter oore of dezen begaven zich met vele pleiten en schuiten naar Vught, van waar zij hare collega's met haar huisraad naar haar klooster in den Bosch brachten; van toen af aan waren al

---

1) Eerst in 1509 kreeg dit Gilde van de Bossche Regeering eene kaart.

2) De Zusters van Orthen hadden ook nog eene nederzetting op de Pettelaar onder St. Michielsgestel en kregen in 1462 vergunning om aldaar eene kapel te bouwen.

de Zusters van Orthen daar weder bijeen en verkochten zij daarop in hetzelfde jaar 1473 het succursaal te Vught voor 1300 Andriesgulden aan Arnold van Herlaer en zijne echtgenoote Aleydis Piecke, die het overgaven aan de Karthuizers van Olland, welke zich daarna er in nederzetten 1); de Bisschop van Luik ontnam haar echter het geld, dat zij er voor gekregen hadden, omdat hij het succursaal te Vught als eene gewijde plaats en daarom den verkoop daarvan als simonie beschouwde.

In het jaar 1481 logeerden in het klooster der Zusters van Orthen Maria van Bourgondie, de gemalin van Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk en hun driejarig zoontje Philips, dat later den naam kreeg van Philips den Schoone; zij gaf tijdens haar verblijf in dit klooster daaraan eene som gelds om daarvoor een nieuw altaar te laten maken.

Het klooster der Zusters van Orthen bezat te den Bosch, behalve de eigenlijke kloostergebouwen en de reeds gemelde kloosterkerk, welke aan den H. Andreas, apostel en de H. Agnes was toegewijd, ook nog groote tuinen, welke zich uitstrekten van af de Schilderstraat tot aan de straat, genaamd In de Boerenmouw en die doorliepen tot aan den Wal.

Hoewel het, als gezegd, geen eigenlijk klooster was, werd toch het klooster der Zusters van Orthen na de reductie van den Bosch in 1629 door den Staat genaast; deszelfs Zusters mochten daarin evenwel blijven wonen totdat zij uitgestorven waren, wat omstreeks 1692 zal zijn geschied, want op 24 November van dat jaar werd door Johan baron van Leefdael, heer van Liessel, oud-president schepen en raad van den Bosch, in zijne hoedanigheid van rentmeester-generaal der Episcopale en andere geestelijke goederen, het Zusters van Orthenklooster verkocht, alsmede *'t huys hier bevoren bewoont by de major-commandant der stadt*, welk huis ook een deel van dit klooster schijnt geweest te zijn en in de straat de

---

1) J. van Oudenhoven l. c. p. 121.

Boerenmouw stond. Deze goederen werden in de daarvan opgemaakte Schepenakte van den Bosch (Reg. n° 507 f 295) aldus omschreven:

I. het deel van het Zusters van Orthenklooster van den eersten en grootsten koop, dat ligt binnen het Materskwartier en het Wil(wiel?)huis en zoo voorts, als van het Wilhuis gerooid wordt volgens de kaart figuratief op den muur van 's Landsgebouw, geapproprieerd voor den Heer Kommandant dezer stad, op welk erf naar de Groote Kerk staat 's Paters woning met nog eenige huisjes, zoover als zich het erf des kloosters uitstrekt tot achter de Boerenmouw. (Dit deel werd gekocht door Bernhard Massingh, predikant te den Bosch).

II. Zeker erf en woning van den eersten koop, beginnende met een einde aan den tuin van Sr. Looyen achterwaarts tot op het erf van den tweeden koop, en grenzende met de eene zijde aan het erf van den predikant Massingh en met de andere zijde aan den gemeenen weg. (Kooper hiervan werd Herman van Luynen te den Bosch).

III. Zeker gedeelte erf van den eersten en grootsten koop (van) het klooster, liggende dit gedeelte naast het Brouwhuis en de Lijkpoort, vóór deze verkooping bewoond door den heer van Gageren. (Kooper hiervan werd Rogier van Heze, burger van den Bosch).

IV. Het overige, waarvan in de vorige koopen geene melding is gemaakt, specteerende het tot den eersten koop, zijnde het deel, waarop staan de kerk en de bierbrouwerij met hetgeen daartoe behoort, zoo ketel als anderzins. (Kooper hiervan werd Mathijs Smits, metselaar te den Bosch 1).

---

1) Mathijs Smits was later schout van Wijk bij Heusden en zijne vrouw was Francina Buys, die na zijnen dood hertrouwde met Jacob Lange.

Den 12 Maart 1743 (Reg. n° 561 f. 154 v^{so}) verkochten hunne erfgenamen, zijnde:

a. Bernardus van Bangstee, president-schepen van Heusden en Johan Rietvelt, procureur te den Bosch, als voogden over de minderjarige kinderen van genoemde echtelieden;

b. Johanna Smits, eerst weduwe van Hendricus Draak en later

V. Het geheele kwartier, op de kaart figuratief 1) met geel gekleurd, gelegen tusschen de Wetering *ex uno* en de Spinkamer *ex alio* en zich uitstrekkende met de eene zijde tot den waterloop en met de andere zijde tot tegen het erf van den Kommandant der stad. (Kooper hiervan werd Willem van Gestel, notaris te den Dungen 2).

VI. De derde koop of het deel, dat grenst eenerzijds aan den weg, die naar den Wal gaat 3) en anderzijds aan het erf 4) van den Kommandant der stad en zich uitstrekkende met de eene zijde tot tegen de Wetering en het Koeienhuis en met de andere zijde tot tegen den Wal. (Kooper hiervan werd Simon Coenraet Lintworm, raad en rentmeester-generaal der Studiebeurzen te den Bosch.)

---

van Willem Moringh, zoo voor zich en als zich sterk makende voor de kinderen, gesproten uit haar eerste huwelijk;

c. Jacobus van der Wal, als gehuwd met Cornelia van der Does; Mathijs Smits en Cornelis van Vlijmen, als gehuwd met Francina Smits, kinderen en kindskinderen van Mathijs Smits en Francina Buys,

aan Jacobus van der Wal voornoemd: den koop sub IV, die nu omschreven werd als: 1. vier hooge huizen met hunne erven en met den stal van het Zuster van Orthenklooster, strekkende de erven van voren tot aan de hekkens van den gemeenen weg en op zijde, alswaar de stal is, ten einde van denzelve en voorwaarts tot aan den sloot, zijnde nu een klein moestuintje; 2. zeven huizen, rechts en links van de poort van het klooster met eenen grooten zolder zoo boven die poort als boven eenige van die huizen, mitsgaders het ledig erf, alwaar bevorens de bierbrouwerij heeft gestaan, met het erf daarbij behoorende. Genoemde van der Wal betrok een dezer huizen metterwoon.

1) Het origineel van deze kaart berust in het archief der gemeente den Bosch, de copie daarvan in de verzamelingen van het Prov. Genootschap van K. en W. in Noordbrabant.

2) De gezusters Barbara en Anna van Gestel verkochten dezen koop 28 April 1698 aan Willem van Hulst, welke dien 16 Februari 1703 weder verkocht aan Rogier van Heze (nu genaamd van Heesch (Reg. no 484 f. 122)

3) Toen Dirck van 's Gravesande, raad van den Bosch en ontvanger-generaal der Beurzen en Nicolaas van Blotenburg, procureur te den Bosch, in hunne hoedanigheid van curators over de nalatenschap van Simon Coenraet Lintworm dezen derden koop 29 Nov. 1701 (Reg. no 514 f. 226 vso) verkochten aan mr. Jacob Comans, rentmeester der kerken te den Bosch, werd in de daarvan opgemaakte akte gezegd, dat voorschreven weg was de Schilderstraat.

3) In voorzegde akte staat dat dit erf was het *erf der huysinge, bewoond door den Commandeur van den Bosch.*

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

HET POORTHUIS VAN HET VOORMALIG KLOOSTER DER ZUSTERS VAN ORTHEN.

Behoort bij blz. 139.

VII. De vierde koop, zijnde *de Koehof*, gelegen tusschen de Dieze en het Koeienhuis *ex uno* en den waterloop *ex alio*. (Kooper hiervan werd Gerard van Noort, notaris en klerk ter Secretarie te den Bosch)

Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving*, dat na dezen verkoop: *de kerk en verscheide gebouwen van dit klooster zijn afgebroken en de plaats* (er van) *in moestuinen veranderd; veele gebouwen van hetzelve zijn echter thans nog in weezen; een van die word door den eigenaar bewoond, en de overige verhuurd; eenige perceelen zijn* (later) *afzonderlijk verkogt, waarop burgerhuizen gebouwd zijn.*

Van het klooster der Zusters van Orthen zijn thans nog overig een poorthuis en het huis van de Mater, welke gebouwen staan over de Dieze, aan het eind van de straat, de Zuster van Orthenpoort genaamd, alsmede het zoogenaamde *Pand*, dat aan het einde van het straatje, de Louwsche poort geheeten, en wel aan de overzijde der Dieze staat en thans genummerd is 47. Dit laatste gebouw is met eenen daarbij behoorenden tuin door genoemden Rogier van Heze gemaakt tot eene stichting, bestemd tot huisvesting, tegen betaling eener geringe huur, van onvermogende, alleen zijnde mannen en vrouwen. Het merkwaardige van deze stichting is, dat aan haar geen testament of andere schriftelijke wilsuiting van den oprichter ten grondslag ligt, maar dat haar substraat enkel en alleen is zijn mondelinge en alzoo niet beschreven wil. Waarschijnlijk uitte Rogier van Heze zijnen wil tot oprichting van die stichting slechts mondeling, omdat het met de stichting van Hesther van Griensven gebeurde hem zal hebben afgeschrikt om eene stichting bij testament of andere akte in het leven te roepen. Zijne rechtverkrijgers hebben steeds zijnen wil geëerbiedigd en zoo is het geschied, dat de stichting van Rogier van Heze ten slotte een zelfstandig bestaan heeft gekregen, ondanks dat daarvan geen stukje papier aanwezig is en dat zij nog altijd bestaat. Dientengevolge wonen ook nu nog, tegen eene zeer lage huur, onvermogende mannen en vrouwen

in het Pand; bovendien worden hun sedert de laatste jaren uit de inkomsten dezer stichting van tijd tot tijd uitkeeringen in brood en steenkolen gedaan. Regenten van die stichting waren gedurende de laatste 100 jaren grootvader, vader en zoon van Meeuwen, welke laatste was de oud-president van het Gerechtshof te den Bosch, Jhr. mr. Petrus van Meeuwen, die zich enkele jaren als mede-regent had toegevoegd Eduard van de Mortel, ook wonende aldaar.

b. Het Hooghuis van Megen.

Dit kapitale heerenhuis, dat aan de Hinthamerstraat schuins tegenover de Clarastraat stond, heette nog in 1528 *'s Greven huys van Megen*, wat voldoende aantoont, dat het eens eene bezitting der Graven van Megen was.

Van Heurn is in zijne *Beschrijving* van oordeel, dat het reeds vóór het jaar 1250, gebouwd werd, en dat het in elk geval een der oudste huizen van de stad was. Vermoedelijk grondde hij zijne meening hierop, dat de Graven van Megen in de eerste tijden van het bestaan van den Bosch over die stad het jachtrecht hadden, zooals wij reeds zagen in Dl I p. 9

Willem Graaf van Megen, die reeds in 1380 was overleden 1), had een zoon Jan, die hem als Graaf van Megen opvolgde en in de jaren 1381, 83, 84 en 96 hoogschout der stad en Meierij van den Bosch was; onwaarschijnlijk is het daarom niet, dat deze het Hooghuis van Megen bewoonde. Diens zuster was Theodorica van Megen, die huwde met Henrick Dicbier, heer van Mierlo, zoon van Jan en Elsbena.

Genoemde Henrick Dicbier had eenen broeder Jan Dicbier 2), die hem als heer van Mierlo opvolgde en in 1421 ook hoogschout der stad en Meierij van den Bosch was; diens

---

1) Zijne vrouw was Heylwich van Zevenborne en Cranendonck. In 1380 was Ermgard van Zevenborne, vrouwe van Haps en in 1387 was Jan, de zoon van Willem Graaf van Megen, heer van dat dorp.

2) Zijn andere broeder was Goijart Dicbier.

vrouw zoude geweest zijn Jenne, de zuster en erfgename van Jan Graaf Megen voornoemd; hij was vader van Elisabeth Dicbier, die huwde met Johan van Grevenbroeck, heer van Grevenbroeck en Hamont en van Jan Dicbier, die na zijnen dood in het 1438 met het Graafschap Megen en de heerlijkheid Mierlo werd beleend. Deze huwde Jenne, dochter van Nicolaas de Swaeff, drossaard van het Land van Mechelen en weduwe van Jan van 's Terclaes, heer van Beugem; hij verwekte bij haar eenen zoon Jan Dicbier, die 13 November 1442 trouwde met Herbrecht van Bronckhorst, dochter van Dirk, heer van Batenburg en Catharina van Gronsveld. In 1469 verkocht deze het Graafschap Megen aan Guy van Brimeu, ridder van het Gulden Vlies, heer van Humbercourt, baron van Wesemale en ambtman van het Land van Maas en Waal; hierdoor geraakte dit Graafschap voor altijd uit het bezit der Dicbier's; wat hij met het Hooghuis van Megen deed, als hij, wat wel zeer waarschijnlijk is, daarvan ooit eigenaar zoude zijn geweest, blijkt niet. Dat hij het was, valt hieruit af te leiden, dat blijkens G. A. Meyer *de Predikheeren te den Bosch* p. 8 hij bij zijn testament van 11 Mei 1457 bepaalde, dat hij in de kerk van het Predikheerenklooster aldaar, dat niet ver van het Hooghuis van Megen stond, bij zijne voorouders zoude begraven worden en dat hij aan dat convent, behalve zijn zilver, een jaarlijksche rente van fl 158 op de heerlijkheden Cranendonck, Eindhoven en Woensel vermaakte voor de stichting van vier plechtige jaargetijden met brooduitdeeling tot rust zijner ziel, terwijl zijne weduwe Herbrecht van Bronckhorst blijkens datzelfde werk p. 232 bij haar testament van 12 April 1501 bepaalde: *ende begere mijn sepulture binnen der convent van de Predikaren, in der stat van 's Hertogenbossche gelegen.*

De Dicbier's, die Graven van Megen waren, voerden in hun wapen drie molenijzers (2 en 1) en hadden tot helmteeken een heiblok. Goeswijn Moedel Dicbier en Arnd Dicbier, ridder, respectievelijk schepenen van den Bosch in 1362 en 64, broeders

van Jan Dicbier, wiens vrouw, als gezegd Elsbena was, hadden eveneens drie molenijzers in hun wapen, dat echter in het hoofd gebroken was door een barensteel. Het helmteeken, dat de Dicbier's van Megen boven hun wapen hadden, geeft reden te veronderstellen, dat genoemde personen tot dezelfde familie Dicbier behoorden als, die, welke oorspronkelijk Blocx heette en in haar wapen drie heiblokken (2 en 1) voerde, zooals o.a. deed Henrick Dicbier Goijartszn, die van 1403—29 schepen van den Bosch was en wiens zoon Willem Dicbier heette; behalve de heiblokken had hij in zijn wapen ook nog een daar tusschen stappende beer. Willem Dicbier Janszn, schepen van den Bosch in 1407, had mede drie heiblokken in zijn wapen, echter vergezeld van eene ster, welke tusschen de beide bovenste stond, terwijl Roelof Dicbier, die in 1475 leefde, ook de drie heiblokken voerde, doch zijn wapen brak door een vierblad tusschen de twee bovenste blokken 1).

De herinnering aan de Dicbier's wordt nog levendig gehouden in de St. Annakapel der St. Janskerk te den Bosch, want daarin bevinden zich eenige zeer oude fresco's en daaronder o.a. deze opschriften: Jofvrou Cathelijn, heer Eduard Dicbier, rydders, huysvrouw overleed Assumptionis 1423; Jovvrou Corneliken Vladeracken, huysvrouw heer Hendrick Dicbier, gestorven Lichtmisdag 1424; Joufr. Godelieve, dochter heer Henrick Dicbier, gest. Cecilienavent 1431.

Het blijkt niet tot welke familie Dicbier deze personen behoorden, wat evenwel niet belette, dat bij de restauratie der bedoelde fresco's onder voormelde opschriften twee wapens geschilderd zijn, waarvan het een, dat uit drie bijenkorven bestaat, zoude moeten voorstellen het wapen van de in de St. Annakapel vereeuwigde Dicbier's en het ander, hetwelk gekwartileerd is met een wapen, waarin drie kruisjes staan, dat van van Vladeracken zoude moeten zijn; het zal wel niet behoeven te worden gezegd, dat deze wapens in het geheel niet betrouwbaar zijn.

1) Maandbl. Nederl. Leeuw 1908 p. 167.

Gezegde kapel was vóór het jaar 1629 die van het Bossche Vischkoopersgilde; daarin stond toen een altaar, dat aan den H. Petrus was toegewijd en daar voor bevond zich een offerblok, waarin men kon storten datgene waarmede men de stad den Bosch had benadeeld; de Rentmeesters dier stad openden dat blok elk jaar op St. Thomasavond; in het jaar 1614 vonden zij er op dien dag in liggen 1121 guld. 16 stuiv. en 8 penn. Als de Gemeenteraad van den Bosch thans weder eens zoo'n offerblok in de St. Annakapel plaatste voor hen, die te weinig aan die stad betaalden, dan waren er wellicht geene klachten meer te maken over te lagen aanslag in de gemeentelijke inkomstenbelasting!

Het Hooghuis van Megen behoorde in het begin der 16e eeuw aan Katherina van Oss weduwe van Henrick Gysselen 1), want toen in 1528 hare nalatenschap werd verdeeld (Reg. n° 644 f. 308), werd gezegd, dat daartoe behoorden: „huys, erf, hof en achterhuys, *genoemd 's Greven huys van Megen*; dit huis werd alstoen toegescheiden aan Heylwig, de dochter van Willem Gysselen, zoon van genoemde weduwe, en diens echtgenoote Yda, de dochter van Arnd van Beeck; haar man was Jan de Cock van Delwynen Adriaanszn 2), die voor haar 25 November 1533 (Reg. n° 145 f. 25) *het Hooghuys van Megen* verkocht aan Quirinus van der Heyden genaamd Belderbusch, met wien hare moeder Yda van Beeck alstoen hertrouwd was; dit huis werd toen volgender wijze omschreven: *domus lapidea et area, dictae communiter 't huys van Megen, ortus et domus posterior, sibi mutuo coadjacentes, sitae in Buscoducis in vico Hynthamerensi inter hereditatem Magistri Arnoldi Coelborner ex uno et inter hereditatem sororum de Orthen domus Sancti Andreae, sitam ibidem juxta vicum praedictum, ex alio.* Van genoemde echte-

1) Hunne dochter was Catherina Gysselen, echtgenoote van Jan de Bever Roelofszn.

2 Hunne kinderen waren Adriaan, Willem en Dierck de Cock van Delwynen, alsmede Catharina de Cock van Delwynen, de huisvrouw van Albert Hoochwou.

lieden van der Heyden-van Beeck werd *het Hooghuis van Megen* geërfd door de kinderen van Willem Gysselen Henrickszn en Yda van Beeck voornoemd, zijnde: Henrick, Arnold en Jan Gysselen; Katherina Gysselen, echtgenoote van Peter Muyckens 1), den zoon van Jan Arndszn; en Heylwich Gysselen, echtgenoote van Jan de Cock van Delwynen voornoemd, alsmede door Dirck en Jacob, zonen van Stephanus van der Heyden genaamd Belderbusch 2); dezen verkochten dat huis 28 Juli 1544 (Reg. n° 165 f. 307) aan den bierbrouwer Jan Gerardszn van Schyndel; diens kinderen zijnde: Arnoldus, Mechteld en Joachim, alsmede Henrick en Lambert, onmondige kinderen van zijnen vooroverleden zoon Gerard van Schyndel, verkochten het 27 Januari 1576 (Reg. n° 237 f. 252) weder aan Herman Dierixzn van Boxmeer; het werd nu gezegd te zijn: een steenen huis, erf, poort, ledig erf, plaats en achterhnis, staande tusschen het huis der Wed. Antonius van Mierlo *ex uno* en een steegje, waarmede men gaat naar het klooster der Zusters van Orthen, *ex alio*, en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze.

Genoemde Herman Dierixzn van Boxmeer liet *het Hooghuis van Megen* na aan zijne weduwe Mechteld, dochter van Andries de Cremer, die na zijnen dood hertrouwde met Anthonis Rutten, ingezetene van den Bosch, eigenlijk geheeten Anthonis, de zoon van Rutger Anthoniszn 3), (welke Rutger van Boxmeer genaamd werd, omdat hij van Boxmeer afkomstig was) en Geertruid, dochter van Jan Lombartszn 4). Bij hun mutueel testament, 25 Mei 1587 verleden ten overstaan van Gijsbert

---

1) Als haar man verleende hij in 1531 eene grondrente uit eene bouwhoeve, gelegen te Esch naast die van Elisabeth wed. van Jan Arndszn Muyckens (Reg. n° 139 f. 156 v°).

2) Hij behoorde evenals genoemde Quirinus tot eene Gulikssche, thans grafelijke familie.

3) Cf. Dl. I p. 87.

4) Anthonis, Henrick en Aerd, kinderen van Rutger Anthonis van Boxmeer en Geertruid, alsmede hun zwager Thomas Janszn, gaven 1591 volmacht om voor Schepenen van Boxmeer hunne ouderlijke nalatenschappen te deelen, voor zooverre daartoe behoorden goederen, gelegen te Boxmeer en te Sambeeck (Reg. n° 256 f. 49 v°).

Masius, toen plebaan der St. Janskerk te den Bosch, vermaakte Mechteld laatstgenoemd *het Hooghuis van Megen* met de daarbij behoorende bierbrouwerij en inventaris aan haren voornoemden tweeden man, onder voorwaarde, dat, als hij kinderloos stierf, dit huis zoude vererven op hare erfgenamen. Vervolgens deden: op 21 Maart 1594 Herman Willlemszn Lesyere als man van Elisabeth, dochter van Dirck Leeuw van Boxmeer en zuster van Herman Dierixzn van Boxmeer en op 12 Januari 1596 (Reg. nº 259 f. 90 vso) Maryken, eenige dochter van Reinier Dierixzn van Boxmeer, beiden als erfgenamen van genoemden Herman Dierixzn van Boxmeer, afstand van hare aandeelen in dat huis ten behoeve van Anthonis Rutgerszn van Boxmeer voornoemd 1).

Deze had van zijne eerste vrouw Maryken van den Dungen Coenraadsdochter de navolgende kinderen: Johan; Gijsbrecht; Cornelia; Anneken, huisvrouw van Aert van Malsen; Elisabeth, gehuwd met Guiliam Danckers, alsmede Rogier

1) Op hem heeft betrekking de navolgende Schepenakte van 2 December 1594 (Reg. nº 247 f. 347):

Alzoo myne Heeren scepenen deser stadt van 's-Hertogenbossche op ten requeste by Anthonis Rutgerszn van Boxmeer, wonende in den huyse genoempt van *Megen*, aen myne Heeren Scepenen gepresenteert, na voergaende communicatie aen mijn Heere den Hooch schoutet ende gesien hebbende de schriftelyke verclaeringe by denselven mynen Heere den Schoutet daerop gedaen ende regard nemende opte informatie in de voors. verclaringe geruert van dat de suppliant waer staende ter goeder name ende fame ende dat op hem nyet en soude sijn eenige suspicie, by marginale apostille hadden verclaert, dat mits de suppliant stellende de cautie in synen requeste gepresenteert de inventarisatie by mynen heere den Schoutet gesustineert van den huysraet ende meubelen des suppliants ter cause van den ongeval in den huyse des voirs. Anthonissens gesciet, als te weten, dat Margriet, syne dienstmaget, aldaer is doot gevallen, breeder in de voirs. requeste gementionneert, voer nochter tijt waer te premateur ende daeromme sonder naerder Informatie precedent opte gelegentheyt van den voirs. ongeval deselve inventarisatie soude behoiren te worden weerhouden ende dienvolgens de dienaers van mynen heere den Schoutet uyt den huyse des suppliants te vertrecken, nae breeder uytwysen der voirs. apostille in dato 2 Dec. 1594; soe is gestaen voer scepenen ondergescreven Willem Strick, sone wylen Jans Strick ende heeft hem in voldoeninge van de voirs. apostille borge ende cautionaris gestelt voer den voirs. huysraet ende meubelen des suppliants ter somme toe van 300 car. guld. van mynen heere den Schoutet voirs. tersaecken van den voirs. ongeval terecht te staen, 't recht te verwachten ende 't gewijsde te voldoen etc.

van Boxmeer, in 1649 reeds overleden, voor wien daarom bij plaatsvervulling optraden diens kinderen Cornelis en Elisabeth van Boxmeer, geboren uit zijn huwelijk met Aldegonda van Heetveld; deze laatste kinderen, zoomede hunne voornoemde ooms en tantes verkochten 7 October 1649 (Reg. nº 397 f. 9) *het Hooghuis van Megen*, dat alstoen omschreven werd als: *een hooch, schoon, welgelegen steenen huys, erve, hoff met de fruytboomen daerin staende, kelders, erff, comme, pompe in den ganck met een groot schoon achterhuys, geweest sijnde een brouwhuys, putsteyger op de Diese, gemeynlich genoempt 't huys van Megen, gestaen ende gelegen binnen dese stadt 's Hertogenbossche in de Hinthemerstraet tussen huys ende erve genoempt In den gulden wan 1), toebehoorende de voors. Johan van Boxmeer, een poorte in de ganck, waerdoor men naer den Convente van de Susteren van Orthen gaet, tussen beyde liggende, ter marckwaerts ex uno, ende tussen huys ende erve, genoempt in St. Agatha, den voors. Cornelis ende Elisabeth van Boxmeer toebehoorende, ter Geerlincxer bruggen waert ex alio, streckende voor van de gemeyn Hinthamerstraet achterwaerts totten water aldaer vlietende, de Diese genoempt, tegenwoirdelijck by Jan van Groeningen ende Guiliam Danckers voorn bewoont ende gebruyckt werdende, welcke voors. huysingen ende erffenisse Mechtelt, dochtere wylen Andries de Cremer ende huysvrouwe Anthony Rutgers van Boxmeer by haeren testamente, lesten ende uytersten wille mit den voorn. Anthony gemaeckt ende voor den Eerw. Heer Gysbert Masius, als plebaen van St. Jans Evangelisten kercke binnen dese stadt ende sekere getuygen opten 25 May anno 1587 gepasseert, aen denselve Anthony Rutgerszn van Boxmeer, haeren man, hadde beset ende gelegateert.* Kooper werd toen daarvan Henrick Hermanszoon de Pesser, bierbrouwer.

---

1) In 1596 heette dit huis de Witte Lelie. Het werd alstoen gekocht door den brouwer Anthonis, zoon van wijlen Rutger Anthoniszn van Boxmeer.

Den 6 November 1711 is *het Hooghuis van Megen* (dat toen eene bierbrouwerij was, wat het wel steeds zal geweest zijn sedert dat voornoemde van Schijndel het kocht, en gezegd werd te staan aan de Hinthamerstraat tusschen het huis *de Gulden wan*, de Louwsche poort tusschen beiden staande, *ex uno* en het huis *St. Agatha ex alio*), door Mechtildis, Herman en Johan François van Rijn, kinderen van Christoffel van Rijn en Maria de Pesser, c.s. verkocht aan Johan Ouwers. (Reg. n° 529 f. 206 v^{so}). De advocaat mr. Adriaan Schoneus als curator over den boedel van laatstgenoemde verkocht het 20 April 1737 (Reg. n° 547 f. 361) weder aan Anthony van Hanswyk, die 12 September 1738 (Reg. n° 548 f. 74) de helft daarvan overdeed aan zijnen broeder Johannes van Hanswyk. Deze gebroeders verhuurden dit huis aan een man, die tijdens het leven van van Heurn er het beroep van broodbakker in uitoefende; *het Hooghuis van Megen* was toen volgens dezen (*Beschrijving*): „een geweldige steenhoop, die zeer hoog en breed was, hebbende aan de straatzyde eenen hoogen en spitsen gevel, op welks beide schuinsche zyden stonden verscheidene torentjes, naar den ouden smaak gemaakt". Tijdens het beleg van den Bosch in 1794 diende het tot hospitaal voor de Zwitsers, die toen in die stad in garnizoen lagen 1). In het jaar 1800 werd dit huis afgebroken, waarna op 1 Maart van dat jaar de erfgenamen van voornoemden Johannes van Hanswyk het als „een ledige erve, waarop gestaan heeft *het Hooghuis van Megen, gelegen tusschen het erf van Daniel Petters en de Lauwsche poort*, verkochten aan Hartog Simon, koopman te den Bosch (Reg. n° 608 f. 496). Op de plaats, waar dat huis gestaan had, zijn daarna drie winkelhuizen gebouwd, welke thans genummerd zijn Hinthamerstraat 116, 114, 112, 110 en 108. Van eenen toren, die tot het Hooghuis van Megen behoorde, ontdekte de Bossche oudheidkundige Jan Mosmans in 1908 een gedeelte in het huis thans genummerd Hinthamerstraat 114 en 112.

1) Taxandria VI p. 256

c. Het Refugiehuis van Mariënkroon.

Zooals uit het voorgaande reeds zal gebleken zijn loopt Westwaarts naast het erf, waarop vroeger *het Hooghuis van Megen* stond, een straatje, dat oudtijds leidde naar *de Lijkpoort* van het klooster der Zusters van Orthen en dat later naar na te noemen notaris den naam kreeg van *de Louwerpoort*, terwijl het thans *de Louwsche poort* heet. Achter in dit straatje, aan de overzijde der Dieze, stond het Refugiehuis van het voormalig klooster Marienkroon te Heusden en van deszelfs filiaal Mariendonk te Oudheusden, alzoo niet, zooals Schutjes t. a. p. IV p. 511 schreef, aan den Hoogen Steenweg. Na de reductie van den Bosch in 1629 werd ook dit refugiehuis ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard, waarna het 29 Maart 1630 (Reg. n° 366 f. 173) door mr. Johan Gans, eersten pensionaris van den Bosch, als gedeputeerde van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland namens dezen werd verkocht aan Henrick van Zoerendoncq, (zoon van Jacob Mathijszn), oud-schepen en raad van den Bosch; het werd alstoen omschreven als: *huysinge, erven ende hoff over d'water, gelegen in een straetken naest den huyse van Megen, gaende naer het Suster van Orten Clooster, lest bewoont by heeren Philips ende Mathys van Zoerendoncq, gebroederen, beyde canonicken deser stadt, zooals die eygendommen hunne voorn. Raden van State by de reductie deser stadt zijn aangekomen ende voor desen den heeren Conventualen der Convente van Mariencroon ende Mariendonck tot Heusden gecompeteert hebben gehadt.* Margaretha de Cort, dochter van Jan Floriszoon, verkocht toen zij reeds weduwe van genoemden kooper was, dit Refugiehuis 2 Maart 1652 (Reg. n° 432 f. 262 v^{so}) aan Pieter de Louw, notaris te den Bosch. Johan Hamel, als ontvanger-generaal der beurzen en andere beneficiën in de stad en Meierij van den Bosch, verkocht daarna bij gerechtelijke executie, gedaan ten laste van de nalatenschap van laatstgenoemden kooper, op 10 October 1671 (Reg. n° 471 f. 1) aan Catharina

van Voorn voormeld Refugiehuis, dat nu gezegd werd te zijn: *twee distincte bequaeme huysen ofte woningen met eenen goeden bequaemen ende welgelegen hoff over d'water, gestaen ende gelegen binnen deser stadt in de Hinthaemerstraet aldernaest den huyse van Megen, gaende naer den Convente van de Susteren van Orten, tusschen de Diese ex uno ende tusschen huys ende erve des voors. Convents ex alio, streckende van de gemeyne straet tot aen erve desselfs convents, sijnde naergelaeten by Peeter de Louw, gewesene rentmeester van de respective fondatien van Henrick Buck genaempt Bonifanten ende Cornelis Arntsen van Eerssel.* Dit refugiehuis bestaat thans niet meer.

Toen mr. Johan Gans het, als voorzegd, in zijne voorschreven hoedanigheid verkocht, verkocht hij ook nog het huis *de Vergulde Sleutel,* dat aan het klooster Mariendonck voornoemd had toebehoord en te den Bosch aan de Schapenmarkt, toen de Zadelstraat geheeten, stond tusschen het huis *het Gulden Vlies,* toebehoorende aan den apotheker mr. Johan van Wamel, Marktwaarts, *ex uno,* en het huis *in den Eemer*, toebehoorende aan den chirurgijn mr. Jacob Schoneus *ex alio*; koopers werden toen daarvan Willem Pesser Jansz. en Seger Boogaerdt, burgers der stad Delft; waarschijnlijk is deze verkoop vernietigd geworden, want Floris Cant verkocht dit huis namens de Staten van Holland en Westfriesland 27 Juni 1652 opnieuw (Reg. n° 401 f. 229) 1); het werd toen omschreven als: huis met erf en stal of schuur daarachter, staande in de Zadelstraat en genaamd *de Vergulde Sleutel, zijnde gecomen van 't Klooster van Mariendonck buyten Heusden;* het werd alstoen gekocht door voornoemden apotheker mr. Johan van Wamel; thans is het genummerd Schapenmarkt 17.

---

1) Men zie hierover nog Reg. no. 431 f. 469.

d. De Lieve Vrouwe Poort

No. 94.

Dit is het gebouw, waarin de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap gevestigd is.

Veel phantaisie is in den loop der tijden over die Broederschap ten beste gegeven; zij begint al boven de voordeur van dit gebouw, want daarboven staat in den voorgevel gebeiteld, dat gezegde „fraternitas erecta est a^0 Domini 1318" wat, zooals later zal worden medegedeeld, onjuist is en zij is voortgezet door J. C. A. Hezenmans in zijne *de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in den Bosch*, door hem nog wel eene historisch-oudheidkundige studie genoemd! Hij vangt daarin n. l. aan met verkeerd aan te halen den aanhef van den brief, waarbij de Bisschop van den Bosch statuten aan deze vereeniging verleent, door daarin te lezen voor *clerici et scolares* 1): *clerici et seculares* en door vervolgens uit deze onjuiste lezing zijne conclusie te trekken, terwijl hij voorts nog andere onjuistheden over die vereeniging mededeelt, zooals o.a. dat zij uit eene groote en eene kleine broederschap zoude hebben bestaan, wat beslist onjuist is; eene tweede en verbeterde uitgaaf zijner beschrijving is dus lang niet overbodig.

Uit het charter van 1318, waarbij de Bisschop van Luik de statuten dezer broederschap goedkeurt, blijkt duidelijk, dat zij reeds vóór dat jaar bestond, wat ook nog blijkt uit art. 6 der vernieuwde statuten van 1518 2); zij zal alzoo naar alle waarschijnlijkheid tot stand gekomen zijn kort nadat de eerste St. Janskerk in den Bosch gebouwd werd. Wichmans in zijne

---

1) Het woord „scolares" wordt in de oudste reekeningen der Broederschap vertaald met „gezellen"; men noemt hen thans candidaten der Broederschap.

2) Hierin staat: nadat de Broederschap met derzelver inrichting langen tijd bestaan had en redelijk en godsdienstig bevonden was, zoo hebben Adolf, bisschop van Luik, enz. haar toegelaten en goedgekeurd (wat in 1318 geschiedde).

Brabantia Mariana p. 378 beweert, dat Gerard van Uden haar stichter zoude zijn geweest, doch dit is alweder eene onjuistheid, zooals Hezenmans l. c. p. 14 daar eens op goede gronden aantoont.

De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, die, in de eerste tijden van haar bestaan, blijkens hare oudste rekeningen, genaamd werd: *Onsz vrouwen clercbruderschap in 's Hertogenbossche* en in de 16e eeuw, zooals blijkt uit hare zegels van dien tijd, heette: *confraternitas presbiterorum et clericorum nostrae dominae illustris*, van welke benaming men later gemaakt heeft: de Illustre broederschap van O. L. Vr., ofschoon het woord *illustris* het adjectief was van O. L. Vr., was oorspronkelijk eene gewone kerkelijke instelling, zooals men heden ten dage nog zoo vele in de R. Katholieke Kerk heeft. Zeer veel overeenkomst had zij dan ook aanvankelijk met het door mij beschreven H. Kerstmisgilde te Haarlem. Immers stelde dit zich ten doel het Kerstfeest zoo plechtig mogelijk te vieren, het doel van de Ill. Vrouwe Broederschap was in de eerste tijden van haar bestaan geene andere dan om aan de feesten van de H. Maagd zooveel mogelijk luister bij te zetten door *legere, cantare et divina officia celebrare in choro collaterali* 1) *ecclesiae beati Johannis Evangelistae, ad honorem Dei et gloriosae virginis, matris suae, noviter constructo, certis temporibus, diebus, et horis, ac festis quibusdam solempnibus, videlicet Assumptionis, Nativitatis, Purificationis et Annuntiationis gloriosae Virginis*; men kan dit lezen in de statuten van 1318, welke als voorzegd in 1518 werden vernieuwd en uitgebreid. Evenals het H. Kerstmisgilde betrachtte verder ook deze broederschap steeds de liefdadigheid. In den beginne was het aantal harer leden onbepaald en konden

---

1) Volgens J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 15 en 17 was dit choor aanvankelijk de tegenwoordige O. L. V. Kapel der St. Janskerk. wat ook niet juist is, daar het steeds stond ter plaatse, waar thans de H. Sacramentskapel dier kerk staat. Zie Dr. Xav. Smits de Kathedraal van 's Hergenbosch p. 48 en 87.

daarvan leden worden zoowel geestelijken als wereldlijken, mannen zoowel als vrouwen, edelen zoowel als neringdoenden.

Zoo werden blijkens hare oudste rekeningen, berustende in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noord-Brabant, tot nieuwe leden dezer broederschap aangenomen in: 1330 Nycholaus van Berkel, Bertoldus van Meghen, twee anderen, wier namen thans uitgewischt zijn en Jan de Cnode; na hen, in welk jaar blijkt niet, doch vóór 1349: Ghiselbert Moytinc; heer Gerardus de Rivo; heer Th. van Craendonc, ridder; de investitus (pastoor) van Hedel; 1349 de Meester van het Gasthuis en Aleid van Macharen, alsmede Jan *de lombard*; 1360 Henricus van Baexen; 1366 Nicolaas Boudewijns; Ghiselbert Sceyvel; Zoete Wesselaers; Huibert van den Steenwech; 1368 Alite Everwins; Loys Loyszn van Erpe; Gijsbrecht Zorghen; 1372 Jan Liscap; Henrick Leoszn; Henrica, echtgenoote van Henrick Loze; Elisabeth van Uden weduwe Corstiaans; Matijs van Dordrecht; Arnold van Beek; 1373 Johan van Berke; Art *die wisselaer;* Wellen scilder; Johan Vucht; Hein Werneer en echtgenoote; Volken en echtgenoote; Merten leydecker; Art Zvavel; Art van Beek; 1374 heer Jan van de Palaes; Sanders; de dochter van Aert van Waderle; de vrouw en de dochter van Gerit Coptiten; Joest van den Hoevel; Scelkens *die pelser* en Jut, zijne vrouw; Jan Gerijts en zijne vrouw; de vrouw van Gerijt van den Doerne; Gerijt en zijne vrouw; Arnold van den Cloet; 1375 Gherijt *hoenderkoper* en echtgenoote; Lysbeth Scade en hare dochter; Peter *die lombart*; Jan Lucaszoon; 1376 Jan Wrede; Gilis van den Hoevel; Philips Jansz.; Marcelis van Osse en Margriet zijne vrouw; Mechteld van den Hoevel; Willem van der Hullen; Everard van Berke en zijne vrouw; Reinier van Aelst en zijne vrouw; Jan Oelmans en echtgenoote; 1377 Jan van Eyck Ghibenzoon; Henrick van Beek Aertszn; de vrouw van Joest van den Hoevel; de vrouw van Johan van Vladeracken; Diderick Batenzoon en echtgenoote; de vrouw van Roever van Vladeracken; heer Henrick Loyt; heer Jan Meus; de vrouw

van Jan Liscap; de vrouw en dochter van Jan Nollekens; de vrouw van Diderick Mertens; Geerborg van Vladeracken; Goeswijn Knoden, zijne twee dochters met hunne mannen, zijn zoon Peter en diens oudste dochter; 1379 heer Boyen Aerts Boyenzoon; Willem van Oyen; Geertruid, dochter van heer van Gerwen Leytenzoon; heer Peter Lebbens; Roever Boestzoon; Willem Gasteldonc en echtgenoote; Griet Potters; Arnold van Haenwijc Aertszn; Goeswijn Herinx; Rase *de wisseleer*; Mechteld, dochter van Elsbene van Gerwen; Nolleken Gerongs en echtgenoote; Ywijn van den Grave; Henrica Keyhouts; Jan van Tricht en zijne vrouw Bessele; Aleyt Sraets; Geertruid Sraets; Yda, huisvrouw Boest; Juffrouw Lysbeth Heymericsdr. van Dordrecht; Lysbeth Sraets; jonge Godert Sceyvels; Godfried Gorters; Seelken van Geffen en zijne vrouw Lysbeth; Wouter Dekenzoon en echtgenoote; Antonius van der Ketenen; Kathelijn, echtgenoote van Roever Udoszn; Jan Geritszn van Vladeracken; Jan *moelneer* van Authoesden; Hugo Zegerszn; 1381 Elsbeen; Rover Snobben en echtgenoote; Nicolaas van Bucstel; Jan van Duren en echtgenoote; Jan Beringhe en echtgenoote; Willem van Cryeckenbeke; Jan van Berke; Bate Loden; Henrick de Raet; Nicolaas van Baerle; Rover van Lithoyen; de vrouw van Ywan van Grave; Jan van Holder en echtgenoote; Albert, zoon van Lodewijk van Uden; Philip Gheleynszn en echtgenoote; Philips Jozollo; Antonius van Duxyn; Jan Stomme en echtgenoote; Elisabeth huisvrouw van . . . . .; Hille Jonckers; Willem *zeelmeker;* Reinier van Chalain en zijne vrouw Ermgard; de vrouw van Amelis Meysenzoon; 1382 heer Gielis Meynssenzn; Goeswijn Steenwech; Jacob Moerwater en echtgenoote; Daniel Roelofzn; Arnt Koyts en echtgenoote; Reinier Loden; Wouter Gerongs; juffrouw Sophie, huisvrouw van Dirc van Gemert; Henrick Jeghers; Henrick die Haen; Claus Librechts en zijne zuster Mechteld; Gerijt Loy; Goeswijn van Landen; Jan Reymbouts *klerk;* de vrouw van Jan Pylizereye; Hein Papen en echtgenoote; Jan Zanders; mr. Willem Lyndermercs vrouw; mr.

Jan Stael; Michiel en echtgenoote; jonge Gerijt Heerkens; Jan Merts vrouw; 1383 Jan van Owen; Willem van Campen; Godschalk van Megen; Dirk *sceymaker*; Everard *de ghelaesmaker*; Tolinc en zijne vrouw Oda; Jan van Rode en echtgenoote; Godevaert Andries; Kathelijn, huisvrouw van Carl van Gemert; Henrick van Maren; de gezusters Lysbeth en Eva van Zon; Gielis Boyen en echtgenoote; Aelbrecht, *rentmeester;* de vrouw van Arnd, *den pasteybecker;* Dirck van Heze en echtgenoote; Willem van Orthen; Jan van der Hautert; de vrouw van Jan Moens; Aelbrecht Swalen en echtgenoote; Otto Hoppenbrouwers en echtgenoote; Gerit Hack en echtgenoote; Jacob van Baerle; Jacob van den Hovel en echtgenoote; Jan Udenzoon en echtgenoote; Daem Hoets; Peter Carman en Mechel zijne vrouw; Zeel van Poppel en echtgenoote; Zegher van Poppel en echtgenoote; Jan van Boxtel en echtgenoote; Celen van Ghoch; de vrouw van Melys Speciers; Jan van Beers; Gijsbrecht Roesmont; Gielijs *kousmaker* en echtgenoote; Jan van Doern en echtgenoote; de vrouw van Wisken Hack; Margriet; Claas Louwe; de vrouw van Jan Baten; Oda, dienstmaagd van Aloys Aykens; Ycken van Tricht; de vrouw van Henrick van den Put; de vrouw van Willem Arnt Tielkenszoon; Jan van Beek en echtgenoote; 1384 Gielis van Caloengien, poorter van Brugge; Belen van Os, begijn; Heyn van Hintem; Kerstiaan Roden, *de wijntepper*; Jan van Loet; Peter Gheronc; vrouw Ermgard van Weerhusen; Ghybben van Best; Lemken van den Hovel genaamd van der Weyden; Heneken Hilbrandszn; Godevaert Sceyvel Janszn; Wouter van Berze; Henrick van Os; Belen, zuster van Sander van Zelant; Jan Moerwater; Demoden, vrouw van Reynken Loden; juffrouw Lysbert van Ghemert; Hadeghen van der Scaut; Jan van Os; Arnd Osman, klerk; Heinric de Loze; Jan de Weert en echtgenoote; Peter van Eyke; 1385 Jan van Ouden; Willem Posteel en echtgenoote; Zibrecht van Hoculem en echtgenoote; Jan Louis Wouter Louiszn en echtgenoote; de begijn Beatrix Feyen van Bommel; juffrouw Lysbeth, huisvrouw van Aert de

Cocq van Delwynen; Diederick van Os en echtgenoote; Giselbert, zoon van Jan Batenzoon; Jan Korstiaanszn; 1386 Heylwig Swentueghere; Berijs Beckers en echtgenoote; Geertruid van Geffen; Corstine Willemsdr; Yda, weduwe van Tijs Beckers; Heylzueten, dochter van Tijs Beckers; Margriet, weduwe van Dirck Hooimans; Heylwig, huisvrouw van Goeswijn Hewics; Arnt Koyts; Lonys van den Beke; Henrick van Bossche van Os en echtgenoote; Agnesen Heiman Venbosch vrouw; Baten van Vlijmen en haar man; Gerijt van Bruggen en zijne vrouw Beuten; 1386 Jan Sluter; Jan, zoon van Jan Gerijs; Arnd..... en vrouw; Heylwich, dochter van Jan Boschmans; Jutta, huisvrouw van Arnd van Eyndoven; Berta Scilders; Jan Spikerman; Hilla Colyns; Jan Coman van Weert; Egidius, zoon van Jan van Weert; Jan Bouman en zijne vrouw Yda; Henric, zoon van Willem Breuwen; Jan van Malsen en zijne vrouw Bata; Heilwig Beckers; Jacob Coptiten Peterszn; Mechteld Coptiten; Henrick Aben en echtgenoote; Nicolaas Rovere en zijne vrouw Yda; Andries Weyhaes en echtgenoote; Bela van Wichen; Heylwig, huisvrouw van Henrick Boyen; Elisabeth Wynkens; Truda Bercs; Agnes, zuster van Gheerburgh; Jacob Gomen en zijne vrouw Christina; heer Tilman van Doorn; Jan van Gael; Yda, huisvrouw van Jan van Middegael; heer Ancelmus van Baest, priester; mr. Petrus van Orthen; mr. Jacob Grou; Petrus Libera; Heylwig, huisvrouw van Steeckenen van Ranst; Beatrix van den Put; 1388 Roelof van der Hagen; Jan van Ulecoten en zijne vrouw Kerstijn; Lijsbet, dochter van Dirck van Heerlaer; Jan van Bol en zijne vrouw Lijsbet; Wergaert, dochter van Willem *den clocghieter*; Aert Grotaert en zijne vrouw Alijt; Kathelijn van Aben; Jan Roverszn van Vladeracken en zijne vrouw Lysbeth; juffrouw Boert van Mekeren; Gerijt van Beers; Gielis die Cup en echtgenoote; Hein Hadelwigh en Lijsbeth zijne vrouw; Margriet, dochter van Jan Pelen; Wouter van der Heyden en Margriet zijne vrouw; Met, de dienstmaagd van Aert Koyts; Heyn Willemszn van der Geest en zijne vrouw Aecht; Mechteld Roest van Empel; Geertruid van Tiel;

1389 Willem Maeszn; juffrouw Mechteld, huisvrouw van Jan van Gemert; Kerstina Crabbarts; Jutta Sghensers; Oda, dochter van Gherijt Heerkens; Lambert, *plaetmeker* en Lijsbeth zijne vrouw; Heylwig, dochter van Boudewijn van Boxtel; de begijn juffrouw Lysbeth van Zoemeren; Hadewig, huisvrouw van Jan Storms; Godeken van Eyndoven en zijne vrouw; Truda van Roestoc; vrouwe Lysbette van Nuwelant, dochter van heer Jan van der Plas; Jacob Gelreman; Dirc van Bergulen; de vrouw van Matheus van Tigelrien; Gode Henric Posteelszn; 1390 Lysbeth van Slipen; Gherijt van Brede en zijne vrouw Heylwig; Willem van den Arennest en zijne vrouw Agnese; Jan den Joede en Lysbeth, zijne vrouw en Oda, hare moeder; Lysbeth van den Haghen; Mercelis van der Werve; Jan Fyeleer en zijne vrouw Bate; Lemken Smeyken en zijne vrouw Mechteld; Heynric die Wit en zijne vrouw Margriet; Lysbeth, dochter van Jan Loekens; Jan van Breugel en zijne vrouw Mos; Godevaert Maerscalc en zijne vrouw Lysbeth; Mergriet van Beerlikem; Peter Witmerij en zijne vrouw Met; Sander van Os en zijne vrouw Margriet; juffrouw Leri van Neynsel; Heynric Boc en Lysbeth, zijne vrouw; Lysbeth, dochter van Meeus van den Berghe; Lysbeth Volkendr, huisvrouw van Corstiaan; Aelbrecht die ketelaer; Heylwich Nollens; Claes Reynkens; Claes *die plaetmeker* en zijne vrouw Geertruid; Lysbeth, huisvrouw van Willem van Oeyen; Heylwich, huisvrouw van Diderich van den Berghelen; Weyndelmoet van der Waerden; Willem van Ghiessen en zijne vrouw Jut; Jan Hicksaertszn; Geryt die Wael; Jut, dochter van Gherijt Vriessen; 1391 Art van Henxthovel; Henric van der Bruggen en zijne vrouw Aleid; Gielis Coys; Everaert van Liedevelt; Dideric den Rover Henrick Janszn; Aleit, weduwe van Willem van den Sande; Katherine van Maren; Margriet, weduwe van Jan Byen van Oesterwijc; Jan Hubenzoon en zijne vrouw Yda; Jan van Ghemert, de schout; Jan Hollander en zijne vrouw Lysbeth van Alfen; Elias, zoon van Steven Weert; Henric die Lewe *die moelner*; Henrick Bierman; Jan

Moens en zijne vrouw Hille; Maarten Moins, Aleid zijne vrouw, Gerijt en Lysbeth, zijne kinderen, en zoo gaat het in voormelde rekeningen voort tot en met het jaar 1380. Ik deelde voorzegde namen mede om aan te toonen, dat de Lieve Vrouwe Broederschap in den beginne lang zoo'n aristocratische vereeniging niet was als zij in lateren tijd geworden is; zij was toch, zooals uit voorschreven ledenlijst duidelijk blijkt, oorspronkelijk niet anders dan eene vereeniging, bestaande uit alle rangen en klassen der maatschappij, evenals thans nog de broederschappen in de Katholieke Kerk zijn. Het vermoeden is dan ook niet ongewettigd, dat *de gezworen* broeders dezer vereeniging niet eerder uitsluitend uit den voornamen stand genomen zijn 1), dan nadat de Kardinaal van S. Praxedis namens den Paus in 1380 machtiging had verleend om naast de gewone leden ook aan te nemen leden, die zich tot niets anders verbonden dan tot de betaling van het entréegeld 2).

De leden dezer Broederschap hielden aanvankelijk hunne vergaderingen op eene verdieping van den toren der St. Janskerk, die zij daartoe in 1374 op eigen kosten in orde brachten; zij zullen aldaar zijn blijven vergaderen totdat Gijsbert van der Poerten, priester en hun gezworen broeder, in het jaar 1483 aan hunne Broederschap schonk het in de Hinthamerstraat staand gebouw, geheeten *de Pauw*, dat naar haar den naam van de *Lieve Vrouwe poort* kreeg. Vóór dat de Broederschap dit huis gekregen had hielden hare leden hunne maaltijden in de huizen van geestelijke heeren, die daarvoor betaling ontvingen, zooals o.a. de rekening van 1386 als volgt vermeldt: *item verteert tot heer Jans huus van Orten met enendeel der bruederen*; ook namen zij hunne maaltijden in openbare herbergen. In 1384 vindt men eerst melding gemaakt van het eten van een

---

1) Men zie over hen J. van Oudenhoven l. c. p. 104.

2) J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 22, die aldaar echter ten onrechte van de kleine Broederschap spreekt.

In 1396 komt onder de nieuw aangenomen leden Jan die grote van Heerlaer als gezworen broeder voor; hij betaalde een hooger entrée aan zijne medebroeders en zusters.

zwaan op die maaltijden; *item verteert tot heer Mathijs Scilders* 1) *doe men den swaen at* 32 sc., zoo staat toch in de rekening van dat jaar. In de rekening van 1396 komen daarover deze twee posten van uitgaaf voor: *item den knecht, die den swaen bracht; item verteert tot Jan Rembouts* (deze was toen een der beide proosten van de Broederschap) *des donre dach na sinte Mathijsdagh biden meysten hoepe van den gesworen bruderen, doe men den swaen at.* De zwanen voor de maaltijden der gezworen broeders werden meestal geschonken door voorname heeren, die men daarom tot eereleden der Broederschap maakte zonder dat ook zij aan de verplichtingen der leden van die broederschap behoefden te voldoen; ter onderscheiding van dezen ontvingen zij wegens de zwanen, die zij schonken, den titel van *Zwanenbroeders.* Volgens J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 4 en 64 werden eerst sedert het jaar 1520 voorname personen tot eereleden der Broederschap benoemd 2).

Vóór dat gezegde Broederschap een eigen gebouw had en ook nog lang daarna werden de aalmoezen, die zij aan de armen gaf, in het Geefhuis uitgedeeld door den H. Geestmeester; voor het uitdeelen van die liefdegaven waren aan haar verscheidene roggepachten vermaakt, die de H. Geestmeester, omdat hij ze uitdeelde, ook moest innen; hierin legde deze echter niet den noodigen ijver aan den dag, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 26 Februari 1562 (Reg. n° 208 f. 274), welke aanvangt als volgt: Condt ende kennelick zy eenygelicken, dat op huyden dato ondergescreven zijn underlinge ende met malkanderen geaccordeert ende overcomen mr. Goijart Lombarts ab Enckevoirt als meester der

---

1) Hij was cantor en werd daarvoor door de Broederschap betaald. In de rekening van 1380 komt over hem deze post van uitgaaf voor: Item verteert tot Heer Mathijs Scilders huyse metten sengheren ende met een deel der broeders boven horen wijn 24 placken.

2) Men zie over andere Zwanenbroeders in den Bosch J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 50.

Taeffele van den H. Geest bijnnen der stad van den Bossch ende met hem mr. Frans van Balen ende mr. Henrich Bloyman, scepene der voirs. stadt ende als provisoiren van voirs. goidtshuyse *ter eenre*; Andries Boudewijns ende mr. Zeger Adriaenzn, proosten van *den Eerw. bruederscappe van ons Liever Vrouwen, gefundeert in de Cathedrael kerck van St. Jan Evangelisten* bijnnen der voirs. stadt, *ter ander zyde* inne presentie ende bywesen mr. Henrick die Bye, canonick in de voirs. kercke, Gysbrecht Heym, Bartholomeus Loeff, Jacob Bax ende Marten Gerartszn s' Heeren, *geswoiren bruederen der voirs. bruederscappe* ende Henrick van Eynhouts, *swaenbrueder der voirs. bruederscappe,* ende dat van zekere rogpachten ende afterstellen van dien, de voirs. bruederscappe competerende ende by hen den voirs. Meester van de Heilige Geeste, ten tyde wesende, bewesen, te wete, dat die Meester voirs. ende die voirs. Proosten zullen gesamenderhant constitueeren ende mechtich maecken Jasparen Jan Mathijszn, clerk van den voirs. Goidshuyse ende Dominicum Beyens, rentmeester van de voirs. bruederscappe, omne by hen tsamen ende elck besunder de voirs. rogpachten ende d'afterstellen van dien, daer questie om is, met recht oft metter minnen te vervolgen, te manen ende te heyschen etc. ende soo wes afterstellen zullen ontfangen worden, sullen wesen tot profyte van de Heilige Geest voirs. (waarna nog geregeld werd wat er zoude moeten gebeuren als de roggepachten niet binnen kwamen).

De H. Geestmeester bleef ondanks dit contract toch nog nalatig in het invorderen der roggepachten, welke de Broederschap voor het uitdeelen van aalmoezen bezat; daarom bepaalde zij 22 October 1590 (Reg. n° 653 f. 293) het volgende: *Alzoe d' eerwerdige broederschap van onsz Lieven Vrouwen, geerigeert in der kercke van Sint Jans Evangeliste binnen dese stadt van Shertogenbossche*, uyt oirsaecke van sekere fundatien, by versceydene persoonen gefundeert, gehouden was jaerlicx te doene twelff spijnden op sekere daegen, daertoe geordineert, te wetene vier generael spijnden opte vier sater-

dagen, als de voirs. bruederscap haere gemeyne exequien doet; item noch eene spijnde van wege Jan Sloetels ende Caterynen, zyne huysvrouw; eene van wege Peter Witmerij; eene van wegen Goel Screymaekers; eene van wege heer Aert van Scyndel; eene van wegen Wouter Coptiten; eene gefundeert by Jan Pels Geritssoen; eene geordineert by Mechtelt Kemp ende alnoch eene by Jannen Scilder geordineert, welcke voirs. spijnden de Proesten der voirs. broederscappe jaerlicx gewoenlick waeren geweest te doene ende laeten gescieden doer handen ende by middele des Heylich Geestmeesters binnen der voirs. stadt, die daervoer was boerende ende ontfangende soe veele rogs, als daertoe behoirden ende tot dien fine seeckere coinventien metten voirs. meester der Taefele des Heylichs Geest aengegaen ende denselven meester ende sijn clerck volcomen procuratie ende macht gegeven hadden omme de rogpachten, tot voirs. spijnden beset, gemaect ende geordineert, jaerlijcx te ontfangen ende 't recht van dyen te voirderen, te wetene totter spijnde, gefundeert by Goel Screymeker, vijff mudden sess sester rogge ende tweede ende twentich scellingen paym. ende tot elcke van de andere spijnden jaerlijcx sess mudden rogge, mitsgaders alnoch vier sesster rogge omme die uyt te reyken, jaarlijcx der groote infirmarien opten Beghijnhoff, den Gasthuyse Aert Heyme opten Wijntmolenberch, den Gasthuyse by Sints Anthoniscapelle ende den Gasthuyse Heer Henricx van Neynsel ende ten effecte van dyen alle de brieven ende munimenten, van de voirs. roggepachten mentioneerende, den voirs. Heylich Geestmeester hadden overgelevert, van dewelcke brieven de copiën bescreven staen in een boecke, bezegelt metten heeren scepene segelen deser stadt, behoudelick, dat de voirs. procuratie gedueren soude ten wederroepen der voirs. bruederscap ofte proesten derselver ende onder andere conditiën ende voirwaerden, breeder begrepen inne versceyden scepenbrieven, geregistreert in een boecke, behoirlick besegelt, ende alsoe die voirs. bruederscap bevijndt de voirs. spijnden volgende de fundatiën derselver ende conventien metten Heylich

Geestmeester als voirs. is daer aff gemaect, nyet gedaen te worden ende daerinne gebreck te vallen, hoewel de voirs. Heylich Geestmeester van wege der bruederscappe daertoe is versocht geweest ende gerequireert omme dienvolgens de fundatiën ende conventiën voirs. te doene, maer sulx is refuserende, verclaerende hem tegenwoerdelick nyet mogelijck te zyne de voirs. spijnden te comen doene, daer nochtans de conscientiën der proesten int doene van eenige van dyen mede zijn belast ende omme alsulcke faulte ende gebreck te voercomen:

Soe eest, dat op huyden dato ondergescreven de voirs. broederscap in notabilen getalle vergadert zijnde, te wetene heer Floris Masschereel, commandeur tot Vucht, heer ende meester Peter van de Water, canonick der kercke voirs., heer ende meester Willem Cuypers, canonick tot Boxtel, Mathijs van der Meer ende Goyart van Vlierden, tegenwoerdige proesten, Joncker Goeswijn van Brecht, meester Goyart Lombarts van Enckevoirt, Cornelis van der Moelen, meester Zeger Adriaenszn, Wouter Scellens, Henrick de Hont de oude, meester Marten Moins, meester Dierck van Vechel, meester Willem van Reys, meester Herman Pelgrom, meester Gerart van den Berge, Symon van de Water, Jacob de Cock ende meester Jacob van Balen, alle bruederen der voirs. bruederscappe ende hebben eendrachtelick in den name ende van wegen derselve bruederscap, volgende de conditie, in de voirs. conventie begrepen, de procuratie ende mechtichscappe des Meester der Tafele van den Heylige Geeste omme de voirs. rogpachten te innen, manen, ontfangen ende met recht vervolgen oft voirderen, ennichsins gegeven ende verleent, geheel ende all wederroepen, gedoot of te nyet gedaen, wederroepen ende doen te nyet mits desen ende omme deselve revocatie voorts te effectueren heeft de voirs. bruederscap geconstitueert ende mechtich gemaect, constitueert ende maect mechtich mits desen den voirn. Mathijs van der Meer ende Goyarden van Vlierden, tegenwoerdige proosten der voirs. bruederscap, gevende en verleenende denselve volcomen macht ende auctoriteyt, de brieven ende muni-

menten, mentionnerende van de voirs. rogpachten, den Meester der Tafele van den Heylige Geest voer de voirs. spijnden overgegeven, van denselve te eyschen ende tot behoeff der bruederscap te ontfangen ende weder over te nemen, enz. Getuygen waren hierover scepene inne Shertogenbossche de voirs. Goeswijn van Brecht, Goyart Lombarts van Enckevoirt ende Jacob van Balen. Gegeven den 22 Octobri 1590.

Hoezeer ook de Broederschap thans van wezen moge veranderd zijn, zoo besteedt zij toch nog altijd voor de armen de gelden, die haar daartoe vermaakt zijn.

Behalve het huis de Pauw en de voormelde roggepachten bezat zij ook nog andere roggepachten, wier inkomsten zij voor kerkelijke doeleinden, de bezoldiging harer proosten en kerkelijke bedienaren en de bekostiging harer maaltijden besteedde; eveneens bezat zij het naast haar gezegd gebouw O. waarts staand huis *de Zalm*; dit huis, dat nog in de eerste helft der 19e eeuw een prachtigen houten voorgevel had, behoorde nog in het jaar 1606 aan deze Broederschap; het werd alstoen gezegd afkomstig te zijn van Joost Pijnappel 1).

Hoe deze Broederschap in het jaar 1642 geheelenal van wezen en karakter veranderde, doordien zij van eene kerkelijke vereeniging, wat zij tot dusverre was geweest, eene zuiver wereldlijke werd, en van hare voorgangster niets anders overnam dan de armenbedeeling en de bezittingen en hoe toen het aantal harer leden werd teruggebracht tot het getal van 36, waarvan de eene helft Katholiek en de andere helft Protestant zoude zijn, deelde ik uitvoerig mede in Taxandria XIII p. 3 en vlgd.

Haar gebouw liet men toen echter in denzelfden staat als dien, waarin het sedert het jaar 1535, als wanneer de Broederschap het verbouwde 2), was geweest. Deze bouw bestond uit eene monumentale poort, welke toegang gaf tot een open gang, waarlangs men het vereenigingsgebouw bereikte, dat aan

---

1) Reg no 250 f 435.

2) J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 73 en 74; voor Jan Darkness leze men daar: Jan Darkenis.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer

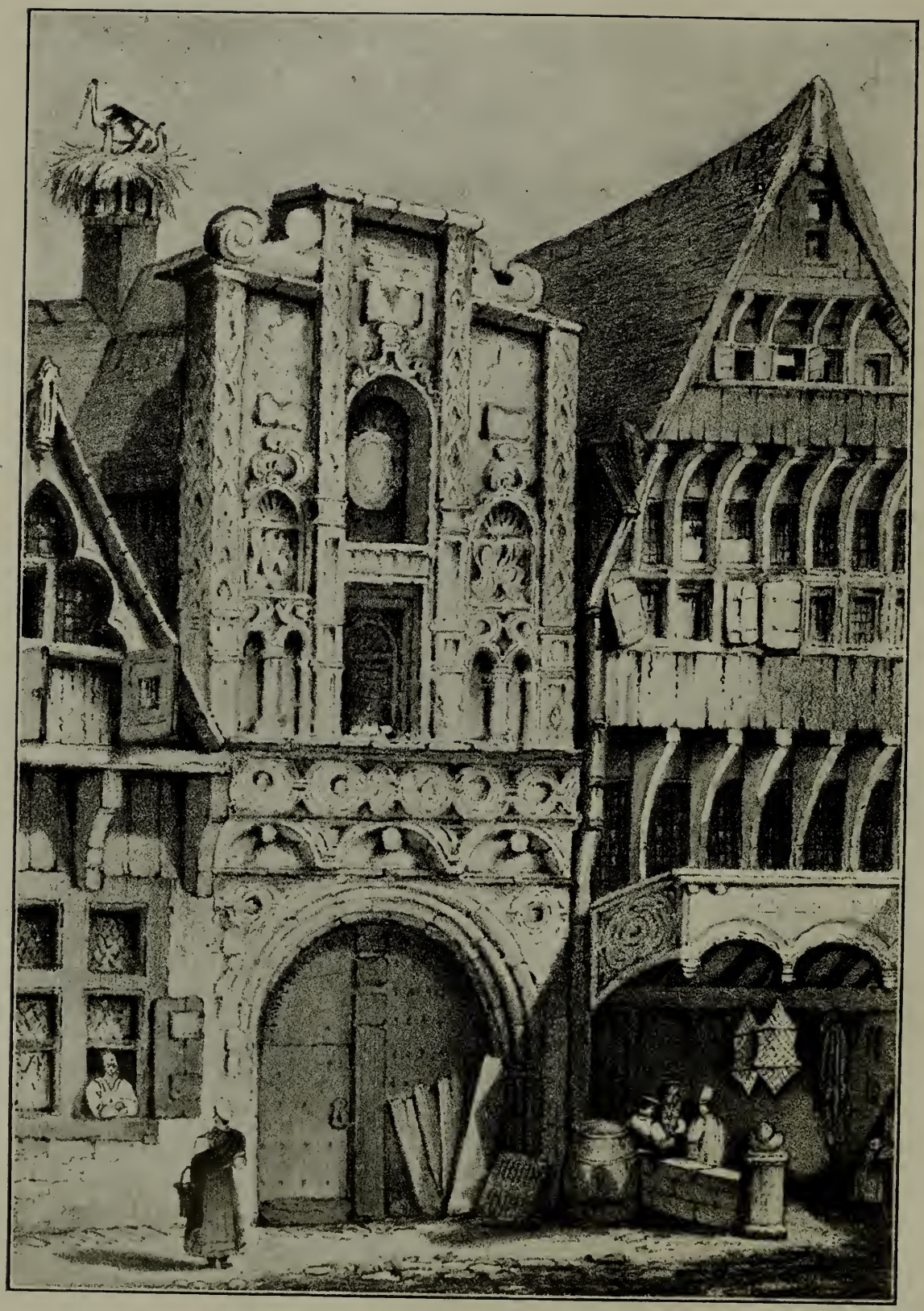

DE LIEVE VROUWEPOORT EN HET HUIS DE ZALM OMSTREEKS 1832.

Behoort bij blz. 163.

dien open gang gelegen was. Behalve de poort had de bouw aan de straatzijde twee oude geveltjes, welke ingemetseld waren in het vereenigingsgebouw en bijzondere woninkjes vormden, die als zoodanig door de Broederschap verhuurd werden. Beiden, zoowel den voorgevel aan den straatkant, als het vereenigingsgebouw aan de achterplaats, vindt men afgebeeld in het Geschiedkundig mengelwerk over de provincie Noord-Brabant, door Dr. C. R. Hermans uitgegeven in 1841, deel II blz. 60 en vlgd. en in het Tijdschrift van Sassen voor N.-Brab. Gesch., Taal- en Letterkunde III p. 25. Voorts bestaan er nog afbeeldingen van den voorgevel van dat oude gebouw in de prentenverzameling van het Prov. Genootschap voor kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, waaronder vooral uitmunt eene uitvoerige schets van Nolthenius de Man, gedagteekend 1832.

Op den 12^{den} van Grasmaand 1839 werd in de Proostenvergadering der Ill. Lieve vrouwe Broederschap medegedeeld, dat de heer Mr. N. F. Sassen van het Algemeen Armbestuur had gekocht het aan de Westzijde van het gebouw der Broederschap gelegen huis; dat hij van plan was dit te sloopen en dat dientengevolge een groot deel van het Vereenigingslokaal der Broederschap, hetgeen door de te sloopen woning gesteund werd, zoude instorten, terwijl voor het overige de oude poort en de huisjes der Broederschap in een zeer bouwvalligen toestand verkeerden. Er werd daarom tot een geheelen herbouw van het gebouw der Broederschap besloten en daarvoor werd eene commissie benoemd, bestaande uit de heeren F. Gordon, regeerend proost, J. F. van Rijckevorsel, Jhr. Mr. E. van Meeuwen, J. Vermeulen, Jhr. Mr. A. van Thye Hannes, J. de Bergh, Mr. P. S. van Son en Verhellouw, griffier. Deze commissie zette zich aan het werk en nadat eerst was aangenomen en later was verworpen een plan, waarbij de oude, monumentale poort behouden was, werd het plan opgemaakt, waarnaar het tegenwoordige gebouw werd opgericht. Voordat men hiertoe overging verliepen echter nog enkele jaren, omdat de geldmiddelen

eenige zorg baarden, die werd weggenomen door eene gift van fl. 2000 van Z. M. den toenmaligen Koning en eene gift van fl 400 van Z.K. Hoogheid den Prins van Oranje, als Zwanenbroeders.

Eindelijk werd den 11 April 1846 de eerste steen van het tegenwoordig gebouw gelegd, hetgeen door Mr. Petrus Simon van Son, President van het Provinciaal gerechtshof van Noordbrabant, in een Latijnsch document werd gestaafd. Het is van den volgenden inhoud : Lectori, fratribusque carissimis salutem, Concordiam, Pacem. Omnia tempus habent. Hoc in loco situm fuit antiquo conditum fastigium, cujus effigies Posteris picta est, quamque illis cautim conservare mandamus. Aedes ista cum adjacentibus terris, horto, ponte et portis ante saecula tria et annos sexaginta tres a reverendo hujus confraternitatis fratre Gysberto van der Porten, ex consanguiniis nobilissimi Gerardi de Uden, societatis hujus conditoris 1318, orta, anno 1483 tertia februarii suo testamento donata, ad annum 1839 stetit et huic confraternitati in usu fuit, quo anno tandem vetustate obsoluta in ruinas cecidit.

Confraternitas post varias deliberationes de reaedificando aedificio, post differentia proposita, projecta et examina, quibus formis istud relevandum foret, post annos sex in sua sessione generali, trigesima Septembris anni praeteriti, stilo renascenti gothico structuram expositam amplectens decretavit, executionem reverendis fratribus van Son, van Meeuwen juniori, van Thye Hannes juniori, Versfelt et van de Mortel mandavit.

Tantae molis erat renovatam condere Sedem!

Postquam igitur praeparata essent omnia, ut lapis primis poneretur, convenierunt Provisores et fratres antiquum in locum undecima mensis Aprilis, die Sabathi, hora promeridiana, Dominus Provisor V. A. van Ryckevorsel, gremio pellito apte vestitus progreditur, trullam dextra tenens calce sufficiente obliteratam, tum anipuit lapidem sinistra, ponitque illum in locum a domino architecto J. H. Laffertee indicatum, exclamantibus congregatis: positus est lapis primus aedificii confraternati nostrae constituendi!

Post haec dominus Provisor promittit aedificium constructum, suo tempore solemniter et laute fore inaugurandum, quod congregati omnes toto animo et corde accipiunt, provisorem de opere fonfecto felicitantes, eum seseque invicem perlubenter salutantes.

De daarbij bedoelde plechtige en vrolijke maaltijd had plaats op 28 van Wynmaand 1847 en de alstoen door genoemden Mr. P. S. van Son gehouden redevoering is letterlijk bewaard gebleven.

Ook de zoon van Mr. P. S. van Son, de latere Minister Mr. J. B. van Son, was lid der Broederschap, wier tegenwoordig doel hij in een nog aanwezig Latijnsch vers heeft vereeuwigd, luidende dit als volgt:

Jura sodalitii longos servata per annos,
Virgine Patronà, cernis in hacce domo.
Hic fraternus amor vixdum socianda coëgit:
Hic cum plebe Patres, cum Patribusque Duces,
Hic Regum nati, Regum velut ante Parentes,
Permutant sociis sceptra tremenda scyphis.
Adversae sibi sint quà terra patescit et aequor,
Hic coëunt uno Roma, Geneva loco.

Vader en zoon van Son herinneren ons aan het feit hoe geliefd het gebruik der Latijnsche taal, eene groote halve eeuw geleden, onder de ontwikkelde standen nog was.

De gevel van het tegenwoordig gebouw der Broederschap kan niet in de schaduw staan van dien van het vroegere. Gelukkig daarom, dat zich thans eene commissie ,uit haar midden gevormd heeft om aan haar gebouw een gevel te geven, overeenstemmende met haar eerbiedwaardig verleden.

e. Het Neynsels gasthuis.
No. 92.

Westwaarts stond naast de Lieve Vrouwepoort het Neynsels gasthuis, naar zijne collators ook wel het Campens-

gasthuis genaamd. Den 5 Maart 1345 was het door Hendrik van Neynsel, rector van het altaar van St. Catharina in de Bossche St. Janskerk, gesticht voor dertien arme oude vrouwen, waartoe hij zijn voorbedoeld huis bestemde. Tot collator van dit gasthuis benoemde hij een zijner mannelijke bloedverwanten van moederszijde. Tot die bloedverwanten zal behoord hebben J^or^. Johan Christiaan Arnoultszn van Campen 1), want den 8 September 1659 droeg hij zijn recht op dit collatorschap, gelijk zijne voorouders het hadden bezeten, over aan Nicolaas van Zeelst genaamd Burghgraeff (Reg. n° 416 f. 426). In lateren tijd waren de Schepenen van den Bosch in het bezit van dat recht en werden er maar zes arme vrouwen in dit gasthuis verpleegd. Tengevolge van het reeds meermalen aangehaald Decreet van den Franschen Prefect van 1811 werd ook dit gasthuis opgeheven. In 1839 werd het huis, waarin het tot 1811 gevestigd was geweest, verkocht aan mr. Napoleon Franciscus Sassen, advocaat te den Bosch; het had toen nog zijnen oorspronkelijken houten gevel, zooals men dien afgebeeld vindt in het meergemeld Tijdschrift van Sassen I p. 49. Hij brak het in dat jaar geheel af en bouwde er het tegenwoordig heerenhuis voor in de plaats. Mr. N. F. Sassen voornoemd, die behalve advocaat ook nog lid was van de Eerste Kamer der Staten Generaal en voorzitter van het College van Regenten der Godshuizen en Algemeenen Arme te den Bosch en die tevens het hoofd was der Liberale partij in N.-Brabant, werd te Hedel geboren 20 Augustus 1811 uit het huwelijk van Leonardus Antonius Sassen (zoon van Hubertus en Antonia Maria Ruwel) en Johanna de Klein, weduwe de Roock en over-

---

1) Men zie hunne genealogie in Taxandria XIV p. 290, waaraan nog is toe te voegen, dat de vader van den daarin genoemden stamvader was Tyelman van Campen; dat Maarten van Campen ook nog tot kinderen had Goeswijn, Jan en Sophia van Campen; dat de vrouw van Johan van Campen Aertszn heette Snoecx (wier moeder was Yda van Driel Goossensdr) en dat Jor Arndt of Arnoult van Campen, die blijkens eene Bossche Schepenakte van 1642 (Reg. n° 387 f. 598) de zoon was van Johan van Campen Aertszn, in 1659 had een zoon Johan Christiaan.

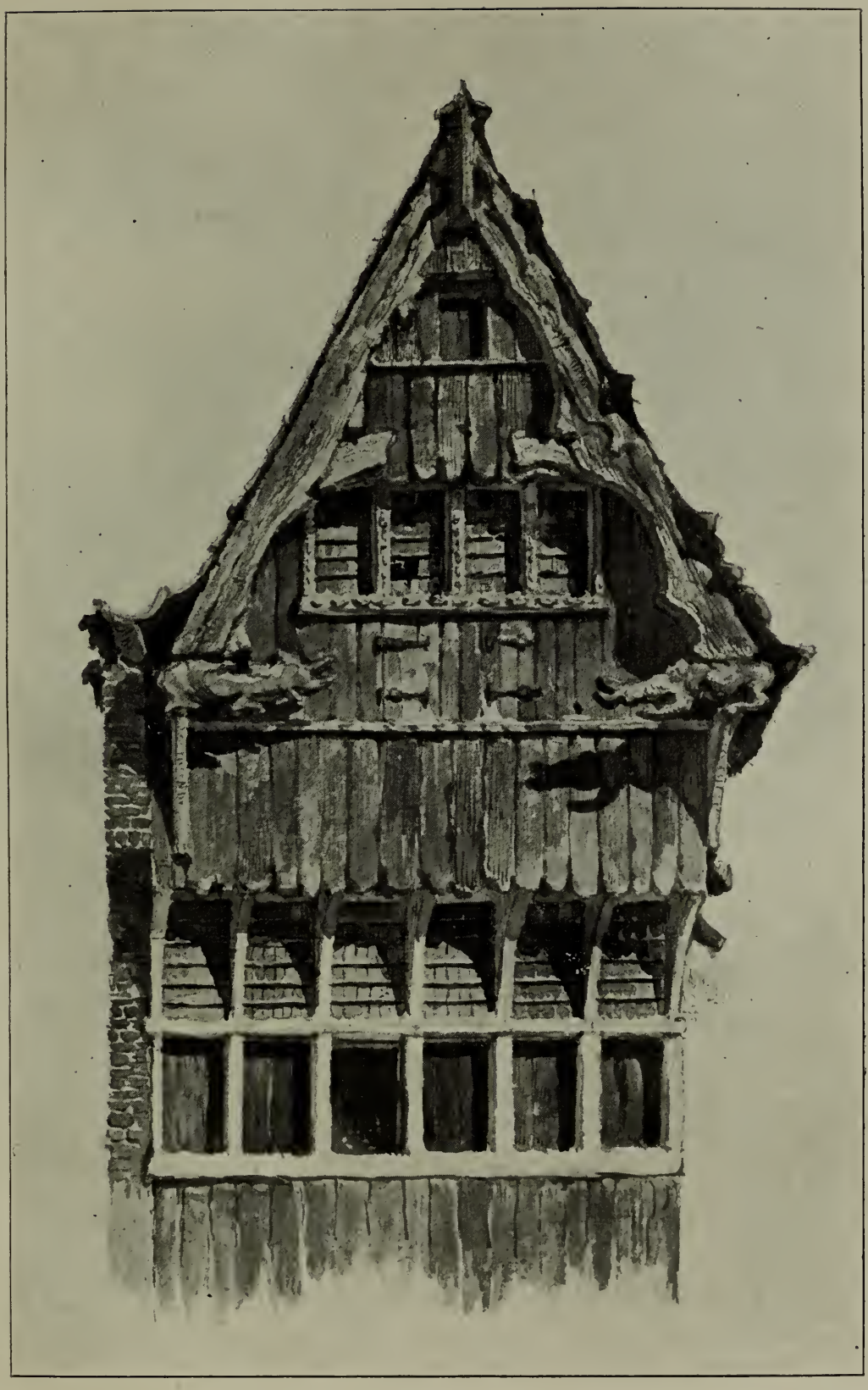

HET VOORMALIG NEYNSELSGASTHUIS.

Behoort bij blz. 166.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

leed in het hierbedoeld huis 25 Januari 1876; zijne vrouw was Anna Hengst, die daarin overleed 27 April 1875.

Ten Westen stond naast dit gebouw een huis, dat eens toebehoorde aan Jan Dachverlies, den man van Goeswina van Varick 1); hij liet het na aan zijne zonen Henrick en Walraaf, van wie de laatstgenoemde den 25 April 1515 (Reg. n° 110 f. 529 v^{so}) zijne helft daarin aan zijnen voornoemden broeder verkocht.

f. Het R. K. bedehuis in de Boerenmouw.

In de Boerenmouw Nos 15 en 17.

De St. Janskerk, welke tegenover dit straatje staat, vermeld ik niet, omdat zij uitvoerig is beschreven zoowel door J. C. A. Hezenmans als door Dr. C. F. Xav. Smits. Op haar kerkhof stond oudtijds tegenover dat straatje een kruisbeeld, waarom dat straatje, hetwelk in eene Bossche Schepenakte van 1532 genaamd wordt *het straetje tegen den Kerkhof over*, ook wel heette *het straetje tegenover het Heilig Kruis*, of wel *tegenover 't groot cruys op St. Janskerkhoff*. Dit kruis was eerst een steenen kruisbeeld; toen het in 1528 door de Lutheranen was vernield, werd het vervangen door een kruisbeeld van metaal 2); dit bleef tegenover het straatje In de Boerenmouw op het St. Janskerkhof staan totdat den Bosch in 1629 aan de Staatschen overging; het werd alstoen door de Katholieke Bosschenaren verborgen, maar de Protestanten ontdekten het in 1641 en hebben het daarop verkocht; naar van Heurn in zijne *Beschrijving* meent is het vervolgens naar Mechelen vervoerd geworden, waarheen volgens hem, na de Reductie van den Bosch in 1629, reeds de meeste sieraden harer kerken waren overgebracht.

Van gezegd straatje wordt in eene Bossche Schepenakte van 1589 gezegd, dat ze gemeenlijk *de Boerenmouw* geheeten

---

1) Dl I p. 436.
2) Men zie hierover Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 40.

wordt, naar van Heurn l. c. gist, omdat het aan den O. hoek van dat straatje staand huis eene boerenmouw tot uithangteeken zoude hebben gehad; zoude die meening juist zijn, dan moet dat huis al reeds vóór langen tijd een zoodanig uithangteeken hebben gevoerd, daar het toch, zeker reeds sedert een tweetal eeuwen, een brouwketel tot uithangteeken heeft.

In eene Bossche Schepenakte van 1640 staat van dit straatje vermeld, dat het aanvankelijk was *eene plaetse, daer men gaet nae de wooninge des Paters van den Convente der Susteren van Orthen, welcke plaetse alsnu geheeten is in den Boerenmouw.*

In dat straatje stonden oudtijds aan de overzijde der Dieze, rechts als men van uit de Hinthamerstraat daarin kwam, naast elkander twee huizen; ze waren eens het eigendom van mr. Willem van den Bosch (de Busco), van wien zij vererfden op diens dochter Aleid, weduwe van Zeger, den zoon van Jan Goyartszn van Hedel; later behoorden zij toe aan Henrick de Heusch, (zoon van Arnold Henrickszn) en zijne echtgenoote Martha van Hedel, dochter van genoemden Zeger van Hedel; bij de verdeeling hunner nalatenschappen, welke in 1573 plaats had (Reg. n°. 651 f. 229), — als wanneer die huizen gezegd werden te zijn: *een poirte, een huys, ledige erfenisse, gemeynlijk genoempt een plaets sche, hoff, afterhuys, gestaen ende gelegen inne der Hinthamerstraet in een straet aldaer, als men gaat naer den Susteren van Orthen tegen Heylich Cruys over, naest de woninge des paters van den Susteren van Orthen; ende alnoch een ander huys ende erve, gestaen ende gelegen binnen der voirs. poirte ter Diese waert, mitsgaeders een cleyn plaetsken daer vooraen gelegen,* — werden zij toebedeeld aan Everard van de Water, raad van den Bosch, (zoon van Jan Everardszoon), als man van Elisabeth de Heusch, de dochter van laatstgenoemde echtelieden; deze verkocht daarop van die beide huizen het laatstbedoelde 9 September 1573 (Reg. n°. 221 f. 435) aan heer en mr. Cornelis Eymbertszn, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch; dat huis werd alstoen gezegd te staan roerlings bij

de steenen brug, in voormeld straatje gelegen, tusschen de Dieze *ex uno* en het eerstbedoeld huisvan den verkooper *ex alio*. De executeurs van het testament van genoemden mr. Cornelis verkochten het vervolgens in 1595 (Reg. n°. 292 f. 118) aan Apolonia de Kesselaer Jansdr, woonachtig te Antwerpen.

Het eerstbedoeld huis werd door voornoemden Everard van de Water 7 October 1573 (Reg. n°. 222 f. 329), als wanneer het gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats, achterhuis en poort, staande tusschen de Dieze en het erf van genoemden Eymberts *ex uno* en het erf van voornoemd klooster *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf der Lieve Vrouwe Broederschap, verkocht aan heer en mr. Leonard Roelofszn van Erp, priester en beneficiaat der gezegde kerk. Het werd daarna getransporteerd als volgt:

13 **Mei** 1587 (Reg. n° 231 f. 140). Roelof, zoon van Henrick van Uden genaamd van Erp, als weduwnaar van Jutte, dochter van Leonard van Aelst, doet afstand van den tocht van laatstbedoeld huis c.a., dat verkocht was geweest aan voornoemden mr. Leonard Roelofszn van Erp, ten behoeve van Peter, zoon van Anthonis Willemszn van Gemert, als man van Francisca, dochter van Henrick van Uden genaamd van Erp zoon van Henrick, den zoon van genoemden Roelof, waarna genoemde Peter van Gemert het verkoopt aan Willem van Vechel Henrickszoon.

8 **Februari** 1596 (Reg. n° 293 f 179). Voornoemde Willem van Vechel Henrickszoon verkoopt het aan Peter van Gemert, zoon van Anthonis Willemzn voornoemd.

4 **Januari** 1600 (Reg. n° 263 f. 195 v^{so}). Laatstgenoemde draagt het in ruil over aan heer en mr. Reynder Colve (of Colff), priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch en pastoor te Lith.

24 **December** 1613 (Reg. n° 314 f. 70). Jacob, zoon van Sebastiaan Colff; Jan Hendrikszn van der Meer als man van Anna en Jan, zoon van Jan Willemszn, als man van Mechteld, dochters van genoemden Sebastiaan Colff, zijnde zij

allen erfgenamen van voornoemden mr. Reynder Colve (of Colff), den broeder van Sebastiaan voorzegd, verkoopen het aan mr. Paulus Havens, priester, cantor en kanonik van het Kapittel der meergezegde kerk en pastoor van het Groot Ziekengasthuis te den Bosch.

De executeurs van het testament van dezen laatste en diens testamentaire erfgenamen Gerard Havens, Aert Pauwels en Henriksken Havens, verkochten het 17 Februari 1628 (Reg. n° 330 f. 137) aan mr. Laureyns Janszn de Leeuw, eerst raad van den Bosch, daarna stadhouder van den Drossaard der stad en lande van Breda; het heette toen te zijn: *huys met eenen schoonen nieuwen sadel ende camerken daeraen gemaect, afterhuys, poorte ende twee hoven, staende tegenover den Heyligen Cruys in eene plaetse, daer men gaet nae de wooninghe des Paters van den Convente der Susteren van Orthen, tusschen erffenisse des voors. Convents ex uno ende tusschen 't gemeyn water, die Diese genoempt ende den erve der wedue Jor. Johans van Campen ex alio.* Francheleyne van der Borcht, de huisvrouw van genoemden de Leeuw, ruilde het 15 Juli 1631 met Petronella Creeft, dochter van mr. Otto Creeft, tegen de bouwhoeve van deze, genaamd de Zaalhovel, gelegen te Velp bij Grave, waarna genoemde Petronella Creeft dit huis 27 Maart 1640 (Reg. n° 383 f. 309) verkocht aan Catharina, dochter van Jan Geritszn en weduwe van Henrick Arndszn de Roy. Van haar werd dit huis geërfd door mr. Henrick de Roy, zoon van wijlen Arnd Henrickszn de Roy, die 29 Augustus 1651 aan zijnen oom Cornelis Henrickszn Cierneels volmacht gaf om het te verkoopen; te voren had hij het reeds verhuurd aan Elizabeth, dochter van Hendrick de Bruyn, die dan ook den 15 September 1646 in dat huis (haar woonhuis in de Boerenmouw, zoo staat in haar testament) ten overstaan van den Bosschen notaris de Louw (Not. Reg. n° 30 f. 210) maakte haar testament, waarbij zij vroeg begraven te worden in de kerk van het Convent van St. Clara te den Bosch en legaten vermaakte aan: Servaes van Nieupoort en zijne zuster Belicken,

haren neef en nicht; Jenneken, dochter van haren neef Daniel van Zutphen; Jenneken, dochter van Henrick van Susteren en Elysabeth van Zutphen, hare nicht, de zuster van Daniel voornoemd; de kinderen van Goyart Joriszn van Bernagien en Jenneken, de dochter van Gijsbert Danielszn van Zutphen; en Cornelis, den zoon van Henrick Lievens en Anneken Hermans, hare nicht; voor het overige harer nalatenschap stelde zij daarbij tot hare erfgenamen in Judith Woutersdz die Leeuw en Anneken Dircxdr van Helmont *om daarmede te handelen, zooals zy haar heeft medegedeeld*; dit laatste zal denkelijk hierop gedoeld hebben, dat zij laatstbedoeld huis had ingericht tot een geheim R.-Katholiek bedehuis. Het was dit, hetwelk genaamd werd het Oratorium of bedehuis des Heiligen Kruis en door paters Capucynen werd bediend; een der eersten hunner die dit zal gedaan hebben was pater Columbanus, over wien men zie Alph. Mosmans in Taxandria XVIII p. 229 en vlgd. en wiens grafzerk thans gemetseld is in den muur van het voorportaal van het tegenwoordig Capucynenklooster te den Bosch.

Martinus Ackersdyck deed ook invallen in dit bedehuis. Ziehier hoe hij zulks in zijn *Memoriaal* mededeelt:

„Als op den 15 April 1653, soo hebbe ick gestoort een paepsche vergaderinge, dewelcke gehouden werdt in de huysinge, toebehoorende Elysabeth de Bruyn, gestaen achter de Boerenmouwe alhier, maer alsoo daer geen ofte weynich menschen in waeren, die gekent sijn geweest, soo is voor het huys betaelt fl 300 ende daervan aen mijn Heer (den Hoogschout) gegeven fl 248.

Den lesten Februari 1655 geweest mette dienaers achter den Boerenmouw, alwaer wel volck was ingegaen ende echter evenwel niemant gevonden.

Den lesten December 1656 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden achter den Boerenmouw in de huysinge, toebehoorende Lysbet de Bruyn, is voor het huys betaelt de volle peene, etc."

Elisabeth de Bruyn overleed blijkens Alph. Mosmans

t. a. p. omstreeks het jaar 1659 ; haar huis is toen blijkbaar gekomen aan Jan Cierneels en diens echtgenoote, want 24 Juli 1669 (Reg. n° 469 f. 442 v^{so}) verkochten Geertruid, de dochter van Jan Cierneels, voor de eene helft en Jan en Beatrix, kinderen van Mathijs, den zoon van genoemden Jan Cierneels, voor de andere helft aan Hendrick van Susteren : *huys ende hoff, gestaen ende gelegen binnen deser stadt ter plaetse, genoempt Acht den Boerenmou, neffens erve des Orten clooster ex uno ende neffens het waeter aldaer vlietende ende juffr. Costerius* 1) *ex alio, streckende van de plaetse ofte straete tot op erve, toecomende de Eerw. Broederschap deser stadt, soo ende gelijck tselve hun mits doot ende aflyvicheyt van henne ouders is aengestorven.* Op den rug van het van deze akte gemaakt afschrift staat geschreven : *huysinge, daer de Paters Capucinen woonen.*

Hendrick van Susteren was, zooals wij zooeven reeds zagen, gehuwd met Elisabeth van Zutphen, van wie hij o. a. had eene dochter Johanna van Susteren, die trouwde met Johan van Beughem en hem schonk eene dochter Johanna Elisabeth van Beughem, die van haren man Anthony van der Vliert o. a. had een zoon mr. Anthony Josephus van der Vliert, griffier van Brugge, welke huwde met Maria Gertrudis Vercamp, (dochter van mr. Johannes Benedictus en Maria Catharina van Emmerick) en bij haar verwekte de na te noemen verkoopers van der Vliert; al deze afstammelingen van Hendrick van Susteren werden successievelijk eigenaars van dit bedehuis zonder daarvan evenwel eigenaars te willen zijn want zij beschouwden zich daarvan slechts als houders voor de Roomsche gemeente van dat bedehuis.

In 1736 werd dit bedehuis door den Graaf van Rechteren, den hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, gesloten, omdat de twee paters Capucynen, welke het bedienden, verdacht werden van de hand te hebben gehad in den overgang van den in Dl II p. 453 genoemden van Lidth de Jeude tot het Katholiek

---

1) Zij zal geweest zijn na te noemen Elisabeth Costerius.

geloof 1); in Augustus 1737 werd het echter weder voor den Katholieken eeredienst geopend en sedert dien kon die daarin ongestoord worden uitgeoefend, zoolang als dit huis als bedehuis bleef bestaan.

De pastorie van dit bedehuis was het huis, hetwelk de kanonik mr. Cornelis Eymbertszn, eigenlijk genaamd mr. Cornelis, zoon van Eymbert Claeszn, als voorzegd, in 1573 had gekocht en wiens executeurs testamentair het 26 Januari 1595 verkochten aan Apolonia de Kesselaer Jansdr. van Antwerpen. Later behoorde dit huis aan J^or^ Johan van Campen Aertszn, die, evenals laatstgenoemde kanonik, ook eigenaar was van het daartegen aanschietend huis, hetwelk in de Hinthamerstraat stond; deze had van zijne vrouw Willemyne Snoecx een zoon Arndt van Campen, kapitein in dienst van den Koning van Spanje, welke van hem deze beide huizen erfde en daarvan het latere pastoriehuis 10 December 1642 verkocht aan Guiliam Donckers, notaris en klerk ter secretarie te den Bosch; het werd alstoen gezegd te zijn: „eene huysinge oft wooninge, gestaen ende gelegen in een strate, genoempt achter den Boerenmouw, tusschen erffenisse Catharina weduwe Hendrix Aertszn van Roy aen d'een zyde ende erffenisse oft huysinge Willems van de Velde ende den gemeynen stroom aen d'ander zyde, streckende van erve der voirn. Catharina van Roy tot aen de gemeyn straete achter den Boerenmouw voirscr."

Hesther van Kessel, dochter van wijlen Dierck van Kessel, secretaris van den Bosch en echtgenoote van voornoemden Donckers, erfde van dezen dit pastoriehuis, dat zij 28 November 1654 verkocht aan mr. Arnold Costerius en Elisabeth Costerius, kinderen van mr. Jan Costerius; het zal toen wel reeds gediend hebben tot pastorie voor de dienstdoende geestelijken van het hierbedoeld R. K. bedehuis.

Den 9 Juli 1773 (Reg. n° 592 f. 55) werd dat bedehuis met de daarbij behoorende pastorie gevest ten name van

---

1) Van Gils Katholijk Meyerijsch Memorieboek p. 110 en 111.

de Roomsche gemeente bij eene akte, waarvan de inhoud is als volgt:

Johan Willem van den Bongaert, koopman te den Bosch, als gemachtigde van Jor Andries van der Vliert, Jor Henricus Josephus van der Vliert 1) en mr. Pieter de Blauwe, raadpensionaris der stad Brugge, als gehuwd met Joanna Elisabeth van der Vliert, kinderen en eenige erfgenamen van wijlen Jor mr. Antoine Joseph van der Vliert, griffier van Brugge, allen wonende te Brugge, en voorts van Arnoldus Costerius, wonende te Roermond, transporteert vermogens de Resolutie der Staten Generaal van 10 Juni 1773 *de Roomsche kerkenhuysinge mitsgaders de wooninge en erve door J(oan) F(ranciscus) Potters, Roomsch Priester, gebruykt wordende, staande ter plaatse genaamt Achter den Boeremouw te samen neffens huys en erve van Jan van Esch ex uno ende neffens de riviere de Dieze ex alio, strekkende voor van de straat of plaats, den Boerenmouw genaamt, achterwaarts tegens erve van de L. V. Broederschap, aan de Roomsche gemeente der voornoemde kerkenhuysinge.*

Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* over den toestand, waarin alstoen dit bedehuis verkeerde, het volgende mede: „Op wat tijd die kerk gebouwd werd, is my niet gebleken. Voorheen werd zy door de Priesters der Kapucynenorde bediend en het oratorie of bedenhuis des heiligen kruis genaamt. Dit gedeelte der kerk, dat klein en laag van verdieping is, staat er nog; in laatere tyden werd er de kerk tegen aangebouwd; deeze kerk is niet groot maar word zeer net onderhouden; in dezelve staat maar een autaar; tegenover denzelven is het oxaal, waarop een orgel staat; deeze kerk word door een Priester en een kapelaan bediend, die naast de kerk eene huizinge hebben, welke zederd eenige jaaren geheel is vernieuwd."

In het jaar 1803 hief de toenmalige Vicarius apostoliek

1) Zijn vrouw was Maria Clara de Peneranda, van wie hij geene kinderen naliet.

dit bedehuis op en benoemde hij deszelfs rector en kapelaan respectievelijk tot pastoor en kapelaan der parochiekerk van St. Jacob te den Bosch ; zij bleven echter de pastorie In de Boerenmouw bewonen totdat het Kerkbestuur der laatstgezegde kerk daarvoor in 1818 hare tegenwoordige pastorie in de Hinthamerstraat kocht ; daarop kwam in eerstgezegd bedehuis en pastorie de societeit Concordia, welke daarin tot het jaar 1866 gevestigd bleef ; thans zijn die gebouwen verbouwd tot een Tehuis voor R. K. militairen en wel onder den naam van Concordia als herinnering aan gemelde societeit, die in laatstgemeld jaar ophield te bestaan.

Aan het eind van het straatje In den Boerenmouw lag vlak naast meerbedoeld bedehuis een deel van het Klooster der Zusters van Orthen, dat in 1692, zooals wij op blz. 137 reeds zagen, door Bernhard Massingh, predikant en professor te den Bosch, van den Staat was gekocht. Van hem erfde het diens zoon mr. Jacobus Massingh, president-schepen van den Bosch, die bij zijn testament, den 3 Januari 1714 verleden voor den Bosschen notaris Pero de Cassemajor, tot zijne erfgenamen instelde :

Jacob Nicolaes van den Steen, heer van Ommeren en Wayestein, burgemeester van Tiel ; Frederik Hendrik van den Steen, kapitein ; Anna Geertuid van den Steen ; Arnolda Margaretha van den Steen, douairière van Daniel Mackay ; François van den Steen, burgemeester van Nijmegen ; Arend Jan van den Steen, schepen van Alkmaar ; Maria Françoise van den Steen, douairière van Philip Didericks ; Wilhelmina Cornelia van den Steen ; Maximiliana Clara van den Steen ; Cornelus Onneus van den Steen, kapitein ; Johan Gerard van den Steen ; Anna Jacoba van Dam, echtgenoote van Christiaan Willem van Benthem, burgemeester van Nijmegen ; Daniel Bruno van Dam en Jacob Arend de Perponcher Zedenitzky, heer van Ellewoutsdijk. Uit de omstandigheid, dat Jacobus Massingh genoemde personen tot zijne erfgenamen instelde, valt op te maken dat hij kinderloos was. Bij deeling kwam daarop

dit gedeelte van het Klooster der Zusters van Orthen aan genoemde Maximiliana Clara van den Steen, woonachtig te Tiel, die het 5 November 1761 (Reg. n° 578 f. 110 v^{so}) verkocht aan Adriana van Wyk, huisvrouw van Simeon Elin, woonachtig te den Bosch; het werd alstoen omschreven als volgt: „huys, hof ende erve, staande ter plaatse, genaamt agter den boerenmouw, zijnde een gedeelte van het geweese Zuster van Orthenclooster."

Tusschen dit laatste huis en de Dieze stond aan de overzijde van het straatje In de Boerenmouw een huis, dat Adrianus van Acht Peterszn als man van Maria van Rijsingen Jansdr 1) 18 December 1589 (Reg. n° 231 f. 340 v^{so}), als wanneer het gezegd werd te zijn: „domus, area, ortus, vacua hereditas et domus posterior seu domus braxatoria, sitae in viculo quodam ex opposito Sanctae Crucis, vulgo appellato *den Boerenmouwe*, juxta monasterium de Orthen, inter hereditatem Episcopi Buscoducensis *ex uno* et inter vicum seu vacuam hereditatem *ex alio*, tendentes a communi aqua ad hereditatem dicti monasterii de Orthen et quondam ortulum ibidem ultra aquam die Diese retro mansionem seu domum Domicelli Johannis Heym", verkocht aan meergenoemde Apolonia de Kesselaer, geboren te Antwerpen, de dochter van Jan de Kesselaer; zij verkocht het 5 Augustus 1595 (Reg. n° 247 f. 381) weder aan Hesther Maes Jansdochter, die het 26 Januari 1615 (Reg. n° 315 f. 183) op hare beurt, als wanneer het werd omschreven als „een huis, erf, tuin, plaats en achterhuis of brouwhuis, staande In den Boerenmouw tusschen het erf van het Bisdom den Bosch *ex uno* en een open erf *ex alio*, strekkende van het water tot aan het erf der Zusters van Orthen", — verkocht aan haren broeder Thomas Maes, collecteur en ontvanger der licenten in het Kwartier van den Bosch. Deze was een zoon van Jan Maes en Hesther Nayen (dochter van Gijsbert, burgemeester van Zalt-Bommel en

1) Haar vader zal geweest zijn Jan Boeyens genaamd van Rysingen, daar deze in 1563 dit huis bezat. Zie Reg. n° 183 f. 574.

van eene van diens vrouwen Joanna Mommer of Joanna Schoock van Neerynen), welke echtelieden behalve hem deze kinderen hadden: Hesther Maes, reeds genoemd, Gijsbert Masius, den bekenden bisschop van den Bosch en Anna Maes, de huisvrouw van Nicolaas Hermans van Driel; (hun zoon was Jan Hermans, eerst deken van de St. Janskerk te den Bosch, daarna van de St. Jacobskerk te Leuven).

Thomas Maes voornoemd was rentmeester der Domeinen of wel van Z. Maj. contributien in het Kwartier van Zalt-Bommel, en huwde met Gervasia Grauwers, die hem deze kinderen schonk: mr. Johan Masius, kanonik der St. Janskerk te den Bosch en zegelaar van het Bisdom van dien naam; Catharina Maes, huisvrouw van mr. Gielis van Elshout, raad en rekenmeester van Gelderland; Hesther Maes, echtgenoote van Jor. Peter van Gestel, president-schepen van den Bosch; Helena, Maria en Anna Maes, huisvrouw van mr. Laureyns van den Eynde, rentmeester van Z. Maj. contributiën in Zuid-Holland, het land van Altena, de Bommel- en Tielerwaard 1). De vijf eerstgenoemde kinderen verkochten 7 April 1625 hunne aandeelen in het hierbedoeld huis aan hunne zuster Anna (Reg. n° 350 f. 426), die 31 Augustus 1632 (Reg. n° 377 f. 402) dat huis weder verkocht aan Johan van den Hovel, schout van Hoogeloon; deze verkocht het 6 December 1640 aan den koopman Willem van de Velde Janszoon, die het 24 September 1664 (Reg. n° 465 f. 406) op zijne beurt verkocht aan Aert van Schijndel; waarschijnlijk werd het ten laste van dezen laatste gerechtelijk uitgewonnen; in elk geval werd het 15 Februari 1670 (Reg. n° 470f. 140) bij gerechtelijken verkoop, als wanneer het gezegd werd te zijn een huis, staande tusschen de Dieze *ex uno* en het erf van het Klooster der Zusters van Orthen *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van het Bisdom, verkocht aan Frederik Hendrik Sweerts de Landas, heer van Baarschot en schepen van den Bosch, die

1) Men zie over de familie Maes nog Taxandria XVII p. 217.

het 5 Mei 1698 (Reg. n° 511 f. 42) weder verkocht aan Aldegonda van der Vliert Huybertsdr, weduwe van Johan van Griensven en aan Catharina van Nieuwenhuysen; het werd toen gezegd te staan Achter de Boerenmouw tusschen de Dieze eenerzijds en het erf van den predikant Massingh anderzijds en zich uit te strekken tot aan het erf van den „Commandeur" van den Bosch.

De erfgenamen van genoemde Aldegonda van der Vliert, zijnde: *a.* de zes minderjarige kinderen van Anthony van der Vliert en Johanna Elisabeth van Beughem, onder welken Anthony Josephus en Maria Johanna van der Vliert; *b* Anneke van Rundt weduwe van Peter van der Laeck, woonachtig te Boxtel; *c* de gebroeders en zusters Reynier, Johan en Beatrix van Wolfswinckel, en *d* de kinderen van den advocaat Willem Bosch, zijnde Gijsbert Bosch, Beatrix Bosch weduwe van Johan van Velpe en Maria Bosch, verkochten 3 December 1699 (Reg. n° 483 f. 166) hare helft in het hierbedoeld huis aan genoemde Johanna Elisabeth van Beughem, die toen reeds weduwe was van haren voorzegden man; de wederhelft in dat huis kocht zij 12 December 1701 (Reg. n° 484 f 57 v^{so}) van Catharina van Nieuwenhuysen voornoemd.

Van Johanna Elisabeth van Beughem weduwe van der Vliert voorzegd erfde dit huis hare dochter Maria Johanna van der Vliert, die het 23 Maart 1747 (Reg. n° 564 f. 174), als wanneer het werd omschreven als: „eene groote, schoone en wel geleege huysinge met nog een huysje daar nevens aan, staande Agter den Boeren Mouw, *ex uno* de Dies, *ex alio* de President Massing, strekkende van de straat tot op het erve van de huysinge, bewoont werdende by den heere Commandeur der stad," verkocht aan Alida Maria van der Putten weduwe van Mathias de Mele; deze verhuurde het daarop over 1747/48 aan de stad den Bosch tot hospitaal der Engelsche militairen. Van laatstgenoemde weduwe werd dit huis geërfd door hare dochter Petronella Elisabeth de Mele, echtgenoote van Franciscus Ignatius Richters, kapitein der artillerie te Ferrol in

Spanje, die het 15 September 1774 (Reg. n° 584 f. 76) verkocht aan Johannes van Venroy.

g. Het Paleis van Justitie.

Ter plaatse waar dit gebouw thans staat, stonden oudtijds deze huizen: 1° *het Huis van Doerne;* 2° *het Huis van Cloetingen;* 3° *het huis van Jacob Colen.*

1°. Het Huis van Doerne.

Dit huis, zijnde het hoekhuis, dat naar deszelfs latere eigenaren gezegden naam kreeg, behoorde oudtijds toe aan de familie van Amerzoyen 1), ook wel van Amelroye geheeten; daarvan was de oudst bekende Henrick van Amerzoyen Janszoen, die van Jan Dicbier het goed Ten Houte onder St. Oedenrode 2) kocht en die door den Hertog van Brabant werd beleend met: *dat ambacht van de verckenen te besien* 3) *overal in de stat ende meyerien van den Bossche, om dat te bedienen oft van synen weghen te doen bedienen;* hij huwde met Elisabeth van Dordrecht, die hem deze kinderen schonk:

a. Jan van Amerzoyen, na doode zijns vaders in 1454 beleend met het goed Ten Houte en voorschreven ambacht; zijne kinderen waren:

1° Anthonijs van Amerzoyen, 1489 bij doode zijns vaders met het goed Ten Houte en voorschreven ambacht beleend.

2° Lucas van Amerzoyen, 1536 bij doode van zijnen genoemden broeder met het voorschrevene beleend.

3° mr. Everard van Amerzoyen, 1536 bij doode van laatstgenoemde met het voorschrevene beleend.

---

1) Men zie over deze familie Heraldieke Bibliotheek 1876 p. 256.

2) Maria van Boxmeer, dochter van Johan en Margriet van Berckel, en erfdochter van het Leuker te Boxmeer, kocht dit goed in 1663 aan voor haren echtgenoot Jor Michiel van Eyck van Overbrugge, doch verkocht het in 1668 weder aan Walraaf van Arkel, heer van Ammerzoden.

3) D.i. te onderzoeken of zij gortig of trichineus waren.

Zijne kinderen, onder welke Agnese, werden in 1549 na zijnen dood met het voorschrevene beleend 1).

4° Jan van Amerzoyen.

b. Margriet van Amerzoyen, die huwde met Everard van Doerne Everardszoon en hem deze kinderen schonk:

1 Henrick van Doerne; 2 mr. Jan van Doerne, eerst kanonik te den Bosch, daarna te Luik; 3 Catharina van Doerne, huisvrouw van N. van Helmich; 4 Margarethe van Doerne, religieuse te Binderen; 5 Dierick van Doerne, die omstreeks het jaar 1529 stierf en van N. van Beesde, wier moeder eene van Berckel was, twee zonen had: Anthonis en Philips van Doerne, welke laatste omstreeks het jaar 1586 overleed en eenen zoon Jan van Doerne naliet, die het praedikaat van Jonker voerde 2); Everard van Doerne, gesneuveld in den slag van Montigny en Philips van Doerne.

Van de voornoemde kinderen van Everard van Doerne en Margriet van Amerzoyen werd de kanonik van Doerne eigenaar van het hier onder 1° bedoeld huis, zooals blijkt uit eene Schepenakte van den Bosch van 11 Augustus 1529 3), daar toch daarin vermeld staat, dat vermits Domicella Margaretha, weduwe van Everard van Doerne, al haar recht *in domo, area, orto ac domo posteriori, olim Domicellae Elisabeth de Ammerzoyen, suae matris, sitis in Buscoducis ad vicum Hynthamerensem in opposito cimitherii Ecclesiae Sancti Evangelistae inter quondam viculum, quo itur versus mansionem Patris confessoris Sororum de Orthen ex uno et inter hereditatem Bartholdi Back, domini temporalis de Asten, ex alio, tendentes a communi vico usque ad communem aquam ibidem fluentem, hereditarie supportasset Franconi*

---

1) Men zie nog over de van Amerzoyen's het Tijdschrift van Sassen voor N. Brab. Geschiedenis, Taal- en Letterkunde II p. 15 en III p. 30.

2) In eene Schepenakte van den Bosch van 1605 compareerden Henrick en Arnd, gebroeders, Thielman en Margriet, gezusters, kinderen van Everard van Doerne en Christina van Heze Jansdochter.

3) Reg. n° 135 f. 400.

de Langel ad opus Magistri Johannis de Doerne, canonici in Buscoducis, filii domicellae Margarethae et quondam Everardi de Doerne predictorum; en dat vermits vervolgens Lucas, Everard en Jan gebroeders, zonen van Jan van Amerzoyen, voor zich en voor hunne andere broeders en zusters, al hun recht op voorschreven huis, erf en achterhuis hadden verkocht aan Mr. Henrick Pelgrom ten behoeve van voornoemden kanonik mr. Jan van Doerne, derhalve voor hen, schepenen, verschenen is genoemde Heer en Meester Jan van Doerne, zoon van Everard en Margaretha voornoemd, die daarop voorschreven huis, erf en achterhuis verkocht heeft aan Godefridus Grootaert van Os ten behoeve van *Domicellae Margarethae, relictae quondam Everardi de Doerne, filii quondam Henrici de Doerne, quoad ejus ususfructum et ad opus liberorum quondam Everardi de Doerne et domicellae Margarethae predictorum quoad eorum jus hereditarium.*

Laatstgenoemde Everard van Doerne en diens echtgenoote Margaretha, wier kinderen, zooals in gezegde akte staat, het hierbedoeld huis kochten, waren Everard van Doerne, zoon van Henrick voornoemd en heer van Deurne en Liessel, alsmede hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, die woonde te Deurne en stierf 1526 en zijne huisvrouw Margaretha van Vladeracken, erfdochter van het Hof te Tongelre 1), dochter van mr. Johan, heer van Geffen en Anna van der Aa. Hunne kinderen waren:

a. Henrick, 27 November 1527 met Deurne beleend, kanonik te Tongeren, stierf te Maeseyck omstreeks 1545;

b. Jan van Doerne, heer van Deurne en Bakel, waarmede hij 23 November 1545 werd beleend; hij huwde Josina van Erp, dochter van Walraaf, heer van Erp en Vechel en Johanna van Erp. Hunne dochter Margriet van Doerne huwde met Walraaf van Wittenhorst, en schonk hem een zoon Wolfert

---

1) Taxandria V p. 45.

Evert van Wittenhorst, die krachtens testament van zijnen grootvader Jan van Doerne 11 April 1606 met Deurne en Bakel werd beleend;

c. Margaretha, huwde met Reinier van Brederode, heer van Cloetingen, Asten, Reeuwijk en Voshol, zoon van Wolfard en Adriana Bacx, vrouwe van Asten;

d. Maria, huwde met Jan Monicx, heer van Beek 1), zoon van Jan en Sophia Berewout Rutgersdr;

e. Henrick, heer van Liessel, stierf 1604, huwde Maria van Eyck, gestorven 1594, dochter van Roelof, heer van Blaarthem en Heylwich van Berckel;

f. Everard, kanonik te Luik;

g. Anna van Doerne.

Jan van Doerne, heer van Deurne en Bakel, hiervoren onder *b* genoemd, verkocht 17 Maart 1598 (Reg. n° 248 f. 245), *het Huis van Doerne*, dat alstoen gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats, achterhuis en stal, staande in de Hinthamerstraat tusschen een straatje, waardoor men gaat naar het Klooster der Zusters van Orthen en *de Boerenmouwe* geheeten, *ex uno* en het huis van den Bisschop van 's Hertogenbosch *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, — aan Gijsbert Masius, bisschop van den Bosch. Deze kocht het blijkbaar voor zich zelf, zooals blijkt uit den navolgenden inhoud eener schepenakte van gezegde stad van 11 Juli 1615 (Reg. n° 315 f. 429): „Alzoo d'eerweerdichste heere, heer Nicolaas Zoes, bischop der stadt van 's Hertogenbossche, op de presentatie by mynen eerwerdigen heere, heeren ende mr. Johan Hermanni, deken van den Capittele binnen derselver stadt, uut den naeme van de erffgenaeme van mijn Eerweerdichsten heere za. mr. Ghisbertus Masius, oick bischop (als hy leeffden) den voirs. stadt,

---

1) Dit huis werd in eene Bossche Schepenakte van 1598 aldus omschreven: het hoochhuys uut den water opgemetst ende een neerhuys met alle hennen aedificien ende toebehoorten, al te same buyten omgraven wesende ende liggende in de prochie van Beecke by Aerle ter plaetse genoempt opte Donck.

gedaen van aen het voirs. Bisdom te laeten de huysinge ende erffenisse, genoempt *het huys van Doirn*, by zyne Eerw. zal. tegens den Heere van Doirne inne gecocht, — dezelve huysinge mitten toebehoorten van dyen tot behoeff van denselven Bisdomme hadde aengenoemen ende geaccepteert, midts by zyne Eerw. boven de lasten daerop uutgaende, daervoir betaelende de somme van 1800 carol. guld. etc. ende alsoo daernae tusschen mynen eerwerdichsten heere voirs. ende mijn eerw. heere den Deken uut den naeme van de voirs. erffgenaeme des overleden heere Biscop Masius za. ter andere zyden is veraccordeert (over de betaling daarvan enz.) Soo eest, dat om denzelven accoirde voirts te voldoen is gestaen ende gecompareert geweest voir Scepenen ondergeschreven Joffr. Hester Maes, dochter wylen Jans Maes, als eenige geinstitueerde erffgenaeme van wylen Ghisberden Masius voornd, (en heeft) het voirs. huys, erve, hoff, achterhuys ende stallinghe, mit zyne poirten ende andere rechten ende toebehoirten van dyen, gemeynlijck genoempt *het huys van Doirn*, gestaen ende gelegen in de Hinthamerstraet tegensover den kerckhoff van St. Jan Ev. kercke tusschen huys ende erffenisse des voirs. Bisdomps *ex uno* ende tusschen een straetken aldaer, streckende naar den Convente van de Susteren van Orthen, gemeynlijck genoempt den Boerenmouw, *ex alio*, streckende voir van de voirs. gemeyn Hinthamerstraet totten water aldaar vlietende". (door mr. Thomas Pauli Regis als gemachtigde van Jor Johan van Doirne, heer van Deurne en Bakel, 17 Maart 1598 verkocht geweest aan Ghysbert Masius, bisschop van den Bosch) verkocht aan Nicolaes Zoes, bisschop van den Bosch, ten behoeve van dat Bisdom, zijnde dit daartoe geoctroyeerd door de Aartshertogen Albert en Isabella.

2°. Het Huis van Cloetingen.

Naast laatstgemeld huis stond Marktwaarts een huis, dat naar zijne na te melden eigenaren een tijdlang het Huis

van Cloetingen geheeten werd; in het midden daarvan stond het huis der Colen's, waarover nader.

Het Huis van Cloetingen was eerst het eigendom van Berthout Bacx, ook wel Back genaamd, die in 1477 de heerlijkheid Asten kocht van Peter van Vertaing, heer van Heeswijk en Dinther.

Volgens Schutjes Gesch. van het Bisdom den Bosch III p. 145 was genoemde Bacx heer van Tilburg; dit is niet juist, daar deze niet de heerlijkheid van dien naam doch slechts het goed Teynthoven of Tot Inthout, gelegen onder West-Tilburg, bezat, waarmede hij in 1442 werd beleend, evenals zijne voorouders zulks waren geweest. Men kan derhalve uit de beleeningen met dat goed zijne voorouders leeren kennen; dezen waren volgens die akten de volgende:

1° Jan Arnts Bertout Bax soene.

2° Arnt Bertout, Jan Bax soen was.

3° de zoon van dezen laatste, Jan Back van Tilborch, 1435 na doode van zijnen broeder Gheerit Back met dit goed beleend; blijkens het Leenregister van Strick was zijne vrouw Margriet van Broeckhoven 1) en schonk zij hem een zoon, die voornoemde Berthout Bacx 2) was.

Deze Bacx, wiens wapen was: in zilver een schildhoofd van keel, beladen met eenen loopenden leeuw van zilver, terwijl de in Dl II blz. 150 genoemde Bacx'en van Herenthals tot wapen hadden drie gouden klokken (2 en 1) op een veld van sabel, werd in 1442 met voorschreven goed beleend en huwde Maria Wolffaerts, welke reeds in 1448 was overleden 3). Zijn zoon was Jan Bacx, ridder; deze erfde van hem de heerlijkheid Asten en was schepen van den Bosch en Zwanenbroeder der Ill. L. V. Broederschap aldaar; den 11 Febr.

---

1) In Taxandria II p. 154 wordt haar voornaam Machteld genoemd.

2) Hij had blijkens den Nieuwen Catologus der oorkonden enz. van het Prov. Genootsch. van Kunsten en Wetenschap. in N.-Brabant p. 20 ook nog eenen broeder Jan.

3) Volgens Taxandria II p. 154 was zijne vrouw Catharina Monicx.

1508 stierf hij. Zijne vrouw was Adriana van Wylick 1), die hem deze kinderen schonk:

a. Otto Bacx, heer van Asten na doode zijns vaders, was in 1516 reeds overleden; hij bleef ongehuwd doch liet na eenen bastaardzoon Johannes Bacx (of Back).

b. Adriana Bacx. Zij erfde de heerlijkheid Asten van haren genoemden broeder en huwde met 1° Johan van Arkel, heer van Heukelom, Waardenburg en Ammerzoden, die in 1512 stierf; 2° Wolfard van Brederode, zoon van Walraaf, heer van Brederode en Vianen en Margaretha van Borssele, de erfdochter van Cloetingen; door erfenis van zijne moeder werd hij heer van laatstgezegde heerlijkheid; hij woonde meestal te Utrecht en *stierf*, zoo schreef S. van Leeuwen in zijne Batavia Illustrata, *op sijn huys te Oosterwijk in de Kempen* (het huis Duerendael 2), *zijnde* (hij) *onlanx te voren van Brussel gekomen, daar men meind dat hem vergift ingegeven was, anno 1548 en begraven te Vyanen.* Van Adriana Bacx voornoemd had hij deze kinderen:

a. Reinier van Brederode, die volgt;

b. Margaretha van Brederode; zij huwde met Jan van Wittenhorst, heer van Ter Horst in Limburg en raad in de Kanselarij te Arnhem; zij schonk hem een zoon Walraaf van Wittenhorst, heer van Ter Horst, die huwde met Margriet van Doerne, in Dl II blz. 409 reeds vermeld 3).

Margaretha van Brederode, zooevengenoemd, erfde van hare grootmoeder Adriana van Wylick, weduwe van Jan Bacx voornoemd, het hierbedoeld huis, dat zij en haar genoemde echtgenoot vervolgens voor Schepenen van den Bosch op den 28 Augustus 1563 aan haren broeder Reinier verkocht, waarna het den naam van *het Huis van Cloetingen* kreeg. De van dien verkoop opgemaakte akte 4) houdt daarover het volgende in:

---

1) Zij had in 1525 land liggen te Veen bij Heusden.
2) Men zie hierover Taxandria IV blz. 192.
3) Men zie nog Ad. Steffens Gesch. der aloude heerlijkheid Ter Horst blz. 46.
4) Reg. no 183 f. 574.

Jor. Jan van Wytenhorst, drossard van Montfort en en zijne vrouw Margaretha van Brederode, dochter van wijlen Jor. Wolphart, heer van Cloetingen, verkoopen aan Jor Reynier van Brederode, heer tot Cloetingen, Asten, Reewijk en Voshol, *een huys, erve, hoff, boogaert, beemt, poorten ende andere, staende binnen der stadt van 's-Hartogenbossche in de Hijnthamerstraet tegen Sint Janskercke over tussen den huysen ende erven van wylen Everarden van Doern, Jans Boeyens alias van Rysingen ende den Convent van de Susteren van Orthen aen d'een zyde ende den huysen ende erven van den Heyligen Gheest binnen de voirs. stadt ende van Henrixken Colen aen d'andere zyde, streckende van de gemeynde straeten totter stadt walle toe,* zijnde dit huis c. a. aan Margaretha voornoemd vermaakt geweest door wijlen vrouwe Adriana van Wylich, weduwe van Jan Back, ridder.

Gezegde Reinier van Brederode was heer van Asten, Cloetingen en Voshol en stierf in 1584; te Haarlem werd hij begraven; hij huwde met 1° Margaretha van Doerne, de dochter van Everard, heer van Deurne en Liessel en hoogschout van de stad en Meierij van den Bosch en Margaretha van Vladeracken; 2° Helena van Manderscheid. Van zijne eerste vrouw had hij deze kinderen:

a. Henrick van Brederode, heer van Asten, 1573 gesneuveld bij het beleg van Haarlem, huwde Margaretha van Vladeracken, dochter van Gerard, heer van Geffen en Cornelia van Bockhoven. (Hunne dochter Catharina van Brederode, erfdochter van Asten, huwde met Bernard van Merode, heer van Grambais; toen zij weduwe van hem was verkocht zij met haren zoon Floris van Merode de heerlijkheid Asten aan Johan van Salm, heer van Malgre en diens echtgenoote Wilhelmyne Agnes van Merode. Schepenakte van den Bosch van 25 Juni 1640. (Reg. n° 383 f. 469).

b. Walraaf van Brederode, baanderheer van Brederode, Vianen en Ameide, stierf kinderloos 1614, huwde Willemina van Haeften, erfdochter van Nyeveld;

c. Floris van Brederode, heer van Cloetingen, kolonel te en gouverneur van Heusden, alwaar hij in 1599 stierf, huwde Dorothea van Haeften. Zij hadden kinderen.

d. Wolphard van Brederode, eerst domheer te Utrecht, daarna kapitein, werd in 1589 te Geertruidenberg door de Bergverkoopers doodelijk gewond; hij huwde Geertruid van Broekhuysen, van wie hij geene kinderen had.

e. Maximilaan van Brederode, woonachtig op Durendael onder Oisterwijk, huwde Margaretha van Brecht weduwe van Willem van Erp, die hem geene kinderen schonk.

f. Anna van Brederode, huwde in 1596 met Johan van Hornes, baanderheer van Boxtel en heer van Baucignies en Kessel, eerst gouverneur van Dordrecht, daarna van den Bosch, zoon van Philips, baanderheer van Boxtel, enz. en Clara van Renese 1). Zij was zijne derde vrouw en schonk hem geene kinderen.

g. Adriana van Brederode, bezat, denkelijk ten gevolge van haar huwelijk, gezegd huis Durendael, dat zij bij testament van 1 September 1618 vermaakte aan hare moeizegster Catharina van Brederode, die het met haren man Bernard van Merode en met toestemming van hunne kinderen Floris, Anna Magdalena en Janne van Merode in 1628 en 1631 verkocht aan Walraaf vrijheer van Wittenhorst 2), (zoon van Walraaf en Margaretha van Doerne) en aan diens echtgenoote Willemyne Agnes van Merode, ook dochter van Bernard en Catharina van Brederode voornoemd; het werd hun echter niet getransporteerd, weshalve Catharina van Brederode, toen weduwe van haren meergenoemden man, dat huis, hetwelk alstoen gezegd werd te zijn: *een huys ofte casteel, genoempt Duerendael, met zynen neerhoff, hoff, houtgewas, landeryen* enz. *gelegen onder die vryheit van Oisterwijk*, 25 Juni 1640 (Reg. n° 383 f. 459

---

1) Zij was dochter van Frederick van Renesse en Anna van Hamal (Zie Dl I p. 234, alwaar ik haren vader den voornaam Ferry gaf).

2) Men zie over hem Ad. Steffens t. a. p. blz. 67 en vlgd.

en 464) transporteerde aan genoemde Willelmyne Agnes van Brederode, die toen reeds hertrouwd was met voornoemden Johan van Salm 1). Deze verkocht Durendael 15 Januari 1641 aan Henrick van Doerne en diens echtgenoote Anna Magdalena van Merode voornoemd (Reg. n° 384 f. 141) 2).

Adriana van Brederode huwde met 1° Henrick van Merode, heer van Oirschot, die kinderloos stierf 3); 2° Henrick van Riviere, heer van IJzeren, die in 1621 overleed; zij stierf 1619;

h. Margaretha van Brederode, non te Keulen;

i. Susanna van Brederode, abdis te Keulen;

Van zijne tweede vrouw had Reinier van Brederode:

j. Françoise van Brederode, die in 1593 huwde met Hans Philips, baanderheer van Hohensaxen.

Reinier van Brederode deed bij monde van zijnen lasthebber Coenradus Janszn de Confluentia (van Coblentz) 11 Augustus 1571 (Reg. n° 219 f. 522 v^{so}) afstand van den tocht, dien hij als weduwnaar zijner eerste echtgenoote Margaretha van Doerne van *het huis van Cloetingen* had; het werd alstoen gezegd te zijn: domus, area, hereditas vacua, ledige plaetse vocata, porta, necnon introitus et exitus cujusdam alterius portae, stabulum, domus posterior, ortus, pomerium ac petia terrae pasturalis, sibi retro adjacentes, communiter *de huysinge van Cloetingen* nuncupatae en te staan tusschen het huis van de Tafel van den H. Geest, quadam domo Henricae, filiae quondam Jacobi Colen inter dictas duas portas jacente, *ex uno* en tusschen het huis *liberorum domicelli Johannis de Doerne*, het erf van Johannis Naets en het erf der Zusters van Orthen *ex alio*; dien afstand deed hij ten behoeve zijner kinderen Henrick, Walraaf, Floris, Wolphard, Maximiliana, Anna en Adriana van Brederode (de nonnen blijken niet mede

1) Taxandria IV p. 192.
2) Taxandria III blz. 237.
3) Deze Henrick van Doerne was zoon van Everard van Doerne, heer van Liessel (den zoon van Henrick, ook heer van Liessel en Maria van Eyck) en Antonetta van Assendelft.

geteld te hebben); nadat dit geschied was, verkochten die kinderen, de vijf laatstgenoemde hunner, omdat zij nog minderjarig waren, vertegenwoordigd door hunne voogden Gothard, heer van Millendonck, Ghoor, Vronenborch, Meyel enz. en Johannes van Wittenhorst, *het huis van Cloetingen* aan Laurentius Metsius, tweeden bisschop van den Bosch 1). Zooals wij hierna nog zullen zien, kocht deze in 1574 hier nog bij het te midden van dit huis staand huis van Jacob Colen.

Laurentius Metsius kocht die beide huizen niet voor het Bisdom den Bosch, maar voor zich zelf; vandaar dat zij na zijnen dood geërfd werden door zijne bloedverwanten Barbara en Walburgis, dochters van Nycolaus van der Beken en Paulina de Mets, respectievelijke echtgenooten van Mr. Maarten Bardoul en Mr. Johannes Hogaerts Kelders, die het 10 November 1587 2) ruilden met Clemens Crabbeels, als prelaat der Abdij van Tongerloo tegen, zooals wij in Dl. I blz. 397 reeds zagen, het refugiehuis, dat gezegde Abdij in de St. Jorisstraat te den Bosch had staan; gezegde prelaat was reeds in 1584 aan Metsius als bisschop van den Bosch opgevolgd. *Het huis van Cloetingen* werd daarop het refugiehuis der meergezegde Abdij, wat het slechts bleef tot 1590, want, zooals blijkt uit Foppens *Historia Episcopatus Sylvaeducensis* p. 75 stond die Abdij het in dat jaar 3) aan het Bisdom den Bosch af om het te doen dienen tot bisschoppelijk palcis; het werd daarbij omschreven als: *het groot huys van Tongerloo met syne toebehoirten, gestaen binnen die stadt van 's Hertoghenbossche ende nu ter tijt vermangelt op het huys, by den Eerw. Heere den Bisschop Metsius syne erffgenaemen achtergelaeten ende nu by den teghenwoordighen Eerw. Heere Bisschop* 4) *bewoont, geestimeert by gemeyn consent van partye op hondert guldens erffelijck.*

---

1) De eerste bisschop van den Bosch was Franciscus Sonnius.
2) Reg. nº 245 f. 48 en 49.
3) Blijkens R. A. van Zuylen Stadsrekeningen II p. 1069 geschiedde dit reeds in 1587.
4) Crabbeels n.l.

3°. Het huis van Jacob Colen.

Dit huis, dat te midden van het *Huis van Cloetingen* stond, werd van mr. Bartholomeus, priester, geërfd door Jacob Colen Peterszn, die het vergrootte door daarbij 20 Februari 1533 (Reg. n°. 145 f. 107) van den priester mr. Gooswinus, zoon van Jacob Henrickszn, in diens hoedanigheid van rector van het in de St. Janskerk te den Bosch staand altaar van den H. Odulphus, zijnde deze tot dien verkoop gemachtigd door het Kapittel van die kerk, aan te koopen een huis en erf van dat altaar, gelegen in het straatje, loopende tegenover het H. Kruis en het kerkhof van gezegde kerk, welk huis en erf stond tusschen het erf van mr. Nycolaus die Bont *ex uno* en het erf van Heer Gerardus Naetz, kapitularis van voormeld Kapittel, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekte tot aan het erf van genoemden Jacob Colen.

Toen deze laatste was komen te overlijden, nalatende de navolgende kinderen: Henrica, Anna, Maria, Aleid, huisvrouw van Marcelis van Doirn Gerardszoon, Cornelia, huisvrouw van Jan Pijnappel, den zoon van den stadhouder Jan, den zoon van Jan Boudewijnszn 1), Jenneken, echtgenoote van Arnd, den zoon van Eymbert Claeszn en Arnold, werd dit aldus vergrootte huis aan de eerstgenoemde hunner in 1546 (Reg. n° 645 f. 313) toebedeeld en daarbij omschreven als volgt: „huys, erve met eender poorten, hoff ende achterhuys, staende in de Hinthamerstraat recht tegen die kerck over, tusschen het huys ende erve van J^or^ Wolphaert van Brederode, heere van Cloetingen ende syne kinderen aen beide zyden streckende van de voirs. straten totten water.

---

1) De genealogie Pijnappel, staande in Dl. II p. 210, behoort te luiden als volgt:

Jan, de stadhouder, de zoon van Jan Boudewijnszoon Pijnappel, had van Elisabeth, dochter van Gooswijn Hack, deze kinderen:

a Marcelis, die enz.
b Gooswijn, stadhouder enz.
c mr. Simon, priester.
d Jan, die bij Cornelia Colen Jacobsdochter deze kinderen had: 1 Catharina; 2 Maria; 3 Angela; 4 Jacob, huwde enz.; 5 Franchoys huwde enz.

De executeurs van het testament van genoemde Henrica Colen droegen 6 Juli 1574 (Reg. n° 237 f. 144) dit huis, — dat alstoen gezegd werd te zijn: domus, area, ortus ac domus posterior cum quadam porta, sitae in vico Hinthamerensi e regione ecclesiae Sancti Johannis Evangelistae inter hereditatem olim Wolphardi de Brederode, domini temporalis de Cloetingen et suorum liberorum, nunc vero Reverendissimi domini, domini Laurentii Metsii, episcopi Buscoducensis, ex utroque latere, tendentes a communi vico Hinthamerensi ad aquam ibidem retro fluentem," — over aan mr. Petrus van Geffen, kanonik der St. Janskerk te den Bosch en zegelbewaarder van Laurentius Metsius, bisschop van het Bisdom van dien naam, ten behoeve van dien bisschop. Het werd daarna, zooals wij reeds zagen, ook het eigendom van voormeld Bisdom.

Zoo waren dan nu de huizen van Doerne en van Cloetingen en dat van Colen het eigendom van het Bisdom den Bosch geworden; dit maakte ze daarop tot één geheel om dit te doen dienen tot paleis voor zijne bisschoppen; zij waren na Metsius achtereenvolgens: Clemens Crabbeels, Gisbertus Masius, Nicolaus Zoesius en Michael Ophovius. Van Heurn schreef in zijne *Beschryving* over genoemde aaneenbouwing: *de Bossche bisschoppen Crabbeels, Masius en Zoesius hebben veel daaraan* (gemelde huizen n.l.) *verbouwd, zooals uit derzelver wapenschilden, die in het gebouw nog te zien zijn, schijnt te blyken.* Thans is daarin nog alleen het wapen van bisschop Zoesius te zien.

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd ook dit bisschoppelijk paleis door den Staat geconfisqueerd, die het daarop bestemde tot militair kommandement en woning van den kommandant der stad 1).

In 1764 is van wege den Staat voor dit huis een nieuwe

---

1) Tegenover dit gebouw werd op het kerkhof der St. Janskerk, ter plaatse, waar thans een brandspuithuisje der gemeente den Bosch staat, het *corps de garde* of wachthuis van den Kommandant der stad geplaatst.

voorgevel gezet, zijnde die, welken dit gebouw nu nog heeft en van binnen zijn er toen zeer vele verbeteringen in aan gebracht, waarna het was, zoo schreef van Heurn verder, *eene deftige en groote huizinge met een grooten tuin daar achter, welke zich tot aan Stadswal uitstrekt.* Volgens van Heurn kwam eerst in 1629 in den Bosch een militaire kommandant of *kommandeur*, zooals hij dien noemde en was deze aldaar na den gouverneur de hoogste militaire autoriteit; kwam er een nieuwe kommandant in die stad, dan werd hij dan ook door twee gemachtigden uit het College van Schepenen en door den Pensionaris verwelkomd; in het gebed, dat de Predikant van den predikstoel voor de autoriteiten der stad deed, noemde deze hem om dezelfde reden terstond na den Gouverneur en aanvankelijk ging hij in rang voor den Hoogschout; in 1668 schreven echter de Staten Generaal den toenmaligen militairen kommandant van den Bosch, van Tuyl van Bulkestein, voor dat deze overal aan den Hoogschout den voorrang zoude laten. De Regeering van den Bosch gaf jaarlijks aan haren militairen kommandant voor correspondentie en tot onderhoud van goede vriendschap eene toelage van fl 315 en aanvankelijk ook nog turf en kaarsen, doch vanaf het jaar 1643 gaf de stad hem daarvoor jaarlijks 100 ducatons in de plaats; sedert dien ontving hij alzoo van haar elk jaar fl 630; het Kwartier van Maasland gaf hem voorts jaarlijks fl 100 en eenige dorpen in dat en de andere Kwartieren der Bossche Meierij gaven hem daarenboven jaarlijks nog eene kar stroo of hout, een zak knollen en een vet varken, zoodat hij een echt vet baantje had.

In zijne *Beschrijving* geeft van Heurn de navolgende naamlijst der *Kommandeurs* van den Bosch:

1629. J^or^ Philips van Thienen, luitenant-kolonel; hij overleed in 1654 en werd op het hoogkoor der St. Janskerk te den Bosch begraven.

1654. J^or^ Hendrik van Tuyl van Bulkestein, te voren sergeant-majoor van den Bosch, zijnde de benaming voor den onder-kommandant van den Bosch, den derden in rang der mili-

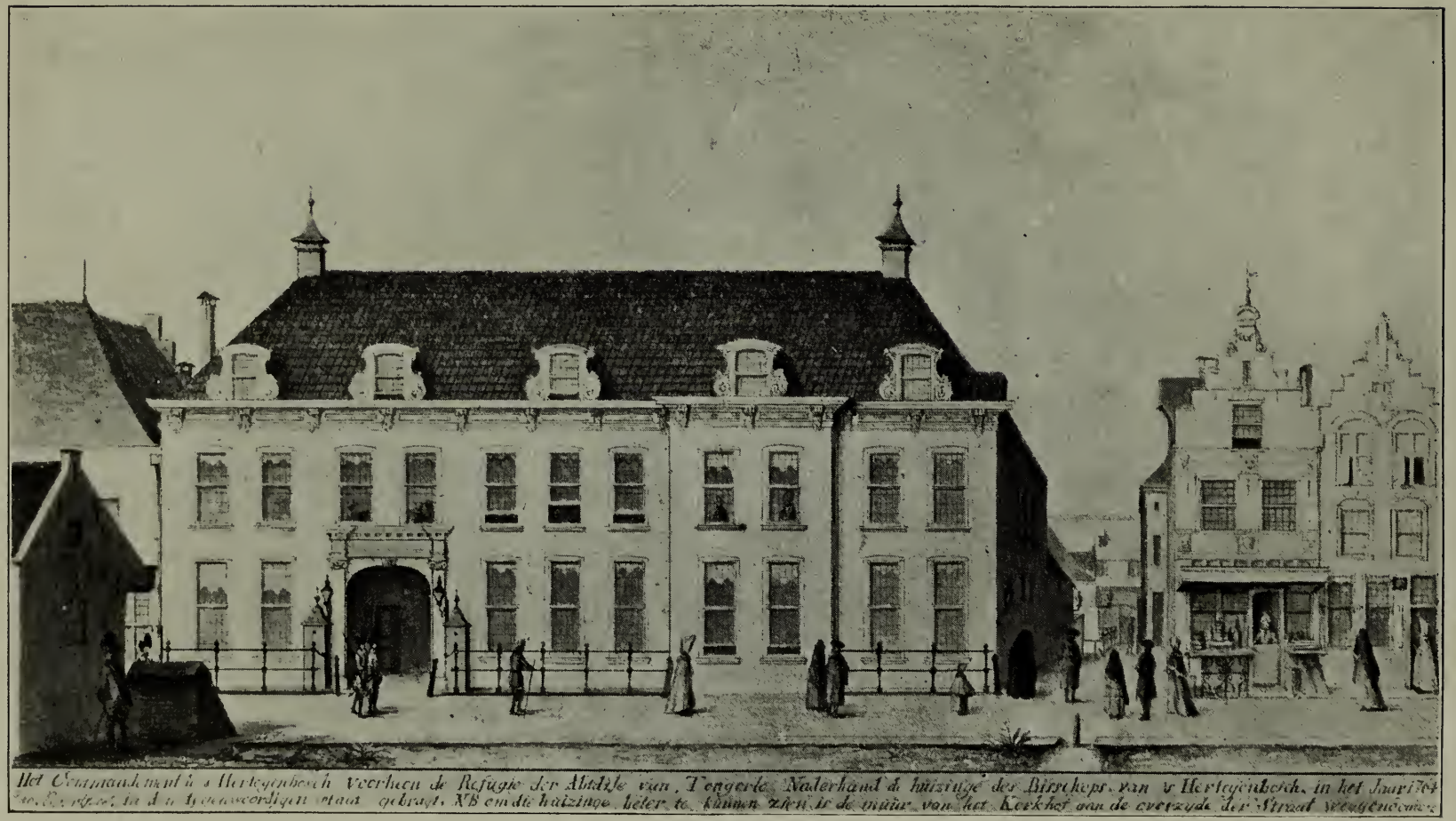

HET MILITAIR KOMMANDEMENT.

Behoort bij blz. 192.

VEREIN
für
Lüneburger Altertümer

taire autoriteiten, welke men aldaar oudtijds had. Eerst in 1629 kwam er een sergeant-majoor, die vanaf 1769 den titel kreeg van groot-majoor; vóór 1629 had men in die stad van af 1585 een wachtmeester gehad, welke door de Regeering van die stad werd aangesteld, omdat zij, sedert zij zich in 1579 met den Koning van Spanje had verzoend, de verdediging van den Bosch op zich had genomen, welke verplichting met de reductie van die stad in 1629 ophield.

1670. Mathias van Asperen, heer van Heeswijk en Dinther.

1688. J^{or} Hendrik van Utenhove, heer van Amelisweerd, te voren sergeant-majoor van den Bosch; hij was ook generaal-majoor der Infanterie en overleed 9 December 1715.

1715. Frederick Thomas d'Yvoi, generaal-majoor, eerst sergeant-majoor te den Bosch. Hij overleed 28 December 1719 en werd in de voormalige kerk te Nuland onder eene houten graftombe begraven, alwaar ter zijner gedachtenis nog dit opschrift in een der glazen werd geplaatst: De hr Fredrik Thomas Ivoy collon^{l} van een regiment infanterie, gener^{l} majoor, gener^{l} quart^{r} meester en commandeur der stad 's-Hertogenbosch, ob. 28 Dec. 1719.

1720. J^{or} Karel Lodewijk baron van Wassenaer, kolonel der dragonders; in 1724 werd hij benoemd tot kommandeur van Yperen.

1724. J^{or} Lambert Joost baron van Hambroek, kolonel der Cavalerie. In 1736 werd hij kommandeur van Stevensweert.

1736. J^{or} Barend baron Bentinck, heer van Werkeren, kolonel der Infanterie. In 1737 werd hij gouverneur van Coevorden.

1737. Willem Benjamin de Guy, eerst kolonel, daarna generaal-majoor der Infanterie. Hij overleed 22 Januari 1755; zijn wapenschild is toen gehangen in de H. Sacramentskapel der St. Janskerk te den Bosch.

1755. J^{or} Johan Roelof baron van Dongen, generaal-majoor; hij overleed 10 Februari 1760; zijn wapenschild werd in dezelfde kapel als dat van zijnen voorganger opgehangen.

1760. Gideon Salomon Deutz, generaal-majoor; was tevens

sergeant-majoor van den Bosch; in 1773 werd hij gouverneur van Bergen op Zoom, alwaar hij 16 Augustus 1784 overleed.

1773. J^or^ Johan Adolph baron van Hardenbroek, generaal-majoor der Infanterie; 19 Januari 1780 werd hij kommandeur van Veurne en in 1784 gouverneur van Bergen op Zoom.

1780. J^or^ Robbert Douglas, generaal-majoor der Infanterie en kolonel van een regiment Mariniers; in 1778 was hij grootmajoor geworden van den Bosch, wat hij bleef totdat hij in 1780 kommandeur van die stad werd; dit laatste bleef hij tot aan hare inneming in 1794 door Pichegru.

Na deze inneming, werd het voormalig Bisschoppelijk Paleis eene kazerne voor de Fransche troepen, waarvan het zeer veel had te lijden; het bleef dit tot 1796, als wanneer het met groote kosten werd ingericht tot het Hof van Justitie van Brabant, hetwelk in 1794 van den Haag, alwaar het den naam droeg van Raad en Leenhove van Brabant en Lande van Overmaze 1), naar den Bosch was overgeplaatst 2); dit paleis bleef daartoe dienst doen tot September 1802, als wanneer gezegd Hof onder den naam van Departementaal Gerechtshof van Brabant naar Breda werd overgebracht; dat Hof bestond toen uit één president en acht raadsheeren, voor wie als eisch was gesteld, dat zij in Noord-Brabant geboren waren en aldaar zes jaren lang gewoond hadden, alsmede dat zij 30 jaren oud en in Nederland gepromoveerd waren; zij waren in 1806 mr. Bernardus Storm, president; mr. Pieter Losecaat, Guilhelmus Josephus van den Heuvel, C. B. van Engelen van Strijen, Lambertus Wilhelmus van der Horst, S. A. N. van Petersom Ramring, Andreas Joseph Hendrik Le Heu, S. B. Jantzon van Nieuwland en Daniel Mobachius Quaat, raden, terwijl toen daarbij fungeerden: als procureur-generaal mr. A. van Adrichem; als griffier mr. Joseph van der Belen en als secretaris Jan

---

1) Het was aldaar in 1591 door de Staten Generaal opgericht.

2) Steph. Hanewinkel Geschied. en Aardrijksk. Beschrijv. der stad en Meierij van den Bosch p. 114 en 246.

Leonard Wierix; het reglement voor dit Hof, zooals het in 1802 door het Departementaal Bestuur van Braband was vastgesteld, is te vinden in het werk van Servaas van de Graaff *Historisch-Statistische Beschrijving van het Koninkrijk Holland* I Dl blz. 131 en vlgd.

Nadat het Departementaal Gerechtshof naar Breda was overgeplaatst, werd gezegd Bisschoppelijk Paleis door de Departementale Rekenkamer van Brabant gebruikt voor hare vergaderplaats tot Augustus 1805, als wanneer het door den Raad van Finantie van Braband, welke haar verving, betrokken werd. De werkkring van dezen Raad, welke uit 5 leden bestond en tot taak had te beheeren alle geldmiddelen en inkomsten, die ten behoeve der gewestelijke kas vloeiden, vindt men omschreven bij van de Graaff t. a. p. blz. 68. Toen die Raad, tengevolge van de inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk, in 1810 ophield te bestaan, werd het Bisschoppelijk Paleis door Keizer Napoleon I wederom tot een zoodanig paleis bestemd en wel voor den door hem voor het Departement van de Monden van Rijn gekozen bisschop Mathias Franciscus van Camp, eene keuze, die de Paus nooit heeft willen bekrachtigen; de val van den grooten Keizer in 1813 was ook die van dezen schismatieken bisschop 1). Wat er daarna met dit gebouw gebeurde, is mij niet kunnen blijken tot aan het jaar 1827; toen werd het ingericht tot paleis van justitie voor het Hof van Assises. In 1838 werd het bestemd voor de zittingen van het Provinciaal Gerechtshof van Noordbrabant, waartoe het personeel in de maand September van dat jaar voor het eerst werd benoemd met mr. P. S. van Son tot president; sedert het herstel van Nederland's onafhankelijkheid in 1813 was tot dusverre recht van hooger beroep geweest: van de civiele vonnissen, door de Rechtbank van den Bosch gewezen, op het Hoog Gerechtshof in den Haag en van de correctioneele vonnissen, door die Rechtbank geveld, op de

---

1) Schutjes t. a. p. II p. 72 en vlgd.

Rechtbank van Middelburg, terwijl de crimineele zaken in eerste en hoogste instantie berecht waren door het Hof van Assises, dat voor Noord-Brabant, als gezegd, in het gewezen Bisschoppelijk Paleis zijne zittingen hield; de Rechtbank van eersten aanleg, die in den Bosch zetelde, hield gedurende al dien tijd hare zittingen op het Stadhuis aldaar, hetwelk zij bleef doen tot het jaar 1840, als wanneer ook zij werd ondergebracht in het voormalig Bisschoppelijk Paleis, dat daartoe aanmerkelijk was vergroot door daaraan de zittingszalen van die Rechtbank en het Hof te bouwen; de Rechtbank had intusschen den naam van Arrondissements-Rechtbank gekregen. 's Lands Regeering houdt dit gebouw thans voor bouwvallig en doet daarom een nieuw paleis van Justitie bouwen aan de St. Jorisstraat ter plaatse waar vroeger de Schuttersbogaard en de Plaats Royaal zich bevonden (Dl I p. 405 en vlgd.)

Zoo zal het niet lang meer duren of ook dit oud-bisschoppelijk paleis wordt aan zijne tegenwoordige bestemming onttrokken.

h. Het Geefhuis.

De eigenlijke benaming van dit huis was oudtijds: *de Tafel van den H. Geest*, doch in den volksmond heette het *het Geefhuis* of *het Spint*; den naam van *geefhuis* pleegt het volk daaraan ook thans nog te geven.

Van Heurn deelt over dit huis in zijne *Beschrijving* het volgende mede:

„Het Armhuis, voorheen de Tafelen des Heiligen Geestes, thans in de stads papieren het Godshuis genaamt den Heiligen Geest en in het gemeen het Geefhuis geheeten, diend tot ondersteuning van arme lieden. Het begin van hetzelve werd doorgaans op het jaar 1268 gesteld 1). Het gebouw staat in de Hinthamerstraat naast de huizinge van den Kommandeur.

---

1) Harraeus Tom. I blz. 276. Grammaye Taxandria cap. x blz. 10. J. v. Oudenhoven Beschr. van 's Hertogenbossche (uitgave 1649) blz. 51.

Het is een groot, oud gevaarte, hetwelk met een poort aan de straat uitkomt en zich tot aan de rivier de Diese uitstrekt. Boven de poort is de Rector of bestierer van het huis in een ouwerwetse zetel uitgehouwen; ter wederzyde van hem staan verscheide korven met brood en andere zaaken, die de armen uitgegeeven werden; dit beeldwerk, schoon oud, zo als uit de Gottische versieringen onder de lijst, waarop het rust, blijkt, is zeer wel uitgevoerd. Door de poort komt men op eene groote plaats; ter linkerzyde van dezelve is de woning van den Rentmeester van het Godshuis den H. Geest 1) en het komtoir van dat Godshuis, recht toe die van den knegt; ter regte de kamer, daar de Regenten in vergaderen en het huis van den klerk 2). Door de poort ter regte zyde is een kamer, daar de oude papieren dezer stigting in bewaard worden. In de Hinthamerstraat ter zyde van de poort staan eenige burgerhuizen, die deeze stichtinge behooren; achter het huis zijn eenige moestuinen en een of twee stallingen, die ten voordeele van dit Godshuis verhuurd worden. Het opperbestier van dit huis, gelijk dat van alle stichtingen, hoord de Regeering (van den Bosch), als oppervoogd, toe. Van de oprigting af stelde zy daarin eenen rector of bestierer aan; deeze werd doorgaans uit de Regeering genomen. In de oudste tyden werd er gemeenlijk een toe verkooren, die geene kinderen had, omdat hij meer iever voor de stichting zoude hebben; behalve deze was er nog een rentmeester, die het inkomen (van de stichting) inmaande en op last van den rector uitgaf. Na het overgaan van de stad (in 1629) is het bestier veranderd en hetzelve in plaats van aan één rector aan vier regenten, alle leden der Regeering, toevertrouwd; van deezen gaat er jaarlijks

---

1) Zijne instructie van 19 Juli 1709, vermeerderd den 20 Nov. 1719, is te vinden in de Notulen van de Regeering van den Bosch van die jaren

2) Hij was de secretaris der Regenten van dit Godshuis en belast met het toezicht op de bedeelingen; zijne betrekking had zeer veel overeenkomst met die van den voormaligen controleur der Bossche Godshuizen. De Schr.

een af en in plaats van hem werd er een ander benoemd; de rentmeester, die ook een lid der Regeering is, word voor den tijd van zes jaaren aangesteld; jaarlijks moet hy rekening doen; de regenten vergaderen, behalve in buitengewoone gevallen, alle woensdagen om tien uuren; de klerk (die de regenten en rentmeester by staat) word voor het leven door de Regeering aangesteld.

Behalve het geld en brood, dat dit Godshuis weekelijks aan de armen uitdeeld, bezorgd het mede de arme weesen, die uit hoofde hunner geboorte tot het Weeshuis 1) niet gerechtigd zijn; zy werden veeltijds daarin door het Armhuis besteld; de regenten dier beide stichtingen hebben hierover een verdrag gemaakt. Het geringste soort van kinderen worden by deezen en geenen binnen de stad of daarbuiten besteld; deeze draagen den naam van *houwkinderen*. Het Armhuis moet bovendien ook het koorn, dat tot onderhoud der kinderen en bedienden van het Weeshuis nodig is, geeven. Den 8 Juni en 26 Aug. 1726 vond de Regeering goed, dat het Armhuis maar met twee derden deelen van de 26 mudden, die hetzelve aan het Weeshuis moest geeven, zoude kunnen volstaan.

Behalve dit is het Armhuis verpligt aan de huisarmen van de Negen Blokken jaarlijks honderd mudden rogge te geeven om aan de armen uit te deelen 2). Op 17 Dec. 1531 werd ter puye voor het Stadhuis afgekondigd, dat geene armen in de kerken om Godeswille zouden gaan. Ook dat men in den H. Geest niemand brood geeven zal *in de spijnde* (dat is in de uitdeeling) als ingezeetenen van den Bossche en die uit de Meyerye komen en jaar en dag binnen de stad gewoond hebben 3) en alle vreemdelingen uit andere landen laaten gaan.

---

1) Thans het Gereformeerd Burger-Weeshuis. De Schr.
2) Ordonnantie der Regeering van den Bosch van 10 Nov. 1477.
3) S. van de Graaff in zijne Hist. Statist. Beschr. van het Departement Braband 1e st. p. 293 deelt mede, dat alle Woensdagen in dit armhuis brood werd uitgedeeld, dat jaarlijks 500 mudden of 1000 zakken rogge bedroeg. Hij schreef dit in 1806. De Schr.

Het Armhuis bezit mede (wij zagen het reeds) de goederen van het geweesene Vondelingshuis; uit dien hoofde is hetzelve verpligt voor het onderhoud der vondelingen zorg te draagen 1)."

Over de zooeven gemelde Blokken 2) schreef van Heurn in zijne *Beschrijving* nog het volgende: „de stad is in negen deelen verdeeld, *blokken* genaamt. Deze instelling diend voornamelijk om de noodlydende ingezeetenen *met geld* by te staan. Het Armhuis, anders het Geefhuis genaamt, verstrekt jaarlijks aan de blokmeesteren honderd mudden rogge *in brood* om aan de armen uit te deelen 3). Het schijnd my toe, dat de stad voorheen, gelijk de meeste dorpen in de Meyerye, in haardgangen of gehugten verdeeld is geweest, omdat in de oprichting van den Marktblok staat, dat de stichting van denzelve om den armen *van dien hertganck* by te staan ondernoomen werd.

Uit de voorgemelde oprichting is de oorsprong der blokken te zien. Eenige liefdadige Burgers *van den hertganck van die Marckt ende daeromtrent* 4) voegden zich byeen, met bepaling, dat de gebuuren van die wijk of *hertganck* jaarlijks op St. Remijsdag in het pand van het Minderbroedersklooster byeen zouden koomen en aldaar vier goede mannen benoemen om de goederen van den Blok te bestieren en den armen te hulp te koomen 5). Men ging met een bus ront om aalmissen te verzamelen. Van tijd tot tijd hebben veele inwoners deeze prijswaardige instelling begunstigd en by uiterste wille de blokarmen eenige goederen gemaakt.

Het komt my niet klaar voor, immers heb ik er geen

---

1) J. van Oudenhoven Beschr. der stadt van 's Hertogenbossche bladz. 127.

2) Zie daarover nog J. van Oudenhoven l. c. p 31—33.

3) Ordonnantie van de drie Leden der Regeering van den Bosch van 10 Nov. 1477.

4) Tot dezen behoorde *Jan Heer, die vleeshouwer*; ik vermoed, dat hij de stamvader was der Bossche familie *Heeren*. De Schr.

5) Stichting van den Marktblok van 7 Oct. 1480. (De akte daarvan staat afgedrukt in het na te melden werk van Jhr. M A. Snoeck p. 19. De Schr.)

bewijs van gezien, welke Blok het eerste is opgericht. Omdat de Blokmeesters van den Marktblok in de vergaderingen, waarin de negen blokken te zamen komen, den voorslag doen en het besluit opmaaken, heeft my dit doen denken, dat zulks uit hoofde van de oudste instelling geschiede. Naderhand ben ik onderricht, dat de Blok van de Hinthemerstraat in het jaar 1477 opgericht en dus omtrent drie jaaren ouder als die van de Markt zoude zijn. Het is my uit een oorspronkelijk Register, van alle de Bescheeden van den Blok van de Hinthemerstraat, den 12 Januari 1564 gemaakt, onder welken zich een pergamenten brief van den 10 November 1477 bevind, gebleken, dat die Blok in dat jaar opgericht werd; volgens aanteekening aldaar waaren de eerste Blokmeesteren Wouter Vugts, Hendrik Spyze, Jakop van Stiphout en Gooyart Strik de oude; ik hebbe de naamen van deezen hier al willens ingesteld omdat er denkelijk nog nakoomelingen van dezelven overig zijn.

De blokken worden genoegzaam alle op dezelve wijs bestierd. Jaarlijks worden in ieder twee blokmeesteren aangesteld, behalve in den blok van het Hinthamerend, alwaar er maar een benoemd wordt. De eene, *de blokmeester van het boek* genaamt, bestierd alle de goederen en ontfangt alle de inkomsten en aalmissen; de tweede, *de blokmeester van de brooden* geheeten, deeld het brood en geld aan de armen uit. In het eerste jaar van denzelver benoeming zijn zy toezieners en in het tweede treeden zy in bediening; na het einde van dit jaar moet *de Blokmeester van het boek* rekening van zijn bewind doen, welke door alle de Blokmeesters zo afgetreedene als afgegaane opgenoomen en gesloten word; vervolgens worden er twee nieuwe Blokmeesters uit de Burgery aangesteld. De afgetreedenen blyven oud-blokmeesters, zo lang zy leeven of metterwoon uit den blok vertrekken. Weekelijks gaan de Blokmeesters des Zondaags na het eindigen van den morgengodsdienst met een bus langs alle de huizen in den blok geleegen om aalmissen in te zaamelen; dit geschied mede omtrent

Paaschen en Kersmis. In buitengewoone gevallen van hoog water of zwaaren vorst heeft de Regeering de Blokmeesteren uit stadskasse mildelijk bijgestaan en ook geoorloofd buitengewoone inzamelingen van liefdegaaven te doen. In de Geschiedkundige Beschryving der Stad en Meyerye heb ik dit telkens op zijn plaats verhaald. De giften aan den armen geschieden zonder aanschouw van Godsdienst en worden alleen naar maate der armoede uitgedeeld.

In het jaar 1639 vond de Regeering (der stad) goed, dat de helft der Blokmeesteren uit lieden van den Hervormden Godsdienst gekozen moesten worden; het duurde eenigen tijd eer dit geheel uitgevoerd werd; wat hieromtrent voorviel heb ik in de Geschiedkundige Beschryving der Stad en Meyerye verhaald 1).

Ieder blok moet een zeker getal ladders, vuurhaaken, ledere emmers, watertonnen en lantaarnen onderhouden om die in tyde van brand te gebruiken. De watertrappen en pompen langs de straaten staan mede ter bezorging van Blokmeesteren. Voorheen haalden zy van ieder huis in den blok geleegen by smaldeeling zo veel op als tot het onderhoud van dien nodig ware 2). In het jaar 1752 maakte de Regeering (der stad) daarin een schikking in en bepaalde dit naar maate van de huur van ieders huis. De huur der eigen huizen en pakhuizen, welke iemand aan zich hield, zoude naar de huur, die op den ligger der Barakken 3) gesteld was, begroot worden. De eigenaars der huizen, die met de week of aan krijgslieden der bezetting verhuurd worden, zouden daarvoor aanspreekelijk zijn. De ledig staande huizen moesten ook mede betaalen. Kwamen de Blokmeesteren met den omslag niet toe (dan) konden zy na vertooning daarvan vermeerdering verzoeken. Van deeze gelden moet door de Blokmeesteren eene byzondere

---

1) Dl II p. 504—508.
2) Brandkeure der stad van 12 Aug. 1703.
3) Hiermede bedoelde van Heurn de woningen of kazernes der militairen. De Schr.

rekening gedaan worden, zonder die penningen met die van den armen te vermengen 1).

Ieder Blok had voorheen een hopman, vaandrager en andere officieren; deeze waaren van die der Schutteryen onderscheiden en voerden het bevel over zulken, die van het inkomen der Blokken ietwes genooten; denkelijk hoorden er geringer burgers mede onder, hoewel ik dit niet vast durf bepaalen.

De Blokken binnen de stad bestaan uit negen 2) en ieder van dezelven heeft een gedeelte der straaten onder zich. De stad word daardoor volgens mijn beste weeten verdeeld als volgt:

De eerste Blok bevat alle de huizen rontsom de Markt, nevens de Zadel-, Minderbroeders-, Markt-, Tolbrug en Kolperstraaten en den Hoogen Steenweg tot aan de Vischstraat. Deze word *de Marktblok* genaamd 3).

De tweede loopt van de Geerlingsche brug tot aan de Hinthemerpoort toe met het St. Jacobskerkhof en alle de zydelstraaten, welke in die straaten uitkoomen. Deze word *de blok van het Hinthemereind* geheeten 4).

De derde bestaat uit de Hinthemerstraat van de Geerlingsche brug tot de Gevangenpoort toe, de Klaarenstraat, de Paapenhuls, de Koorstraat, de Torenstraat, met alle de straaten, welke binnen dien kring in de Hinthemerstraat uitkoomen. Deze draagt de naam van *den blok van de Hinthemerstraat* 5).

De vierde bevat de Kerk-, Peper- en beide de Put-

---

1) Notulen der Regeering van den Bosch van 17 Juli 1752.

2) In het Schepenreg. van den Bosch no 152 f. 183 komt eene akte voor, waarbij de Meesters en Provisors van de huisarmen der negen blokken op den 22 Mei 1537 woningen en grondrenten, toebehoorende aan de huisarmen, onder die blokken verdeelden. De Schr.

3) In 1807 was deze blok de Wijk A, bevattende de huizen 1—560. De Schr.

4) In 1807 was deze blok de Wijk D, bevattende de huizen 1—620. De Schr.

5) In 1807 was deze blok de Wijk C, bevattende de huizen 1—447. De Schr.

straaten, de helft van de Ververstraat gerekend van de Lange Putstraat tot aan de Fonteinstraat, de Krulle-, Ridder- en Fonteinstraaten, Achter het Stadhuis, Achter het wilde varken, de Westzyde van de Waterstraat, de Noordzyde van de Oude Dieze, de Trinitijt en de Weeshuisstraat. Zij word *de Blok van de Kerk- en Ververstraaten* geheeten 1).

De vijfde bevat de Zuidzyde van de Oude Diese, de Beursestraat, de Weversplaats, de Keizer- en de St. Jorisstraaten, de helft van de Ververstraat gereekend van de Oude Dieze tot aan de Lange Putstraat. Zij heet *de Blok van de Weversplaats* 2).

De zesde bevat de Vuchterstraat van de Vuchter-binnenpoort tot de huizinge, het Gulde Harnas genaamt, de Snel- en Postelstraaten met al de straaten, die daarin uitkoomen. Men noemt dien Blok *die van de Vuchterstraat* 3).

De zevende bestaat uit den Vuchterdijck tusschen de Vuchterbinnenpoort en de Vuchterpoort met alle de straaten, die daarin uitkoomen. Hierom werd deeze *de Blok van den Vuchterdijck* genaamt 4).

De agtste bevat de Vismarkt, de Vischstraat, de Breede en een gedeelte der Smalle Haven, de Mandenmakers-, Kruis-, Karren-, beide de Koornstraaten, de St. Jansstraat tot de St. Janspoort toe, met alle de straaten, die daarin uitkoomen. Deeze heet *de Blok van de Vischmarkt* 5).

De negende bestaat uit de Ortestraat, het Orteneind en een gedeelte der Smalle Haven. Deze is onder den naam *van het Orteneind* bekend 6).

---

1) In 1807 was deze blok de Wijk E, bevattende de huizen 1—499. De Schr.

2) In 1807 was deze blok de Wijk F, bevattende de huizen 1—342. De Schr.

3) In 1807 was deze blok de Wijk H, bevattende de huizen 1—361. De Schr.

4) In 1807 was deze blok de Wijk J, bevattende de huizen 1—269. De Schr.

5) In 1807 was deze blok de Wijk G, bevattende de huizen 1—417. De Schr.

6) In 1807 was deze blok de Wijk B, bevattende de huizen 1—258. De Schr.

Als de Blokmeesters der negen Blokken over eenige zaaken, die alle de Blokken aangaan, byeen moeten koomen, beleggen de Blokmeesteren van den Marktblok de vergadering, doen den voorslag, nemen de stemmen op.

In iedere byzondere Blok stemmen de Blokmeesteren volgens den tijd hunner aanstellinge."

Bij J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 32, zoomede in het werk van Jhr. M. A. Snoeck *de 's Hertogenbossche Block- of Bedelpenningen*, kan men over de Bossche armenblokken nog verscheidene andere bijzonderheden lezen. In laatstgenoemd werk deelt Jhr. M. A. Snoeck, die groote kenner van de oude Bossche munten en penningen, over de bedelpenningen mede, dat in 1704 „*op order van Hoogschout, Schepenen, Gezworenen en Raaden der Hoofdstadt 's Hertogenbosch in overleg en communicatie met den Heer Gouverneur*" besloten werd, dat de armen van den Bosch, die tot het bedelen geadmitteerd werden, op eene zichtbare plaats moesten dragen eenen hun door de Blokmeesters uitgereikten *block- of bedelpenning* op straffe *van op de Gevangenpoort te water en te brood voor den tijd van acht dagen te worden geplaatst*; die armen mochten alleen des Vrijdags rondgaan om te bedelen; in processie trokken zij dan door de straten onder leiding van twee bedelvaders of bedelvoogden, welke stadsbedienden waren en ten teeken hunner waardigheid een stok met zilveren knop droegen, waarvan thans nog een exemplaar bewaard wordt in het archief der Bossche Godshuizen. Van bedoelde *block-* of *bedelpenningen* berusten eenige exemplaren in het munt- en penningkabinet van het Prov. Genootsch. van Kunsten en Wetensch. in N.-Brabant.

Maar het zijn niet alleen deze penningen, welke nu nog de herinnering aan de vroegere Armenblokken van den Bosch levendig houden; in het Archief der Bossche Godshuizen toch bevinden zich ook nog verscheidene zilveren schilden, welke de regeerende Blokmeesters van den Marktblok daaraan bij hun aftreden schonken; dezen zijn voorzien van het wapen

van den schenker en het embleem van dien blok; bij plechtige gelegenheden werden deze schilden gedragen en bij de begrafenissen der blokmeesters werd het baarkleed er mede versierd. In gezegd archief bevinden zich bovendien een zilveren penning, in 1783 door den blokmeester T. v. Merevoort gegraveerd ter gedachtenis van het 300 jarig bestaan van den Armenblok van de Markt en een geel koperen penning, in 1805 gegraveerd ter gelegenheid van het 325 jarig bestaan van dienzelfden blok.

Van het Geefhuis bestaan ook nog hondenpenningen 1), die de Bossche honden tusschen de jaren 1804 en 1809 moesten dragen ten bewijze, dat daarvoor was betaald de hondenbelasting, die door de Regeering van die stad over dat tijdsverloop aan het Geefhuis was afgestaan als eene tegemoetkoming in de uitgaven, die het voor de stadsarmenverzorging had te doen 2).

Deze belasting werd in 1810 afgeschaft, waarna de Bossche schilder Quirinus van Amelsfoort hierop een vers dichtte, dat gepubliceerd is in de Navorscher XLVII p. 201 en vlgd.

Toen den Bosch bij het Fransche Keizerrijk was ingelijfd, werden ook daar bij het Keizerlijk Decreet van 8 November 1810 (Fortuin I blz. 26) executoir verklaard de wetten van 16 Vendémiaire an V en 16 Messidor an VII, relatives à l'administration des biens des hospices civils 3) en dientengevolge al de aldaar bestaande godshuizen geacht te behooren tot de administratie van de *Commission administrative des hospices*, eene commissie, welke krachtens die wetten moest worden benoemd door het Gemeentebestuur en onder deszelfs toezicht had te voeren het beheer over de hospices civils of godshuizen, welke destijds in den Bosch bestonden.

De Fransche Prefect die aldaar zijne residentie had, verkeerde in de meening, dat het Geefhuis ook was een

1) Zij bevinden zich eveneens in voormeld penningkabinet.
2) Jhr. M. A. Snoeck. De 's Hertogenbossche hondenpenningen.
3) Cf. nog Dalloz in de V^e^ Hospice.

hospice en zoo is het geschied, dat hij bij zijn Decreet van 28 December 1811 (Journal du Departement des Bouches du Rhin 10 Janv. 1812), waarbij hij bijna al de oude mannen- en vrouwenhuizen, welke men toen nog in den Bosch had, ophief, eveneens een einde maakte aan het Geefhuis en het gebouw daarvan bestemde tot een algemeen oud-mannen en vrouwenhuis; aan die nieuwe stichting wees hij toen tevens, behalve dat gebouw, als fondsen toe de bezittingen der door hem gesupprimeerde Bossche oude mannen- en vrouwenhuisjes.

Bedoelde nieuwe stichting werd door hem bij zijn voormeld decreet gebracht onder het beheer van het *Bureau Central de bienfaisance*, dat hij daarbij voor den Bosch had ingesteld.

Bij de oprichting van dit oud mannen- en vrouwenhuis werd het getal der verpleegden, waarvoor de opgeheven oude mannen- en vrouwenhuisjes waren gesticht, niet in acht genomen, maar werd eenvoudig bepaald, dat daarin slechts 90 oude mannen en vrouwen zouden verpleegd worden en dat zij, die in dat nieuwe gesticht zouden worden opgenomen, een inkoopprijs van fl. 120 te betalen zouden hebben.

Bij besluit van den Souvereinen Vorst van 31 December 1814 werden al de voormelde Fransche wetten en decreten buiten werking gesteld en is vervolgens krachtens hetzelve in 1815 door den Gemeenteraad van den Bosch het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen arme benoemd, dat daarop in zijne vergadering van 26 April 1817, die gepresideerd werd door een der leden van gemelden Raad, de navolgende godshuizen onder zijn beheer nam:

a. Het oude mannen- en vrouwenhuis.

b. Het geneeskundig gesticht Reinier van Arkel.

c. Het Groot Zieken Gasthuis.

In 1826 is het Geefhuis geheel verbouwd en alstoen is van boven deszelfs toenmaligen ingang weggenomen het beeldhouwwerk, voorstellende; als gezegd, eenen Rector van dat huis, die uit de korven met brood, welke rond om hem

staan, de armen spijzigt 1); het berust thans in de verzamelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant.

Op het initiatief van mr. Napoleon Sassen, den toenmaligen voorzitter van voorzegd College, is in 1856 door het Bedeelingsfonds achter het Oud Mannen en Vrouwenhuis op deszelfs terrein aan de St. Jozefstraat opgericht een gesticht tot verpleging van armlastige jongens en oude mannen, die naar zijnen voornaam door het volk *de garde van Napoleon* genoemd zijn geworden; eenige jaren geleden zijn echter die jongens en mannen overgebracht naar de voormalige Hoogere Burgerschool en de voormalige woning van haren Directeur op de Papenhulst 2), waarna gezegd gesticht is ingericht tot een oud vrouwenhuis, dat thans het St. Anna gesticht heet.

De fondsen van het Geefhuis en die van de Armenblokken werden bij voormeld besluit van den Franschen Prefect gesteld onder het beheer van gezegd *Bureau Central de bienfaisance* en, nadat dit had opgehouden te bestaan, kwamen zij onder dat van het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme, hetwelk in zijne voorschreven vergadering daarvan eene stichting maakte onder den naam van *het Bedeelingsfonds*, dat tot doel heeft de algemeene verzorging der armen van den Bosch. Over den overgang van voorbedoelde kapitalen aan *het Bedeelingsfonds* is in de jaren 1911 en 12 voor de Arrondissements-Rechtbank en het Gerechtshof te den Bosch een proces gevoerd, dat men beschreven vindt in Weekbl. v. h. R. n^{os} 9243 en 9383.

Ondanks dat de Armenblokken waren opgeheven bleven daarna nog gedurende eenige jaren de Blokmeesters in naam bestaan; zij waren sinds dien aanzienlijke ingezetenen, die door den Raad van den Bosch benoemd werden en tot taak hadden aan hare armen de gelden uit te keeren, welke hun daartoe, eerst door het Bureau Central de bienfaisance en na dien door

---

1) Over de spijziging der Bossche armen, die in 1557 de Rector van het Bossche Geefhuis deed, zie men van Heurn *Historie* II p. 5.

2) Zie Dl II p. 543.

het College van Regenten verstrekt werden. Toen de Armenwet van 1854 werd ingevoerd verdwenen ook deze Blokmeesters, want alstoen zijn zij door den Gemeenteraad eenvoudig ontslagen met bepaling, dat de openbare armenzorg in den Bosch in het vervolg uitsluitend door dit College zoude worden uitgeoef end.

i. De St. Jozefstraat.

Langs de Westzijde van het Geefhuis liep oudtijds van af de Hinthamerstraat tot aan de Dieze een steegje, dat in eene Bossche Schepenakte van 1532 (Reg. n° 140 f. 389) gezegd werd te zijn een straatje, loopende van de Hinthamerstraat naar het water, *ex uno* langs de *mansio* van de Tafel van den H. Geest, *ex alio* langs het kerkhof van het Predikheerenklooster, een steenen muur tusschen beiden staande.

Aan de overzijde van dit steegje stond voorheen aan de Hinthamerstraat een huis, dat mr. Willem Lombaerts van Enckevoirt, aartsdiaken van Famenne in de kerk van St. Lambert te Luik, die in 1597 stierf en zoon was van mr. Jan Lombaerts, pensionaris en secretaris van den Bosch en Elisabeth Michiels genaamd van Enckevoirt, in koop verkreeg, waarna hij het overdroeg aan Willem Lombaerts van Enckevoirt, den bastaard, dien hij had bij Johanna Hextermans. Den 7den April 1590 (Reg. n° 246 f. 805) verkocht Gerard van der Stegen als gemachtigde van genoemden aartsdiaken, die zich sterk had gemaakt voor zijnen voorzegden bastaard, dit huis aan Martinus Dierckszn van Kessel; deze laatste verkocht het 7 Mei 1570 (Reg. n° 294 f. 326), als wanneer het gezegd werd te zijn: huis en erf in de Hinthamerstraat tusschen het huis van de Tafel van den H. Geest, een straatje tusschen beiden loopende, *ex uno* en dat van heer Gerard van Eyck Gerardszn, priester, kanonik en cantor der St. Janskerk te den Bosch, *ex alio*, aan Henrick van Macheren Henricksz, *pistor*. De kinderen van Jan Bruininx en Lysken van Beugen verkochten 7 October 1642 het erf, waarop gezegd huis gestaan had, en dat toen gezegd werd te grenzen aan het erf van de Tafel

van den H. Geest, een straatje tusschen beiden liggende, *ex uno* en het erf, dat was van de erfgenamen van den Heer van Mierlo, *ex alio* en dat verder gezegd werd zich achterwaarts uit te strekken tot aan laatstgezegd erf, — aan de stad den Bosch (Reg. n°, 423 f. 326).

Zooals uit vorenstaande omschrijvingen reeds is gebleken stond naast voorzegd huis aan de Hinthamerstraat Westwaarts het huis van den kanonik Gerard van Eyck Gerardszn.; de uitvoerders van diens uitersten wil verkochten 4 Juli 1532 (Reg. n° 140 f. 389) dit huis, — dat toen gezegd werd te zijn: een huis, erf en plaats, waarvan zich uitstrekten de plaats vanaf de Hinthamerstraat tot aan het erf van het Predikheerenklooster en het huis en erf van af laatstgezegd erf tot aan het erf van Michiel van Vaerlaer, — aan mr. Jan Lombaerts voornoemd, die weder de zoon was van mr. Jan Lombaerts, den secretaris van Oisterwijk en Cecilia N.; hij kocht van dezelfde executeurs-testamentair daar nog bij eene kamer, staande tusschen het door hem gekochte en het meergezegd straatje, welke kamer geweest zal zijn het huis, dat de aartsdiaken mr. Willem Lombaerts van Enckevoirt als voormeld kocht.

Voorschreven huis, erf en plaats kwamen van mr. Jan Lombaerts voornoemd bij erfenis aan zijne zonen mr. Willem Lombaerts van Enckevoirt, den aartsdiaken en mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt, den president-schepen van den Bosch; toen deze beiden, zonder wettige kinderen na te laten, overleden waren, werden die goederen in 1599 (Reg. n° 655 f. 249) bij scheiding en verdeeling hunner nalatenschappen toebedeeld aan hunne zuster Elisabeth Lombaerts van Enckevoirt weduwe van mr. Henrick Bloeymans, pandheer van Helvoirt, heer van Zwijnsbergen en president-schepen van den Bosch, in tocht en aan hare dochters Johanna Bloeymans, echtgenoote van Raes van Grevenbroeck, heer van Mierlo en Maria Bloeymans, erfdochter van Helvoirt, in eigendom; gezegd huis, erf en plaats werden toen gezegd te zijn: *huys, erve ende plaetse, met eene poerte, gestaen tegensover de Torenstraet,*

daerinne de kijnderen Jans van der Stegen en Maria Lombarts van Enckevoirt (de zuster van genoemde Elisabeth) *sijn wonende* 1). Zij kwamen ten slotte in hun geheel aan Johan van Grevenbroeck, heer van Mierlo, den zoon van Raes en Johanna Bloeymans voornoemd; hij verkocht ze aan de stad den Bosch *„tot het maecken van seeckere nieuwe straet aldaer"*; den 22 November 1642 werd het tot die goederen behoorend huis, dat alstoen reeds was afgebroken, omschreven als: *seeckere huysinge, staende in de Hinthamerstraet tegensover de Thorenstraet, neffens de Rooden Haen aldaer, toebehoorende d'Edele Heere Joncker Johan van Grevenbroeck, heer van Mierlo*; deze verklaarde alstoen daarvoor 3000 Car. gulden te hebben ontvangen (Reg. n° 387 f. 79).

Van de erven van dit huis; van het erf, dat de stad, als voorzegd, 7 October 1642 ook kocht; van het straatje langs het Geefhuis en van het erf van twee huizen, behoord hebbende aan het Predikheerenklooster, die, zooals nader zal worden medegedeeld, door mr. Johan Gans en Frans Blom werden gekocht, maakten daarna deze beide personen de Eerste Nieuwstraat, thans voor een deel de St. Jozefstraat genaamd.

j. Het Predikheerenklooster.

Door eene poort, welke thans nog de Prekerspoort heet, kwam men oudtijds van uit de Hinthamerstraat in het Predikheerenklooster, hetwelk stond ter plaatse waar thans de parochiale jongensschool van St. Jan zich bevindt en waarvan het erf 2) zich uitstrekte tot aan den Wal. De geschiedenis

---

1) Zij waren Elisabeth van der Stegen, echtgenoote van Herman van Heumen, raad van den Bosch; Gerard van der Stegen, de man van genoemde Johanna Hextermans; Anna van der Stegen, echtgenoote van Wouter Eelkens; Goeswijn van der Stegen, de man van Anna van Odenhoven; Maria van der Stegen; Johanna van der Stegen, priorin van St. Catharinadal te Breda; Heylwich van der Stegen en mr Johan van der Stegen, president-schepen van den Bosch, de man van Margaretha Becx.

2) Men zie hierover Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 223.

van dit klooster vindt men uitvoerig beschreven in het werk van G. A. Meyer *De Predikheeren te 's Hertogenbosch* en het *Chronicon conventus Buscoducensis ordinis Praedicatorum* (auctore P. Jacobo Brouwer), welke werken, met dat over het Capucynenklooster in de Postelstraat, tot nu toe de eenige monographien zijn over de vele kloosters, welke men oudtijds in den Bosch had.

Ik zal mij wegens voorzegde beschrijvingen bepalen tot het vermelden van die bijzonderheden van het Bossche Predikheerenklooster, welke niet in die werken voorkomen. Hiervan was wel de merkwaardigste, dat Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk in 1481 in dit klooster zijnen intrek nam, toen hij in den Bosch was gekomen om aldaar de 14e algemeene kapittelvergadering van het Gulden Vlies in de St. Janskerk te houden 1). Cuperinus vermeldt zulks als volgt 2): „In den jaere ons Heeren 1481 quam ten Bosch mit grooten staet van groote heeren ende eedelen Maximilianus, erdshartoge van Oostenrijck, hartoge van Brabant ende mit hem quamen in den eersten vrou Marie, die hartoginne, sijn huisvrou, die grave van Romont des hartogen sone van Savoyen, ende een brueder van der coninginne van Vrankrijck, Adulphus mijnheere van Ravesteyn, grave Engelbert van Nassou, Joest Laleing, stadhouder van Hollant, grave Willem van Egmont. *Die prinche Maximiliaen was geherbercht te Prekers int clooster*, vrou Marie, die princesse, was ghelogeert mit haren sone, die jonge prinche Philippus, *totten susteren van Orten.*

Op die selve tide soo heeft Maximilianus, die prinche, geordineert ende ingeset die vermeerde ende triumphelike feeste van der orden van den Gulden Vliesch in die stat van den Bosch, ten welcker feeste en compareerden niet meer dan ses princhen van der orden des Gulden Vliesch, als: die grave van Romont, her Adolf van Ravesteyn, her Engbert van Nas-

1) Men zie hierover van Heurn Historie I p. 374 en vlgd. en de Grafzerken enz. der St. Janskerk te 's Hertogenbosch p. 339 en vlgd.

2) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 66.

sau, etc: ende die jonge princhе Phillippus, out wesende drie jaeren, wert by beveel des princhе van den heere van Ravesteyn ridder gemaect in die groote kercke van Sint Janskerck opt hooge autaar ende dit geschiet wesende wert hy mede aengenomen in der oerden van den Gulden Vliesch ende op die selve tijt worde die grave Martyn van Polem ende Jan van Waeleyn, des heeren sone van Bergen aen den Zoom, mede in die selver oerden ontfangen. Die feeste van der oerdene geduerende was daer (te den Bosch n.l.) groote triumphe ende blyscap van tournieren ende ander ridderlycke feyten." Aartshertog Maximiliaan schonk bij gelegenheid van dit feest aan het Bossche Predikheerenklooster eene som geld om zich daarvoor eene boekerij aan te schaffen, omdat hare vroegere bibliotheek in het jaar 1419 was verbrand.

In 1504 nam Aartshertog Maximiliaan, die intusschen keizer van Duitschland was geworden, weder zijn intrek in dit klooster 1).

In het jaar 1600 werden in deszelfs kerk begraven de lijken van Gerard Abrahams, bijgenaamd Lekkerbeetje, zijnen broeder Anthoni Abrahams en drie hunner wapenmakkers, welke op de Vughterheide in het ruitergevecht met de Breauté gesneuveld waren. Boven hun graf werd toen het volgend grafschrift opgehangen:

Provocatus ab hoste Gallicae turmae duce Domino de Breauté, genere claro, aetate feroci, Gerardus Abrahami Sylvaeducensis, in ducenda equitum item turma D^{i} Antonii Baronis de Grobbendoncq vices gerens, cum viginti duobus commilitonibus contra totidem Gallos, veteri Horatiorum exemplo, virtute ac successu admirabili, caesis hostibus XVII, in conspectu Patriae ac pro ejus gloria fortiter dimicans cum fratre Antonio ac tribus aliis militibus suis cecidit, qui a turmae suae duce solemni funere huc delati ob mortem, quae non potuit contingere gloriosior, resurrectionem gloriosam hic expectant.

Anno CIↃ IↃC Non. Febr.

---

1) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 72.

Vivite magnanimi juvenes, fortissima nostrae
Robora militiae, patriae vobisque parastis.
Aeternum virtute decus, victricia gentes
Arma stupent aliae, certamine viribus aequo
Marte pari numero, palmam sed dispare, Gallus
Hostis in hoste probat. Volucres victoria pennas
Exuit, Aduaticis, sedes ut figat in oris
Belgica terrarum dum gloria circuit orbem.

welk vers aldus vertaald werd:

Leeft kragten van den krijg en roem der jongelingen,
Die willig om den prijs voor 't Vaderland dorst dingen.
Uw lof trotseert den nijd, hetgeen gy hebt verrigt
Prijst zelf de vyand, die door u verslaagen ligt.
Gy hadt noch wapenen ten voordeel noch uw tal
De dapperheid alleen bestierde uw lotgeval.
De overwinning vlieg thans nimmer heen en weder
Zy vest in Neerland zich en legt haar wieken neder.

Behalve dit grafschrift zal boven het graf der gebroeders Abrahams (van Houwelingen) zich ook nog bevonden hebben de schilderij op paneel, die de Bossche Predikheeren deden vervaardigen en waarvan eene beschrijving voorkomt in Taxandria V p. 37.

In dezelfde kerk bevond zich eveneens het grafmonument van Barbara Kerremans, de eerste vrouw van genoemden van Grobbendonck; het grafschrift daarvan is medegedeeld in Dl II p. 14.

Behalve genoemde personen werden nog andere aanzienlijken in deze kerk begraven, zooals blijkt uit het reeds aangehaalde werk van Meyer, uit Taxandria III p. 57 en vlgd. en p. 158 noot 1, 1) en uit eene Bossche Schepenakte van

1) Er lagen ook nog andere personen in deze kerk begraven, zooals blijkt uit een handschrift van het Prov. Gen. van K. en W. in Noordbrabant, daar toch daarin vermeld staat, dat in die kerk eveneens twee grafzerken lagen met deze opschriften: Hier leyd begraven Juffw. Elisabeth de Quade van Ravesteyn huysvr. van Jan van Berkel, sterft 1593 den 14e September; 2. Hier leyd begraven Herman Wynen, viscooper, is deerlijk gebleven van de Gheusen, die in de stad waren gekoomen varen, anno 1585 den 1e..... en Goerke Henrickx dogter, huisvr. Herman Wynen, sterft 14 Sept. 1605.

6 Sept. 1603, te vinden in register n° 656 f. 364, waarbij de Prior en de Procurator van het Predikheerenklooster van den Bosch verklaarden, dat het lijk van Domitio Carracciola, marquis de Labelle, van Napolis, etc. een dezer dagen na eene uitvaart slechts tijdelijk was bijgezet geworden in het koor van de kerk van hun convent in eenen kelder omtrent het hoogaltaar en dat zij het daarom ten allen tijden aan zijne bloedverwanten zullen afstaan.

In de onuitgegeven Bossche Kronijk komt over hem het volgende voor.

Den 1 September 1603 met den donckeren soo trock uyt des Ertshertog leger den Marquis de la Bella, broeder van den Prince de Avelino, met omtrent drie dusent vijff hondert man, gecoren uyt alle de regimenten, still, sonder vendel ofte trommel, door de stadt buyten Sint Janspoort ende namen aldaer een plaets in, genaemt het Reut 1), hetwelck seer wel gelegen was om des Prince leger den toevoer aff te snyden enz. (In den vroegen morgen van den volgenden dag viel Prins Maurits hem daar aan, waarop hij met de zijnen de vlucht nam) naer de stadt, daer de poorten geslooten waeren, soodat daerdoor doot bleven wel omtrent vierhondert mannen ende wel tweehondert gevangenen, waeronder selver was den Marquis de la Bella, die, sijnde seer gequets, terstont daernaer gestorven. Het doode lichaam van den Marquis de la Bella sont Prins Maurits slechtelijk in het dexsel van een paert met een trompet naer de stadt, dat die van de stadt seer verachtelijk dochten, dan de trompetter hadde last haer by sulcke gelegentheyt aen te seggen, dat hy haer van te voren seer eerlijck gesonden hadde het lichaem van den jongeheer van Rosne ende dat sy dat seer onwardelijck ende onbeleefdelijck van sijn trompetter aengevert hadde, dies soude sy leeren beleefthijt erkennen. Den 6 dito is de Italiaens Marquis de la Bella begraven; daer quamen ter begraeffenisse uyt het

1) Het fort Isabella lag toen daar nog niet; dit werd eerst in 1623 aangelegd.

leger de principale overheden, als Graeff Frederick, Duc de Mala, Graeff van Barlaymont, don Louis de Valasco, Graeff Hendrick, oock de compagnie, daer hy over gecommandeert hadde; het lichaem is gebrocht over de Merkt ende gevolght van de bovengenoemde, daer achter volgende de Minderbroeders, Predicaren, Cruysbroeders ende Baselaers met de Canonicken van Sint Jans, ider een brandende kersse in de hant hebbende, ende gegaen naer de kerck van de Predicaren ende, aldaer den dienst gedaen sijnde, begraven neffen het hoog autaer int graft van den Heer van Grobbendonck.

In meergezegde kerk was ook nog een miraculeus beeld van O. L. Vrouw, dat na de reductie van den Bosch in 1629 naar Mechelen werd overgebracht, alwaar het geplaatst werd op het hoog altaar.

Meerbedoelde kerk was van uit de Hinthamerstraat toegankelijk door eenen gang, die liep tusschen de huizen *de Pauw* en *de Witte Hand.*

Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving* van die kerk het volgende: „in het schip der kerk waren twee reien pilaren, zoals uit de in het klooster te Mechelen (zich bevindende) afbeelding blijkt; in het jaar 1590 werd er een nieuw orgel in gemaakt; ter zyde der kerk was een kappel, die van den H. Roosenkrans genaamd; in dezelve werd in het jaar 1607 een autaar gestigt, waartoe de Regeering van stadswege fl 25 schonk; in 1567/68 was door de Regeering van stadswege in de kerk achter den hoogen autaar (reeds geschonken) een glas, waarin Kristus aan het kruis, de afbeeldingen van de L. Vrouwe, die des Evangelist Johannes en van Maria Magdalena, nevens drie wapenschilden afgemaald waren.

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd ook het Bossche Predikheerenklooster ten behoeve van den Staat geconfisqueerd; wat deszelfs kloosterlingen alstoen met de kerksieraden en de meubels daarvan deden, vermeldt van Heurn t. a. p. als volgt: „na het overgaan van 's Hertogenbosch aan de Algemeene Staaten trokken 69 Predikheeren, die toen het

Klooster bewoonden, met de andere mansgeestelyken uit de stad; zy namen uit hoofde der voorwaarden van overgaaf hunnen huisraad en kerkelyke versieringen mede; zy tragten ook de glasen der kerk en die der kapelle van den Roosenkrans nevens de groote klok met zich te voeren; dit werd echter aangehouden, omdat het onder geen huisraad of kerksieraad gerekend konde worden; naderhand gaf men hun de glasen, de traliën des tabernakels met de brieven en bescheiden hunner goederen terug; voor het behoud der klok moesten zy eenig eenig geld uitkeeren 1)." Het klooster is daarop door de Ruiterij van Prins Frederik Hendrik in gebruik genomen; zij legerde zich zelve in de ruime zalen en stalde hare paarden in de breede gangen van dit klooster; zij ontruimde het echter spoedig 2), waarna de Raad van State het aan een timmerman verhuurde.

Hierna trachtte de Raad van State, zooals blijkt uit van Heurn *Historie* II p. 512, het Predikheerenklooster en de andere kloosters of kloostergoederen, die binnen de stad den Bosch gelegen waren, aan dezelve, te verkoopen, omdat hij het voor die gemeente van zeer groot belang oordeelde in het bezit daarvan te komen ten einde voor de terreinen, waaruit die goederen bestonden, een behoorlijk bouwplan te kunnen maken. „De stad benoemde hierop, zoo schreef van Heurn t. a. p., zes Gemagtigden, dien zy gelaste den Afgezondenen van den Raad van Staaten voor te houden, dat de Kruisbroederskerk (behalve eene klooster), tevens een kerspel- of parochiekerk was en dus de stad toebeboorde; by het verkopen kon men (alzoo) d(i)e kerk niet mede veilen; men behoorde (voorts) de burgers, die in de meeste kloosterkerken eigen graaven hadden, toe te laten de (graf)zarken weg te haalen; ook moesten de Gemagtigden onderstaan hoeveel het uiterste was waarvoor de stad de kloosteren bekomen kon met verzoek, dat by de verkooping van het Predikheerenklooster

1) Men zie hierover echter Meyer t. a. p. blz. 97.
2) Meyer t. a. p. blz. 99.

bedongen mogt worden, dat er eene straat (tegen)over de Torenstraat van de Hinthamerstraat tot aan den Wal toe doorgetrokken mogt worden.

Het verslag der Stadsgemagtigden (aan de Stedelijke Regeering) behelsde, dat er (met de Gemagtigden van den Raad van Staaten) over het graaven eener haven gesproken was, dat (dezen) meende(n) van stadswege te moeten geschieden; het trekken der straat vond(en) (dezen) dienstig; het Kruisbroedersklooster zoude vooreerst niet verkogt worden; de Burgery kon de (graf)zarken uit de kerken doen haalen, mits (zij) den eigendom daarvan bewees; de kloosters waren op geen geld gesteld geworden, en dus hadden zy (stadgemagtigden) er niet op geboden."

De Stedelijke Regeering besloot hierop voor het klooster der Predikheeren en dat der Minderbroeders aan den Raad van State hoogstens fl 50000 te bieden, en daaraan de voorwaarde te verbinden, dat 's Lands Domeinen over de straten, die de stad door die kloostergoederen zoude trekken, geen gezag zoude hebben. (Notulen van 13 Maart 1641. Reg. van Zonst.) De Gemachtigden van den Raad van State vroegen daarop aan de stad voor de beide kloosters fl 75000, welke vraag alstoen door de Gemachtigden der stad beantwoord werd met een bod van fl. 45000, wat echter niet werd aangenomen. Alstoen deed de Stedelijke Regeering een bod van fl 50000 voor de beide kloosters, doch dit bod vond bij de Gemachtigden van den Raad van State evenmin een gunstig onthaal.

Eenigen tijd later en wel 29 Maart 1641 diende de reeds meermalen genoemde kooper van zwart goed, Frans Blom, aan de Stedelijke Regeering het volgend verzoekschrift in 1):

„Aen de Heeren Schepenen, Geswoorene ende Raeden der Stadt s'Hartogenbosch.

Verthoont reverentelyck FRANS BLOM, borger ende

1) Resol. der Stadsregeering Reg. A 35 f. 3.

coopman deser Stadt; hoe dat hy in gespreck ende onderhandelinge is geweest met de Heeren CRUYS ende BRASSER, — gecommitteert (van de Raad van State) om alhier te besteeden eenige wercken ende te vercoopen verscheyden Cloosters ende geestelycke huysen ende goederen, — om van haer Ed: te coopen seeckere twee Cloosters ende eenige Beempden, namentelycken het Preeckheeren ende Minnebroersclooster, in welcke handelinge in consideratie gecoomen is, het maecken ende graven van een nieuwen haven, kayen derselver, ende oock verscheyde straeten ende om dat de voors. Heeren voor het sluyten van de voors. handelinge, eerste gaerne souden wesen verseeckert, wat costen ende lasten in het maecken ende approprieeren derselver de Stadt soude draegen, ende oock onder anderen, hoe dat eenige straeten souden connen worden gelyt, soo tot beneficie van den Cooper als Cieraet deser Stadt, waerover tusschen de Stadt ende den suppliant volgens der voors. Heeren Intentie eenige conferentien ende besoingens souden moeten werden gehouden, om te sien off men den anderen, daerop in het minnelycken soude connen verstaen. Soo hebben de voors. Heeren goetgevonden alvorens de finale vercoopinge te arresteeren, aff te wachten wat resolutie ende besoingens hier op souden worden genoomen ende dyenvolgende de absolute vercooping uyt te stellen totten tweeden April toecoomende, tegens welcken tydt sy den suppliant hebben geordonneert weder by haer te coomen ende mede te brengen, alsulcke besoingens ende resolutien als tusschen de Stadt ende hem suppliant daer over zullen worden beraemt ende geslooten; Tot welcken eynde hy suppliant, versoeckt, eenige commissarissen uyt het midden van U Ed: Vergaderinge te willen commiteeren, om met hen daer over te handelen, ende accordeeren, ofte daer op alsulcke resolutie te neemen, ende hen toe te laeten coomen, als U Ed: goet zullen vinden, Twelck doende etc."

De Stedelijke Regeering benoemde daarop uit haar mid-

den eenige Gecommitteerden (Notulen van 29 Maart 1641, Reg. van Zonst en van Beresteyn), die vervolgens met genoemden Blom een onderhoud hadden, welke hun alstoen antwoordde hetgeen van Heurn t. a. p. blz. 514 vermeldt. Blijkbaar ging de Stedelijke Regeering op hetgeen Blom bij dat antwoord voorstelde in, want Blom en de pensionaris der stad, mr. Johan Gans, kochten daarna van den Raad van State een groot aantal in den Bosch gelegen klooster- en geestelijke goederen, zooals die in na te melden Schepenakte van 31 Augustus 1641 zijn omschreven. Over hetgeen daarna geschiedde houden de Resolutiën der Regeering van de stad den Bosch (Reg. A. 34 f. 53 en vlgd.) ook nog het volgende in:

Vergaderinge der Stadt. Vrydach den 28 Juni 1641.

„Den Heere President KUYSTEN heeft mede voorgedraegen het geene waervan met den Heere Pensionaris GANS ende FRANS BLOM, gecocht hebbende de geestelycke goederen alhier, was gesproocken noopende het trekken van een straet neven het Godtshuys, genaemt den H. GEEST. enz."

„Waarop gedelibereert zijnde enz. Ende sijn dyenvolgende tot hetgeen voors. ende om met den Heere GANS ende FRANS BLOM oock te spreecken ende te handelen over het trecken van de straet neffens het Geesthuys, gecommiteerd de Heeren enz."

„Welcke voors. Heeren oock sijn gecommiteert onder rapport alsvoor, om te spreecken met den Heere GANS ende FRANS BLOM over de Minderbroederskercke alhier, off die voor de Stadt zoude connen worden becoomen, ende op wat maenieren."

Vergadering 4 Juli 1641.

„In eene beslissing over het trekken der straten, wordt aangedrongen, dat „den Heere GANS ende FRANS BLOM souden worden aengeseyt, om eens een eynde van de saeck te maecken, dat de Stadt hen luyden die presentatie was doende."

De Bossche Schepenakte, waarin de voorbedoelde kloosters- en geestelijke goederen aan Blom en Gans verkocht werden (Reg. n°. 384 f. 677 en vlgd.) luidt als volgt:

De heer Peeter Schuyl, rentmeester van de geestelycke goederen binnen dese stadt 's Hertogenbossche, geauctoriseert van den Raedt van State der Veereenichde Nederlanden enz. heeft allen die nabeschreven geestelycke goederen ende voor-eerst

De Preedickheeren huyzen.

als te wetene:

't Huys 1) in de Hinthamerstraet op den hoeck van de Predickheeren vuerpoort;

't Huys daerachter in de voors. poorte;

't Huysken daer neffens, bewoont by den derden meester in de Latijnsche schoole;

't Huysken daer neffens;

't Huysken aen de brugge;

De huysinge over de brugge, bewoont by den predicant Schulius;

Een hoofken 2) tegenover de voors. huysinge;

't Huysken neffens den voors. hoff;

't Huysken daer neffens, ex contractu beseten by Neelken Dingen ende Muycken Cornelis;

't Huysken aen de tweede brugge;

't Huysken daeromtrent, ex contractu beseten by Elisabeth de Bruyn ende Geertruyt Goossens;

't Huysken gecomen van Leonart Plas;

't Huysken daaromtrent, ex contractu beseten by Margriet Mol;

't Huysken daeromtrent, ex contractu beseten by Metken weduwe Jans Wouters;

Een huysinge daeromtrent;

---

1) Dit is het huis, dat staat tusschen het huis genaamd de Gekroonde Haverzak en de Prekerspoort.

2) Beteekent een tuintje.

Noch een camer daernevens;
Een huysinge in de Preeckers kerckpoort 1);
Een huysken daer neffens;
Een huysken daer neffens;
't Huys op den hoeck van de Preeckheerenkerckpoort;
't Huys daer neffens in de Hinthamerstraet;
Een wooninge in de Hinthamerstraet; op den andere hoeck van de poort 2);
Een wooninge daer neffens 3);
Een wooninge daer neffens;
Een wooninge daer neffens 4);
Een wooninge daer neffens;
Een wooninge daer neffens;
Den hoff achter de voors. sess wooningen;
Een huysken, gelegen ten eynde van den voors. hoff, ex contractu beseten by Aelken ende Jenneken Blocklant;
Den hoff achter 't Preeckersclooster met twee camers;
Den hoff daer neffens, gebruikt by den predicant Schulius 5);

---

1) Leonora Wylde weduwe van Diederick Ruysch legateerde dit huis aan Catharina Lintdorp weduwe van Anthony Tempelaer, die het 4 November 1697 verkocht aen Laurens Simons, procureur te den Bosch; diens weduwe Johanna Pinxternakel verkocht het 16 Maart 1703 aan Johan van Megen, secretaris te St. Michiels-Gestel; (Reg. no. 515 f. 217).

2) Deze was het huis, de Blauwe Sluier, ook wel het Spinnewieltje genaamd.

3) Deze was het huis, genaamd het Koffiemolentje.

4) Deze was het huis, oudtijds genaamd in de Fransche Page, thans in St. Josef geheeten.

Laatstbedoelde vier huizen werden door genoemde Leonora Wylde gelegateerd, als wanneer zij gezegd werden te staan: „in de Hinthamerstraet van den hoeck van de Prekerspoort tot den hoeck van de Prekersstraet of nu de Nieuwe straet", aen haren man Diederick Ruysch, van wien ze geërfd werden door hunne dochter Florentina Ruysch, echtgenoote van Christoffel baron van Galen, die ze 25 Juni 1717 verkocht (Reg. no. 538 f. 14 en vlgd.)

5) Christoffel baron van Galen, als gehuwd met Florentina Ruysch, verkocht in 1717 dezen tuin, waarop thans de R. K. Kweekschool voor onderwijzers staat, aan Johan Willem de Groulaert, heer van Surester. De erfgenamen van Alida de Groulaert douarière van Johan Lodewijk Cramer, heer van Geffen, verkochten dien 19 November 1778 weder aan Gertruda van Ceulen weduwe van Louis de Mele, woonachtig te den Bosch (Reg. no 585 f. 267).

Twee camers achter het voirs. Convent;

Een huysken daeromtrent;

't Brouwhuys van 't voirs. clooster, by den commis Losecaet gebruyct;

De erven van 't Preeckerclooster ende kercke.

Item

de Minderbroedershuysen

als te wetene

Een huys in de Karstraat;

Een gedeelte van 't Minderbroedersclooster mit den warmoeshoff, bewoont by den commis Lesecaet;

Een gedeelte van 't voorn. clooster, bewoont by den geweldiger over 't garnizoen van den Bosch;

De erven van 't Minderbroedersclooster ende kercke.

St. Geertruyclooster

Item den hoff, daer het koeyenhuys op staet met het bleyckvelt ende den beempt van de Susteren, genoempt de Geertruyden 1).

De Zusters achter de Tolbrugge.

Item den hoff, koolthuyn ende beempt 2) met eenige cleyne huyskens, comende in ende aen de roying, daer men hadde gemeent de nieuwe haven te graven, behoorende de Zusters achter de Tolbrugge, soe ende gelijck hetselve, op de carte daervan gemaect, is aen gewezen.

---

1) Diederich Ruysch voor 1/4; Johan Willem de Groulaert, heer van Surester, zijn broeder Philip de Groulaert en zijn zwager Nicolaas de Schmeling, voor de 1/2; Egidia van Schoonhoven eerder weduwe van den luitenant-kolonel Henry Graham, nu huisvrouw van den majoor Johan van der Vorst en de executeur van het testament van Johan van Goolen, schepen van den Bosch, verkochten 11 September 1708 dezen tuin, die gelegen was tusschen de Jan Heinsstraat en het klooster Achter de Tolbrng en van uit de Orthenstraat toegankelijk was over eene brug, gelegen naast de St. Geertruikerk, aan Johannes Valckenhoff, koopman en Johanna Valckenhoff, inwoonster van den Bosch (Reg. nº 521 f. 183.)

2) Deze landerijen werden door de in voorgaande noot genoemde verkoopers, alsmede door Maria Tromp weduwe van Cornelis Gans, heer van Nuland, 11 September 1708 verkocht aan Jan van der Laegen, koopman te den Bosch (Reg. nº 521 f. 182 vso).

Diverse huysen.

Item een huys in de Peperstraat;

„ „ „ „ „ „

„ „ huysken op de Triniteyt;

„ „ *huys*, erve, hoff ende achterhuys, gecomen *van den Deken*, bewoont by Huybert van Hengel;

Een huys ende drie huyskens in de Choorstraat ende een huys in de Clarestraet;

Item *den Papen wijnkelder*, bewoont bij Jan Popkens, lieutenant.

Item een huys aldaer naest de Swesteren;

Item het huys aan de Swengelbrugge in de Hinthamerstraet;

Item een huysinge daer neffens, genoempt *in den Ancker*;

Item het huys daerachter in St Anthonisstraet;

Item *het Pastoirshuys van St. Jacob* opten Wijntmolenberch.

Het Baselaersclooster.

Item het geheele Baselaersclooster;

Item het Baselaers bleyckvelt;

Item de Corenwintmolen van de Baselaers.

Diverse huysen.

Item (zijnde huizen in de Gasthuisstraat, St. Annaplaats, Waterstraat, Mortel en Vughterdijk).

De Cruysbroers.

Item het Cruysbroers bleyckvelt met het huysken.

Diverse huysen.

Item (zijnde huisjes aan de Orthenstraat, Haven en Raamstraatje) enz., *wittelijck ende erffelijck opgedragen ende overgegeven midts desen* Laureyns van Kessel tot behoeff van d'heere Johan Gans, licentiaet in de rechten, raet ende pensionaris deser stadt ende Franchoys Blom, enz.

Ende staet te weten, dat dit transpoirt is geschiet in conformiteyt ende achtervolgende de resolutien ende den accoirde van de Ed. Mog. Heeren Raeden van State, met gemelte Franchois Blom opten derden May lestleden gemaackt ende aengegaen enz.

Ende sal het lant gehouden ende verbonden blyven de voorn. Heere Gans ende Franchois Blom off heurs actie vercrygende daer inne de hand te bieden, dat zy totte voors. getransporteerde goederen sullen morgen ordonneren al zulcke straten als op seeckere plan, daervan gemaect, geteykent staen, sonder dat de stad hen eenige huysen ofte erve, alreede gemaect off naemaels te maeken, onder wat pretext het oyck moegen wesen, sal moegen aff taxeren off doen taxeren.

Ende zullen die voors. Heeren Gans ende Franchoys Blom gehouden zijn de straeten te maecken tot soodanige breedte als op het voorgemelte plan geteekent staen ende geen smalder erve mogen uytgeven als van twee en twintich voeten breet aen de straet, ende sullen egeen huysen mogen gestelt werden als met steenen gevels.

Sullen wyders de meergenoempde Heere Gans ende Franchoys Blom eenige andere erven ende huysen, die hen tottet maecken van straeten van noode sullen sijn, door onpartydige moigen doen afftaxeren, midts daer vooren betalende so veel die sullen oordeelen, dat deselve tegenwoirdich waerdich sijn.

Volgt de bepaling, dat genoemde koopers zullen kunnen vorderen van de eigenaars van huizen en erven de meerdere waarde daarvan, die het gevolg zoude zijn van den aanleg der nieuwe straten, welke de koopers te maken hadden, die meerdere waarde te taxeeren door onpartijdige deskundigen.

Item die voors. heere Gans ende Frans Blom sullen ten respecte van het Ruyters corps de guarde, gestaen hebbende by de poort van het Minderbroedersclooster 1) ende in de

1) Zooals wij in Dl I blz. 188 reeds zagen stond die poort aan de Markt bij den ingang der Minderbroedersstraat.

voor verhaelden accoirde (met) den voors. Frans Blom aangegaen, de huysinghe, staende op den hoeck van de Tolbrugstraet, genoempt *Royenburch*, bequam maecken tot een corps de guarde van de ruyterye ende te gebruyck van deselvige aen 't lant cederen, gelijck die voors. Frans Blom voor hem selven ende hem alnoch fort ende sterck maeckend voor den voorgemelte heeren Gans tzelve cedeert mits desen. Enz. 31 Augustus 1641.

Behalve voormelde verplichtingen werd door den Raad van State aan genoemde koopers nog de verplichting opgelegd tot betaling van de grondrenten, die uit enkele der verkochte huizen gingen; tot vergoeding van de verbeteringen, die de Staat aan eenige dier huizen had doen aanbrengen en tot betaling eener schadevergoeding aan de nonnen van het St. Geertruiklooster en dat van Achter de Tolbrug, omdat dezen, die ingevolge het capitulatieverdrag van den Bosch van 1629 in hare kloosters mochten blijven wonen totdat zij uitgestorven zouden zijn, tengevolge van voorschreven koopovereenkomst de beide voormelde kloosters hadden te ontruimen. Van de verplichting tot betaling van eene koopsom wordt in dat koopcontract geene melding gemaakt, toch zal die aan de koopers wel zijn opgelegd geweest, want het is niet waarschijnlijk, dat de Raad van State hun van die verplichtiug zoude hebben vrijgesteld, terwijl hij aan de stad den Bosch de voorschreven kloosteren kerkelijke goederen niet eens voor fl 50000 had willen laten.

Na dezen verkoop, zoo schreef van Heurn nog in zijne *Historie* II p. 514, „deed de Regeering (der stad) met de koopers over het trekken van twee straten door het Predikheerenklooster heen spreken, (zullende) de eene (loopen tegen) over de Torenstraat nevens het erf van het Geesthuis en de tweede door dat van het Ziekengasthuis, beiden tot aan den Wal toe; zy deed ook twee huizen, die tusschen het Gast (lees: Geest) huis en het (eigendom van het) Predikheerenklooster stonden, inkoopen 1) en liet den opstal aan de kopers der kloosteren;

1) Zie blz. 209 en 210 hiervoren.

men trok daarop eene straat (van) uit de Hinthamerstraat naar den Wal toe, waarvan de erven ten O. aan het Geesthuis en die ten W. aan de kopers verbleeven; de stad werd hierdoor met de eerste Nieuwstraat 1) vermeerderd; zy loopt niet regt, zooals men in den beginne voor had maar met twee kromtens, waarvan denklijk de oneenigheden over het verdeelen der erven de oorzaak waren."

„Over het aanleggen der andere straaten reezen er, zoo schreef van Heurn nog t. a. p., moeilijkheden, waarvan het verhaal volgen zal: de Pensionaris Gans en Blom hadden by het koopen der gemelde twee kloosters (het Predikheeren en het Kruisbroederskloosters n. l.) bedongen dat zy by waardeering eenige erven van byzondere lieden tot het maaken der straaten door die kloosters heen mogten overneemen; zy verzogten derhalve om den beemd van het Gasthuis; de Regeering (der stad) vertoonde hierop den Raad van Staaten dat als dit moest geschieden haar regt van eigendom en bestier over de goederen der arme gestigten daardoor nadeel zoude lyden; dit regt had zy meer dan 400 jaaren gehad en zelf(s) met uitsluiting van den Hertog van Brabant (uit)geoeffend; dit had Filip van Bourgondiën voor hem en zyne nakomelingen in het jaar 1458 erkend; Gysbert Mazius, bisschop hier ter stede, had daar tegen een inbreuk willen doen doch was by vonnisse des Raads van Brabant op 18 Januari 1612 afgewezen; het gemelde regt was by de voorwaarden van overgaaf bevestigd; de Regeering (der stad) vertrouwde, dat de Raad (van Staaten) haar wel wilde verschoonen, omdat zy eed- en amptshalven dien beemd niet kon overgeeven; indien de koopers der kloosteren eenige huizen tot het aanleggen van straaten nodig hadden zoude zy die waarderen. De Raad (van Staaten) antwoorde, hy had aan de koopers het regt der Algemeene Staaten overgegeeven het-

---

1) Thans de St. Jozefstraat, de Veemarkt en de van Berckelstraat geheeten. Van Heurn deelt in zijne Historie III p. 400 nog mede, dat deze straat in 1707, toen er nog maar eenige huizen langs stonden, van stadswege met lindeboomen werd beplant.

welk in het regt van overneeming van de nodige erven, tot bevoordeeling hunner goederen, bestond; hy was derhalven geneegen de koopers daarby te handhaven en begeerde, dat de Regeering (der stad) zig met hun over de waarde van dien beemd verdroeg en dat Schepenen over de opdragten dier goederen, zonder eenig protest te doen, zouden hebben te staan, omdat de koopers het gemeene Land anders zouden kunnen bemoeilyken. De Regeering (der Stad) werd dus gedrongen met Blom eene overeenkomst aan te gaan. Het komt my niet klaar voor hoe zig dit geschikt hebbe; uit stadsregisters 1) ziet men, dat hem den geheelen beemd overgegeeven is; uit het vervolg (daarvan blijkt), dat hy dien teruggegeeven heeft na er een dwarsweg door gemaakt te hebben; de stad verkreeg hierdoor eene nieuwe straat, die aan het Koornhuis van het Geesthuis begind en tot aan het Plijn 2) zig uitstrekt 3). Naderhand is (van) uit deeze straat tot in de Hinthamerstraat nog eene straat getrokken 4), waarover weder oneenigheden ontstonden." Tot zooverre van Heurn.

Gans en Blom deelden vervolgens met elkander een groot deel der door hen, als voorzegd, gekochte goederen, waarover men nog zie het accoord, dat Maria Sprongh weduwe van genoemden Blom 13 Juni 1653 met mr. Johan Gans maakte (Reg. nº 538). Het klooster en de kloosterkerk der Predikheeren werden daarna door hen gesloopt; zij gingen daarbij zoo ruw te werk, dat zij zich niet ontzagen om met de geraamten van hen, die in gezegde kerk begraven lagen, de grachten van het klooster te dempen; van kerk noch klooster bleef toen, zoo schreef Meyer t. a. p. blz. 100, iets gespaard; niets hield daarna de herinnering aan dat klooster bij de Bosschenaren nog levendig dan eene poort, die, als ge-

---

1) Notulen 8 Oct. 1641. Reg. Zonst en van Beresteyn.
2) Thans de Jan Heinsstraat.
3) Deze straat heet thans de Veemarkt, Hooge Nieuwstraat en Zuid-Willemsvaart.
4) Thans de Nieuwstraat genaamd.

zegd, thans nog heet de Prekerspoort en toegang verleent tot de tegenwoordige Fratersschool.

In de plaats van het Predikheerenklooster werd een heerenhuis gebouwd, dat met twee andere huizen, die, evenals dat huis, ook binnen de Prekerspoort stonden, 10 Mei 1786 werden verkocht en daarbij omschreven werden als volgt (Reg. n° 596 f. 31 v^{so}):

Vreda Elisabeth van Blotenburg, woonachtig te Delft, weduwe van Jacob de Gyselaar, schepen en raad te den Bosch 1) verkoopt aan Willem Vosch van Avesaet 2), kapitein ter zee, wonende aldaar: 1$_o$ huis en erf, *van ouds genaamt het klooster en kerk der Predikheeren*, gequot. C n°. 95, met recht van vryen doorgang in de Eerste Nieuwstraat en uitkomende door de Predikheerenpoort in de Hinthamerstraat, staande het tusschen het huis der jongvrouwen Bowier *ex uno* en het huis sub 3° *ex alio* en strekkende het zich achterwaarts uit tot aan het erf van den Heer van Onsenoord; 2° koetshuis en stal, staande in de Predikheerenpoort, gequot. C n° 96; 3° een huis, gequot. C n°. 94, staande in gezegde poort tusschen het huis sub 1° *ex uno* en het erf van den Heer van Onsenoord *ex alio* en strekkende zich uit tot aan de Dieze, — alle welke huizen en erven door haar, verkoopster, geërfd waren van haren grootvader Nicolaas van Blotenburg, schepen van den Bosch. (Diens echtgenoote was Margrieta Cornelia Coenen (dochter van Nicolaas en Agnes van Loenen), die hem een zoon schonk, mr. Gerard Cornelis van Blotenburg, welke 21 October 1700 in de Bossche St. Janskerk werd gedoopt.)

---

1) Zij was 7 Maart 1734 in de Bossche St. Janskerk gedoopt als dochter van mr. Gerard Cornelis van Blotenburg en Maria Vreda van Blotenburg, die weder eene dochter was van Daniel van Blotenburg en Vreda Elisabeth Scholt. (Zie Dl. I p. 430)·

Vreda Elisabeth van Blotenburg voorbedoeld stond in 1786 aan hare eenige dochter Agatha de Gyselaar, echtgenoote van Willem Antony van Heemskerck, woonachtigte Delft, af den tocht van de helft van het kasteeltje Kouwenberg onder Vught, dat door haren man Jacob de Gyselaar was aangekocht geweest.

2) Men zie over deze familie Taxandria XIX p. 42 en vlgd.

Willem Vosch van Avesaet voornoemd verkocht voorschreven huizen en erven 8 Augustus 1798, als wanneer zij *het Predikheerenklooster* werden geheeten, aan Franciscus Gijsbertus Lightenvelt, med. doctor te den Bosch, die gehuwd was met Hendrina Theresia de Wijs, dochter van Cornelis en Anna Maria van Someren: hij had van haar maar één kind: Maria Cornelia Lightenvelt, geboren te den Bosch 8 April 1797.

Thans staat op de plaats, waarop voorbedoeld heerenhuis was gebouwd, eene Fratersschool.

k. De Groene- of Lombaertspoort.

No. 56.

Het derde huis van af de Prekerspoort, als men gaat naar de Markt, rechts, is het huis, dat aanvankelijk *de Groene Poort* en later *de Lombaertspoort* geheeten werd. De familie Lombaerts, waaraan dit huis zijn lateren naam ontleende, was blijkbaar een Oisterwijksch geslacht, want reeds in 1514 verleende Henrick Lombaerts Bartholomeuszoon aan Dirck van den Stadeacker eene grondrente uit eene bouwhoeve, gelegen onder Oisterwijk.

Mr. Jan Lombaerts Junior, zoon van mr. Jan, secretaris van Oisterwijk en Cecilia N., zal de eerste van zijn geslacht geweest zijn, die zich in den Bosch metterwoon vestigde, wat zal geschied zijn omdat hij pensionaris en secretaris van die stad was geworden Reeds 25 Juni 1527 kocht hij daar van Joris Sampson Janszn als man van Engela, dochter van Peter Colen, den zoon van Coel die dorre, het huis, genaamd *het Gulden Vlies*, staande op de Schapenmarkt, toen de Zadeleersstraat genaamd (Reg. nº. 131 f. 161).

Zijne vrouw was Elisabeth, de dochter van Gerard Michiels, raad van den Bosch en Elisabeth van Enckevoirt, (welke laatste de zuster was van den beroemden kardinaal Willem van Enckevoirt). In 1538 deed zij, toen zij al eenige jaren weduwe van hem was, afstand van den tocht, dien zij

als langstlevende echtgenoote van het huis *het Gulden Vlies* had, ten behoeve hunner kinderen Willem, Godevaert, Johannes, Elisabeth en Maria Lombaerts van Enckevoirt, hiervoren met uitzondering van Johannes, die denkelijk jong stierf, op blz. 209 reeds vermeld.

Genoemde echtelieden bezaten eveneens het hierbedoeld huis *de Groene Poort*, dat later naar den eerstgenoemde hunner *de Lombaertspoort* genaamd werd, want in den voorgevel daarvan stond oudtijds een steen, waarin hun beider wapens waren uitgehouwen. Hoe zij eigenaars daarvan waren geworden blijkt niet. Bij de verdeeling van de nalatenschap van Elisabeth Michiels voornoemd, welke in 1571 plaats had, werd dit huis toebedeeld aan haren zoon mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt. Uit de omstandigheid, dat dit huis tot hare nalatenschap behoorde, volgt m.i., dat zij het ten huwelijk had aangebracht. Het werd bij gezegde verdeeling omschreven als: *die grueyn poorte met den brougetouve, gebacken steen, blaeuwen steen, calck ende diesgelycken, liggende int achterhuys, noch het cleyn huysken daer naest, van voeren tot aen het waeter toe;* dit huisje werd later van het groot huis gescheiden en kreeg toen den naam van *de Drie hoefijzers*; het is thans genummerd 54 1). In 1590 verleende mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt eene grondrente uit het huis *de Groene poort*, als wanneer het gezegd werd te zijn: „domus, area, porta, ortus, vacua hereditas et domus posteriores, dictae *die groen poirte*, sitae in Buscoducis in vico Hinthamerensi inter hereditatem dicti venditoris et Johannis de Wieringen *ex uno* et inter hereditatem Conventus Fratrum Predicatorum in Buscoducis *ex alio*, tendentes a vico Hinthamerensi ad aquam ibidem retro currentem."

Hij studeerde, evenals vele andere Bosschenaars uit

---

1) Elisabeth Michiels weduwe van mr. Jan Lombaerts had het 27 November 1565 gekocht van Cornelis de Moor, den zoon van mr. Jan en weduwnaar van Catharina, dochter van Jan, den zoon van Matthijs Stooters Lambertszn. (Reg. nº 213 f. 267.)

zijnen tijd aan de Hoogeschool te Orleans 1) en daarna ook te Bologna, Siena en Padua. Na volbrenging zijner rechtsgeleerde studiën keerde hij naar den Bosch terug, van welke stad hij ten slotte president-schepen werd. Tweemaal huwde hij; 1° met Dirixken, dochter van Joseph van den Stadeacker, den zoon van Henrick Dirckszoon; zij overleed 24 April 1580; 2° met Alanda Berewout Willemsdochter 2); van geen van beide vrouwen had hij kinderen. Hij stierf 27 Februari 1591, na nog den 14e Februari van dat jaar in zijn huis *de Groene Poort* het testament te hebben gemaakt, dat afgedrukt staat in Taxandria XII p. 249 en vlgd 3) en waarbij hij het vruchtgebruik van zijn laatstgezegd huis legateerde aan zijne tweede vrouw. Blijkens den inventaris, welke opgemaakt werd van de goederen, die zich bevonden in zijn sterfhuis, dat *de Groene poort* zal geweest zijn, waren daarin op het oogenblik van zijn overlijden o.a. aanwezig: „in den sadel van den voerhuys een beurt, begrypende de figure van mijn heere cardinael Enckenvoert; de figure van vrouwe Lombarts, (des testateurs) moeder, geschildert; een lange schilderye van coninck Pharao, van Berlicum gecomen 4); een schilderye van zal. Jannen Lombarts; een schilderye de conventu deorum; een schilderye, daer ons heere sadt onder de doctoren, van Berlicum, gecoemen; een

---

1) Bijdrag. en Meded. van het Historisch Genootsch. te Utrecht 1913 p. 307 en vlgd.

2) De overige kinderen van Willem Berewout waren Juliana Berewout, Jor Anthony Berewout en Jor Everard Berewout, raad van den Bosch, die van zijne vrouw Franchoyse Weyts geene kinderen naliet.

3) De ten uitvoerlegging van dit testament staat vermeld in Taxandria XIV p. 204 en vlgd.

4) Mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt bezat te Berlicum een kasteel, dat tegenover de kerk aldaar nabij het huis Ter Aa stond; hij had het 6 Augustus 1557 (Reg. no 197 f. 410) gekocht van Henrick, den zoon van Frans Arnoldszn Paeuweter en diens eerste vrouw Catharina van Hedel Henricksdr, alsmede van de voogden over Arnold, Frans, Henrick en Dominicus, onmondige kinderen van genoemden Frans Arnoldszn Paeuweter en diens tweede vrouw Barbara van Steynoirt. De executeurs van het testament van genoemden Lombaerts en diens erfgenamen verkochten dit kasteel 1 Augustus 1591 (Reg. no 232 f. 147) aan Gregorius van der Meer Diericxzn, raad van den Bosch; van dezen

cleyn schilderye van ons lieff vrouwe, wesende een buerdike; een cleyn schilderye, zeer cleyn, van onsen Salvator; een cleyn schilderye van den berch van Calvarie, gecocht by mijn heere Lombarts; een schilderye van mijn heere Lombarts; noch een schilderye van sijn leste huysvrouwe; vier groote schilderye, d'een van Ops, d'ander van Pomone, 't derde van Flora, 't vierde van Ceres, toebehoirende mijn vrouwe van Helvoirt 1); *in de neercamer naest den hoff* „een taeffereel van St. Jeronimus; een taeffereel van eenen cruysdrager." Verder werd in gezegden inventaris nog vermeld: *Gecomen van den Cardinael Enckevoert ende toebehoorende den altair van den Sueten naem Jezus in St Janskercke:* „een gouden laecken altaircleet met roode zyde ende goude frangien mette wapenen van Enckenvoert, in een catoene dweele; een cussen, d'een zyde violet fluweel, d'ander zyde gefriseert gouden laecken met zyde ende goude quasgen ende daerop de waepenen van Enckenvoert, in een lyne doeck; een silveren Jesus met een silveren neervelt ende een silveren cruysken met een cruysken, staende de Jesus op een houten voet ende eeu silveren laken heemptken, in een doose; een geborduurde costel. taeffereel van wijnpersse ons Heeren Jesu Christi met eenen dexel."

In 1599 werden de onroerende goederen van genoemden mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt en diens broeder mr. Willem Lombaerts van Enckevoirt verdeeld en alstoen werd o.a. toegescheiden aan de kinderen van mr. Jan van

---

kwam het achtereenvolgens door koop aan Michiel van der Sterre; Gillis de la Coulture; Henrick Willemzn van Berlicum; Rogier van Broeckhoven Henrickszn; Herman Frederik graaf van den Berg, heer van Stevensweert en Anna Maria gravin van den Berg, douairiere van Limburg Stirum; mr. Adriaan de Vos, drossaard van Hedel en Philips van Thienen, heer van Berlicum en Middelrode en kommandant van den Bosch, welke laatste het 6 Maart 1652 kocht (Reg. no 402 f. 16). In 1443 compareerde voor Schepenen van den Bosch Pelgrom Pacuweter, zoon van Gijselbert Pelgromszoon.

1) Elisabeth Lombaerts, echtgenoote van mr. Henrick Bloeymans, pandheer van Helvoirt en heer van Zwijnsbergen.

der Stegen en Maria Lombaerts van Enckevoirt, zijnde Elisabeth, Gerard, Anna, Goeswijn, Maria, Heylwich en mr. Johan van der Stegen, het huis *de Drie hoefijzers*, dat daarbij omschreven werd als: *een huys met sijn gronde ende plaetsken, gestaen ende gelegen binnen deser stadt in de Hinthamerstraet naest de huysinghe, genoempt de Groen poort* ende bewoond door Marten van Lier 1); zij deelden het onderling weder toe aan Goeswijn van der Stegen, die het 3 Januari 1600 verkocht aan Cornelis van Rode. In 1626 werden de overige onroerende goederen van mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt gescheiden en daarbij werden toen toebedeeld: aan voornoemde kinderen van der Stegen behalve aan Maria, die reeds overleden zal geweest zijn: *eene hoeve genoemt Steenbeckersche hoeve te Mierlo, die Gerard, zoon van wylen Michel Henrix, getransporteerd had den Eerwerdichsten Heer ende Vader in Christo, Heer Willem van Enckevoirt, de Roomsche Kercke Cardinael, den 9 Junii 1525*, en aan de kinderen 2) van Erasmus van Grevenbroeck, heer van Mierlo en Johanna Bloeymans, het huis *de Groene poort*, dat alstoen omschreven werd als: *een huysinge, genoempt de Gruenpoirt, erve, hoff, plaetse, achterhuysen, gestaen in de Hinthamerstraet tussen een huyse, toecomende den convent van de Predickheeren binnen dese stadt, ex uno ende tussen den huyse overlange hieraff genomen ende nu genoempt de drie hoefijzers ende een huys ende erve, geheyten de Zon. ex alio, welcke huysinge mitten voirs. huys de drie hoeffijzers de voirs. heer*

---

1) In eene Schepenakte van den Bosch van 1585 (Reg. no. 652 p. 320) treden op Gerrit, Direk en Marten, onmondige zonen van Jan Henricx Gommarszoon van de Parre genaamd van Lier en diens eerste vrouw Margaretha, dochter van Gerrit, dan zoon van Peter Wouterszoon 's Heeren.

2) Zij waren Johan van Grevenbroeck, heer van Mierlo; Catharina van Grevenbroeck, die huwde met 1° Louis van Busleyden, heer van Noorderwyck; 2° Johan van Asperen, heer van Vuren; Elisabeth van Grevenbroeck, die huwde met Joost Pieck van Tienhoven, heer van Zuilichem; Leonora van Grevenbroeck, non te Aken; Cornelis van Grevenbroeck, pandheer van Helvoirt en heer van Zwijnsbergen en Hendrik van Grevenbroeck (Taxandria VIII p. 158.)

ende meester Goyart Lombarts mit sekere erffdeylinge des meesters Jan Lombarts, sijns vaders, te deel gevallen is 23 Julii 1571, ende waerin Juffr. Alanda Berwouts bestorven is.

Dit huis kwam later aan een der voorbedoelde kinderen, n.l. Catharina van Grevenbroeck, van wie het erfde Adriana van Asperen van Vuren, geboren uit haar huwelijk met Johan van Asperen van Vuren, haren tweeden man. Die dochter huwde in 1650 (Reg. n° 399 f. 83) met Jor Cornelis de la Tour, heer van Segers Cappel, zoon van Adriaan, heer van Torre, enz., wien zij het huis *de Groene poort*, nu *de Lombaertspoort* genaamd, ten huwelijk bracht; haar man verkocht het 27 November 1655 (Reg. n°. 409 f. 119), als wanneer het gezegd werd te zijn: „eene huysinge met een poorte, pompe, twee kelders, hoff, somerhuysken, koockhuys ende achterhuys, stallinge etc., gemeynlicke genoemt *Lombartspoort*, gestaen in de Hinthamerstraet tussen huys Diercx van der Lith *ex uno* ende huys Johans van Roy ende meer anderen *ex alio*, tegenwoordich bewoont wordende by den heere Capiteyn Sanderson, haar toegescheiden voor notaris Peter van Bree 10 Juni 1651 en door Schepenen geapprobeerd", — aan Johan Keyten, zoon van wylen Franck Janszn, met consent, zoo staat er bij van Arnoldus Ransecremer, apotheker 1), als laatsten slager. Jor Johan van Roode in zijne hoedanigheid van voogd over de onmondige kinderen, die hij had van zijne vrouw Margaretha van Asperen van Vuren, de zuster van Adriana voornoemd, vernaderde echter *de Lombaertspoort*, waarna Jor Pieter van Roode, een der voorbedoelde onmondigen, die inmiddels meerderjarig geworden was, voor zich en als gemachtigde zijner broeders en zusters dat huis 15 April 1662 (Reg. n° 456 f. 257) verkocht aan Jacob van Casteren, oud-president-schepen van den Bosch.

Van diens familie is mij uit de Bossche Schepenregisters het volgende gebleken:

Jacob Gerritszn van Casteren 2), die in 1612 reeds was

1) Zijne vrouw was Janneken, dochter van Franck Janszn Keyten.
2) Zijn broeder was de wijntavernier Marcelis van Casteren.

overleden, want toen deelden zijne kinderen zijne nalatenschap (Reg. n° 658 f. 148), had van Weyndelken N. deze kinderen:

a Jacob, die volgt onder I;

b Henrick;

c Franchoys;

d Weyndelken, huisvrouw van Goijart Ghysselen, wien zij o.a. deze kinderen schonk: Henrick, Jacob, Guilliam en Gerard;

e Susanna, de echtgenoote van Gijsbert Kuysten, wien zij o.a. schonk: Henrick Kuysten, Geertruid Kuysten, echtgenoote van Daniel van Hamel en Jacomina Kuysten, de huisvrouw van Wilhelm van den Hoevel, een Keulenaar.

I. Jacob van Casteren, hiervoren sub *a* genoemd, president-schepen van den Bosch, de kooper van *de Lombaerts-poort*, huwde Helena van Noort, dochter van Johan, raad van die stad. Hunne kinderen waren:

a. mr. Godefroy, die volgt onder II;

b. Catharina, huwde 21 September 1638 met Dirck van Cattenburch, president-schepen van den Bosch 1).

II. Mr. Godefroy van Casteren, hiervoren onder I *a* genoemd, president-schepen van den Bosch, erfde *de Lombaerts-poort* en huwde Susanna Kuysten, dochter van Henrick, ook president-schepen van die stad en Johanna Simey. Hunne kinderen waren:

a. Hendrik, schepen van den Bosch en rentmeester van het Groot Ziekengasthuis aldaar, stierf den 19 December 1721;

b. Jacob die volgt onder III;

c. Johan Ferdinand, kapitein, stierf 10 November 1694, huwde Johanna de Bye, gestorven 11 Mei 1715 2).

III. Jacob van Casteren, hiervoren onder II *b* genoemd, was schepen en rentmeester van den Bosch en stierf 24 Maart 1716. Zijn vrouw was Joanna Blanckert (uit Rotterdam), die hem deze kinderen schonk:

---

1) Men zie over hem Dl. I p. 398.
2) Zie Dl. I. p. 452.

a. Govaert, stierf jong en

b. Henrietta Philippina, huwde Testart Jan de Lille, kapitein en drossaard van Leerdam.

Genoemde Johan Ferdinand van Casteren erfde van zijnen vader mr. Godefroy van Casteren *de Lombaertspoort*, welk huis hij vermaakte aan zijne voormelde vrouw en aan Hendrina van den Heesacker, dochter van Adriaan en Maria de Bye 1); dezen verkochten daarop 3 November 1706 (Reg. n° 520 f. 139 v^{so}) dat huis, hetwelk alstoen omschreven werd als: *eene huysinge met eene poorte, pompe, twee kelders, hoff, koockhuys ende achterhuysinge, stallinge, gemeynlick genaemt Lombaertspoort*, aan Petrus Franciscus van Beugen, woonachtig te den Bosch, zoon van Philip, koopman in wijnen aldaar en Mechteld van Heeswyck, in Dl. I blz. 236 reeds genoemd.

Petrus Franciscus van Beugen voorzegd was gehuwd met Jacoba Maria van Ravesteyn 2), die hem schonk eene dochter Mechtildis Maria van Beugen, geboren te den Bosch 16 April 1711; zij erfde van hem *de Lombaertspoort* en bracht die ten huwelijk aan haren man Rudolph Arnold van Engelen, gedoopt te den Bosch 19 September 1719 en overleden 26 Juni 1770; deze was de zoon van Willem Joseph van Engelen en Beatrix Angela Tybosch, dochter van Roelof, wijnkooper te den Bosch en Barbara van Wolfswinckel.

Rudolph Arnold van Engelen had van zijne genoemde vrouw deze kinderen:

a. Lucas Rudolph Joannes van Engelen, die priester was en 19 Augustus 1801 te Antwerpen stierf. Hij woonde een tijdlang te Vught.

b. Petronella Jacoba Maria van Engelen, die *de Lombaertspoort* van hare moeder erfde; zij was geboren te den

---

1) Zie Dl. I p. 452.

2) Zij was de dochter van Andries van Ravesteyn en Catharina van Geffen, wier andere kinderen waren Maria Anna en Lamberdina van Ravesteyn. Genoemde Andries van Ravesteyn was de zoon van Jacob, bierbrouwer in *het Luipaard* aan den Hoogen Steenweg te den Bosch en Elisabeth van den Andel.

Bosch 23 Februari 1745 en stierf 1 Januari 1823; den 29 September 1771 huwde zij te Vught Bernard Jacob Half Wassenaer, heer van Onsenoort en Nieuwkuik, lid van het Wetgevend Lichaam en van de Bossche Municipaliteit, geboren 7 September 1746 en overleden 20 November 1810, zoon van Joannes en Joanna Everarda de Roy. Zij schonk hem deze kinderen:

a. Jacoba Mechtildis Half Wassenaer, geb. 18 Febr. 1772, stierf kinderloos te Vught 17 Aug. 1825, huwde 23 Mei 1803 met Jhr. mr. Joannes Josephus Franciscus van Zurpele;

b. Jhr. mr. Jacob Willem Half Wassenaar, heer van Onsenoort en Nieuwkuik, lid der Hooge Crimineele Vierschaar te den Bosch, geb. 5 Februari 1775, stierf aldaar 5 Februari 1837, huwde 15 November 1803 Barbara Jacoba van Willigen 1), dochter van Franciscus Antonius en Maria Anna van den Broeck;

c. Rufina Jacoba Maria Half Wassenaer van Onsenoort, die volgt;

d. Antonia Joanna Barbara Half Wassenaer, geb. 14 Febr. 1780, stierf te den Bosch 16 November 1860, huwde op den huize Onsenoort 27 October 1799 Joannes Franciscus van Ryckevorsel, die stierf 28 November 1832, vele kinderen achterlatende;

e. Christina Everarda Francisca Half Wassenaer, geb. 4 Febr. 1782, stierf 13 Maart 1812;

f, Everarda Francisca Half Wassenaer, geb. 26 Aug. 1784, stierf te Antwerpen 11 Oct. 1842, huwde 26 Febr, 1810 Augustinus Theodorus baron van Ryckevorsel van Kessel, rijksontvanger te den Bosch, den jongeren broeder van Joannes Franciscus voornoemd.

Rufina Jacoba Maria Half Wassenaer van Onsenoort,

---

1) Hun zoon was Jhr. mr. Frans Frederik Half Wassenaer van Onsenoort, heer van Nieuwkuik en Onsenoort, die van zijn vrouw Petronella Theresia van Ryckevorsel geene kinderen had en 14 Augustus 1853 als het laatste mansoir van zijn geslacht te Brussel overleed.

hiervoren sub *c* genoemd, erfde van haren vader *de Lombaerts-poort*. Zij was geboren 12 Maart 1778 en stierf 19 Januari 1855; zij huwde 9 Juli 1798 met Jacobus Cornelius Balthazar van Bommel, zoon van Johannes Baptist van Bommel en Maria Agnes Vercamp, wien zij schonk twee dochters, alsmede een zoon mr. Joannes Baptista van Bommel, gedoopt te den Bosch 2 November 1801, huwde te Eindhoven 24 Mei 1841 Marie Constance de Marcour 1), geboren aldaar 26 Augustus 1813, dochter van Jean en Caroline Rollier; hij erfde *de Lombaerts-poort*, die na doode zijner weduwe door zijne erfgenamen werd verkocht aan den behanger G. C. Krijbolder, die van dit huis eenen winkel maakte, wat het thans nog is. De steen, waarin de wapens van Lombaerts en van Enckevoirt gehouwen waren, werd reeds in 1774 door Bernard Jacob Half Wassenaer uit den voorgevel van dit huis verwijderd.

l. De Gulden Zon.

No. 52.

Dit huis, dat Marktwaarts naast het huis *de Drie Hoef-ijzers* staat en behalve *de Gulden Zon* ook wel kortheidshalve *de Zon* geheeten werd, behoorde in het jaar 1540 toe aan mr. Henrick Pelgrom de Bye, president-schepen van den Bosch, overleden aldaar 10 Februari 1544, die van zijne vrouw Catharina Sceymaekers genaamd van den Eynde o.a. eene dochter Yda had, welke dit huis van hem erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Jan Stooters Mathijszoon; deze had van haar twee dochters: *a.* Catharina Stooters, die huwde met Cornelis, den zoon van mr Jan, den zoon van mr. Jaspar de Moor en *b.* Elisabeth Stooters, welke de vrouw was van Goijart Pynappel Willemszn; eerstgenoemde dochter erfde van

---

1) Zij hadden een zoon Rudolphus van Bommel, notaris te Vught, die van zijne vrouw Maria Antoinetta Borret een zoon naliet, Jhr. Jan Baptist van Bommel genaamd, geboren te Vught 5 Januari 1888 en het laatste mansoir van zijn geslacht.

haar het hierbedoeld huis. Haar man, Cornelis de Moor, verkocht namens haar 27 November 1565 (Reg. n° 214 f. 51) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: een huis, erf, ledige plaats, tuin en achterhuis, staande in de Hinthamerstraat tusschen dat van hem, Cornelis de Moor, of wel van Elisabeth weduwe van mr. Jan Lombaerts *ex uno* en dat van Wouter Bouwens, *lijnwatier* (emptor panni linei), Marktwaarts *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, — aan genoemden Goijart Pynappel als man van Elisabeth Stooters; toen deze laatste weduwe van hem was geworden deed zij 27 Januari 1581 (Reg. n° 242 f. 204 v^{so}) afstand van den tocht van dit huis ten behoeve van hunnen minderjarigen zoon Jan Pynappel, waarop diens voogden het verkochten aan Hans van Wieringen Engbertszn. Jan, de zoon van Hendrick Adriaanszn, als man van Johanna, dochter van Wouter Pynappel Willemszn, vernaderde het echter, waarna hij het den 20 November 1581 (Reg. 242 f. 205) aan genoemden van Wieringen verkocht, zoodat die persoon daarvan ten slotte toch eigenaar werd. Deze dreef daarin eene bierbrouwerij en verkocht dit huis 21 Maart 1614 (Reg. n°. 339 f. 325) aan den bierbrouwer Jan Mathijszn Haubraken.

Van dezen erfden dit huis zijne dochters Heylken en Jacomijntken Haubraken, die hij had van zijne vrouw Peterken N. Zij stelden elkander over en weder tot erfgenamen daarvan in, onder fideicommissair verband ten behoeve van hare andere zusters en broeders. Na doode van Jacomijntken deed hare zuster Heylken afstand van haar recht op dat huis ten behoeve der verwachters, waarna dezen, zijnde: Petronella Haubraken, echtgenoote van Godefroy Verhofstad Hermanszn; mr. Johan Haubraken, pastoor van Veghel; Willem Haubraken; Mayken Haubraken, echtgenoote van Mathijs Jacobs Meuszn genaamd Toten en Anneken Haubraken, echtgenoote van Johan de la Barre, het huis *de Gulden Zon*, dat toen nog was eene bierbrouwerij, 25 November 1647 (Reg. n° 394 f. 86) 1) verkoch-

1) Cf. nog Reg. n° 375 f. 299

ten aan den bierbrouwer Huyberd van der Vliert Janszn en diens huisvrouw Jenneken, dochter van Jan Franszn van Wolfswinckel. Deze kooper was in eersten echt gehuwd geweest met Aelken Stockhorst Gerardszoon 1), die hem geschonken had twee dochters: Maria en Henrica van der Vliert, terwijl hij van zijne genoemde tweede vrouw een zoon Jan van der Vliert en eene dochter Allegonda van der Vliert had. Laatstgenoemde dochter, wier man was Johan Leonardszn van Griensven, erfde dit huis van hare ouders; hare op blz. 178 reeds genoemde erfgenamen verkochten het 3 December 1699 (Reg. n° 483 f. 165 v°s) aan Johanna Elisabeth van Beughem, dochter van Johan en Johanna van Susteren 2) en weduwe van Anthony van der Vliert. Deze weduwe verkocht 21 December 1700 (Reg. n° 513 f. 430) dat huis weder aan Guiliam van der Weert (ook wel genaamd van der Waerde), burger van den Bosch; het werd toen omschreven als: *een huys met schoone kelders, erve, plaets, torffhuys ende brouwhuys, brouwketel,* enz., *genaemt de Gulde Son, staende in de Hinthamerstraet nevens huys ende erve Peter van Griensven, genaemt de Roode Poort, ex uno, ende nevens de huysinge ende erven Nicolaes Santvoirt ende de heeren van Casteren, ex alio, streckende van de straet tot op het water, de Diese genaemt.* Den 21 April 1719 (Reg. n° 533 f. 280) verkocht de curator over de goederen van Theodora van der Waerde dit huis aan Jasper Maes, bierbrouwer te den Bosch; ten diens laste werd het 14 Maart 1741 (Reg. n° 560 f. 310 v°) gerechtelijk verkocht; kooper werd toen daarvan Johan van Hanswijk, burger van die stad.

In het begin der 19e eeuw behoorde dit huis aan Daniel Antonius Lightenvelt, zoon van Leonardus en Ida van der

---

1) Reg. no 413 f. 82.

2) Hunne overige kinderen waren Sara Maria; Maria Catharina; Henricus en Isabella van Beughem, welke laatste de echtgenoote was van Everard van Wittenhorst. Genoemde Henricus van Beughem zal in 1703 koopman te Brussel zijn geweest.

Sande; hij dreef in dit huis handel in koloniale waren en stierf er 4 April 1815 in den ouderdom van 54 jaren; van zijne vrouw Maria Anna Bartholomea van Geel, die aldaar den 11 October 1810 in den ouderdom van 45 jaren overleed, had hij o.a. deze kinderen:

a mr. Leonardus Antonius Lightenvelt, gevolmachtigd minister van het Koninkrijk der Nederlanden te Parijs, R. K. gedoopt in het bedehuis van St. Jacob te den Bosch 27 October 1795;

b Theresia Dimphna Lightenvelt, gedoopt alsvoren 17 Mei 1799 en

c Maria Jacoba Lightenvelt, gedoopt in het bedehuis van St. Jan te den Bosch 1 Juli 1806; zij erfde het huis *de Gulden Zon* of *de Zon* van hare ouders en bracht het ten huwelijk aan haren echtgenoot Joannes Petrus van Kemenade; 6 Juli 1833 overleed zij kinderloos te den Bosch, waarna haar man hertrouwde met Margaretha Maria Gast; hij stierf vóór deze te den Bosch 13 September 1880 na aan haar het aandeel in dit huis, voor zooverre hij het niet aan haar betrouwd had, vermaakt te hebben; zij overleed kinderloos te den Bosch 22 December 1891, waarop hare erfgenamen dit huis in 1892 verkochten aan Johannes Hubertus Antonius Ignatius van der Vaart, die er een handel in manufacturen in vestigde.

m. Het huis met de stoep.

No. 63.

Dit kapitale huis, dat tegenover het huis *de Gulden Zon* staat, is gebouwd ter plaatse waar oudtijds twee huizen stonden, waarvan een, dat kerkwaarts stond, *de Kroon* heette en het ander, dat Marktwaarts zich daarnaast bevond, *het Varken* geheeten was. Ter plaatse, waar thans de stal van dit huis staat, stond oudtijds het huis, genaamd *de Groene Scheer* of *Roode Os*, dat in 1549 door mr. Arnold Coelborner Corneliszn verkocht was aan Peter, zoon van Daniel Willemszn van Dinther (Reg. n° 178 f. 42). Men zie verder over dit laatste

huis eene Schepenakte van 18 Mei 1617 in (Reg. n° 253 f. 195), waarbij na te noemen Henrick van Casteren dit huis kocht, dat daarbij gezegd werd door Marcelis van Casteren vermaakt te zijn geweest aan Catharina en Elisabeth, dochters van Dierck Pelgrom. Over de eigendomsverwerving door Marcelis van Casteren zie men akte van 9 Maart 1582 in Reg. n° 229 f. 231.

Het huis *de Kroon*, ook wel geheeten *In de Kroon*, werd 10 Januari 1561 (Reg. n° 207 f. 73), als wanneer het gezegd werd te zijn huis, erf, plaats en achterhuis, genaamd *In de Croon*, door Jan den oude, zoon van Jan Janszn van Gent en Engela van Waderle Jansdochter, verkocht aan Marcelis van Casteren Gerritszn, van wien het erfde Henrick van Casteren, die vermoedelijk een zoon was van den op blz. 234 genoemden Jacob Gerritszn van Casteren. Van het huis *het Varken* wordt in 1561 vermeld, dat het voorheen behoorde aan Jan van Waderle, zoon van Dirck Janszn. Henrick Henrickszn Kemp, die het in 1548 (Reg. n° 175 f. 127 v^{so}) gekocht had, verkocht het aan Willem Dierckszn van Meer, die het 11 September 1562 (Reg. n° 206 f. 620 v^{so}) weder verkocht aan Willem Lambertszn van de Laerschot; deze verleende daaruit in 1584 eene grondrente (Reg. n° 230 f. 158); het werd toen gezegd te zijn: huis, erf, plaats en twee achterhuizen, genaamd *het Vercxken*, staande tusschen het huis van Marcelis van Casteren, genaamd *de Kroon*, *ex uno* Oostwaarts en dat van Petrus Pennincx 1) *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de erven van Jacob Mathijszn van Zoerendonck en Peter van Oss. Jordanus Ambrosius en Catharina, kinderen van genoemden Willem van de Laerschot, en Deliana, dochter van Henrick Kemp Senior, c.s., verkochten 23 Februari 1602 (Reg. n° 289 f. 10) het huis *het Varken* aan den bakker (pistor) Joost Coenen Janszn, later genaamd Joost van Cuyk Janszn; van zijne vrouw Geertruid Donckers Laureynsdr had

1) Deze, die *pannicida* was, had zijn huis, dat toen Westwaarts grensde aan het huis *de Gulden leer*, toebehoorende aan Gregoris van der Meer, in 1584 gekocht van Lambert Potteye IJgramszn (Reg. n° 239 f 333 v^{so}).

deze o.a. eene dochter Bertken, die eerst huwde met Gerard Henrickszn Somers en daarna met Henrick Henrickszn Strick en eene dochter Jenneken van Cuyck, die dit huis van hem erfden en het 17 April 1657 (Reg. n° 411 f. 492), als wanneer het gezegd werd te zijn huis, erf, tuin en twee achterhuizen, staande in de Hinthamerstraat tusschen het huis van Marcelis van Casteren Gerardszn *ex uno* en de huizen der weduwe Huyg van Berckel 1) en van Gregoris van der Meer, schepen van den Bosch 2) *ex alio*, verkochten aan Jacob van Casteren, oud-president schepen en rentmeester van den Bosch, zoon van Jacob van Casteren, die weder een zoon was van voornoemden Henrick van Casteren; hij werd, denkelijk door erfenis, ook eigenaar van de huizen *de Roode Os* en *de Kroon*; bij zijn codicil van 16 Maart 1716 legateerde hij ze aan de Armen van den Blok der Hinthamerstraat. De Blokmeesters daarvan verkochten die huizen 22 October 1787 (Reg. n° 596 f. 156 v^{so}) aan mr. Wilt Gerrit Jan baron van Rhemen van Rhemenshuizen, raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant over de hoofdstad en het Kwartier van den Bosch ; zij werden toen omschreven als volgt:

a eene schoone, wel doortimmerde huyzinge, thuynen, stallinge met zyne verdere getimmertens en erven, staande en geleegen in de Hinthamerstraat, van ouds genaamd *de Kroon*, tusschen de volgende huyzinge, *den Osch* genaamd, aan de eene en huys en erve *het Vergulde varken* of volgende koop aan d'andere zeyde, strekkende voor van de Hinthamerstraat tot agter tegens erve van den Heere mr. J. H. van Heurn en meer andere, bestaande (na aftrek van de beneeden- en bovenkaamers met de zolder aan de westzeyde van dese huysinge, als van ouds bevoorens behoord hebbende aan de huysinge *het Vergulde varken* of volgende tweede koop) nog in ver-

---

1) Haar huis was genaamd het Verguld hek.

2) Hij had zijn huis, dat genaamd was de Gulden leer, 17 Maart 1576 (Reg. n° 225 f. 417) gekocht van Catharina Mijs, weduwe van Antonis Gerritszn van Houwelingen.

scheiden zoo boven- als beneedenkaamers, een galderye tusschen de twee thuynen met porte-brise deuren, keuken, kelders, een reegen- en drie putpompen, kleer-, turf-, hooy- en haverzolders, privaten, enz., — zedert een reeks van jaaren in huure en gebruyk geweest bij wylen den WelEdele Gestr. Heere Doctor Daniel Mobachius Quaat, in leeven praesident-scheepen deezer hoofdstad 's Hertogenbosch;

item nog een huysinge 1) met wagenhuys daaraan gehoorende, staande en geleegen naast de hiervoor gemelde huysinge *de Kroon* aan de eene en huys en erve, genaamt *den Blompot*, toebehoorende aan de Nederduitsche Diaconiearmen deeser stad, aan de andere zeyde, strekkende voor van de Hinthamerstraat tot agter op den thuyn of hoff van de voirs. huysinge *de Kroon*, bestaande deselve huysinge in een voorhuys, keuken, kelder, kelderkamer, een hang- en twee bovenkamers, zolder, privaat, enz.; thans in huur by de weduweRoskam;

b. een huysinge en erve, staande en gelegen in de Hinthamerstraat, van ouds genaamd *het Vergulden Varken*, naast de hier gemelde huyzinge *de Kroon* aan de eene en huys en erve van den timmerman Hendrik van de Ven aan de andere zeyde, strekkende voor van de Hinthamerstraat, met de beneeden en bovenkaamers, zolder en dak staande aan de westzeyde van de hiervoorgemelde huyzinge *de Kroon* en welke kamers, zolder en dak daar booven van ouds bevoorens altoos hebben behoord aan dese huyzinge *het Vergulde Varken*, zo werden dezelve kaamers en zolder met het dak daarboven, staande getimmert boven de keldar van deze huyzinge *het Vergulde Varken*, nu weeder by deselve huysinge gevoegd en verkogt.

Genoemde kooper, mr. Wilt G. J. baron van Rhemen n.l., werd geboren te Vollenhove 28 Februari 1757 en 28 September 1785 benoemd tot raad en rentmeester-generaal der domeinen van Brabant in het Kwartier van den Bosch; hij bleef dit tot 1795, als wanneer hij uit die betrekking werd

1) Dit was het huis de Roode Os.

ontslagen door het Comité-central der Fransche Republikeinen; hij begaf zich daarop metterwoon op den Gelderschen Toren onder Spankeren en overleed te Zutphen 7 April 1827 als hoofdschout van den Veluwezoon; den 14 Juli 1780 was hij op den huize Voorstonden gehuwd met Adriana Sophia barones Schimmelpenninck van der Oye, welke hem zeven kinderen schonk, die of te Zuphen of op den Gelderschen Toren geboren werden en wier nakomelingen de laatsten waren van hun geslacht en thans allen zijn overleden.

Mr. Wilt G. J. baron van Rhemen meergenoemd deed de drie huizen, welke hij als voorzegd gekocht had, verbouwen tot één huis met koetshuis en stal en besteedde dit werk den 6 Maart 1788 aan den reeds dikwerf genoemden Bosschen timmerman en architect Willem Hubert, o.a. op de volgende voorwaarden aan:

1°. „de fassade zal zijn als op de tekening met eenen hardduinen antieque borstweringe en dito stoep als voor het huis van den heer Antony van Hanswyk in de Peperstraat;

13°. de deuren en cousynen allen gelijk by den heer A. van Hanswyk in de Peperstraat;

de aanbesteder zal aan den heer Hubert voor den geheelen bouw nog zo veel penningen betaale, dat dezelve met de cooppenninge der huizinge en reeds gedaane kosten te zamen komt tot de somme van fl 15000."

Bedoelde kooppenningen en kosten bedroegen te zamen fl 5802, zoodat Hubert maar ruim fl 9000 kreeg voor het bouwen van het kapitale huis met koetshuis en stalling, dat hij in de plaats van de drie voorschreven huizen zette en nog steeds een sieraad van de Hinthamerstraat is; het geld moet alzoo in 1788 heel wat meer waard geweest zijn dan thans, want anders is het onbegrijpelijk hoe toen voor zoo weinig geld zulk een degelijk en prachtig huis had kunnen zijn gebouwd. Het huis in de Peperstraat, hetwelk daarvoor gedeeltelijk als model diende, was het in Dl II blz. 445 beschreven huis van Mevr. de Wed^{e}. Frans van Lanschot.

Mr. Wilt G. J. baron van Rhemen meergenoemd verkocht 28 December 1805, als wanneer hij op den Gelderschen Toren onder Spankeren woonde, het door hem gebouwd huis met koetshuis en stalling voor de som van fl 12500 aan mr. Gerardus Andreas Martinus van Bommel, wonende te Leiden, die het reeds 17 Februari 1807 door zijnen broeder mr. Petrus Johannes van Bommel, woonachtig te den Bosch, voor de som van fl 12000 deed verkoopen aan Johan Florens Mollerus, koopman, ook aldaar wonende; mr. Paulus Emmanuel de la Court, landdrost van Brabant, vernaderde echter als echtgenoot van Maria Johanna Theresia van Bommel, de zuster van genoemde gebroeders van Bommel 1), den 17 Augustus 1807 het verkochte en zoo kwamen dit huis en daarbij behoorend koetshuis met stalling in de familie de la Court.

Mr. Paulus Emmanuel de La Court voornoemd was 24 December 1760 te Gemert geboren uit het huwelijk van mr. Petrus Adriaan de la Court en Maria Henrica Elisabeth van der Geest en werd 17 Juni 1823 in den adelstand verheven; toen in 1809 Koning Lodewijk Napoleon den Bosch bezocht nam deze als gast van mr. P. E. de la Court zijnen intrek in dit huis 2) en toen in 1810 Keizer Napoleon I en zijne gemalin aan die stad een bezoek brachten, genoot mr. P. E. de la Court de eer van in dit huis te kunnen logeeren den Koning en de Koningin van Westphalen 3). Den 5 April 1848 overleed mr. P. E. de la Court op de Baasterhoeve onder Oostelbeers en alstoen kwam het hierbedoelde huis aan zijnen zoon Jhr. mr. Leopoldus Josephus Antonius Arnoldus de la Court, administrateur van 's Rijks schatkist in Noordbrabant, geboren te den Bosch 14 April 1795 en aldaar overleden 28 December 1865; diens vrouw was Julia Maria Clara Half Wassenaer

---

1) Zij, evenals Jacobus Cornelius Balthazar van Bommel, de man van Rufina Jacoba Maria Half Wassenaer van Onsenoort, waren kinderen van Johan Baptist van Bommel en Maria Agnes Vercamp.

2) Taxandria IV p. 209 en vlgd.

3) Tijdschrift van Sassen voor Noordbr. Gesch., Taal en Letterkunde III p. 51.

van Onsenoort, erfdochter van Onsenoort en Nieuwkuik, dochter van Jhr. mr. Jacob Willem en Barbara Jacoba van Willigen. Van hem erfde dit huis zijn zoon Jhr. Joseph Maria Paulus Emmanuel de la Court, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant en gedurende eenige jaren het hoofd der Katholieke partij in dat gewest; hij werd geboren te den Bosch 16 Februari 1840 en overleed te Vught 23 Mei 1907; zijn voorschreven huis was door zijnen gemachtigde den 11 December 1903 reeds verkocht aan Jhr. mr. Frans Jacob Joseph Maria van Ryckevorsel, heer van Berlicum, Middelrode en Kaathoven, kamerheer i. b. d. van H. M. de Koningin, lid der Provinciale Staten van Noordbrabant en wethouder van den Bosch, geboren aldaar 13 Maart 1858, zoon van Jhr. mr. Cornelis en Maria Josephina Catharina van Lanschot.

n. De Roode Poort.

Nos. 44, 48 en 50.

Schuins tegenover *het huis met de stoep* staat het huis, dat oudtijds genaamd was *de Roode Poort* en thans bestaat uit de huizen, genummerd 44, 48 en 50. Het was in het begin der 16e eeuw het voornaamste logement van den Bosch, zooals blijkt uit Dr. C. R. Hermans *Kronijken* 1) p. 86, daar toch aldaar vermeld staat, dat *in dit jaer* (1521) *die coninc van Denemercken Christernus* (was) *gelogeert ende noch mit hem een een biscop* (van Breemen) *in die Roey poorte in de Hintemerstraet*; *op sinte Bertholomeusdach heeft dieselve coninck in den choore van Sint Janskerck die hoghe misse gehoort ende doen ghevolcht den heylige sacrament, al mitten blooten hooft om die stat gaende als gewoonlike gaet.* Over het logeeren, dat de bekende Geldersche krijgsoverste Maarten van Rossum in dit logement deed, deelt van Heurn in zijne *Historie* I p. 467 het volgende mede: by de vrede van Gorinchem was bedongen, dat de hertog van Gelder den Keizer met 250 ruiteren

1) It. van Heurn Historie I p. 434.

by moest staan. Ingevolge van dien bragt op den elfden July 1529 J^or^ Maarten van Rossum 300 paarden met hunne bannieren en trompetten binnen 's Hertogenbosch ; deeze trokken van daar naar Vilvoorde in dienst des Keizers ; de Geldersche veldheer, *die* geduurende zijn verblijf binnen de stad *in de herberge, de roode poort genaamd, in de Hinthamerstraat, zynen intrek genomen had*, werd van stadswege met twintig stoopen wijns beschonken." 1)

Ten voorbedoelde tijde was eigenaar van dit logement Henrick Kuyst, wiens nazaten Kuysten zijn genoemd geworden. Hoe dat huis uit zijn geslacht geraakte, leert ons eene Bossche Schepenakte van 29 Maart 1547 (Reg. n° 175 f. 107), welke dienaangaande het volgende inhoudt: „Vermits Jacob die Wolff, bastaardzoon van heer Reynier die Wolff, priester en kanonik der St. Janskerk van den Bosch, huis met erf, plaats en stal, genaamd *de Roode Poort*, staande in de Hinthamerstraat tusschen het huis *de Paeuwe*, toebehoorende aan de kinderen van Alard Henrickszoon van Bree, Marktwaarts *ex uno* en het huis van mr. Henrick Pelgrom Dirckszoon en zijne kinderen kerkwaarts *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, gekocht had 2) van Gerard, priester en kanonik van gezegde kerk en van mr. Henrick, zonen van Gerard Kuyst, den zoon van Henrick Kuyst ; van Gerard die Vrieze Janszn als man van Margaretha, de dochter van genoemden Gerard Kuyst ; van Adriaan van Achel, zoon van Gerard en Judoca, de dochter van dienzelfden Gerard Kuyst ; van Henrick en Johan, zonen van Ywan Kuyst, den zoon van Henrick Kuyst, in de tweede plaats genoemd ; van Jan, priester en kanonik van meergezegde kerk, Peter, priester, Henrick, Frans en Elisabeth, kinderen van mr. Nicolaus Kuyst, den zoon van Henrick meergenoemd; van Johan van Emmerick als man van Margaretha, dochter van laatstgenoem-

---

1) Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p. 102.
2) Dit geschiedde 2 Maart 1540 (Zie Reg. no. 159 f 127 vso).

den mr. Nicolaus Kuyst; van Hillegond, dochter van Wouter van Gewande en Jutta, de dochter van den dikwerf genoemden Henrick Kuyst; en van Gijsbert Gysselen, den man van Wouterken, dochter van Wouter van Gewande en Jutta Kuyst voornoemd; en vermits daarna genoemde Jacob die Wolff al zijne goederen had overgedragen aan Gijsbert Pels ten behoeve van diens broeder Arnd Pels, woonachtig te Antwerpen, zoo heeft Gijsbert Pels voornoemd als gemachtigde van zijnen voorzegden broeder het huis *de Roode Poort* verkocht aan Wouter, zoon van Boudewijn Janszn van Berlicum, elders genoemd *die lijnwatier* Wouter Bouwens.

Laatstgenoemde verkocht 3 December 1565 het huis *de Roode poort* aan Aerdt de Raet, zoon van Elias, burgemeester van Zalt-Bommel en Gerardina van Henxthem genaamd van Delft 1), die gehuwd was met zijne dochter Ermgard; het werd alstoen gezegd te zijn: twee huizen met erven, tuin en achterhuizen, doch het werd toen niet op genoemden kooper gevest, vermits deze inmiddels was overleden met achterlating van vijf onmondige kinderen, die hij van Ermgard had.

Daarom verkocht meergenoemde Wouter Bouwens dit huis den 9 December 1568 nog eens (Reg. n° 218 f. 16 v^{so}) en wel aan zijne dochter Ermgard weduwe van genoemden Aerdt de Raet; het werd alstoen omschreven als *duae domus, sibi lateraliter coadjacentes, ad intersignum ruberae portae, porta, areae, ortus ac domus posteriores*, staande in de Hinthamerstraat tusschen het huis van Willem Dirckszn van der Meer *ex uno* en dat van Goijart Pijnappel *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze; blijkbaar was toen reeds van het huis *de Roode Poort* gesplitst het huisje, dat onmiddellijk aan voormeld huis *de Pauw* grensde. Ook met

---

1) Hunne andere kinderen waren: Henrick de Raet; Nycolaes de Raet, eerst priester en kanonik van de St. Maartenskerk te Zalt-Bommel, daarna van de St. Peterskerk te Hilvarenbeek; Anneken de Raet, huisvrouw van Peter Maes; Peterken de Raet, huisvrouw van Adriaan Janszn van Loenen en Elisabeth de Raet, huisvrouw van Hillebrand de Groot.

laatstbedoelden verkoop was het transport nog niet in den haak, want in eene akte van 13 October 1569 (Reg. n° 219 f. 6 v^{so}) werd verklaard, dat vermits de echtelieden Aerdt de Raet Eliaszn en Ermgard, dochter van Wouter Bouwens, 4 Februari 1558 bij het sluiten van hun huwelijk hadden bedongen, dat als een hunner stierf zonder testament gemaakt te hebben doch met achterlating van kinderen, de tusschen hen bestaande huwelijksgemeenschap in twee helften zoude worden verdeeld en dat vermits daarop Aerdt de Raet als man van genoemde Ermgard 3 December 1565 van Wouter Bouwens twee huizen, genaamt *die Roode Poort*, had gekocht, doch die niet op hem gevest waren geworden, omdat hij inmiddels was gestorven, vijf onmondige kinderen van hem en Ermgard nalatende, zoo heeft genoemde Wouter Bouwens voormelde huizen getransporteerd op Jan van Liebergen Janszn als man van Ermgard voornoemd voor de eene helft en ten behoeve van voorbedoelde onmondigen voor de wederhelft, zijnde zulks geschied in tegenwoordigheid van heer Nycolaes de Raet Eliaszn, priester, Jan van Delft en Petrus Vuchts, als naaste vrienden van die minderjarigen. Genoemde Jan van Liebergen als weduwnaar van meergenoemde Ermgard verkocht 4 September 1574 (Reg. n° 223 f. 259) de helft in *de Roode Poort* aan zijnen zwager 1) Wilem Monicx, zoon van Willem Aerdszn en Sophia, de dochter van Jan, den zoon van Henrick Folcartszn van den Dyck (Reg. n° 309 f. 178), waarna 12 April 1575 (Reg. n$_o$ 224 f. 302) heer Nycolaus Vuchts, priester en beneficiaat der St. Janskerk te den Bosch, mr. Henrick van Broeckhoven, Wouter Bouwens en Petrus van Delft Willemszn, als voogden over meerbedoelde minderjarigen, hetzelfde deden met de aan dezen toebehoorende wederhelft van *de Roode Poort*. Laatstbedoelde kooper verkocht 17 Juli 1610 (Reg. n° 309 f. 237) dit huis, dat alstoen gezegd werd te zijn: *duae domus, dictae die Roode Poirt, areae, ortus et domus posteriores*, staande

1) Door diens huwelijk met zijne zuster Aleid van Liebergen.

in de Hinthamerstraat tusschen het huis *die Pauwe ex uno* en het huis van van Wieringen *ex alio*, aan Hans Monicx, koopman te Parijs, zoon van Goyart en Elisabeth, de dochter van Jan van den Boort en Elisabeth. Toen laatstgenoemde kooper was overleden verkocht Guillaume Monicx, als lasthebber zijner moeder Agnes Fraryn, de weduwe van dien kooper, 3 December 1622 (Reg. n° 359 f. 72) *de Roode Poort* aan den lakenverwer Adriaan van Berckel Rutgerszoon. Diens weduwe Jacomina, dochter van Jacob Symons, verkocht eerst 4 Januari 1627 in presentie van Dierck, zoon van Rutger van Berckel, Arnd, zoon van Everard Andrieszn, Corstiaan Willemszn van Groeningen en Floris Corneliszn van Gemert, als vier der naaste vrienden van genoemden Adriaan van Berckel en diens weduwe Jacomina, van de beide huizen, waaruit destijds *de Roode Poort* bestond, het kleinste, — staande naast het grootste, een gang tusschen beiden liggende, *ex uno* en het huis van Jan Wouterszn van Esch, genaamd *In de pauwe*, *ex alio*, — aan den huikmaker Herman, zoon van Aerd Janszn van Helmond, waarna zij 21 Januari 1628 (Reg. n° 364 f. 162 v^{so}) in presentie en met advies van genoemde vrienden het grootste der beide huizen genoemd *de Roode Poort*, bestaande uit een groot huis met erf, tuin, twee achterhuizen en een gang, staande tusschen het kleinste huis en het huis *de Pauw ex uno* en het huis van Peterken, weduwe van den bierbrouwer Jan Mathijszn, en hare kinderen, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, verkocht aan den bierbrouwer Leonard, zoon van Jan Leonardszn van Griensven.

Den 5 December 1693 (Reg. n° 508 f. 265 v^{so}) verkocht Maria van Griensven, weduwe van Herman de Pesser en erfgename harer moeder Catharina van Roosmalen, welke laatste weduwe was van Leonard van Griensven voornoemd, $^2/_3$ in voorzegd groot huis, dat nu gezegd werd te zijn: een schoon huis met kelder, bierhuis, turfhuis en brouwhuis, genaamt *de Roypoort*, staande in de Hinthamerstraat tusschen

het huis *de Gulden Zon ex uno* en tusschen het huis der kinderen van Henrick van Arnhem, dat van dit huis gesepareerd is tot aan den middelgevel en voorts tusschen het huis *de Pauw ex alio*, — aan Petrus van Griensven en diens echtgenoote Catharina van Geffen, die daarin als erfgenamen van Catharina van Roosmalen weduwe van Leonard van Griensven meergenoemd reeds voor het overige 1/3 gerechtigd waren. Petrus van Griensven voornoemd deed 29 December 1711, als wanneer hij reeds weduwnaar van Catharina van Geffen was, afstand van den tocht: *a* van meergezegd groot huis, dat toen eene bierbrouwerij was en gezegd werd te staan tusschen *de Gulden Zon ex uno* en het huis der Wed^e^ Johan van Woestenbergh, zoomede *het huis de Pauw ex alio*; *b* van een huis met zijpoort en twee stallen, genaamd *de Groote Valk* 1), staande aan de Hinthamerstraat nabij de St. Antoniekapel tusschen de huizen *de Kleine Valk* en *de Hopwagen*, — aan zijne dochters Anna Catharina en Agnes Maria van Griensven, waarna dezen het huis *de Roode poort* verkochten aan François van den Heuvel, wijnkooper te den Bosch.

Ook thans is het groote huis gesplitst in twee huizen, die aan twee verschillende eigenaren toebehooren.

Zooals wij uit de hiervoren vermelde begrenzingen van het huis *de Roode Poort* reeds zagen, stond, toen dat huis nog in zijn geheel was, Marktwaarts vlak daarnaast het huis *de Pauw*. Mr. Jan van Baerle, professor in de godgeleerdheid in het Predikheerenklooster te den Bosch, als gemachtigde van de zusters Regularessen van het St. Geertruiklooster aldaar, welke de uitvoersters waren van het testament van Mechteld, dochter van Alard Henrickszn van Bree, verkocht 26 November 1537 (Reg. n° 152 f. 45) laatstbedoeld huis, dat toen genaamd werd *In de paeuwe* en gezegd werd te staan tusschen het huis *In de roy poort*, toebehoorende aan de erven van Henrick Kuyst, *ex uno* en het huis van Rover Goijartszn, een straatje

1) Het is thans genummerd Hinthamerstraat 207.

tusschen beide loopende, *ex alio*, aan de overige dochters van genoemden Alard van Bree, zijnde Willelma, echtgenoote van Jan Gieliszn en Johanna, de huisvrouw van Arnold Francken. In 1542 (Reg. n° 162 f. 48) kocht Joost van Ouwen Joostzn van haar het huis *de Pauw*, dat toen gezegd werd te staan tusschen de herberg *In de roypoort*, toebehoorende aan Jacob die Wolff, *ex uno* en het huis van Dirkje weduwe van Rover Goijartszn en hare kinderen *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze; hij verkocht het in 1561 (Reg. n° 213 f. 284 v^{so}) aan Aerdt de Raet Eliaszoon, die het 12 Mei 1565 (Reg. n° 213 f. 284 v^{so}) verkocht aan Willem van der Meer, zoon van Dierck Reynderszn en man, eerst van Aelbertken Aertsdr van Vladeracken 1), daarna van Elisabeth, dochter van Laureyns Pelgrom de Bye en Geertruid Wynandts van Resandt; den 8 April 1573 werd het gerechtelijk uitgewonnen; toen kocht genoemde Joost van Ouwen het weder in, waarna deze het 14 Juni 1574 (Reg. n° 223 f. 178 v^{so}) andermaal verkocht, nu aan den *pannicida* Arnd Pels, zoon van Cornelis Arndszn en man van Aleid, dochter van Goijart van den Spoirdonck. In 1598 was daarvan eigenaar Nicolaas, zoon van Adriaan Goijartszn en in 1612 de wollenlakenkooper Jan Wouterszn van Esch.

Naast dit huis liep oudtijds, uit voormelde omschrijvingen is zulk reeds gebleken, een straatje, dat in eene Bossche Schepenakte van 13 December 1611 (Reg. n° 283 f. 145 v^{so}) gezegd werd te zijn: *een ganck, dair men doir gaet van de Hijntemerstraet tot den Convente van de Predicaren ende den watere, die Dieze genoempt*, om welk laatste reden het in eene Bossche Schepenakte van 1612 (Reg. n°. 283 f. 649) gezegd werd *een waterstraatje* te zijn; in dit straatje stonden zes huisjes of kamers, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 16 Juni 1583 (Reg. n° 230 f. 72 v^{so}), waarbij Maria

---

1) Hij had van haar deze kinderen: Jenneken, Geertruid en Arnolda van der Meer.

Everswyn Gerardsdochter weduwe van mr. Reinier Everswyn. ten behoeve hunner kinderen David, Sophie en Maria Everswyn afstand deed van haren tocht op zes kamers, naast of achter elkander staande achter het huis, daar nu Jan Rovers in woont, ook wel in een straatje, loopende van de Hinthamerstraat naar de Dieze tusschen het huis *de Pauw ex uno* en het erf van het huis *de Molensteen*, toebehoorende aan Jan Pels, *ex alio*, waarna genoemde kinderen gezegde huisjes verkochten aan voornoemden Jan Rovers, die bierbrouwer van zijn ambacht en zoon van Goyart Rovers was ; deze verkoop werd bekrachtigd door Dirkje Huybrechts weduwe van Claes Fredrix en dochter van Gerard Huybrechts en Maria, de dochter van Gerard Everswyn en door Pieter Hagens en Yda Hagens, echtgenoote van Maarten Pybes, kinderen van Jacob Hagens en Maria Everswyn voornoemd, die met dien Hagens in tweeden echt gehuwd was.

Het huis *de Molensteen* was 8 Februari 1562 (Reg. n° 207 f. 489) van mr. Dirck Wouterszn van Waderle c. s. gekocht door den wollenlakenkooper Jan Pels Peterszoon, die van zijne vrouw Anna de Louwe Jansdochter eene dochter Petronella Pels had, welke dit huis van hem erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man mr. Gerard van den Berghe, raad van den Bosch; deze verkocht het 13 December 1611 (Reg. n° 283 f. 145 v^{so}), — als wanneer het gezegd werd te zijn : „huys, ledighe plaetse, koickhuysken, achterhuys, stalle, hoff ende watertrappe opt water met den rechte van te gebruycken een poirte, wechende doir (gemelden) ganck", staande dat huis tusschen het huis van Jan Rovers *ex uno* en dat van Nicolaas Rovers *ex alio* en strekkende het zich met zijne erven vanaf de Hinthamerstraat achterwaarts uit tot aan de Dieze, — aan Arnd Kievits Roelofszn.

Tusschen dit laatste huis en meergemelden *ganck* stond nog het huis *de Witte hand*, dat in 1562 toebehoorde aan

---

1) Zie Dl I p. 429.

Jan Rovers Goijartszn; Emberd Toelings, geboren te den Bosch en koopman te Antwerpen, zoon van Gijsbert en Anna, de dochter van Goijart Rovers Janszn, c.s. verkocht 11 September 1612 (Reg. n° 283 f. 649) dit huis, dat eene bierbrouwerij was, aan Maria, dochter van Laureyns Janszn Donckers 1) en weduwe van den bierbrouwer Goijart Wynands Roelofszoon van Bernagie; te voren hadden de erfgenamen van Jan Rovers Goijartszn al reeds parten in dit huis verkocht (Zie Reg. n° 261 f. 594 en n° 278 f. 350 v^{so}).

Voor den aanleg van de Nieuwstraat, die in een Bossche Schepenakte van 1651 (Reg. n° 318 f. 216) gezegd wordt te zijn: „de straat, getrokken door het erf der Predikheeren tegenover het huis *In den rijder* in de Hinthamerstraat", werd het huis *de Molensteen* geheel afgebroken, waarna 24 Februari 1644 (Reg. n° 388 f. 276 v^{so}) de daartoe behoorende gronden en erven door Wouter, Jan en Roelof, zonen van Arnd Kievits Roelofszn, c.s. verkocht werden aan mr. Johan Gans en Frans Blom meergenoemd, die er van maakten dat gedeelte der gezegde straat, dat vanaf de Hinthamerstraat tot aan de Diezebrug loopt. De huizen *de Witte hand* en *de Pauw* (over welk laatste men nog zie Reg. n° 391 f. 198) zullen daarna verbouwd zijn, want het tusschen die beide laatste huizen geloopen hebbend straatje is thans door deze huizen ingenomen.

Zooals uit het vorenstaande voldoende zal gebleken zijn stonden de voorbedoelde drie huizen langs de Hinthamerstraat, zoodat niet juist is wat J. en A. Mosmans t. a. p. blz. 33 daarover mededeelen.

o. De Geuzenschool.

Nieuwstraat nos 12 en 14.

Het huis, dat dezen naam oudtijds droeg, stond in de Nieuwstraat een paar huizen achter het huis, genummerd Hinthamerstraat 40, hetwelk staat aan den W. hoek van die straat

1) Zie Dl. I p. 429.

en de Nieuwstraaten van oudsher genaamd is *de Rozenkrans*. Het huis *de Geuzenschool* werd 13 Maart 1649 door Maria Sprongh weduwe van den reeds dikwerf genoemden kooper van zwart goed, Frans Blom, verkocht (Reg. n° 396 f. 464) aan Anthony Pass, apotheker te den Bosch 1); het werd daarbij omschreven als: *een huys met synen gronden ende 6½ voeten erfs ten N. deser huysinge, gestaen in de Nieuwstraet, die van de Hinthamerstraet getrocken is door d'erve des Convents van de Preedicheeren neffens het huys de Rozenkrans ex uno ende neffen seker leedich erve derselve vercooperse ex alio.* Zij verkocht hem toen tevens gezegd huis *de Rozenkrans* en het daarnaast Westwaarts langs de Hinthamerstraat staand huis *de Bloeiende peperboom*, welke beide huizen haar man en mr. Johan Gans zullen hebben aangekocht om bouwterrein te hebben langs de den Westelijken kant van het eerste gedeelte der Nieuwstraat. Of bij gezegden verkoop van het huis *de Geuzenschool* daarin reeds eene Protestantsche school gevestigd was dan wel of Anthony Pass of diens zoon zulks deden, is mij niet kunnen blijken. Zeker is het, dat in dat huis, dat eerst na 1643 kan gebouwd zijn, omdat er vóór dat jaar nog geene Nieuwstraat bestond, eene zoodanige school gehouden is, daar toch dat huis in de Bossche schepenakten van na 1721 steeds *de Geuzenschool* genoemd werd. Opmerkelijk is het ook, dat de Protestansche Schepenen van den Bosch haar *de Geuzenschool* noemden, omdat na 1629 het woord Geus reeds een scheldnaam voor de Protestanten was. Wat er onderwezen werd is mij evenmin kunnen blijken.

De testamentaire erven van Joachim Pass, schepen van den Bosch 2), zoon van Anthony voornoemd, verkochten in 1706 (Reg. n° 485 f. 170) aan mr. Pieter van Hille, mr. glasblazer te den Bosch, het huis *de Geuzenschool*, dat toen gezegd werd te staan in de Nieuwstraat tusschen het erf van

---

1) Zie Reg. no. 436 f. 40.

2) 8 Aug. 1675 werd in de Groote Kerk te den Bosch Protestantsch gedoopt Maria, dochter van Dirck Pas en Sara Pas.

het in de Hinthamerstraat staand huis *de Rozenkrans ex uno* en een ledig erf *ex alio*; het was toen blijkbaar al geene school meer. De executeur van het testament van genoemden van Hille verkocht 6 December 1721 (Reg. n° 551 f. 166 v^{so}) de helft van dit huis met 6½ voet erf ten N. van hetzelve, zijnde alstoen staande en gelegen in de Nieuwstraat tusschen het erf van het huis *de Rozenkrans* (dat bij deszelfs verkoop in 1722, Reg. n°. 551 f. 261, gezegd werd zich achterwaarts uit te strekken tot aan het huis, genaamd *de Geuzenschool*) en een ledig erf *ex alio*, aan Jan Baptist de Ferro, die daarvan reeds de andere helft bezat, doordien hij ze van meergenoemden van Hille geërfd had. Bij Schepenakte van 19 Maart 1750 (Reg. n°. 569 f. 354 v^{so}) verkocht Jacobus Broekmeulen, burger van den Bosch, als gehuwd met Maria de Ferro en haar broeder Marcus de Ferro, als kinderen en erfgenamen van voornoemden J. B. de Ferro (wiens weduwe Margaretha van der Linden toen te Mannheim woonde), het huis *de Geuzenschool* aan Hendrik van Baal, burger van den Bosch; het werd alstoen gezegd *van ouds de Geuseschool genaamd te zijn*. Thans is het eene herberg. Op het voormeld ledig erf stond in 1827 eene branderij; nu staat er op het heerenhuis van den notaris mr. Henri Rits, dat genummerd is Nieuwstraat 16.

p. De Gulden Schoen.
No 55.

Aan de overzijde der Hinthamerstraat, schuins tegenover het huis *de Roode Poort*, staat het huis, van ouds genaamd *de Gulden schoen*, waarmede thans is vereenigd het na te melden, daarnaast gestaan hebbend huisje. Het behoorde in 1591 toe aan Gregorius van der Meer, raad van den Bosch en kapitein van de schutterij de Voetboog aldaar, zoon van Dierick Reynderszn; immers den 1 Augustus van dat jaar (Reg. n° 232 f. 147) verbond hij tot zekerheid van de betaling der kooppenningen van een door hem gekocht kasteel, dat te Ber-

licum tegenover de Protestansche kerk 1) stond, dit huis en het daarnaast staand huisje, zijnde toen aldus omschreven : *twee huyse, erfven, hof ende achterhuys, genoempt den Gulden Schoen, nefven ende aen malcanderen staende in de Hinthamerstraet*, tusschen het huis, genaamd *In den rijder*, toebehoorende aan Jacob Janszn, lakenkooper, *ex uno* en het huis der erven van Heesken van den Heer c. s., *ex alio* en strekkende zich achterwaarts uit tot aan het erf van den horlogiemaker mr. Mathijs, den zoon van mr. Mathijs van Soerendonck, en anderen, zijnde hij gerechtigd over die beide huizen te beschikken krachtens het testament, door hem en zijne eerste vrouw Heylken, dochter van Franchoys Pelgrom, gemaakt ten overstaan van den notaris Jan van Kessel.

Heylken, de eerste vrouw van Gregorius van der Meer voornoemd, was de dochter van Franchoys Pelgrom (zoon van mr. Hendrick) en Margriet Kemps; zijne tweede vrouw was Elisabeth Stassart; alleen zijne eerste vrouw schonk hem kinderen; zij waren (zie Reg. n° 658 f. 267):

a. Geertruid;

b. Johanna, huwde met Godefroy Pynappel 2), sergeant-majoor en eigenaar van het huis *de Engelenburg*, staande aan de Vughterstraat te den Bosch, dat hem in 1603 uit de natenschappen zijner ouders Marcelis Pynappel Janszn en Ermgardis van Middegael Goijartsdr was toegescheiden (Reg. n° 656 f. 335). Hunne kinderen waren: Theodore Pynappel, alferes, echtgenoot van Mechteld van Werden; Gregorius, Johannes, Maria en Emerentiana Pynappel;

c. Franchoysken, huwde met 1° Aerd van Werden Henrickszn (wien zij schonk: Johanna van Werden, huisvrouw van den zijdenlakenkooper Adriaan Maes en Arnd van Werden); 2° Lambert Peymans Boudewijnszoon (wien zij schonk: Boudewijn, Heylwich, Mayken, Anneken en Geertruyd Peymans).

---

1) Men zie hierover blz. 231 noot 4.

2) Zijne tweede vrouw was Aleid, dochter van Henrick van Ravensteyn Wouterszn.

Den 29 October 1613 (Reg. n° 658 f. 267) werd de nalatenschap van genoemden Gregorius van den Meer verdeeld en alstoen werden toegescheiden aan: zijne voornoemde afstammelingen ¾ en aan zijne tweede vrouw ¼ van het huis *de Gulden Schoen* en het O.-waarts daarnaast staand huisje, dat toen tot stal daarvan diende. Gezegde ¾ kwamen later aan genoemde Johanna van der Meer, waarna haar man Godefroy Pynappel, toen sergeant-majoor in het regiment van den Graaf van Grimbergen, dat in dienst van den Koning van Spanje was, 6 September 1631 (Reg. n$_o$ 371 f. 332) die ¾ in dit huis, toen omschreven als het huis *daer uyt hanght den Vergulden schoen*, als huwelijksmedegave overdroeg: aan Johan van de Poll Janszn 1), drossaard der Baronie van Hedel, als gehuwd met zijne dochter Emerentiana en aan Henrick Oliviers van Berchuysen, koopman te Parijs, als gehuwd met zijne andere dochter Maria Pynappel. De kinderen van genoemde echtelieden van de Poll, zijnde Marcelis, ook drossaard van Hedel, Johan, Elisabeth Mancia, Johanna Maria en Godefridus van de Poll, alsmede voornoemde Maria Pynappel, toen weduwe van Henrick Oliviers van Berchuysen, verkochten 4 December 1658 (Reg. n$_o$ 415 f. 265) het hierbedoeld huis, nu omschreven als: *huysinge, erve, ledige plaetse, hoven, achterhuysen, gemeynlich genoempt In den vergulden schoen, staende in de Hinthamerstraet, ende alnoch de cleyne huysinge daer neffens staende*, (gelegen) *tussen huys der kijnderen Jacobs Laureynsse van Empel ex uno ende tussen huys Henricx Colen met meer anderen ex alio*, alsook eene woning in het Trompstraatje, — aan Beatrix Zegers weduwe van Franck Janszn Keyten.

Deze koopster had van haren genoemden man twee kinderen: Johan Keyten en Janneken Keyten, de echtgenoote van Arnout Ranscremer, apotheker te den Bosch, zoon van Jan Aertszn Ransecremer, doctor in de medicijnen, ook apotheker

1) Zijn wapen, zijnde dat der tegenwoordige adellijke familie van de Poll, bevindt zich nog in den voorgevel van een huis te Hedel.

aldaar en Aelken, de dochter van Herman Anthoniszoon van der Meulen en Geertruid van Santen Jansdr 1).

Arnout Ransecremer en zijne vrouw Janneken Keyten 2) hadden een zoon Dr. Johannes Ransecremer, die voormelde huizen erfde; deze huwde met 1° Hendrina van den Eeckaert, welke hem schonk een zoon Arnoldus Josephus Ransecremer, R. K. gedoopt te den Bosch in 1707; 2o 1 December 1720 Maria Allegonda van Eyl, welke hem schonk eene dochter Johanna Maria Ransecremer, die R. K. gedoopt werd te den Bosch 5 Maart 1723 en 18 Mei 1749 op den huize Ligtenberg onder Wisch huwde met Franciscus Jacobus van de Mortel, zoon van Johannes Benedictus en Emerentia Clara Tensini.

Maria Allegonda van Eyl weduwe van Dr. Johannes Ransecremer voornoemd transporteerde 9 Januari 1772 (Reg. no 583 f. 7 v^{so}) aan haar eenig kind Johanna Maria Ransecremer, als gezegd echtgenoote van Franciscus Jacobus van de Mortel, die toen woonachtig was op de Brouwmeer onder St. Michiels-Gestel 3), *a.* het huis *de Gulden schoen*, staande naast dat van Nicolaas van Santen 4) *ex uno* en het huisje sub *b ex alio*; *b* het huisje, staande tusschen *de Gulden schoen* en het huis sub *c*; *c* het huis *de Gulden egge*, staande tusschen dat sub *b* en het huis van Johannes van Weert, zijnde al deze huizen wijlen haren man aangekomen van zijne ouders.

Genoemde Franciscus Jacobus van de Mortel als man zijner voorzegde vrouw verkocht 23 Januari 1772 (Reg. n° 583 f. 12 v^{so}) van voormelde huizen: die sub *a* en *b* aan mr. Antony van Hanswyk, woonachtig te den Bosch en dat sub *c* aan Petrus Wolfs, mr. kleermaker aldaar; het huis *de Gulden schoen* werd alstoen gezegd te zijn: een huis met tuin, plaats en

---

1) Hunne overige kinderen waren: Mayken, huisvrouw van Gijsbert Blom; Beelken, huisvrouw van Cornelis van Os; mr. Johan; Marcus en Abraham van der Meulen, in 1641 reeds overleden, die van zijn echtgenoote Mayken de Hee onmondige kinderen naliet (Reg. no. 383 f. 567 vso).

2) Hunne overige kinderen waren: Geertruyd, Catharina, Francisca en Maria Anna Ransecremer.

3) In 1773 woonde hij te Turnhout.

4) Dit was het huis genaamd *de Gulden Rijder*.

achterhuis, hebbende een vrijen uitgang in de Kerkstraat. Mr. Antony van Hanswijk voornoemd verkocht 5 Juli 1773 (Reg. n° 592 f. 52) de sub *a* en *b* omschreven huizen aan Willem Hubert, mr. timmerman en architect te den Bosch, die ze tot één huis zal verbouwd hebben, want na hem vormden zij slechts een enkel huis. De omstandigheid, dat hij de vader was van den bekenden patriot Hubert, schijnt J. C. A. Hezenmans in zijn werk *'s Hertogenbosch* 1629—1798 p. 487 noot 1 tot de meening gebracht te hebben dat in dit huis *de Vaderlandsche Societeit* gevestigd was, hetgeen echter eene dwaling is, vermits zij hierin nooit is gevestigd geweest. Willem Hubert voornoemd kocht 7 Maart 1808 bij dit tot een gebouwd huis nog het huis *de Gulden egge*, hetwelk de provisooren van het Jan Schilders vrouwengasthuis op den Uilenburg hem alstoen verkochten en dat toen gezegd werd zich uit te strekken tot tegen het erf van den kooper. Den 22 Mei 1815 kocht Antonius Godefriedus van der Loo, medic. doctor te den Bosch, het huis *de Gulden schoen*; deze had van zijne vrouw Julia Maria Suys de navolgende kinderen: 1 Julia Maria Antoinetta; 2 Wilhelmus Josephus Henricus Cornelis; 3 Josephus; 4 Catharina. Hun voogd Arnoud Suys, agent van den Algemeenen Rijkskassier te den Bosch, verkocht dit huis 30 Juli 1841 aan Jhr. mr. Eduardus Joannes Petrus van Meeuwen. Deze was 12 September 1802 te den Bosch geboren uit het huwelijk van Jhr. mr. Petrus Andreas van Meeuwen en Rosa Cornelia Solvyns; hij was achtereenvolgens advocaat-generaal te den Bosch, commissaris des Konings in Limburg en lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal; hij overleed te den Bosch in het huis *de Gulden schoen* den 8 October 1873, uit zijn huwelijk met Cornelia Maria Theresia Hanssen o.a. nalatende eene dochter Jkvr. Rosa Cornelia Maria Eugenia van Meeuwen, die dit huis van hem erfde en het ten huwelijk bracht aan haren echtgenoot Joannes Benedictus Augustinus van de Mortel, wethouder van den Bosch, aldaar geboren 20 Juni 1837 en overleden 20 April

1897; hij was een zoon van mr. Joannes Benedictus Hyacinthus van de Mortel, (den zoon van Josephus Franciscus, [den zoon van Franciscus Jacobus en Johanna Maria Ransecremer] en Maria Portmans) en Johanna Cornelia van Ryckevorsel; zijne thans nog in leven zijnde kinderen zijn: *a* Eduardus van de Mortel, die thans het huis *de Gulden schoen*, het huis zijner voorouders bewoont; *b* Eugenia Rosa Johanna van de Mortel, die eigenares is van dat huis en in 1895 huwde met mr. Johannes Ingen Housz, griffier bij het Gerechtshof te Arnhem; *c* Joanna Elisa Rosa van de Mortel, eigenares van het huis *de Gans* in de Snellestraat, die in 1897 huwde met den kapitein Rudolph de Quay. Het huis *de Gulden Schoen* zal wel het eenige huis in den Bosch zijn, dat toebehoort aan eene afstammelinge van haar, die reeds in 1658 daarvan eigenares werd.

HOOFDSTUK VI.

De Hinthamerstraat van af de Gasselstraat tot aan de Markt.

a. Het eerste Groot Ziekengasthuis, ook wel genaamd het Gasthuis Onzer Lieve Vrouw.

Blijkens J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 124 stond dit Ziekengasthuis aan de Gasthuisstraat (thans bij verbastering de Gasselstraat geheeten) *ende wil men, dat het daer ghebouwt is anno 1277* 1). Het werd alzoo gebouwd buiten de eerste vestingmuren van die stad, *maer*, zoo vervolgt van Oudenhoven t. a. p., *in den jaere* 1385 *is het met toedoen van Jan van Neynsel, een rijck burger, getransporteert ter plaetse, daer het nu staet.* Van Heurn *Beschrijving* zegt, dat voor het jaartal 1385 1485 moet gelezen worden en ik vermeen, dat hij daarin gelijk heeft, want in eene bul van Paus Calixtus III van 12 Juli 1457 staat vermeld, dat Philips van Bourgondië, zoomede de Schout en Schepenen der stad den Bosch aan dien Paus vertoonden, dat eerstbedoeld gasthuis te klein was en dat het wegens de burgerwoningen, waarmede het omringd was, niet gevoeglijk kon vergroot worden, redenen waarom zij den Paus verzochten hetzelve op eene andere plaats te mogen bouwen. De Paus stond hun dit toe, mits de kapel van dat gasthuis in stand zoude blijven.

---

1) Men zie hierover nog A. W. Bijvoet het Groot Gasthuis te 's Hertogenbosch p. 11.

De Meesters en Rectoren van dit eerste Ziekengasthuis verkochten daarop met vergunning van Gerard Bathenzoon, provisor van dat gasthuis, de verschillende gebouwen met erven, waaruit het bestond. Die gebouwen waren blijkens eene Bossche Schepenakte van 1574 (Reg. n° 237 f. 135): *die joffrouwen woninge* alsmede *brueder Jans camer*, zijnde beiden steenen huizen; voorts, blijkens eene Bossche Schepenakte van 1532 (Reg. n° 143 f. 158), *de vrouwenkamer met eenen bijnnenganck* en het aan die kamer grenzend *huis de Beyart* 1); verder blijkens een Bossche Schepenakte van 24 November 1537 (Reg. n° 152 f. 44) *het brouwhuis met een bakhuisje* en blijkens eene Bossche Schepenakte van 1513 (Reg. n° 109 f. 97) *het mannenziekenhuis met eene keuken en een kamertje*, alsmede, zooals nader zal worden medegedeeld, eene kapel, die later door de St. Annakapel vervangen is. In welk verband deze gebouwen tot elkander stonden valt uit gezegde akten, hoe uitvoerig zij ook zijn, met geene mogelijkheid meer op te maken; alleen blijkt er uit, dat zij met hunne erven de ruimte besloegen, welke thans door de Nederduitsch-Hervormde kerk van den Bosch wordt ingenomen. Hieruit zal tevens duidelijk gebleken zijn, dat van voorbedoelde gebouwen nu niets meer bestaat.

b. De St. Annakapel.

Volgens van Heurn *Beschrijving* verleende Paus Sixtus IV 11 Mei 1472 aan het Bestuur van het Bossche Groot Ziekengasthuis machtiging om de kapel van het eerste Groot Ziekengasthuis te verkoopen en verkocht daarop dat Bestuur in het jaar 1483 haar aan de Broederschap van de H. Anna, die ze omstreeks het jaar 1523 afbrak en in de plaats daarvan eene andere kapel bouwde, welke aan de H. Anna was toegewijd.

Waarschijnlijk stond eerstbedoelde kapel op eene andere plaats dan laatstbedoelde, want toen eenige jaren geleden

1) Men zie over dit huis nog eene Schepenakte van 29 Maart 1578 (Reg. no 237) en eene id. van 22 Nov. 1537 (Reg. no 152 f. 43.).

moesten gelegd worden de fundamenten van het huis, dat thans aan den N.-W. hoek van de Gassel- en Hinthamerstraat staat, kwamen daar te voorschijn de fundamenten van de absis eener kapel, welke blijkens den plattegrond der latere St. Annakapel niet die van deze kapel kunnen zijn geweest.

In eene Bossche Schepenakte van Maart 1522 (Reg. n° 124 f. 153 v^{so}) waarbij gemelde Broederschap aan Frans Kars verkocht een *domus lignea* (houten huis), dat voorheen was een *domus lapidea, sumpta de antiquo hospitali, sito in Buscoducis in het Gasthuisstraetken inter capellam quondam antiqui hospitalis, quondam muro lapideo interjacente, ex uno et inter quondam cameram dicti hospitalis ac ledige plaets ex alio, tendens a dicto Gasthuysstraetken ad quondam domum et aream Johannis Bollen, a dicto majori hospitali sumptas, quondam steenen gevel interjacente*, — wordt van die Broederschap gezegd, dat zij is gevestigd *in capella antiqui hospitalis predicti in vico Hinthamensi prope portam captivorum.* Verder wordt in eene Bossche Schepenakte van datzelfde jaar (Reg. n° 124 f. 152) van die broederschap vermeld, dat vermits toen Arnd Beys Arndszn en anderen als gildebroeders der Broederschap van de H. Anna, gefundeerd in de kapel van de H. Anna bij de Gevangenpoort, aan Joost Robijns Janszn verkocht hadden een huis met erf in de Hinthamerstraat, *staende aen die voors. capel naesten inganck oft portael dier capel*, alsmede eenen kelder onder die kapel, zij met dezen zijn overeengekomen enz. In eene zelfde akte van 1535 (Reg. n° 148 f. 329) wordt van laatstbedoeld huis gezegd, dat het stond naast het huis van het Gilde van St. Anna. Uit deze laatste akte valt nog op te maken. dat de tweede St. Annakapel ook door omliggende huizen was ingebouwd, wat nog sterker uitkomt uit eene plattegrondteekening dier kapel, berustende in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noord-Brabant.

Over deze laatste kapel deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende mede :

„Als men dit gebouw beziet, kan men duidelijk merken „dat het voornemen was die kappelle vry grooter te maken; „het gebouw is niet anders als een koor, hetwelk van een aan- „zienlyke hoogte en groote is; ook is het zeer wel verlicht; „op hetzelve staat een toren met een hoog spits, waarin eene „klok 1) hangt. Ik vinde, dat er voorheen twee autaren in „waren, naamlijk die van St. Anna en die van den H. Naam „Jezus. Ook was er een zeer groot beeld van St. Christoffel „in; dit werd nevens de autaaren kort na het overgaan der „stad weggenoomen (Rekening der St. Janskerk van 3 Nov. „1629—3 Nov. 1630). Het gewelf dezer kappelle is van hout „en zeer sierlijk geschilderd; het werd na het afbreken der „kerk van St. Pieter en Paulus hierin verbragt (Notulen der „stadsregeering van 25 Januari 1646. Register Copes); de „voornaamste lotgevallen dier Apostelen zijn daartegen afge- „beeld. Deze kapelle diend tot oeffening van den godsdienst „der Walsche Hervormden; in het jaar 1659 werd daarin een „redelijk goed orgel gesteld. De Walsche gemeente hier ter „stede heeft haaren oorsprong gehad van de Fransche krijgs- „volkeren, die zich in dienst der Algemeene Staaten tyde van „het overgaan der stad bevonden. Ik vind dat dezen officieren „in den jaare 1630 den Nederduitschen Kerkenraad klaagden, „dat het Walsche Synode zekeren Dominé Souffrain, die pre- „dikant by een Fransch regiment geweest was, het prediken „hier ter stede verbooden had en dat deze daarop een ouder- „ling nevens eenigen dier officieren naar het Walsche Synode „magtigde om het nadeel, dat hieruit ontstaan zoude, aan te toonen (Acten van den Nederduitschen Kerkenraad van 27 Juli „1630). Dit stond het verzoek toe en die officieren verzogten „den Nederduitschen Kerkenraad den gemelden Mardoche „Souffrain te bevestigen (Acten voors. van 11 Sept. 1630). In „den aanvang werd de Walsche gemeente alhier door éénen

1) Zij was het speldenmakersklokje, dat oudtijds voor het werkvolk placht geluid te worden om het begin en het einde van hunnen arbeidstijd aan te kondigen.

„Predikant bediend; omtrent het jaar 1666 werd er een tweede „bygevoegd."

Tot zooverre van Heurn, die in zijne *Beschrijving* ook nog vermeldt, dat in deze kapel eveneens een gestoelte voor de regeeringspersonen was. In 1799 sloeg de bliksem in haren toren, welke dientengevolge afbrandde, waarna op deze kapel een koepeltorentje werd geplaatst.

De Waalsche gemeente van den Bosch, die in November 1805 niet meer dan 43 zielen telde, had deze kapel reeds in 1630, alzoo bijna onmiddellijk na de reductie van den Bosch in 1629, in gebruik genomen, wat duurde tot het jaar 1819, als wanneer dat gebouw door de gemeente den Bosch ten overstaan van den aldaar gevestigden notaris Jan de Bergh Sr. voor afbraak werd verkocht; het werd toen omschreven *als een zeer groot en hoog kerkgebouw, genaamd de St. Annakapel, voorheen gediend hebbende voor de Waalsche Gereformeerde Kerk.* Dat de gemeente den Bosch bij dien verkoop als eigenares optrad, vond hierin zijne oorzaak, dat toen Koning Willem I bij besluit van 11 December 1816 had bepaald, dat de Katholieken van den Bosch, tegen betaling aan het Rijk van fl 60000, hunne St. Janskerk. die Keizer Napoleon I hun reeds in 1810 had teruggegeven 1), mochten blijven behouden, door hem daarbij tevens het volgende was beschikt:

in art. 7. „Er zal in den loop van den jare 1817 ten koste van 's Rijks schatkist, volgens het project hiernevens gevoegd, eene geheel nieuwe kerk voor de Hervormde gemeente van 's Hertogenbosch worden gebouwd, geschikt om de eeredienst in dezelve op eene betamelijke en deftige wijze te verrigten en voorzien van een goed orgel, van eene consistoriekamer en van het vereischte ameublement en alle benoodigdheden en

in art. 8. Tot een emplacement voor het bouwen dezer nieuwe kerk zal de stad 's Hertogenbosch afstaan de gebouwen

---

1) In 1805 had men in den Bosch 10491 Katholieken tegen 2302 Protestanten.

en besloten tuin achter het zoogenaamde Geefhuis in de Hinthamerstraat, (welke gebouwen en tuin over de Dieze gelegen waren) en daarentegen in eigendom bekomen, ten einde over den afbraak en voorts over den grond te disponeren, den tegenwoordigen Annakapel, nadat de Nieuwe kerk zal zijn volbouwd en uit de voorn. kapel is weggenomen al hetgeen tot den Hervormden Eeredienst behoort, als orgel, preekstoel, banken, stoelen, klok, enz."

Met deze bepalingen toch had de Gemeenteraad van den Bosch, voor zoover die daarbij betrokken was, zich vereenigd. Over de plaats waar de Nieuwe Kerk voor de Bossche Hervormden zoude worden gebouwd hadden dezen echter eene andere meening dan de Koning en de Gemeenteraad; het gevolg hiervan was, dat zij eerst na veel onderhandelen met elkander overeenkwamen, dat het Geefhuis (het tegenwoordig Oudmannen- en vrouwenhuis) daarvoor zoude worden afgebroken en dat op de plaats daarvan de nieuwe Hervormde Kerk zoude worden gesticht en dat alsdan de achter het Geefhuis aan de Dieze gelegen tuin zoude worden het Protestantsch kerkhof, doch later kwamen gezegde partijen hierop terug omdat de Bossche Hervormden het toen goedvonden, dat hunne nieuwe kerk zoude gebouwd worden ter plaatse waar de St. Annakapel stond en dat de daarom heen staande huizen zouden worden afgebroken, opdat hunne kerk zou komen te staan op een open plein. Dientengevolge werd op 4 September 1819 door het Ministerie van Waterstaat aanbesteed het bouwen eener nieuwe kerk voor de Nederduitsch-Hervormde gemeente van den Bosch ter plaatse waar de St. Annakapel had gestaan. In 1821 was deze kerk, waarvoor de Bossche Katholieken, als voormeld, de bouwkosten hadden moeten betalen, voltooid en op Zondag 6 Januari 1822 werd zij door de Hervormden plechtig in bezit genomen. Zij dient hun nog steeds tot kerk, terwijl de Waalsche gemeente die, zooals wij in Dl I blz. 108 reeds zagen, in 1822 de Geertruikerk in haar gebruik nam, sedert 1847 ook eene nieuwe kerk heeft 1). Eenige jaren geleden

1) Dl II p. 237.

heeft het Kerkbestuur der Nederduitsch-Hervormde gemeente het plein, dat zich ten N. van hare nieuwe kerk uitstrekte, met huizen volgebouwd, zoodat die kerk thans aan deze zijde weder is ingebouwd zooals zulks vroeger met de St. Annakapel het geval was.

c. Het Hof van Brabant.

Aan de overzijde van de Hinthamerstraat, tegenover de Gasselstraat, heeft men het straatje, dat aanvankelijk *het Gruitstraatje* heette, vermoedelijk omdat daaraan zal gestaan heb ben, het kantoor van het Hof van Brabant, waarin de belasting, *de Gruit* genaamd, aan den Hertog van Brabant moest worden betaald; later werd het naar het huis, dat aan den Oostelijken hoek daarvan staat, genaamd *Achter het Vuurstaal.* In dit straatje werd in 1595 geboren een kindje met twee hoofden, waarover men zie Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p.679 en vlgd 1); en in 1465 werd in het in dat straatje staand achterhuis der woning van Hendrik Brants en diens zuster Elisabeth, door dezen gesticht een gasthuis voor vijf oude vrouwen; hoewel door de Regeering van den Bosch in 1753 met dit oude vrouwen huis dat van Margriet Heeren werd vereenigd, werden er sedert dien toch niet meer dan vijf oude vrouwen opgenomen; tengevolge van het decreet van den Franschen Prefect van 1811 is aan dit gecombineerd gasthuis eveneens een einde gemaakt.

Tusschen gezegd straatje en de tegenwoordige Gasthuisstraat 2) stond het grootste gedeelte van *het Hof van Brabant* en wel buiten de allereerste vestingwerken der stad.

---

1) Van Heurn *Historie* II. p. 214.

2) Deze straat heette aanvankelijk ook *het Hof van Brabant.* Zie Schepenakte van den Bosch van 1537, Reg. n°. 151 f. 236 v^{so}. In eene zelfde akte van 1564 (Reg. n° 237 f. 178) wordt die straat genaamd: *vicus, dictus 's Hertogenhoff.*

Jac. van Oudenhoven deelt t.a.p. blz. 14 daarover mede, dat de Hertog van Brabant behalve *het schoone Princelijk huys*, dat hij *stichtte ende fundeerde tot sijn wooninghe ende optreck* en dat heeft *ghestaen op de Mercht teghenover de Vleeschhal*, hier ter stede ook nog *stichte ende fundeerde een ander schoon Princelijk huys tot sijn Hoff om daer te behandelen van saecken, raeckende syne Domeynen, welck Huys noch staet in de Gasthuysstraete buyten de Ghevanghen poorte ende is noch bekent met den Naem van 't Hoff van Brabant*, terwijl Molius in zijne *Annales civitatis Buscoducensis* van dit Hof vermeldt: *altera ejusdem Ducis aedes, senatoria nominata, occupata ad formam arcis (ubi aliquando quaedam magis ardua negotia tractare consuevit), fabricata, cujus aulae hujusque monumenta in platea, nunc majoris hospitalis et idem nomen aulae Ducis Brabantiae, quamvis vetustate modo dilapsae, referentis exstare videntur.*

Beide kronijkschrijvers wijzen alzoo de tegenwoordige Gasthuisstraat als de plaats aan, waar eens stond het Hof van Brabant. Hetzelfde deed Cuperinus in zijne kronijk en werd ook nog gedaan in eene Kronijk van omstreeks het jaar 1590, die blijkens zijne Beschrijving eens in het bezit was van mr. J. H. van Heurn. Deze was nochtans van oordeel, dat dit gebouw stond binnen de poort van het tweede Groot Ziekengasthuis, wat echter, zooals uit de geschiedenis van dat gasthuis zal blijken, slechts voor een deel juist is.

Het Hof van Brabant was het eigenlijke gouvernementsgebouw van de Hertogen van Brabant.

Uit een charter, berustende in het Rijksarchief te den Bosch en hebbende op den rug tot opschrift: *de domo dominae ducissae in Buscoducis Hentemerstraete*, blijkt, dat *het Hof van Brabant* in elk geval reeds in het begin der 14e eeuw in het bezit van den ridder Hermannus van Os moet zijn geweest. Immers daarbij gaf 10 April 1364 frater Ghyselbertus van Huekelem, gardiaan der Minderbroeders te den Bosch, een vidimus van de navolgende Schepenakten:

1°. eene van 21 Maart 1356, waarbij Alard van Os, proost van St. Pieter te Leuven, aan zijnen natuurlijken zoon Uudeken (Wedekinus) van Os ter gelegenheid van diens huwelijk met Beatrix, dochter van wijlen Nicholaus van Berckel, overdroeg: *quoddam domistadium cum domibus superstantibus et suis attinentiis ac pertinentiis*, staande en gelegen *apud Buscoducis in vico, dicto Hentamerstraete foris portam, dictam portam captivorum, procut ibidem situm .... ante et retro inter bona Godefridi dicti Heerkens ex una parte et vadum, situm ibidem, ex alio*, welk goed *Hermannus de Os, miles, bonae memoriae, ibidem tenere consuevit*;

2°. eene van 2 September 1359, waarbij genoemde Alard van Os aan zijnen voornoemden natuurlijken zoon overdraagt *habitationem quandam*, vroeger toebehoorende aan zijnen *avunculus* Hermannus van Os, ridder en gelegen buiten de Gevangenpoort *in opposito domus hospitalis tam citra aquam quam ultra aquam, ibidem currentem*;

3°. eene van 6 December 1361, waarbij meergenoemde Alard van Os aan zijnen meergenoemden natuurlijken zoon overdraagt een huis en erf, toebehoorende aan zijnen *avunculus* Hermannus van Os, ridder en gelegen als sub 2° is omschreven:

4°. eene van 1 Augustus 1359, waarbij Winricus van Oijen en zijn zoon Hermannus aan meergenoemden bastaard overgedragen al hun recht op alle bezittingen van heer Hermannus van Os, gelegen tegenover het Gasthuis, met uitzondering van eene weide, gelegen tusschen de erven van Joannes Roever, ridder en het Predikheerenklooster te den Bosch;

5°. eene van 7 Augustus 1359, waarbij Johannes van der Straten al zijn recht op alle bezittingen van heer Hermannus van Os overdraagt aan denzelfden bastaard. Daar de Hertog van Brabant de goederen van de bastaarden, opengevallen binnen zijn gebied, erfde, zoo erfde hij van meergenoemden bastaard *het Hof van Brabant*, zooals blijkt uit de Rekening van den Rentmeester der Meierij van den Bosch over 1525 (Archives

du Roi te Brussel, chambre des comptes), vermits daarin vermeld staat, dat dit Hof van Uudeken van Os gekomen is aan Hertogin Johanna van Brabant, die het weder verkocht aan Goessen en Jan van Berckel; immers komt daarin het volgende er over voor: „Van mijns genedichs heeren huysen ten Bossche by „der Gevangen poerte, welcke huysen ende woeningen mit „hueren toebehoirten wylen Goessen ende Jan van Berkel ge„coft hebben tegen wylen vrouwe Johanna van Brabant, welcke „huys ende woeningen derselver vrouwen aengevallen ende „verschenen was van Uudeken van Os, natuerlicke zoene wylen „heeren Alaerts van Oss, als blijct by de rekeninge, eyndigen„de ultima September 1491 ende by oepenen brieven der vrouwe „Johanna de dato 13 Meerte 1418, dair af copie overgegeven „is opte rekeninge, eyndende ultima Septembris 1482."

In de oudste Domeinrekening van de Meierij van den Bosch, zijnde die van 140⁴/₅ (Algemeen Rijks-Archief te Brussel Rekenkamer Reg. n° 5233) staat hier over nog:

„Van Mervrouwen huus in Shertoghenbosch in de Hintemerstrate, haer toecomende in verliden tiden by verbeurten van weylen here Alarde van Os zone, niet hier (in de rekening n.l.), omdat Gherard van Berkel vercreghen heeft van Mervrouwen vorscr.

Van den beimde, achter 't vorscr. huus, Mevrouwen vorscr. toecomende als boven, niet hier omdat Magriete van Helewe dien houd haer leven lanc",

terwijl in dezelfde Domeinrekening over 1447 (Reg. n° 5267, alsvoren) staat: „van mijns 's Heren 's Hertogen huys, gelegen in Shertogenbosch in die Hynthemerstrate ende van den beempden after 't voirschr. huys gelegen; die kijndere Gerits van Berkel houden 't, overmijds dat haere ouders vercregen hebben metten rechte; dairom hier niet".

Goessen van Berckel, die zooals uit de eerstgemelde domeinrekening ook blijkt, *het Hof van Brabant* in 1418 van Hertogin Johanna van Brabant mede kocht, was in 1419 heer van Asten en gehuwd met Elisabeth van Berckel Henricksdochter,

terwijl zijn broeder Jan van Berckel, die met hem dat Hof kocht, in 1422 Schepen van den Bosch was en Maria Heym tot vrouw had. De Gerard van Berckel, die in de beide laatstgemelde rekeningen genoemd wordt, was hun vader; deze was schepen van den Bosch in 1371. Na hen was eigenaar van *het Hof van Brabant* Aelbrecht van Berckel, zoon van Hugo 1) en Ida Suermondt; hij verkocht daarvan in Januari 1510 (Reg. n° 105 f. 240 v^{so}): „huis met erf en ledige plaats, eene poort voor dat huis staande en eene ledige plaats achter hetzelve gelegen, en gelegen in de Gasthuisstraat tusschen het overig huis van hem, verkooper, *ex uno* en de Dieze *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het Gruitstraatje"; kooper werd toen daarvan de slachter Laurens van den Ham Willemszn. Niet onwaarschijnlijk is het, dat deze dat goed later aan genoemden Aelbrecht van Berckel of diens zoon Cornelis verkocht, want laatstgenoemde is daarvan blijkbaar eigenaar geweest. Deze laatste, die geboren was uit het huwelijk van genoemden Aelbrecht van Berckel met Elisabeth Hoernkens, stierf kinderloos en liet *het Hof van Brabant*, voor zooverre het langs de Gasthuisstraat stond, (het overige daarvan behoorde toen blijkbaar reeds aan het Groot Ziekengasthuis, zooals bij de beschrijving daarvan zal worden medegedeeld), na aan zijne na te noemen broeders en zusters of wel bij plaatsvervulling aan hunne kinderen, en wel aan:

a. Anna van Berckel, echtgenoote van Marcelis van Brecht;

b. Henrick en Aelbrecht Dachverlies, alsmede Angela Dachverlies, echtgenoote van Floris van IJsselstein, kinderen van Joris Dachverlies en Yda van Berckel, bij plaatsvervulling;

c. Yda van Berckel, echtgenoote van Roelof van Lyer; Luytgard van Berckel, echtgenoote van Jacques de Crehe en Johanna van Berckel, echtgenoote van Jan van de Blocquerie, kinderen van Arnt van Berckel en Margaretha van Beeck, bij plaatsvervulling;

d. Leonard van Berckel, regulier te Venlo en

1) Hij was de zoon van Nicolaas van Berckel, die weder de zoon was van Jan en Maria Heym voornoemd.

e. Elisabeth van Berckel, religieuse in het klooster Bethanie aan de Windmolenbergstraat te den Bosch.

Bij de verdeeling der nalatenschap van genoemden Cornelis van Berckel, welke in 1594 tusschen genoemde kinderen en kleinkinderen van Aelbrecht van Berckel plaats had, (Reg. n° 654 f. 115), viel aan Anna van Berckel, de huisvrouw van Marcelis van Brecht, het voorbedoeld gedeelte van het Hof van Brabant ten deel; het werd toen omschreven als: *sekere huysinge ende erffenisse, genoempt 't hof van Brabant, staende in de Gasthuysstraet, te weten twee huysen met een plaetse, hoff ende poerte, staende aldaer; noch een huys met een plaetsken ende poertken daer beneffens; een ander huys met eenen ganck daer naest staende; noch een huys oyck daer naest ende een huys int straetken neffens 't Vuurstael staende.*

In eene Bossche Schepenakte van 1630 (Reg. n° 366 f. 270) werd dit deel van het Hof van Brabant aldus omschreven: *verscheyde huysen, wooningen, erffenissen ende plaetssen by malcanderen, gemeynlick genoempt 't Hoff van Brabant, gestaen ende gelegen binnen dese stadt in de Gasthuysstraet omtrent den Grooten Gasthuyse aldaer beneffens den gemeynen waterstroom, aldaer vlietende, ex uno, ende beneffens erffenisse Aelbrechts van Broegel, Henricx van Casteren ende meer anderen, ex alio, streckende voor van de voirs. Gasthuysstraet achterwaerts tot een ander straetken, geheyten achter 't Vierstael.* Uit deze laatste omschijving volgt buiten elken twijfel, dat voorbedoeld gedeelte van *het Hof van Brabant* stond aan de Gasthuisstraat ter plaatse waar thans staan de Parochiale school en de vergaderzaal van het College van Regenten der Godshuizen en den Algemeene arme van den Bosch.

Marcelis van Brecht en zijne vrouw Anna van Berckel, hadden eene dochter Elisabeth van Brecht, die van hen meerbedoeld gedeelte van *het Hof van Brabant* erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Johan van Hambroeck; van deze echtelieden erfde het weder hun eenig kind, Anna van Hambroeck, in dit werk reeds meermalen genoemd. Toen zij

was komen te overlijden, verkochten hare in Dl II blz. 292 genoemde erfgenamen ab intestato 6 Januari 1661 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 441 f. 75) het voorzegd gedeelte van *het Hof van Brabant* en werden alstoen koopers van de navolgende onderdeelen daarvan:

JACQUES BARBET d'ARQUOS van: *de grote huysinge, genoemt het Hof van Brabant, met het poortjen, ganck, voorhuys, achtercamer, keldercamer, kelder, washuys oft geute, solders, etc., gestaen ende gelegen in de Gasthuysstraet by het Groot Gasthuys, op den hoeck van 't waeter ex uno, ende voorts linierende van onder tot boven toe het huys, daer Charlotte Jan Francoysen inwoont, ex alio; voorts invoegen Mayken Wouters met verscheyde andere dat bewoont*;

NOTARIS WILLEM VAN OUDENHOVEN van: *de huysinge, poorte, hoffken, bleyckvelt, met twee kelders, voor ende achter eenen kelder daer Mayken Guiliams inwoont, alsnu aen dit huys getrocken, te samen met het voorhuys, camers, keucken, solders naest d'eerste huysinge aen de waeter, nu toecomende Jacques Barbet, ex uno ende neffens d'erve en plaetse daer mr. Andries van Vucht ende Pauls inwonen ex alio, thans bewoond door Charlotte Jan Franchoysen en anderen;*

ANDRIES CORNELISSE VAN VUCHT van: *de poorte, hoff, plaetse, twee woningen, camers, kelders, solders, staende in de Gasthuystraat neffens laetstgemeld huys ex uno ende neffens verscheyde andere erfenissen, als van Aelbert van Breugel en anderen ex alio, mitten toeganck tot de gemeyn straet ende uutganck achter 't Vuerstael*;

JACQUES BARBET d'ARQUOS van: *een huys aen de waetre achter het Vuerstael.*

Verder werden toen nog van het Hof van Brabant verkocht: een huis achter 't Vuurstaal; *een wooninge naest een poortje en ganck achter het Vuurstael* en eene woning, ook achter het Vuurstaal staande.

Over het eerstgemeld onderdeel van het Hof van Brabant, dat Jacques Barbet d' Arquos als voorzegd kocht,

komt in eene Bossche Schepenakte van 30 April 1728 (Reg. n° 554 f. 200) het volgende voor: Jacobus Vieroot, wonende te Amsterdam; zijne broeders en zuster Johan, Thomas, Hendrick en Johanna Catharina Vieroot; Jacobus Ulse, wonende te Middelburg; Jan Ulse, sergeant te Zwolle en Elisabeth Ulse, wonende te den Haag, verkoopen aan Hendrick Bosman, commies van de recherches te den Bosch: *huysinge ende erve in de Groote Gasthuysstraat met een uytgang Achter het Vuurstaal, genaamd het Hof van Brabant, staande tusschen het huys van Nicolaas Santvoort ex uno en de Dieze ex alio en zich uytstrekkende tot achter in het Vuurstaal*, hun aangekomen als erfgenamen ab intestato van mr. Jacques Barbet d'Arquos, hunnen grootvader, voor $^2/_3$ en als erfgenamen hunner moei Anna Catharina Barbet d'Arquos voor $^1/_3$. Genoemde Bosman en zijne vrouw Jacomina van Guttichoven verkochten 31 Augustus 1741 (Reg. n° 548 f. 348) voorschreven onderdeel van het Hof van Brabant aan het Groot Ziekengasthuis van den Bosch. Met deze laatste mededeeling kunnen wij van het Hof van Brabant afstappen, want zijne verdere lotgevallen hebben geen historische waarde; bovendien bestaat er thans niets meer van dit gebouw.

d. Het tweede Groot Ziekengasthuis.

Van dit gasthuis, hetwelk stond ter plaatse waar het tegenwoordige zich bevindt, werd volgens van Heurn *Beschrijving* het eerste gedeelte in 1485 gebouwd en de andere gedeelten ten tijden, zooals hierna bij elk daarvan zal worden medegedeeld. De inrichting van dit gasthuis was blijkens zijn voormeld handschrift als volgt:

Van uit de Gasthuisstraat moest men, als men in dit gasthuis wilde komen, eerst gaan door eene sierlijke arduinsteenen poort 1), waarin van boven het wapen der stad het

1) Buiten deze poort stond aan de Gasthuisstraat de woning van den Rentmeester van het Gasthuis; zij zal, vóór dat deze ambtenaar bestond, geweest zijn de woning van den rector en meester van hetzelve.

GEBOUWEN, IN HET JAAR 1906 NOG STAANDE LINKS VAN DE BINNENPLAATS VAN HET GROOT ZIEKENGASTHUIS.

Behoort bij blz. 277.

jaartal 1661 en de wapens der toenmalige Regenten van die stad waren uitgehouwen. Binnen die poort gekomen zijnde, kreeg men aan zijne linkerhand het kantoor van den Rentmeester van het Gasthuis, ter zijde waarvan eene tweede poort stond, waardoor men op eene ruime binnenplaats kwam. Links daarvan stonden de volgende gebouwen 1): de apotheek; de keuken; de woning van de moeder van het Gasthuis en de keukenmeid en de groote zaal, welke in 1594 was gebouwd en verdeeld in twee helften, in de achterste waarvan de Regenten van het Gasthuis plachten te vergaderen; rechts van gezegde binnenplaats stond het ziekenhuis, dat in 1485 gebouwd was en waarvan de eene helft voor zieke mannen en de andere voor zieke vrouwen was bestemd; het was door eene breede inrijpoort gescheiden van de Gasthuiskerk, die met het koor, evenals dat gebouw, naar het O. gekeerd was; blijkens eenen in haren noordelijken gevel gemetselden steen werd die kerk in het jaar 1538 gebouwd of verbouwd; tegen den Zuidelijken gevel dezer kerk stond de chirurgijnskamer, welke te voren was de kamer van den Binnenvader van dit Gasthuis, tot dat aan dezen eene kamer achter den *vrouwenhaard* werd gegeven; ten N. van gezegde kerk bevond zich het ziekenhuis, dat *het Spaansch huis* genaamd werd, omdat daarin verpleegd waren de Spaansche soldaten van het leger van den Admiraal van Arragon, die in 1599 bij het leger van Zalt-Bommel ziek of gekwetst waren geworden; nog was daar een ziekenhuisje, dat in 1631 voor de lijders aan het rood melisoen was gebouwd; achter laatstbedoelde gebouwen bevond zich het kerkhof van dit Gasthuis en daar achter een groot gebouw, *het Pesthuis* genaamd, dat ook in 1485 gebouwd was 2). Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* verder mede, dat tot de gebouwen van dit Gasthuis eveneens behoorde een bouwhuis, dat diende tot het stallen van het vee; het was in 1553 gebouwd en werd in 1752 gesloopt om van deszelfs erf

1) Men zie hierover nog van J. van Oudenhoven eerste uitgave p. 44.
2) Men zie hierover J. van Oudenhoven eerste uitgave p. 44.

een moestuin te maken; het melkvee van dit Gasthuis was toen reeds door deszelfs Regenten afgeschaft, omdat zij het voordeeliger vonden om de levering van de melk aan te besteden en de weiden van het Gasthuis, die zich tot aan de stadswallen uitstrekten, voor moestuinen te verhuren dan om er zelf melkvee op na te houden, hetgeen ook de reden was, waarom zij ten tijde van van Heurn eveneens de eigen bierbrouwerij en bakkerij van dit Gasthuis hadden afgeschaft.

Volgens J. van Oudenhoven t. a. p. 1e uitgave blz. 45 had men ten zijnen tijde, als men de eerstgemelde poort binnenging, aan zijne rechterhand ook nog: *een groote ende bequame huysinghe der gasthuysnonnen met bequame kameren ende eenen hof daarin, afgescheyden van de andere huysinghen des* (gast)*huys*, waarover hij mededeelde: *dese huysinghe wierde ghehouden, vóór de fondatie van de stadt van 's Hertogenbossche geweest te zijn een speel- ofte vertreckplaetse van de Hertoghen van Brabandt, als sy in het byligghende bossche op de jacht gingen*, (terwijl het *woonhuys met de keucken van den Meester of Rector* (van het gasthuis) *was een stallagie voor sijn* (des hertogs n.l.) *peerden* 1). *Tot een bewijs van dien is daer noch overich* 2) *eenen tamelijcken block behuysinghe ten Zuyden van der voors. Nonnen woonighe, eertijdts in eygendom geweest aen 't selve Gasthuys ende nu aen Joffr. Hambroeck ende draecht noch den naem van 't Hof van Brabandt ende staet alsoo in verscheyde oude Schepenenbrieven ende oude Registers van 't voors. Gasthuys bekent ende wordt een gedeelte daervan ghehouden des Hertoghe capelle gheweest te zijn, ghelijck daervan eenighe kennelycke teeckenen noch overich zijn.*

Over de gasthuisnonnen schreef J. van Oudenhoven t. a. p. het volgende: *Tot dienst van de siecken in dit Grootgasthuys plachten religieusen te wesen van de Ordre van S. Augustijn ende dat beyde mans en vrouwen, maer alsoo onder deselve eenige abusen waren gheresen, soo is in den jare* 1370 *door*

1) Vergelijk J. van Oudenhoven 2e uitgave p. 125.
2) Namelijk, zooals wij hiervoren reeds zagen, in de Gasthuisstraat.

den Bisschop van Luyck eenighe reformatie geschiedt ende gheordonneert, dat de siecken in volghenden tijdt by de Nonnen alleen soude bedient worden, ende wierden ghenoemt de Joffrouwen nonnen van 't groot Gasthuys. Dese waren ghewielde nonnen ende en is haer ghetal 't getal van thienen niet te boven ghegaen, maer wel ende meest minder gheweest ende plachten by beurte weeckelijck twee ende twee te dienen, hebbende in het dienen ende pleghen der siecken de hoochste sorghe boven de ordinaire dienstboden ende zijn in den dienst ghecontinueert tot den jare 1635, *wanneer by de Heeren van de Stadt anders daerin is ghedisponeert.*

Blijkens van Heurn *Beschrijving* is de woning van deze nonnen in het jaar 1785 grootendeels afgebroken en is toen eene hovenierswoning daarvoor de plaats gebouwd; *verscheide oude en kleine huisjes*, zoo deelt hij daar verder mede, *die daar omtrent stonden, zijn toen mede afgebroken en in eene moestuin veranderd, welke neven de hovenierswoning door het Gasthuis verhuurd worden; de oude gedaante van dit geweesene gebouw met verscheide torentjes op den gevelmuur en de zogenaamde reusenmoppen, waarmede dit huis gebouwd was, zetten mijn gevoelen* (dat dit een deel van het Hof van Brabant was) *veel schijn by.* Als men met hem aanneemt, dat de nonnenwoning van het Gasthuis tot het Hof van Brabant zal hebben behoord, dan wordt verklaard hoe van Oudenhoven er toe kwam om uit de oude registers en andere documenten van het Gasthuis op te maken, dat hetzelve eigenaar van (een deel van) het Hof van Brabant zoude zijn geweest 1).

J. van Oudenhoven schreef t. a. p. blz. 44 van de kerk van het Gasthuis, dat zij in 1483 (5?) werd gebouwd en dat zij *is een fraey kercxken met eenen redelycken hooghen toren, geproportioneert naer 't selve ghebouw, in dewelcke den kerckendienst*

---

1) Dit deed ook van Heurn in zijne *Beschrijving*, waar hij zegt: „In de rekening van het Gasthuis over het jaar 1490 vind ik, dat het Gasthuis verscheide kameren van het Hof van Brabant verhuurde en eenigen tot het gebruik van het Gasthuis behield"

van de krancken bequamelijck konden ghehoort ende ghesien worden. Volgens van Heurn *Beschrijving* kwamen de mans- en vrouwenziekenzalen op deze kerk uit door twee groote bogen, die na 1629 werden toegemetseld; de kerk zelve werd toen tot ziekenzaal ingericht.

Deze kerk is in het jaar 1911 afgebroken; zij had toen al reeds sedert lang geen toren meer; alleen de vorm van haar koor, waarboven een gesmeed ijzeren kruis stond, toonde nog aan, dat zij oudtijds eene kerk was geweest. Bij de afbraak daarvan kwamen eenige grafzerken te voorschijn, die lagen onder de houten vloer, welke er in zal zijn gelegd, toen zij tot ziekenzaal werd bestemd.

De volgende opschriften staan op die zerken:

a. Hier leedt begraven Mr. Matheus Wilmssz., pastoer deser kercke geweest is; sterf a° 1572 20 Mert ende Anna Wilms, sijn suster, sterf a° 1576 den 18 Mey ende Joffr. Mechtelt Henrick Berntsdochter, sijn nichte, meesteresse van de nonnen, sterf den 7 December 1618, Jubelaria.

b. Hier leet begraven Heer Henrick van der Cloot, priester van . . . . . zieck . . . . . Jans s Hertogenbosch, sterf a° 1575; 6 Novemb. Catelijn, sijn suster, sterf a° . . . . den 8 Julij.

c. Hier leet begraven Hans Zas, die sterf a° 1530 den 28 dach Augusti ende Luytgaert, sijn huysvrou, Jan de Best dochter, si sterf a° 1560 den 14 Mert.

d. Hier leyet begraven Jouffrouw Mechtelt van Haren dochtere Jans van Haren, storff a° 1566 op Palmesondach.

e. Hier leet begraven Martina d. Jyr (?) . . . . . sterf a° 1553 den 15 September (wapen drie kronen 1 en 2).

f. Hier leet begraven Elysabet Jan van V . . dock huisvr. . . . . sterf a° 1554 den 29 Augusti.

g. Margriet, moeder van den Sieckhuys, sterf a° 1556 22 Februarij.

In deze kerk lag ook nog begraven Goijard van Engeland, die, als reeds gezegd, in zijnen weduwlijken staat priester

en daarna rector en meester werd van dit gasthuis, waarvan hij een der weldoeners was; hij werd in die kerk ter aarde besteld onder de zerk, waaronder reeds zijne vrouw, Zeeuwken Vastaerts genaamd en zijne moeder begraven waren. Hij had zulks bepaald in zijn testament van 18 Augustus 1616, waarbij hij o.a. de navolgende beschikkingen maakte:

„verkieze mijn begraeffenisse in der kerke des groten gasthuys onder mynen zerksteen, onder denwelcken mijn huysvrouw ende mijn moeder sijn begraven; ende heb opten 12 Septembr. anno 1597, sijnde dier tijt Gasthysmeester, voor Schepenen opgedragen 1) tot alimentatie der siecken desselfs Gasthuys twee hoeven, gelegen onder Kaethoven 2), my gecost hebbende by de vier duysent gulden, onder dese naebeschreven conditien, te wetene, dat de meester, ten tyde wesende, ten eewigen daegen verbonden sal wesen op mijn ende mijnder huysvrouwe jaergetijt doen singen een misse van requiem enz. ende den siecken uut te reycken op beyde onse jaergetyden gebraden des middaechs ofte potpasteye met een oorkens wittebroot ende een portie wijns ende tsavonts rijss met een oorkens wittebroot ende daerenboven is den meester op mijn jaergetijt des smiddaechs ter maeltijt te roepen twee van mynen huysvrouwe naeste vrienden met de twee pastoirs, de meesterse ende twee Juffrouwe nonnen, ter selven tyde den siecken dienende, schenkende denselven wijn sonder overdaet, met oick te houden de gewoonelycke commendatie ende bedinghe; ende op mijnder huysvrouwe jaergetijt is den meester oick verbonden uut te reycken aen de meesterse voors. 12 guld. tot eenen

---

1) Men zie over de voorwaarden, waaronder dit geschiedde, Schepenregister van den Bosch nº 248 blz. 201 en vlgd.

2) Deze hoeven, geheeten de Groote en de Kleine hoeve te Kaathoven, waaraan verbonden was het recht van collatie der kapel aldaar, had hij 14 Juni 1597 gekocht van de erven van Anna Vygh (of Vyge) wede van Aelbrecht Proening van Deventher (Schepenreg. van den Bosch no 248 blz. 198 en vlgd en blz 349 en vlgd). Het Bestuur van het Gasthuis heeft deze bouwhoeven, evenals de andere rentegevende onroerende lichamelijke goederen van hetzelve in de 18e eeuw verkocht, omdat het van oordeel was, dat het bezit van vast goed voor het Gasthuis niet voordeelig was; zie o.a. Reg. no. 565 f. 64.

maeltijt, enz." Na de reductie van den Bosch in 1629 werd deze maaltijd gehouden omstreeks den tijd, dat de nieuwe regenten en regentessen van dit Gasthuis werden aangesteld.

Dezen zaten daaraan aan met de drie medicijnmeesters, den wondheeler en den ziekentrooster van dat Gasthuis en vroegen daarbij nog als gasten twee der naaste bloedverwanten zoowel van Goijard van Engeland als van diens huisvrouw; toen in 1774 zijn laatste bloedverwant was komen te overlijden, werden alleen maar de twee naaste bloedverwanten zijner vrouw als gasten gevraagd. In 1772 bepaalde de Regeering van den Bosch, dat voor dezen maaltijd slechts fl 100 mocht worden uitgegeven. Deze maaltijd heeft thans niet meer plaats, maar voor het geld dat daarvoor bestemd was, drinken thans de Regenten der Godshuizen op hunne vergaderingen een glas wijn.

Op de grafzerk, waaronder Goijard van Engeland, zijne moeder en zijne vrouw begraven werden, stonden hij en zijne vrouw levensgroot uitgehouwen en was, tusschen hen in, gebeeldhouwd een tafeltje, met een kleed overdekt, waarop een doodshoofd en twee doodsbeenderen lagen; boven hen was uitgebeiteld de spreuk: *mors janua vitae* en onder hen de woorden: *monstra te esse matrem*, terwijl hun beider grafschrift luidde: *Begraeffenis Goyarts van Engelant, Meester ende Rector van desen Gasthuis, sterf a°* 1616 24 *Augustus ende Sewitke, Dochter Lambert Vastarts, zijn Huysvrouwe, sterf* 1602 5 *Julii*. In lateren tijd is deze zerk uit de Gasthuiskerk genomen en, voor zoover zij toen nog bestond, gemetseld in den Zuidelijken gevelmuur van dat deel van dit Gasthuis, dat in 1911 is afgebroken. Thans staat zij in een zijgevel der tegenwoordige gasthuiskapel.

Bij de afbraak der Gasthuiskerk, die in 1911 geschiedde, kwamen weinig gebeenten te voorschijn. Zooveel te meer kwamen er echter in 1908 voor den dag, toen het voormalig kerkhof van dit Gasthuis werd opgeruimd om daarop een deel van het tegenwoordig ziekengasthuis te bouwen; men vond

alstoen aldaar, behalve eene groote massa van door elkander geworpen doodsbeenderen, geheele rijen van geraamten van jonge mannen, die in verscheidene lagen boven elkaar waren gelegd. Zij waren de stoffelijke overblijfselen van de Geallieerden, die gedurende den Oostenrijkschen Successieoorlog in den Bosch stierven 1).

De inkomsten van dit Gasthuis waren aanvankelijk gering; Karel de Stoute veroorloofde daarom 28 Februari 1468, dat het grondrenten en andere onroerende goederen zou mogen verwerven; tengevolge dezer machtiging zullen deszelfs inkomsten vermeerderd zijn, wat niet uitsloot, dat dit Gasthuis van af 1572—1579 nog groote tekorten op zijne rekeningen had; daarom moest het toen gelden opnemen en een deel zijner bezittingen verkoopen, zoodat in laatstgemeld jaar zijne inkomsten niet meer dan fl 2000 bedroegen; het was dientengevolge te vreezen, dat dit Gasthuis finantieel geheel zou ten ondergaan, waarom de Regeering der stad den 12e Augustus van het jaar 1579 in alle kerken der stad offerblokken deed plaatsen tot het geven van aalmoezen aan dat Gasthuis; zij verzocht verder de vermogende ingezetenen der stad daaraan zonder rentebeding geld te leenen en zij gaf voorts aan het Kapittel der St. Janskerk in overweging de grondrente, die het op dit Gasthuis had, daaraan kwijt te schelden; ook schreef zij nog de besturen der omliggende dorpen aan, om aan dit Gasthuis terug te geven de verplegingskosten der zieken hunner gemeenten, die daarin opgenomen werden, enz. Dit had het goede gevolg, dat reeds in 1599 de inkomsten van dit Gasthuis tot fl 3500 waren gestegen, welke inkomsten daarna nog aanzienlijk vermeerderd werden door het legaat van de twee groote bouwhoeven, die Goijard van Engeland, als voorzegd, aan hetzelve vermaakte. In 1628 waren dientengevolge deszelfs jaarlijksche inkomsten, buiten en behalve de roggepachten, tot op fl 9718 geklommen; naderhand liepen die inkomsten weder

---

1) Van Heurn Historie IV p. 80, 82, 84, 102, 104, 111 en 114.

terug, voornamelijk ten gevolge van de vermindering van opbrengst der roggepachten; daarentegen stegen de uitgaven van dit Gasthuis wegens vermeerdering van behoeften, zoodat ten tijde van van Heurn de finantieele toestand daarvan weder minder gunstig was.

Ten tijde van denzelfden van Heurn mochten ingevolge Resolutie der Stedelijke Regeering van 16 September 1735 alleen ingezetenen van den Bosch, die aldaar 15 jaren lang gewoond hadden, in dit Gasthuis worden opgenomen, terwijl toen nog altijd gold het Reglement van 30 Augustus 1650, in verband met het Reglement van Orde voor dit Gasthuis van 16 Januari 1722, volgens hetwelk daarin niet mochten worden verpleegd krankzinnigen, melaatschen, lijders aan de pokken en ongeneeslijke zieken. Voor de zieken en gekwetsten, welke er wel in mochten worden verpleegd, waren bij het leven van van Heurn in dit Gasthuis beschikbaar 112 bedsteden, welke ligplaatsen vermeerderd konden worden door daar tusschen kribben te plaatsen, zoodat er toen in dat gasthuis 259 zieken konden worden verpleegd, en in tijd van nood nog meer, maar dan moesten twee niet gevaarlijke zieken bij elkander in één bed slapen.

Het opperbestuur over dit Gasthuis was ten allen tijde aan de Regeering der stad 1), waarin zij bij de voorwaarden, waaronder den Bosch in 1629 werd overgegeven, bevestigd werd. Zij deed het bestuur over hetzelve uitoefenen, eerst door twee ambtenaren, die den titel hadden van rector en meester van het Gasthuis, daarna door één meester en rector 2). Later en wel ten tijde van van Heurn deed zij het doen door vier

---

1) Men zie hierover mr. N. F. Sassen. Een woord over het eigendom, enz. van het Ziekengasthuis en A. W. Bijvoet. Het Groot Gasthuis te 's Hertogenbosch.

2) Reglement op de regeering en administratie van het Groot Gasthuis van 20 Augustus 1650. In de tweede helft der 15e eeuw waren de beide rectoren en meesters van dit Gasthuis vrouwen, want toen waren dat Goeswina van den Hezeacker en Gerarda, dochter van Henrick Sanders van Oss (Reg. no. 109 f. 97). Men zie ook nog J. van Oudenhoven eerste uitgave p. 47.

harer schepenen, regenten genaamd en door vier *buitenmoeders*; deze laatsten hadden te zorgen, dat de zieken en gekwetsten behoorlijk verpleegd werden, waartoe zij om beurten 2 of 3 maal per week in dit Gasthuis moesten komen ten einde daarop toe te zien; voorts moesten zij aan de binnenmoeder orders geven voor hetgeen zij voor dat Gasthuis op de dagelijksche markt aan levensmiddelen had te koopen. Onder de Regenten stond ten tijde van van Heurn een rentmeester, die onder hun toezicht in het bijzonder met het geldelijk beheer van dit Gasthuis was belast en die daarin werd bijgestaan door een klerk. Verder waren ten tijde van van Heurn aan dit Gasthuis verbonden één *binnenvader* en twee *binnenmoeders*; eerstgenoemde had toezicht te houden op de dienstboden en de zieken en gekwetsten van dit Gasthuis, alsmede te zorgen, dat die zieken en gekwetsten hetzelve niet verlieten vóór dat zij genezen waren; aan eene der twee *binnenmoeders* was daarentegen opgedragen te letten op het toebereiden van de spijzen en dranken in de keuken, hetwelk de taak der keukenmeid was, alsook om toe te zien, dat er niets uit het Gasthuis werd weggevoerd, terwijl de andere *binnenmoeder*, wier verblijf was op den vrouwenziekenhaard, met twee onder haar staande meiden de vrouwelijke zieken had op te passen.

Bij het leven van van Heurn waren aan dit Gasthuis ook nog verbonden drie geneesheeren, een chirurgijn en een apotheker, alsmede een ziekentrooster, die Protestant was en bezoldigd werd: uit de inkomsten der voormalige geestelijke goederen met fl 200 en uit de revenuen van dit Gasthuis met fl 36. De Katholieke geestelijken mochten na 1629 er de zieken van hunnen godsdienst in hun stervensuur niet meer bijstaan of bedienen, welk verbod in de 18e eeuw wel niet meer zal zijn nageleefd. Vóór dat jaar waren twee kapelanen aan het Gasthuis verbonden om voor de geestelijke belangen der zieken te zorgen. (J. van Oudenhoven 1e uitgave p. 42).

Aan de gasthuisnonnen was eerst bij Resolutie van

Schepenen van den Bosch van 25 Januari 1638 de toegang tot dit Gasthuis ontzegd geworden 1).

In het jaar 1906 werd door het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme van den Bosch besloten in de plaats van het tweede een nieuw ziekengasthuis te bouwen, wijl dat niet meer aan de eischen van den tegenwoordigen tijd voldeed, mits de Gemeenteraad van den Bosch zoude garandeeren de voor den bouw van dit derde gasthuis te sluiten leening; dat deed gezegde Raad bij besluit van 21 Mei 1907. Daarop heeft voormeld College in het jaar 1908 het Pesthuis doen afbreken, waarna het in 1909 zoowel op het erf daarvan als op het voormalig kerkhof van dit tweede Gasthuis een nieuw ziekengasthuis heeft doen bouwen, dat in het jaar 1911 plechtig ingewijd en in gebruik genomen is. Nadat dit geschied was, heeft het in datzelfde jaar zoowel de voormalige gasthuiskerk als het gebouw, waarin de ziekenzalen van het thans voormalig tweede gasthuis zich bevonden, doen afbreken, om in de plaats daarvan een zustershuis met keuken en kelders, eene inrichting voor klasse-patiënten en eene bidkapel te doen bouwen.

e. De Gasthuistoren

Nabij het tweede Groot Ziekengasthuis en wel op de uiterste punt, die daar ter plaatse door de beide armen der Dieze gevormd wordt, stond oudtijds een toren, waarvan het onderste stuk is afgebeeld in Dl I blz. 17; deze en de aan de overzijde dier rivier gestaan hebbende toren, waarvan het onderste stuk ook nog bestaat, vormden de twee steunpunten van eene waterpoort. Vanaf laatstbedoelden toren liep een nu nog grootendeels bestaande vestingmuur Zuidwaarts tot aan de Gevangen poort. Al deze vestingwerken maakten eens een deel uit van de allereerste omwalling van den Bosch.

---

1) Schutjes Gesch. van het Bisdom 's Bosch IV p. 375 en 821.

BAKKERIJ VAN HET GROOT ZIEKENGASTHUIS IN 1906.

Behoort bij blz. 286.

J. van Oudenhoven deelt in zijne *Beschryvinge der stad 's Hertogenbossche* 1e uitgave blz. 46 over eerstbedoelde toren het volgende mede: *Is daer* (bij het Groot Ziekengasthuis n.l.) *noch een oudt, hooch ende vast ghebouw, hebbende 't fatsoen ende den naem van eenen tooren ende wort nu ghenoemt de Gasthuystooren, correspondeerende op 't achterste deel van de oude Lovensche poort, nu de Ghevangenpoort.*

Op dezen toren hebben betrekking de navolgende Bossche Schepenakten:

a eene van 1513 (Reg. n° 108 f. 319), waarin vermeld wordt, dat Arnd van Campen, de zoon van Goeswijn, de zoon van Tyelman van Campen, dien toren verkocht had aan Daniel Noeden.

b eene van 24 Februari 1574 (Reg. n° 224 f. 237 v^{so}), waarbij J^{or} Jan van Werdenborch Janszn, heer van Gansoyen, als man van Catharina en J^{or} Raesse van Grevenbroeck Franchoyszn als weduwnaar van Barbara, welke beide dochters waren van J^{or} Jan van Raveschot, aan Jan Comans Henrickszn verkoopen $^1/_3$ in *huys, erve, hoff, geheten den Thoren*, staande bij de Gevangenpoort achter de Waterstraat tusschen het erf van J^{or} Jan van Vladeracken, heer van Geffen, *ex uno* en de Dieze *ex alio* en het een einde, strekkende met het andere einde tot aan het erf van het Groot Ziekengasthuis, de Dieze tusschen beiden loopende, met het recht om eene brug over die Dieze te slaan en het recht van uit te wegen naast zeker huisje of kamer, in die Waterstaat staande; (welke Jan Comans het voorschrevene 27 Augustus 1575 bij akte, verleden ten overstaan van den notaris Nyclaes Gerardszn van Someren, schonk aan Franchoys van Gestel Henrickszn).

c eene van 5 Januari 1577 (Reg. n$_o$ 237 f. 341 v^{so}), waarbij *Domicellus* Lambert en zijne zuster Elisabeth, kinderen van Joost van Gerwen en Yda, de dochter van Lambrecht Millinck, zoo voor zich en als gemachtigden hunner ouders, $^1/_4$ in voormeld *huys, erve, hoff, geheten den Thoren*, verkoopen aan Henrick, zoon van genoemden Franchoys van Gestel Henrickszn.

d eene van 23 September 1593 (Reg. n° 247 f. 192), waarbij Christina de Leeuw weduwe van laatstgenoemden Franchoys van Gestel en hun zoon Henrick van Gestel voornoemd voorschreven $^1/_3$ en $^1/_4$ schenken aan Goijard van Engeland, meester en rector van voormeld Groot Ziekengasthuis, ten behoeve van hetzelve.

e eene van 26 Februari 1594 (Reg. n° 257 f. 178 v^{so}), waarbij J^{or} Lambert en Elisabeth van Gerwen voornoemd $^1/_{12}$ in meergemeld *huys, erve, hoff, geheten den Thoren,* dat zij niet had kunnen vesten, vermits zij daarover een proces hadden moeten voeren, thans, nu zij dat proces hadden gewonnen, verkochten aan laatstgenoemden Henrick van Gestel, waarop deze, die toen raad van den Bosch was (evenals diens vader Franchoys, die ook nog meester en rector van meergemeld gasthuis was), dat $^1/_{12}$ ook schonk aan genoemden Goijard van Engeland ten behoeve van de *armen crancken desselffs gasthuys* in conformiteit van eene gelijke gift, door hem, Henrick en door Christina de Leeuw, zijne schoonmoeder, weduwe van Franchoys van Gestel meergenoemd, op 23 September 1593 met andere parten gedaan.

f eene van 3 Februari 1606 (Reg. n° 250 f. 359), waarbij *a* J^{or} Coenraad Froen als man van Catharina van Velraedt gen^{d} Mentter, dochter van J^{or} Willem en Ysabella van den Broeck, (de dochter van J^{or} Henrick, schout te Reckheim en Ryckelt, en Anna van den Velde, dochter van wijlen Aert 't Zoens en Ysabella, de dochter van Louis van den Velde); Peter Creyen als man van Mechteld van Waelwyck en hare zuster Elisabeth van Waelwyck weduwe van Johan Caponus, in tegenwoordigbeid van haren behuwdzoon Bartel Dullaerts en Anna van Waelwyck, zijnde zij allen kinderen en erfgenamen van Aerd van Waelwyck en Anna van den Velde, de dochter van Aert 't Zoens en Ysabella van den Velde voornoemd en makende zij zich nog sterk voor Sander en Anna van Waelwyck, kinderen van Henrick van Waelwyck, hunnen oom; *b.* J^{or} Balthasar Ryckelt, zoon van J^{or} Mathijs en Anna van den Boeck, Peter de Pott als man van Anna

Ryckelt, Henrick van Meer als man van Elisabeth Ryckelt, allen als erfgenamen van J^or^ Mathys Ryckelt en Anna van den Broeck voornoemd, voor de eene ½ en *c* Henrick van Velraedt gen^d^ Mentter, zoon van J^or^ Willem en Ysabella van den Broeck voornoemd, zij tevens als zich sterk makende voor hunnen oom Hans van den Broeck, als hij nog zoude leven, voor de andere ½, verkoopen aan Goijard van Engeland, schepen van den Bosch, ⅓ in *eene huysinge oft thoren ende hoff*, staande en gelegen tusschen de Dieze *ex uno* en tusschen den tuin van het huis van den Heer van Geffen *ex alio*, en zich uitstrekkende vanaf de erven van Henrick van Casteren, Willem Wels en meer anderen, (het water tusschen beiden loopende doch met eene brug overwelfd zijnde), tot aan het erf van het Groot Ziekengasthuis.

Dit gasthuis is nog steeds eigenaar van de plaats, alwaar meerbedoelde toren eens stond en van den daartoe behoorenden tuin. Wanneer die toren werd afgebroken is onbekend.

f. De Gevangenpoort.

Bijna aan het eind der Hinthamerstraat, nabij de Markt, ter plaatse waar de allereerste vischmarkt van den Bosch gehouden werd 1), stond oudtijds eene poort, die, zooals wij in Dl I blz. 16 reeds zagen, omstreeks het jaar 1202 door de stad Leuven gebouwd werd en daarom aanvankelijk *de Leuvensche poort* genoemd is; vanaf die poort liep, zooals wij ook reeds zagen, de allereerste vestingmuur der stad naar den toren, die met den Gasthuistoren eene waterpoort vormde 2). Toen *de Leuvensche poort* na de eerste uitbreiding der stad eene binnenpoort was geworden, werd zij tot gevangenis voor booswichten en gegijzelden bestemd en sedert dien de *Gevangenpoort* genaamd. Deze poort was van weerszijden geflankeerd door eenen toren, waarvan de N.-waarts gestaan

1) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 16.
2) Zie nog Dl I blz. 17.

hebbende nog overblijfselen heeft achtergelaten in het huis, thans genaamd *de Lovensche poort*, en nu genummerd Hinthamerstraat 10; de Z.-waarts gestaan hebbende poort zal waarschijnlijk geheel afgebroken zijn toen de eigenlijke Gevangenpoort in 1813 gesloopt werd; van laatstbedoelden toren wordt immers nog melding gemaakt in eene Bossche Schepenakte van 1708, (Reg. n° 521 f. 208 v^{so}), waarbij getransporteerd werd een huis, staande in de Hinthamerstraat tusschen *den toren der Gevangenpoort ex uno* en de poort van de St. Annaplaats *ex alio*.

De Gevangenpoort werd reeds spoedig na haar ontstaan ingebouwd door particuliere woningen, die, evenals de helft van die poort, het eigendom waren van particulieren, zooals o.a. blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 9 December 1638 (Reg n° 382 f. 81), waarbij sprake is van een huis, staande onder de Gevangenpoort tusschen het Waterstraatje en het huis, genaamd *Het Kasteel van Ravenstein*, (thans genummerd Hinthamerstraat 12); alsmede uit de navolgende ingewikkelde Bossche schepenakte van 16 Maart 1526 (Reg. n° 131 f. 321), waarbij Henrica, dochter van Willem van den Velde Henrickszoon en weduwe van Gerard van Wyck Willemszn ten behoeve hunner kinderen: mr. Joost en Jan van Wyck en Wilhelma van Wyck, echtgenoote van Jacob Cuyper Jacobszn, afstand doet van den tocht van:

a. de helft van de Gevangenpoort, zijnde de helft, die staat *in latere* in de richting der Kerkstraat, alsmede de helft van het recht op het ambt van ingebieder (*officium preconati*), welke helften genoemde Henrick van den Velde, die de zoon was van Henrick, verkregen had van Henrick van Onstaden Janszn en uit zijne nalatenschap was toebedeeld aan zijnen zoon Willem van den Velde voornoemd;

b. de helft van een huis en erf, gelegen bij de Markt naast de Gevangenpoort *inter antiquum murum opidi de Buscoducis ex uno latere et inter hereditatem olim Wilhelmi van den Arennest ex alio latere* en zich van de Hinthamerstraat achterwaarts uitstrekkende tot aan eenen stal, zijnde

dit onroerend goed aanvankelijk niets anders geweest dan het recht, dat Wouter van Berze had om te bouwen *in* en *op* gezegden ouden vestingmuur.

c. de helft van eene *mansio anterior*, gelegen onder de Gevangenpoort en toebehoord hebbende aan genoemden Wouter van Berze.

d. de helft van eenen steenen munr, staande tusschen de voormelde helft van een huis en erf en de wederhelft daarvan, welke halve muur later begrensd werd door laatstbedoelde wederhelft, toebehoorende aan de erfgenamen van Dirck Rovers, pistor 1), *ex uno* en het erf van het Groot Ziekengasthuis *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekte van af de sub *c* bedoelde *mansio* of de Gevangenpoort tot aan den voormelden stal, toebehoorende aan Godfried Heerkens,

zijnde het onder *a—d* omschrevene thans: de helft van de Gevangenpoort, staande Kerkstraatwaarts; de helft van het officie van den ingebieder tot die helft behoorende; huis, erf en twee kamers of huisjes, aan elkander onder voormelde helft der Gevangenpoort en buiten die poort Hinthamerstraatwaarts staande en een ledig erf, gelegen tusschen een straatje, loopende van de Hinthamerstraat tot aan en achter de St. Annakapel *ex uno* en het erf der erfgenamen van Agnes weduwe van Jan Heeren *ex alio* 2).

Genoemde kinderen van Wyck verkochten daarop voorschreven helften aan de stad den Bosch, die toen wel reeds eigenares der wederhelften zal zijn geweest 3), althans in eene Memorie van inkomsten en lasten dier stad van 1557

---

1) Zij waren blijkens de hierbedoelde akte de kinderen van dezen Dirck Rovers en diens echtgenoote Hilla van Berze Woutersdr, en genaamd: Wouter, Willem, Elisabeth, (echtgenoote van Henrick den kersmaker) en Geertruid (de dochter van Lodewijk Tielmanszn).

2) Men zie over deze omschrijving nog akte van 30 Maart 1620 (Reg. n° 345 f. 253), waarbij optraden Elisabeth, huisvrouw van Isaack Aertszn en Jenneken, dochters van Claes Strick (zoon van Jan Nicolaaszn) en Geraertken van Sochel Henricksdr.

3) In 1449 bezat Willem Hinckaert $^1/_4$ in de Gevangenpoort en het daartoe behoorend recht op het ambt van ingebieder. Zie Staat van aanwinsten van 's Rijks provinciaal Archief te den Bosch in 1895 p. 17.

komen voor: *de gevangenporte en 't recht van den innegebot*; *'t huys onder de gevangenporte mitten winckel*; *'t voirhuys buyten aen de gevangenporte beneven* (naast) *den ganck van St. Anneplaets; de camer op St. Annaplaets after 't voirs. huys ende gevangenpoerte*; *eene andere camere daer 't eynde staende.* In de stadsrekeningen van R. A. van Zuylen p. 1272 komt hetzelfde als het eigendom der stad voor.

De preventieve gevangenen werden op de Gevangenpoort over het hun ten laste gelegde door ten minste één Schepen gehoord; dit geschiedde eerst buiten het gezicht der folterwerktuigen, die aldaar aanwezig waren, waarom hun eerste verhoor plaats had op het uitstek der Gevangenpoort 1); en daarna, wanneer zij althans van halsmisdaden beschuldigd waren, en zij hunne onschuld volhielden, met gebruik van bedoelde folterwerktuigen, ten einde hen mét geweld tot bekentenis te brengen en wel krachtens eene daartoe door het College van Schepenen gegeven machtiging, veroordeeling tot *scherper examen* geheeten. Was dit gebeurd, dan werd door het College van Schepenen over hen vonnis gewezen; het gebeurde dan wel eens, dat dit College door het verhoor van den beklaagde nog niet voldoende van diens schuld overtuigd was; alsdan werd een tweetal uit zijn midden gecommitteerd om hem alsnog te hooren, zooals blijkt uit de navolgende Bossche Schepenakte van 21 Juli 1597 (Reg. n° 655 f. 87):

Wy Horenbeeck ende Oliviers, scepenen inne 's Hertogenbossche, doen condt, dat wy op huyden dato ondergescreven ten versuecke van Peter Dierix Colen, pasteybacker, gevangen, ons, als daertoe by 't Collegie van Heeren scepenen gecommiteert, getransporteert ende gevonden hebben opter Gevangenpoerte deser stadt by den voirn. Peeteren, alwaer deselve Peeter in onse presentie, als getuygen, heeft verclaert ende verclaerde mits desen, dat hy hem ontsculdich ende innocent hielde ende oyck ontsculdich is van de delicten ende feyten,

1) Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p. 117.

hem by mynen Heere den Hoogschoutet deser stadt ende synen Stathouder ten laste geleght ende inder aensprake desselfs gementioneert, soo van de brantstichtinge, stelen van den gelde, plecken oft stroyen van de fameuse libellen ende dergelycken daeraf dependerende, gelyck hy oyck onlanx int ontfangen van de Eerw. Heylige Sacrament ende den Heyligen Olye heeft verclaert ende deselve daerop ontfangen, van 't geens voirscr. is ontsculdich te sijn, maer aengaende eenige afdragende woerden, die dese comparant uuyt impacientie oft haesticheyt mach hebben gesecht, dat hy daeraff sijn bichte heeft gesproken, absolutie ontfangen ende penitentie gedaen, ende oft de voirscr. comparant hierover quame afflyvich te worden, verclaert alnoch den doot daerop te sterven, dat deselve van 't geens voirscr. staet, hem alsvoer opgelecht, is ontsculdich, alsoo daeraff voor Godt Almatichch protesterende ende begerende die voirsc. Peeter hieraff van ons scepenen voirscr. betuycht te syn.

Nadat het vonnis gewezen was, werd hetzelve door het College van Schepenen nog geresumeerd, waarbij het niet zelden gebeurde, dat dit gerecht omtrent de strafmaat tot andere gevoelens kwam ; daarna werd het vonnis op de vierschaar van het Stadhuis aan den beschuldigde, die daartoe door den ingebieder der Gevangenpoort en de gerechtsdienaars daarheen was gebracht, op eene plechtige wijze voorgelezen. Die vierschaar bevond zich in de benedenvestibule van het Stadhuis en was een met pilaren en staketsel omzet vierkant, zooals zij thans nog is. Voor deze vierschaar was in de vloer dier vestibule eene vierkante opening, breed genoeg om er een persoon, die gebonden was, door te laten naar den daaronder gelegen gewelfden kelder 1) ; waartoe die opening gediend heeft, is mij niet kunnen blijken ; de meening van Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p, 152, dat daardoor veroordeelden naar beneden

1) In dezen kelder worden sedert een paar jaren o.a. de voorbedoelde folterwerktuigen bewaard. Men zie de beschrijving daarvan in Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p. 157 en vlgd.

werden gelaten, die in het geheim moesten worden geëxecuteerd, berust slechts op gissingen.

Aan het hoofd van de Gevangenpoort stond een ingebieder, niet krachtens eene aanstelling, maar doordien hij die gevangenis van de stad den Bosch pachtte en haar daarvoor huur betaalde; deze huur bedroeg blijkens R. A. van Zuylen de *Stadsrekeningen* blz. 1272 in 1620 fl 300; de exploitatie van de gevangenis, de Gevangenpoort, was derhalve de particuliere zaak van den ingebieder of cipier, doch hij was ook voor alle gevolgen daarvan verantwoordelijk 1); tevens was hij verantwoordelijk voor *den gevangenisknecht*, dien hij mocht aanstellen en wiens instructie voor het jaar 1595 nog berust in de Verzameling oorkonden van het Prov. Genootschap van K. en W. in N.-Brabant (Nieuwe Catalogus van Oorkonden n° 433*a*).

Somwijlen was de Gevangenpoort propvol met gevangenen, zooals in 1568 toen de Hervorming in den Bosch was uitgebroken; zij was alstoen zelfs te klein om al de gevangenen te kunnen bevatten, weshalve de Regeering van die stad toen eenige vertrekken van de H. Kruis- of Vughterbinnenpoort tijdelijk tot gevangenislokalen deed inrichten 2).

De gevangenen werden op de Gevangenpoort niet afzonderlijk, maar gemeenschappelijk opgesloten; voor eene afzonderlijke opsluiting was daarin trouwens geene plaats, want, zooals door C. R. Hermans t. a. p. blz. 148 wordt medegedeeld waren in 1806 in die poort op de eerste verdieping slechts 4 en op de tweede verdieping ook maar 4 hokken voor gevangenen; daarom werden alleen zij, die van misdaden beschuldigd waren, daarin opgesloten, want voor hen, die van wanbedrijven aangeklaagd waren, was op de Gevangenpoort geene plaats. Maar ook voor misdadigers was daarin dikwijls geene ruimte, zoodat de Overheid menigmaal genoodzaakt was hen los te laten, tot groote schrik voor de plattelandsbevolking, zooals wij in Dl I blz. 409 reeds zagen.

---

1) Men zie hierover Taxandria VI blz. 3 en vlgd.
2) Van Heurn Histoire II p. 47.

De lucht kon in gezegde gevangenishokken slechts binnendringen door tralies, die van dik ijzerdraad gevlochten waren, zoodat die hokken erg bedompt waren ; in elk daarvan was slechts een brits en deze was enkel voorzien van stroo en twee wollen dekens. Onder in de Gevangenpoort was voor de opsluiting van eerstbedoelde soort van gevangenen ook nog een onderaardsche put, waarin noch brits noch stroo zich bevonden. Behalve deze hokken had men in 1806 op de eerste verdieping der Gevangenpoort ook nog 3 vertrekken voor de gegijzelden; deze lokalen waren, in tegenstelling met de andere, luchtig en gezond. Waarschijnlijk diende een of meer van die lokalen, vóór de reductie van den Bosch in 1629, tot gevangeniskapel; daarin zal dan reeds na 1464 de H. Mis gelezen zijn, zooals valt op te maken uit Taxandria III p. 157, alwaar melding wordt gemaakt van eene fundatie van vrouwe Mechteld weduwe van Gerardus Back van 19 Mei 1464, tot het lezen van twee Missen 's weeks in de kapel op de Gevangenpoort en een op den dag, waarop een veroordeelde gevangene ter dood werd gebracht; volgens Schutjes Geschied. van het Bisdom den Bosch IV p. 386 stichtte verder Aleid weduwe van Jan van Berckel bij haar testament van 4 November 1546 eene Zondagsche Mis in die kapel en bepaalde de Bisschop van den Bosch 4 Januari 1625, dat voor eene op Zon- en feestdagen in die kapel te lezen Mis zoude worden bestemd het beneficie, dat Bartholomeus die Mombaer Janszn in 1549 had gefundeerd in de kapel van het H. Kruis te Vught, doch dat geen gevolg meer kon hebben sedert dat die kapel verwoest was 1).

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd eveneens aan de Katholieken, die op deze poort gevangen zaten, de troost van hunnen godsdienst onthouden ; bij hunne ter dood brenging mochten zij dan ook alleen door eenen Hervormden predikant worden bijgestaan ; wel gaf alsdan een Katholiek priester hun bij hunnen laatsten gang van uit het een of ander huis of

1) Vgl. Dl I p. 246 noot 1.

van af de straat in het geheim de Absolutie, doch dit was, zooals wel niet zal behoeven betoogd te worden, voor de rust hunner ziel lang niet voldoende. Deze onverdraagzaamheid der Staten Generaal stuitte zelfs de Protestantsche Schouten der vier Kwartieren yan de Bossche Meierij sterk tegen de borst, want in de Memorie van bezwaren der Meierij van 's Hertogenbosch, die in 1786 werd ingediend, gaven zij aan Hunne Hoog-Mogenden daarover het volgende te kennen:

Eindelijk is door de Roomschgezinde ingezetenen nog gedoleert, dat het niet geoorloofd is by de gevangene Roomschgezinden in cas van gevaarlyke ziektens, of wanneer dezelve ter dood zijn veroordeeld, eenen Roomschen pastor of kapellaan in de gevangenis te brengen of toe te laten, ten einde aan dezelve de laatste plichten, welke volgens derzelver godsdienst volstrekt vereischt worden om eenigzins gerust en getroost te kunnen sterven, te kunnen verrichten, terwijl intusschen Hun Hoog Mogende gunstig de oeffening van den Roomschen Godsdienst gelieven te tolereren. Welk bezwaar volgens derzelver opgave zou kunnen worden weggenomen, indien Hun Hoog Mogende gunstig geliefden te permitteren om by Roomschgezinde crimineele gevangenen in cas van gevaarlyke ziektens of wanneer dezelve ter dood zijn veroordeeld eenen Roomschen pastor of kapellaan te mogen toelaten en brengen en welke permissie volgens het denkbeeld van de ondergeteekenden geene nadeelige gevolge zoude kunnen hebben, maar integendeel zeer ten faveure van de Justitie strekken, dewijl de gevangenen hun geweten door den priester, als geopend, ter ontlasting van hetzelve zaken aan de Justitie zouden openbaren, welke zy anderzins als in hun toegeschroeid geweten zouden hebben gesmoord.

De Staten Generaal dachten er echter niet aan om aan dit bezwaar tegemoet te komen. Het was dan ook aan de Fransche Republikeinen, die aan zoovele andere ongerechtigheden in den Bosch een einde maakten, om zulks te doen.

Hanewinkel schreef in zijne *Reize door de Majory* I p. 13

van de Gevangenpoort: *men heeft er aklige gevangenissen op, zegt men, doch de lust bekroop my niet om deeze plaatsen der ellende te beschouwen.*

Dit deed wel Servaas van de Graaf. In zijne *Historisch-Statistische beschrijving van het Departement Braband* Ie stuk blz. 184 schreef deze toch: „Ingevolge mijnen bekomen last ter inspectie der gevangenissen in het Departement Braband 1), vertrok ik den 3 April 1806 naar 's Hertogenbosch en begon mijn onderzoek met de zogenaamde Gevangenpoort in die stad: dit oude gebouw is ten eenemale vervallen, en, zo uit hoofde van de constructie der hokken en kelders, als wel voornamelijk door de besmette lucht, welke in meest alle de gevangenlocalen heerscht 2), volstrekt onbruikbaar om tot eene algemene verzamelplaats te dienen voor alle die gevangenen, welke de Meijerij van 's Hertogenbosch kan opleveren, die, sedert dat deze stad de hoge Jurisdictie over de Meijerij heeft, alle, na een preperatoir verhoor, derwaards worden overgebragt en op deze Gevangenpoort geplaatst". Hij deelde er verder nog over mede, dat het gebouw te klein was, waardoor: „veroorzaakt wordt, dat verscheiden personen bij elkander geplaatst moetende worden, zulks eene verpeste lucht te weeg brengt, uit welke onberekenbare onheilen ontstaan, terwijl de zwakheid van het gebouw eene anderzints nodeloze gestrengheid vordert en dikwerf alleen de oorzaak is, dat de gevangenen geboeid worden of des nachts ijzeren hals- en handkragen worden aangedaan." Een zelfde ongunstig oordeel sprak hij uit over den Gevangentoren te Breda en de Gevangenpoort te Bergen op Zoom, welke gebouwen, zoo schreef hij, even ongeschikt zijn ter bewaring van al de gevangenen, welke de Landen van Breda en Bergen op Zoom kunnen opleveren. Eene uitzondering maakte hij daarbij voor het: Rasp- of Tuchthuis te Breda, daar hij toch daarover mededeelde:

---

1) Hij werd daartoe benoemd bij Kon. Besluit van 28 Maart 1806.
2) Zie nog Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p. 148.

„het is een der best ingerigte gevangenissen van dit Rijk; jammer maar, dat hetzelve gene genoegzame ruimte heeft voor zo veel personen, als er thans in gevonden worden." Over het Tuchthuis, dat hij in gezegd jaar 1806 te den Bosch zag bouwen, had hij niets dan lof, want daarvan schreef hij: dit tuchthuis, waarvan ik het plan in alle zijne delen gezien heb, en waarmede men reeds verre gevorderd is, zal een uitmuntend gebouw zijn, en wel 200 personen, zo geconfineerden als criminele en civiele gevangenen kunnen bevatten en dus zeer geschikt zijn om na verloop van eenigen tijd de meer en meer onbruikbaar wordende Gevangenpoort in die stad te kunnen vervangen" 1). Had van de Graaf niets dan afkeuring over de ten zijnen tijde in N. Brabant nog bestaande gevangenpoorten, zoo was hij daarentegen over de verpleging van de daarin opgesloten personen vol lof, daar hij ook nog schreef: „op die plaatsen, daar ik gevangenen vond, heb ik mij de gewone spijzen der gevangenen doen voorbrengen, dezelve geproefd; en ik kan, tot lof van de cipiers, over het algemeen getuigen, dat zij de gevangenen van zeer goed en gezond voedsel voorzien, terwijl mij de respective heeren Drossaarden, de Leden der Criminele Rechtbanken en vele schouten civiel verzekerden, dat de gevangenen behoorlijk en menschlievend behandeld wierden. Op sommige plaatsen heb ik de gevangenen desaangaande zelve ondervraagd, welke mij ook hunne tevredenheid daarover te kennen gaven 2). 't Is de localiteit der gevangenissen voornamelijk, welke volstrekt eene verbetering behoeft."

Nadat het Tuchthuis in den Bosch in gebruik was genomen, had *de Gevangenpoort* aldaar alle reden van bestaan verloren en besloot daarom de Conseil Municipal van die Stad in 1813 die poort, welke toen reeds in een vervallen staat verkeerde,

---

1) Over dit Tuchthuis schreef ik reeds in Dl I p. 409, alwaar voor: „werden in 1804 de gevangenissen gebouwd," gelezen moet worden: „werd in 1801 met den bouw der gevangenissen aangevangen." Het in dat en volgende jaren gebouwd Tuchthuis is in lateren tijd tot tweemaal toe uitgebreid geworden.

2) Men zie nog Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p. 149.

af te breken, voor zooverre zij in de Hinthamerstraat stond, wat wel onmiddelijk daarna zal zijn geschied; de daartoe behoord hebbende toren en overige gebouwen zullen toen tevens verkocht en daarna van inrichting veranderd zijn. Hoe de Gevangenpoort, voor zooverre zij zich in de Hinthamerstraat bevond, er uit zag, kan men zien in van Heurn *Historie* II p. 121.

HOOFDSTUK VII.

De Markt.

(Eerste gedeelte.)

Het stuk van de Hinthamerstraat, dat tusschen de voormalige *Gevangenpoort* en de Markt gelegen is, heette oudtijds de *Botermarkt*, omdat alstoen aldaar de botermarkt gehouden werd, wat duurde tot het jaar 1743 1), als wanneer die markt werd overgebracht naar de N. W. zijde van de Groote Markt, alzoo ten N. van het huis *de Gulden Paternoster*.

Van de plaats, waar eens de Gevangenpoort, stond naar de Markt gaande, krijgt men aan zijne rechterhand het huis *de Griffioen*, dat de lakenkooper Herman van Casteren Jacobszoon den 26 Maart 1587 (Reg. n°. 244 f. 314) kocht van de kinderen van Gerard Moins. Zijne eerste vrouw was Arnolda, dochter van Johanna Arntszn van Sambeeck; zijne tweede Josina Wels, dochter van Willem en Josina Geubels, van wie hij deze kinderen had:

a. Johanna van Casteren, die huwde met Pauwels Wynants van Resandt, lakenkooper en raad van den Bosch 2), alwaar hij in 1656 in den ouderdom van 76 jaren overleed; hij was de zoon van Pauwels en Barbara Wytmans;

b. Digna van Casteren, die huwde met Franchoys Kuysten en hem schonk: mr Arnoldus; Johanna; mr Hermanus;

---

1) Van Heurn *Historie* IV p. 70.

2) Zijn zoon Paulus Wynants van Resandt was in 1675 eigenaar van het huis de *Vergulde Ezelin*, staande in de Hinthamerstraat nabij de Gevangenpoort.

Willemina en Josina Kuysten, de laatste echtgenoote van Jacob van den Bichelaer, notaris en procureur te den Bosch;

c. Josina van Casteren, die in 1624 huwde met Gerard Tielemans, president-schepen van den Bosch en stamvader van de thans adellijke familie van Breugel.

Deze kinderen deelden in 1623 (Reg. n°. 659 f. 279) hunne ouderlijke nalatenschappen en daarbij viel aan Johanna van Casteren ten deel het huis *de Griffioen,* dat alstoen gezegd werd te zijn: een huis met erf, plaats, middelhuis en achterhuis. In dit huis wordt thans sinds eene eeuw gedreven de koekbakkerij der firma Suijs, beroemd om hare echte Bossche koek.

Kort bij dit huis begint de Markt, waarvan de afbeelding, zooals zij er in 1579 uitzag, voorkomt in van Heurn *Historie* II p. 121. Ten tijde van van Heurn werden op deze Markt gehouden: *a.* op de N. O. zijde daarvan, namelijk van af de Kerk- tot aan de Tolbrugstraat, de dagelijksche groentenmarkt; *b.* op hare N. W. zijde, zooals wij reeds zagen, de botermarkt; *c.* op hare Z. zijde en wel van af de Kolper- tot aan de Minderbroederstraat, de markt van de eetwaren, waarmede de boeren uit de Meierij ter markt kwamen; *d.* tusschen dit gedeelte der Markt en de Korte Kamers de markt van de mik, die op de vrije marktdagen aldaar door de boeren met karren werd aangebracht en *e.* tusschen de Minderbroederstraat en het Gewand- of Vleeschhuis de markt der eendvogels.

a. De Vaderlandsche Societeit.

No. 37.

Als men van uit de Hinthamerstraat op de Markt komt, krijgt men aan zijne rechterhand het huis *het Wit Duifje,* thans genummerd Markt 37.

Jutta, dochter van Arnd Hermanszn van Lyebergen en

Hillegond; Maria, dochter van Jan, den zoon van voornoemde echtelieden en Hubert, zoon van Paulus de Ruyter, als man van Ermgard, dochter dierzelfde echtelieden, verkochten in 1528 dit huis (Reg. nº. 134 f. 82), dat alstoen gezegd werd te staan tusschen dat, eertijds van Henrick van Oeyen, nu van Johan van Vladeracken. *ex uno* en dat, eertijds van Arnd Leestmaekers, nu van Aelbert Ketelaer Aelbertszn, *ex alio*, aan Anna van der Aa, de huisvrouw van Johan van Vladeracken; hun zoon Gerard van Vladeracken, heer van Geffen, verkocht het 6 October 1537 (Reg. nº. 152 f. 7) aan Goijart van Goch Claeszn. Deze verkocht dat huis in 1550 (Reg. nº. 180 f. 89) weder aan Lambert van den Hezeacker, die het in 1554 (Reg. nº. 189 f. 466) op zijne beurt verkocht aan Peter, zoon van Joost Marceliszn.

Bij de deeling der nalatenschappen van Jacob Brey Peterszoon en diens echtgenoote Elisabeth, dochter van Aert Vastards, werd in 1601 dit huis, dat alstoen gezegd werd te zijn een huis met tuin en achterhuis, genaamd *het Duifken*, staande aan de Markt tusschen het huis van Willem Wels, *ex uno* en dat van den Heer van Geffen *ex alio*, toebedeeld aan hunne dochter Cornelia, echtgenoote van Henrick van der Elsvoirt, raad van den Bosch (Reg. nº. 656 f. 162). Cornelia van Vucht weduwe van Henrick Bits, koopman te den Bosch, welke dit huis 2 Januari 1672 gekocht had zoo van Marten de Leeuw als man van Maria van Beugen, dochter van Thomas Henrickszoon, en Catharina van Esch, als van anderen, verkocht het 5 Maart 1675 aan Johan Gijsbertszoon van Vucht. (Reg. nº. 455 f. 214 vso). Christoffel van Beuchem, als voogd over de onmondige kinderen van Gysbert Bacx, (welke kinderen dit huis geërfd hadden van hunne grootmoeder Maria van Beugen weduwe van Adriaan de Ruyt, die het 16 October 1682 had gekocht), verkocht het 23 December 1693 (Reg. nº. 508 f. 280 vso) weder aan Johannes Augustinus Bouten, apotheker te den Bosch; het werd toen omschreven als: een schoon huis met ledige plaats en middelhuis achter het huis,

zijnde het genaamd *het Wit Duifje* en staande het tusschen het huis van de erfgenamen van Wouter van Achelen, *ex uno* en dat van den apotheker Samuel Conradi, *ex alio*. Genoemde Bouten verkocht het 16 December 1717 (Reg. n°. 538 f. 158) op zijne beurt aan Arnout van Wamel, die toen woonachtig was te Oirschot en van wien het geërfd werd door Joannes Loyens, woonachtig te Maastricht; deze laatste verkocht het 5 November 1738 (Reg n°. 559 f. 201) aan Theodora Maria de Hee weduwe van mr Paulus Suyskens. In 1782 kocht Wouterus Habraken, burger van den Bosch, dit huis (Reg. n°. 595 f. 1). Hij zal het verhuurd hebben aan den kastelein Gerrit van der Heyden, want op 21 December 1786, toen daarin *de Vaderlandsche Societeit* van den Bosch werd opgericht, was hij daarvan de bewoner. De oprichters van die societeit waren:

Willem Eelsingh; mr Johan Reinier Hopman; J. P. Verster; Joh. van Bruggen; J. H. van der Does; J. Schouten; Ph. de Bergh; J. de Bergh; Nic. van Zuylen Phil^{s}.zn; Hub. Sassen; J. H. Kivits; A. Schouten; H. Palier; mr. W. H. Pels; C. Kolff; F. W. Loutermans; J. G. Heeren; H. J. van Munster; Willem van Herck; J. Sonneschijn; Fr. Deckers; H. Schouw; A. L. Appell; A. Meurs; G. van Weert; Ger. Sterk; W. Vosch van Avesaet; J. G. La Font; Frans van Meeuwen; J. C. Hoffmans; E. J. Troost; Bernard Jacob Half Wassenaer van Onsenoort; F. A. Mosmans Wzn; mr. J. L. Verster; H. Bolsius; A. Bolsius; J. R, van Ommeren; R. H. van Halm; mr. Bernard Storm; J. Verster de Balbian; J. Keer; W. de Hart (te Son); G. van Lanschot en F. van Lanschot.

Tegelijk met hare oprichting werd voor deze Societeit een reglement vastgesteld, waarvan de beide eerste en voornaamste artikelen luidden als volgt:

Wetten voor de Vaderlandsche Societeit
te 's Hertogenbosch opgericht den 21 Decemb. 1786.

Art. 1. Deeze societeit is voornamentlijk ingericht om vertrouwelijk met den anderen eene nuttige byeenkomst en conversatie te houden, alsmeede om de dagelijksche nieuws-

papieren en andere uitkomende schriften betrekkelijk 's Lands en stads publieke zaaken te leezen, welke byeenkomst zal gehouden worden op de boven voorkamer van de Huizinge gen^t. *het Duifje*, staande binnen deeze stad aan de Markt, bewoond wordende by Gerrit van der Heide (een vaderlandschdenkend man en gebore Poirter dezer stad) van 's morgens tien tot 's avonds ten elf uuren, ten welken einde gem. kamer gedurende dien tijd door bovengen. kasteleyn zal worden voorzien van vuur, ligt en verdere noodwendigheden, ingevolge het accord met gem. kasteleyn aan te gaan en waartoe de hier nagenoemde directeuren verzogt en desnoods gequalificeert worden by deeze.

Art. 2 Alle ingezetenen dezer stad, vrydom en Meyerye, van wat rang of staat die mogen zijn, zullen tot leden dezer Societeit kunnen worden aangenomen, mits den ouderdom van vijftien jaaren bereikt hebbende en zal geen rangschikking dan alleen na de orde des tijds, wanneer is aangenomen, in deeze societeit plaats grypen.

Art. 3 enz.

Het accoord, waarvan in het Reglement sprake was en dat wij thans zouden noemen het huurcontract, werd den 28 December 1786 met Gerrit van der Heyden, den bewoner van *het Wit Duifje*, gesloten en luidde als volgt:

Gerrit van der Heyden, inwonende Borger dezer stad 's Hertogenbosch, ter eenre; en de Heeren W. Eelsingh, J. G. La Font, J. C. Hoffmans en B. J. H. Wassenaer van Onsenoort, in qualiteit als Directeuren van de Vaderlandsche Societeit, binnen deeze stad opgericht den 21^en^ dezer maand, tot hetgeen navolgende door de Leden derzelver gequalificeert, ter andere zyde, verklaren met den anderen aangegaan en gemaakt te hebben dit navolgende contract:

Dat den eerstgem. aan gezegde societeit tot het houden der dagelijksche byeenkomsten van dezelve in huur overgeeft, zo als de vier laatstgen. in hunne qualiteit in huur accepteren, de boven voorkamer van de Huizinge *het Duifje*, thans by

den eerstgen. bewoond wordende, te beginnen met 1° January 1787 en te eindigen met 1° Mei 1791, ten waare gem. Societeit mogt worden vernietigt, enz.

Dat den eerstgem. de gezegde kamer van behoorlyke meubelen, als stoelen, tafels, etc., zal voorzien, gelijk ook des morgens van 10 uuren tot des avonds ten 11 uuren van behoorlijk vuur en licht naar dat de saysoenen des jaars zulks vereissen zullen en dat de Leeden dezer Societeit gedurende de hierboven bepaalde tijd vry acces tot dezelve zullen hebben zonder gehouden te zijn eenige verteringen te maaken.

Dat enz.

Actum 's Bosch den 28 December 1786.

G. van der Heyden J. de Bergh, secretaris. 1)

Daags nadat gezegd huurcontract in werking was getreden, alzoo op 2 Januari 1787, werden nog de navolgende personen tot leden dezer Vaderlandsche Societeit aangenomen:

A. J. Vereyck; W. J. Heeren; A. van Ryckevorsel; Th. van Ryckevorsel; L. van de Ven; F. May, luitenant in het Regiment Zwitsers van May; G. J. van Santen; J. Vermeulen; Bern. Meulders; P. van Beugen; Dr. A. Walkart; C. de Groot; J. W. Kilian junior; C. Kerkhoff; G. H. van Hemert en mr. P. van Wullen.

Ook op bijna elke volgende vergadering dezer Societeit werden nog nieuwe leden aangenomen, zoo o. a. op 1 Augustus 1787 Willem Hubert senior, de vader van den bekenden Bosschen patriot.

Het aantal leden der Bossche Vaderlandsche Societeit was den 12 Februari 1787 reeds zoozeer geklommen, dat de bovenvoorkamer van het huis *het Wit Duifje* te klein was om hen allen te bevatten; daarom werd bepaald, dat haar kastelein G. van der Heijden voor hen ook zijne bovenachterkamer zoude inruimen, waartoe hij zich zoo noodig reeds bij het huurcontract verbonden had.

---

1) Nl. der Vaderlandsche Societeit.

Blijkens de notulen van de vergaderingen dezer Societeit lagen den 2 Januari 1787 op hare leestafel de navolgende couranten: De Haagsche, de Utrechtsche en de Haarlemsche courant; de Hollandsche Historiecourant; de Antwerpensche gazette van van Gulpen 1), de Post van den Nederrhyn; de Politieke Kruyer, de Batavier en de Haagsche Correspondent.

Onder de vensters van de bovenvoorkamer van *het Wit Duifje* was door de Directeuren van deze Societeit tegen den voorgevel van dat huis een wit bord aangebracht, waarop met zwarte letters geschilderd stond: *Vaderlandsche Societeit.* Den 21 September van meergezegd jaar 1787, toen 's Lands Regeering sterk tegen de Patriotten begon op te treden en de Pruisen in aantocht waren, namen die Directeuren, omdat deze Societeit eene Patriottische was, zooals haar naam reeds aanduidde, dat bord veiligheidshalve in en besloten zij voorts om de bijeenkomsten harer leden voorloopig niet te doen plaats hebben, alsook om door haren Secretaris een koffertje te doen koopen, waarin deze al de aan die Societeit toebehoorende papieren moest bergen *en dezelve alsdan ergens verzekeren na zijn goedvinden.* Om dezelfde redenen lieten de leden dezer Societeit van toen af na om op de straat te komen met Patriottische insignes, welke bestonden in eene zwarte kokarde op den hoed en in de splitsing van de lis aan den knoop van den hoed in eene V, die vrijheid moest beteekenen, terwijl toen de Orangistische insignes bestonden in eene oranje kokarde en de splitsing van gezegde lis in eene W, die Willem beduidde. Welk een geest de leden der hierbedoelde Societeit destijds bezielde, kan men lezen in een journaal, dat in handschrift berust in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant en afgedrukt is in de Navorscher 1894 p. 608 en vlgd; het houdt toch o.a. het volgende dienaangaande in: „eindelijk wierd den Bosch beroemd als het kweekschool der patriotten in de

1) Hij was een Bossche boekdrukker. Zie Navorscher 1894 p. 611.

Generaliteyd ; men rigte een vaderlandsche sociteyd op, die ras zeer talrijk was, waarvan spreeker was den tans gedeporteerde Frans predicant La Font 1), die om zijn klijn perzoon op een catheder of verheeven gestoelte geplaats wierd.

Den overleedene coopman in winkelwaaren Vereyk 2) en den advocaat Hopman 3) speelden den voornaamste rol, welke door den geweezene pensionaris Martini 4) gesouteneerd wierden. Ter dier tijd was men reeds bezig in de particulieren boogaarden te exerseeren en eyndelijk maakte men daaruit een combinatie-genootschap, die in 't begin in de Oude boogaart begonnen te exerseeren, waarvan de heer Kien 5) collonel en den Drost Verster 6) major was. Dit duurden zoo lang tot dat de meerderheid der patriottische regenten aan die zoogenaamde vrywillige schutters een vrye exersitieplaats schonken bezyden den Handboog. Toen had men 't regt naar zijn zin enz. Men gaf aan de leeden der sositeyd diploma's uit met een cierlijk gegraveert signet, dat door de schilder van Amelsvoort geteekend was, daar de Bossche wildeman het driehoofdig monster versloeg etc·

Enfin, yder applaudiceerden deese vryheidszoonen, die van alle kanten, vooral uit de nabuurige vergiftige Langstraat, van Heusden en Engelen bezoeken ontfingen.

Daagelijks vermeerderde dit vrycorps. De zoon des stadhouders Adrichem verneederde zig om daarvan voorexerseerder of vleugelman te zijn. De tans van religie gechan-

---

1) Jean Gabriel La Font, den 7 Juli 1782 door den predikant en hoogleeraar Gallé als Waalsch predikant te den Bosch bevestigd. De Raad van State ontzette hem den 26 November 1788 uit zijn ambt.

2) Arnoldus Josephus Vereyck, geboren te den Bosch en aldaar overleden 24 April 1788. Hij studeerde te Leuven ; maakte vrij goede verzen, o.a. een op de oprichting van het Roomsch Armen Weeshuis te den Bosch en muntte uit door schoonschrijven. zooals blijken kan uit de Arhieven van Reinier van Arkel, waarvan hij een der regenten was.

3) Mr. Johan Reinier Hopman

4) Mr. Anthony Martini, sedert 1756 pensionaris van den Bosch, werd op zijn verzoek 5 December 1787 door de Regeering van die stad als zoodanig eervol ontslagen.

5) Jacob Kien cf. Dl II p. 546.

6) Mr. Abraham Justus Verster. Cf. blz. 119.

geerde oudste dogter van den scheepe van der Does 1) en de dogter van den koopman Landschot vereerden dit genootschap met eyke takken en cierlyke aanspraaken, welke jonge juffrouwen ook daarna panassen zoude gegeeven hebbe; alsook zoude het corps met een nieuw vaandel zijn beschonken geworden, dat door de schilder van Amelsvoord zoude uitgevoerd zijn geweest, was zulks door de vesite van de Pruisische niet verhindert geworden. Tot voor dien tijd was 's Hertogenbosch ten hoogste top van ingebeelde vryheid gesteegen, enz."

Nadat in de nachten van 8 op 9 en 9 op 10 November 1787 den Bosch door het Orangistisch garnizoen was geplunderd geworden, werd aldaar met kracht de Patriottische beweging onderdrukt en daarom ook de te dier stede gevestigde Vaderlandsche Societeit gesloten; alstoen werd tevens haar archief in beslag genomen, waaruit blijkt, dat haar secretaris de Bergh het niet op eene veilige plaats geborgen had; van deze inbeslagneming bevindt zich in het Bosche Schepenregister n° 599 fol. 186 het navolgend procesverbaal:

Wy Schepenen onderg. maaken kenlijk, certificeerende mits deezen, dat wy op last van en ter voldoening aan Hun Hoog Mog. Resolutie van den 19^{en} November 1787 hebben gemaakt en opgericht de nabeschreven inventaris van alle zodanige papieren en boeken, als bevonden zijn te berusten onder de Vaderlandsche Societeit, vergaderd geweest zijnde binnen de Hoofdstad 's Hertogenbosch, te weeten:

Eerstelijk een kist, in welke bevonden zijn de volgende papieren: een resolutieboek; een reglement, door de leden onderteekend; een legger van ontfang; een album 2); correspondentiebrieven; gedrukte diplomata; quitantien; eenige losse aanteekeningen en andere papieren; eenige gedrukte brieven nopens hun Ed. Mog. Resolutie van 5 Maart 1787 en deselve Resolutie met de bekendmaaking van de Magistraat van

---

1) Zij was Adriana Cornelia Maria van der Does, de latere echtgenoote van Dr. Pierre Joseph Willebois.

2) Het was het introductieboek.

's Bosch van 7 Maart daaraanvolgende ; midsgaders een pak comparitiebriefjes en vier stuks prentjes of schilderijtjes ; nog los het cachet of zegel van de Vaderlandsche Societeit, gegraveerd in zilver en met een houten handvat.

Ten tweeden in een gesloten boekenkas de volgende boeken en papieren : Van Heurn Historie der stad en Meyery van 's Bosch, 4 deelen ; Verklaaring der Unie van Utrecht, 4 deelen ; Verzaameling van stukken, raakende de stad 's Bosch, uitgegeeven door A. Martini ; De dertig artikelen over de mislukking der expeditie naar Brest ; Rapport van de Heeren gecommitteerden tot het onderzoek te Rotterdam ; Ontwerp om de Republiek geducht en gelukkig te maaken ; Westenberg over de Majesteit van het volk ; Aan Willem den geweldenaar ; De Haagsche Correspondent, twee stukjes ; Grondwettige herstelling, 1 deel ; Grondwettige herstelling van de Nederlandsche Maatschappij ; Oudenhoven Beschryving van den Bosch en Heusden ; Historisch verhaal van Hattum en Elburg, 4 stukken ; Oudheden en gestichten van de stad en Meyery van 's Bosch ; de Batavier van n° 1—26 en n° 27—36 ; Reglement van de Burger Societeit ; Informatien wegens de plundering van Hattum en Elburg ; Naamregister van de Heeren Leden der Regeering van de Zeven Provincien over 1787 ; Naamregister van de Heeren Officieren te Utrecht ; De vriend der Nederlandsche kinderen ; Naamregister van de Regeeringen der steden, geen stem hebbende in de Staaten van Holland, etc. ; Generaliteitsbericht boekje over 1787 ; Copie van echte stukken, betrekkelijk zeekere onderhandeling tusschen Willem den vijfden en Philippus Verbruggen ; Memorie van bezwaaren der Meyery ; Janus n° 1—34 ; Levensbeschryving van Frederik den Grooten ; Reglement voor de Burgersociteit te Amsterdam ; Request aan Hun Hoog Mog. over de serviciegelden ; Militair berichtboekje over 1787 ; Haagsch berichtboekje over 1787 ; Eenige stukjes over den Post van de Nederrhijn ; Twee stukjes van de Politieke kruier ; Brief van Friesland aan Holland ; Onledig verhaal van den uittocht van de Utrechtsche burgery ;

Concept-reglement voor de Burger-societeit te Amsterdam; Twee requesten van de burgers van Amsterdam aan de Staaten van Holland; Resolutie van den Raad van Staaten van 5 Maart 1787, met bekendmaaking van de Magistraat te 's Bosch; Remonstrantie van Geconstitueerden der Burgery te Leyden; Qualificatie van een notabel aantal burgers te Leiden met resolutie en declaratoir; Vonnis ten lasten van Adriaan van Campen; Publicatie van Burgemeesters te Heusden; Klaagdicht op mr. C. Visser; Gelukwensching aan Utrechts burgery; Publicatien van 's Bosch, dati's 10 July en 8 Augustus 1787; Declaratoir van eenige practizijns; Algemeene wetten van het Genootschap te Zalt-Bommel; Dichtregelen op de overwinning der burgery van Utrecht; Bossche almanak 1787; Eenige portefeuilles met couranten; Catalogus van boeken van de Vaderlandsche Societeit.

In kennisse etc.

Datum 23 November 1787.

Willem Corn. Ackersdyck; A. van Teylingen. My present W. C. Ackersdyck.

Het archief der Bossche Vaderlandsche Societeit is daarop naar den Haag gezonden, alwaar het thans nog in het Rijksarchief berust.

Nadat de Orangistische partij in ons land het onderspit had gedolven werd de Vaderlandsche Societeit weder in den Bosch gopend, doch niet onder den ouden, maar onder den nieuwen naam van: *Eyndelijk uit de onderdrukking*; waar dit geschiedde is mij niet kunnen blijken; waarschijnlijk gebeurde het ten huize van een zekeren M. van Pinxteren. Tot de societeit, die aldaar vergaderde, behoorden toch verscheidene leden der eerste *Vaderlandsche Societeit* van den Bosch; daarvan scheidden zich 19 Maart 1789 23 leden af, onder welken Willem Eelsingh, mr. Johan Reinier Hopman, Bernard Jacob Half Wassenaer, mr. Bernard Storm en mr. Abraham Justus Verster, die daarop oprichtten de societeit, welke thans *Amicitia* heet, zoodat het zeer wel mogelijk is, dat deze laatste societeit eene loot is der eerste *Vaderlandsche Societeit* van den Bosch.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

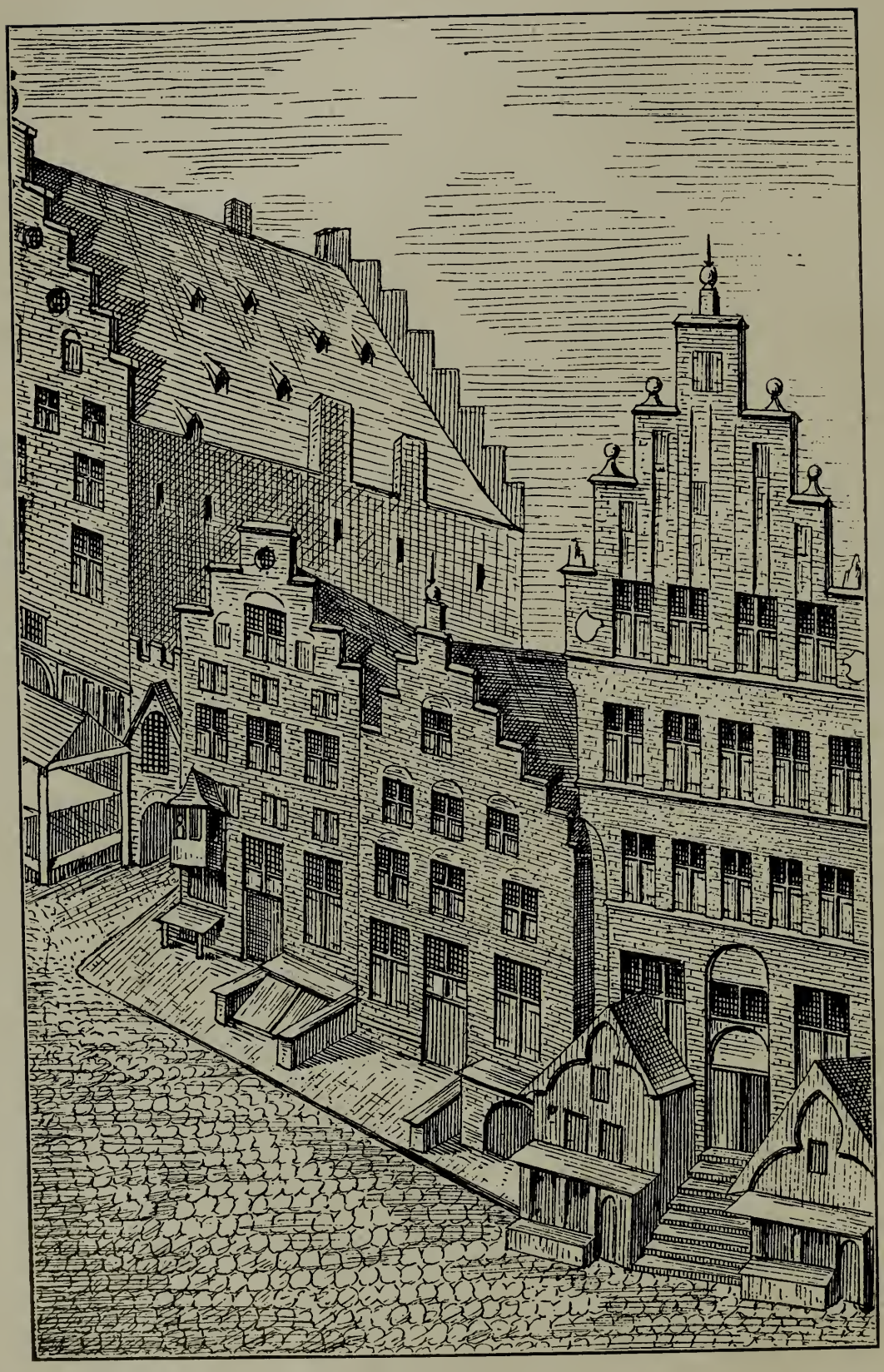

DE LEEUWENBURG (GEDEELTELIJK), HET HERT, DE GULDEN KOP EN HET HOOGHUIS VAN VLADERACKEN IN HET BEGIN DER 16^{e} EEUW.

Behoort bij blz. 311.

b. Het Hooghuis van Vladeracken.

Nos. 39—43.

Van dit kapitale en hooge huis, dat oudtijds Westwaarts naast het laatst beschreven huis stond, deelt Van Heurn in zijne *Beschrijving* mede, dat *het voorheen was eene voorname huizinge, aan de Noordzyde van de Markt gelegen* 1) *en dat het onlangs met een nieuwen gevel versierd was.* In eene Bossche Schepenakte van 1537 (Reg. n° 152 f. 7) staat vermeld, dat dit huis eertijds toebehoorde aan Henrick van Oijen en in eene idem ook van 1537 (Reg. n° 153 f 41), dat het voorheen het eigendom was van Petrus van Best 2). Wellicht volgden deze personen elkander in den eigendom van dit huis op en is daardoor de tegenstrijdigheid in gemelde opgaven te verklaren. Petrus van Best was gehuwd met Alveraede, dochter van Henrick Dickbier (wiens moeder was Sophia, dochter van Jan van Didthen[?]) en had van haar eene dochter Margriet van Best, die trouwde met den Bosschen Schepen Mr. Geert van Vladeracken Gheertszoon, waardoor het hierbedoeld huis in diens geslacht zal zijn gekomen en den naam van *het Hooghuis van Vladeracken* gekregen zal hebben.

Het geslacht van Vladeracken voerde aanvankelijk in zilver drie roode molenijzers en een gouden vrijkwartier, waarin een rood vierblad was. Later had het een gevierendeeld wapen, n.l.: 1 en 4 de drie molenijzers, 2 en 3 in goud drie roode vierbladen 3).

Reeds in de alleroudste Schepenregisters van den Bosch komen leden van dit geslacht voor. Het is echter niet mogelijk van elk hunner uit te maken in hoeverre zij aan elkander bestonden en wie van hen de gemeenschappelijke stamvader was. Alleen valt dit met vrij groote zekerheid te zeggen van de

---

1) Gramaye Taxandria p. 3, kol. 2.

2) In 1444 was Peter van Best Godertszoon gehuwd met Margriet van Nuwelant, vrouwe tot Geffen. Dr. C. R. Hermans Bijdragen II, p. 539.

3) Maandblad Nederl. Leeuw 1908, p. 166.

van Vladeracken's, die geërfd waren te Geffen, Nuland en Rosmalen. De stamvader van dezen was Gheert van Vladeracken, die een zoon Arnd had, welke na zijnen dood in 1438 met een goed onder Rosmalen werd beleend en tot broeder zal gehad hebben Willem van Vladeracken, die in 1451 na doode zijns vaders met een goed onder Nuland werd verleid en Gheert van Vladeracken, die in datzelfde jaar ook daarmede werd beleend en tot zoon had den voornoemden Mr. Geert van Vladeracken. (Zie Leenreg. Strick in V^e Rosmalen).

Arnd van Vladeracken voornoemd had tot zoon Gerard van Vladeracken, in 1495 na zijnen dood met het goed onder Rosmalen beleend; zijne vrouw was *domicella* Elisabeth van Rode, weduwe van Goijart die Lu Dirckszn 1) en dochter van mr. Maarten en Margaretha van Campen, die hem schonk: Arnd 2), in 1531 na zijnen dood met laatstgezegd goed beleend en Martinus van Vladeracken, die in 1534 reeds weduwnaar was van *domicella* Maria, dochter van Goijart van den Leeck (Reg. n°. 144 f. 368).

Een ander zoon van Arnd van Vladeracken eerstgenoemd zal geweest zijn Jan, die huwde Margaretha die Koude, over wien in Hoofdstuk XII sub *c.*

Nog vond ik in de Bossche Schepenregisters vermeld eenen Mathijs van Vladeracken, wiens achterachterkleinzoon Anthonis van Vladeracken de stamvader was van de Noordhollandsche familie van dien naam (zie Hoofdstuk XII sub *g*); hoe hij aan de voornoemde van Vladeracken's bestond, is mij niet met eenige zekerheid kunnen blijken.

Verder vond ik in de Reg. n°. 104 f. 100 en 103 f. 68 v^so nog vermeld den *sartor* (kleermaker) Gerard, den zoon van van Arnd, den bastaard van Arnd van Vladeracken en zijnen broeder, den *sartor* Jan van Vladeracken; deze Gerard huwde Maria, dochter van Willem Andrieszn van Esch, die na zijnen dood hertrouwde met Willem die Quade Janszn.

1) Reg. no. 132, f 57.
2) Reg. no. 141, f. 44v^so.

Mr. Geert van Vladeracken Gheertszoon meergenoemd, had van zijne vrouw Margriet van Best, deze kinderen 1):

a. Peter van Vladeracken, heer van Geffen, waarmede hij in 1479 na doode van Peter van Best Goijartszoon werd beleend, stierf kinderloos in 1504. Zijne vrouw was Sophia, dochter van Gooswijn Heym en Elisabeth de Cock van Neerynen.

b. Catharina van Vladeracken huwde met Matheus, den zoon van Albert van Beerze.

c. mr. Johan van Vladeracken, na doode van zijnen genoemden broeder heer van Geffen, waarmede hij in 1505 werd beleend; bezat ook het huis Nuland, dat het kasteel der Heeren van Geffen was en *het Hooghuis van Vladeracken*; hij was lid der Ill. L. V. Broederschap en president-schepen van den Bosch; 30 Augustus 1532 overleed hij. Van Heurn schreef in zijne *Historie* I p. 449 over hem: *binnen de stad* (den Bosch) *woonde zeker rijk en by de burgery geacht Heer Jor Johan van Vladerrakken, heer van Geffen, welke zig altijd tegen de zamenrottingen gedurende dit oproer* (dat van 1525) *gesteld had*, enz. Zijne vrouw was Anna van der Aa, dochter van Jan, vrijheer van Bokhoven en heer van Zegenwerp en Milheeze, en Maria Pels; in een oud handschrift, berustende in de collectie Boot (Rijksarchief te Utrecht), staat van haar vermeld: *Sy heefft heur beclaecht gehadt van heur mans edeldom ende afkomste, die daerom alle heure vrienden eerst ten eeten noyde ende liet vooreerst alleenlijck setten een soutvat opt tafel, seggende tegens haer, dat sy daermede heur vrienden tracteeren soude.* Volgens van Heurn Historie I p. 423 *verklaarde een appelverkoopster, dat de huisvrouw van Jor Johan van Vladerakken, Heer van Geffen en Nieuwland, een der Regenten van de stad, welke op de Markt, niet ver van de Gevangen poort woonde, ook kennis van den aenslag* (der Gelderschen in 1512 op de stad) *had. De Landvoogdes Mar-*

1) Wellicht was zijne tweede vrouw *domicella* Mechteld van Nuland weduwe de Borchgrave en dan had hij ook nog een zoon Jacob van Vladeracken.

greet deed derhalve dit vrouwmensch gevangen nemen, doch alzo zy haar zeggen niet bewyzen konde, werd zy op vrye voeten gesteld. Zij schonk haren man deze kinderen:

a. Johanna van Vladeracken, erfdochter van Milheeze, huwde met Gijsbert Pels, zoon van Jan Gijselbertszoon 1).

b. Margaretha van Vladeracken, erfdochter van het Hof te Tongelre, huwde met Everard van Doerne Hendrikszoon, heer van Deurne, Bakel en Vlierden, hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, stierf 1526.

c. Gerard van Vladeracken, ridder van St. Jan van Jerusalem (eques Hierosolimitanus of miles terrae sanctae), heer van Geffen, waarmede hij in 1532 na doode zijns vaders werd beleend, bezat ook het huis Nuland en *het Hooghuis van Vladeracken*, was president-schepen en Zwanenbroeder der Ill. L. V. Broederschap van den Bosch, stierf 1565 en werd in de St. Janskapel der voormalige R. K. kerk van Nuland begraven. Hij huwde met 1° Cornelia Oem van Bockhoven, erfdochter van de Nemelaer, gestorven 1543, dochter van Claes en Margriet de Borchgrave; 2°. Maria van den Wijngaerd, dochter van Jan en Elisabeth Heym. Van zijne eerste vrouw had hij deze kinderen 2):

a. Johan van Vladeracken werd, door Prins Willem I aangesteld tot ambtman van Zalt-Bommel, de Bommeler- en de Tielerwaard; hij was heer van Geffen en eigenaar van het huis Nuland na doode zijns vaders, van wien hij ook *het Hooghuis van Vladeracken* erfde. In 1566 verleende hij voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 214 f. 267) eene grondrente uit dit laatste huis, hetwelk alstoen omschreven werd als: *domus, area, vacua hereditas, domus posterior, stabulus et ortus ultra aquam*, gewoonlijk genoemd *het Hooch huis*, staande te den Bosch *ad commune forum prope portam captivorum inter domum sen hospitium, dictum den Gulden cop, ex uno et inter here-*

---

1) Taxandria XIX, p. 275, en Dl II p. 442.

2) Zooals wij in Dl II p. 241 reeds zagen, had hij ook nog eenen bastaardzoon mr. Christoffel van Vladeracken.

ditatem Lamberti van den Hezeacker et plurium aliorum, ex alio, tendentes a communi foro ad communem aquam ibidem et ultra eandem aquam ad hospitium majoris hospitalis in Buscoducis. In 1567 verleende hij wederom een grondrente uit dat huis (Reg. n°. 215 f. 139 v^{so}), nu ter voldoening aan de akte van huwelijksvoorwaarden, in 1542 opgemaakt tusschen Johan Monicx als bruidegom ter eenre en Maria van Doerne, dochter van Margaretha van Vladeracken, weduwe van Everard, heer van Deurne, Bakel en Vlierden, *ex parte domicellae Mariae, suae filiae maxime natu, tanquam sponsae.* In 1575 deed hij het nogmaals (Reg. n°. 225 f. 341), als wanneer *het Hooghuis* gezegd werd te zijn: *domus, area, ortus, domus posterior, uterque penuarium domus retro consistens, transitus sive viculum, pons, sitae in Buscoducis juxta magnum forum inter hereditatem seu domum columbula insignit.., ex uno et inter domum diversorum, vulgo appellatam den Gulden Cop dicti domicelli Johannis de Vladeracken, ex alio, tendentes a communi foro ad pratum magni hospitalis in Buscoducis.*

Hij huwde in 1565 Margarita van Abcoude van Merthen 1), die hem geene kinderen schonk.

b. Margaretha van Vladeracken, die huwde met Henrick van Brederode, 1573 gesneuveld bij het beleg van Haarlem.

c. Nicolaas van Vladeracken, schepen van den Bosch, over wien men zie Van Heurn *Historie* II p. 122, huwde Barbara van Brecht, dochter van Jan, ridder, heer van Dieghem en Anna Monicx. Hunne kinderen waren Maria, huisvrouw van Henrick Dachverlies en Caerle van Vladeracken, heer van de Nemelaer, over wiens afstammelingen men zie Taxandria III, p. 182.

d. denkelijk ook nog Gerard van Vladeracken, die volgt onder I.

Zijne tweede vrouw schonk hem:

---

1) Algem. Nederl. Familieblad VIII p. 213.

e. Joost van Vladeracken, die in 1582 reeds dood was en huwde 1° Anna Coenen, dochter van Johan, heer van Zegenwerp en schout van Oosterhout en Margaretha van Etten, (die hem schonk: *a* Robertina (of Hubertina) van Vladeracken, echtgenoote van Henrick van Bergaigne, hoog- en laagschout der stad en Meijerij van den Bosch en *b* Johanna van Vladeracken, de huisvrouw van Adriaan Verelst, schout van Alphen, Bavel en Chaam, die bij haar verwekte een zoon Nicolaas Verelst); 2° Anna of Johanna van Malsen, dochter van Hubert, heer van Well bij Ammerzode en Herberta van Eyck, (die hem schonk een zoon Joost van Vladeracken 1); zij hertrouwde na zijnen dood met Walraaf van Erp, zoon van Walraaf en Johanna van Holtmolen.

I. *Gerard van Vladeracken*, hiervoren sub *d* genoemd, zal ook heer van Geffen en eigenaar van het huis Nuland geweest zijn; in elk geval was hij eigenaar van *het Hooghuis van Vladeracken*; hij huwde 27 September 1592 Ysabeau van Stakenbroek, die hem deze kinderen schonk:

a. Anna van Vladeracken, huwde met Jan de Cock van Opynen, die bij haar eenen zoon Philips de Cock van Opynen verwekte, welke de heerlijkheid Geffen en het huis Nuland van zijnen na te noemen oom Gerard van Vladeracken erfde.

b. Hester van Vladeracken.

c. Gerard van Vladeracken, heer van Geffen en het huis Nuland, werd in 1628 in de heide bij Boxmeer door een soldaat van het garnizoen van Roermond doorschoten en overleed aan de gevolgen daarvan te Boxmeer 29 Maart van dat jaar; hij werd evenals de sub *c* genoemde Gerard van Vladeracken in de St. Janskapel der kerk te Nuland begraven; zijne vrouw

---

1) In 1604 deed voor Schepenen van den Bosch Maria Spierinck van Well weduwe van Robbrecht van Malsen een transport zoo ten behoeve van Johanna van Malsen, weduwe van Joost van Vladeracken en vrouwe van Erp en Veehel als van dezer zoon Jor Joost van Vladeracken.

was Geertruid van Stakenbroeck Hendrijcksdochter, die hem geene kinderen schonk 1).

Zijne moeder Ysabeau van Stakenbroeck had reeds 23 October 1618 ten zijnen behoeve afstand gedaan van den tocht van *de huysinge, genoempt het Hooge huys, met syne kelders, voerwinckels, achterhuysen, plaetse ende hoff over d'watere die Diese, gestaen ende gelegen binnen deser stadt van's Hertogenbossche aen de Marct tusschen de huysinge genoempt den Cop, tot Geertruyt weduwe Henrick Zierneels toebehoorende, d'een syde ende tusschen den huyse Henrick Janszn van Buegen, genoempt het Duyfken, d'ander syde, streckende van de gemeyn merckt over d'water totten Grooten Gasthuys deser stad,* waarna hij het onmiddellijk daarop verkocht aan Boudewijn Peterszoon van der Santvoirt.

Terwijl deze het bezat, is *Het Hooghuis van Vladeracken* den 10 Mei 1626 *op schoon lichte dag*, zoo staat geschreven in eene oude Bossche Kronijk, *ingevallen, daer Boudewijn van Santvoort inwoonde. daer hy met noch vijftien personen in doot bleeff.* Diens kinderen bouwden daarna op de eene helft van het erf van dit huis eene nieuwe wooning, doch lieten de andere helft voorloopig onbebouwd, zooals kan worden opgemaakt uit de navolgende akte, waarbij zij hunne ouderlijke nalatenschappen verdeelden:

Wy Johan Pelgrom ende Davit Swerts de Weerdt, scheepenen der stadt van 's Hertogenbossche, doen kennelijk eenen eygelyken, dat de Rigters derselver stadt enz. ter instantie ende versoeke van Peteren ende Jannen, gebroederen ende Johanna, henne suster, kinderen wylen Boudewyns Peterse van den Santvoirt, van denselven Boudewijns ende wylen Levina, sijn huisvrouwe, dogtere Andries Henrixse, te saemen verweckt; Philipsen Henricxsen van der Last, als wettig man

1) Van hem werd door Arnoult van Stakenbroeck, echtgenoot van Maria Bruyninex, eene grondrente geërfd, die deze in 1632 voor Schepenen van den Bosch verkocht aan Rudolph van Stakenbroeck, heer van Geffen. Over de familie van Stakenbroeck zie men het Tijdschrift van Sassen voor N.-Brab. Gesch., Taal en Letterkunde II p. 11 en vlgd.

ende momboir van Heylwigh, syne huysvrou; Gielissen Adriaense van Heese, cleermaeker, man van Geertruyt, syne huysvrouwe; Jacques Lauweren, man van Maria, syne huysvrouwe, alle gesusteren ende dogteren Boudewijns ende Levina voorn. ende alnog van denselven Peeteren, Jannen, Johanne, Philipsen Henricxsen, Gielis Adriaens ende Jacques Lauweren, als cessie ende transport hebbende van Mathijssen, ook soone des voors. Boudewijns ende Levine, geprofessijt in den convente van den Baseldonk deeser stadt, mitsgaders van Arnden Henrix de Rooy, naergelaeten weduwer van wylen Catarina, syne huysvrouwe, ook dogtere Boudewijns ende Levine voors., Jannen Henrixsen de Rooy ende Andries Gerartse van Oudenhove als momboiren enz. over Livina, onbejaerde dogtere Arnts Henrix ende wylen Catarina voors., enz., hebben gedeylt de naebeschrevene goederen enz., den voors. condividenten enz. by doot ende afflyvigheyt van henne voors. ouders aengecoomen ende gedevolveert enz.

Mits welker voors. erffscheydinge ende deylinge d'eene helfte van de nieuwe huysinge, *genoemt 't Hoochhuys*, met syne kelders, gerechtigheden ende toebehoort, gestaen ende geleegen binnen deser stadt 's Hertogenbossche aen de gemeyne merkt *op den grond, daer te staen placht d' oude hooge huysinge, die juffrouwe Isabeau van Staekenbroeck, naergelaetene weduwe wylen Joncker Gerards van Vladeracken, heere tot Geffen ende Joncker van Vladeracken, haeren sone, aan den voors. Boudewyn Peterssen hebben getransporteert opten* 23 *October anno* 1618, te weten d'erfenisse van den ouden voorgevel totten ouden aftergevel toe inclusive eensamentlick mette huysinge of voorder tijmmeragien over den gank aldaer getimmert, met alle de oude muuren ende andere materiale opt selve erff alsnog teegenwoordig staende ende leggende met ook de helfte van de oude balken ende ander houtwerk aldaer in de oude muure geleegen, mette geregtigheyt van mede te mogen gebruyken den voors. doorganck ende ook de afterste ledige plaetse after den voors. agtergevel totten waeter aldaer

geleegen, van daer door ende over te gaen, passeeren ende repasseerende ende andersints gebruyken sonder nogtans eenigsints die te mogen belemmeren noch het gebruik van dyen aen de andere meede proprietarissen eenichsins te mogen infructueus maeken nog beletten; sal ook den eygenaer deser huysinge mogen maken eenen uytganck uyt synen kelder off plaetse totte voirs. ledige plaetse, gelijk hy oock in den voorscreven doorganck, neffens de voors. nyeuwe huysinge geleegen, sal vermogen eenige doorraemen te setten om daerdoor synen uyt- off inganck door den voors. ganck te gebruycken tsy ter mercktwaert off waterwaerts, soo hun dat gelieven sal enz, sijn mits deesen te deel ende te loote gevallen den voors. Gielissen Adriaens van Heese, man ende momboir der voirs. Geertruyt syne huysvrouwe, dogtere des voors. Boudewijns van der Santvoirt ende Levina Andriessen.

Mits welke voors. erffscheydinge ende erffdeylinge d'andere helft van de voirs. nyeuwe huysinge, *genoempt 't Hoochhuys*, met ook d'andere helfte der voors. afterhuysinge met alle de geregtigheden ende toebehoorten totte selve nyeuwe huysinge ende agterhuyse besproken, die alhier worden gehouden voor gerepeteert, enz., sijn mits deesen te deel en te loote gevallen de voorn. Peeteren, soone Boudewijns Peetersse van der Santvoirt ende Levina meermaels genoempt.

Mits welker voors. erffdeylinge ende erffscheydinge d'eene helffte van de oude hoffstad der needergestorte Hooge huysinge, alnoch onbetimmert wesende, gelegen neffens de voors. nyeuwe huysinge, mede opte voors. oude hoffstadt gestelt ter eenre ende neffens erve van den erffgenaemen wylen Jans Henricx Chierneels ter andere zyde, streckende voor van de gemeyne merckt of voorsten gevel totten achtersten gevel der voors. oude huysinge met allen de voirdere oude muuren op deese voors. onbetimmerde hoffstadt staende, mitsgaders ook d'een helft van houtwerck aldaer, in de voirs. oude mueren gelegen, tsamenlijk met allen de steenen tegenwoirdich in den kelder van voors. onbetimmerde erffenisse neffens de voors.

nyeuwe huysinge liggende, sonder de blaauwe steene trappen aldaer geleegen, sonder oock den calck in den voors. kelder liggende. dewelcke met oock d'affgebrookene steenen tegenwoirdich boven den voors. kelder der voirs. onbetimmerde erffenisse liggende, sullen sijn ende blyven tot dienste der voirs. nyeuwe huysinge, behoudelijk dat men die al ende geheelijk sal hebben te ruymen binnen agt daeghen nae datum deses of dat andersints 't geene alsdan noch ongeruympt sall bevonden worden, sal blyven aan de onbetymerde erffenisse.

Item d'eerste agterhuysinge achter de voors. *Hooge huysinge* geleegen tussen den achtersten gevel der voors. oude huysinge ter eenre ende achterhuysinge in de derde ende vierde portien begreepen ter andere zyde, streckende van de agterste plaetse der voors. oude huysinge tot erffenisse der voors. erffgenamen Jans Chierneels enz. onder die laste van enz. eenen chijns van tien gulden jaerlijx ten lyve van Aalken, dogteren des voirs. Boudewijns van der Santvoirt, geprofessijt in den convente van Coudewater tot Roosmalen enz., sijn mits desen te deel ende te loote gevallen der voors. momboire tot behoeff van Livijntken, onmondige dogtere Aarts Henrixsen de Rooy, verwekt by sa. Catarina syne huysvrouwe, dogtere des voirs. Boudewijns van der Santvoirt ende Levine bovengenoemd.

Ende mits welker voors. erffdeylinge ende scheydinge d'erffenisse, genoempt *den hoff van de oude Hooge huysinge*, mette timmeragie daerop staende, geleegen binnen deeze stadt achter de plaats der voors. *hooge huyzinge* over den waeter aldaer vlietende, tussen d'erffenisse van den Grooten Gasthuyse binnen deese stadt ter eenre ende d'erffenisse van de erffgenamen Jans Chierneels ende mr. Victors van Wamel, apothecar, ter andere zyde, streckende voor van den gemeynen stroom tot de huysinge off brouwerye des voors. Grooten Gasthuys en den gemeenen stroom, oock aldaer vlietende, eensamentlijck mette brugghe, naest de plaetse van de voors. huysinge geleegen, mette gerechticheyd van over de voors. plaetse ende

voorts door den voors. ganck, onder de voorgemelde nyeuwe huysinge gelegen, ter mercktwart uyt te mogen gaan, passeeren ende repasseren te voet off te peerde, beesten te leyden ende andersints totten uytganck ende inganck nae gelegentheyd van dyen te gebruycken, enz. sijn mits deesen te deel ende te loote gevallen den voors. Philips Henricxsen van der Last, man van voors. Heylken 1) syne huysvrouwe, ook dogtere enz. Gegeven den lesten dag der maendt Maey int jaar ons heere 1630.

De opgebouwde helft, waarvan in voorschreven akte de rede is, was het huis, dat thans eenen gothieken gevel heeft en onmiddellijk grenst aan het huis *het Wit Duifje*; het heette aanvankelijk *de Hooge Huysinge*, als het ware als eene herinnering aan het huis, op welks puinhoop het gebouwd werd; later kreeg het den naam van *de Vijzel* en thans is het genummerd 39 en 41.

De helft van *het Hooghuys van Vladeracken*, die blijkens meergezegde akte op den laatsten Mei 1630 nog een bouwval was, is kort na het verlijden van die akte verkocht geworden, blijkbaar aan den kramer Arnout Donckers Anthonis-zoon, daar deze reeds in eene notarieele akte van 6 Juni 1631 als eigenaar van die helft optrad; er stond toen daar al een woonhuis op, zoodat niet ongewettigd is het vermoeden, dat genoemde Donckers dit bouwde; het kreeg den naam van *de Vijf ringen*, zooals het ook thans nog wordt geheeten.

Met den bouw der beide hierover bedoelde woningen in de plaats van *het Hooghuys van Vladeracken* was de geschiedenis daarvan eigenlijk afgeloopen. Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat het huis *de Vijzel*, hetwelk aanvankelijk ook *de Hooge huysinge* genaamd werd, den 4 Juni 1630 door Peter, zoon van Boudewijn van der Santvoirt, werd verkocht aan Gertruyt zijne zuster, de echtgenoote van Gielis Adriaanszn van Hese, die daarvan de wederhelft reeds bezat

---

1) Den 15 Febr. 1635 verkocht zij dezen tuin aan haren broeder Peter Boudewijnszn van der Santvoirt.

(Reg. nº 366 f. 254) en dat den 30 December 1633 genoemde *Gertruyt*, zich nu noemende *dochtere wylen Boudewijns Peeterszn van der Santvoirt ende wittige naergelaten weduwe Gielis Adriaenszn van Hese*, aan *Sr. Johan van den Gevel, coopman binnen deser stadt*, dat huis weder verkocht (Reg. nº 372 f. 301 vso) : het werd toen omschreven als volgt: *eene schoone nieuwe steenen huysinge, erve, overwulffde kelder van vooren tot achter de voors. huysinge liggende, met eene nieuwe achterhuysinge dair achter aen staende, oock met eenen overwulffden kelder, met eene nieuwe pompe opte plaets tussen de voorhuysinge ende achterhuysinge liggende, met eenen kelder onder de straet met een secreet daerinne, tsamen oock met de gerechticheyt van te mogen gebruyken 't secreet achter opt water staende, met den putsteyger ende uutganck neffens deselve huysinge gelegen ende enz, gestaen ende gelegen binnen deser stadt 's Hertogenbossche aen de gemeyn 'groote merckt, genoempt gemeynlijck de Hooge huysinge, tussen huys ende erve Arnts, sone Anthonis Donckers, ex uno* (n.l. het huis genaamd *de Vijf ringen*) *ende tussen huys ende erve Henricx Jansszn van Buegen, cremere, den voorn. ganck tuseen beyde liggende, ex alio, streckende voor van de gemeyn merckt achterwairts tot eene gemeyne plaetsse, daertoe de voors. huysinge 'oock mede gerecht is, in sulcker vuegen, grootten ende manieren deselve huysinge met hairen rechten ende toebehoorten voorn. aldaer gestaen ende gelegen is, welcke voors. huysinge ende erffenisse den voors. Gielis Adriaens voor d'een helft van wegen sijnder voirs. huysvrouwe onder andere inne seeckere erffscheydinge ende deylinge, tusschen sijnder huysvrouwen broeders ende susters aengegaen ende gemaeckt, te deel ende te loote gevallen is geweest, gelijck inne scepenen deylbrieven der stadt van 's Hertogenbossche, dairop gemaeckt, breeder staet begrepen, wesende van der dato den lesten may anno 1630, ende d'ander helft tegens Peeteren, sone des voirs. Boudewijns van der Santvoirt, by chijnsuutgevinge vercregen hadde, gelijck inne schepenbrieven der stadt van*

's Hertogenbosssche, daerop gemaeckt, volcomelycker staat begrepen van der dato den 4 Junii anno voors.

Nicolaes, soone Hendrix van de Gevel, by denselven Henricken ende juffr. Lucretia van Ophoven te samen verweckt, verkocht den 14 September 1668 (Reg. n° 468 f. 440 v^{so}) *de Hooge huysinge* — die nu reeds genaamd was *de Vysel* en gezegd werd te staan tusschen het huis van *Arent, soone Anthonis Donckers*, aan de eene zijde en dat van de kinderen van Thomas Janszn van Beugen, een gang tusschen beiden liggende, aan de andere zijde, hebbende hij deze huizing van zijnen vader verkregen bij schepenbrieven van 8 Juni 1668, — aan *Monsieur Samuel Coenradus*; deeze heette ook wel Samuel Conradi en oefende toen al het beroep van apotheker in *de Hooge huysinge* uit, zoodat zij naar dat ambacht den naam van *de Vijsel* zal hebben bekomen.

S^{r} Georgius Justus Muller als man van Juffr. Cornelia Coenradi; S^{r} Henricus Coenradi, (die toen waarschijnlijk te Maastricht woonde) en Sara Conradi weduwe van Martin Fabre, allen als kinderen en erfgenamen van genoemden Samuel Coenradus, verkochten *de Hooge huysinge* of *de Vijsel*, die toen gezegd werd te staan tusschen het huis van Johanna Donckers weduwe van Johan Gijsselen 1) aan de eene zijde en dat van Maria van Beugen weduwe van Adriaen de Ruyt, een gang tusschen beide liggende, aan de andere zijde, den 1 Mei 1686 (Reg. n° 503 f. 272) aan Gijsbert van Driel. Nadat diens weduwe Johanna van de Laer was komen te overlijden en hare erfgenamen hare nalatenschap hadden geabandonneerd, werd Franchois van Blotenburch, procureur te den Bosch, tot curator over die onbeheerde nalatenschap aangesteld; hij verkocht daarop *de Vijsel*, die nu genaamd werd *in de stapel catoenen*, den 9 September 1689 voor de som van fl 4640 (Reg. n° 505

1) Hare zonen Adriaan en Johannes Gysselen verkochten het huis de Vijf ringen, waarin dezen 12 Maart 1682 van mr. Guilliam Gysselen e a. eenige parten hadden gekocht, terwijl zij het overige part daarvan had geërfd van hare ouders Arnout Donckers en Hillegonda Herincx, aan Matheus van Kaathoven.

f. 283), aan S^r^ Thomas Hubert, *inwonende borger ende coopman van laekenen* te den Bosch.

Uit de geringe opbrengst van dit groot en op den besten stand van 's Hertogenbosch staand huis kan men opmaken in welken slechten finantieelen toestand de inwoners van die stad verkeerden, sedert dat zij Generaliteitsland geworden was.

Later behoorde de *Vijsel* of *Stapel Katoenen* aan de ouders van Eva Sophia Fetmenger, die geweest zullen zijn Abraham Fetmenger, onder-majoor van den Bosch en Maria Anna Hubert, dochter van Thomas voornoemd; zij had het van hen en hare zusters geërfd; haar man was Lacleane Macleayn, luitenant-kolonel van een regiment Schotten ten dienste van de Republiek der Vereenigde Nederlanden; deze verkocht dat huis den 4 Februari 1751, als wanneer het gezegd werd eertijds genaamd te zijn geweest *de Hooge huyzing*, nu *de Vijsel,* en te staan tusschen het huis van Wernard van Beugen *ex uno* en dat van Arnoldus Strickeling *ex alio* (Reg. n° 570 f. 168), aan Galenus Hopman, apotheker te den Bosch. Johanna Maria Hopman, echtgenoote van Johan Engelbert Frantsen, gepensionneerd majoor te den Haag, verkocht het op hare beurt den 2 December 1818 aan Jacobus Josephus Arkesteijn, boekhandelaar te den Bosch.

Achter *het Hooghuis van Vladeracken*, ter plaatse, waar thans de tuin is van het huis *de Vijf Ringen*, hebben na 1630 een tijdlang gestaan eenige huisjes, die zeker allergebrekkigste woningen zijn geweest, daar zij den naam hadden van *het Muizenhol*; dergelijke slechte woningen vindt men in den Bosch nog op verschillende erven, die vroeger blijkbaar tuinen waren; zij zullen daarop gebouwd zijn, naargelang de bevolking van den Bosch zich uitbreidde, omdat wegens de vestingwerken, waarin die stad toen bekneld zat, aldaar geen geschikt bouwterrein voor arbeiderswoningen was te vinden.

De onderscheidene eigenaars van het huis *de Vijf ringen* zijn bij de beschrijving van *de Vijsel* grootendeels reeds vermeld.

c. De Gulden Kop.

No. 45

Dit huis, dat van oudsher een logement of herberg, of zooals men thans zegt, een hotel was, behoorde in 1409, na vooraf toebehoord te hebben aan Symon van Hoesselt, aan de erfgenamen van Arnold van Gheel. Eene dezer was Catharina van Gheel, die het ten huwelijk bracht aan haren man Henrick de Heusch Henrickszoon, wiens familienaam alstoen geschreven werd *die Hoessche.* Nadat zij weduwe van hem geworden was, verkocht zij dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en erfenis, gelegen zoo aan de eene als aan de overzijde van de Dieze, aan Henrick van den Eynde Janszn, waarna hare dochters Hadewich en Antonia de Heusch, de laatste huisvrouw van Willem die Jonger, ten behoeve van dien kooper afstand deden van hare rechten op dit huis, dat daarop echter door dezer broeder Arnd de Heusch vernaderd werd; die broeder had tot vrouw Elisabeth, de dochter van genoemden Henrick van den Eynde, bij wie hij verwekte de navolgende kinderen: Aelbert de Heusch, kanonik der St. Janskerk te den Bosch; Heylwich de Heusch, echtgenoote van Jan, den zoon van Jan Arndszn van Vladeracken; Henrick en Catharina de Heusch; toen hij was komen te overlijden deed zijne weduwe, Elisabeth van den Eynde voornoemd, ten behoeve van gezegde kinderen afstand van den tocht, dien zij als langstlevende der echtgenooten op het hierbedoeld huis had, waarna dezen het 26 November 1520 (Reg. n° 119 f. 17 v^{so}, alwaar al het voorgaande gerelateerd staat), verkochten aan Wouter, den zoon van Everard van Strijp; het werd daarop 23 November 1521 vernaderd door mr. Johan van Vladeracken, heer van Geffen. Van dezen werd dit huis geërfd door diens dochter Johanna van Vladeracken, echtgenoote van Gijsbert Pels, die het vervolgens op den laatsten Januari 1537 (Reg. n° 153 f. 41) verkocht aan Peter van Zon Dirckszn, nadat hij te voren den daarachter over de Dieze gelegen tuin had verkocht aan

zijnen zwager Gerard van Vladeracken, heer van Geffen; dit huis werd alstoen omschreven als: een huis, erf en plaats met achterhuis of stal. In eene Bossche Schepenakte van het volgend jaar werd het gezegd te zijn een *hospitium*, dictum communiter *in den Gulden cop*.

Uit de Kronijk van Cuperinus 1) blijkt, dat het toen een voornaam logement was, want hij vermeldt daar: *In dit jaer* (1540), *ind eerst van Appril, door bevel der keiserlicke majesteit, die hartoge van Bruynswyck mit scoonen staet van personen heeft gereden door die stat van den Bosch, om te brengen hartoge Willem, hartoge van Cleve en Gulick, te hove by den keizerlicke majesteit, ende alsoo tsamen by een comende tot Ravesteyn ende gecominiceert mit malcanderen, alsoo dat die hartoge van Bruynswyck en die hartoge van Cleve sijn ten Bosch tsamen mit scoonen staet gecomen, hebbende omtrent L peerden, den achtsten dach van den Appril, ingereden in die herberge in den Cop, ende die heeren van der stat schonken hem een aem wijns ende grootelijck willecom geheten, ende is wederom gereden door die stat van Tsertogenbosch tsaeterdachs na Sint Jan ante portam latinam.* Cuperinus deelt op blz. 248 zijner Kronijk nog mede, dat de Coptiten, over wie later, op een der Vastenavonddagen van gezegd jaar 1540 met hunne vrouwen hunnen maaltijd hielden in dit logement, terwijl de Beckerlingen zulks deden op de Gaffel.

Johannes Donck Henrickszn kocht 2 Maart 1562 het logement *De Gulden kop* bij gerechtelijke uitwinning, waarna hij het 8 Juni 1564 (Reg. n° 209 f. 399 v^{so}) verkocht aan Marcelis, zoon van Jan Hermans van Bergen, die het zelf niet exploiteerde, maar het aan eenen kastelein of waard verhuurde. Zoo was dan in het begin van het jaar 1567, toen Antoni van Bombergen, *een verstandig en kloek edelman*, zooals van Heurn *Historie* II p. 34 hem noemde, in zijne hoe-

1) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 115.

danigheid van gouverneur van den Bosch, — (waartoe hij door den destijds te Antwerpen in garnizoen liggende Henrick van Brederode, heer van Brederode en Vianen, zijnde een der voornaamste aanhangers van Willem den Zwijger, benoemd was) — den Bosch voor den Prins- of Hervormingsgezinden in bezit had genomen, Steven van Keulen waard in *den Gulden Kop*. Deze nam van Bombergen, eenige dagen nadat die in den Bosch was gekomen, in dat logement op, waarin deze verbleef tot dat hij die stad weder voor de Koningsgezinden moest ontruimen, hetgeen geschiedde den 11 April 1567.

Over het verblijf van van Bombergen in het logement *de Gulden Kop* verklaarde Geeraert Reynssone blijkens het werk van Prosper Cuypers *Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIe siècle*, blz. 365 als volgt: dat van Bombergen *in het huys in den Cop dede brengen twee stucken geschuts ende dede een waeckhuysken voer zynen duere stellen, in welck huysken hy alle nacht een rot knechten dede waken; ende heeft denselven Bombergen meest gehanteert: Herman de Ruytere, Cornelis Franssone in de drie Moriaenshoofden, Anthoenis Claessone in den Wit Voet, Claes de Leeuw, Jan de Leeuw, zynen broedere, Jan Pelgrom Geeraertssone, Lambert van den Heesackere, Willem Gillis Rommen, Willem Cloot, Jan Maessone, (die den cancellier* 1) *uuyten caetspele dede gaen), Peeter de Gruytere ende Hendrick Middeleer, alle vier capiteynen, Thomaes de lootghietere ende meer ander van der nyeuwer religie, alsnu d'eene ende alsnu d'andere, zeggende, dat de voerschreve Bombergen metten soldaeten van den vier vendelen deser stadt, mynen heere den Cancellier ende den heere van Merode* 2) *deden bewaeren*;

---

1) Deze was Jan Schyf, heer van St. Achtenrode, kanselier van Brabant en gemachtigde van de Landvoogdes Margaretha van Parma.

Over de behandeling, die men hem op het Kaatsspel deed ondergaan, zie men Prosper Cuypers t. a. p. blz. 404 en 344; idem nog blz. 430, 434 en 593. Over het huis het Kaatspel zie men Dl. I p. 421.

2) Hij was ook gemachtigde van de Landvoogdes Margaretha van Parma.

welcke wachte oick visiteerden alle die persoenen, die uuyt ende inne den huyse des voerschreven Cancelliers ghingen ende oick bedwongen die weduwe wylen Jaspers van Eyck, dat zy haer huys 1) *by daege ende by nachte open moeste doen als 't hen beliefde, om te besien oft mynen heere, den Cancellier, oick daer was, zoe wel aen zijn taefele als voer zyn bedde.*

Zooals uit Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 376 ook nog blijkt, verbleef van Bombergen in dit logement tot aan zijn vertrek uit den Bosch op 11 April 1567. Hierover verklaarde Jan Fassin (Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 485) als volgt: *Die stadt hebbe betaelt alle die costen, die hy,* van Bombergen, *verteert hadde in zijn herberge in den Cop, van alle den tijt, dat hy hier geweest hadde, die welcke geliepen, als men zeyde, omtrent vijff hondert gulden. Ende ontrent der noenen is Bombergen ter stadt uuytgereden ende Herman de Ruytere met hem ende twee wagenen vrauwen der geusen ende meer andere geusen met hem* 2); *ende met hem ginghen omtrent 30 of 40 haeckgeschutten van den knechten, die Bombergen gedient hadden, en dese knechten deden Bombergen uuytgeleij met huer geweer, hoewel dat se in geenen dienst en waren, maer uuyt goeder affectie, die sy tot hem hadden; ende desen Bombergen reedt al weenende ter stadt uuyt, ende dese haeckschutten deden hem uuytgeleyde omtrent vier oft vijf mylen, ende doen zijn ze 't samen weder in stadt gecomen, ende lieten Bombergen achtere, want het waeren van den knechten, die in 't stadt gedient hadden.* Over zijne verteringen in den Bosch verklaarde Heyndrick Goosens voorts het volgende (Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 325): *dat de voerschreve Bombergen uuyt deser stadt vertrocken is op den XI^en^ Aprilis lestleden met Herman de Ruytere, beyde te peerde enz, ende is denselven Bombergen van der stadt wegen voer zijn vertreck gegeven drye*

---

1) Men zie hierover Dl II p. 476.

2) Over het vertrek der andere Hervormden uit den Bosch zie men Pr. Cuypers t. a. p. blz. 486.

hondert carolus gulden eens tot eenen schinck ende tnegentich carolus gulden, die hy vercleerde verteert ende betaelt te hebbene ten huyse van Steven van Ceulen, weerdt in den Cop op de Merckt alhier, aldaer hy noch verteert hadde vier hondert ende thien carolus gulden ende nog twee hondert carolus gulden in wijn ende alnoch negen en vijftich carolus gulden ten huyse Goerdens de Roevere ende noch ten huyse van Claes de Leeuw, vijf en twintich carolus gulden, dewelcke die van der voerschreve stadt oick mede betaelt hebben. Over zijne geloofsgenooten in den Bosch was van Bombergen bij zijn vertrek uit die stad allesbehalve gesticht, want hij zeide toen : *dat die van der religie met hem hadden gehandelt wes schellemen ende booswichten, ende dat zy hem noyt hellinck noch penninck en hebben gegeven.*

Met van Bombergen verdween ook uit den Bosch Steven van Keulen, de waard van den Gulden Kop. Wie hij was kan men ook zien in het aangehaalde werk van Prosp. Cuypers ; zoo getuigden toch blijkens hetzelve over hem : Goeswijn Pynappel, stadhouder van den Hoog- en Laagschout der stad en Meierij van den Bosch: *Steven van Cuelen* (nu 19 Mei 1567) *absent, weert in den Cop op de Merckt alhier, is geweest een van den principaelsten van der Consistorie, een eysscher van den sluetels van deser stadt ende tot wyens huyse Bombergen gelogeert heeft ende is geweest een aenvuerdere van den Geusen ende volcke van Bombergen ende was een overste ende beveelhebbende vuerder ende stuerder van den oproerders ende anderen quaetwilligen ende rebellen,* en Leonard Peeterszoon : *dat oick den rosmoelen gevuert hebbe Steven van Cuelen, weert in den Cop op de Merckt alhier, dewelcke by Bombergen gecommiteert is geweest om die sluetelen van der stadspoorten te halen, dewelcke hy oick gehaelt heeft ende gemeynelijck te peerde gereden heeft metten selven sluetelen aen de poorten.*

De Commissarissen van den Koning van Spanje rapporteerden den 23 September 1567 aan Margaretha van Parma over hem nog het volgende : *l'hoste en la Couppe, Steven van*

Cuelen, absent et fugitif, a logé Bomberghen et est fort coulpable des troubles et esmotions advenues en ceste ville et a fort favorisé le dict Bombergen et icelluy hanté et assisté en tous ses affaires, ayant aussi eu charge dudict Bombergen de garder les clefz de ladicte ville. Men kan uit het vorenstaande zien, dat Piet Mulders, die tot voor een paar jaren geleden waard en eigenaar van *den Gulden Kop* was, niet noodig had, toen hij de bovenzaal van dat hotel deed beschilderen, om de onderwerpen daarvoor te ontleenen aan de wordingsgeschiedenis van den Bosch, maar dat hij daarvoor voldoende stof had kunnen vinden in de eigen geschiedenis van dat huis.

Marcelis, zoon van Johan Hermans van Bergen, verkocht het 24 November 1573 (Reg. n° 223 f. 34) aan Johan van Vladeracken Gerardszn, heer van Geffen ; het werd toen gezegd te zijn: huis met erf, ledige plaats en twee stallen, genaamd *de Gulden kop.* Na dezen was daarvan eigenares Catharina weduwe van Everard Pels; de uitvoerder van haar testament, Nycolaus Geritszn, verkocht het 17 December 1582 (Reg. n° 241 f. 473) aan Jacob van Bladel Janszoon ; deze of diens weduwe verhuurde het ook aan eenen waard, want in 1588 was kastelein daarvan Wouter de Ruyter, zoon van Cornelis en Genoveva N. Geertruid, de weduwe van voornoemden van Bladel, verkocht 16 Juni 1590 (Reg. n° 241 f. 472 v^{so}) dat logement aan den blauwverwer Henrick Janszoon Cierneels, die er eene bierbrouwerij van maakte ; immers toen in 1625 de nalatenschappen van hem en diens tweede vrouw Geertruid, dochter van Aert Dierckszn, verdeeld werden, werd het als volgt toebedeeld aan zijnen zoon, den bierbrouwer Jan Cierneels : „huis en erf, zoo aan deze zijde als aan de overzijde van het water gelegen en achterhuis, genaamd *de Gulden kop*, wezende eene bierbrouwerij, staande aan de Markt tusschen het huis eertijds van J^{or} Gerard van Vladeracken, nu van Boudewijn Peterszn van der Santvoirt, *ex uno* en tusschen het huis en erf eertijds van Heyliger Cruyssart, nu de weduwe en kinderen van Bernardyn Moriszn *ex alio*." Laatstgenoemde Jan Cierneels liet dit

huis na aan zijne weduwe Beatrix, dochter van Hendrick, zoon van Aert Lucaszn de Roye. Hunne kinderen, Henrick en Agnes genaamd, zoomede de voogden over hunne overige vijf, nog onmondig zijnde kinderen, verkochten 21 Juli 1642 (Reg. n°. 386 f. 168) dat huis, waarvan toen gezegd werd, dat het laatstelijk bewoond was geweest door Gerard van Neerven, aan Abraham Vermandel, kramer te den Bosch. Den 10 December 1655 werd het ten diens laste gerechtelijk uitgewonnen; het kwam alstoen aan Geertruid, dochter van Aard, den zoon van Henrick Cierneels. Jan, zoon van Pauwel, den zoon van dien Henrick Cierneels en Jan Wynandszn van Oirle, als transport hebbende van de erfgenamen van Henrica en Maria, dochters van dienzelfden Henrick Cierneels, verkochten vervolgens 11 April 1657 (Reg. n° 411 f. 478 v^{so}) het huis *de Gulden kop*, dat nu omschreven werd als: *eene huysinge, erve, achterhuyse ende hof, zoo over het water als aan deze zyde gelegen, eertijts geweest zijnde een brouwerye, genoempt den Cop*, staande aan de Markt tusschen het huis van Victor van Wamel, *apotheker*, *ex uno* en het huis van Arnd Anthonijszn Donckers, *ex alio*, aan Jacob Huygermans, koopman te den Bosch; van dezen erfde het diens zoon Gerard Huygermans, ook koopman aldaar, die in 1676 huwde met Maria van de Ven; nadat zij weduwe van hem was geworden droeg zij dit huis 27 Maart 1725 (Reg. n°. 541 f. 410) over aan hunnen zoon Josephus Dominicus Huygermans. De verdere lotgevallen van dit huis zijn niet de moeite waard te worden vermeld; alleen zij vermeld, dat het in de 19^{e} eeuw was *het Brabantsch Koffijhuis* totdat het werd *het hotel Noordbrabant*, wat het nu nog is.

Naast dit huis staat Westwaarts het huis

Het Hert.

No. 49.

De oudst bekende eigenaar daarvan was Arnt Stamelaert van den Kelre (de Penu). Thomas van Penu (zijn zoon?) ver-

leende in 1409 eene grondrente uit dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: *domus lapidea, area et stabulum*, toebehoord hebbende aan Arnt Stamelaert van den Kelre en staande aan de Markt tusschen het huis der erfgenamen van Arnold van Gheel *ex uno* en dat van Dirck de Roover, ridder, *ex alio*. Later behoorde dit huis aan Jan Crabbout Henrickszn, die het verkocht aan Gijsbert van Strathen Peterszn; deze verkocht op zijne beurt 10 December 1506 (Reg. n° 101 f. 94 v^{so}) dat huis, — hetwelk alstoen gezegd werd te zijn een steenen huis met erf en stal, staande tusschen het huis van Elisabeth weduwe van Arnold die Hoessche en hare kinderen *ex uno* en dat van Lodewijk Beys *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende van de Markt over de Dieze tot aan den stadsmuur en het water, daarachter vlietende, — aan Tozannes genaamd Heyliger, zoon van Peter Kruyshart. Deze nieuwe eigenaar is in eene Bossche Schepenakte van 1511 geheeten Heyliger Cruyshart van Colonia (Keulen?) en was volgens R. A. van Zuylen *De Stadsrekeningen* I p. 291 in 1514 kapitein; zijne vrouw was Dymphna, dochter van Nicolaas Alewijns, die met haren broeder Gerard bezat het logement met stal en achterhuis, genaamd *het Gulden Hoofd*, staande aan de Zadeleersstraat, thans de Schapenmarkt te den Bosch, dat zij beiden, zij bijgestaan en gemachtigd door haren genoemden man, in 1512 verkochten aan Mathijs, zoon van Michiel Henrickszn. In 1514 was ook het huis *het Hert* een logement of herberg, zooals blijkt uit de Bossche schepenakten n^{os} 143 f. 61 en 146 f. 187; uit R. A. van Zuylen t. a. p. blz. 301 en uit W. Wakker *de Stuerghewalt* p. 19.

Ten laste van laatstgenoemden kooper of van diens erven is het huis *het Hert* gerechtelijk uitgewonnen; koopers werden toen daarvan Mathijs van den Wyell en Jan van den Wyell, als wasmeesters van het Schuttersgilde van den Ouden Voetboog in de St. Jorisstraat te den Bosch, ten behoeve van hetzelve. Eerstgenoemde hunner in zijne voorzegde hoedanigheid, daartoe door zijn Gilde behoorlijk gemachtigd, verkocht dat huis

16 Augustus 1522 weder (Reg. n° 221 f. 222) aan Geertruid weduwe van Jan Crabbe. In 1563 was Jacques van der Borcht eigenaar van dit huis (Reg. n° 207 f. 695). Vier jaren later was het nog een logement of herberg, zooals blijkt uit Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 315 en 372. In 1574 was Jan Kuysten daarvan eigenaar; het werd alstoen door de stad den Bosch gerechtelijk uitgewonnen en toen werd zij daarvan eigenares. De Rentmeesters van die stad verkochten daarop den 25 Juni van dat jaar (Reg. n° 223 f. 199 v^{so}) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: ortus, domus, area seu hospitium, duo stabula, ortus et domus estmalis, genaamd *het Hert*, aan Jan den Graftmaker Anthoniszn.

Krachtens vernadering of naasting werden Bernardino Moriszn en zijne vrouw Mayken, dochter van Willem Roovers, 9 September 1596 eigenaars van dit huis. Nadat de eerstgenoemde hunner was komen te overlijden, verkocht zijne voorzegde vrouw het 18 December 1626 (Reg. n° 353 f. 128) aan den apotheker mr. Victor van Wamel; het werd alstoen omschreven als volgt: „eene huysinge, erve, breeden ganck, houte brugge over de waeter met een secreet, daer neffens staende, eene afterhuysinge over d'waeter aen de selve brugge, eene groote ledige plaetse met eene sydelpoorte ende gerechticheyt van door deselve sydelpoorte met waegens ende kerren uit ende in te mogen vaeren ende met perden ryden ter Tolbrugstraet waert uut twee besondere stallingen ofte huysingen, 't eynden deselve plaetsse staende, eenen sydelganck ende hoff after dese twee stallingen liggende, gemeynlick genoemt *het Hert*", staande tusschen den Gulden Kop *ex uno* en het huis der Wed^{e} en kinderen Rogier van Broeckhoven, raad van den Bosch, *ex alio*.

Genoemde mr. Victor van Wamel was de zoon van mr. Johan van Wamel, ook apotheker te den Bosch en van diens eerste echtgenoote Elisabeth, dochter van Servaas Comans, welke mr. Johan van Wamel van die vrouw de navolgende kinderen had (Reg. n° 352 f. 415):

a. mr. Victor voornoemd, die huwde met Anna Coolen (dochter van Rutger Coolen en Maria van Berckel Rutgersdr), die hem o.a. schonk eene dochter Johanna van Wamel, welke huwde met Jaspar van Beughem.

b. Tanneken.

c. Elisabeth, huisvrouw van den apotheker mr. Jan Heetvelt.

d. Arnolda, huisvrouw van Jan, zoon van Loenis Wynants (denkelijk in eersten echt, zie Reg. n° 367 f. 621 v^{so}) en van Cornelis Peterszn Ketelaers, (denkelijk in tweeden echt). En van zijne tweede vrouw Aelken, dochter van Jan Janssen, (Reg. n° 391 f. 409):

e. mr. Johan, ook apotheker te den Bosch; hij was denkelijk de Johan van Wamel, die door Jacobus van den Berch, mr. chirurgyn aldaar, gedood werd en waarvoor deze 18 Januari 1684 voor het Stadhuis aldaar werd onthoofd; hij huwde Margriet Colen genaamt de Helt, dochter van Hans en Geertruid van Heersel. Zij lieten kinderen na, over wie in Hoofdst. X sub *d.*

f. Anna.

g. Pieter, eveneens apotheker te den Bosch, in 1646 reeds overleden, huwde aldaar 4 Maart 1638 Johanna de Horion, geboren te Bergen in Henegouwen, van wie hij onmondige kinderen naliet.

Uit het huwelijk van Johanna van Wamel met Jaspar van Beughem werden o.a. geboren mr. Victor van Beughem en Maria Catharina van Beughem; zij erfden het huis *het Hert* van hunnen grootvader van moederszijde mr. Victor van Wamel, dat zij 17 October 1673 (Reg. n° 455 f. 56 v^{so}) verkochten aan Adriaan Dancloffs, koopman te den Bosch; van dezen laatste erfde het weder diens kleinzoon Petrus ab Angelis, eigenlijk genaamd van Engelen, gestorven 4 December 1726, die van zijne vrouw Maria Anna van Kessel, dochter van Anthony, (den zoon van Gijsbert Antoniuszoon) en Lucretia van Gerwen, deze kinderen had:

a. Antonius Ignatius ab Angelis, stierf ongehuwd 11 December 1711.

b. Adriana Maria ab Angelis, kinderloos gestorven 1757, huwde 30 October 1717 met Hendricus Josephus de Bruynincx, cornet.

c. Joanna ab Angelis, stierf kinderloos, huwde 19 Januari 1720 met Johan van der Meulen, woonachtig te den Bosch.

d. Anna Michaelletta ab Angelis, huwde 1 November 1722 Bernardus Judocus van Niel, heer van Zuidewijn-Capelle en drossaard van het Land van Ravestein, zoon van Johan en Catharina Tybosch.

e. Gerardus Franciscus ab Angelis, huwde Juli 1727 Jacoba Leyten, dochter van Nicolaas en Johanna Gysselen. Zij woonde als zijne weduwe in 1752 te Megen.

Deze kinderen, voor zooverre toen nog in leven, verkochten 2 December 1737 (Reg n° 557 f. 372 v^{so}) aan Ruben van Hoven, koopman te den Bosch, het huis *het Hert*, dat toen gezegd werd te zijn: een huis met kelders, erf, ledige plaats en drie achterhuisjes, genaamd *het Hert*, staande tusschen de Groote markt en het Groot Ziekengasthuis, alsmede tusschen het huis *den Kop*, toebehoorende aan de Wed^{e} Huygermans *ex uno* en *de Hoofdwacht*, een gang tusschen beiden liggende, *ex alio*. Genoemde van Hoven verkocht dit huis 16 Juni 1747 weder (Reg. n° 564 f. 198 v^{so}) aan Johanna du Chenes weduwe Watrin. Den 22 Augustus 1799 (Reg. n° 607 f. 369 v^{so}) werd het gekocht door Franciscus Adrianus Mosmans, lintfabriekant en lid der Municipaliteit te den Bosch, van wien afstamt de thans aldaar nog bestaande familie Mosmans, welke eveneens tot de weinige geslachten behoort, die reeds gedurende eeuwen in den Bosch gevestigd zijn 1); hij verkocht dit huis 28 Januari 1817 aan Wouterus van der Pas, onder wiens familienaam daarin thans nog een handel in sigaren en tabak gedreven wordt.

1) De eerste Mosmans, die zich in den Bosch metterwoon vestigde, was Jan Mosmans, die er omsreeks het jaar 1650 kwam; hij was zoon van Jan, die in 1618 te St. Truiden huwde met Catharina Das.

Naast het laatstbedoelde huis staat aan de Markt Westwaarts het huis

c. De Leeuwenburg of Camphenshuizing.

No. 51.

Dit kapitale huis behoorde in 1409 aan Dirck de Roover, ridder, heer van de Nemelaer en in 1502 aan Louis Ryelman genaamd Beys, den zoon van Henrick 3), eenen Bosschen koopman, die zoo voornaam was, dat de gade van Keizer Maximiliaan het niet beneden zich achtte bij hem in dat huis haren intrek te nemen, hetgeen Cuperinus in zijne Kronijk 1) als volgt mededeelt:

In dit jaere (1504) *quam ons prinche Philippus, coninck van Castillien, tot Tserhoghenbosch om daer een apparaet ende bereitsel te maken van oerloge ende daer vergaederden groot volck te voete ende te paerde, daer overste capiteynen af gemaect waren die heere van Vergy uut Bourgondien, Cornelis heer van Sevenbergen ende sijn swager Floris heere van IJselsteyn ende grave van Bueren. Dit groot volck is uutten Bosch in Gelderlant getogen, rovende ende brandende ende groote scade bedreven sy int lant ende sy wonnen twee sloten, Middelaer ende Hemert by Huesden, ende die prinche Philippus bleef ten Bosch liggen, want die winter aenstaende was ende tot hem quam ten Bosch die keyser Maximilianus, sijn vader, mit zijn nieuwe huysvrou, die keyserinne genaemt vrou Blancke Maria, des hartogen dochter van Milanen ende sy wert gelogeert aen die Merct naest dat huys int Hart, te weten in Loey Beyshuys, mer die Keyser lach int clooster van den Prekers* 1).

Het huis van Louis Beys, — het hierbedoelde n.l. —

---

1) Reg. nº 97 f. 37 vso.
2) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 72.
3) Zie nog van Heurn *Historie* I p. 408.

werd in eene Bossche Schepenakte van 1511 gezegd te zijn: huis met erf en open plaats, staande aan de Markt *inter hereditatem Heyliger Cruyshart de Colonia ex uno et inter hereditatem Goeswini, filii Goeswini Ghysels, ex alio.*

Louis Beys, die in de Bossche Schepenakten gezegd wordt te zijn *eques auratus terrae sanctae*, stierf in 1519, wat Cuperinus t. a. p. aldus vermeldt:

In den jaere van 1519 *sterff ten Bosch die vermaerde, een wijl tijts coopman, genuemt Loy Beits. Hy hadde twee mael gheweest tot Jherusalem ende eens opten berch van Sinay, versuekende die heilige maget sinte Katheryn, ende hy bracht sommige reliquien mede van Sinay, als olie, wol, etc. die noch ten Bosch by sinte Catherynen autaar onderhouden ende verwaert worden. Sijn sepulture is in Sint Jans kercke voor theilich graft.*

Zijne vrouw was blijkens eene Bossche Schepenakte van 1502 (Reg. n° 96 f. 430) Margriet Voss, eerder weduwe van Peter van Strathen (van wien zij deze kinderen had: Gijsbert van Strathen, die, als gezegd, het huis *het Hert* kocht en Peterken van Strathen, echtgenoote van Coenraert Claeszn.) Elders vond ik als zijne vrouw vermeld Anna Pels, dochter van Jan Gijselbertszn, die dan zijne tweede vrouw zal geweest zijn. Van geen van deze vrouwen had hij kinderen 1), doch hij had wel bastaarden, zooals Maria, Barbara, Margaretha, (welke laatste huwde met Jan Kuyst IJewanszn en hem schonk eene dochter Agnese, de echtgenoote van Engbert Kemp Arendszoon) en Henrick, die in eene Bossche Schepenakte van 1540 (Reg. n° 159 f. 24) genoemd wordt: *Henricus Beys, filius naturalis quondam domini Ludovici Beys alias Ryelmans, equestris aurati terrae sanctae.*

De vrouw van dezen bastaard was Catharina Potteye 2), dochter van Reinier Janszn, die hem deze kinderen schonk:

---

1) Volgens Taxandria III p. 289 echter zou Louis Beys een zoon Arnold Beys gehad hebben.

2) Haar broeder was Philips Potteye; deze had een zoon Willem.

a. Reinier Beys, die in 1565 reeds was overleden, want toen trad Elisabeth, dochter van Jan Roelofszn, als zijne weduwe op. (Reg. n° 214 f. 64). Hun zoon was Lodewijk Beys, die in 1579 eene bouwhoeve te Rosmalen kocht, welke zijne kinderen, gesproten uit zijn huwelijk met Francisca Hanickart, met namen Franchoys, Margriet, Reynier, Maryken en Jenneken, in 1600 verkochten.

b. Jacob Beys, huwde Aelkene, dochter van Christiaan van den Ham.

c. Jan Beys, die kinderloos vóór 1563 stierf.

d. Willem Beys.

e. Herman Beys, die in 1559 reeds was overleden, nagelaten hebbende eene dochter Catharina.

f. Lodewijk Beys, die in 1559 ook al gestorven was. Zijne vrouw was Arntken, de dochter van Gooswijn Heeren Henrickszn en Aleid N., (wier overige kinderen waren Dirck en Henrick Heeren 1); zij schonk hem een zoon Goossen Beys, die in 1559 eveneens reeds dood was.

Na doode van Louis Beys verkochten de uitvoerders van diens uitersten wil, zijnde Jordanus van Boert, Johannes van Berckel en Johannes Bacx, het huis *de Leeuwenburg*, dat alstoen gezegd werd te zijn : *domus lapidea et area cum certis aliis structuris et edificiis, pons lapidea cum quadam porta supra aquam et ortus quondam ultra eandem aquam, sitae in Buscoducis ad forum inter hereditatem heredum quondam Goeswini Gysels, vinitoris, ex uno et inter hereditatem heredum quondam Wolteri de Berze ex alio*, aan Maarten van Campen Aerdszn, naar wien dat huis *de Camphenshuizing* is genoemd geworden.

---

1) Deze Henrick Heeren zal dezelfde geweest zijn als die Henrick Heeren, welke in eene Bossche Schepenakte van 1562 optrad als man van Willemken, de dochter van Henrick Willemszoon Gast en Dorfken, de dochter van Anthonis die Wael genaamd Jonckers (welke echtelieden ook nog eene dochter Dorfken Gast hadden, welke huwde met Henrick Kemp, zoon van Henrick en Elisabeth van den Hanenberch. Reg no. 266 f. 371.)

Van dezen erfde het diens dochter *domicella Sophia*, geboren uit zijn huwelijk met Geertruid, dochter van Ywaen van Dommelen, stadhouder der leenen van Oud-Herlaer en Sophia van Bree Michielsdr; haar man was Marcelis Walravenszn, die bij haar deze kinderen verwekte: Jacob, Margaretha en Agneta, die huwde met Willem Peterszn en hem schonk een zoon Marcelis en eene dochter Maria, welke de huisvrouw werd van Gerard Dirckszn van Duysel; de beide eerstgenoemde kinderen en de beide laatstgenoemde kleinkinderen verkochten 20 Juli 1590 (Reg. nº 246 f. 375) voormeld huis, dat alsnu omschreven werd als: *domus lapidea cum suis penariis ac aliis structuris et edificiis, vacua hereditas cum certis cameris, ibidem consistentibus, porta ibidem ad forum cum structuris supra eandem portam, transitus versus dictam vacuam hereditatem ac cameras, quaedam alia porta ibidem juxta aquam, ab hac parte aquae consistentes sive sitae, cum dicto ponte lapideo supra aquam et quidam ortus ultra eandem aquam situs esse disnoscuntur et pronunc siti sunt ibidem inter hereditatem Johannis Anthoniszn, communiter appellatam 't Hort, ex uno et inter hereditatem Rogeri de Broeckhoven, filii quondam Petri de Broeckhoven, usque ad primodictam aquam et ultra eandem aquam inter heredidates diversorum hominum, ex alio, tendentes a communi foro retrorsum ultra dictam aquam ad hereditatem seu pratum Majoris Hospitalis in Buscoducis, etiam communi Diesa seu aqua interfluente.* Kooper werd toen daarvan genoemde Rogier van Broeckhoven, die schepen en bierbrouwer, alsmede kapitein der Handboogschutterij te den Bosch was 1) en zoon van Peter Gielis (Egidius)zn 2) en Judith van Doerne. Van zijne vrouw Elisabeth van Jabeeck had hij deze kinderen:

---

1) Hij stierf 14 September 1624.

2) Gielis of Egidius van Broeckhoven had van zijne vrouw Mechtildis van Delft (dochter van Nicolaas van Delft genaamd van Henxtum en Angelina van Gewande) behalve den in Dl II p. 567 genoemden Gielis, ook nog deze zonen: *a* Henrick, die huwde met Mathia, dochter van Jacob van Driel, den zoon van Henrick, den zoon van Gerard van

a. mr. Nicolaus van Broeckhoven, priester en kanonik-graduaal der St. Janskerk te den Bosch.

b. Arnoud van Broeckhoven, schepen van den Bosch, die huwde Johanna Reys Willemsdr, welke hem schonk: 1 Rogier van Broeckhoven, heer van Milheeze, huwde Jacquelina van der Cammen, erfdochter van Milheeze 1), waardoor hij vader werd van: Maria Anna, Willem Arnout, Jacobus Didacus en Maria Isabella van Broeckhoven; 2° Gerard Willem van Broeckhoven, stierf kinderloos en 3° Maria Isabella van Broeckhoven, stierf ongehuwd.

c. Josina van Broeckhoven, huwde met Arnoud van Horenbeeck.

d. Elisabeth van Broeckhoven, huwde met Peter Maes.

e. Henrick van Broeckhoven, sneuvelde ongehuwd bij het beleg van St. Omer in 1638.

De sub *a* genoemde mr. Nicolaus van Broeckhoven erfde blijkens akte van boedelscheiding van 21 April 1668 het huis *de Leeuwenburg* van zijnen vader en legateerde het aan zijnen genoemden oomzegger Rogier van Broeckhoven en diens kinderen voor de helft en aan de kinderen van de dochter zijner moeizegster Josina van Broeckhoven, echtgenoote van Arnoud van Horenbeeck, zijnde de kinderen van Catharina van Horenbeeck en haren man Simon van Breugel, met namen: Arnout van Breugel, Aldegonde en Agnes van Breugel, voor de wederhelft. Deze legatarissen verkochten 22 Augustus 1671 (Reg. n° 471 f. 301) het huis *de Leeuwenburg met den vrydom van een secreet, ten behoeve van de soldaeten te konnen stellen ter plaetse daer men sulcx sal goetvinden*, aan Cornelis Kuchlinus, ontvanger van de gemeene middelen te den Bosch, ten behoeve van den Raad van State. Dit College kocht dat huis, hetwelk in eene Bossche Schepenakte van 1639 gezegd werd

---

Vladeracken (Reg. n° 105 f. 455 v^{so}); *b* Peter, wiens zoon mr. Henrick van Broeckhoven, schepen en pensionaris van den Bosch was en Johanna van Weerdt gezegd van der Stegen huwde, bij wie hij verwekte een zoon mr. Peter van Broeckhoven, in Dl I p. 240 genoemd.

1) Taxandria XIX p. 276. Zie nog Dl II p. 332.

te zijn *de huysinge genoemt Leeuwenborch met poorte, poirtcamerken ende kelders, gestaen ende gelegen binnen dese stadt aen de gemeyn marckt tusschen huys ende· erve, genoempt in den Herdt, toebehoorende mr. Pieter van Wamel, apothecaris, aen de een zyde ende aen de andere zyde het huys in de Croone van Vranckrijck*, om het te doen dienen tot een *corps de garde* of hoofdwacht, die tot dusverre gevestigd was in den kelder onder de vestibule van het Stadhuis (Notulen der stad van 27 Februari 1638 Register Zonst). Den 22 Augustus 1703 (Reg. n° 516 p. 32) droeg de Raad van State den eigendom van het huis de Leeuwenburg weder over aan Nicolaas Pardyck onder voorwaarde dat deze het zou herstellen en vernieuwen volgens bestek en ook onderhouden, zoolang als het tot hoofdwacht dienen zou, alsmede dat deze het daartoe aan het Rijk zou verhuren, voor welk een en ander het Rijk hem zou betalen eene jaarlijksche huur van fl 270. Dit contract is blijven voortduren tot het jaar 1869, als wanneer de hoofdwacht van dat huis is overgebracht geworden naar den stal der veldartillerie aan de Paradeplaats. Het eigendomsrecht van particulieren op het hierbedoeld huis sloot echter niet uit, dat de gemeente den Bosch in het jaar 1718 tegen den voorgevel daarvan een zonnewijzer plaatste.

Na doode van genoemde Pardyck kwam het huis, waarin de hoofdwacht gevestigd was, aan verschillende eigenaren ; zoo werd 11 Juli 1743 (Reg. n° 563 f. 155 v^{so}) ten laste van Wouter van den Endepoel 1) aan Hendricus Smits gerechtelijk verkocht één vierde *in de Hooftwagt met deszelfs solderinge en kelders, staande aan de Markt, ex uno het huis der erven van den heer Minten, ex alio het huis van Ruben van Hooven, een gang* 2), *loopende achter naar de Vogelmarkt, tusschen beide*

---

1) Wouter van de Endepoel te Schijndel wordt in eene Bossche Schepenakte van 1771 gezegd te zijn een halve broeder van den architect Cornelis Pardyck.

2) Deze gang was het in het laatst der 19^{e} eeuw gedicht steegje, genaamd Achter het Hord (= Hert).

liggende, strekkende het erf daarvan zich achterwaarts uit tot aan de Vogelmarkt. Den 28 April 1747 (Reg. n° 564 f. 178 v^{so}) verkocht Godefridus van Amelsvoort, wonende te den Bosch, één vierde *in de huysinge de Hoofdwagt* aan zijne broeders en zusters Quirinus, Migiel, Catharina, Anna en Louwisa van Amelsvoort, waarna den 2 Juni 1758 (Reg. n° 577 f. 42 v^{so}) deze laatsten, — welke nu gezegd werden te zijn Catharina en Anna van Amelsvoort, wonende te den Bosch, Michiel van Amelsfoort, pastoor te Cromvoirt, Quirinus van Amelsfoort, koopman te den Bosch en Louisa van Amelsfoort, — laatstbedoeld één vierde in het huis en gebouwen, gebruikt wordende tot *des Garnizoens hoofdwacht*, staande tusschen het huis van Jean Watrin, een doorgang tusschen beiden zijnde, *ex uno* en het huis van den apotheker *Gessler ex alio* en zich uitstrekkende achterwaarts tot aan *de oude Vogelsmarkt*, verkochten aan Petrus van den Endepoel, pastoor te Schijndel, Anna van den Endepoel, ook wonende aldaar, Quirinus Ludovicus, Antony en Jan van den Endepoel, van wie de laatste woonachtig was te den Bosch, Johanna en Johanna Maria van den Endepoel te Turnhout. Gerardus Cornelis Smits, Franciscus Ludovicus van Koenen, vaandrig te Venlo, als gehuwd met Anna Elisabeth Smits, Maximilianus Josephus Ignatius baron van Schenck van Nydeggen, luitenant te Utrecht, als gehuwd met Johanna Maria Catharina Smits, en Mechtildis Smits, verkochten voorts 20 Juli 1789 (Reg. n° 597 f. 55 v^{so}) één vierde in de Hoofdwacht — waarvan toen twee andere vierden ter tocht toebehoorden aan Jan van Venroy en het overige één vierde aan Jan van den Endepoel, zijnde het hun toekomend één vierde hun aangekomen van hunnen vader mr Gerard Smits, die het geërfd had van zijne ouders, — aan Godefridus van Lanschot, koopman, woonachtig te den Bosch. De voorschreven ter tocht bezeten twee vierden van de Hoofdwacht *met deszelfs zolderingen en kelders* werden 10 April 1792 (Reg. n° 598 f. 23 v^{so}) door Christiaan Richt, vleeschhouwer te den Bosch, als gehuwd met Antonetta van Venroy, Francis van Son, koopman te den

Bosch, als gehuwd met Helena van Venroy, Godefridus Johannes van Santen, vleeschhouwer te den Bosch, als gehuwd met Wilhelmina van Venroy en de voogden over Margaretha van Venroy, minderjarig kind van Johannes van Venroy en Josina Smulders, verkocht aan voornoemden van Son.

Nadat het huis *de Leeuwenburg* had opgehouden hoofdwacht te zijn, werd het postkantoor, wat het bleef tot het jaar 1896, als wanneer het postkantoor naar het tegenwoordig gebouw in de Kerkstraat werd overgebracht; het is toen geworden het hotel Central, wat het nu nog is.

Naast de Westzijde van dit huis staat het huis

f. De Kroon van Frankrijk.
Nos. 55 en 57.

Dit huis behoorde in het laatst der 15e eeuw aan den wijntavernier Goeswijn Ghysels, want in het begin van 1500 maakte het een deel uit van diens nalatenschap, dat alstoen aanbedeeld werd (Reg. n° 644 f. 52) aan diens zonen Jan, priester en Goeswijn; het werd bij die gelegenheid gezegd te staan tusschen het huis van Lodewijk Beys *ex uno* en dat der kinderen van Dirck van der Poerten *ex alio*. Genoemde zonen verkochten het in 1520 (Reg. n° 118 f. 502) aan Jan van Weerdt Servaaszn 1); zijne weduwe Gerarda N. verkocht het aan hunnen zoon Servatius van Weerdt; deze had van zijne vrouw Aleid, dochter van Jan Reynerszn, de navolgende kinderen: Jan, Gooswijn, Gerard, Jacob, Elisabeth, Maria, Willelma, Yda en Gerarda van Weerdt, die in 1551 nog minderjarig waren; daarom waren het hunne voogden Christiaan Janszn van Weerdt c. s., die in dat jaar (Reg. n° 180 f. 172)

---

1) In het Suite du Supplément au Nobiliaire des Pays-Bas 1661–1686 p. 64 wordt gezegd, dat hij was un noble en gehuwd met Elisabeth van Polanen, issue de la maison de Wassenaer; uit de Bossche Schepenregisters blijkt echter van deze voornaamheid niets.

dat huis, hetwelk alstoen gezegd werd te staan tusschen dat van Geertruid weduwe van Maarten van Campen en hare kinderen *ex uno* en dat van Jan Hoernkens Henrickszn *ex alio*, voor hen verkochten aan den bakker Nicolaas, zoon van Henrick van den Bossche Janszn ; deze droeg het daarop over aan genoemden Christiaan van Weerdt, ook zoon van Jan van Weerdt Servaaszn voornoemd, denkelijk omdat deze als voogd geen goed, dat aan zijne pupillen toebehoorde, kon koopen.

Genoemde Christiaan van Weerdt droeg in 1555 (Reg. n° 195 f. 225) gezegd huis, dat toen heette *die Croon van Vranckryck*, over aan de kinderen, die hij had aan zijne vrouw Sophia, dochter van Peter van den Oever ; zij waren : Petra, echtgenoote van Jan van den Kerckhoff Gijsbertszn ; Johanna 1), echtgenoote van mr. Henrick van Broeckhoven Peterszn, schepen van den Bosch en raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant in het Kwartier van den Bosch en Gerarda, echtgenoote van Peter de Cort Peterszn ; tijdens dat zij dat huis bezaten, was daarin een zekere Buyser waard, zooals blijkt uit Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 351 ; zij zullen het alzoo aan dezen voor eene herberg hebben verhuurd. Bedoelde kinderen, met uitzondering van Gerarda, in wier plaats, omdat zij reeds was overleden, haar man optrad, verkochten meergezegd huis 28 Januari 1581 (Reg. n° 242 f. 206 v^{so}) aan den op blz. 339 reeds genoemden bierbrouwer Rogier van Broeckhoven, raad van den Bosch, den broeder van mr. Henrick voornoemd ; deze verkocht het 25 Februari 1611 aan den kramer Adriaan, zoon van Huyman, den zoon van Jan Maeszn ; diens dochters Francijntken, Helena en Johanna verkochten dit huis 13 October 1637 (Reg. n° 381 f. 5 v^{so}), als wanneer het was eene bierbrouwerij, aan Jacques Laureynssen, koopman te den Bosch, wiens familienaam ook wel Lauren of Laure gespeld werd. Zijne kleinzoons Jacob en Boudewijn van Bree, over wie men

---

1) Zij heet op hare grafzerk, gelegen hebbende in de kerk te Rumpst : van Weerdt genaamd van der Stegen. (Zie gemeld Suite du Supplément p. 64.)

zie Dl II p. 314, verkochten 24 November 1694 (Reg. n° 481 f. 62) dat huis, dat toen genaamd werd *het Wapen van Frankrijk*, aan Jacobus Minten, wijnkooper te den Bosch. Toen deze was komen te overlijden, zonder van zijne vrouw Wilhelmina Elisabeth van Bree kinderen na te laten, erfden van hem de helft in dat huis de minderjarige kinderen van den majoor Menno van Coehoorn van Houwerda en diens echtgenoote Johanna Minten 1), terwijl de wederhelft daarvan werd geërfd door Guillaume, Johan Theodoor, Maria Elisabeth en Johanna Maria van Bree, woonachtig te den Bosch en Johan Herman en Johan Pieter van Bree, kooplieden, wonende te Amsterdam; deze erfgenamen verkochten 30 Mei 1730 (Reg. n° 555 f. 127 v^{so}) die wederhelft aan genoemde minderjarigen; van dezen verkocht Thomas Johannes van Coehoorn van Houwerda 28 Maart 1749 (Reg. n° 565 f. 34) een 1/6 in dat huis, nu ook genaamd *het Wapen van Frankrijk*, aan Gottfried Gessler, apotheker te den Bosch, die vervolgens 17 Mei van dat jaar (Reg. n° 565 f. 140 v^{so}) bij gerechtelijke uitwinning, geschied ten laste van vier zusters van laatstgenoemden van Coehoorn, nog 4/6 in dat huis kocht, waarna hij den volgenden dag het overig 1/6 daarvan kocht van hare zuster Clara Maria van Coehoorn. Deze kinderen Coehoorn zullen dit huis niet hebben bewoond, vermits het van 1747 op 1748 diende tot hospitaal voor de Engelsche militairen, die alstoen in den Bosch waren ingekwartierd.

Naast laatstgezegd huis staat Westwaarts het huis.

g. Het Verguld Duifke.

No. 59.

Johanna van Erpe, weduwe van een *stagnifusor* Peter,

---

1) Hun laatste mannelijke afstammeling Johannes Gualtheris van Coehoorn van Houwerda, geboren 1802, zoon van Menno Ludovicus en Adriana Cornelia Pla, overleed als gepensionneerd kolonel van het Tweede Regiment Infanterie ongehuwd te Princenhage 1 Mei 1886.

zoon van Joost Marceliszn, verkocht het 24 Januari 1574 (Reg. n° 224 f. 131) aan Jan Gijsbertszn van den Kerckhoff, echtgenoot van Petra, dochter van Christiaan van Weerdt voornoemd; van dezen erfde het zijn zoon Jan van den Kerckhoff, die het 14 October 1604 (Reg. n° 250 f. 190) verkocht aan zijne zuster Catharina van den Kerckhoff, de echtgenoote van Wouter, den zoon van Hubrecht Adriaansz. van de Capelle en Aleid, de dochter van Wouter Ketelaers; hij was vóór dat hij met haar huwde weduwenaar van Marie 1), dochter van Lambrecht Robbrechtszn. Heymans en Engelken van den Gasthuys. Den 15 Januari 1655 (Reg. no. 407 f 103) werd dit huis bij gerechtelijke uitwinning verkocht aan Gysbert van Doorn, zoon van Gerard Albertsz.; diens kinderen, Jan en anderen, verkochten het 5 April 1675 aan Laurens Moorrees, ook wel Morree genaamd, die Maasschipper van zijn ambacht was; zijne kinderen, zijnde Dionys Moorrees, koopman te den Bosch, Maria Moorrees en Tieleman Moorrees, Maasschipper, verkochten het in 1694 (Reg. no. 509 f 132 v^{so}.) weder aan Cornelia Wilhelmina Margo van Doorn, woonachtig te den Bosch; van haar erfde het haar moeizegger Gerardus Jacobus Huygermans, ook aldaar wonende, zoon van Josephus Dominicus en Anna Maria van Doorn 2), die 20 April 1752 (Reg. no 566 f 165) dat huis, hetwelk alstoen gezegd werd te zijn een huis met eene steenen brug over de Dieze, staande tusschen *het Rood kruis* van Cornelis Mosmans *ex uno* en *de Kroon van Frankrijk* van Godefridus Gessler *ex alio*, verkocht aan Cornelis van Lanschot, koopman te den Bosch; deze was de eerste Katholieke van Lanschot, die zich aldaar metterwoon vestigde en aldaar vast goed kocht; gezegde huis was er zijne eerste onroerende bezitting; hij was geboren te Loon op Zand en werd den 16 Juli 1737 poorter van den Bosch, in welk jaar hij huwde met Henrica Cecilia Henrix, geboren te Venlo; zij schonk hem een zoon Godefridus van

---

1) Hun zoon was Hubrecht van de Capelle.
2) Dezen waren in 1703 met elkander in den Bosch gehuwd.

Lanschot, gedoopt te den Bosch 1 Januari 1742 en overleden aldaar 10 Januari 1799; deze huwde Anna Regina Maria Potters, eigenlijk genaamd de Pottere, dochter van François en Anna Maria van Berckel, welke hem deze kinderen schonk:

a. Maria, huwde met Hendrik van Tomputtè;

b. Franciscus, huwde Jacoba Catharina Maria van Ryckevorsel. Van hunnen zoon Augustinus Cornelis van Lanschot, wiens vrouw was Maria Helena Oomen, stammen de thans nog levende van Lanschot's af;

c. Theresia, huwde met Theodorus van Tomputte;

d. Theodora, huwde met Victor A. van Rijckevorsel en

e. Johanna, stierf ongehuwd 1).

h. Het Roode Kruis.

No. 61.

Dit huis, dat naast het laatst behandelde staat, behoorde in 1574 toe aan Arnold Eymbertszn. en in 1688 aan Guiliam de Helt 2); van dezen laatste staat in de onuitgegeven Bossche Kronyk het volgende vermeld: 7 September 1688 is gebeurt, dat Guiliam de Helt, wonende in den Bosch op de Merckt, 's avonds tussen acht ende negen ure is naer boven gegaen met een brandende kersse om syn duyven drincken te bren-

---

1) Over de familie van Lanschot zie men nog J. W. A. Gommers Beschr. van Rysbergen blz. 240 en 241 en Taxandria VIII blz. 215 en vlgd.

2) Zijne genealogie is als volgt:

Herman Colen gen^{d} de Helt, zoon Jan Henrickszn, huwde Margaretha Kuysten Françoisdr.

Hunne kinderen waren:

a. Hans, die volgt sub I.

b. Maria, huwde Joost Loeff van der Sloot (zie Dl I pag. 294).

c. Theodora huwde Seger Darkennis.

I Hans Colen gen^{d} de Helt, hiervoren sub *a* genoemd, stierf 1624, huwde Geertruid van Heersel. stierf 1676, die hem schonk:

a. Margriet, huwde met mr. Johan van Wamel. apotheker.

b. Guiliam Colen gen^{d} de Helt, stierf 1688, huwde Willemina van Asten, stierf 1670, die hem schonk:

a. Godefridus, stierf 20 Maart 1711.

b. mr. Johan Baptist.

c. Maria Mechtildis, huwde met Theodoor van Velpe.

d. Willem, stierf jong.

gen ende daerontrent cruyt staende ende door onvoorsigticheyt, apparent van sijn licht te bewaeren, is verongeluckt ende op de solder doot gevonden, welck springen de nabueren groote schade heeft gedaen." Zijne dochter Maria Mechtildis de Helt had van haren man Theodoor van Velpe, geboortig van den Bosch, (zoon van Jan en Sara van Kessel) de navolgende kinderen: Henricus Ignatius, Johan Baptista, mr. Wilhelmus Petrus, advocaat en Willemina Maria Velpe; dezen verkochten 15 Mei 1739 (Reg. n° 548 f 142 v^{so}) *het Rood Kruis* aan Paulus de Haas, woonachtig te Rotterdam; na deze was daarvan eigenaar Cornelis Mosmans, koopman te den Bosch 1), doordien hij het 1 Juli 1747 (Reg. n° 568 f. 154) van hem had gekocht. Deze verkocht het aan Catharina Geertruida Josepha van de Ven, weduwe van Willem Mosmans, den broeder van genoemden Cornelis; de executeurs van haar testament verkochten dat huis 11 September 1801 weder aan Hermanus Josephus Heeren.

i. De Groote en de Kleine Engel.

Nos. 63 en 65.

Dit huis, dat naast *het Roode Kruis* staat, was oudtijds, evenals thans één huis, *de Engel* geheeten; het was toen logement of herberg, zooals blijkt uit de kronyk van Cuperius p. 77 2), daar deze toch aldaar vermeldt, dat 1512 Hertog Aard van Brunswijk zijnen intrek in die herberg nam. De oudst bekende eigenaar daarvan is Jacob Monicx, van wien dit huis geërfd werd door diens zoon Maarten Monicx; deze verkocht het aan Jan Ghysselen, zoon van Jan Janszn, van wien het erfden: *a.* zijn zoon Gijsbert; *b.* Gijsbert, Elisabeth en Hadewich, kinderen van zijnen zoon Henrick; *c.* Jacob Spijkers Bernardszn als man van Heylwich, de dochter van zijnen

1) Zijne vrouw was Guilielma Heeren.
2) Dr. C. R. Hermans Kronijken, die aldaar p. 79 nog iets mededeelt over den kelder van dit huis.

voornoemden zoon Henrick; *d.* Jan en Jacob, onmondige kinderen van Jacob, den zoon van zijnen meergenoemden zoon Henrick; deze erfgenamen verkochten 7 Januari 1540 (Reg n° 159 f. 95) het huis *de Engel*, dat toen gezegd werd te zijn een steenen huis met erf, zich uitstrekkende met eenen steenen brug over de Dieze, aan Joseph van den Stadeacker Henrickszn. Van dezen erfde het diens dochter Judith 1), die het ten huwelijk bracht aan haren man Marcelis, zoon van Jan Hermans van Bergen; deze zal dat huis verhuurd hebben, daar toch blijkens Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 365 Jan Nobelmans in 1567 waard in dit huis was. Laatstgenoemde echtelieden verkochten 9 Februari 1576 (Reg. n° 226 f. 91) het huis *de Engel*, dat toen geheeten werd *de Groote* en *de Kleine Engel* en gezegd werd twee huizen onder één dak te zijn, aan Christina, dochter van Willem Goijarts, (den eigenaar van twee banken in het Bossche Vleeschhuis) en weduwe van mr. Adriaan van Empel, zoon van Willem Dierckszn en Gijsberta, de dochter van Johannes van de Wouwe 2). Tijdens dat zij eigenares van *de Engel* was, had in die herberg het volgende plaats, zooals medegedeeld is in de onuitgegeven Bossche Kronijk:

„In den jaere 1598, den 12 Julij, is er gebeurt een jammerlycke saecke. Een captijn, genaemt don Bernardo, een Spanjaert, alhier in garnisoen liggende ende ten eten gaende in de stads ordinaris *in den Engel* op de Merkt; den hospes, genaemt Wynant van Caam, die eene seer schoone, nochtans seer eerbaere dochter hadde, genaemt Johanna, oudt omtrent achtien jaeren. De captijn seer verlieft op dese dochter; de captijn, met den vader over taaffel sittende, van hem syne dochter ten houwelijck versocht. De vader dit hem ontsyde, geen parntner te wesen ende daerenboven noch is jonck, ende, overmits sijn vrouw dood was, de dochter hem in sijn ouderdom moeste dienen. De captijn, dese redenen hoorende, wiert

---

1) Reg. n° 226 f. 91.
2) Reg. n°. 254 f. 503 v^{so}.

seer verstoort, bleeff het alderlest aen de taaffell ende creeg crackeel tegen den hospes ende joeg hem de camer uyt. De dochter, haer vader willende helpen, vatte de Captijn haer ende sloot de camer toe, alwaer hij haer vercrachtte. De dochter, dit seer ter herte nemende, nam voor om dien Captijn om 't leven te brengen. De Captijn, soo stout sijnde, is 's avonds noch wederom comen eten; sijn sergant by hem aen taeffell comende ende hem het commando ofte het woord in sijn oor fluysterende, heeft de dochter een mesch genomen, hem het hert afgestoocken, soo dat hy van sijn stoel dood ter neder viel. De dochter is gaen loopen ende is 's namaels int clooster van de Susteren van Orten gegaen ende daer haer leven met groote penitentie voleind."

Bij de verdeeling der nalatenschap van genoemde weduwe van Empel, die in 1628 plaats had (Reg. n° 660 f. 266) werd van *den Engel* het gedeelte, dat *de Kleine Engel* geheeten werd en naast *het Rood Kruis* stond, toebedeeld aan Daniel van Hamel, president-schepen van den Bosch, zoon van Johan en Theodorica 1), de dochter van voornoemde echtelieden van Empel; het werd toen gezegd te zijn een huis met plaats; het ander gedeelte, dat *de Groote Engel* genaamd werd, zijnde huis, erf, tuin, achterhuis en stalling, staande tusschen *den Kleinen Engel* en het huis *de Gulden Appel*, werd toegescheiden aan de onmondige kinderen van Franck van Hamel (den zoon van Johan en Theodorica van Empel voornoemd) en Elisabeth Capoens.

Genoemde Daniel van Hamel verkocht 29 Augustus 1628 *den Kleinen Engel* aan Pauwel Douchet Anthonisz', waarna hij 1 Augustus 1636 (Reg. n° 410 f. 69) van de kinderen van voornoemden Franck van Hamel en Elisabeth Capoens, zijnde Johan van Hamel Junior en Arnt van Hamel, het huis *de Groote Engel* kocht.

---

1) Hunne dochter Maria van Hamel, die in 1617 stierf, huwde met Willem de Vos, (zoon van Leonard en Catharina Ghijsselen). Dezer zoon Adrianus de Vos huwde Maria Anna Fierlandts.

Daniel van Hamel meergenoemd had van zijne vrouw Geertruid Kuysten deze kinderen:

a. Geertruid van Hamel, echtgenoote van Nicolaes van Royen Junior, koopman te Amsterdam.

b. Susanna van Hamel.

c. Maria van Hamel, echtgenoote van mr. Richard Terbrugge, advocaat voor den Hove van Holland.

d. Theodorus van Hamel.

e. mr. Gijsbert van Hamel.

Laatstgenoemde erfde van hem het huis *de Groote Engel*, dat deze 20 Mei 1656 (Reg. n° 410 f. 68) verkocht aan den Bosschen wijnkooper Dirk van Bree (den broeder van den in Dl. I p. 131 genoemden Bosschen glasblazer Willem van Bree.) De Regeering van den Bosch verleende hem in 1671 octrooi om voor den tijd van zestien jaren met uitsluiting van elk ander in die stad suiker te raffineeren (Stadsnotulen van 3 Juni 1671 en 31 Mei 1673 Reg. Copes); de Procureur-generaal van Brabant verzocht toen daartegen van den Raad en Leenhof van Brabant een mandament, omdat hij van oordeel was, dat alleen de Staten Generaal een zoodanig octrooi konden verleenen; van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* mede, dat hij niet kon vinden hoe deze kwestie afliep, zeker is het echter, dat de van Bree's in het huis *de Groote Engel* en later ook nog in het huis *de Kleine Engel* hebben geëxploiteerd eene suikerraffinaderij tot dat die in de eerste helft der 18e eeuw te niet ging.

Dirk van Bree was, zooals wij in Dl II p. 32 reeds zagen, gehuwd met Elisabeth van Niel, die hem schonk: Willem of Guilelmo van Bree; Rutger Ignatius, ook wel genaamd Ignatius of Ignatio 1) van Bree en Wilhelmina Elisabeth van Bree, de echtgenoote van den Bosschen wijnkooper Jacobus Minten.

---

1) Hij werd R. K. gedoopt te den Bosch 27 Juni 1659 en is aldaar in 1694, als wanneer hij daar op de Groote Markt woonde, ondertrouwd met Ceciliana Valeriana Jaegers, wonende te Antwerpen.

Genoemde Willem, ook wel genaamd Guilelmo van Bree was o. a. de vader van *a* Guillaume of Pieter Guilelmo van Bree, woonachtig te den Bosch ; *b* Johan Herman van Bree en *c* Johan Pieter van Bree, deze beiden in 1736 woonachtig te Amsterdam ; zij erfden het huis *de Groote Engel* en kochten daarbij op 21 Mei 1717 (Reg. n° 534 f. 434 v^{so}) van den curator over de onbeheerde nalatenschap van den bakker Johan Hardevelt 1) (wiens vrouw was Jemietta Laekenvelt) aan het huis *de Kleine Engel*, toen geheeten *het Wittebroodskind.* Guillaume of Pieter Guillelmo van Bree laatstgenoemd, zette in die beide huizen de suikerrafinaderij voort, welke huizen daarop naar dat bedrijf *het Suikerhuis* genaamd werden. Hij zal die zaak daarin niet lang gedreven hebben, want zoowel hij als zijne broeders Johan Herman van Bree en Johan Pieter van Bree transporteerden 13 Augustus 1732 (Reg. n° 545 f. 343 v^{so}) aan den boedel van wijlen Mevr. de Wed^{e} Mathias van Bree en hare erven, — zijnde Johanna Cornelia van Bree, huisvrouw van Jean Pierre d' Henssens, wonende te Antwerpen ; Petronella Geertrudis en Maria Jacoba Tjarck, onmondige kinderen van mr. Pieter Tjarck en diens eerste echtgenoote Cornelia van Bree, — de beide voormelde huizen, welke nu gezegd werden te zijn : „twee huizen onder één dak, genaamd *den Grooten en Kleinen Engel*, staande aan de Markt tusschen het Rood Kruis en den Appel, komende met het achterhuis uit achter de Tolbrugstraat, en gebruikt wordende tot eene suikerrafinaderij, transportanten aangekomen van hunne ouders."

De kinderen en kindskinderen van Jean Pierre d'Henssens en zijne vrouw Joanna Cornelia van Bree, zijnde : Jean Baptiste François George graaf d'Oultremont, vrijheer van Wegimont en Soumagne, voorzitter van de Ridderschap van den Lande van Luik en het Graafschap Looz en zijne vrouw Marie Jacqueline Jeanne Tjarck, dochter en eenige erfgename

---

1) Hij had den Kleinen Engel 10 Mei 1694 bij executie gekocht.

van Pieter Tjarck; Geertrudis Carolina d'Henssens, wonende te Antwerpen en hare zusters en broeder Antonia Johanna Maria d'Henssens, Mathias Franciscus Xaverius d'Henssens, Elisabeth Johanna d'Henssens, echtgenoote van Jonkheer Jean Joseph van Kessel en Joanna Maria d'Henssens, echtgenoote van Jonkheer Jean Pierre Ernest de Caters, genoemde Mathias F. X. d'Henssens bovendien als voogd over de minderjarige kinderen van zijne genoemde zuster Joanna Maria d'Henssens, verkochten 20 Juli 1773 (Reg. n° 583 f. 318) de toen onder den naam van *het Suikerhuis* bekende huizen *de Groote* en *Kleine Engel*, welke huizen alstoen omschreven werden als: 1° een huis met open plaats, achterhuis en verdere appartementen, waarin voorheen eene suikerrafinaderij gedreven werd, genaamd de *Ouae Engel* en staande aan de Groote Markt tusschen *den Kleinen Engel ex uno* en *den Vergulden appel ex alio*; 2° een huis daarnaast, eertijds genaamd *de Kleine Engel*, nu *het Wittebroodskind*, staande tusschen *den Ouden Engel, ex uno* en *het Rood Kruis. ex alio*, — aan Leonardus van de Ven, Willem Hendrik Bakker en Antony Voet, allen woonachtig te den Bosch, die daarin weder eene suikerrafinaderij begonnen. De curator over de boedels van Leonardus en Willem van de Ven verkochten daarna bij akten van 1 Maart 1790, April 1793 en 6 Aug. 1793 deze beide huizen, waarin toen gezegd werd te zijn *eene wel beklante suikerrafinaderije*, aan Godefridus van Lanschot, koopman te den Bosch, wiens weduwe en erfgename Anna Regina Maria Potters ze 6 April 1799 weder verkocht aan den aldaar wonenden bierbrouwer Hermanus Josephus Heeren, die er eene bierbrouwerij met woning van maakte, welke in 1807, toen hij ze nog bezat, geheel uitbrandde.

Aan den O. hoek van de Markt en de Marktstraat stond het huis

i. De Roodenburg.

Nos 73 en 73a.

Dit huis was met het huis *de Moriaan*, waarover later, wel het alleroudste huis der stad den Bosch. Simon Pelgromius schreef in zijnen *Oorspronck van 's Hertogenbosch* 1) dat: *het huys Roodenburg is oock* (evenals *het Princenhof teghensover de Vleeschhal*) *uyt gemeyne middelen tot vercieringhe van de nieuwe Stadt gebouwt ende is langen tijt des Stadtsgeltkamer geweest.* Cuperinus deelt er over nog mede 2): *Op dieselve tide* (± 1174) *dede die hartoghe van Brabant Henrick timmeren op die merct twee plaisante huzen, te weten Royenburch ende tcasteel op die Moriaen. In dese twee huzen woonden twee al te mechtige ende rycke jonckers of borgers, die seer groot ende geacht waren int hoff van Brabant by hartich Henrick; die eene was genaemt Jacop Coppelyn ende woonden in den Moriaen, die ander was genaemt Henrick Beckerlyn ende woonden op Royenburch, Tussen desen twee jonckers was groote minne ende vrintschap ende aten ende droncken dickwils te samen seer minnelijck ende in grooter vreuchden* 3); *mer namaels is tussen dese twee jonckers gevallen, door duvels ingegeven, alsoo groote viantscap, dat die gantse stat om haer viantscap viel in groote partyscap ende tweedracht, daer groote moorderye, rooverye ende dootslagen om quamen onder die borgers. Dese groote viantscap ende tweedracht heeft opgenomen in sijn handen hartoch Henrick mit sijn heeren van den hove ende heeft die partyen wederom vereenicht ende een accordt gemaect mit zekere condicien ende articulen ende onder alsoo werdt gedetermineert ende gesloten, dat men van dese voorsz. tweedracht ende partyscap*

---

1) Id. Jac. van Oudenhoven t. a. p. blz. 14.
2) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 30.
3) Volgens Molius Annales hadden zij zelfs over de Marktstraat eene brug tusschen elkaars huizen geslagen om zoo spoedig mogelijk bij elkander te kunnen komen.

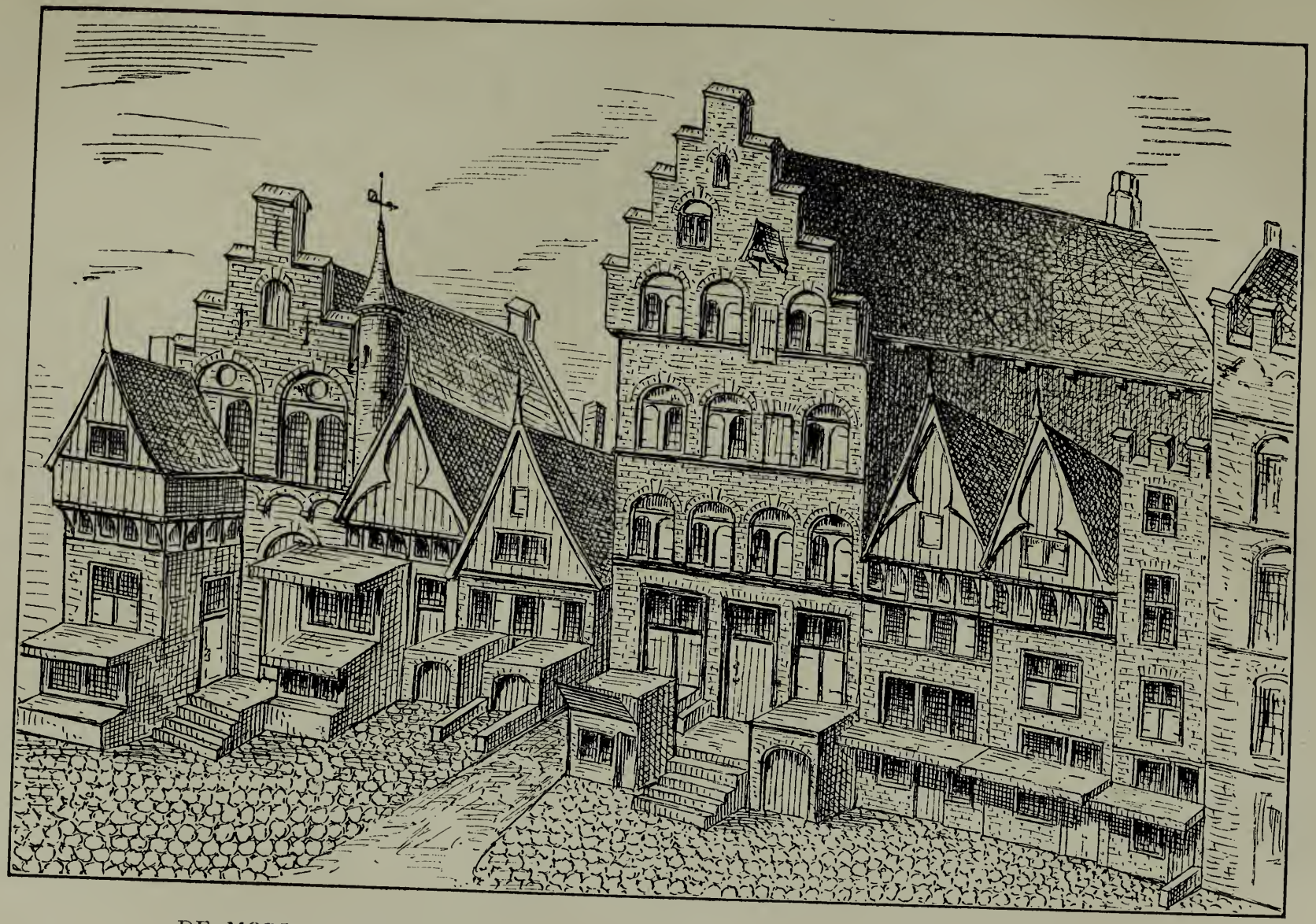

DE MORIAAN MET DE BEIDE OOSTWAARTS DAARVAN STAANDE HUIZEN; DE ROODENBURG; DE BLAUWE PLUIM; HET VARKEN; DE GULDEN APPEL EN EEN DEEL VAN DE GROOTE ENGEL IN HET BEGIN DER 16e EEUW.

Behoort bij blz. 354.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

een jaerlicxse gehoechnis houden sal opten vastelavont mit gevecht van hanen op der stadthuys 1), *dat welck tot deser tijt toe* (1565 is met eene andere hand in het handschrift van Cuperinus bijgeschreven) *noch onderhouden is tussen die Beckerling ende Coptyding.* Zooals uit de laatst aangehaalde woorden blijkt, bleven ondanks voorzegde verzoening in den Bosch tot het jaar 1566 de partijen der Beckerlingen en der Coptiten bestaan, wat ook nog blijkt uit J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 51 en uit de navolgende Schepenakte van den Bosch van 13 Juli 1560 2): „Alssoo Alaert, soon Jans Gielissoon van Mechelen, corttelingen des werelt, Godt beetert, doer sekere quetsure, by hem in zyne borste ontfangen, afflivich geworden is geweest, daerinne Anna, dochter Jans van Dillen, cremere ende wittige huysvrou des voers. Alaerts, doer praesumptie misdadich werde gehouden ende want de naeste vrienden ende maegen des afflivighens door nerstige inquisitie, by hen daerop genomen ende gedaen, nyet anders en hebben connen gemercken dan dat de voors. Alaert, thuys comende, well gedroncken, begerende van de voorgenoempder Anna, syne huysvrouwe, gelt omme te verspelen *by der partye van de Coptyten bijnnen sHertogenbossche* ende de voors. Anna, sittende omme haeren maeltijt te houden, heeft sy Anna voors. gelt den voorgen. haeren man geweygert te laten volgen, ende de voors. Allaert, opten voors. sijnder huysvrouwe vergramt wordende, willende haer fortsicheyt aen doene, de voorschreven quetsure door onversienicheyt int nedervallen ofte struyckelende ter eerden van hem selven met eenen mesken gecregen heeft gehadt ende want oock deselve vrienden nyet en connen bevijnden, dat de voors. quetsure by toedoene van der voorgen. Anna, huysvr. des voorschreven afflivigens, geschiet oft gebuert soude moègen wesen ende omme alle vorderen twist, rancune ende geschillen ter saecken voorscreven te verhueden

1) Men zie over deze hanengevechten Dr. C. R. Hermans Kronijken blz. 236, 248 en 253.

2) Reg. no. 649 f. 66.

ende oock geconsidereert de onnoesselheyts voorscreven. Soo is by tussen spreken van goede heeren ende mannen, te weetene Bartholomeeussens Loeff, scepen der stadt van 's Hertogenbossche, Meesters Goyaerts Lombaerts, raidtsman derselver stadt ende heeren Andriessens Lambertssoen van Uden, priester, by partyen ter eenre ende ter andere syden daertoe gecoren ende genomen, (eene verzoening tot stand gebracht op de daarbij gestelde voorwaarden).

Jac. van Oudenhoven t. a. p. blz. 50 deelt nog mede, dat ter beëindiging van de twist tusschen de Beckerlingen ende Coptiten 1) behalve het hanengevecht mede werd ingesteld eene broederschap van *de Swanenbroeders ter gedachtenisse van den Swanenmaeltijdt, op denwelcken de vrede tusschen dese partye ghetroffen ende den burgherlycken twist nedergheleyt was. Joh. Bapt. Grammay in Taxandria cap. 6 pag. 16 maeckt mede ghewagh van de Swanenbroers, alsoo dat het daeruyt blijckt, dat hy van dese Swanenbroederschap mede kennisse ghehadt heeft, maer en stelt daervan gheen beschryvinge, maer hy voeght daerby de Vrouwenbroers* (Ill. L. Vr. Broederschap n.l.), *daer sy gheen ghemeenschap mede ghehadt en hebben.*

Zooals uit Cuperinus t. a. p. blz. 259 blijkt, diende het huis de Roodenburg reeds in 1450 tot ontvangkantoor voor de stadsgeldmiddelen, want hij schreef aldaar: *ende dese goede mannen (n l. twee scepenen, twee raetsheeren ende vier deeckenen van verscheyden ambachten) saten op Royenborch ende begonsten omtrent Alderheyligen* (met stadsgelden te ontvangen) enz. 2). Van Heurn deelt over *de Roodenburg* in zijne *Beschrijving* voorts nog het volgende mede: *De rentmeesteren der stad zaten aldaar met derzelver bedienden om stadsmiddelen te ontfangen en stads renten en schulden te voldoen; van stadswege woonde er een kastelijn in, die boven de vrye wooning een jaarlijks loon genoot. In laatere tyden moet het*

---

1) Zie over de Coptiten Taxandria VII p. 26 en 27.
2) Cf. nog van Heurn Historie I p. 520.

door de stad verkogt zijn geweest, doch wanneer vind ik niet aangeteekend. Vaster gaat het, dat het in den jaare 1656 noch tot een komtoir door stads rentmeesteren werd gebruikt, zooals dit uit de Geschiedkundige Beschryving der stad en Meyerye op dat jaar blijkt (Van Heurn *Historie* III p. 69 en vlgd). Wanneer de stad den Bosch het huis *de Roodenburg* verkocht, als zij daarvan ooit eigenares zoude geweest zijn, is ook mij niet kunnen blijken. Volgens R. A. van Zuylen *Stadsrekeningen* I p. 55 en 62 had zij het 1500—2 in huur van Katharyn van Beerze 1) en hielden toen hare zes rentmeesters er zitting tot het ontvangen van de stadsgelden en het betalen harer schulden. De stad was dus toen al daarvan geen eigenares.

In 1508 was Dierck van Hedel, zoon van Jacob Willemszn, en een der eerste rentmeesters der stad den Bosch, eigenaar van dit huis, zooals blijkt uit R. A. van Zuylen *Stadsrekeningen* I p. 171 en was hij dit nog in 1510, daar toch blijkens W. Wakker *de Stuerghewalt* p. 6 hij toen in dat huis woonde. Hoe het uit zijne familie geraakt is, blijkt niet. Blijkens Cuperinus t. a. p. blz. 77 *lach hartich Erich* (van Brunswijk) *in 1512*, alzoo ten tijde, dat hij nog eigenaar van dit huis zal zijn geweest, *thuys op Roeyenborch.*

Genoemde Dierck van Hedel had eene dochter Catharina, echtgenoote van mr. Goijart Tengnagel en een zoon Jacob van Hedel, die huwde met Elisabeth 2), dochter van Goossen van Doerne en bij haar deze kinderen verwekte (Reg. n^{os} 213 f. 360 en 227 f. 332):

a. Goeswijn van Hedel.

b. Jan van Hedel.

c. Catharina van Hedel, die huwde met Jan Pynappel Willemszn, wien zij schonk: 1 Jacob; 2 Willem; 3 Mechteld;

---

1) Zij zal eene dochter geweest zijn van Dirck van Beerze, die als eigenaar van de Roodenburg vermeld wordt in Reg. no 170 f. 106.

2) Zij hertrouwde na zijnen dood in 1533 met Henrick van Eyndhouts Arndszn, wien zij schonk eene dochter Maria, die huwde met Henrick van Staeckenbroek. (Reg. no 227 f. 332).

4 Barbara ; 5 Johanna ; 6 Catharina en 7 Elisabeth Pynappel, welke laatste huwde met Jan Mathijszn Stooters.

d. Gielis van Hedel, die huwde met Geertruid, dochter van Everard van de Water en Beelken Kemp, die hem schonk 1): 1 Jacob ; 2 Isabella of Beelken ; 3 Mechteld ; 4 Mariken, die huwde met Jan Arndszn van der Sluys ; 5 Lijntken of Catharina van Hedel, die huwde met 1° Adriaan de Lincelle ; 2° Denys Denyssen.

e. Gijsbert van Hedel, die huwde Elisabeth Muyckens, vrouwe van Zwanenburg onder Esch 2) en bij haar verwekte eene dochter Mechteld van Hedel, die huwde met 1° Wolphart Enttenfues 3), wiens afstammelingen Endevoets genoemd zijn ;

---

1) Reg. no 213 f. 360.

2) Zij zal eene dochter geweest zijn van Petrus Muyckens Jan Arndzn en Catharina, de dochter van Willem Ghysselen Henrickszn. In 1603 kocht Jor Willem Muyckens, zoon van wijlen mr. Petrus Muyckens, een huis in den Bosch.

3) Hunne kinderen waren de volgende :

a. Borchard Endevoets, heer van Zwanenburg die in 1616 te Duisburg woonde en huwde met Catharina van Dript, welke na zijnen dood hertrouwde met Godefroy Kiespenninck. Jonker Wolphart Endevoets, echtgenoot van Maria van Boshuysen Nicolaas dochter en mr. Gualther Steinlagen (zoon van Jonker Henrick van Steynlagen), echtgenoot van Maria Endevoets, (de dochter van Borchard en Catharina van Dript), als momboiren over Jonker Godevaert Adriaan Endevoets, onmondigen zoon van Jonker Borchard en Catharina van Dript en als gemachtigden van hunne medemomboiren, die te Duisburg woonden, verkochten in 1635 aan Wolphart Endevoets, den eerstgenoemde hunner, *een hooch steenen huys, in syne grachten liggende, gemeynlijck genoempt den Swaenenborch. gestaen ende gelegen binnen der parochie van Esch*, en de daarbij behoorende landerijen, hunnen pupil aangekomen bij scheiding en verdeeling der nalatenschappen van Jor Borchard Endevoets en Catharina van Dript, welke den 21 Mei 1635 voor Schepenen van Esch gepasseerd was.

b Gijsbrecht Endevoets. Omtrent hem komt in eene Bossche Schepenakte van 22 Juni 1613 het volgende voor : Joncker Gysbert Endefous, sone Joncker Wolphart Endefous, van denselven Joncker Wolphart ende saliger Juffrouwe Mechtelt van Hedel, sijn huysvrouwe, dochter wylen Gijsberts van Hedell, sone wylen Jacobs van Hedel Dirxzn, ende te samen verwect, heeft opentlijck mits desen beleden ende bekent, dat Willem, sone wylen Willems Louiszn van Wyck, wullenlakencooper, als proprietaris der nabescreven onderpanden, aen sijns Joncker Gijsberts handen heeft affgelost ende gequeten eenen jaerlicken ende erffelicken chijns van enz., te betaelen enz. van ende uut eenen huyse ende erve, gelegen in 's Hertogenbossche in de Vuchterstraet enz., welcken chijns Henric, sone

2° Gerard Willegermans, die zich *Willegermans van Rodenborch* noemde. Van de familie van dezen laatsten man blijkt uit de Bossche schepenregisters het volgende : Willem Willegermans had had zijne vrouw Elisabeth N. deze kinderen :

a. Margaretha, die huwde met Gerard Rutgers, wien zij schonk een zoon Boudewijn, zoomede eene dochter Willelma, die in 1530 reeds weduwe was van Jan Monicx (zoon van Willem Janszn en Barbara van den Ham) en alstoen een huis, staande in de Ververstraat te den Bosch verkocht (Reg. n° 139 f. 50 v).

b. Gerard Willegermans, huwde N. N., bij wie hij verwekte:

I mr. Boudewijn Willegermans, die huwde Ermgarda, dochter van Wouter van Middegael. Hunne kinderen waren :

a. Maryken Willegermans, 1560 reeds dood, huwde met mr. Gijsbert Peymans Henrickszn, doctor in de medicijnen te den Bosch, die bij haar deze kinderen verwekte, welke in 1554 nog minderjarig waren en over wie toen o.a. voogd was Henrick van Middegael: 1 Boudewijn; 2 Ermgard ; 3 Elisabeth ;

---

wylen Jans Dachverlies, enz. 30 Dec. 1530 opgedragen heeft gehadt den voirn. Jacob, den sone wylen Dirix van Hedel.

Hetgeen vermeld staat in A. Sassen *De Protocollen der Helmondsche notarissen* no. 14 betreft waarschijnlijk dezen Gijsbert Endevoets. Hij woonde in 1616 te Duisburg.

c. Lodewijck Endevoets, die blijkbaar jong, althans vóór 1615 stierf.

d. Wolphart Endevoets; hij was in 1616 eveneens te Duisburg woonachtig en huwde Maria van Boshuysen dochter van Nicolaas en Ida, de dochter van Willem Muyckens. (Een Willem Muyckens was blijkens eene Bossche Schepenakte van 1612 gehuwd met Geertruid, dochter van Berthold Back genaamd Wijtfliet en Maria de Borchgrave ; hunne kinderen waren blijkens Bossche Schepenakten van 1643 en 1650: Berthold, die huwde met 1° Geertruid van Heerdt, dochter van Palick, drossaard van Hedel en weduwe van Jacob Suermondt; 2° Johanna N., die hem 4 kinderen schonk; 2 Tobias; 3 Catharina en 4 Elisabeth Muyckens; de drie laatstgenoemden verbonden in 1650 : een adelijck huys ende hoeve genoempt Ruydonck, gelegen te Haaren);

e Catharina Endevoets, huwde met S^r^ Diego de la Portilio, commissaris der monstering ten dienste der Aartshertogen Albert en Isabella; zij schonk hem eene dochter Anna Maria de la Portilio (die huwde met Jan van Wittenberch), alsmede zonen.

Men zie verder over de familie Endevoets Taxandria V p 141. en volgende.

4 Adriana, die huwde met Philip Daems; 5 Maria; 6 Henrick en 7 Philip Peymans.

b. Gerard Willegermans Senior, die volgt onder II.

II. Gerard Willegermans Senior, hiervoren onder I *b* vermeld, huwde 1° Petra, dochter van Philips, den zoon van Petrus Heeren Wouterszoon, van wie hij in 1540 reeds weduwnaar zonder kinderen was; 2° Catharina, dochter van Dirck de Wolff Janszn, die na genoemden van Hedel eigenaar van de *Roodenburg* was en Maryken N. Hij was pachter der belastingen in den Bosch, weshalve in 1556, hij als pachter, Wouter, zoon van Goijart van Middegael en Maryken, weduwe van Dirck de Wolff, denkelijk als zijne borgen, verklaarden zich hoofdelijk te verbinden om aan Anthonius van der Straten, rentmeester van den Bosch, ten behoeve van de Staten van Brabant te betalen de som van 3338 car. guld *ter saeck van den impost van wynen, dranck ende vereenigde beden.* Laatstgenoemde weduwe deed bij eene Schepenakte van den Bosch van 1566 (Reg n° 215 f. 64 v^{so}) afstand van haar vruchtgebruik van *de Roodenburg* ten behoeve van Rombout van Heysel Janszn als man van Catharina, dochter van haar en Dirck de Wolff voornoemd, waarna hij uit dat huis aan Andries van Haren Janszn eene grondrente verleende.

Laatstgenoemde Gerard Willegermans had van zijne tweede vrouw deze kinderen:

a. Dirixken, die huwde met Andries van Haren Janszoon.

b. Gerard, in 1561 nog onmondig, huwde, als gezegd, Elisabeth Muyckens. In 1588, tijdens dat hij de helft in *de Roodenburg* bezat, hielden de Schepenen van den Bosch in dat huis hunne vergaderingen, *overmits*, zoo staat in R. A. van Zuylen de *Stadsrekeningen* II p. 1069, *de peste soe op 't Stadthuys als rontsomme den Stadthuyse was gecomen*; het schijnt, dat *de Roodenburg* destijds verhuurd was aan de wed^{e} van mr. Henrick Lievens, want zij ontving toen van de stad de huur voor het houden van die vergaderingen.

Gerard Willegermans laatstgenoemd, toen geheeten

Gerard Willegermans van Rodenborch, kocht 9 December 1591 (Reg. n° 256 f. 59) van Roelof Noppen Janszn en Henrick de Hont het pothuis, dat voor *de Roodenburg* aan den hoek der Markt en Marktstraat stond en in de daarvan opgemaakte akte omschreven werd als: *domuncula habitationis, dicta communiter een winckel, sita in Buscoducis ad forum ante domum, dictam Rodenborch, in cono vici, quo itur versus pontem theolonii*; het was door dezen in 1586 gekocht bij eene gerechtelijke uitwinning, geschied ten gevolge van wanbetaling. In 1581 had Jan, zoon van Jan, den zoon van Arnd Janszn van der Sluys, eene grondrente verkocht (Reg. n° 238 f. 410 v^{so}), die 15 Februari 1531 uit gezegd Pothuis aan Petra, de huisvrouw van genoemden Arnd Janszn van der Sluys, ten behoeve van dezen laatste was verleend door Henrick, den zoon van Hubert Henrickszn als man van Yda, dochter van Dirck de Wolff Janszn voornoemd.

d. Boudewijn, huwde Belyken, dochter van Jan Calff van Gorcom en verwekte bij haar: 1 Mayken Willegermans, die huwde met Willem van Aelst Aertszn en 2 Bertken Willegermans, die huwde met Gerart de Raet Adriaenszn.

e. Peter.

Laatstgenoemde Gerard Willegermans stierf kinderloos vóór het jaar 1611, zijne vrouw Elisabeth Muyckens tot zijne eenige erfgename nalatende. Zij erfde dientengevolge van hem de helft van *de Roodenburg* (de andere helft werd o.a. geerfd door de sub 1 en 2 genoemde kinderen van den onder *d* genoemden Boudewijn Willegermans) en zoo geschiedde het, dat zij in 1611 tot zekerheid van de terugbetaling der gelden, die zij van Franchoys Loeff Dirckszn had opgenomen, slechts kon verbinden *de helffte van zeekere huyse, kelderen voor aen de strate ende erffe, gemeynlyck genoemt Rodenburch ende alnoch van ende op de helffte van seeckere andere huysen, den voirscreven huyse van Roodenburch annex, gestaen ende gelegen binnen der stadt 's Hertogenbossche aen de gemeyn Merckt ende in de Tolbrugstraet.*

In 1615 was zij reeds dood; hare nalatenschap werd toen voor Schepenen van den Bosch verdeeld (Reg. n° 341 f. 60) en daarbij viel ten deel aan hare dochter Catharina Endevoets weduwe van S^r^ Diego de la Portilio *drye vierde gedeelten* 1) *van eene huysinge met allen haeren toebehoorten, gemeynlick genoempt Roodenborch, staende binnen deser stadt aen de gemeyne mercte opten hoeck van de Tolbrugstrate met het drye vierde gedeelte van de twee kelders aen de voorscreven strate onder deselve huysinge gelegen, met de afterwoningen after dese huysinge, in de Tolbrugstrate gelegen, van welcke voors. huysinge met allen haeren toebehoorten voorn. 't resterende vierde gedeelte is toebehoorende der voorn. Juffrouwe Catharina Entefous als onlanx by derselver by coope ende transpoorte vercregen sijnde* 2). Dit laatste was geschied 8 October 1615 (Reg. n° 253 f. 3), als wanneer Willem Aertszn van Aelst als man van Mayken en Govart Adriaenszn de Raet als man van Bertken, dochters van wijlen Boudewijn Gerardszn Willegermans, aan Catharina Endevoets weduwe de la Portilio verkochten ¼ in *Roodenborch mette twee kelders voor aen de straet ende achtercamer achter 't voirs. huys van Roodenborch ter syde in de Tolbrugstraet*, hunne vrouwen aangekomen bij doode harer grootmoeder Catharina Wolff weduwe van Gerard Willegermans.

Van genoemde weduwe de la Portilio, die alzoo ten slotte algeheele eigenares van de Roodenburg was geworden, werd dit huis geërfd door de kinderen, die zij van haren voorzegden man had. Curator over hen werd tijdens hunne minderjarigheid de Bossche notaris Pieter de Louw. Hij schijnt hunne schulden niet te hebben kunnen betalen, want 16 April 1641 werd dat huis ten laste van hem als curator over die minderjarigen gerechtelijk uitgewonnen; kooper werd toen daarvan Jan Vercamp Henrickszn, die het daarop bij laatste slijtinge 25 September 1642 (Reg. n° 386 f. 256) weder ver-

1) Een vierde moet de erflaatster alzoo nog na 1611 verkregen hebben.
2) Reg. n° 252 f. 151.

kocht aan zijnen zoon Hendrik Vercamp. Mr. Johan Gans en Frans Blom kochten dat huis alzoo niet, zooals zij ingevolge hun contract met den Raad van State (zie blz. 225) hadden moeten doen om er eene ruiterwacht van te maken.

Hendrik Vercamp voornoemd huwde tweemaal; 1° 11 November 1665 met Cornelia van Breugel, (dochter van Albert en Eeltken van Engelen); zij stierf kinderloos 7 September 1667; 2° 15 September 1669 met Geertruy van Gellicum, (dochter van Dr. Cornelis van Gellicum en Geertruda van Engelen, de zuster van Eeltken voornoemd); deze stierf 11 Januari 1696 en schonk hem twee zonen: *a* mr Johannes Benedictus Vercamp, die huwde met Catharina van Emmerick, waardoor hij vader werd van: Maria Gertrudis Vercamp, de vrouw van mr. Antonius Josephus van der Vliert, griffier van Brugge, en van mr Andreas Ignatius Vercamp, die Maria Agnes van Kessel trouwde; *b* Cornelis Willem Vercamp, priester te den Bosch. Deze laatste erfde van zijnen vader, die 4 Juni 1679 overleed, het huis *de Roodenburg*; toen ook hij was komen te sterven, verkochten de executeurs van zijn testament, zijnde mr. Antonius van der Vliert voornoemd en Jacob Gysselen woonachtig te den Bosch, dat huis den 30 Mei 1750 (Reg. n° 570 f. 35) aan Johan van Hanswijk, koopman aldaar; het werd alstoen omschreven als: *een groot, schoon huys, voorsien met verscheyde vertrecken, met een extra groote kelder en nog een klijnder dito, genaamd Roodenburg.* Laatstgenoemde verkocht dat huis den 1 Juli 1757 (Reg. n° 576 f. 308) weder aan Wendel Kilian, die uit Bingen naar den Bosch verhuisd was en zich aldaar gevestigd had als *koopman in wijnen en gedistilleerde wateren*; hij huwde er in 1755 Lamberdina Mosmans, die hem acht kinderen schonk, van wie Jan Willem Kilian en Franz Kilian den 7 Maart 1794 *de Roodenburg* voor hun deel bekwamen. Later was dit huis het uitsluitend eigendom van den eerstgenoemde hunner, die ontvanger-particulier van het Arrondissement Eindhoven te Eindhoven was en tot vrouw had Magdalena Isabella Heynselmans. Den 27 October 1818

verkocht hij bij openbaren verkoop, gehouden ten overstaan van den Bosschen notaris Jan de Bergh, *de Roodenburg* met een daar achter in de Marktstraat staand pakhuis voor de som van fl 3985 aan Moses Levy de Hartog, van wien het ten slotte kwam aan zijne afstammelingen, zijnde de kinderen van den Bosschen advocaat Mozes Pinkhof Schlesinger; dezen verkochten het 23 December 1908 aan de gemeente den Bosch, welke den eigendom daarvan wenschte te hebben om dat huis zoo te kunnen doen verbouwen, dat het niet langer meer zoude zijn eene ontsiering van de Markt, zooals het toen ter tijde was doordien het eene woning-kazerne voor geringe ambachtslieden geworden was. Die gemeente heeft daarop 24 Februari 1910 *de Roodenburg* verkocht aan de te Bosch gevestigde firma K. C. Suyling en Zonen onder verplichting dat gebouw af te breken; deze heeft daaraan voldaan en alstoen andere huizen daarvoor in de plaats heeft gezet, waardoor de Markt werkelijk is verfraaid geworden.

Van Heurn deelde in zijne *Beschrijving* over *de Roodenburg* nog het volgende mede: *De muuren van hetzelve schynen nog geheel in weezen te zijn; het steenwerk daarvan is hegt en met zogenaamde reuzenmoppen gebouwd; het werd, om redenen my onbekent, Rodenburg genaamt.* Ik vermoed, dat het dien naam kreeg naar de hooge roode kleur der steenen van zijnen voorgevel, die echter bij de afbraak geene reuzenmoppen bleken te zijn, denkelijk ten gevolge eener vroegere verbouwing; de steenen der overige muren van dit huis, dat blijkens Molius gemetseld was van *praegrandes lapides*, waren dat wel. Bij de slooping van dit huis werd niets bijzonders gevonden, behoudens dat in een zijner zijgevels zoogenaamde metsergaten zich bevonden en dat op zijnen zolder planken te voorschijn kwamen, waarin tijdens den tachtigjarigen oorlog krijgsgevangenen hunne namen hadden gegrift; zij worden thans in den kelder van het Stadhuis van den Bosch bewaard.

HET HUIS ROODENBURG IN 1908.

Behoort bij blz. 364.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

HOOFDSTUK VIII.

De Tolbrugstraat.

Deze straat, thans geheeten de Marktstraat en de Lange Tolbrugstraat, ontleende, zooals haar naam reeds aanduidt, hare benaming aan eene daarin over eenen tak der Dieze, zijnde de eerste gerekend van de Markt, gelegene brug, waarop oudtijds tol werd geheven van de schepen, die daar onderdoor voeren. Zij strekte zich aanvankelijk, tot dat de Zuid-Willemsvaart werd gegraven, vanaf de Markt uit tot aan den Stadswal. Aan het toenmalig einde van die straat bevond zich voorheen :

a. De Bogaard van den Handboog.

Over *de Schutterye van den Handboog*, die dezen bogaard bezat en over dien bogaard zelve deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* mede, „dat zy is veel jonger van instellinge als „die van den Jongen Voetboog 1). Zij werd *de Handboog* ge„naamt, omdat (hare) Schutters oudtijds met bogen schoten, „waarvan de pees met de hand teruggetrokken en vervolgens „los gelaaten werd, waardoor men den pijl voortdreef. De tijd „haarer oprigtinge is onbekend. De schutsheer dezer Schut„terye was St. Sebastiaan. De Boomgaard deezer Schutterye „staat ten einde van de Tolbrugstraat tegens den Wal."

Deze bogaard werd den 22 Augustus 1496 door de Regeering van den Bosch aan gezegde Schutterij geschonken bij

1) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 41.

een charter, dat thans berust in de verzameling oorkonden van het Prov. Genootschap van K. en W. in Noordbrabant; zij verklaarde daarbij te schenken aan *den Hantboge scutten van die stat een lege erve oft plaetze, gelegen in deser stat after die Tolbrugge by der statmuer aen die zyde ter Orthenpoorten waert den erve, den Clooster after die Tolbrugge toebehoerende, eenen grave tusschen beyde liggende, d'een zyde ende der voirs. statmuer d'ander zyde, streckende van den hoigen dijck aldaer afterwaerts totten erve, den Clooster van Sinte Geertryen toebehoirende, oick een grave aldaer tusschen beyde liggende.* S^{r} Rogier van Broeckhoven, raadsheer en kapitein *van de Schutterije ofte Gilde van den Handboog* der stad den Bosch en de Sergeanten en Officialen van die Schutterij verleenden 10 Mei 1616 ten overstaan van Schepenen van den Bosch (Reg. n° 341 f. 386) eene grondrente uit dien bogaard, welke alstoen omschreven werd als: een huis, grond en erf, genaamd *de hantbogenscuttershof* 1), staande te den Bosch aan het einde der Lange Tolbrugstraat nabij den stadswal, tusschen dien wal en het erf van het Klooster van den den 3^{en} regel van den H. Franciscus.

Voorzegde bogaard werd in 1772 door aankoop vergroot, want op den 23 Januari van dat jaar (Reg. n° 583 f. 16 v^{so}) verkocht Cornelis Adriaan Zorreth, kapitein der Dragonders te den Bosch, als man van Clara Willemina Maria de Montfort, aan Carel Hendrik Jacob Sweerts de Landas, kapitein *der Schuttery van den Handboog*, ten behoeve van dezelve: eenen moestuin, gelegen tusschen den ingang van den bogaard der Schutterij van den Handboog *ex uno* en de straat *ex alio*, zijnde zijne vrouw aangekomen van hare ouders.

Over het gebouw, dat op dezen bogaard stond, vermeldt

---

1) Uit eene Bossche Schepenakte van 1709, waarbij veldjes verkocht werden, gelegen nabij het Kruitmagazijn (het laboratorium) te den Bosch, kan men nog beter zien, waar deze bogaard gelegen was, want daarin staat toch vermeld, dat die veldjes gelegen waren tusschen *het erve, toekomende de Schutterye alhier, genaamd den Handboog, ex uno* en de gracht van het Kruitmagazijn, *ex alio.*

van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende: „Het schijnd „in den jaare 1594 gebouwd te zijn 1), omdat de ankers in „den voorgevel van (hetzelve) dit jaartal uitbrengen. In dien „gevel is een groote steen gemetseld, waarop het wapenschild „der Schutterye en vier kleineren uitgehouwen zijn; de laat- „sten schynen die der Officieren te wezen, welke tyde der „stichting van het gebouw in dienst waren. Op het toppunt der „gevelmuur staat het beeld van Sebastiaan, aan een geknoo- „ten boom gebonden, met eenige pylen door het lichaam. „Langs den Wal is een zwaare muur, welke, volgens de stee- „nen daarin gemetseld, in het jaar 1676 schijnd gebouwd te „zijn. Van den Wal kan men langs verscheide trappen van „blaauwen steen in den Boomgaard komen. Voor aan de Tol- „brugstraat is een poort, waardoor dese Schutterye, wanneer „die in de wapenen verschijnd, heentrekt; door dezelve komt „men op een ruime plaats en vervolgens in den boomgaard, „die met eenige boomen beplant is. In een der bovenkamers „van het gebouw hangt een oude yzere kroon met verscheide „blakere, waarop kaarsen gezet kunnen worden; onder aan „die kroon is een hartshoorn van een buitengewoone groote „en met veele takken vastgemaakt; men verhaald, dat dit een „hoofdsieraad van een hart zoude zijn, welke voormaals in „dien boomgaard gekomen en daarin gevangen zoude zijn; „agter die hoornen, ter plaatse van de hersenpan, staat de „afbeelding van een vrouwe met een kind, dan wat die be- „teekenen is my onbekend. Op een der andere kamers is een „schilderye, waarop verbeeld is Sebastiaan aan een boom ge- „bonden, die door eenige krijgslieden met pylen word door- „schooten; dit stuk is tamelijk wel uitgevoerd; de naam des schil- „ders is my, naar onderzoek daarop, niet gevonden. Boven de „schoorsteen van dit vertrek hangt een oud stuk, hetgeen my „voorkomt tot een autaarstuk gediend te hebben; in het mid-

1) In de oude Bossche Kronijk, die alleen in M. S. bestaat, wordt vermeld, dat dit gebouw in 1543 gesticht is. Wellicht was dat een ouder gebouw dan het door van Heurn beschrevene.

„delste gedeelte van hetzelve is Sebastiaanus, in een oude „kleedye in het harnas te paard verbeeld, die een koning met „de schepter in de hand overrijd; ter wederzyde op het bin- „nenste der deuren 1) staan zeer oude schrijfletteren op papier, „hetwelk daarop geplakt is en waarvan verscheide stukken „weggeraakt zijn; zover ik er ietwes van heb kunnen opmaa- „ken, is dit een ordonnantie voor deze schutterye geweest, die „tot viering van den dag van den Schutsheer gediend hebben; „op de linkerdeur van dit stuk, van buiten, staat het wapen- „schild deser Schutterye en op die ter regte het beeld van „Sebastianus aan een boom gebonden, met pylen door deszelfs „borst; tot welken autaar deeze schilderye gediend hebbe, kan „ik niet melden. In de bovenste voorkamer zijn zes ouwerwetse „swaarden, verscheide pylkookers en eenig handboogen, welken „by het optrekken der Schutterye gebruikt worden, alsmede „twee groote schilden van schildpadden, waarop Sebastianus „te paard afgebeeeld is; deeze strekken mede ten voorgemelde „gebruike. Van buiten tegen den bovenmuur der Schutterye „naar de zyde van de wal, staat uitgehouwen een beeld van „Sebastianus, dat gewapend te paard zit en een koning, met „een schepter in de hand, overrijd; hetzelve is levensgroot en „met een houte kas omvat, voor welke twee deuren zijn, welke „op zekere tyden worden opengezet."

Nog deelde van Heurn t. a. p. mede, „dat het wapen- schild deezer Schutterye bestaat uit een rood veld, op welk een goud kruis is en in welkers vier hoeken vier goude kruis- sen zijn; hoe en op wat tijd de Schutterye dit wapenschild bekomen heeft, is my onbekend". Jhr. mr. J. B. Verheyen deelde in zijne Bijdrage tot de geschiedenis der voormalige schut- terijen van den Bosch p. 8 nog mede, dat deze Schutterij het navolgend vaandel voerde: St. Sebastiaan te paard en wijders in het verschiet St. Sebastiaan aan een boom vastgemaakt wordende door handboogschutters doorschoten; daaronder in

---

1) Hieruit blijkt, dat dit schilderstuk een triptiek was.

een guirlande de spreuk: *Deo duce, ferro comite* en verder in de hoeken de wapens van Bourgondië, Brabant, 's Hertogenbosch en het wapen der schutterij, zijnde een Jeruzalemsch kruis met vier dergelijke kruisen in de hoeken.

In de Officierskamer van dit gebouw werd op Driekoningendag 1764 opgericht de Societeit, welke eerst genaamd was: *door eendragt en opregte vriendschap zaam verbonden* en later *de Harmonie* 1). Zij vergaderde er des avonds op iederen Zon- en Maandag, totdat zij in 1792 werd overgebracht naar een gebouw op den Westwal.

Jacob Kien schonk in het jaar 1785 aan de vier Schutterijen van den Bosch, waartoe ook de hierbedoelde behoorde, eene glazen bokaal. Hij, die ze sneed, was verplicht iets in een daartoe aangelegd album te schrijven. Wat dientengevolge daarin geschreven werd, staat vermeld in het Wetenschappelijk Tijdschrift N.-Brabant 1853 p. 50 en vlgd.

Den 5 November 1787 werd door de muitende soldaten van het Bossche garnizoen in het gebouw van den bogaard, waarvan hier de rede is, verschrikkelijk huis gehouden, zooals men zien kan in Dr. C. R. Hermans *Geschiedk. Mengelwerk* II p. 154. Dit zal wel geschied zijn, omdat de vier Schutterijen van den Bosch, met patriotische bedoelingen bezield, in den zomer van dat jaar tot aan den 17^{en} September d. a. v. in den moestuin der Handboogschutterij gezamenlijk hare oefeningen hadden gehouden 2). In elk geval werd om die reden eveneens de Handboogschutterij op 9 November van laatstgezegd jaar van wege de Regeering des Rijks ontbonden. Ook zij bleef daarna nog eenigen tijd als een privaat zedelijk lichaam bestaan, doch lang duurde dit niet. Haar bogaard, of zooals die in de daarvan opgemaakte akte heet: *de Handboogsboogaard* werd reeds 8 September 1804 by executie, geschied ten haren laste, verkocht en wel aan Reinier Otto

1) Men zie over deze Societeit Dl. I blz. 220 en vlgd. en Taxandria XIX p. 241 en vlgd.

2) Dr. C. R. Hermans Geschiedk. Mengelwerk II p. 173.

Schrassert als gehuwd met Cornelia Catharina van der Voort. Die bogaard werd toen aldus omschreven : „eene hegte, sterke en „weldoortimmerde huizinge en erve, bestaande in groote be- „nedenkamer, kelderkamer, keuken, kamertje en keukentje, „gaanderije, tuinmanswoning, privaat, binnen- en buitenpompen, „boven groote voor- en agterkamer, kleine kamer, drie zolders „en kelder; de laan voor de huizinge met de lindeboomen, „heggen, poort en hekken; de kolf- en beugelbaan; de twee „steene en zes houte prieelen met de daarin zijnde vaste tafels „en banken; den hof of plein agter voors. huizinge met de „twee uitgangen aldaar; de twee stallen, gemetselde buistel- „kuip en kelder of hok onder de trap; een schoonen en vrucht- „baren tuin- of moeshof, genaamt *de Kloosterhof*, geleegen „tusschen de Tolbrugstraat en de laan hierbovengenoemd, aan „'t eene einde de Nieuwstraat, aan 't ander einde den hof of „plein hiervoor gemeld; een schoone en vrugtbaren tuin- of „moeshof, genaamd *de Verlooren kost*, met de laagte van dien, „geleegen aan 't een einde aan de laan, hiervoor gemeld, aan „'t ander eind de gragt of halven sloot van 's Lands magazijn, „aan d'eene zijde de Nieuwstraat, aan d'andere zijde het Dijkje, „lopende van het steene prieel hiervoor gemeld tot voors. „Magazijn, met eenen gemetselde put, gemeen met 't volgende „perceel; een schoone en vrugtbaren tuin- of moeshof, zijnde „*den Hof* aan de hoogte, geleegen *ex uno* aan de muur langs „de stadswallen, *ex alio* aan den weg of dijkje met de put „langs het vorig perceel, aan 't een eind de muur agter het „plein hiervoor genoemd, aan 't ander eind de halve sloot bij „voorschr. Magazijn; een ledige erf, geleegen ten einde de „Lange Tolbrugstraat over de agterpoort van den geweeze „handboogsbogaard tusschen de stadswallen *ex uno* en een „voetpad, strekkende van voorschr. straat tot den berg van „Caster(en)smoolen *ex alio*.

Zooals men uit deze omschrijving heeft kunnen zien, besloegen de bezittingen van de Schutterij van den Handboog eene groote uitgestrektheid; thans zijn zij in verschillende

perceelen verdeeld en zijn de daarop gestaan hebbende gebouwen reeds sedert lang gesloopt, zoodat er op hare vroegere erven geen spoor meer van die schutterij valt waar te nemen.

Kort na laatstbedoelden verkoop zal ook wel gezegde schutterij opgehouden hebben te bestaan.

Ging men van dezen bogaard door de Tolbrugstraat naar de Markt terug, dan kreeg men oudtijds nabij het tegenwoordig kanaal de Zuid-Willemsvaart aan zijne rechterhand:

b. Het Klooster achter de Tolbrug.

De geschiedenis van dit voormalig klooster, ook wel *het Convent van den derden regel van St. Franciscus* of *de St. Elisabeths bloemenkamp* genaamd, vindt men uitvoerig vermeld bij Schutjens t. a. p. IV p. 485.

Johan baron van Leefdael, heer van Deurne, verkocht 27 October 1707 (Reg. n° 527 f. 22) als raad en rentmeester-generaal van de Episcopale en andere geestelijke goederen, dit klooster met de daarbij behoorende gronden, met uitzondering van eene beemd en eenen moestuin, die, zooals wij op blz. 222 reeds zagen, al in 1641 verkocht waren, in acht verschillende koopen aan onderscheidene particulieren; deze koopen waren:

a de eerste koop: de stalling in de Korte Tolbrugstraat, grenzende aan het water Westwaarts, de Lange Tolbrugstraat Oostwaarts, het huis der Wed^e^ van der Horst Zuidwaarts en de koopen 2 en 3 Noordwaarts;

b de tweede koop: een deel van de kerk met eenige oude gebouwen en een tuintje, alles gelegen tusschen gezegden stal en eenen gang of galerij, waardoor men van de Korte Tolbrugstraat in die kerk kwam:

c de derde koop: het overig deel van gezegde kerk met een oud gebouw langs de voormalige Dieze en een stuk tuin, ook gelegen tusschen meergezegden stal Zuidwaarts en gezegden gang of galerij Noordwaarts;

d de vierde koop: een oud gebouw over gemelde voormalige Dieze met een stuk van eenen grooten tuin, alles gelegen aan de Zuidzijde van den dikwerf gezegden gang of galerij;

e de vijde koop: eene oude woning met een gedeelte galerij en een stuk erf, ook gelegen aan de Zuidzijde van den gang of galerij;

f de zesde koop: een gedeelte eener stalling met een stuk erf, gelegen langs de Tolbrugstraat tusschen den vijfden en den zevenden koop;

g. de zevende koop: het ander gedeelte van die stalling met een stuk erf, gelegen langs de Tolbrugstraat tusschen den zesden en achtsten koop;

h de achtste koop: een moestuin.

Na dezen verkoop werden de langs de Lange Tolbrugstraat gestaan hebbende kloostergebouwen tot huisjes of woninkjes verbouwd.

Theodorus Eymberts, koopman te Bergen op Zoom en Anna Gondelaa Eymberts, huisvrouw van Johan Baptist Lurachi, in hunne hoedanigheid van voogden over de onmondige kinderen van Daniel van Veen en diens huisvrouw Maria Catharina Eymberts, verkochten 2 Juni 1731 (Reg. n° 545 f. 108) den door genoemden van Veen in 1707 gekochten tweeden koop, welke nu was: eene kerk, zoomede zes huisjes en één hoveniershuizing, een klooster geweest zijnde, met eenen tuin van voren en eenen tuin daarachter in de Korte Tolbrugstraat, ook tot dat klooster behoord hebbende, aan Daniel Mobachius Quaat, Michiel Samuel Rosendael en Hendrik Draak; van deze lieden kwamen die goederen ten slotte aan genoemden Michiel Samuel Rosendael, koopman te den Bosch en Cornelis Harel te Rotterdam; zij werden toen gezegd te zijn: „eene kerk met zes afzonderlijke huisjes en nog eene afzonderlijke hoveniershuizing en woning, vroeger een klooster geweest zijnde, met eenen tuin van voren en nog eenen tuin daarachteraan sluitende, staande en gelegen in de Korte Tolbrugstraat

en begrensd door O. de gemeene straat, W. de Dieze, Z. het ander gedeelte van gezegd klooster en N. den gemeenen ingang of galerij. Laatstgenoemde koopers werden ook eigenaars van voorbedoeld ander gedeelte van het klooster met den tuin aan de Tolbrugstraat, staande en gelegen tusschen hetgeen, als laatstgezegd, een klooster geweest was, *ex uno* en het erf van de erfgenamen der Wed^e^ van der Horst *ex alio*, strekkende voor van de Korte Tolbrugstraat tot achteraan tegen het water of eene sloot; zij verkochten die eigendommen 13 Januari 1744 (Reg. n° 563 f. 202 v^so^) aan de stad den Bosch, die daarop in datzelfde jaar eenige van de op die eigendommen staande gebouwen deed afbreken en op een deel van hunne erven en daarbij behoorende gronden drie blokken barakken of wel eene kazerne heeft doen bouwen tot kazerneering van 1134 man infanterie; zij heette later de Tolbrugkazerne. De andere kazernes, welke die stad in dat jaar of in het daaraan voorafgaand jaar deed bouwen, waren, zooals wij reeds zagen, de St. Jacobskazerne voor 960 man infanterie; de Mortelkazerne voor 840 man cavalerie en de Berewoutkazerne voor 384 man artillerie. Het leggen van garnizoen in de Lange Tolbrugstraat was de aanleiding, dat in die straat, hoewel zij tot dusverre nooit eene voorname doch wel eene fatsoenlijke straat was geweest, gevestigd werden verscheidene verdachte danshuizen en bordeelen, welke laatsten een eeuw geleden in den Bosch *kabinetten van liefde* werden genaamd.

Van hetgeen de stad den Bosch voor den bouw der Tolbrugkazerne, zooals gezegd, had aangekocht, was daarvoor een stuk niet noodig; zij bestemde dat stuk daarom tot eene hovenierswoning met moestuin. Den 27 April 1758 (Reg. n° 573 f. 135 v^so^) verkocht zij dien tuin, welke alstoen omschreven werd als: „een moestuin, gelegen in de Tolbrugstraat ter plaatse waar het Klooster achter Tolbrug had gestaan, hebbende zijnen ingang naast den aschbak der Barakken en strekkende van den hoogen muur dier barakken tot aan de houten heining van den tuin van Rudolph van Rijn en zijnde

voorts begrensd door den tuin van na te noemen koopster Tolbrugstraatwaarts *ex uno* en den tuin van Anthony van Hanswijk *ex alio*"; koopster werd toen daarvan Petronella de Zeeuw, weduwe van Anthony Suyskens, koopvrouw te den Bosch. Van haar werd die tuin geërfd door haren zoon Anthony Mathias Suyskens, zilversmid te den Bosch, welke dien vergrootte door van eenen zekeren Petrus Schippers er een stuk bij te koopen; hij vermaakte dien aldus vergrootten moestuin aan zijne vrouw Isabella Helena Josephina van Balen, die na zijnen dood hertrouwde met Lambertus Gerardus Antonius Schenck van Nydeggen 1); staande dit tweede huwelijk verkocht zij 16 Januari 1786 (Reg. n° 602 f. 70 v^{so}) een deel van dien tuin aan Dirk van Roothuysen, koopman te den Bosch en het ander deel, ten behoeve van het Rijk, aan Nicolaas Cornelis Tieboel 2), luitenant-kolonel-ingenieur en directeur van het Departement de Nedermaas en Waal; laatstbedoeld deel werd toen aldus omschreven: „het klooster, genaamd *de Koepoort*, staande in de Tolbrugstraat en bestaande alsnu: in vijf woningen met zolder onder één dak en den grond van een afgebrand pakhuis, alsmede in eenen moestuin, gelegen vanaf gezegd klooster tot aan den publieken weg onder de Boomkens (de Hooge Nieuwstraat n.l.). Volgens van Heurn *Beschrijving* was dit zoogenaamd klooster, dat toen, als gezegd, *de Koepoort* werd genaamd, het eenige gedeelte van het Klooster achter de Tolbrug, dat tot dusverre nog was blijven staan; het werd in het jaar 1786 door het Rijk afgebroken, waarna door hetzelve op het erf daarvan zoomede

---

1) Toen deze man was overleden hertrouwde zij andermaal en wel met den gepensionneerd luitenant-kolonel Johannes Zeebis, die na haren dood in 1806 te den Bosch hertrouwde met Dorothea Allegonda van Hellenberg, weduwe van Jean Paul Vincent.

2) Hij kocht 14 Februari 1778 van Barthelemi Lassere, chirurgijn-majoor, een huis in de Kerkstraat te den Bosch, dat een uitgang in de Korte Putstraat had en naast het huis *de Drie papagaaien* stond; den 22 Juni 1791, toen hij commandant van het fort Crévecoeur was, verkocht hij dat huis weder en wel aan Johan Versfelt, auditeur-militair en notaris te den Bosch; het was toen genummerd E n° 100.

op het overig terrein, dat het Rijk als voormeld, had aangekocht, gebouwd werd 's Landsmagazijn, dat thans nog bestaat.

De Tolbrugkazerne is eenige jaren geleden als zoodanig afgekeurd geworden en daarop door de gemeente den Bosch verkocht aan nu wijlen Maurits van den Bergh, schoenfabrikant aldaar; zij behoort thans aan de naamlooze vennootschap *van den Bergh's schoenfabriek.*

Een eind verder in de richting van de Markt naast het huis aan den hoek van de Lange Tolbrugstraat en de Suikerstraat, alzoo in deze laatste straat, stond

c. Het huis van mr. Hendricus Agyleus.

Dit huis behoorde eens aan Henrick van Amstel 1), den zoon van Jan, die een bastaard was van Gerard van Amstel; deze laatste was naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van het gehucht Amstel onder Oss, daar toch in eene Bossche Schepenakte van 1502 (Reg. n° 96 f. 358) vermeld wordt, dat Gerard 2) van Amstel Dirckszn verkocht had zijne goederen, die gelegen waren te Oss *op Amstel* 3).

Genoemde Henrick van Amstel had van zijne vrouw Egidia N. de navolgende kinderen:

a Petra van Amstel;

b Margaretha van Amstel, huwde met Jan Janszn Raess.

c Jenneken van Amstel, huisvrouw van Anthonis, zoon van Henrick Loenijszoon;

---

1) Reg. n° 97 f. 170.

2) De vrouw van dezen Gerard van Amstel was Geertruid, de dochter van Engbert die Volter Willemszn, welke hem eene dochter Ermgardis schonk, die in 1537 de helft in een huis in de Peperstraat te den Bosch bezat.

3) Jan en Henrick, zonen van Jan Janszn van Amstel, waren in 1450 gerechtigd in de hoeve op Amstel (Schepenakte van den Bosch van dat jaar.)

d Oda van Amstel 1);

e Mechteld van Amstel;

f Zoete van Amstel, huisvrouw van Godefridus van Uden Petruszn; hunne kinderen waren Henrick en Willelma van Uden.

Henrick van Amstel en na zijn overlijden, zijne kinderen, werden achtereenvolgens eigenaars van het hierbedoeld huis, zooals zulks volgender wijze in eene Bossche Schepenakte van 1 Juni 1527 (Reg. n° 131 f. 145 v^{so}) staat vermeld: Vermits Gijsbert, zoon van mr. Maarten van Rode en Gerard van Vladeracken als man van Elisabeth, de dochter van genoemden mr. Maarten van Rode, hadden verkocht: — een huis met erf, plaats met achterhuis en plaats, staande in de straat, genaamd *die Tolbrugge*, tusschen het erf van Willem Arndszn Roelofs en meer anderen *ex uno* en den hoek eener straat, staande bij de Dieze, *ex alio*, strekkende van de straat achterwaarts tot aan de Dieze, met de helft van een daarachter staand *Spiker* (granarium) — aan Henrick Janszn van Amstel; vermits *domicella* Elisabeth weduwe van Goijart die Lu een huis met erf, staande in de straat, genaamd *die Tolbrugge*, tusschen het erf van mr. Martinus van Rode *ex uno* en dat van Everard Herbertszn des spelmekers *ex alio*, verkocht had aan genoemden Willem Arndszn Roelofs, behoudens het recht van mr. Maarten van Rode op eene in dat huis *supra penu* gelegene *camera inferior* vlak naast de *camera inferior* van dien van Rode, en vermits daarna Gijsbert, zoon van Mr. Maarten van Rode en Gerard van Vladeracken als man van Elisabeth van Rode eerstbedoelde *camera inferior* verkocht hadden aan genoemden Henrick Janszn van Amstel, zoo hebben Petra en Margaretha, dochters van dezen laatste en Anthonis, zoon van Henrick Loenijszn, als man van Johanna, de dochter van dien-

---

1) Over haar waren in 1521 voogden Amelis van Amstel Willem Henrikszn en Loeff Janszn van Schutwyck (Reg. n° 119 f. 211).

Genoemde Amelis van Amstel was de zoon van Jan, den zoon van Henrick van Amstel.

zelfden van Amstel, zoo voor zich alsmede voor Oda, de onmondige dochter van dezen en voor Zoete, de dochter van dienzelfde, *pronunc in lecto egritudinis decumbente, relictaeque quondam Godefridi de Uden*, zoomede voor Henrick en Willelma, onmondige kinderen van laatstgenoemde echtelieden, verkocht: *a.* gezegd huis, erf, plaats met achterhuis en plaats, staande in de straat, genaamd *die Tolbrugge* tusschen het erf van Willem Arndszn Roelofs en meer anderen *ex uno* en den hoek van die straat bij de Dieze *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, alsmede gezegden *Spiker*, wezende dit alles nu: huis, erf, ledige plaats, afhangsel *oft loeyve* 1) en bijbehoorende plaats, staande en gelegen achter de Tolbrug over de eerste brug aan den hoek der straat aldaar; *b* een daarachter staand huis met twee kamers of huisjes en twee daarachter staande stallen en *c* een groot ledig erf, zich aldaar uitstrekkende tot aan een anderen tak der Dieze, — zijnde al het voorgaande door genoemden Henrick van Amstel en zijne vrouw Egidia met den dood ontruimd, — aan Hector de Bever, bastaardzoon van Roelof de Bever 2), die het 5 Juni 1528 weder verkocht aan genoemden Anthonis, zoon van Henrick Loenijszn.

Deze laatste kooper, die in 1524 poorter van den Bosch was geworden, was volgens Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p. XX een Italiaan; volgens anderen zou hij daar in het stadje Agylla, thans Cervetere geheeten, geboren zijn, en zou het daarom zijn, dat zijn zoon Hendricus zich Agyleus noemde. Van zijn ambacht was hij slachter, zooals blijkt uit Reg. n° 171 f. 141 v^{so}, alsook uit eene Bossche Schepenakte van 3 Maart 1539 (Reg. n° 157 f. 130), waarbij hij van Elisabeth, dochter

---

1) Anthonis, zoon van Henrick Loenijszn, verkocht die in 1527 (Reg. no 133 f. 284), als wanneer die gezegd werd te zijn: domus cum suo fundo, dicta *een leyve*, staande Achter de Tolbrug tusschen het overig erf van hem van weerszijden en zich uitstrekkende vanaf gezegde straat tot aan zijn erf, aan Arnold van den Yser Danielszn.

2) Roelof de Bever had ook een echten zoon Hector de Bever, zoodat de noot 3 in Dl. II p. 67 niet juist is.

van Arnold Arndszn en Marta, de dochter van Arnold van Uden Lambertszn en Petra, de dochter van Willem van Strathen, c. s. kocht: *tres stallos, dictos vleesbancken, olim ad Willelmum de Strathen, dehunc ad Arnoldum de Uden et pronunc ad ipsos spectantes, sitos in macello, dicto vleeshuys, opidi de Buscoducis.* In het volgend jaar kocht hij van de kinderen van Jacob van Bladel ook nog twee loten in dat Vleeschhuis (Reg. n° 157 f. 295 v^{so}). Behalve voormelde huizen kocht hij nog een huis, staande bij de voormalige kapel te Hintham, uit welk laatste huis hij in 1559 eene grondrente verleende (Reg. n° 203 f. 42), waarna hij dat huis in 1560 verkocht (Reg. n° 203 f. 235). Van hetgeen hij, als voorzegd in 1528 gekocht had, verkocht hij in 1540, tijdens dat hij weduwnaar was van Jenneken van Amstel voornoemd:

a. huys, erve ende ledige plaetsken, gemeenlijk genoemd *In den hoern,* staande *After die Tolbrugghe* tusschen het erf aan Mechteld Weygerganx, een gangetje tusschen beiden liggende, *ex uno* en de woning van hem, verkooper, *ex alio,* — aan *W*outer, zoon van Leonard Corneliszn.

b. eene ledige plaats, gelegen ter plaatse, genaamd *After die Tolbrug,* naast de woning en het erf van hem, verkooper, tusschen dat huis en erf *ex uno* en de gemeene straat *ex alio,* strekkende vanaf de Tolbrugstraat tot aan een ander erf van hem, verkooper, een houten gelint tusschen beide liggende, aan Jan, zoon van wijlen Jan van Susteren, die ze onmiddellijk daarop weder verkocht aan den schrijnwerker Peter Aerdszn. (Reg. n° 158 f. 134 en 160).

en in 1546:

c. huis, erf en ledig plaatske, staande Achter de Tolbrug tusschen zijn overig huis en erf *ex uno* en het erf van Willem van Breugel *ex alio,* zich uitstrekkende vanaf de gemeene straat tot aan zijn erf en muur, met het recht om gebruik te maken van eenen gang, loopende achter gezegd huis en erf naar de Dieze en een daarboven staand privaat, — aan den schrijnwerker Peter, zoon van Aerd Emontszn (Reg. n° 202 f. 388).

Na doode zijner genoemde vrouw, die zijne eerste echtgenoote was, hertrouwde Anthonis, de zoon van Henrick Loenyszn voornoemd, met Yda Strick Henricksdr., aan wie hij in 1559 volmacht gaf om zijne renten, cijnsen en pachten in te vorderen (Reg. n° 202 f. 388); daaruit valt af te leiden, dat hij toen niet in den Bosch verbleef. Het blijkt niet, dat hij van deze vrouw kinderen had; van zijne eerste vrouw had hij wel een kind, zijnde mr. Hendricus, die zich, als voorzegd, Agyleus noemde en in 1567 tot de Hervormden van den Bosch behoorde, alwaar hij toen ook een der groote aanhangers van van Bombergen was 1). Hij erfde van zijnen vader wat deze niet had verkocht van de goederen, die deze, als voorzegd, in 1528 had gekocht, zijnde het hoekhuis, staande aan den hoek der Lange Tolbrugstraat en de Suikerstraat; het diende hem tot wooning en was toen genaamd *de Groote hoorn;* in 1567 werd er van verklaard, dat het was *een goet huys* (Prosp. Cuyper t. a. p. blz. 295); er behoorden toen nog bij drie kamers of huisjes, welke er achter stonden. Mr. Hendricus Agyleus, die voorzag, dat als de Hervormingsgezinde partij in den Bosch het onderspit zoude delven, al de goederen, die hij aldaar bezat, geconfisqueerd zouden worden, verkocht daarom in 1567 (Reg. n° 215 f. 233) zoo *in den naem van hem selven alsmede als wittich man ende mombare van Gertruyden sijnre huysvrouw*, aan mr. Cornelis Helzemans ten behoeve van Zeger Claeszn, *ossenweyder*, in schijn al de onroerende goederen van hem en zijne vrouw, waar ook gelegen. Dit maakte, dat toen hij in 1567 met van Bombergen den Bosch had verlaten, de hoogschout van Brecht te zijnen woonhuize slechts inboedel kon in beslag nemen, die bij executie niet meer opbracht dan 11 l. 8 st. 3 d. gr. 2) Zijn schijnverkoop mocht hem echter niet baten, want blijkens de Archives de Belgique *Chambre des Comptes* n° 18, 338 (*confiscations*) werd zijn onroerend goed verbeurd verklaard, dat toen aldus

1) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 284 en 512.
2) Prosp Cuypers t. a. p. blz. 557.

omschreven werd: *van weghen mr. Henrick Agileus, gebannen, een huys den Hooren, staende Achter die Tolbrugge metter eender zyde opten hoeck ter Merckwaert ende tander zyde neffens d'erffenisse Peeter Aerts, screynwerker, streckende van der gemeynder straeten ter Dieze toe, welck voirs. huys gehuurt heeft Peter van Antwerpen, ossenweyer.* Dat daarin onder *het huys den Hooren* ook te verstaan waren de daarachter langs de Lange Tolbrugstraat staande huisjes, blijkt uit de navolgende specificatie van de verpachting van 1573 van te den Bosch staande geconfisceerde huizen en kamers (huisjes) (Archives de Belgique Chambre des Comptes):

In den iersten thuys van mr. Henrick Agileus, gestaen in de Tolbrugstraete, genoempt den Gulden (lees: Grooten) *Hooren.*

(Hierop volgt: *thuys van mr. Henrick Agileus* (in de Choorstraat), *welck zijn Exc.* (Alva) *belooft heeft te gheven den Pastoor van St. Janskercke)* 1).

Die camer van mr. Agileus, wesende die voerste camer, staende Achter de Gulden Hoorn (later genaamd de kleine Hoorn).

Die tweede camer van de voorn. Agileus.

Noch een camer, wesende de derde en leste camer.

De confiscatie van deze goederen werd tengevolge van de Pacificatie van Gent opgeheven. Daarop heeft den 18 Januari 1595 (Reg. n° 258 f. 65) Daniel, zoon van mr. Hendricus Agyleus, zoo voor zich als namens zijne broeders en zusters één der voorzegde kamers of huisjes verkocht aan Cornelis Jacobszn van Hees, waarna dezelfde den 11 Februari 1595 (Reg. n° 233 f. 147) van het huis *de Groote Hoorn* verkocht: huis, erf en plaats, genaamd *de cleynen hooren*, staande Achter de Tolbrug en achter het huis *den grooten hooren* tusschen het huis *den grooten hoorn ex uno* en het huis van Cornelis Jacobszn (van Hees) *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende van af de openbare straat tot aan den tuin of het erf 2), be-

1) Men zie hierover Dl II p. 564 en vlgd.

2) Dit erf werd in 1639 (Reg. no 421 f. 318) gezegd te zijn: »de bleykerye off erve der erfgenaemen Rogiers van Broeckhoven.

hoorende tot *den grooten hooren*, — aan Antonius, zoon van Paulus de Ruyter. Nadat deze laatste verkoop geschied was, verklaarde Goyart van Vlierden, raad van den Bosch en zoon van Goyard Danielszn, dat de overige kinderen van mr. Hendricus Agyleus en diens eerste echtgenoote Geertruid van Vlierden, zijnde zijne oomzeggers, dien verkoop, als zij meerderjarig zouden geworden zijn, zouden goedkeuren. Het huis *de Groote Hoorn* met de beide andere kamers of huisjes werd 4 Juli 1595 door de Kerkfabriek van St. Jan Ev. te den Bosch, die het 14 Maart 1591 bij gerechtelijke uitwinning verkregen had, overgedragen aan mr. Goijart van Vlierden, priester en kanonik dier kerk, ten behoeve van diens voornoemden vader Goijart van Vlierden, raad van den Bosch, waarop deze den 19 Augustus daaraanvolgende die huizen verkocht aan Rogier van Broeckhoven Peterszn; zij werden daarbij omschreven als: duae domus anteriores, quarum una *den Hooren* nuncupatur, areae et vacua hereditas, ipsis lateraliter adjacentes, sitae in Buscoducis retro pontem theolonii, ultra priorem pontem, supra conum cujusdam vici inter eundem vicum *ex uno* latere et inter hereditatem Pauli, filii quondam Lamberti Cloot et Petri, filii Petri Goijartszn, *ex alio*, tendentes a communi platea, dicta die Tolbrugstraet, retrorsum ad hereditatem Anthony die Ruyter Pauwelssoen et ad quondam ortum, immediate subsequentem; item dictum ortum ac domum posterioren, retro predictas domus jacentes inter unam domum praedictarum duarum domuum, hereditatem Majoris Hospitalis et plurium aliorum versus secundam pontem ibidem *ex uno* et inter quondam viculum et duas cameras infrascriptas et ortum, ipsis retro jacentes *ex alio*, tendentes a communi aqua ibidem fluentem ad hereditatem domus Anthonij die Ruyter Pauwelssoen; item dictas duas cameras sub uno tecto cum suis ortis, sitas ibidem in viculo praedicto inter hereditatem Cornelii Jacobszoon de Hees, textorem lineorum, *ex uno* et inter praedictam domum posteriorem, *ex alio*, tendentes a praedicto viculo retrorsum ad communem aquam ibidem retro

currentem. Onmiddellijk nadat de verkoop daarvan was geschied, deed meergenoemde Daniel, zoon van mr. Hendricus Agyleus, zoo voor zich als voor zijne broeders en zusters, Goijart, Johannes, Judith en Johanna, ten behoeve van Rogier van Broeckhoven voornoemd afstand van al hun recht op het aan dezen verkochte (Reg. n°. 292 f. 288 en vlgd).

Blijkens het Rentmeestersboek der Bossche St. Janskerk van het jaar 1607 was het huis *de Groote Hoorn* toen reeds afgebroken en *tot kamers van de bleekerij gemaakt*, wat ook blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 1 December 1616 (Reg. n° 318 f. 114), waarin vermeld staat, dat dit huis alstoen uit kamers of huisjes bestond, zich uitstrekkende tot aan de bleekbeemd van genoemden van Broeckhoven.

Rogier van Broeckhoven meergenoemd verkocht 14 September 1616 (Reg. n° 317 f. 283 v^{so}) aan den molenmaker Jan Claeszn, bijgenaamd den Duitscher, „eene huysinge met een ledig plaetschen", zich uitstrekkende tot aan het erf van Jenneken, weduwe van Anthonis de Ruyter en gelegen achter de Tolbrug, „wesende het hoeckhuys tegenover *de Pluym* 1), neffens den huyse des vs. Rogier van Brouckhoven, genoempt *den horen ex uno* ende neffens de gemeyne straet by de watertrappe aldaer *ex alio*," zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het huis van voornoemde Jenneken, — door Rogier van Broeckhoven gekocht geweest van Goijart van Vlierden als momboir van de kinderen van wijlen mr. *Henricx Agilei*.

Uit vorenstaande omschrijving valt ook op te maken waar de woning van mr. Hendricus Agyleus eens stond; thans is er echter geen spoor meer van te ontdekken.

Genoemde Agyleus, over wien men zie Taxandria XVII p. 235 en vlgd, was in het jaar 1575 pensionaris der stad Middelburg 2), doch keerde in 1577 ingevolge de gunstige bepalingen van het Eeuwig edict van dat jaar weder naar zijne

---

1) Dit huis stond aan den hoek der Markt- en Suikerstraat.
2) N. Brab. Almanak van Sassen 1891 p. 568.

geboorteplaats den Bosch terug en werd toen daar het hoofd van het Schermersgilde, hetwelk er alstoen was opgericht; in welk huis hij daar toen zijnen intrek nam is mij niet gebleken; in 1579 deed hij in den Bosch de Unie van Utrecht afkondigen, maar toen in dat jaar die stad zich met den Hertog van Parma had verzoend, verliet hij ze evenals de meeste andere Bossche Hervormden en vestigde hij zich metterwoon te Utrecht; aldaar werd hij toen door toedoen van Leycester raadsheer in het Gerechtshof en advocaat-fiscaal 1). Zijne eerste vrouw was Geertruid, dochter van Goijart van Vlierden Danielszoon en Jutte Moel Willemsdr, die hem deze kinderen schonk:

a. Daniel, in 1595 24 jaren oud (Reg. n° 292 f. 290 v^{so});

b. Goijart;

c. Jan; in eene Bossche Schepenakte van 1564 (Reg. n° 209 f. 473) genoemd Jan, zoon van Henrick *in den Hooren*;

d. Judith;

e. Johanna, die 29 April 1630 te Utrecht stierf.

Den 18 Juni 1630 (Reg. n°. 366 f. 270 v^{so}) verkocht genoemde Judith, als *eenige dochter wylen mr Henrix Agilei, sone Anthonis, sone wylon Henricx Loeniszn*, aan Splinter Gerardszn van Voorn *twee mergen weylants in eenen kamp, geheeten die Buysenegge*, gelegen in de parochie van Empel, welke twee morgen *Anthonis, sone wylen Henrix Loeniszn*, 19 September 1558 had gekocht; deze twee morgen zullen zijn geweest: *zeker land ende sant, hem, Goeswyn Pynappel onbekendt, die mr Heyndrick Agileus noch heeft*, zooals genoemde Pynappel als getuige verklaarde blijkens Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 295.

De tweede vrouw van mr. Hendricus Agyleus was Yda 2); haar familienaam is niet meer bekend; het blijkt niet, dat hij van haar kinderen had.

---

1) Men zie verder over hem Dr. C. R. Hermans Kronijken p. XX en vlgd.

2) Taxandria XVII p. 236.

HOOFDSTUK IX.

De Markt.

(Tweede gedeelte.)

a. De Moriaan.

Nos 79 en 81.

Dit huis is na de slooping van het huis *de Roodenburg* het eenige, dat in den Bosch uit het begin van het ontstaan van die stad is overgebleven en dan nog maar voor een deel, want de Westelijke helft van dit huis bestaat reeds sedert lang niet meer, daar die reeds eeuwen geleden door een ander huis is vervangen. En de andere helft, die nog aanwezig is, verkeert in zoo'n vervallen toestand, dat zij niet meer dan eene schaduw is van wat zij oudtijds was.

De oudste geschiedenis van dit huis leerden wij reeds kennen bij de beschrijving van het huis *de Rodenburg*. Wij zagen daar, dat de eerste eigenaar van *de Moriaan* was Jacob Coptiten. De familie, waartoe hij behoorde, was al in de eerste tijden van het bestaan van den Bosch aldaar gevestigd; in 1289 was toch reeds Wilhelmus Coptiten schepen van die stad en in het jaar 1361 was dit Jacobus Coptiten; deze woonde toen in de Kerkstraat 1).

Tot welk geslacht de familie Coptiten behoorde is nog niet met zekerheid te zeggen. Volgens eene Bossche Schepenakte

---

1) In zijne buurt woonden toen in die straat Johannes van Steensel, rex armorum (wapenkoning) en diens echtgenoote Volcwigis.

van 1368, medegedeeld door C. van Breugel Douglas in het Tijdschrift voor N. Brabant Gesch., Taal- en Letterkunde van Sassen I p 44, was een Johannes Coptiten, die nog in het jaar 1394 leefde, de zoon van Gerard van Vladeracken en zegelde die, zooals blijkt uit het Maandblad de Nederl. Leeuw van 1908 p. 165, met drie molenijzers en een vrijkwartier, beladen met een vierblad en met over alles heen een barensteel; daaruit zoude op te maken zijn, dat de Coptiten's behoorden tot het in den Bosch eens zoo machtige geslacht der van Vladeracken's, maar hieraan valt weder te twijfelen als men in aanmerking neemt, dat blijkens Taxandria VII p. 31 een Coptiten zegelde met een wapen, dat veel overeenkomst heeft met dat der voorname Bossche familie Monicx (Taxandria X p. 123). Willem Coptiten zegelde toch met een zoodanig wapen in 1372.

In eene Bossche Schepenakte van 1503 (Reg. n° 97 f. 101) wordt vermeld, dat het huis *de Moriaan* eens toebehoorde aan eenen Dirck de Roover, ridder en dat het in dat jaar het eigendom was van Willem (Oem) van Bockhoven. Volgens eene Bossche Schepenakte van 1546 was genoemde Dirck de Roover 1) een zoon van Jan de Roover, ridder, die ook eigenaar was van *de Moriaan*, welk huis toen gezegd werd *een steenen huis* te zijn. Van Dirck de Roover voornoemd, die blijkens voormeld Tijdschrift I p. 163 in 1410 heer was van de Nemelaer, zal het huis *de Moriaan* door vererving gekomen zijn aan de familie Oem van Bockhoven, waarschijnlijk doordien Petronella de Roover Willemsdochter 2) dat huis erfde en het vervolgens ten huwelijk zal gebracht hebben aan haren man Claes Oem van Bockhoven. Deze laatste stierf omstreeks het jaar 1478 en was de zoon van Nicolaas Oem,

---

1) Deze had een zoon Jan de Roover, die van Jans Joedendochter de navolgende bastaarden had: Jan, Dierck en Geerlich de Roover, welke in 1461 en 64 werden beleend.

2) Zij was volgens hetzelfde Tijdschrift I p. 128 de nicht van Jan de Roover Janszn en kocht van dezen in 1461 het huis de Nemelaer.

heer van Bokhoven, (den zoon van Jan Oem, heer van Bokhoven en Margaretha van Donck genaamd van Olmen) en Elisabeth Monicx 1).

Genoemde Claes Oem van Bockhoven had van Petronella de Roover deze kinderen:

a. Willem van Bockhoven, die volgt;

b. Nicolaas van Bockhoven;

c. Cornelia van Bockhoven, die huwde met Wolter van Baexen Henrickszoon.

Willem van Bockhoven, hiervoren sub *a* genoemd, werd in 1478 bij doode zijns vaders met de Nemelaer beleend en huwde Elisabeth van de Merwede, die hem schonk een zoon 2):

Claes van Bockhoven, raad van den Bosch, die in 1506 bij doode zijns vaders met de Nemelaer werd beleend en geërfd was onder 's Grevelduin-Capelle; hij huwde Margriet de Borchgrave Dircksdochter 3), bij wie hij deze kinderen verwekte:

1. Geertruid, later genoemd Petronella van Bockhoven, die huwde met Goeswijn van Brecht; zij was eigenares van een deel van het latere Refugiehuis der Karthuizers te den Bossch;

2. Willem van Bockhoven, die jong stierf;

3. Dirck van Bockhoven, die ook jong overleed;

4. Cornelia van Bockhoven, die in 1533 bij doode haars vaders met de Nemelaer werd beleend en huwde met Gerard van Vladeracken, ridder van Jerusalem, heer van Geffen en het huis van Nuland.

5. Elisabeth van Bockhoven. Zij erfde *de Moriaan*, (die blijkens eene Bossche Schepenakte van 1516 reeds aan haren grootvader Willem van Bockhoven toebehoorde), want

---

1) Taxandria IX p. 11 en XX p. 176 en vlgd.

2) In eene Bossche Schepenakte van 1500 wordt vermeld Johannes Oem van Bockhoven als man van Bela, dochter van Johannes van Geldrop, ridder en in eene idem van 1501 Rutger van Erp als man van Belia, dochter van Robbert van Bockhoven.

3) Zij vermaakten aan den tijdelijken Pastoor van Haaren bij Oisterwijk 100 car. guldens om twee eeuwigdurende jaargetijden te houden voor hen en hunne ouders. (Reg. no. 191 f. 128.)

28 Juni 1540 (Reg. nº 157 f. 237v^so^) verleende zij eene grondrente *de et ex domibus, areis, cameris, eorum fundis, ortis ac aliis suis juribus et attinentiis, communiter in den Moriaan nuncupatis, dictae domicellae Elisabeth, (filiae quondam Nicolai de Buchoven), sitis in Buscodncis ad commune forum ibidem inter domum et hereditatem Lamberti Goessens ex uno latere et inter communem plateam, dictam die Tolbrugstraat, ex alio, tendentes a dicto foro retrorsum usque ad aquam currentem ibidem.*

Daar in deze akte van *huizen* gesproken wordt, zich uitstrekkende tot aan de Tolbrugstraat, zoo is daaruit op te maken, dat Elisabeth van Bockhoven ook eigenares was van de beide huizen, welke tot aan het jaar 1908 tusschen gezegde straat, die thans de Marktstraat geheeten wordt en het huis *de Moriaan* stonden. Blijkens eene olieverfschilderij van het jaar 1510, welke in de groote zaal van het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noordbrabant hangt, bestonden toen al die beide huizen en was ook toen reeds voor de Westelijke helft van den voorgevel van de Moriaan het huis gebouwd, ter plaatse waar thans het vooruitspringend huis staat, dat zich bevindt naast hetgeen nu nog van *de Moriaan* is overgebleven; te voren had dit laatste huis zich in de richting van den Hoogen Steenweg uitgestrekt over de volle breedte van dat vooruitspringend huis; wanneer dit vóór *de Moriaan* is gebouwd geworden is mij niet kunnen blijken.

Over de beide huizen, welke tusschen *de Moriaan* en Marktstraat gebouwd waren geworden, schreef van Heurn in zijne *Beschrijving*: *dat tusschen de Moriaan en de Marktstraat twee burgerhuizen staan, welkers erven denkelijk door de eigenaars van het huis den Moriaan verkogt zullen zijn; mogelijk is zulks kort na den brand van het jaar 1419 geschied.* Dat die meening niet onwaarschijnlijk is, volgt uit eene Bossche Schepenakte van 1540 (Reg. nº 157 f. 237 v^so^), daar toch daarbij Gerard van Vladeracken, schepen van den Bosch en Willem de Borchgrave Peterszn als naaste magen van Elisabeth,

onmondige dochter van wijlen Dirck de Borchgrave, verklaarden, dat genoemde Elisabeth geld schuldig is wegens eenen door hare moeder gedanen aankoop van huizen, staande aan den hoek der Tolbrugstraat te den Bosch. Toen van deze beide huizen, ter verbreeding van de Marktstraat, in het jaar 1908 het hoekhuis werd afgebroken, bleek het dat *de Moriaan* oudtijds zich ook achter die huizen tot aan de Marktstraat had uitgestrekt en dat deze beide huizen alzoo ook daar vóór waren gebouwd geworden.

Van de hiervoren sub 5 genoemde Elisabeth van Bockhoven werden het huis *de Moriaan* en de beide huizen, die tusschen hetzelve en de Marktstraat stonden, geërfd voor de eene helft door hare zuster Geertruid van Bockhoven, die de echtgenoote was van Goeswijn van Brecht en voor de andere helft door hare zuster Cornelia van Bockhoven, welke de huisvrouw was van Gerard van Vladeracken.

Tijdens dat deze gezusters het huis *de Moriaan* bezaten, was het achterhuis daarvan verhuurd aan den kleermaker Gerard van Arnhem, zijnde, zooals de rentmeester Jacob Bacx van hem getuigde 1): *een van de principale quaetdoenders ende oproeders van der leste commotie* (die van 1567 n.l.) en hielden de Hervormden van den Bosch in gezegd achterhuis gedurende de godsdienstige troebelen, waaraan die stad in de jaren 1566 en 67 ten prooi was, hunne geheimen bijeenkomsten 2); daartoe was dat achterhuis bijzonder geschikt, omdat men er in kon komen zoowel van den kant der Markt als van de Tolbrugstraat. *Dach ende nacht*, zoo getuigde Geeraert Reynssone 3), hield men dan ook toen in dat achterhuis *raedt van den guesen*. Hierover verklaarde nog Machtelt, dochtere Geeraert Coelen, wonende op *den Moriaan* 4), als volgt: *dat sy, deponent, is woenachtich binnen deser stadt op den Moriaen, op de Merct al-*

---

1) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 310.
2) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 337.
3) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 359.
4) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 337.

hier, toebehoirende Jonckheeren Goeswijn van Brecht, op 't camerken oft trapken aldaer, in welck huys achter ende boven woent Geeraert van Aernhem, welck achterhuys van 't selve voerhuys gescheyden en gesepareert is; tot wiens huyse woende Leonard Peeterssone, dewelcke aldaer van denselven Geeraerden eenen winckele ende eene camere hadde ende zyne costen cochte metten voerschreven Geraerden. Ten welcken huyse zy, deponent, heeft gesien, dat veele persoonen ten diverschen stonden hun vergaederinge hielden, dewelcke zy, deponent, mits haeren ouderdom, nyet en kendt, maer heeft somtyden van den eenen ende van den anderen hooren zeggen: Kijckt, daer gaet de Leeuw 1), mr. Henrick in den Hoeren, Job van Achelen ende diergelycke; welcke persoenen met huere complicen by avonde ende by nachte tot diverschen stonden zulcken vier stoekten in 't voerschreven achterhuys, dat zy, deponent, zorge hadde, dat 't huys branden zoude; ende voer die duere t's avonts saten 't somtijts twee, drie, vier oft vijff persoenen, die 't huys verwaerden, onder welcke zy, deponent, eenen hoorde noemen den Ruyvoegel; ende heeft zy, deponent, den voerschreven Jonckheeren Gooswijn geclaecht, dat zy zorge hadde, dat zijn huijs noch verbranden mochten duer 't groot vier, dat de voerschreven persoenen aldaer stoeckten, daerop de voorschreve Jonckheere Gooswijn huer, deponent, antwoirde, dat hy 't selve nyet gebeteren en conste. Genoemde Leonard Peeterszoon verklaarde, ook volgens het werk van Cuypers, dat het leden der Consistorie waren, die op *de Moriaan* de wacht hielden, n.l.: „Claes de Leeuw, Dierick van de Corput, mr. Hendrick in den Horen alias Agileus, Hans met de schrammen in den Muggendans 2),

---

1) Hij was de schoonzoon van mr. Nicolaas van der Stegen Senior, raad van den Bosch; zijn broeder was Jan de Leeuw.

Hij woonde in 1567 in de St Jorisstraat en in zijn huis hielden de Hervormde predikanten met hunnen aanhang toen een consistorie (Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 326, 351 en 355).

2) Dit huis was de herberg van dien naam in de Kolperstraat. (Zie Dl. II p. 315.)

Herman de Ruyter, Henrick Ghyselen, Andries de Beckere met zynen broedere, woenende In den Zueten Naem Jesus in de Kerkstraat," enz; zij hielden die wacht, zoo getuigde hij verder *duer vreese, dat zy sorcgden, gelijck die fame ghinck, dat die geestelickheyt hen sterck maekte ende van vreese, dat van buyten eeniye vreempde knechten in de stadt gelaten zouden worden.* Slechts eenigen hunner waren, volgens hem, bij het houden der wacht gewapend. Mathijs Aertssone, vettewarier, wonende in den kelder onder de Moriaan, verklaarde blijkens hetzelfde werk o.a. ook nog: *dat op den Moriaan, daer deselve Geeraert woende, tsavonts, tegen den negen uren, vergaederden diversche persoenen, diewelcke, omtrent den elf uren, ommegingen binnen der stadt ende omtrent de vesten; daeronder gemeynelick was eenen genoempt Ruyvogel, ende noch eenen scheerslyper, ombegrepen zijns naems, diewelck gemeynelick die facquelen droegen* 1); *zeght oick, datter in de vergaederinge quam mr. Henrick in den Hoeren, die de borgeren, op de waeck zijnde, goeden moet gaf, zeggende: Goede mannen, houdt goede waeck, want ik hoepe wy haest den conink hebben sullen; ende oick Dierck van den Corput, Herman de Ruytere ende Geeraert op den Moriaan* enz. Geeraert Reynssone voornoemd getuigde nog (blz. 363 eod.): *dat by den secretarissen raedt is gesloten, dat zy alle de papisten op eenen nacht souden doet slaegen oft verjagen waer ende by wyen; zeght, dat de voerschreve raedt is by hen lieden gesloten op den Moriaan op de Merckt alhier, 's nachts naer den Kersnacht ende zoude zijn volbracht geweest en hadde mr. Jan de barbier, dewelcke huerlieden vuerder was, nyet gevallen van den trappen met meer andere van zynen geselschaepe;* ongeveer hetzelfde verklaarde mr. Dominicus Beyens, daar deze toch het volgende getuigde (p. 367 eod.): *zoe hebben* (de voerschreven sectarissen) *huere vergaederinge gehouden op den Moriaan, aldaer (zoe hy, deponent, heeft hooren zeggen), dat zy geconcludeert ende*

1) Die fakkels droegen zij des nachts op de straat bij gebreke van openbare straatverlichting.

hueren aenslach genomen hadden, dat zy die papen met heuren adherenten op eenen nacht zouden uuyter stadt jaegen oft deselve doot slaen ende dat zy daertoe die loese hadden gegeven, te wetene, daer zy vrauwen op de dueren zouden vinden liggende dien nacht, zoe en zouden zy in zulcken huysen nyet doen.

Het was een geluk voor de Bossche *Papisten*, onder wie te verstaan zullen zijn geweest de Katholieken, die den Koning van Spanje in diens hoedanigheid van Hertog van Brabant als hunnen legitiemen souverein erkenden, dat mr. Jan de barbier met eenige zijner Hervormingsgezinde makkers van de trappen der stoep van de Moriaan viel, want anders zoude den Bosch naar alle waarschijnlijkheid ook zijne St. Bartholomeusnacht hebben gehad.

Bedoelde trappen bestaan nog altijd en wel in zoodanigen staat, dat lieden, die niet vast op hunne beenen staan, er bij duisternis gemakkelijk af kunnen rollen.

Toen de Koningsgezinden weder meester van den Bosch waren geworden, hield *de Moriaan* op eene vergaderplaats voor de Hervormingsgezinden te zijn en werd dat huis daarna de woning van den bisschop Metsius gedurende den tijd dat deze de bisschoppelijke waardigheid te den Bosch 1) zelf uitoefende, n.l. van 1569—1577. Nadat die Bisschop de stad den Bosch had verlaten namen eerst de Graaf van Bossu en de Graaf van Zwartzenborch en vervolgens de Prins- of Staatsgezinde gouverneur van den Bosch, Johan van Hornes, heer van Boxtel, in dat huis hunnen intrek, hetwelk als volgt vermeld staat in R. A. Zuylen *de Stadsrekeningen van den Bosch* II p. 951 en 958: 1577/78· „Item ter ordinantie van de heeren Scepenen betaelt Wouter Artst, timmerman, tgeene hy voor den Grave van Bossu ende den Grave van Zwartsenborch in den huyse van den Biscop heeft moyten moeten maken, te weten stallingen voor heure perden, belopende etc.

---

1) J. en A. Mosmans t. a. p. Supplement p. VIII.

Item 2 Augusti is mijn Heer van Boxtel binnen deser stadt gecomen om het gouvernement of *superintentenscap* aen te verden; is alsdoen geordineert, dat men den voors. Heere sijn kueken soude besorgen, diewelcke gelogeert was int huys van den Biscop, welcke spysen by Willem Robberts is besorcht geweest, soe van alderley spyse, etc.

Item noch tot synen logyse gesonden twee tonnen biers, die ton 4 guld. 4 st., gecoft van Tys *in den Horen*, beloopt etc.

Item by den voors. Heer van Boxtel doen halen ende by der stadt betaalt 108 potten wijns, etc.

Item 11 September is mijn Heer van Boxtel des avonts binnen der stadt gecomen ende by den drie Leden gesloten (lees: besloten), dat men denselven met syne huysvrouw ende familie des avondts spyse ende dranck soude bestellen tot sijn avontmaeltijt, alsoo by Willem Robberts in den name van der stadt die spyse van als dairtoe behoerende gecoft ende tot sijnder logyse gesonden, beloopende deselve, navolgende die specificatie daeraff sijnde, 20 guld. 18 st.; noch tot Thys *in den Horen* gecoft twee tonnen biers ende aldair bestelt, voor de twee tonne betaelt 4 guld. 5 st.; noch voor den Heer van Boxtel doen halen by Marcelis van Casteren 21 potten wijns, etc."

Zooals reeds vermeld is in Dl. II p. 11 nam de Graaf van Hornes later en wel den 11 October 1578 zijn intrek in het Keizershof in de Keizerstraat. Sedert dien is met het huis *de Moriaan* niets meer van belang voorgevallen en was het ook geen voornaam huis meer.

R. A. van Zuylen vermeldde in zijne *Stadsrekeningen* II p. 1246 nog, dat dit huis reeds in 1618 diende tot comediegebouw, zoodat toen tijdens de kermis er komedianten in speelden en volgens dezelfde l. c. p 1302 werd het in 1622 ingericht tot tijdelijke kazerne voor het Koningsgezind garnizoen van den Bosch.

Den 3 Maart 1594 (Reg. n° 247 f. 273) verkocht *J^or Charles van Vladeracken, sone wylen J^or Nyclaessens, (sone Heeren Gerarts van Vladeracken des Ridders, van denselven*

Heere Gerarden ende vrouwe Cornelia van Buchoven, dochtere Nyclaessens tsamen verweckt) een zesde *inne de huysinge ende erffenissen, genoempt den Moriaen, metten anderen huysen, erven, kelders, poirte, plaetsken ende andere erffenissen daertoe behoirende, staende aan de gemeyn Merct, tusschen den huyse genoempt de Papegaye tot Henricken Boudewijns behoirende, d'een syde, ende tussen de gemeyn Tolbrugstraet ter andere zyde, streckende voer van de gemeyn Merct totte Diese daerachter vlietende ende den huyse genoempt de Pluym* 1), *in alsulcken vuegen ende manieren als de voirs. huysingen ende erffenissen eertijts totten voirs. Nyclaes van Buchoven plaechten te behoiren*, — aan Dierick Bernardtszoon van Kessel.

Hetzelfde deed 24 November 1598 met het tweede één zesde (Reg. n° 262 f. 22) Arnd van Vladeracken, schout van Maasland te Geffen 2), in zijne hoedanigheid van gemachtigde van Bernard van Merode, heer van Grambais en Asten, en wel van dezen als man van Catharina, dochter van wijlen Jonker Henrick van Brederode en Margaretha van Vladeracken, de dochter van Gerard en Cornelia van Bockhoven. Het derde 1/6 kwam door erfenis aan de dochters van J^or^ Johan van Vladeracken, heer van Geffen.

De twee zesde gedeelten in *de Moriaan*, die als gezegd gekocht waren door Dierick Bernaertszn van Kessel, werden door dezen 25 Juni 1594 (Reg. n° 394 f. 434 v^so^) en 5 September 1600 (Reg. n° 264 f. 365) verkocht aan den kramer Willem Neyts, zoon van Thomas Henrickszn, die 5 Augustus 1606 (Reg. n° 272 f. 276) het derde een zesde daarvan kocht van J^or^ Johan de Cock van Opynen als man van Anna van Vladeracken en van J^or^ Peter van Vanevelt als man van Hesther, dochters van J^or^ Johan van Vladeracken, heer van Geffen. De vrouw van dezen kooper was Christina, dochter van Berwijn Lambertszn.

---

1) Dit huis stond in de Marktstraat, zooals wij op p. 382 reeds zagen.
2) Hij was de zoon van Christoffel van Vladeracken en Christina Bellaerts (Dl II p. 242).

De andere helft in *de Moriaan* met bijbehooren werd in 1601 door Margaretha van Brecht, dochter van Goeswyn en Geertruid van Bockhoven, terwijl zij reeds weduwe was van Maximiliaan van Brederode, (met wien zij in 1596 gehuwd was), bezwaard met eene grondrente; zij had bij haar huwelijk die helft van hare ouders als huwelijks medegave ontvangen. Den 26 April 1614 (Reg. n° 658 f. 299) ging Johan de Wasselin, ridder, heer van Wattines, als man van genoemde Margaretha van Brecht, wier derde echtgenoot hij was, met voorzegden Willem Neyts voor Schepenen van den Bosch eene uitvoerige overeenkomst over het huis *de Moriaan* en de daarbijbehoorende huizen aan, waarbij zij toen zeer nauwkeurig hunne wederzijdsche rechten en verplichtingen omtrent die huizen regelden en een deel dier gebouwen onder elkander verdeelden; zij noemden die huizen alstoen: *sekere huysingen, kelders, cameren ende andere wooningen, gemeynlick genoempt den Moriaen, door hen in het gemeen bezeten.* In gevolge die overeenkomst kregen Willem Neyts en zijne kinderen voor hun deel: het huis met erf, genaamd *de Olyphant* 1), staande aan den hoek van de Markt en de Tolbrugstraat; (de tegenwoordige benaming, van dit gedeelte dier straat, de Marktstraat n.l., schijnt toen nog niet bestaan te hebben); de kamers of arbeiderswoningen, staande achter dit huis in de Tolbrugstraat bij de Meelpoort en twee stallen, staande tusschen voorbedoelde kamers en de Meelpoort. Het deel, dat Margaretha van Brecht daarbij ontving, was: twee huizen onder één dak met hunne kelders 2), staande aan de Markt tusschen de huizen *de Olyphant* en *de Moriaan*; eene kamer bij de Meelpoort; en een huis in de Tolbrugstraat bij de eerste brug boven het water aldaar. *Staet te weten*, zoo eindigt gezegd contract, *dat de huysinge genoempt de Moriaen van den voorsten gevel aff totten achtersten gevel toe met beyde de voorkelders daertoe*

1) Dit was het hoekhuis, dat door de gemeente den Bosch in 1908 ter verbreeding van de Marktstraat is afgebroken.

2) Dit is het huis thans genummerd Markt 75 en 77.

behoirende, te weten den kelder naest den huyse genoemt de Papengay metteen huysken oft wooningsken daerboven staende ende den kelder 1) *aen d'andere zyde van den Moriaen, daerinne Cornelis Hermans woont, mitsgaders alnoch de achterhuysingen achter den voors. lesten gevel van den Moriaen staende totten water, de Diese genoemt, ende de ledige erffenisse aldaer gelegen, blyven staen int gemeyn omme ter ierste gelegentheyt by den condividenten ten gemeynen oirbaer ende prouffijt vercoft te worden.*

Van toen af aan bleef *het huis de Moriaan* met bijbehoorende erven en panden voor goed verdeeld in deelen, die later weder in onderdeelen werden gescheiden.

Wat bij gemeld contract onverdeeld bleef was het eigenlijk huis *de Moriaan* en het Westwaarts daarnaast staand winkelhuis (thans genummerd Markt 83 en 85); de helft van deze huizen werd 11 October 1614 (Reg. n° 340 f. 6) gezegd te zijn: „d'eene helfte van eene huysinge ende erve, genoempt *de Moriaen*, van den vorsten gevel aff tot aftersten gevel toe, met beyde de voorkelders, daeronder staende ende wonighsken 2) boven den eenen kelder aan de syde van de huysinge, genoemt *de Papengay*, mitsgaders alnoch de achterhuysingen, achter den voors. lesten gevel van *den Moriaen* staende ende de ledige erffensisen totten waeter toe, totte voors. huysinge van *de Moriaen* alleenlick behoorende, ende tot dyen oock eenen wech ofte doorganck mette poirte aldaer staende, genoempt *de Meelpoorte*, ter breydte van acht voeten ende eenen duym, *stijff gemeten*", hebbende de wederhelft ongedeeld Willem Thomaszn Neyts, kramer. Eerstbedoelde „helfte" werd alstoen door Johan de Wasselin, ridder heer van Wattines, als man van Margaretha van Brecht, aan wie ze uit hare ouderlijke nalatenschappen was toebedeeld, verkocht aan Yewan Aertszn van Colen, Henrick Adriaanszn de Heusch 3) en Dierick Adriaanszn

1) Deze kelder bestaat thans nog.
2) Dit was laatstbedoeld huis n^{os} 83 en 85.
3) Zie over het contract, dat deze sloot over een gevel in de Meelpoort, Reg. n° 335 f. 368.

Bouwens; deze hebben daarop 23 Mei 1624 (Reg. n° 360 f. 438 en vlgd) die helft tegelijk met de kinderen en erfgenamen van Willem Thomaszn Neyts, welke alstoen de andere helft verkochten, verkocht aan den schrijnwerker Rogier Bolant Janszn. Diens weduwe Jenneken, dochter van wijlen Jan Aertszn, verkocht vervolgens 13 October 1633 (Reg. n° 379 f. 5) die beide helften, — welke alstoen omschreven werden als: het huis *de Moriaan*, staande tusschen *de Papegaai ex uno* en het erf der Wed^e^ Aert van Ceulen, *ex alio*, beginnende aan den voorgevel tot den achtergevel met den kelder naast het huis der genoemde weduwe van Ceulen, en een kelderken, daarachter aan liggende en in de Meelpoort uitkomende, — aan den Bosschen schepen Jan Donckers, den zoon van Nicolaas Laureynszn Donckers en Heylwich, de dochter van Philips Boyen.

De vrouw van dien Jan Donckers 1) was Anna Cocx, die hem een zoon schonk, Henrick Donckers genaamd, welke koopman in den Bosch was. Deze werd na doode zijner ouders curator over hunne nalatenschappen en als zoodanig verkocht hij 23 Januari 1669 (Reg. n° 450 f. 275) aan Aert Goossens van Poederoyen van *de Moriaan: een groten woonkelder met een huysken oft woningsken daarboven*, staande aan de Markt onder en ter zijde van het huis *de Moriaan* en naast het huis *de Papegaai* en strekkende van de Markt tot aan den voorgevel van *de Moriaan*, welke kelder en woning toen in huur waren bij genoemden van Poederoyen en thans zijn het meerbedoeld huis, genummerd Markt 83 en 85 ; aan zich zelven verkocht hij in zijne voorschreven hoedanigheid in 1671 (Reg. n° 453 f. 511 v^so^) het overige van het eigenlijk huis *de Moriaan* ; dat werd alstoen gezegd te zijn: een *huys, bestaende in twe*

---

1) Zijn broeder was Philips Donckers, (wiens zonen waren Dirck, Jan en Goijart Donckers) terwijl zijne zuster was Maria Donckers, huisvrouw van Goijart Wynants van Bernagie.

Men zie over de familie Donckers Dl I p. 240 noot 1 alwaar de woorden, volgende op 2° *Antonius* tot en met het cijfer 85, tusschen haakjes moeten gezet worden ; Taxandria VI p. 196 en XV p. 183.

woningen en het speelhuys, mitsgaders eenen voorkelder, uutcomende aen de gemeyne merct. Van het eens zoo voorname en kolossale huis *de Moriaan* was toen alzoo niet veel meer overgebleven! Genoemde Henrick Donckers maakte slechte zaken, want over zijne nalatenschap werd de Bossche advocaat mr. Antony van der Horst tot curator aangesteld; deze verkocht 2 Mei 1686 (Reg. n° 503 f. 274) wat hij, Henrick Donckers, van *de Moriaan* had gekocht aan Reinier van Boxel, koopman te den Bosch 1). Het werd alstoen gezegd te zijn: *het huys de Moriaen, staende tusschen het huys ende erve, geheeten de Papegay ende seeckere andere wooninge, aen de voors. huysinge den Moriaen eertijts gehoort hebbende, ex uno, ende tusschen het erf der Wed. Aert van Ceulen, ex alio, streckende achterwaerts tot aen de Meelpoort*, waarna volgde: *welcke voors. huysinge ende erve den Moriaen tegenwoordich is bestaende in twee woningen ende een speelhuys, mitsgaders eenen voorkelder, uytcomende aan de gemeyne Merckt, die oock besunderl. bewoont wert, ende alnoch twee achterkelders, in de Meelpoort uytkomende.*

Tijdens dat meergenoemde Henrick Donckers dit restant van het huis *de Moriaan* bezat, zal het een tijdlang aan de Lutheranen van den Bosch tot het houden hunner godsdienstoefeningen zijn verhuurd geweest, want, zooals van Heurn in zijne *Beschrijving* zegt, *gebruikten zij daartoe* (tusschen 1673 en 1681) *zeker huis op de Markt, den Moriaan genaamd.*

Van genoemden Reinier van Boxel werd dat restant van *de Moriaan* geërfd door diens dochter Catharina van Boxel, van wie dat weder geërfd werd door haren broeder Adriaan van Boxel, die gehuwd was met Mechtilda Theodora van Ingen. Na doode dezer laatste echtelieden werd het door hunne kinderen, in Dl. I blz. 264 reeds genoemd, den 23 Juni 1750 verkocht (Reg. n°. 565 f. 291) aan Hendrick Reebeek, burger van den Bosch; het werd toen omschreven als huis en erf,

1) Men zie over hem Dl. I p. 265.

genaamd *de Moriaan*, gelegen op de Markt en zich uitstrekkende van af deszelfs voorgevel tot aan den stal in de Meelpoort en bestaande uit: *a.* eene woning, in huur bij Clabans; *b eene saal* 1), *voorheen geapproprieert geweest zijnde tot een spel*; *c. nog een huisje naast voors. saal met een stal voor 8 paarden*; *d.* een huisje naast dien stal, achter het huis *de Moriaan* uitkomende in de Meelpoort; *e.* twee huizen of vijf woningen met de pakzolders daarboven, staande in de Tolbrugstraat ter plaatse, genaamd de Meelpoort, tusschen de Dieze en het huis de Moriaan.

Wat van *de Moriaan* thans nog is overgebleven was ten tijde van van Heurn blijkens diens *Beschrijving: een gansch onaanzienlijk gebouw, bestaande uit eene groote schuur en eenige kamertjes boven het voorste gedeelte van dezelve*; de schuur, waarvan hij gewaagt, is thans een pakhuis; voor het overige is zijne beschrijving van het thans nog bestaand overblijfsel van *de Moriaan* juist; hieraan kan nog worden toegevoegd, dat deszelfs voorgevel, die, als reeds gezegd, maar de helft is van zijnen oorspronkelijken, de duidelijke sporen draagt van een hoogen ouderdom en men daaraan nog kan zien, dat er oudtijds in stonden spitsbogige vensters en dat ter zijde daarvan, naar den kant der Marktstraat, een hangtorentje er op stond.

Het huis, dat aan de Markt naast *de Moriaan*, tusschen dit huis en het voormalig hoekhuis staat en thans genummerd is Markt 75 en 77, werd 9 September 1614 (Reg. n° 339 f. 621) door Johan de Wasselin, heer van Wattines, als man van Margaretha van Brecht, verkocht aan den hoedenmaker Derick Janszn van Ravesteyn; het werd alstoen gezegd te zijn: twee huizen of woningen onder één dak, staande aan de Markt tusschen de huizingen en kelders, *de Moriaan* geheeten, *ex uno* en het huis *de Oliphant*, toebehoorende aan Willem Thomaszn Neyts, *ex alio*, zijnde ze aan de vrouw van hem, verkooper, toebe-

1) In het begin der 19e eeuw bestond deze zaal nog; zij had een houten plafond, dat blauw geschilderd was met gouden sterren er in.

OVERBLIJFSEL VAN HET HUIS DE MORIAAN.

Behoort bij blz. 398.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

deeld geworden bij de scheiding en verdeeling, door hem 26 April 1614 met genoemden Neyts opgemaakt. Sedert dezen verkoop is dat huis nooit meer het eigendom van *de Moriaan* geweest, en thans is het, sedert dat het huis *de Oliphant* in 1908 werd afgebroken, het hoekhuis van de Markt en de Marktstraat.

b. De huizen de Witte Bok en het Wit Kruis. Nos 95 en 97.

Gaande van het huis *de Moriaan* naar den Hoogen Steenweg krijgt men aan zijne rechterhand eerst het hiervoren reeds meermalen vermeld huis, thans genummerd Markt 83 en 85 en dan het huis *de Papegaai*, thans genummerd Markt 87. Dit laatste huis werd in 1513 (Reg. n° 109 f. 297) door den Pater van het destijds op de Uilenburg te den Bosch staand klooster Mariënburg, aan wien het was opgedragen door Jan van Voerne Adriaanszn, verkocht aan Maarten, den zoon van Gerrit Hugenszn; het heette toen al *in de Papegay*. Joost de Bye Hermanszn als man van Elisabeth, dochter van Mathijs Stooters Lambertszn en weduwe van Jan Kemp Hendrickszn, verkocht het in 1565, — als wanneer het gezegd werd afkomstig te zijn van een van de Laerschot en te staan tusschen het huis van Goeswijn van Brecht en meer anderen *ex uno* en dat van Henrick Robben *ex alio*, en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze, — aan den kramer Wouter, zoon van Boudewijn Hendrickszn (Reg n° 214 f. 158 v^{so}); van dezen erfde het Henrick Boudewijns, wiens vrouw was Jenneken Eelkens. Den 11 December 1624 (Reg. n° 254 f. 307) verkocht Maria, dochter van Adriaan van Empel en weduwe van Peter Adriaanszn van Dinther, dat huis, hetwelk toen werd gezegd te zijn: een voorhuis, genoemd *de Papegaay*, met zijne kelders, plaats, zomerkeuken, middenhuis, andere plaats en achter- of brouwhuis, uitgaande in de Tolbrugstraat), aan Dierck Aertszn Toelinck. Deze had een zoon Aert Toelinck

(of Tholincx), die van zijne vrouw Eusebia van Engeland had eene dochter Isabella Tholincx, de echtgenoote van Godefridus van der Sluyse, advocaat te Brussel, welke dit huis erfde; haar zwager, de med. doctor Marcellus van der Sluyse, verkocht het voor haar 10 April 1675 (Reg. n° 455 f. 230 v^{so}) aan Adriaan van Schijndel, wijnkooper te den Bosch.

Naast laatstbedoeld huis staat het huis *de Driekoningen*, thans genummerd Markt 89. Daarover komt in eene Bossche Schepenakte van 4 Maart 1527 (Reg. n° 133 f. 461) voor: dat Godfried, zoon van Dirck Tyelens van Buedel, daarvan gekocht had: de 1/2 van Heylwich, dochter van Geerlick van Berse en Johanna, de bastaard van Jan van Craendonck Lodewijkszn;

1/4 van genoemde bastaard Johanna; van Egidius, bastaard van heer Thomas van Craendonck, priester; en van Willem van Vlodrop Willemszn;

7/11 van 1/4 van *domicella* Margaretha 's Roevers, non in het klooster Hooidonk, dochter van Jan die Roever en Heylwich van Beeck; *domicella* Johanna wed. van Jan van Berlair en dochter van Jan die Roever en Heylwich van Beeck voornoemd; *domicellus* Adriaan van Grevenbroeck 1) als man van Ysabella, dochter van Jan die Roever en Heylwich van Beeck voornoemd; Elisabeth, dochter van Jan van Beeck Arndszn, voor zich en hare broeders en zusters; frater Jan Janszn van Utrecht als procurator van het klooster der H. Brigitta, staande te Rosmalen ter plaatse genaamd Coudewater en als gemachtigde van zuster Bela van Beeck Arndsdr., non in dat klooster; Mechteld van Beeck Arndsdr., hare zuster en Willem die Lu, als man van Christina, dochter van Henrick van Beeck;

3/11 van 1/4 van Bela, dochter van Henrick van Beeck en van Elisabeth en Engela, dochters van genoemden Arnd

---

1) Men zie over hem Taxandria VIII p. 34 en 35, alwaar ten onrechte zijne vrouw Elisabeth en zijne schoonmoeder Brimeu genoemd worden.

van Beeck, wonende in het huis der Zusters van Orthen te den Bosch, alsmede van hare oversten;

1/11 van 1/4 van zuster Agnes Alarts, mater van en Mechteld van Beeck Henricksdr., non in het klooster der Zusters van den 3^en^ regel van den H. Franciscus te Oisterwijk;

voorts dat daarna op laatstgemelden datum Aleid weduwe van genoemden Godfried afstand deed van het vruchtgebruik van dat huis, (hetwelk toen gezegd werd te staan tusschen dat van de erfgenamen van Gijselbert Ghijsels Dirckszn *ex uno* en dat van Henrick Dirckszn, institor (kramer), *ex alio*), ten behoeve van hunne kinderen Dirck, Agnes, huisvrouw van Jacob van Spoerdonck en Catharina, echtgenoote van Gerard, den zoon van mr. Henrick Pelgrom en Petrus; en dat dezen het vervolgens verkochten aan Geertruid weduwe van Jan van Thuyfthuys. Den 5 November 1578 werd dit huis door Dierick, zoon van mr. Gerard van den Berghe, verkocht aan Oda, onmondige dochter van Gerard van Vucht (Reg. n° 238 f. 7 v^so^) en den 1 October 1729 (Reg. n°. 555 f. 21) werd het van de erfgenamen van Maria van Gemert gekocht door François Potters, koopman te den Bosch, van wien het door erfenis kwam aan de familie van Meeuwen.

Naast dit huis staat dat, hetwelk oudtijds heette *in Hispaniën* of *Spanje* en thans genummerd is Markt 91 en 93. Het behoorde reeds in 1516 toe aan den *vinitor* (wijntavernier) Joseph, zoon van Henrick Dirckszn van den Stadeacker. Deze was gehuwd met Yda, dochter van Mathijs Brugmans en had van haar de navolgende kinderen: *a.* Henrica, echtgenoote van Dirck Aerdszn, den eigenaar van de Wamberg; *b.* Barbara, echtgenoote van Jaspar van Eyck; *c.* Dirixken, die dit huis erfde en echtgenoote was van mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt; *d.* Maria, de huisvrouw van Jan van Bree Janszn en *e* Judith, echtgenoote van Marcelis, zoon van Jan Hermanszn van Bergen. Genoemde Lombaerts van Enckevoirt verkocht dit huis aan laatstgenoemde, die, zooals blijkt uit Prosp. Cuijpers t. a. p. blz. 432, het in 1567 bewoonde; diens vrouw verkocht

het na zijnen dood 21 Februari 1589 (Reg. no 241 f. 328) aan Marcelis van Groeningen Janszn, die gehuwd was met hunne dochter Diericksken en in dat huis ook het beroep van wijntavernier uitoefende. Nicolaas van Empel Janszn verkocht het 24 Augustus 1638 aan mr. Godevaert van Herlaer, raad van den Bosch, die het 23 October 1645 (Reg. n° 391 f. 53) weder verkocht aan Jan Gysselen Jacobszn. De voogden over de minderjarige kinderen van wijlen Antony Godschalx, koopman te den Bosch, zoomede Hendrikus van Gulick als man van Catharina Wilhelmina Godschalx verkochten 26 Mei 1774 (Reg. n° 584 f. 42 v^{so}) dat huis aan Christiaan en Christina Potters, kooplieden te den Bosch.

Naast dit laatste huis bevindt zich thans dat, op welks erf eens stonden de huizen *de Witte Bok* en *het Wit Kruis.*

1. De Witte Bok.

De oudst bekende eigenaar van dit huis was Jan van Rijsingen Boudewijnszn, die van zijne vrouw Besselken 1), dochter van Henrick van den Kerckhove (of van den Kerckhoff), deze kinderen had:

a. Boudewijn;

b. Henrick *de oude*;

c. Katharina, die huwde met Arnd, zoon van Jan 2) Hermanszn van Bergen en Catharina van den Kerkhoff en hem schonk: 1 Jan; 2 Herman; 3 Anna; 4 Ariken; 5 Henrick; 6 Katharina en 7 Jacob van Bergen;

d. Maria, die huwde met Robbrecht, zoon van Gijsbert Heymanszn en hem schonk een zoon Gijsbert, die tot vrouw had Petra, dochter van Frans Pelgrom, den zoon van mr. Hen-

---

1) Haar broeder was Lambert van den Kerckhoff. (Reg. n° 105 f. 513 v^{so})

2) Diens andere zonen waren Jacob, Jan (Reg. no 105 f. 513 v^{so}) (die huwde met Mechteld van Orthen en bij haar verwekte twee kinderen: Herman en Marcelis van Bergen) en Marcelis van Bergen.

rick (Reg. n° 179 f. 358), alsmede een zoon Jan, die huwde Weyndelmoet, dochter van Joost van Auwen Janszn;

e. Henrick *de jonge.*

De hiervoren onder *a*, *b*, *c* en *e* genoemde kinderen verkochten achtereenvolgens hunne aandeelen in dit huis (o.a. 20 October 1531 Reg n° 140 f. 194) aan hunnen voornoemden zwager Robbrecht, die door zijne vrouw daarin reeds 1/5 had; van dezen erfde het hun zoon Jan, die het aan zijne vrouw Weyndelmoet vermaakte; zij verkocht het na zijnen dood 27 Februari 1561 (Reg. n° 206 f. 122) aan haren broeder Joost van Auwen, raad van den Bosch; deze, die gehuwd was met Catharina Bacx Jansdr en bij haar verwekte eene dochter Sara van Auwen, verkocht 24 December 1565 (Reg. n° 213 f. 119) dat huis weder aan Marcelis, den zoon van genoemden Jan Hermanszn van Bergen.

Van zijne vrouw Judith van den Stadeacker had deze Marcelis van Bergen eene dochter Maria 1), aan wie hij 27 Januari 1574 (Reg. n° 224 f. 151) dat huis schonk bij gelegenheid van haar huwelijk met Cornelis Kemp, den zoon van Henrick Janszn; zij betaalde echter niet de grondrente, waarvoor dit huis in 1565 door Joost Joostzoon van Auwen was verkocht geworden en daarom won diens weduwe Catharina Bacx het 24 Januari 1601 wegens wanbetaling uit; kooper werd alstoen daarvan Jacob Doel, zoon van wijlen mr. Jacob Doel, die het den 18 Maart 1609 (Reg. n° 307 f. 272 v^{so}) wederom verkocht aan den wijnkooper Gerard Cuypers Janszoon; het werd toen gezegd te staan tusschen het huis, dat eertijds was van Joseph Henrickszoon van den Stadeacker en nu is van Marcelis Janszn van Groeningen, *wijntavenier*, eenerzijds en het huis *het Wit Kruis* van Peter Thomaszoon anderzijds; het was toen: *een seer schoone, groote steene huysinge, erve, ledige erffenisse, coeckhuysken, schoene put, achterhuys, een nieuwe steenen brugge metter mueren ten beyden syden opgemets, mette watertrap ende stalleken.*

1) Zij is overgeslagen in Dl I p. 229 en 230.

Genoemde Cuypers, die ook *wijntavenier* was, was gehuwd met Margriet 1), de dochter van Abraham Thomaszoon. Den 19 October 1611 verleende hij eene grondrente uit dit huis aan:

Johan van Achelen, (zoon van wijlen den doctor in de rechten Wouter van Achelen), als weduwnaar van Hadewich, de dochter van Peter Vuchs, in lijftocht en in eigendom aan hunne kinderen, zijnde:

a. mr. Willem van Achelen, priester, baccalaureus in de godgeleerdheid en pastoor te Hombeek;

b. Catharina van Achelen, echtgenoote van Dierick van Kessel Bernardszoon, secretaris van den Bosch;

c. Hesther van Achelen, echtgenoote van Mathijs van den Ancker, secretaris en griffier van den Bosch.

Jan Aert Peterszoon als man van Margriet, de dochter van Abraham Thomaszoon, te voren weduwe van genoemden Cuypers, verkocht 16 Maart 1624 (Reg. n° 324 f. 232 v^{so}) dat huis aan den koopman Nicolaes Sebastiaens, die het 5 Augustus 1627, als wanneer hij koopman te Antwerpen was, weder verkocht (Reg. n° 363 f. 537 v^{so}) aan Goijard van Asten Janszn, koopman te den Bosch; deze had van zijne vrouw Mechteld of Metken Neyts, dochter van den hiervoren op p. 393 genoemden Willem Thomaszn Neyts, eene dochter Willemina van Asten, die het blijkens akte van boedelscheiding van 9 Januari 1649 (Reg. n° 396 f. 216) van hen erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Guiliam de Helt, genaamd Colen, koopman te den Bosch, hiervoren op p. 347 ook reeds genoemd; van dezen erfde het weder hunne dochter Maria Mechtildis de Helt, die huwde met Theodoor van Velpe, welke bij haar o. a. verwekte eene dochter Willemina Maria van Velpe, die dat huis van hare genoemde ouders erfde. De gemachtigde van deze laatste eigenares, Johan van Ryckevorsel, verkocht het voor haar 13 Juli 1768 (Reg. n° 580 f. 224) aan Alexander de Broux, koopman

---

1) Zij hertrouwde na zijnen dood met Rogier van Dieten Janszoon.

te den Bosch, van wien het weder geërfd werd door diens zoon Claudius Henricus de Broux, ook koopman aldaar; deze verkocht het 2 December 1772 (Reg. n° 591 f. 361 v^{so}) aan Cornelis Franciscuszn de Wijs, wijnkooper en brander aldaar, die zooals wij in Dl I p. 142 reeds zagen, gehuwd was met Anna Maria van Someren.

2. Het Wit Kruis.

Dit huis behoorde in het begin der 16^{e} eeuw, als wanneer het gezegd werd te zijn huis met erf, staande aan den *Hoogensteenwijck* tusschen het huis *den Hooren*, toebehoorende aan Jacob van Casteren, *ex uno* en het huis van Besselken weduwe van Jan van Rysingen *ex alio*, aan Hubert. zoon van den op p. 400 genoemden Dirck Tyelens van Buedel, die het 17 Juli 1523 verkocht aan den kramer Engbertus, zoon van Nycolaus Wellenzoon. Toen diens vrouw Luytgardis, dochter van Wouter van Haren, was komen te overlijden, deed deze 13 Februari 1562 (Reg. n° 208 f. 231 en vlgd) afstand van den tocht, dien hij als langstlevende der echtgenooten op dat huis had, ten behoeve van de navolgende kinderen, die zij hem had geschonken of van hunne afstammelingen:

a. mr. Cornelis, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch;

b. Johanna, echtgenoote van Jan, zoon van Jacob Andrieszn, woonachtig te Antwerpen;

c. Anna, huisvrouw van Jan Pellencooren;

d. de minderjarige kinderen van zijne vooroverleden zoon Arnd, met namen Catharina, (die later huwde met Mathijs van Loozen), Luytgardis en Maria;

e. de minderjarige kinderen van zijne vooroverleden dochter Heylwich en van haren man Jan Thielmans Willemszn, wiens eerste vrouw zij was, met namen Willem, Catharina en Maria.

Dezen verkochten onmiddellijk daarop voormeld huis met

erf, dat nu gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande tusschen het huis van Henrick Hermans *ex uno* 1) en dat van Joost van Auwen *ex alio* en zich vanaf de openbare straat achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan den kramer (institor) Anthonius, zoon van Nycolaus Geerardszn. Ten diens laste werd het daarna gerechtelijk uitgewonnen, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 26 Mei 1579, waarbij Jacobus Mathijszoon van Zoerendonck verkoopt aan Hadewigh weduwe van Willem, den zoon van Willem Boyen, domum, aream, vacuam hereditatem et domum posteriorem, sitas in Buscoducis ad commune forum, dictas het *Wit cruys*, inter hereditatem Cornelii Kemp, vulgo appellatam in *den Bock*, ex uno latere et inter hereditatem, vulgo appellatam *den Horen*, spectantem ad Mathiam Arntszn, ex alio latere, tendentes a communi foro ad communem Diesam, ibidem fluentem, quae premissa dictus Jacobus (van Zoerendonck) erga Johannem Millinck per indicem, mediante sententia scabinorum in Buscoducis, 26 Febr. 1578 emendo acquiserat.

Genoemde weduwe verkocht dat huis reeds 1 Juni 1579 (Reg. n° 238 f. 187) aan den graankooper (emptor bladorum) Thomas Henricxzn van Alphen, die het naliet aan zijne kinderen, van wie Anna, echtgenoote van Henrick, den zoon van Jan Janszn; Henricxken, echtgenoote van Geraerd Janszn van Heynsberg; Elisabeth, echtgenoote van Andreas, zoon van Gerard Janszn; Maria, echtgenoote van Adriaan, zoon van mr. Augustinus Ciermans, en de toen nog minderjarige Godefrida 18 Februari 1602 (Reg. n° 267 f. 158 v^{so}) haar $^5/_6$ daarin verkochten aan haren broeder Peter, zoon van Thomas Henrickszn van Alphen. Diens kinderen, met namen:

Thomas, Geraert, Petronella, Emken, Goortken (of Godefrida) en Mayken van Alphen, de echtgenoote van Aelbert

---

1) Dit huis was het huis *de Hoorn*, dat, zooals uit het op blz. 392 vermelde valt op te maken, in 1577 en 78 eene bierbrouwerij was. Het zal toen toebehoord hebben aan Mathijs Aertsse; na dezen was daarvan eigenaar Adriaen, zoon van Wynant Adriaanszn.

Isaacszoon Ketelaer, verkochten daarop 4 Januari 1639 (Reg. n° 382 f. 120) aan den korenkooper Aerd Janszoon van Schijndel dat huis, hetwelk echter den 23 Maart daaraanvolgende werd genaast door Thomas van Heynsberg, notaris en klerk ter secretarie van den Bosch, als zoon van wijlen Gerard Janszoon van Heynsberg en wijlen Henricxken, de dochter van wijlen Thomas Henricxzoon van Alphen; het werd toen gezegd te grenzen eenerzijds aan het huis *in den Bock*, toebehoorende aan Metken, weduwe van Goyaert van Asten en hare kinderen en anderzijds aan het huis *den Hoorn*, toebehoorende aan de kinderen van Adriaen Wynants, die in eene Bossche schepenakte van 1597 (Reg. n° 294 fol. 125) genoemd wordt: *Adrianus, filius Wynandi Adriaenszn de Oss, coctor cerevisiae* (bierbrouwer).

Voornoemde Thomas van Heynsberg verkocht het 5 April 1640 (Reg. n° 424 f. 118) weder aan Peter, den zoon van wijlen Eduard van Susteren, (den zoon van Peter Franszoon van Susteren en Metken, dochter van Eduard Wellens) en Deliana, dochter van Henrick Aelbertszn van Horssen; hij was bierbrouwer van zijn ambacht en in 1657 reeds overleden, van zijne vrouw Maria Donck, dochter van Jacob Gerardszn, achterlatende minderjarige kinderen, van wie een zal geweest zijn Deliana van Susteren 1), omdat zij later eigenares was van gezegd huis; zij overleed in den Bosch, tot hare erfgenamen nalatende: Antoine Louis Josson, raad en rekenmeester te Parijs, als executeur van het testament van Christiaan Mosmans, bankier aldaar, voor $^1/_5$; Antony, zoon van Peter Beekvelt, bankier te Parijs; donna Maria Francisca de Vial y Xarabeytia, weduwe van don Pedro Xavier Beekvelt y Crose, zoo voor zich en als moeder-voogdes over hunne kinderen; don George de Landazuri als man van donna Maria Josepha Beek-

1) Hare zusters waren zeer waarschijnlijk Agnes, Johanna Maria en Hendrina van Susteren; dezen waren althans in 1727 zusters van eene Deliana van Susteren; in datzelfde jaar woonde, evénals dezen, in den Bosch Beatrix van Susteren weduwe van Christiaan Beekvelt.

velt; don Joseph Rousselet als vader over de kinderen, gesproten uit zijn huwelijk met wijlen donna Anna Josepha Clara de Beekvelt en don Manuel de Beekvelt, allen wonende te Bilbao, (zijnde dezen allen kinderen, schoonzonen en kleinkinderen van wijlen don Pedro Beekvelt en donna Maria Juachina de Croze y Toulon) voor 1/5; Lucas 1) en Martinus Beekvelt, woonachtig te den Bosch, voor 1/5; Peter de Raad als man van Peternel Beekvelt; Servaas Verstynen, woonachtig te den Bosch, als man van Deliana Beekvelt; Adriaan Teulings, woonachtig te den Bosch, als man van Cornelia van de Ven, dochter van Johanna Beekvelt en Guilliam Beekvelt, zoon van Antony, allen kinderen en kindskinderen van Guilliam Beekvelt, voor 1/5; Bernard van Susteren, wonende te Lith; Hendrina Eekens, weduwe van Hendrik van Susteren, wonende te Herpen, zoo voor zich en als moeder-voogdes over hare kinderen 2); Rijnier van Susteren, wonende te Alem; Peter van Susteren, wonende te Dinther en Michiel van Susteren, wonende te Alem, allen kinderen van Peter van Susteren; dezen verkochten 13 Augustus 1760 (Reg. no 577 f. 327) het *Wit Kruis*, dat toen gezegd werd te staan naast het huis *in den Bock*, toebehoorende aan de erfgenamen van Velpe, *ex uno* en het huis *den Hoorn*, toebehoorende aan Reinier van Boxmeer 3), *ex alio*, aan Lambert van Gestel, woonachtig te den Bosch, als man van Maria Anna van Lisdonk. Johannes Verster de Balbian, notaris te den Bosch, als curator over den verlaten boedel van voornoemden Lambert van Gestel, verkocht 22 Juli 1768 (Reg. n° 580 f. 231 v^{so}) dat huis aan Johannes Pieter Vreggen, woonachtig te den Bosch; deze verkocht het 2 April 1776 (Reg. n° 584 f. 350) weder aan Johannes Spierings, vleeschhouwer aldaar; diens kinderen, alsmede Johannes Baptista Mahie, woonachtig

---

1) Zijn vrouw was Catharina Vercamp.
2) Een dezer was Gerard van Susteren te Herpen.
3) Hij was wijnkooper te den Bosch; de executeur van zijn testament, Johan Willem van den Bongaart, koopman aldaar, verkocht 27 Juli 1774 het huis *de Hoorn* aan Johan Florens Mollerus, ook koopman aldaar.

te den Bosch 1), deze als vader en voogd over zijne minderjarige dochter Catharina Geertrudis Mahie, in echt verwekt bij zijne vrouw Christina Spierings, dochter van Johannes voornoemd, verkochten 24 October 1803 het huis *het Wit Kruis* aan de reeds genoemde Anna Maria van Someren, toen weduwe van Cornelis de Wijs.

Zoo kwamen de huizen *de Witte bok* en het *Witte Kruis* door koop in het bezit der familie de Wijs.

Deze stamt af van Antonius de Wijs, die van zijne vrouw Grietje Suykers had een zoon:

Francis de Wijs, die huwde met Cornelia van Poppel, dochter van Everard en N. van Gils. Hunne kinderen waren:

a Anna Margrita de Wijs, geboren te Vessem, h. te Antwerpen met Jan Baptist van Oenter;

b Maria Catharina de Wijs, geboren te Vessem, h. te Zeelst 1764 met Hendrik de Wit;

c Cornelis de Wijs, gedoopt te Vessem 7 Februari 1737, vestigde zich in 1759 in den Bosch metterwoon, alwaar hij het beroep van wijnkooper en brander uitoefende; hij huwde aldaar in 1768 Anna Maria van Someren, geboren te den Bosch 4 Juli 1743, begraven aldaar in de St. Janskerk 6 Februari 1809, alwaar hij reeds 13 October 1790 begraven was. Hunne kinderen waren:

a Hendrina Theresia de Wijs, geboren te den Bosch 22 Maart 1770, h. 14 Juli 1765 met Franciscus Gijsbertus Lightenvelt, med. doctor aldaar 2), gedoopt in het bedehuis van St. Jacob aldaar 6 Februari 1765, zoon van Leonard en Ida van der Sande; zij schonk hem eene dochter Maria Cornelia

---

1) Van zijne derde vrouw Catharina Kivits had hij eenen zoon Johannes Henricus Mahie, die heer van Boxtel en Liempde werd en slechts één zoon naliet, Gerard Mahie van Boxtel en Liempde, overleden te Boxtel 12 Juni 1906.

2) Hij hertrouwde na haren dood met Maria Anna van Merevoort, van wie hij deze kinderen had:

a Franciscus Jacobus Lightenvelt, gedoopt te den Bosch 17 Januari 1808; *b* Jacoba Gertrudis Lightenvelt, gedoopt als voren 4 Aug. 1809 en *c* Martinus Henricus Lightenvelt, gedoopt als voren 25 October 1810.

Lightenvelt, geboren te den Bosch 8 April 1797, huwde met mr. Henricus van Weel, notaris te Oosterhout.

b Martinus Franciscus de Wijs, die volgt.

c Franciscus Antonius de Wijs, geboren te Den Bosch 27 Nov. 1773, R. K. priester en landdeken te Boxtel, stierf aldaar 7 Sept. 1853.

d Hein de Wijs, rijksontvanger te den Bosch, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant 1), geboren te den Bosch 3 September 1775, stierf aldaar 9 April 1854, huwde te Breda 13 Febr. 1811 Maria Cornelia Havermans, dochter van Johannes Josephus en Anna Maria Floren. Hunne kinderen waren:

1°. Franciscus Cornelius Johannes de Wijs, wijnkooper te den Bosch, geboren aldaar 25 Nov. 1814, huwde Louise van Rijckevorsel.

2° Anna Maria Cornelia de Wijs, huwde met mr. Carolus van Rijckevorsel, lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal.

e. Mr. Johannes de Wijs, brander te den Bosch, geboren aldaar 4 Maart 1777, stierf ongehuwd.

f Josephus de Wijs, brander te den Bosch en lid van den Gemeenteraad aldaar, geboren aldaar 27 Augustus 1778, stierf ongehuwd.

g Antonius de Wijs, eveneens brander te den Bosch, welk beroep hij evenals zijn broeder Josephus uitoefende in het huis *in de Twee Gapers* 2), staande op den Vughterdijk aldaar, geboren aldaar 4 November 1780, huwde Hendriena Helena Frederickx, van wie hij geene kinderen naliet.

Martinus Franciscus de Wijs, hiervoren sub *b* genoemd, werd geboren te den Bosch 26 Augustus 1771 en stierf aldaar 1 Maart 1844 ongehuwd. Hij erfde van zijne ouders de huizen de *Witte bok* en *het Wit Kruis*, die hij tot één verbouwde en waarin hij de wijnzaak zijner ouders voortzette onder

---

1) Men zie over hem Taxandria XII, p. 6.

2) Men zie hierover Dl. I. p. 314.

de firma de Wed^{e} C. de Wijs en Zn. Hij was ook lid der Provinciale Staten van Noordbrabant. Na zijn kinderloos overlijden werd dit tot een gebouwd huis geërfd door zijnen oomzegger, Franciscus Cornelius Johannes de Wijs, wijnkooper te den Bosch, van wien het weder erfde diens dochter Marie de Wijs, echtgenoote van Jan Meylink, ook wijnkooper aldaar.

c. De Gulden Poort.

N^{os} 40 en 42.

Dit huis, dat aan de overzijde van de Markt en wel aan den Z.W. hoek daarvan staat, werd 5 Januari 1523 (Reg. n° 126 f. 73 v^{so} en 80) door de navolgende kinderen van toen wijlen Jan, den zoon van Herman van Bergen, zijnde: Jan 1), Jacob, Katharina, huisvrouw van Johannes Heesters genaamd van Bree, *pannicida*, Heylwig, huisvrouw van Frans van Elmpt Martinuszn en Elisabeth van Bergen, alsmede door de kinderen van zijnen vooroverleden zoon Arnd, met namen: Jan, Herman, Henrick, Jacob, Katharina, Anna en Arnolda van Bergen, verkocht aan Daniel, den zoon van Daem of Adam van Peelt; het werd alstoen omschreven als: *een huys ende erve, geheyten die Gulde poirte, staende aen de Merckt opten hoeck van de cameretten tusschen die Merckt voirs. aen d'een zyde ende d'een eynde ende tusschen den erve Ott van den Oever aen d'ander zyde, tsamen meth houtwerck.* Genoemde Daniel van Peelt had een zoon Roelof, die wederom eene dochter Catharina had, welke huwde met Jan van Os Gieliszn; deze, zoomede de voogden over Wynand en Philips, onmondige zonen van voornoemden Roelof, en over Geertruid, onmondige dochter van Mathijs Werners en Jutta, de dochter van dien Roelof; de voogden over de onmondige kinderen van Symen, den zoon van genoemden Daniel van Peelt; de voogden over

1) Zijne vrouw was Mechteld, dochter van Marcelis, den zoon van Henrick Willemszn.

de onmondige kinderen van Petrus Petruszoon van Pels en Katharina, de dochter van dien Daniel en de voogden over de onmondige kinderen van Jan Kethelaer Albertszn en Anna, de dochter van dienzelfden Daniel, verkochten 14 Mei 1563 (Reg. n° 208 f. 348) het hierbedoeld huis aan Jan van der Rullen Goijartszoon, die het 18 Mei 1566 (Reg. n° 213 f. 374) weder verkocht aan den kramer Lambert van Leyden Gijsbertszn. Diens eenig kind, Ghijsbrecht, verkocht 23 Maart 1611 (Reg. n° 282 f. 8) 1) dat huis, hetwelk alstoen gezegd werd te zijn: *huys, erve, met synen gronde ende toebehoerten, gemeynlick genoempt de Gulde poirte, gelegen in Shertogenbossche aent eynde van de cameren opte Merct aldaer*, en thans staande op den hoek van de Korte Kamers tusschen *de Gulden Klok*, toebehoorende aan de erfgenamen van Boudewijn Henrickszn *in de Gulden Klok, ex uno* en het huis *in de Gulden Kam*, toebehoorende aan de Wed. Gerard van Wytvelt, *ex alio*, — aan den apotheker mr. Guilliam van Rynshoven, zoon van Jaspar, den zoon van Jan Mathijszn; deze verkoop werd bekrachtigd door den kapitein Diederich Suall, wonende te Kassel, als man van Elisabeth Buhet van Dordrecht, te voren weduwe van Henrick Lambertszn van Leyden. Gezegd huis bleef daarna in het bezit der familie van Rynshoven tot dat het 31 Augustus 1754, als wanneer het gezegd werd een toren te hebben, (Reg. n° 572 f. 85 v^{so}), ten laste van Gijsbertus Gysselen, pastoor te Vught en Johan Baptist van Rynshoven gerechtelijk werd uitgewonnen; kooper werd toen daarvan Jacob Sluymers voor de som van slechts fl. 1088, ook weder een bewijs hoezeer de stad den Bosch in dien tijd was achteruitgegaan. Zijne kinderen Jacob en Elisabeth Sluymers verkochten het 17 Juni 1790, toen het ook nog was *een huysinge met een tooren daarop* (Reg. n° 603 f. 196 v^{so}), aan Nicolaas Keukenschrijver, woonachtig te den Bosch, wiens afstammeling Arie Keukenschrijver het thans nog bezit. Tot omstreeks het jaar 1816 had dit huis nog zijne oude

1) Deze akte bevat tal van burenrechtelijke verplichtingen.

gedaante en houten gevel behouden; in dat jaar is het afgebroken en door een modern winkelhuis vervangen, dat nog vergroot werd door het Zuidwaarts daarnaast gestaan hebbend huis *de Gulden Klok* en het Westwaarts daarnaast gestaan hebbend huis *de Gulden Kam* er bij te trekken.

d. De Gulden Paternoster.
N°. 18.

De huizen, die langs de Markt van af het huis *de Gulden Poort* tot aan het huis *de Gulden Paternoster* staan, heetten aanvankelijk, omdat zij, integenstelling met de daarop volgende huizen, tot aan de Pensmarkt doorloopen, *longae camerae mercatorum*; later heetten zij, zooals wij bij de beschrijving van eerstgemeld huis reeds zagen, *de Korte Kamers*, welken naam aanvankelijk alleen gedragen hadden het laatstgemeld huis en de daarop tot aan het tegenwoordig gebouw van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen volgende huizen; dezen heetten zoo, omdat zij zeer weinig diepte hadden; in 1508 werden zij ook nog *die cammeretten* genoemt.

Opten hoek der corte cameren, zooals bij na te melden verkoop daarvan gezegd werd, staat het huis *de Gulden paternoster*. De erfgenamen van Dierixken, dochter van Jan Spijckers en echtgenoote van Lambert, den zoon van Jan van Herssel genaamd van Oerle, verkochten dit huis 27 Maart 1573 (Reg. n° 223 f. 119) aan Adriaan, zoon van Goijard Peterszn van Vechel, in Dl. I p. 285 reeds genoemd.

Na zijnen dood kwam het aan zijnen zoon Jacob van Vechel, die in 1609 er nog eigenaar van was en daarna kwam het aan diens afstammelingen 1) tot dat het 12 Juni 1756 (Reg. n° 576 f. 190 v^{so}) door Theodorus Princen, wonende te Esch en weduwnaar van Anna Elisabeth van der Meulen werd ver-

1) Men zie hen in Taxandria X p. 260. Ten onrechte wordt aldaar gezegd, dat Otto van Vechel een zoon was van Adriaan.

kocht. Genoemde Princen was een zoon van Lambertus Princen en Anna Catharina van Ingen 1), die de dochter was van Cornelis van Ingen en Theodora van Vechel, welke laatste de dochter was van Cornelis van Vechel, den zoon van Jacob voornoemd.

Ging men voorheen van laatstbedoeld huis naar de Zuidzijde der Markt, welk plein oudtijds kunstmatig was verhoogd door grond, die gehaald was van het gehucht het Reut, (eene ophooging, die eenige jaren geleden weder is afgegraven), dan kwam men eerst langs eenen put, waarover van Heurn in zijne Historie IV p. 179 het volgende schreef:

„Van oude tyden was op het midden der Markt eene groote steene put geweest, waaruit men het water met emmers, die aan ketenen hingen, haalde, zo als dit uit een oude aftekening der Markt blijkt 2). In latere tyden werd de put overwelfd en daarop, of naby dezelve, een houte pomp gesteld, waarop een lantaarn stond 3); die pomp was omtrent deezen tijd (1761) vergaan, zo dat de Blokmeesters der Markt nodig oordeelden die geheel te vernieuwen; by die gelegenheid nam men in overweging om aldaar eenen pomp van blauwen steen te stellen, waarvan de kosten op omtrent fl 534 begroot werden; en alzo dit werk tot versiering der stad zoude strekken, verzochten zy, dat de Regeering daartoe van stadswege eenigen onderstand doen wilde; de pomp werd dan in deezen jaare gemaakt en van stadswege boven fl 275 werden nog vier blauwe steene paalen, waarop lantaarnen ronts om die pomp gezet

---

1) Zij was vóór haar huwelijk met Lambertus Princen weduwe van Cornelis van Ceulen; haar tweede huwelijk staat in Taxandria X p. 261 niet vermeld evenmin als dat de zoon van Cornelis van Ceulen, Leonardus, ook nog eene dochter Cornelia had, die de huisvrouw was van Dr. P. J. van Berckel.

2) Blijkens R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I p. 376 werd in het jaar 1522 deze put van stadswege rijkelijk versierd; o. a. werden toen op het dak daarvan geplaatst een adelaar met kroon en verdere ornamenten, die toen ook beschilderd en verguld werden.

3) Volgens gemelde Stadsrekeningen II p. 1380 en 85 werd deze pomp in 1632 vervangen door eene pomp van hardsteen en ijzer; de hardsteen bestond uit grafzerken der Bossche St. Janskerk.

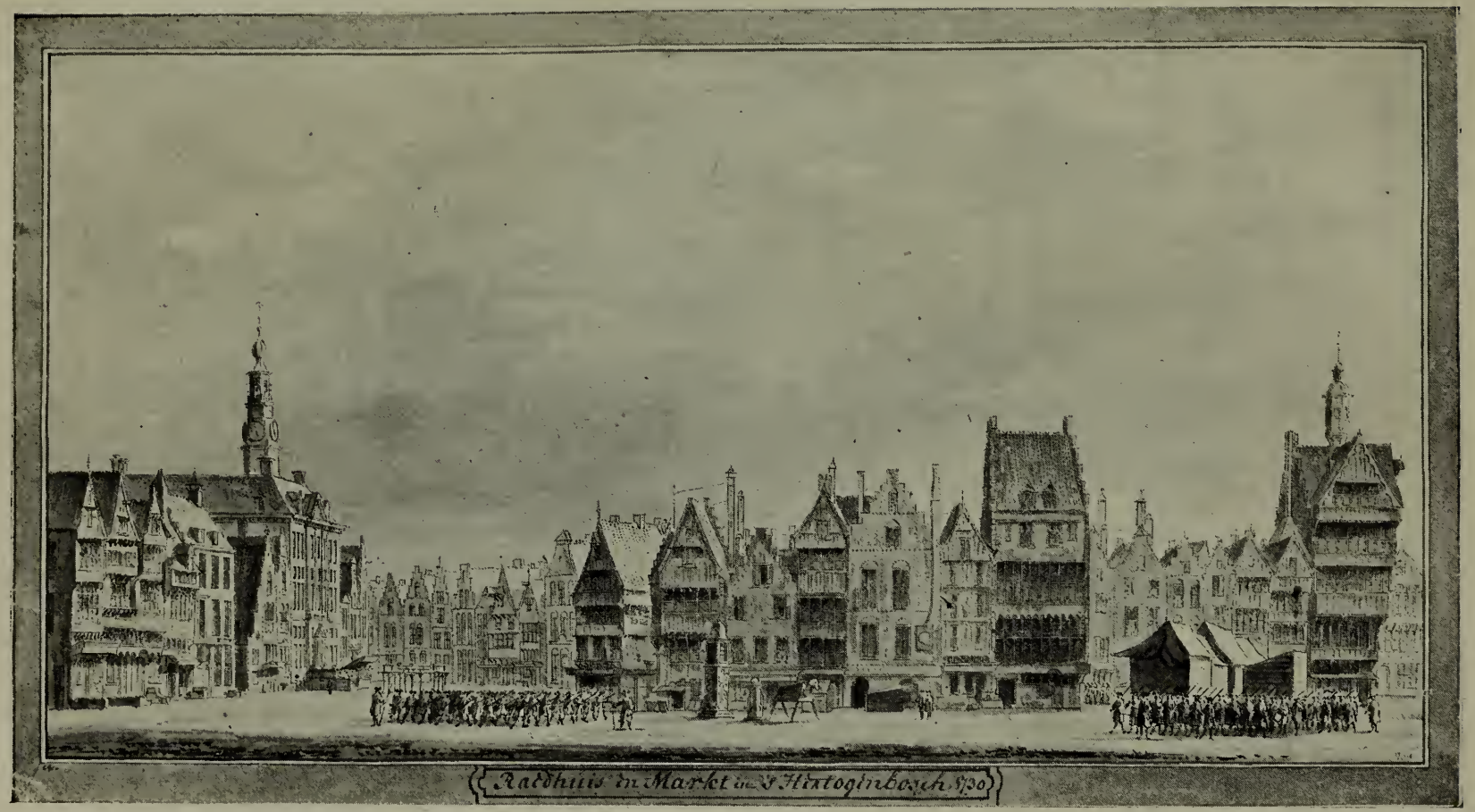

DE MARKT MET HET STADHUIS IN 1730.

Behoort bij blz. 414.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

werden," geschonken. Op laatstbedoelde pomp werd eene versiering van ijzerwerk aangebracht, dat gesmeed was door eenen Bosschen smid, van Venroy genaamd. Omstreeks het jaar 1850 is dat ijzerwerk daarvan verwijderd en zijn toen ook de vier om die pomp geplaatste steenen palen weggenomen. In het laatst der 19e eeuw is eveneens laatstbedoelde pomp afgebroken, waarna op eenigen afstand van de plaats, alwaar zij gestaan had, is geplaatst geworden de hardsteenen lantaarnpaal, die er nu nog staat. Eenige passen verder stond oudtijds nabij voorzegden put een schandpaal, waaraan, om daaraan misdadigers vast te kunnen leggen, een halsbeugel bevestigd was 1); boven op dien paal bevond zich toen een O. L. V. kapelletje, dat evenals die paal door de Blokmeesters van de Markt onderhouden werd. Van Heurn deelt hierover in zijne *Beschrijving* het volgende mede: „in het jaar 1618 was het zo vervallen, dat de Regeering den Blokmeesteren gelaste dat te herstellen of anders de renten en wat daartoe behoorde ten behoeven der stad over te geven om by dezelve hersteld en onderhouden te worden; dit heeft toen geen voortgang gehad, omdat ik vinde, dat hetzelve in den jaare 1628 van stadswege geschiedde, hetwelk op 532 guldens en 13 stuivers te staan kwam; de Blokmeesteren gaven er een aalmis van 8 gulden en 10 stuivers toe". In 1645 bepaalde de Regeering der stad, dat op de Markt, ter plaatse, waar de schandpaal gestaan *had*, (hieruit blijkt dat die van 1618 toen al vergaan was), eene draaikooi zoude worden geplaatst, hetgeen aldus vermeld staat in de Stadsnotulen van 6 December van dat jaar, litt. B: „Is by de heer J. F. Sweerts de Landas, vryheer van Oirschot, president (schepen), de heeren van de leeden voorgebracht, hoe dat heeren scheepenen op den 27 Mey besloten hadden, goet gevonden en noodig geoordeelt binnen deser stadt een drayom of coye te doen maecken om mits de veelvuldige moetwilligheden, vechteryen, quade bejegeningen, lichtvaerdigheyten,

1) Dr. C. R Hermans Bijdragen II p. 180.

qualyke, vuyl en profaen spreken en schelden der gemeyne vrouwlieden en hoeren, waerover men dezelve niet wel aan den lyfe konde straffen, zoodanige vrouwspersonen daerin te stellen. Die omvrage gedaen zijnde, off den heeren van de leden 't selve niet en souden approbeeren, zoo is goet gevonden en verstaen 't selve te approbeeren, om den heer Rentmeester van Politie te autoriseeren, gelijk geauthoriseert wort mits desen, om alsucke bequamende coye off drayom op de Markt binnen dese stad tot coste van dezelve te doen maecken". Blijkwaar was in 1665 deze draaikooi ook al vergaan, want op de schilderij van A. van Beerestraaten van dat jaar, die op het Bossche Stadhuis hangt, is die niet afgebeeld; wel staat daarop geschilderd, ter plaatse waar zij stond, *een sierlyken*, zooals van Heurn in zijne *Beschrijving* zegt, *graauwen steenen pilaar, op eenen fraayen voet en boven dezelve een vierkante lantaarn*; *in laatere tyde*, zoo schreef van Heurn verder, *werd het afgebrooken, dog wanneer is mij onbekend.* In de onuitgegeven Bossche Kronijk staat ook nog vermeld, dat 12 Maart 1699 op de Markt wederom is geplaatst *een drayhuysken*, waarin de misdadigers werden te pronk gesteld en werd den 9 April daaraanvolgende daarin rondgedraaid *eene infame straathoer*, die, toen zij er uitkwam, aan de Gerechtsdienaars vroeg: wie is nu mooier ik of gijlieden? Blijkens Dr. C. R. Hermans t. a. p. blz. 181 vond de Magistraat van den Bosch in 1732 goed dat *drayhuysken*, hetwelk toen eveneens zeer bouwvallig en bijna vergaan was, af te breken en in het openbaar te verkoopen 1).

e. De Gulden Ketel en de Gulden Haan.

No. 17.

Aan de Zuidzijde der Markt en wel aan den W. hoek der Kerkstraat en Markt heeft men het huis *de Ekster*, thans genummerd Markt 19, dat 14 Januari 1598 (Reg. n° 261 f. 153 v^{so})

1) Stadsnotulen van 21 Maart 1732, litt C.

werd aangekocht door den apotheker mr. Lambrecht de Bye, zoon van den apotheker mr. Henrick de Bye en 12 September 1730 (Reg. n° 555 f. 189) krachtens koop het eigendom werd van Dr Theodorus de Marcq als gehuwdmet Catharina Adriana Buyster.

Op dit huis volgde oudtijds Westwaarts het huis

1. De Gulden Ketel.

Dit huis werd in 1523 aan mr Herman Pelgrom de Bye toebedeeld uit de nalatenschappen zijner ouders Dirck Pelgrom de Bye en Elisabeth Coenen, (de dochter van Herman Ketelaer genaamd Coenen en Yda Moyns). Omstreeks de tweede helft der 16e eeuw was eigenaar daarvan Gerard Pelgrom de Bye, zoon van Aelbrecht en Anna Moel Willemsdochter, welke Aelbrecht weder een zoon was van mr. Herman voornoemd. Hij legateerde dit huis aan zijne zuster Christina Pelgrom de Bye, die gehuwd was met mr. Herman Rombouts Janszn, doctor in de medicynen en raad van den Bosch; deze verkocht het den laatsten October 1596 (Reg. n° 248 f. 131), als wanneer het gezegd werd te zijn: *een huys, erve, met een deel van een hoff, achterhuys ende eenen ganck neffens den ierst genoemden huyse, met een ander huys oft woninge daerachter staende*, zijnde in huur het eerstgemeld huis bij na te noemen Jan de Greve en het laatstgemelde bij Lenart Aertszn, en staande al het voorschrevene aan de Markt tusschen het huis *de Ekster*, toebehoorende aan Henrick Aertszn, *ex uno* en het huis *de Haan*, toebehoorende eertijds aan mr. Aert Pleviers, nu aan mr. Jacob van der Plancken, *ex alio*; kooper werd toen daarvan Jan de Greve, zoon van wijlen Peter Dierckszn. Deze liet het huis *de Gulden Ketel* na aan zijnen zoon mr. Peter de Greve, priester en pastoor te Empel en aan Maryken, dochter van Henrick Michielszn en weduwe van Peter Janszn de Greve, die ook zijn zoon zal geweest zijn; zij verkochten 18 Februari 1632 dat huis, hetwelk toen gezegd werd te zijn: huis, erf, kelder, met een deel van eenen tuin, achterhuis en gang naast

het huis, staande tusschen *den Ekster*, toebehoorende aan den apotheker mr. Johan Hovius, *ex uno*, en *den Haan*, toebehoorende aan de Wed[e] Jacob van der Plancken, *ex alio*, aan den stoeldraaier Dierck, zoon van Jan Jansz Bruynincx. Diens vrouw was Margriet Claessen, die het 18 April 1668 (Reg. n° 468 f. 235 v[so]), toen zij reeds weduwe van hem was, overdroeg aan hunnen zoon Johan Bruynincx. Den 2 Mei 1691 (Reg. n° 506 f. 305 v[so]), verkochten diens kinderen zijnde: Elisabeth Bruynincx echtgenoote van Godefridus Schoneus, koopman te den Bosch; Maria Bruynincx echtgenoote van Johan Roghman, gewezen luitenant en de minderjarigen Theodorus en Aldegonda Bruynincx, voor wie als voogd optrad Daniel Le Martinel, — dit huis aan Jacob Huygermans, ook koopman aldaar; het werd toen gezegd te zijn: huis met erf, achterhuis en stalling, genaamd *de Gulden Ketel*, staande aan de Markt tusschen *den Exter*, toebehoorende aan Johan van Ceulen, *ex uno* en *den Haen*, toebehoorende aan Johan van Driel, *ex alio* en zich uitstrekkende tot aan het erf der erfgenamen van mr. Anthony van Outheusden, raad en griffier van den Bosch.

Genoemde Jacob Huygermans, die een zoon was van Gerard 1), was gehuwd met Maria Steenbackers Arnoldsdochter, van wie hij had: *a* een zoon Gerard, wiens vrouw was Maria van de Ven, welke aan dezen schonk een zoon Josephus Dominicus Huygermans, die huwde met Anna Maria van Doorn; *b* een zoon Heribertus Huygermans, die dit huis van hem erfde en huwde met Geertruid Gast; van laatstgenoemde echtelieden werd het weder geërfd door hunne eenige dochter en erfgename Catharina Huygermans, die in tweeden echt huwde met mr Adriaan Schoneus, advocaat te den Bosch 2); deze

1) In 1744 waren Gerardina Huygermans, gehuwd met Hendricus Schoneus en Helena Huygermans, gehuwd met Cornelis van Lingen, als kinderen en erfgenamen van Gerardus Huygermans en Catharina van Arnhem, eigenaars voor een deel van het in de Hinthamerstraat staand huis *In de gouden rijder*.

2) Zij was in eersten echt gehuwd geweest met mr. Petrus Nagelmaeckers. Zie Dl II p. 172.

verkocht het 2 Mei 1753 (Reg. n° 575 f. 70 v^{so}) aan Cornelis van Lanschot, koopman te den Bosch. Dat huis werd toen gezegd te staan tusschen het huis van Dr. Theodorus de Marcq 1) *ex uno* en dat van Joseph van Weert, *ex alio*, en zich uit te strekken tot de navolgende huizen, welke hij toen eveneens aan genoemden van Lanschot verkocht: het huis *de Hemel* in de Korte Kerkstraat, staande achter het voorschreven huis en zijnde een pakhuis en het huis *het Wit Lam* met tuin, plaats en achterhuis, staande eveneens in de Korte Kerkstraat en zich uitstrekkende tot aan de keuken van het huis *de Gulden Ketel*.

2. De Gulden Haan.

De oudste transportbrief van dit huis is die van 1312, waarbij ten overstaan van Arnold Dicbier en Daniel de Aggero (van Dijck), schepenen van den Bosch, Adam Enesse, genaamd *mitten spronghe*, dat huis, hetwelk toen gezegd werd te zijn: „domus et area, sitae juxta forum de Busscho Ducis inter domum et aream quondam Everardi, caccabarii, *ex uno latere* et domum et aream Wouteri, calcificatoris, ex alio latere", verkocht aan Willem Bac van Bacschot en diens huisvrouw Katharina. De daarop volgende transportakte is van 1473, waarbij Yda weduwe van Herman Ketelaer 2) den tocht van gezegd huis, dat alstoen omschreven werd als: „domus, area ac parva hereditas, sibi retro adjacens, sitae in Buscoducis ad forum inter reliquam hereditatem dictae Ydae et suorum liberorum *ex uno latere* et inter hereditatem Katherinae Gheleyns et Gertrudis, relictae quondam Wolteri Elenssoen et suorum liberorum, *ex alio latere*, tendentes a dicto foro ad hereditatem Godestodis, relictae quondam Jacobi Gielissoen, simul cum jure edificandi in muro, etc", als huwelijksmedegave schenkt aan

1) Dat huis was, zooals wij reeds zagen, het huis *de Ekster*. Catharina Adriana de Marcq, de dochter van Dr Theodorus, huwde met David Albrecht Zehender, sous-luitenant in een regiment Zwitsers, die gezegd huis 13 Aug. 1766 verkocht aan Jean Parmentier en diens echtgenoote Johanna van der Linden.

2) Zijn wapen was dat der adellijke familie Coenen van Zegenwerp.

Dirck Pelgrom (de Bye) Henrickszn en diens echtgenoote Elisabeth; deze wordt elders geheeten Elisabeth Coenen, de dochter van Herman Ketelaer genoemd Coenen en Yda Moyns, waaruit blijkt, dat genoemde transportante de schoonmoeder was van den begiftigden Dirck Pelgrom de Bye; uit de akte zelve blijkt ook nog, dat genoemde Yda en hare kinderen eigenaars waren van het overige van dit huis, hetwelk dan *de Gulden Ketel* zal geweest zijn. Later zullen genoemde Dirck Pelgrom en diens gezegde huisvrouw ook wel eigenaars zijn geworden van het huis *de Gulden Haan*, want in 1509 verklaarde Arnd Monicx, zoon van mr. Jan Monicx den oude, als eigenaar *domorum et camerarum, dictarum die huysinge van Loen, olim ad Dominum de Loen spectantium* 1), *sitarum in Buscoducis in quadam platea, qua itur a ponte, dicto dat Loefsbrugsken, versus pontem, dictum die Lombaertsche brugge*, dat Elisabeth weduwe van Dirck Henrickszn Pelgrom de grondrente, welke uit een harer huizen, die gelegen waren aan de Markt, was verleend aan het Huis van Loon, had afgelost. Na haar en haren man werd blijkens akte van boedelscheiding van 1523 tengevolge van erfenis eigenares van dit huis Anna Monicx, dochter van Jan Monicx, den zoon van Mr. Jan Monicx en Margaretha Pelgrom de Bye, die weder de dochter was van Dirck Pelgrom de Bye en Elisabeth Coenen; zij huwde met Frans van Halmaele 2), wien zij deze kinderen schonk: Henrick en Jan van Halmaele; aan hen werd dat huis na doode van hunnen vader toebedeeld; hunne voogden verkochten het daarop 19 December 1547 (Reg. nº 175 f. 316) aan mr. Aert Pleviers Corneliszn., apotheker te den Bosch en echtgenoot van Joostgen, dochter van den bakker Zebert Zebertszn. Van laatstgenoemden kooper werd dit huis geërfd door zijne dochter Anna Pleviers, die gehuwd was met mr. Maarten van Weremondt Lodewijkszn van Halle, apotheker te den Bosch. Toen deze was komen te overlijden kwam het huis *de Gulden Haan*

1) Men zie hierover Dl II p. 62 en vlgd.
2) Na diens dood hertrouwde zij met Jan van Brecht Jacobsz, ridder,

voor de helft aan diens voornoemde vrouw en voor de wederhelft aan hunne minderjarige kinderen Arnd, Maarten en Anneken van Weremondt, zooals blijkt uit eene akte van boedelscheiding van 1589 (Reg. n° 653 f. 166) ; het was toen een huis met winkel, tuin en achterhuis. Laatstgenoemde Maarten van Weremondt, die licentiaat in de rechten, auditeur-entretenu van den Koning van Spanje en schepen van Breda was, werd daarna door erfenis en ruil eigenaar van een gedeelte van dit huis 1). Van hem erfden het zijne kinderen : Isabella, echtgenoote van mr. Arenhout Blommers, Marten, raad en momboir van den Koning van Spanje in Gelderland, Francoyse en Lucia de Weremont ; zij verkochten 22 April 1622 (Reg. n° 463 f. 232) met Johan Loefs als man van Christina de Wit Geritsdr. en Catharina van der Plancken wed. Dirck van Erp hunne aandeelen in dat huis, hetwelk nu genaamd was *de Gulden Haan*, — aan Jacob van Iperen, koopman te den Bosch 2), die het overige daarvan reeds bezat. Van diens eerste vrouw Maria van Dinther had deze drie kinderen : Maria ; Boudewijn, (die Elisabeth van Hees huwde en bij haar eenen zoon Johannes van Iperen verwekte) en Adriana van Iperen, welke laatste huwde met Johannes Ideleth, wien zij schonk : Maria Geertruyt, Anna, Catharina en Philippus Wolfgangus Ideleth. Genoemde afstammelingen van Jacob van Iperen verdeelden 9 September 1682, voor zoover zij toen nog in leven waren, zijne nalatenschap, en alstoen werd het hierbedoeld huis, dat nu gezegd werd te zijn : „eene schoone, welgelegen huysinge, genoemd de Gulden Haan," aan genoemden Johannes van Iperen toebedeeld. Deze verkocht het 27 April 1699 (Reg. n° 512 f. 141), toen hij burgemeester van Oss was, aan Andries Somers, zilversmid te den Bosch. Laatstgenoemde kooper was

1) Zijne vrouw was Elisabeth van Dael. Zie Reg. no 651 f. 274 v^{so}.

2) In 1663 werden de huwelijksvoorwaarden voltrokken tusschen Jacob Boudewijnszn van Iperen, weduwnaar van Martyntje Weremondt en Christoffelina van Vladeracken, weduwe Hendrick Thomaszn Neyts ; de erfgenaam van deze laatste was in 1679 Reinier van Zuylen, bakker te den Bosch, kleinzoon van Willem Arnoutszn en Christina van Vladeracken. (Cf. Dl. II p. 242).

gehuwd met Johanna van Huywegen, van wie hij deze kinderen had: Johanna Catharina Somers, echtgenoote van Wilhelm Cremer, woonachtig te Diest en Maria Theresia Somers; den 23 Mei 1749 verkochten die kinderen, het laatstgenoemde hunner, omdat het onnoozel was, vertegenwoordigd door deszelfs curator, het huis *de Gulden haan* aan Joseph van Weert, tin- en loodgieter te den Bosch (Reg. n° 569 f. 45). Deze laatste verkocht dat huis op zijne beurt 4 November 1782 (Reg n° 594 f. 237) aan Godefridus van Lanschot, koopman te den Bosch, zoon van Cornelis voornoemd en diens echtgenoote Henrica Cecilia Henrix. In eene Bosche Schepenakte van 1798 (Reg. n° 617 f. 172) werd hij gezegd te zijn: „middelmatig van postuur, eenigzins pokdalig en dragende eene paruik op het hoofd." Van zijnen vader had deze, toen hij het huis *de Gulden haan* kocht, reeds geërfd het huis *de Gulden ketel*, zoodat die beide huizen nu weder in één hand waren, wat zij niet meer waren geweest sedert dat op 30 Januari 1523 de nalatenschappen der echtelieden Dirck Pelgrom de Bye Henrickszn. en Elisabeth Coenen genaamd Ketelaer tusschen dezer erfgenamen waren verdeeld.

De beide voormelde huizen werden van Godefridus van Lanschot voornoemd geërfd door zijnen zoon Franciscus van Lanschot, ook koopman te den Bosch. Deze verbouwde ze in 1823 tot één huis, wat zij nog zijn. Hij overleed te den Bosch 21 Februari 1851; zijne vrouw Jacoba Catharina Maria van Ryckevorsel schonk hem deze kinderen:

a. Godefridus, koopman, geboren te den Bosch 23 Maart 1793, stierf aldaar ongehuwd 20 September 1886:

b. Augustinus Cornelis, die volgt;

c. Cornelis Antonius, geboren te den Bosch 23 Maart 1795, stierf te Leiden, alwaar hij student was, 10 Februari 1816;

d. Henricus Joannes, geboren te den Bosch 30 October 1797, stierf aldaar kinderloos 25 Januari 1887, huwde Paulina Theresia van der Kun, dochter van Johannes en Maria de Vogel van Aalst;

e. Regina Christina, stierf jong;

f. Catharina Regina, geboren te den Bosch 12 Maart 1801, stierf aldaar 23 Mei 1877, huwde met Toussaint Joseph Tilman, koopman, geboren te Visé 25 Mei 1789, stierf te den Bosch 27 December 1848; hij is de stamvader der Bossche familie Tilman;

g. Theodora Maria, geboren te den Bosch 8 October 1802, stierf ongehuwd aldaar 16 Mei 1887;

h. Theodorus Ludovicus, geboren te den Bosch 14 September 1804, stierf kinderloos te Antwerpen 16 Juli 1841, huwde Antoinette de Kesschietre van Havre, dochter van mr. Gaspard en Maria Portmans, weduwe van Joseph Franciscus van de Mortel;

i. Gerardus Joannes Antonius, geboren te den Bosch 7 September 1809, stierf aldaar ongehuwd 4 September 1827.

Augustinus Cornelis van Lanschot, koopman te den Bosch, hiervoren onder *b* vermeld, erfde het voorschreven tot een verbouwd huis. Hij is de stamvader der tegenwoordige Bossche familie van Lanschot; geboren te den Bosch 20 Mei 1794 overleed hij op zijnen huize Zegenwerp 25 Juni 1874; zijne vrouw was Maria Helena Oomen, dochter van mr. Henricus en Elisabeth Ingen Housz; zij schonk hem o.a. een zoon Augustus Arnoldus Jacobus van Lanschot, oud-agent der Nederlandsche Bank en oud-lid van den Gemeenteraad te den Bosch, die gezegd huis van zijnen vader erfde; uit diens huwelijk met nu wijlen Johanna Fuchs werden geboren twee zonen: Auguste, burgemeester van Vught en mr. Willem, lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal en voorzitter van den Krijgsraad te den Bosch.

f. Het Neerlandsch Koffiehuis.

No. 15.

Zooals hierna zal worden vermeld bestaat dit huis uit drie huizen, waarvan het hoekhuis aan de Markt heette *het*

Wit Lavoir en de daarachter in de Kolperstraat (oudtijds de Korte Kolperstraat geheeten) staande huizen *In den Witten diamant* of *St. Franciscus* en *de Wit voet* genaamd werden.

Omstreeks het jaar 1600 behoorde het huis *het Wit Lavoir* aan Roeland Aertszn Toelinck (of Tholinck) als man van Anneken, dochter van den chirurgyn Jan Voss, zoon van Andries Gijselbertszn Vos 1), die in 1544 barbier was in een huis Achter het verguld harnas; van hem erfde het voor de eene helft zijne dochter Jenneken, de echtgenoote van Jan van Niel Quirijnszn en voor de andere helft zijne dochter Elisabeth, huisvrouw van Frans, den zoon van Joost Corstens, die 16 April 1632 die wederhelft verkocht aan genoemden Jan van Niel (Reg. n° 371 f. 499); dit huis heette toen reeds *het Wit Lavoir* en werd alstoen gezegd te staan tusschen het huis der wed. en kinderen van den apotheker Maarten van Werimont *ex uno* en de Kolperstraat *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het huis *In den Gulden Diamant.*

Meergenoemd Jan van Niel zal het huis *het Wit lavoir* hebben verhuurd; zoo waren dan daarin in 1639 gevestigd de boekwinkel en drukkerij van den stadsdrukker Jan van Dockum, over wien men zie Taxandria XVI p. 20 en vlgd.; diens grootvader van vaderszijde was Jan van Dockum, die in 1618 reeds was overleden en van zijne vrouw Jenneken, dochter van Dierck van Os, (den zoon van Lambert Corstiaenszn) en Magdalena Sanders een eenigen zoon Carel van Dockum had, welke in laatstgemeld jaar nog minderjarig was (Reg. n° 343 f. 234); deze Carel van Dockum werd bode van den Bosch op Amsterdam en had van zijne vrouw Anneken Tregels Jansdr (Reg. n° 370 f. 579 v^{so}) behalve eene dochter Berber, die huwde met Nicolaas de Vlieger, een zoon Jan van Dockum, zijnde de voornoemde stadsdrukker 2), alsmede een zoon Izaak

---

1) Men zie over zijne familie Reg. no 155 f. 47 v^{so} en no 167 f. 189 v^{so}.

2) Zijne vrouw was Pieternella van Eyck, die hem schonk:

a. Carel van Dockum, geboren in 1642 en in 1711 woonachtig te Breda en *b* Jacob van Dockum.

van Dockum, die zijnen vader opvolgde als gezworen bode van den Bosch op Amsterdam en huwde met Jacomina 1), dochter van Jacob Henrickszn van Oudenhoven junior en Willemken Want Willemsdr; in het jaar 1670 deed Jacob van Oudenhoven bij haar 2), die toen reeds weduwe was, zijne Nieuwe en vermeerderde beschrijving van den Bosch het licht zien.

In 1644 was in *het Wit lavoir* eene apotheek gevestigd. Elsken, gewezen dienstbode van den kapitein Douglas, liet er toen vergift koopen, waarmede zij zich het leven benam ;wegens dien zelfmoord is daarop op last van Schepenen van den Bosch haar lijk, dat reeds naar het lijkenhuisje der Bossche St. Janskerk was vervoerd, op eene horde gesleept naar de galg op de Vughterheide en toen daaronder begraven, vermits *sy haer selve seer grouwelijck ende onmenschelijck vermoort hadde.* (Onuitgegeven Kronijk van den Bosch.)

Anna van Niel, inwoonster van den Bosch, dochter van Jan van Niel Quirijnszn en Jenneken Toelinck of Tholinck, erfde de helft in het huis *het Wit lavoir* en in het daarbij aangekocht huis *St. Franciscus* van hare moeder. Zij schonk in 1693 (Reg. n° 482 f. 195) die helft aan de kinderen van hare moeizegster Johanna van Niel, (dochter van Johan den jonge, koopman en Maria Nieuhoff), welke geboren waren uit het huwelijk van die nicht met Govert van Ceulen.

Genoemde van Ceulen werd in datzelfde jaar eigenaar van de wederhelft van laatstbedoelde huizen door ze aan te koopen (Reg. no 481 f. 29) van den Bosschen wijnkooper Jacobus Minten, welke die helft betrouwd had met Wilhelmina Elisabeth van Bree, die ze weder geërfd had van hare ouders Dirck van Bree en Elisabeth van Niel, dochter van Jan en Jenneken Toelinck of Tholinck meergenoemd.

Den 4 Juni 1745 waren die beide huizen, *het Wit lavoir* en *St. Franciscus* nl., reeds tot één huis samengevoegd, zooals

---

1) Over haar waren in 1617 voogden Peter Henrickszn van Oudenhoven en Willem Janszn Want.

2) Haar zoon was Carel van Dockum.

blijkt uit eene Bosche schepenakte van dien datum, waarbij dat huis werd in beslag genomen ten laste der kinderen en erfgenamen van de weduwe van Govert van Ceulen meergenoemd. Daniel Jannette, die bij de gerechtelijke uitwinning van dat samengevoegd huis daarvan op 4 September 1745 kooper was geworden, verkocht het 7 Juli 1749 (Reg. n° 569 f. 94 v^{so}) aan Guillaume Simonis, koopman te den Bosch ; het werd toen gezegd te zijn : het huis *het Wit lavoir* met het daarmede samen gebouwd en daarachter staand huis *St. Franciscus*. Genoemde Simonis en zijne vrouw Elisabeth Christophels verkochten *het Wit lavoir* met het daaraan annex huis *St. Franciscus* 10 December 1753 (Reg. n° 575 f. 240 v^{so}) aan Francis Bakkers, woonachtig te den Bosch, die het 19 Maart 1778 (Reg. n° 585 f. 176) weder verkocht aan Diederik Huygens, oud-schepen en raad van den Bosch ; deze verkocht het op zijne beurt 1 December 1781 (Reg. n° 601 f. 61 v^{so}) aan Joan Abraham van der Voort, oud-gouverneur van Amboina.

Blijkens eene Bosche schepenakte van 1780 was het toen al een koffiehuis en wel onder den naam van *het Hollandsch koffiehuis* ; daarvan was in 1787 kastelein Frederik van der Heyden, bij wien tijdens de plundering, welke in dat jaar de stad den Bosch van haar muitend garnizoen moest ondergaan, blijkens Schepenregister n° 617 fol. 37 de kapitein C. R. O. van Pabst inwoonde ; deze beveiligde toen dat koffiehuis tegen algeheele plundering en verwoesting door er twee schildwachten voor te plaatsen ; op raad van dien kapitein moest genoemde kastelein echter na den eersten nacht der plundering uit den Bosch vluchten, hoewel bij de plundering, welke in den daarop volgenden nacht aldaar plaats had, zijn koffiehuis door meergenoemden kapitein wederom tegen plundering beveiligd werd.

Meergenoemde kastelein kocht 12 Mei 1784 (Reg. n° 601 f. 251) van Johan Abraham van der Voort voornoemd het *het Wit lavoir* met het daarmede samengebouwd huis *St. Franciscus* en vergrootte het vervolgens door daarbij aan te trekken het door hem op den 19^{en} van Grasmaand 1784

van Jacob en Hendrik Palier aangekocht huis de *Witvoet* 1), dat in de Kolperstraat achter het huis *St. Franciscus* stond. Het *Wit lavoir* heette ook toen *het Hollandsch Koffiehuis.* Jacob Kien, mr. Abraham Justus Verster, mr. Jan Louis Verster, mr. Gysbert van Beresteyn, Daniel Baert Verspyck, Willem Eelsingh, mr. Guillielmus Joseph Venantius van Hagens, Dr. Petrus Joseph van Berckel, mr. Willem Michiel Althuysen, Willem Petrus van Hanswyk, mr. Anthony van Hanswyk, mr. Stephanus Rosendael J. Fzn., Rr., Johannes Gisbertus Hopman, Josephus Vermeulen Sr., mr. Bernard Storm, mr Joh. Reinier Hopman, Bernard Jacob Half Wassenaer van Onsenoort, mr. Cornelis Willem van der Sleyden, Willem Blonket, mr. Hendrik van Adrichem, Cornelis Theodorus Hoevenaar, mr. François Jean Gallé en M. W. Kippinx, alle welke personen zich hadden afgescheiden van eene societeit, die bij een zekeren M. van Pinxteren vergaderde en waarschijnlijk de voortzetting was van de eerste *Vaderlandsche Societeit* van den Bosch, want al die heeren waren vurige Patriotten, zooals zij zelven verklaarden, richtten den 1 Mei 1789 in dat koffiehuis eene nieuwe societeit op, die aanvankelijk geen naam schijnt te hebben gehad. Zij mocht zich verheugen in de sympathie van hen, die medewerkten om aan Noordbrabant een zelfstandig bestaan terug te geven, daar toch in 1796 de Representanten van Bataafsch Braband en hare ministers er honoraire leden van werden. Den 20sten Februari 1798 gelastte echter het Interimair Administratief Bestuur van het voormalig gewest Bataafsch Brabant, „tot wegneming van alle machinatiën en om alle tegenkantingen tegen de thans exteerende orde van zaken tegen te gaan, de sluiting van alle, ook de zoogenaamde gemeenebestgezinde societeiten, van welke men zoo uit de daar gehouden gesprekken of voordrachten moest verwachten, dat zij strekkende zijn de gelukkige omwenteling, die de 22sten Januari j. l. 2) heeft aangebracht, tegen te werken" en daarom ook die van voorbe-

1) Reg. no. 601 f. 239 vso.
2) Zij was die van de Unitarissen Daendels en Midderigh.

doelde in *het Hollandsch Koffiehuis* opgerichte societeit, waarna op den 24sten van diezelfde maand eene Commissie uit de Bossche Municipaliteit haren kastelein Frederik van der Heyden aanzeide alle teekenen dier societeit in te halen en hare kamers voor het publiek toegankelijk te stellen. Op request van de leden dezer Societeit hief evenwel het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek reeds den 23sten Juli van datzelfde 1798 de tegen haar, als gezegd, genomen maatregelen op. De Societeit was intusschen gaan kwijnen, zoo zelfs, dat toen haar meergenoemde kastelein Frederik van der Heyden in het begin van het jaar 1809 wegens schulden den Bosch had moeten verlaten, velen harer leden ze wilden samensmelten met de Nieuwe Societeit, die eenige aanzienlijke Bosschenaren alstoen oprichtten in het hotel de Gouden Leeuw en met die, welke alstoen in den Zwarten Arend vergaderde, en wel zoo, zeiden zij, „tot bewaring en aankweeking van de goede harmonie tusschen de meest fatsoenlijke ingezetenen van de stad." De onderhandelingen hierover hadden echter geen resultaat, waarschijnlijk omdat de leden der beide andere Societeiten andere politieke gevoelens hadden dan die der Societeit, welke in *het Hollandsch Koffiehuis* gevestigd was en zoo geschiedde het, dat hare leden besloten deze Societeit zelfstandig te laten voortbestaan en dat haar bestuur den 30en van Zomermaand 1809 dat koffiehuis kocht van mr. Johan de Wijs, advocaat te den Bosch, die het den 10en van die maand had gekocht van den curator over den boedel van den dikwerf genoemden kastelein. Deze Societeit, die reeds den 2e van die maand den naam van *Amicitia* had aangenomen, welken zij nog steeds voert, is sedert dien in dat gebouw gevestigd gebleven en mag zich thans in een grooten bloei verheugen. Zij is na de Societeit *Harmonie*, als die nog niet als dood kan worden aangemerkt, tegenwoordig de oudste heerensocieteit van den Bosch.

g. Het Gulden Lavoir.

No. 13.

Aan den anderen hoek der Kolperstraat en der Markt staat het huis, dat aanvankelijk genaamd was *het Gulden Lavoir* 1). Van dit huis bestaan nog twee Schepenakten uit de 14e eeuw, zijnde met de op blz. 419 vermelde de oudste transporten van Bossche huizen, welke ik in originali heb aangetroffen; ik deel die daarom hier in haar geheel mede. Zij luiden als volgt:

a. Henricus dictus van den Hoevel domum cum suo fundo, sitam in Buschoducis ad forum super conum viculi, per quem itur versus vicum, dictum Colperstrate, ac duas cameras cum earum fundis, sitas ibidem ad forum, contigue juxta domum predictam, in latere versus hereditatem Theodorici, apothecarii, quam domum cum suo fundo, quas quoque cameras cum earum fundis predictas, Elizabet et Heylewigis de Zonne, filiae quondam Johannis de Zonne, cum suis tutoribus antedicto Henrico dederant ad annuum et hereditarium censum prout in litteris scabinorum de Buschoducis ex inde confectis plenius est expressum, legitime et hereditarie vendidit Godefrido 2), filio quondam Mathei, rotificis, sartori, ab eodem Godefrido jure hereditario possidendas atque habendas, supportavit simul cum predictis litteris in manum habentis ex parte Domini nostri Ducis Brabantiae, heredandi et exheredandi in talibus potestatem atque effestucando resignavit ad opus ejusdum Godefridi emptoris, ipsumque Godefridum emptorem in dictam domum cum suo fundo ac in predictas cameras cum earum fundis per dictam manum imposuit, instituit et heredavit modo in talibus consueto, promittentes Henricus venditor antedictus et cum eo Bertholdus dictus Steimpel ut debitores principales indivisi super se et bona sua se dicto Godefrido emptori de dicta domo cum suo fundo atque de dictis duabus cameris

---

1) Van Heurn *Historie* II p. 121.

2) Op den rug dezer akte staat met een handschrift uit lateren tijd als zijn eigen naam vermeld: Molhuisse.

et earum fundis ei, ut prefertur, venditis, debitam et justam warandiam prestituros et omnem questionem proximitatis et omnem preobligationem si qua existat in premissis ex parte ejusdem Henrici venditoris predicti, exceptis quatuordecim libris pagamenti in Buschoducis ad bursam communiter legalis annui et hereditarii census de inde solvendis annuatim terminis in hiis solitis et consuetis ut ipsi videlicet Henricus et Bertholdus prenominati debitores asserebant se prefato Godefrido emptori penitus deposituros et omnino. Testes interfuerunt scabini in Buschoducis Henricus de Arkel et Arnoldus Aykini. Datum feria tertia post Dominicam Invocavit anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto.

b. Het sy cond een yegeliken die desen tegenwoerdighe letteren soelen sien oft hoeren lesen, dat Matheus, Godevart Matheus soens zoen was, van der eenre ziden ende Joncfrouwe Kathelijn, sijn suster, met haeren mombaer, daertoe van haer vercoren ende haer van den Richter nae ghewoenten ghegeven van den ander ziden ende hebben bekent oppenbaerlijc, dat sy een erffscheydinghe ende deylinghe tegader ghedaen hebben van twee steenhusen, die staen aen der merct in tshertoeghenbossche, die hen bleven sijn van haren vader ende van haerre moeder, dien God ghenedich moet sijn, met welker deylinghen *dat steenen huys*, dat gheleghen is opten hoernoec van der Colperstraten, ghevallen is Matheus in eenre rechter erfdeylinghe, ende *dat steenen huys*, dat daer naest gheleghen is, dat sal behauden Joncfrouwe Kathelijn erfleken in eenre rechte erfdeylinghen ende elc sal hebben sijn huys met sijnre toebehoerten ende die tijns, van beyden husen ghelijc te ghelden, voertaen die middelgoet ende die middelmure, daer die goet opleegt tusschen den twe husen voirscreven, die soelen Matheus ende Joncfrouwe Kathelijn voirghen. ghelijc hauden, besighen ende ghebruyken. Voert mere soe soelen sy alle andere goede, die sy hebben ende die haers vader ende haerre moeder waren, even ghelijc deylen also verre alse die onghedeylt sijn ende hebben gheloeft Matheus ende Joncfrouw Kathelyn met haeren mombaer

voirscr. oft gheviel, dat sy eynighe scoet 1) hedden alse van der deylinghen oft van eyngherhande zaken, soe zijn Matheus ende Joncfrouw Kathelijn voirscr. alingh bleven mr (in ?) Arnt van Waderle ende mr (in ?) Goeswyn van den Boghart van Beke alse in minlyc iffenen 2) ende soe wat Arnt ende Goesswyn voirscreven denselven Matheus ende Joncfrouwe Kathelinen voirgen. hieten doen oft mede schieden, dat sy dat doen soelen ende eweliken ende erfliken daermede ghescheyden soelen sijn ende met den voirscreven puntten soe hebben gheloeft Matheus ende Joncfrouwe Kathelyn met haeren mombaer voirgen. alse principael sacwoude 3) onghescheyden op hem ende op alle haer goet dese voirscreven puntten alle ende een ygheliken ghelijc alse voirschreven sijn vast ende gestede sonder eynich wederseggheu eweliken ende erfliken te hauden. Oirconde wairen hierover scepenen in tshertogenbossche Arnt Berwout ende Jan van Hellu. Ghegeven des Maendaghes na Jaersdach int jaer ons Heren dusent driehondert een ende tsestich.

In 1448 behoorde het huis *het Gulden Lavoir* toe aan Godefridus, zoon van Engelbert Ludinc Pynappel; hij had het toen toch voor zijn deel gekregen bij de scheiding en deeling van de nalatenschap zijns vaders met zijne overige medeërfgenamen ; het werd alstoen omschreven als *domus lapidea, sita in Buscoducis ad forum inter hereditatum Nycolai de Uden ex uno latere et inter viam, dictam Cortcolperstraet, ex alio latere.*

In 1511 waren daarvan eigenaars Henrick Gelavyman (ook wel Glavimans genaamd) 4) Willemszoon en zijne huisvrouw Marie van Meyelsvoirt Jansdochter. Het huwelijk van deze echtelieden bleef kinderloos, doch daarom was van hen het nog niet de man, want hij had eene bastaarddochter, genaamd Arnout, die zuster in het klooster te Rossum was.

---

1) = schuld.
2) = schikken.
3) sacwoude of saecwoude = hoofdpersoon in eene akte.
4) Men zie nog W. Wakker de Stuerghewalt p. 8.

Aan de kinderloosheid van hunnen echt zal het evenwel toe te schrijven zijn, dat zij hun huis, hetwelk zij noemden *dat lavoir staende aan die merct opten hoeck van de Colperstraeten*, bij hun testament, — dat den 13 April 1513 verleden was ten overstaan van den notaris Henricus die Bye, clericus, den zoon van Henrick, — legateerden aan het Groot Ziekenvan den Bosch. Zij deden dit onder den last, dat de Meester van dat gasthuis op elk der vier hoogtijden van het jaar 1) zoude verstrekken *vier pytantien van wijn, gebraet, scoenbroet ende speceryen den armen siecken ende miserabilen persoenen in der tijt aldair liggende*; zoude de Meester van het Gasthuis dezen last niet nakomen of wel het gelegateerde huis bezwaren of verkoopen dan bepaalden zij, dat het huis in dat geval moest komen aan hunne wettige erfgenamen, alsdan in leven zijnde. Gemeld Groot Ziekengasthuis aanvaardde dit legaat en verhuurde sedert dien het daarbij vermaakte huis. Welke bestemming het alstoen kreeg blijkt niet 2). Volgens Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 465 vergaderden en aten in 1566 in dit huis de Hervormde predikanten, welke alstoen in den Bosch gekomen waren. Blijkens Schepenakte van den Bosch van 7 Juni 1608 verhuurde het Groot Ziekengasthuis dit huis alstoen aan den apotheker van Lambrecht de Bye Henrickszn voor den tijd van twee jaren, ingaande op den dag dat zijne moeder Ysabella Heymans Marcelisdr, wed. van mr. Henrick de Bye, die het toen in huur bezat, zoude komen te overlijden; haar man, de apotheker mr. Henrick de Bye, had het 28 November 1589 van dat Gasthuis gehuurd.

Over de voorwaarde van voormeld legaat, dat als het gasthuis dit huis zoude verkoopen, het zoude vervallen aan de wettige erfgenamen van genoemde echtelieden, scheen deszelfs bestuur zich in 1749 niet meer bezorgd te maken, daar toch den 3 Juni van dat jaar (Reg. n° 569 f. 64) Arnoldus Versfelt

1) Deze waren Kerstmis, Paschen, Pinksteren en O. L. V. Hemelvaart.
2) Over zijne vroegere bestemming zie men R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I p. 251.

als rentmeester van dat Gasthuis het huis *het Gulden Lavoir* verkocht aan Anna Goverdina Kop, weduwe van Hendrik Palier. Erfgenamen van den erflaters Gelavyman waren er toen blijkbaar niet meer, want niemand deed zich na dien verkoop op om het huis op te vorderen.

In de van dien verkoop opgemaakte akte werd van dat huis gezegd, dat het oudtijds genaamd was *het Gulden lavoir* en nu *de Vijf vocalen.*

Volgens het werkje: *Iets over het geslacht der Paliers* was Carel Palier, de vader van genoemden Hendrik, bij de herroeping van het Edict van Nantes in 1688 uit Metz gevlucht en had hij zich daarop te den Bosch nedergezet, alwaar hij van af 1690 tot aan zijnen dood de boekdrukkunst en den boekhandel uitoefende. Het jaartal 1690 kan echter niet juist zijn, daar toch blijkens de Ondertrouwboeken van de Groote en de Kleine kerk van den Bosch over het jaar 1700 Carel Palier toen niets anders was dan korporaal-schrijver, in garnizoen aldaar. De vergissing zal waarschijnlijk daardoor zijn ontstaan, dat Magdalena van der Hoeven, met wie hij in het jaar 1700 huwde, al in 1690 in gezegd huis de boekdrukkunst zal hebben uitgeoefend; immers zij woonde bij hare ondertrouw op de Markt, waarschijnlijk alzoo in het huis *het Gulden lavoir.* In het *Iets* staat nog, dat de vijf vocalen in den voorgevel van dat huis geplaatst zijn, toen dit in 1760 verbouwd werd, wat mogelijk is maar wat evenwel niet uitsluit, dat dit huis reeds in 1749 aan die klinkletters zijnen lateren naam had ontleend.

Blijkens het Ondertrouwboek van den Bosch over 1721 was Carel Palier te Bergerac geboren. Hij verwekte bij zijne vrouw Magdalena van der Hoeven deze kinderen : *a.* Hendrik voornoemd ; *b.* Carel, die in 1735 te den Bosch huwde met Cornelia van Helmond en *c.* Cornelis Palier, die in 1732 als adelborst naar Nederl. Oost-Indië vertrok en aldaar, ongehuwd zijnde, overleed.

Na doode zijner genoemde vrouw hertrouwde Carel Palier Sr. in 1721 te den Bosch met Lucia Allegonda van Parijs, welke te Mechelen geboren werd. Hij stierf 20 Mei 1731.

Het oudst bekende drukwerk van hem is van het jaar 1722, zoodat hij toen zelf reeds boekdrukker zal geweest zijn en zal hij, omdat hij zich alstoen noemde *boeckdrucker op de Merckt*, toen ook wel reeds in *het Gulden lavoir* hebben gewoond en daarin zijne boekdrukkerszaak gedreven hebben; bedoeld huis noemde hij destijds *de druckery*. Carel Palier werd in de boekdrukkerszaak opgevolgd door zijnen meergenoemden zoon Hendrik, welke in 1728 te den Bosch huwde met Anna Goverdina Kop; hij stierf in 1747, waarna zijne weduwe zijne zaak voortzette en als gezegd in 1749 het huis *het Gulden lavoir* kocht. Zij waren de ouders van Jacobus en Hendrik Palier, welke ook in dat huis de boekdrukkerszaak van hunnen grootvader dreven, alsmede van Johan Carel Palier, theol. professor en predikant te den Bosch 1), die 21 Februari 1780 aldaar overleed en van zijne vrouw Florentia van der Horst twee minderjarige kinderen naliet.

Hendrik Palier huwde met Arnolda Schouw 2), die na zijnen dood in 1800 hertrouwde met mr Salomon Krul; zij had haren eersten man geschonken eenen zoon, ook Hendrik Palier genaamd, die 10 Juli 1785 geboren werd en huwde in 1812 met Amelia Sterk en in 1832 met Elisabeth Gerdina van Hoften; van beide vrouwen had hij vele kinderen; hij deed de boekdrukkerszaak zijner voorouders in 1840 over aan Willem Christiaan Sterk, die ze in 1848 weder aan hem overdroeg, waarna hij die tot aan zijnen dood in dit huis voortzette. Het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noordbrabant, waarvan hij vanaf 1838—40 thesaurier en vanaf 1849—51 bestuurder was, heeft vooral aan hem zijn ontstaan te danken. Hij stierf 14 Juni 1853 3) en liet zijne zaak na aan zijnen zoon uit het

---

1) Te voren was hij geweest predikant van Well en Amerzoden.
2) Zij was de dochter van Jan Schouw en Elisabeth Josina Ter Croye.
3) Onder zijn portret, dat in de zaal der Societeit de Harmonie eens hing, stond dit vers te lezen:

De Harmonie die thans Palier! uw jubel viert,
Verheugt zich dat uw beeld den wand der zaal versiert;
Geeft g' in uw werkkring steeds aan letteren geest en leven,
Hier hebt ge aan 't vriendenhart èn warmte èn gloed gegeven.

tweede huwelijk, eveneens Hendrik Palier genaamd die een vijftiental jaren later het hierbedoeld huis verkocht, waarna het ophield eene boekdrukkerij te zijn 1).

h. De Zwarte en de Witte Arend, thans alleen de Zwarte Arend.

No. 11.

Naast het huis *het Gulden Lavoir* stond Westwaarts het huis *de Zwarte Arend*, dat blijkens eene plaat, die voorkomt in van Heurn *Historie* II p. 121, een dubbelen adelaar tot uithangteeken had; op dat huis volgde verder het huis *de Witte Arend.*

Het huis *de Zwarte Arend* behoorde omstreeks het begin der 16e eeuw, als wanneer het blijkbaar reeds eene herberg was (zie Dl II p. 513), toe aan Agnes, de huisvrouw van Arnold van Tefelen; zij had aan haren man geschonken twee kinderen, n.l. Bertha, de huisvrouw van Antonius die Wael genaamd Jonckers Petruszoon en Zoeten, de huisvrouw van Henrick Folcartszn van den Dyck, die dit huis van haar erfden. Deze echtgenooten stemden 7 September 1523 (Reg. n° 123 f. 209) er in toe, dat Wouter van der Rullen had in eenen scheidingsmuur, die achter dat huis en de daartoe behoorende plaats stond, een raam met vaststaande spijlen er voor. Genoemde Antonius die Wael als man van Bertha voormeld verleende 19 November 1522 (Reg. n° 123 f. 23) eene grondrente uit de helft van dit huis, dat toen genaamd werd *In den Zwarten aern* en gezegd werd te staan tusschen het huis, voorheen van Henrick Glavyman, nu van het Groot Ziekengasthuis, *ex uno* en het huis van genoemde Agnes *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf der erfgenamen van Heylwich Marss, — aan Hubert van Loen, prior der

1) Men zie over de Bossche boekdrukkers Palier nog Taxandria XIII p. 189 en vlgd.

Karthuizers te Vught, ten behoeve van Hubert en Anna, kinderen van Henrick, den zoon van Jan Moelengraefs genaamd van Loen. Zooals uit deze akte blijkt, behoorde het huis *de Witte Arend* ook aan genoemde Agnes. Later behoorden de beide huizen, *de Zwarte* en *de Witte Arend* n. l., alleen aan meergenoemden Antonius die Wael genaamd Jonckers ; toen deze was komen te overlijden werden die huizen in 1534 (Reg. n° 644 f. 483) toebedeeld, aan zijne gezegde vrouw ten tocht en in eigendom aan : Aleid, hunne dochter ; Cornelis, hunnen zoon 1); Henrick, zoon van wijlen Willem Janszn als weduwnaar van Dorffen, ook hunne dochter en de kinderen van de beide laatstgenoemde echtelieden 2); het huis *de Zwarte Arend* werd daarbij omschreven als : huis, erf en ledige plaats met achterhuis, genaamd *de Zwarte Arend*, waarin Jan van den Dyck woont, staande aan de Markt tusschen *die Lavoir*, toebehoorende aan het Groot Ziekengasthuis, *ex uno* en het volgend huis *ex alio ;* en het huis *de Witte Arend :* als een huis, staande tusschen *den Zwarten Arend ex uno* en het huis van Jan Nagels, kannegieter, *ex alio* 3). Van laatstgenoemde eigenaren kwam het huis *de Zwarte Arend* ten slotte (zie Reg. n° 203 f. 255 v^{so} en n° 205 f. 28 v^{so}) aan Gijsbert, zoon van Jan Ysbrants, als man van Agnes, dochter van Henrick, den zoon van Willem Janszn en Dorffen, de dochter van Antonius die Wael genaamd Jonckers, hiervoren genoemd ; hij verkocht het 1 Maart 1565 (Reg. n° 213 f. 261 v^{so}), als wanneer het omschreven werd als een huis met erf, ledige plaats en achterhuis, genaamd *in den Swarten aren*, staande aan de Markt tusschen het huis van het Groot Ziekengasthuis en dat van Gijsbert Hoppenbrouwer *ex uno* en *den Witten*

---

1) Deze had een zoon Petrus en eene dochter Brigitta.

2) Zij waren Dorffa, echtgenoote van Henrick Kemp Henrickszn Willelma, huisvrouw van Henrick Heeren Gooswijnzn, Frans en Agnes, huisvrouw van Gijsbert, zoon van Jan Ysbrants. Ook zal nog hun kind geweest zijn (zie Reg. n° 202 f. 367) Agatha Jonckers, de echtgenoote van Johannes Pleyerkans.

3) Dit huis heette later *de Witte flesch.*

aren ex alio, — aan Roelof, zoon van Arnd Vastaerts ; deze verkocht dat huis 30 Maart 1574 (Reg. n° 224 f. 288 v^{so}) weder aan den kramer Jan van den Blaert, den zoon van Henrick Adriaanszn. Laatstgenoemde kooper had van zijne eerste vrouw, Jutkenen, dochter van Jan Rutgerszn van Meyelsfoirt, een zoon Cornelis, een zoon Hans, (die tot erfgenaam had Jan, den zoon van genoemden Jan van der Blaert en diens laatste vrouw Jenneken, welke zoon Jan weder tot erfgenaam had ingesteld Jan van Tesselt, wiens echtgenoote was Anneken Pijnappel Woutersdochter) en een zoon François ; deze laatste, zijn broeder Cornelis en genoemde Anneken, toen weduwe van Tesselt, verkochten 13 Mei 1585 (Reg. n° 240 f. 160 v^{so}) het huis *de Zwarte Arend* aan Coenrard van Werden Lucaszn, die 10 Februari 1590 (Reg. n° 241 f. 417) van Marcelis van Vladeracken Dionyszn nog daarbij aankocht een achterhuis, staande op de plaats van het huis *de Groenenburg* tusschen hət huis *de Zwarte Arend ex uno* en de ledige plaats van het huis *de Groenenburg ex alio.*

Genoemde van Werden hield in het huis *de Zwarte Arend* eene wijntaverne en had blijkbaar een paar knappe dochters, want, zooals hierna zal blijken, huwden zij met zeer voorname militairen ; zijne vrouw was Elisabeth, dochter van Jan Aertszn van Dael; de kinderen, die hij van haar had, waren : Jan ; Maria, die gehuwd was in eersten echt met J^{or} Ludolph van Ensse, kapitein in dienst van den Koning van Spanje, welke in 1613 reeds dood was 1) en in tweeden echt met J^{or} Lodewijk Verreycken, luitenant-generaal, ook in dienst van den Koning van Spanje en gouverneur der stad Freiburg „in Pullslandt" ; Henricksken, echtgenoote van *den manhaften en vromen* Dierck de Leeuw, kapitein eener compagnie voetknechten in dienst van denzelfden koning te Breda ; Henrick, *alferes reformé*, ook in den dienst van dien koning te Breda ; Mechtildis ; Anna en mr. Lucas van Werden,

1) Zij zoon Maximilianus van Ensse werd 16 Juli 1611 in de Kruiskerk te den Bosch gedoopt (Taxandria XVI p. 44.)

procureur te den Bosch; zij verkochten 13 September 1631 en volgende jaren (zie o.a. Reg. no 367 f. 406) het huis *de Zwarte Arend*, dat toen gezegd werd te zijn: „eene huysinge, erve, ledige plaetsse, achterhuys met noch eene andere zydelinge ledige erve ende uutganck, genoempt *In den Swartten Arent*, gestaen aen de gemeyne Merckt tussen huys ende erve, genoempt *In de gulde lavoir*, toebehoirende den Grooten Gasthuyse, erve Jacobs van Goch ende Peeters de Cort aen d'een zyde ende tussen huys ende erve, genoempt *In den Witten Arent*, toebehoirende Peeteren Zyberts, wullenlakenvercooper ende den huyse ende erve, genoempt *Groenenborch*, toecomende Jannen Meijers, wijntavernier, aen d'andere zyde," — aan Joris Verheyen Goijartszn, koopman in zijden lakens te den Bosch. Diens erfgenamen, zijnde Anthony van Outheusden, oudgriffier en raad van den Bosch, als voogd over zijne drie onmondige kinderen, verwekt bij wijlen zijne vrouw Ida Verheyen; Johan Heymans, klerk ter griffie van gezegde stad, als gehuwd met Judith van Outheusden, dochter alsvoren; mr. Jacob van Affoirden, als gehuwd met Dorothea van Outheusden, dochter alsvoren; Johanna van Outheusden, dochter alsvoren, voor 1/3; Johanna Verheyen, weduwe van N. Claessens en dochter van genoemden Joris Verheyen, ook voor 1/3; Gielis le Martinel als man van Hendersken Verheyen en de weduwe van Corstiaen Verheyen, eveneens voor 1/3, verkochten 30 Juni 1668 (Reg. n° 468 f. 352) aan Helena Crock weduwe van Nicolaes Eeckhout *den Zwarten Arend*, nu omschreven als: *eene huysinge ende ledige plaetse, achterhuys met uytgang in de Ridderstraet, genoemd in den Zwarten Arend, staende tusschen het huys, genoemd In de Gulde Lavoir, toebehoorende den Groeten Gasthuyze deser stad, ter eenre ende het huys, de Witte Arent, toebehoorende Willem Syberts, wullenlaeckenkooper, ende het huys genoemd Groenenborch, of nu de Witte Zwaan, toecomende d' erfgenaemen van Philips van Horen ende syne huysvrouw Francina Strick, ex alio.*

Genoemde Helena Crock hertrouwde na dezen koop met

Hendrik de Byster en liet het huis *de Zwarte Arend*, dat toen nog eene herberg of taverne was, na aan de kinderen harer zonen Johan en Nicolaes Eeckhout; de voogden over die kleinkinderen verkochten het 5 Juli 1692 (Reg. n° 507 f. 183) aan Cornelis van Heeswyck, woonachtig te den Bosch; het werd alstoen omschreven als: een huis met plaats, achterkeuken, zijdelkamer en plaatsje, genaamd *de Zwarte Arend*, staande tusschen het huis *de Witte Arend*, toebehoorende aan de Wed. Willem Zyberts en het erf van het Groenhuis, toebehoorende aan de heeren Karsmans en secretaris de Graeuw, *ex uno* en het huis van het Groot Gasthuis, *ex alio*. Het huis *de Zwarte Arend* was ook toen nog eene herberg of taverne wat het in 1697 eveneens nog was. De erfgenamen van voornoemden Cornelis van Heeswyck, zijnde Johanna van Heeswyck weduwe Barbier, wonende te Mechelen en anderen, verkochten *den Zwarten Arend* 18 April 1732 (Reg. n° 545 f. 274 v^{so}) aan Hendrik Vrieseven, woonachtig te den Bosch, die gehuwd was met Maria Catharina van Wolfsbergen; van deze echtelieden werd dit huis geërfd voor de eene helft door de zuster van den man, zijnde Geertruyd Vrieseven weduwe van Hendrik van Munster en voor de andere helft door den broeder van de vrouw, zijnde Jacob van Wolfsbergen; beiden woonden te den Bosch. Jacob van Wolfsbergen kocht van genoemde weduwe van Munster den 30 November 1754 (Reg. n° 575 f. 427) hare helft in dit huis en daardoor kwam het weder in één hand; hij huwde 1° Maria Catharina van Mierlo, 2° Beatrix Swinne; de kinderen uit zijnen eersten echt, zijnde mr. Antonius van Wolfsbergen, procureur te Brussel, Cecilia van Wolfsbergen, ook wonende aldaar, Johannes Franciscus van Wolfsbergen, wonende te den Bosch, Agnes van Wolfsbergen gehuwd met Balthasar Le Heu, ook woonachtig aldaar, Johanna Elisabeth van Wolfsbergen, eveneens aldaar wonende en Cornelia van Wolfsbergen, echtgenoote van Joseph Pierets, mede wonende aldaar, verkochten 17 Januari 1764 (Reg. n° 579 f. 3) hun aandeel in *den Zwarten Arend* aan hunne genoemde stiefmoeder; deze hertrouw-

de vervolgens met Joseph Durand, waarna zij en haar laatstgenoemde man dat huis, hetwelk nog in 1771 gezegd werd een wijn- en koffiehuis te zijn, den 22 November 1764 (Reg. n° 590 f. 73) verkochten aan Antony van Grinsven, woonachtig te den Bosch; deze verkocht het den 6 Augustus 1782 (Reg. n° 601 f. 123 v^{so}) aan de Groote Societeit, die in 1763 was opgericht ten huize 1) van Johan van Hooft en diens echtgenoote Olympe Bertrand en van welke societeit secretaris was mr. Abraham Bastide; diezelfde Societeit kocht toen ook nog aan (Reg. n° 601 f. 124) van Petrus van Dinther, med. doctor te den Bosch, het huis *de Witte Arend*, dat door dezen geërfd was van zijne ouders Gerardus van Dinther en Anna Koekebakkers en gezegd werd te staan tusschen *den Zwarten Arend ex uno* en het huis *de Witte fles ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan *den Zwarten Arend.*

Het huis *de Witte Arend* was een huis van veel minder beteekenis dan dat, hetwelk *de Zwarte Arend* genaamd was. Nycolaes Jonckers, zoon van Peter, (den zoon van Cornelis Jonckers genaamd de Wael) en Barbara, dochter van Peter Hermanszn Collart, zoo voor zich en als gemachtigde van Loeff Peterszn, weduwnaar van Aleid, dochter van Peter Jonckers en Barbara voornoemd, c. s., verkocht 17 October 1620 (Reg. n° 254 f. 12) de helft in dat huis aan Peter Sebregts, ook wel Zyberts geheeten, wollenlakenkooper, zoon van Jan Willemszn, raad van den Bosch en Bata, dochter van Peter Jonckers; den 21 Maart 1611 (Reg. n° 310 f. 138) had hij reeds ¼ van dit huis vernaderd, toen Herbert Joachimszn van den Wyer als man van Dorffken, dochter van Gijsbrecht Isebrants, dat had verkocht aan genoemden Joris Goijartszn Verheyen.

Voormelde Societeit, die blijkbaar eene bank was en als gezegd de huizen *de Zwarte* en *de Witte Arend* had aangekocht, vereenigde die huizen tot één huis wat zij sedert gebleven zijn. Het Bestuur van die societeit was in 1795 als

1) Dit huis was denkelijk het na te melden huis de Groenenburg.

volgt: *directeuren* mr. Arnout van Teylingen, Nicolaas Cornelis Tiboel, Carel Hendrik Jacob Sweerts de Landas en Robert Douglas; *secretarissen* mr. Casper van Breugel en Willem Cornelia Ackersdyck Junior, die tevens secretarissen der gemeente den Bosch waren. Blijkbaar heeft dat bestuur bedoelde huizen, althans een deel daarvan, in het jaar 1795 verhuurd aan Samuel Hirschig, die tot dusverre kastelein van *de Plaats Royaal* in de St. Jorisstraat was, want den 15 December 1795 adverteerde deze, dat hij zijne herbergierszaak had overgebracht naar *den Zwarten Arend* en dat hij zich recommandeerde *in het maaken van pasteye, allerhande gebakken*, enz. Kort daarna zal in dit gebouw eene heerensocieteit zijn opgericht geworden; in 1798 en 1809 was zij er althans gevestigd; haar naam en geschiedenis zijn echter niet meer bekend.

Den 18 Mei 1803 verkochten Louis Zorreth, Antoni Hermanus Helbach, Jean François Benigne Cappele en mr. Hugo Bowier, als directeuren en Johannes Baptista van der Schueren als secretaris van meergezegde Societeit, met machtiging harer leden het tot een verbouwd huis en erf, *zijnde voorheen geweest twee huizen, genaamd de Zwarte en de Witte Arend*, aan Antoni Hirschig, Elisabeth Margaretha Hirschig en Anna Susanna Hirschig, allen wonende te 's Hertogenbosch. Na dezen verkoop verkocht Antoni Hirschig 7 Augustus 1806 zijn $^1/_3$ in dat huis en erf aan zijne genoemde medekoopsters, die zijne zusters waren; van dezen verkocht Anna Susanna Hirschig 21 October 1818, als wanneer zij te Nijmegen woonde, hare helft daarin aan hare voornoemde zuster Elisabeth Margaretha Hirschig, welke in dat huis ook het beroep van herbergierster uitoefende; zij werd door dien laatsten koop algeheele eigenares daarvan. Haar man was Aart Roovers; deze verkocht 9 Januari 1833 meerbedoeld huis en erf, dat nu alleen *de Zwarte Arend* geheeten werd, aan de Bosschenaren Gijsbert van Beverwijk, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, Victor Andreas van Rijckevorsel, lid der Staten van die Provincie, mr. Jan Benedictus van de Mortel, lid van

Gedeputeerde Staten dier Provincie, Philippus Martinus van Meurs, commies, belast met de afdeeling Finantiën van het Gouvernement van Noordbrabant en Augustinus Cornelis van Lanschot, zonder beroep, allen in hunne hoedanigheid van commissarissen en Josephus Thomas Vermeulen, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, in zijne hoedanigheid van secretaris van *de Societeit, hare bijeenkomst houdende in den Zwarten Arend.*

Deze societeit, die eene vereeniging is tot bevordering van het gezellig verkeer onder hare leden, is eene voortzetting van *de Nieuwe Societeit, hare bijeenkomsten houdende in den Gouden Leeuw te 's Hertogenbosch*, welke in dat hotel den 24^{en} van Bloeimaand 1809 was opgericht geworden door mr. H. J. Ackersdyck en andere Orangisten; zij zelve was reeds 23 December 1820 met ingang van 1 Mei 1821 d.a.v. in het leven geroepen in het door haar gekochte huis *de Zwarte Arend* en is sedert dien steeds daarin gevestigd gebleven; van af het jaar 1846 heet zij *de Zwarte Arend*; het gebouw van dien naam heeft zij in het jaar 1862 geheel doen verbouwen volgens de plannen van den Brusselschen architect P. Peeters.

i. De Groenenburg.

No. 7.

Naast het voormalig huis *de Witte Arend* staat het huis *de Witte flesch*, ook wel *het Gekroond Vosken* geheeten, nu genummerd Markt 9. Van Jan Nagels, kannegieter, ook wel van Vucht geheeten, die de zoon was van Dirck Andrieszoon en later Cangieters genaamd werd, erfden dit huis zijne kinderen Jan, Maria en Elsbena Cangieters, die het 25 Juli 1575 (Reg. n° 237 f. 208) verkochten aan Peter Biljet Janszn; diens zoon Jan Biljet verkocht het den laatsten Maart 1607 (Reg. n° 251 f. 68) aan Christiaan (ook wel genaamd Corstiaan) van Groeningen Willemszn. Den 28 September 1753 (Reg.

n° 575 f. 182 v^{so}) werd het door Judith Petronella Bakkers voor de eene ½ en door Gijsbertus Versluys, Thodorus Versluys, Petrus Versluys, Peter Cramers als gehuwd met Anna Louisa Versluys en Johannes Wilhelmus Smeling als gehuwd met Catharina Ludovica Versluys, allen kinderen van wijlen Philippus Carel Versluys en Barbara Bakkers, voor de andere ½, wonende alle deze verkoopers te den Bosch, verkocht aan Johan van Hooft, koopman aldaar; het werd toen gezegd te staan tusschen het huis der Wed. van Dinther *ex uno* en dat der Wed. Bertrand *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf der laatstgenoemde weduwe.

Naast dit huis staat het huis *de Groenenburg*, dat omstreeks het begin der 16^{e} eeuw toebehoorde aan Wouter van der Rullen, wellicht dezelfde als de Wouter van der Rullen, die in eene Bossche schepenakte van 1529 compareerde als apotheker op de Markt 1); van hem erfde dit huis zijne dochter Elisabeth en van deze waarschijnlijk hare zuster Jacoba van der Rullen, die de echtgenoote was van Willem van Achelen; immers hun zoon Ygram van Achelen 2) verleende in 1534 (Reg. n° 147 f. 75) eene grondrente uit dat huis aan de kinderen zijner zuster Agnese van Achelen 3), die gehuwd was met Goyart Symons; toen hij de rente van dezen cijns niet aan die kinderen betaalde, werd dat huis gerechtelijk uitgewonnen en alstoen werd het Groot Ziekengasthuis van den Bosch daarvan kooper; deszelfs rector Frans Henrickszn van Gestel verkocht het 8 April 1573 (Reg. n° 222 f. 140) weder aan Goijart van der Elst Walraafszn in diens hoedanigheid van executeur van het testament van Aleid, weduwe van Gerard, zoon van Roelof Jacobszn; deze verkoop zal waar-

---

1) In 1573 woonde in den Bosch Wouter van der Rullen, zoon van Arnd Wouterszn.

2) Zijne vrouw was Margaretha, dochter van mr. Henrick Pelgrom de Bye Dirckszn; zij hertrouwde na zijnen dood met Dirck Haghens Dirckszn. cf. Taxandria XX p. 198.

3) Zie Dl II p. 543. De aldaar genoemde echtelieden Symons hadden ook nog een zoon Jacob.

schijnlijk geschied zijn om andere rechtshandelingen te regulariseeren, want blijkens eene Bossche schepenakte van 5 Mei 1578 (Reg. n° 228 f. 188) had laatstgenoemde Gerard *de Groenenburg* 24 Februari 1563 reeds gekocht van voornoemden Goijart van der Elst als man van Agnes en van Herman Goijartzn als man van Aleid, zijnde die beide vrouwen dochters van Dierck van Merevenne (den zoon van Goijart Dirckszn van Buedel genaamd van Merevenne en Aleid; cf. Reg. n° 157 f. 81 v^{so}) en Elisabeth N.; alsmede van de voogden over Cornelis, Jacob, Elisabeth, Maria en Catharina, onmondige kinderen van Dierick van Merevenne en Aleid voornoemd en van Arnold, zoon van dezelfden, terwijl Aleid, de bastaard van meergenoemden Dierick van Merevenne en weduwe van voornoemden Gerard, zoon van Roelof Janszn, krachtens het testament van haren gezegden natuurlijken vader dat huis had gelegateerd aan diens voornoemde echte kinderen, alsmede aan haren voornoemden man, dien zij daarbij, omdat hij de zoon was van hare zuster Sara, haren *nepos* noemde.

Volgens eene Schepenakte van 18 Februari 1550 (Reg. n° 182 f. 118 v^{so}) had genoemde Dierick van Merevenne reeds op dien datum *de Groenenburg* gekocht van Dirck Haghens Dirckszn als man van Margaretha, dochter van mr. Henrick Pelgrom de Bye Dirckszn en weduwe van Ygram van Achelen Willemszn. In elk geval werd hij ten slotte er rechtens eigenaar van, want den 5 Mei 1578 (Reg. n° 228 f. 188) verkochten zijne kinderen, genaamd: Jacob, Agnes, echtgenoote van Goijart van der Elst voornoemd, Maria, echtgenoote van Jan, den zoon van mr. Jan van der Stegen, Cornelis, Aleid, echtgenoote van Herman Goijartszn voornoemd en Catharina van Merevenne, zoomede de voogden over Gerard, den onmondigen zoon van Laureijns Gerardszn van den Graeve en Sara, de bastaard van dienzelfden Dierick van Merevenne, *de Groenenburg*, welke alstoen gezegd werd te zijn : *domus, area, hereditas vacua, domus posterior, quae domus posterior domus inhabitationis per se esse dinoscitur, cum duobus penariis sub dictis*

domo et area consistentibus et adhuc uno penario ante dictam domum sub foro consistente, dictae communiter Groenenborch en staande tusschen het huis van den kramer Petrus Janszn Biljet *ex uno* en het Ridderstraatje *ex alio*, aan Marcelis van Vladeracken, zoon van Dionysius 1), den zoon van Arnd van Vladeracken (zoon van Arnd Arndszn) (Reg. n° 237 f. 636 v^{so}) 2) en Elkenen Kethelaer 3) Dionysiusdr, welke laatstgenoemde echtelieden, behalve den zoon Dionysius, blijkens Reg. n° 170 f. 63 v^{so} ook nog tot kinderen hadden Peter en Wilhelmina van Vladeracken, (welke laatste de huisvrouw was van Wouter Schuermans).

Genoemde Marcelis van Vladeracken liet *de Groenenburg* na aan zijne weduwe Mechteld van Langel Marcelisdochter (van wie hij had eene dochter Emmeken van Vladeracken, de huisvrouw van Henrick Wynants Janszn). Zij verkocht *de Groenenburg* 3 December 1612 (Reg. n° 252 f. 264) aan den wijntavernier Balthazar Corstiaenszoon van Colen (of van Ceulen), die er wel eene wijntaverne van zal hebben gemaakt als dit huis zulks toen al niet reeds was. Van hem werd dat huis geerfd door de kinderen, die hij had van zijne vrouw Isabel Rovers ; zij waren : Franchoys van Ceulen, Maria van Ceulen, echtgenoote van Engelbert de Nettin en wellicht nog een derde, want de beide eerstbedoelde kinderen verkochten elk slechts een derde in dit huis ; het werd bij de akten, waarbij zij zulks deden, zijnde respectievelijk van 11 Augustus 1636 (Reg. n° 338 f. 157) en 6 April 1637 (Reg. n° 374 f. 349), aldus omschre-

---

1) Hij zal dezelfde geweest zijn als de Denys van Vladeracken, die blijkens Prosp. Cuypers t. a. p. blz 488, in 1567 was : knaepe van Sinte Cathelyne ende Sinte Peetersautaren binnen Sinte Janskercke (te den Bosch) en toen oudt omtrent 55 oft 56 jaeren.

Zijne vrouw was Anna, de dochter van Arnold Marceliszoon en Mechteld van Neerbroeck.

2) Wellicht behoorden deze van Vladeracken's tot den bastaardtak dezer familie.

3) Hare zuster Mariken Ketheiaer huwde met Jan van Baerle en had in 1563 nagelaten twee huizen, staande te Breda tegen de Gevangenpoort ter plaatse genaamd „bij Nonnenveld" ; zij schijnt kinderloos te zijn overleden (Reg. n° 208 f. 381).

ven : „eene huysinge, erve, ledige plaetsse ende hoff met twee kelders onder de voors. huysinge ende eenen kelder onder de merckt voor den huyse, gemeynlijck genoempt Groenenborch, gestaen ende gelegen aen de gemeyn merckt tussen erffenisse Peeters Janszn Bilet voortijds ende nu Corstiaens van Groeningen aen d'een syde ende tussen 't Ridderstraetken aen d'ander syde, streckende voor van de gemeyn merckt achterwairts tot een ganxken, uutcomende in de Ridderstraet". Kooper werd toen van dit huis Franchoys van Bree Junior (de zoon van Franchoys van Bree, die wijnkooper en waard of concierge op de Gaffel te den Bosch was en zoon van Johan Hanszn van Bree en Margaretha van der Cammen, de dochter van Franchoys Danielszn), en Catharina van Loon; in 1632 was hij gehuwd met Maria, dochter van Corstiaan of Christiaen van Groeningen voornoemd. Hoe gezegd huis later van hem aan de na te noemen verkoopers is gekomen, blijkt niet. Deze verkoopers waren : voor de helft Paulus de Graeuw, secretaris van Thielen, welke die helft geërfd had van Philips van Horen en van diens broeders, en voor een vierde Pieter Karsmans, welke dat een vierde geërfd had van zijne moeder Maria Strick wed° Gijsbrecht Karsmans, die het weder geërfd had van genoemden Philips van Horen ; zij verkochten die parten 14 December 1694 (Reg. n° 481 f. 76 v^{so}) aan Anthony van Beusesom, die toen het hierbedoeld huis, dat alstoen *het Groenhuis* of *de Witte Zwaan* heette, welken laatsten naam het in 1658 reeds had, als huurder bewoonde.

Ten laste van laatstgenoemden kooper is dit huis 18 December 1713 wegens achterstallige belasting gerechtelijk uitgewonnen; het werd daarbij omschreven als : „een schoon en welgelegen huis en erve, staende en gelegen binnen deze stad op de Markt op den hoek van het Ridderstraetje, van outs genaemt *de Swaan*, d'eene syde huys en erve toekomende Gijsbert Bakkers, de andere zyde het Ridderstraetje voornoemt, zoo ende gelijk als het Anthony van Beusecom bewoont" ; kooper werd toen daarvan Johan Quirijn van Niel, wijnkooper

te den Bosch, ten wiens laste het den 23 December 1713 (Reg. n° 524 f. 355) ook gerechtelijk werd verkocht en wel aan Bartholomey Bertrand, koopman aldaar; deze brak het onmiddellijk daarop bijna geheel af en bouwde er het tegenwoordig huis voor in de plaats. Van dezen erfde dat huis diens dochter Olympe Bertrand, die het ten huwelijk bracht aan haren man Johan van Hooft, ook koopman te den Bosch; het had of kreeg toen den naam van *het Stadskoffiehuis*. Van laatstgenoemde echtelieden werd dit huis geërfd door hunne kinderen: 1° Maria Susanna van Hooft weduwe van Jean Meyneau, woonachtig te den Bosch; 2° Barthelemi Dirk van Hooft, echtgenoot van Maria Elisabeth des Fontaines en 3°..... van Hooft, echtgenoot van Bartholomie Lasserre; van deze erfgenamen verkochten genoemde weduwe Meyneau, Maria Elisabeth des Fontaines, toen reeds weduwe van haren genoemden man en de erfgenamen van den sub 3° vermelden van Hooft 17 Mei 1802 de Groenenburg aan den reeds genoemden mr. Salomon Krul, die in 1809 daarbij nog aankocht het daarnaast staand huis *de Witte flesch*.

Blijkens eene oude afbeelding van de Bossche Markt, gereproduceerd in het I^e^ Dl van het Tijdschrift van Sassen voor N. Brab. Oudheid-, taal- en letterkunde, stond in de 17^e^ eeuw voor *de Groenenburg* eene paal, waarop een zwaan lag.

j. De Lelie.

No. 3.

Aan den tegenovergestelden hoek der Ridderstraat en Markt stond het huis, genaamd *de Drye Hamers*, dat de stad den Bosch 10 Juni 1662 (Reg. no 456 f. 340) aankocht om, zooals wij in Dl. II p. 173 reeds zagen, de eerstgenoemde straat te verbreeden; dat huis is daarop door haar afgebroken, waarna het door een ander huis, dat smaller was, is vervangen geworden.

Naast laatstbedoeld huis staat Westwaarts het huis, genaamd *het Vosken*, zooals zijn gevelsteen nog aanduidt; het

had vroeger zijnen uitgang in de Ridderstraat door een antiek poortje, dat in het jaar 1912 afgebroken en op de plaats achter het Bossche Stadhuis als een mooi stuk bouwwerk tegen eenen muur geplaatst is. (Zie Dl. II p. 174).

Op dit huis volgt in dezelfde richting het huis *de Lelie*. Het behoorde in het begin der 16e eeuw aan Aleid van den Broeck 1) weduwe van J^or^ Jan van Berckel Geraertszn, raad van den Bosch; zij vermaakte het bij haar testament van 4 November 1536, als wanneer het gezegd werd te grenzen aan hare woning in de Ridderstraat 2), aan haren neef Peter van Asperen Peterszn onder den last van vijf arme oude vrouwen te moeten onderhouden. Mechteld weduwe van Henrick, den zoon van Peter Peterszn van Asperen, verkocht 18 December 1578 dat huis, hetwelk daarbij gezegd werd door haren man in eigendom verkregen te zijn 3) en te wezen: huis, erf, plaats en kookhuisje, genaamd *de Lelie*, staande aan de Markt tusschen *de Gaffel* 4) *ex uno* en het huis van Goyart Willemszn, stagnifusor, *ex alio*, aan Peter van Heeswijk, zoon van Jan Simonszn, *pannicida*. Van dezen erfde het diens zoon Jaspar van Heeswijk, die van zijne vrouw Elisabeth van den Leemputte een zoon Hendrik van Heeswyk had, welke koopman was te Luik. Vader en zoon van Heeswijk laatstgenoemd verkochten 16 Maart 1652 (Reg. n° 402 f. 45) het huis *de Lelie* aan Cornelis van Boxmeer, notaris en klerk ter gemeentesecretarie te den Bosch. Van den curator over diens insolventen boedel kocht het 13 Augustus 1691 (Reg. n° 506 f. 391) de Bossche koopman Reinier van Boxel, van wien het erfde zijne dochter Catharina van Boxel,

---

1) Men zie over hare familie Taxandria VI p. 109, p. 161 en vlgd. en XV p. 35.

2) Blijkens Taxandria VI p. 138 noot 2 kocht de stad den Bosch het 20 Augustus 1661 van Laurens en Gerard, zonen van Willem Somers en Hillegonda van Ravensteyn.

3) Peter van Doyenbraken Lucaszn als man van Johanna, dochter van Peter Peterszoon van Asperen, had dit huis in 1564 verkocht aan Peter Nicolaaszn van den Wyer, doch 29 November 1565 (Reg. no 212 f. 67 vso) werd het vernaderd door genoemden Henrick van Asperen.

4) In eene Bossche Schepenakte van 1564 heet dit huis: *domus civica, dicta die Gaffel.*

geboren uit zijn huwelijk met Anna van der Waarden 1); van haar erfde het weder hare zuster Maria Anna van Boxel; van deze erfden het op hunne beurt de kinderen van haren broeder Adriaan van Boxel, heer van Lanckveld onder Erp 2), die gehuwd was met Mechtilde Theodora van Ingen, zijnde: Cornelis, advocaat te den Bosch; Reynier, wonende te Bilbao; Petrus, wonende te Amsterdam; Johannes, wonende te Wessem; Michiel Willem, wonende te den Bosch; Theodora, echtgenoote van Jacob baron de Witte de Lemminghe, wonende te St. Truiden; Anna Theresia, weduwe van Adrianus Cornelis van Wevelinkhoven, wonende te Sambeek en Catharina, huisvrouw van Laurens Ignatius Beer, wonende te Luik. Zij verkochten 28 September 1767 (Reg. n° 590 f. 358) *de Lelie* aan Henricus Johannes Appelboom.

In 1829 was dat huis genaamd *het Oud-Stadskoffiehuis*; het was toen reeds, zooals die naam het aanduidt, eene herberg, wat het jaren daarna nog was.

k. De Gaffel.

Het huis *de Gaffel* stond tusschen *de Lelie* en de vestibule van het tegenwoordig Stadhuis, alzoo ter plaatse waar thans zich bevinden de archief- en de burgemeesterskamer van dat raadhuis. Het behoorde volgens van Heurn *Beschrijving* oudtijds toe aan *de Gaffelbroeders*, over wie, alsmede over hun huis, hij in dat werk het volgende mededeelt: „De Gaffelbroeders maakten een Genootschap uit, hetwelk mede (d. i. evenals de schutterijen van den Bosch) ten oorlog diende. De oorsprong van hetzelve was deeze: de Gelderschen vielen vyandelijk in de Meyerye tyde als de opgezeetenen bezig waren den oogst in te zaamelen;

1) Hunne andere kinderen waren de kooplieden Michiel en Adriaan van Boxel. (Protoc. van den Bosschen notaris de Bye van 1717 p. 286).

2) Men zie over hem en zijne nakomelingen Algem. Nederl. Familieblad XVI p. 241.

deeze trokken op het kleppen der klokken byeen en onder het geleide van eenen Edelman (waarvan er veelen voorheen in de Meyerye woonden) dreven zij de Gelderschen terug. Ik heb met veel moeite getragt te ontdekken op wat tijd dit voorgevallen zy; hierin heb ik egter niet geslaagd; de onagtzaamheid der oude tyden heeft denkelijk den tijd der gebeurtenis niet te boek gesteld, of het moet zijn, dat door de twee voornaame branden binnen de stad in de jaaren 1419 en 1463, waardoor veele huisen en onder anderen het Stadhuis in koolen gelegt zijn, de aanteekening daarvan zo in Stadsregisters als in die der byzondere lieden vernietigd zy; immers dit geval had tengevolge, dat de Edellieden der Meyerye zich nader verbonden en onder zich eene Broeder- of Genootschap, dat der Gaffelbroederen genaamt, oprigtten. Deeze Broederschap hield haare vergaaderinge in eene huizinge naast het oude Stadhuis alhier, welke *de Gaffelkamer* of wel *de gemeene landskamer* genaamt werd. De stad kogt deeze huizinge in den jaare 1523 om tot een wijnhuis te dienen; alle stadsmaaltyden werden daar gehouden om voorname heeren te onthaalen; in dezelve woonde een kastelijn, die geen huur betaalde 1); deeze huizinge of het bovenste gedeelte van dezelve is denkelijk in het jaar 1606 aan het stadhuis getrokken en het onderste gedeelte strekte naderhand tot eene huizinge voor den oudsten groenroede. Op deeze kamer 2) kwam de Broederschap byeen; zij overleidde aldaar op wat wyze men de Gelderschen, in gevalle deezen een inval in de Meyerye ondernaamen, tegen zoude gaan; ook hield zy er dikwijls een maaltijd, alwaar de Regeering of wel eenigen van dien mede genoodigd werden om tot beraaming der middelen tot wering der Geldersche invallen te raadplegen. Na het invoeren der gehuurde krijgslieden hier te lande is dit Genootschap geheel te niet geloopen; het schonk deszelfs servies en ander gereedschap aan de Lieve Vrouwe Broederschap alhier;

---

1) Stadsrekening van St. Remys 1523—1524.

2) Met deze „kamer" werd door van Heurn blijkbaar bedoeld de bovenverdieping der Gaffel.

eenigen zijn om die rede van gevoelen, dat de Gaffelbroeders onder die Broederschap zijn ingelijfd geweest.

Op een der bovenkamers van het tegenwoordige stadhuis zijn twee ronde tafereelen, waarop veele wapenschilden gemaald zijn; onder deezen zijn die van veele adelyke Brabantsche geslachten en daarin veelen met de ridderorde van het Gulden Vlies versierd 1); men wil dat deze tafereelen de wapenschilden der Gaffelbroeders zouden zijn geweest; het komt my echter voor, dat de wapenschilden in latere tyden door een onkundige hand verschilderd zijn, omdat de metalen en koleuren van eenigen derzelver, aan my bekend, verkeerd zijn geblazoeneerd."

R. A. van Zuylen is het in zijnen Inventaris van het Groot Archief der gemeente den Bosch p. 105 met van Heurn en ook met van Oudenhoven *Beschrijving* p. 54, die hetzelfde als deze betoogde 2), niet eens, waar zij beweren, dat het huis *de Gaffel* zijnen naam zoude ontleend hebben aan de gaffels, waarmede de Brabantsche edellieden de Gelderschen aanvielen en op de vlucht joegen; immers, zoo zegt hij, *gaffel* beteekende oudtijds gezelschap of gilde en de *gaffelkamer* alzoo gildekamer.

In zijne Stadsrekeningen I p. 292 deelt van Zuylen voorts mede, dat in 1514/15, het hier bedoeld huis door de Regeering der stad *tot eenre gaffelen ende theerhuys gemaict* is, zooals zulks in de rekening over dat dienstjaar vermeld staat.

In 1516/17 was volgens datzelfde werk I p. 324 kastelein *opter Gaffelen* Amelis van Amstel, aan wien de stad toen veel te betalen had wegens eenen maaltijd, dien zij in een dier jaren op de Gaffel had gegeven aan den Heer van Zevenbergen, diens jonge vrouw en hunne vrienden.

---

1) In de Stadsrekeningen van R. A. van Zuylen I p. 574 komt hierover het volgende voor: 1541. Item betaelt den soen van Vlam, den maelder, van der wapenen metten gulden vlies des Heeren van Bueren opter Gaffelen in de scijff te setten 6 stuv. Bedoelde wapenborden bevinden zich thans in het gemeentelijk museum. De Schr.

2) Dit deed ook Jhr. mr. J. B. Verheyen in zijne Bijdrage tot de geschiedenis der voormalige schutterijen te 's Bosch p. 26 en vlgd. Volgens J. Dircks Revue de la numismatique Belge 1866 t. 4 4e serie werd te Amsterdam een bord bewaard, voorstellende Brabantsche boeren, die met gaffels gewapend waren.

In laatstgemeld dienstjaar vergaderden, zooals het in de Stadsrekeningen heet, *in den huyse van der stat, die Gaffele*, de Gedeputeerden uit de vier Kwartieren der Bossche Meierij, *dair zy altijt*, zoo staat er verder in de rekening van dat jaar, *vijnden huer cost ende maeltijt bereedt*; zij deden dat ook in 1521/22, zooals t.a.p. vermeld staat p. 375.

In de Stadsrekening over 1529/30 staat nog het volgende over de *Gaffel*: „Item, alsoe wylen Zeger (zoon van) Jan Goyarts (van Hedel) in tyde zijns levens thuys naest den raethuys staende ende dese stat toebehoerende, *tot eenre gaffelen- ende theerhuys* hadde doen maken, daeraen hy versceyde costen van reparatie ende andersins verschoten hadde nae uutwysen der rekeninghe by der weduwen wylen Zegers voirs. na dode deszelfs voer den Heer van Geffen 1), Hermanen van Deventher, scepenen, Willem Pynappel ende Willem van Oss, raitsmannen dezer stat, dairtoe gecommitteert, gedaen, belopende 323 guld., voer welcke 322 guld. Amelis van Ampstell, in tyde hy den kelder van den voirs. huyse in zijnnen gebruycke hadde ende dair inne zynen wijn tapte, die voirs, Zegeren betaelt heeft 18 guld. ende soe nu dese stat den voirs. kelder bruyckende ende huer wijn dairinne tappende is, heeft men, by ordinantie ende aenbrengen der voirs. gedeputeerden, der weduwe voirgenoempt in de plaetse van den voirs. 322 guld. lijffrenten op één lijff den penninck 9 bezegelt tot 21½ guld 's jaers, makende 193 car. guld. 10 stuv., hiervoer in den ontfanck metten anderen lijfrenten gestelt ende 't rest der voirs. in gereede penningen uutgericht, belopende 128½ guld., makende tsamen 322 guld".

Bovenstaande aanhalingen uit de *Stadsrekeningen* bevestigen volkomen de voormelde meening van wijlen den Bosschen stadsarchivaris R. A. van Zuylen; er blijkt daar toch uit, dat *de Gaffel* niets met de Gaffelbroeders te maken had, maar slechts was een huis der stad, dienende tot stadseetzaal en commissiekamer. In gezegde *Stadsrekeningen* Ie en IIe Dl. komen dan ook

---

1) Van Vladeracken n.l.

tal van posten van uitgaaf voor wegens maaltijden, die de stad den Bosch op *de Gaffel* aan onderscheidene hooge personages op verschillende tijdstippen gaf; zoo gebruikte de Hertog van Alva er zijne maaltijden, tijdens dat hij in het jaar 1568 in den Bosch zijn verblijf hield 1); van Zuylen t. a. p. meent zelfs, dat hij er logeerde, wat evenwel niet waarschijnlijk is. Blijkens Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p. 461 kwamen de leden van het Bossche Consistorie er in 1580 bijeen; in dat werk wordt de Gaffel genoemd: *camera, vulgariter dicta opten Gaffel.* Men zie nog Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 139, 140, 141, 251 enz.

Al was van Zuylen ook van oordeel, dat *de Gaffel* niets met de Gaffelbroeders te maken had, zoo neemt hij toch aan, dat deze bestaan hebben, zooals blijkt uit zijnen *Inventaris van het Groot Archief van den Bosch* p. 105 in fine.

Amelis van Amstel, die in voormelde Stadsrekeningen als de kastelein van *de Gaffel* voorkomt, was de zoon van Johannes van Amstel, die de zoon was van Henrick van Amstel, den zoon van Jan, den bastaard, zooals wij op blz. 375 reeds zagen, van Gerard van Amstel.

In 1530 werd hij groenroede van den Bosch; zijne kinderen waren: Mariken; Elisabeth, huisvrouw van Joost Jacobs; Christoffel, die van zijne vrouw Jacoba, dochter van Jan Mathijszn, een zoon Jan van Amstel had; Peter, die de vader was van Peterke van Amstel, huisvrouw van Adriaan Everardszn; Henrick van Amstel, die van zijne vrouw Catharina, dochter van Petrus Symonszn, twee zonen had, Amelis en Christoffel van Amstel.

In 1608 was de wijnkooper Franchoys van Bree waard of concierge van *de Gaffel.* Hij was de zoon van Johan van Bree (zoon van Hans en Maria, de dochter van Joseph Henrickszn van den Stadeacker en Yda Brugmans Mathijsdr 2) en Margaretha van der Cammen, dochter van Franchoys Da-

1) R. A. van Zuylen t. a. p. II p. 806.
2) Reg. no 340 f. 505.

nielszn 1). Van zijne vrouw Catharina van Loon had hij deze kinderen: *a* Franchoys, man van Maria van Groeningen; *b* Maria; *c* Allegonda, echtgenoote van Adriaan van Sutphen, koopman te Amsterdam; *d* Daniel en *e* Hesther.

Voor *de Gaffel* bevonden zich aan de straatzijde eene luif en zitbanken; zij werden in 1545 sierlijk opgemaakt, zooals blijkt uit de navolgende posten der *Stadsrekeningen* van R. A. van Zuylen I p. 627 en 28:

Item bet. Jannen den maelder van den priem ende arend op te leyve, voer die Gaffel staende, te stofferen.

Item betaelt Lenaert Ariaenss, beldsnyder van der loeven voer die Gaffel met dïe sittenbancken met antycx te snyden, dair hy wel 16 daigen aen heeft gewrocht, 4 car. guld. 16 st.

Item hem betaelt van 4 dolphinoyen te snyden voer die Gaffel, van twee dachueren 10 st.

Item voer stoff georbairt ende gebesight aen de loyve, voer die Gaffel, int stofferen van derselver loyve, etc.

Zooals wij uit *de Beschrijving* van van Heurn reeds zagen hield *de Gaffel* omstreeks het jaar 1606 op te bestaan, omdat zij toen bij het Stadhuis werd getrokken.

l. Het Stadhuis 2)

Men had oudtijds in den Bosch een raadhuis en een Stadhuis. Het raadhuis stond aan de straat, thans genaamd Achter het Stadhuis, zooals reeds is medegedeeld in Dl II p. 156; wanneer het als zoodanig ophield dienst te doen en het werd gesloopt, is niet meer bekend.

Vóór dat Raadhuis stond aan de Markt, ter plaatse waar het tegenwoordig stadhuis zich bevindt, het eerste stad-

1) Johan van Bree had ook nog tot vrouw Aleid, dochter van Goyart Danielszn van Vlierden; het blijkt niet, dat zij hem kinderen schonk.

2) Men zie hierover Dr. C. F. Xav. Smits in het Bulletin van den Nederl. Oudheidk. Bond 1e jg. p. 212 en vlgd.

huis van den Bosch, dat ook wel *het heerenhuis* werd geheeten. Volgens van Heurn *Beschrijving* en ook volgens diens *Historie* I. p. 336 brandde dit geheel af bij den grooten brand, die 13 Juni 1463 een goed deel van den Bosch in de asch legde.

Op hetzelfde erf, waarop het eerste stadhuis van den Bosch stond, werd omstreeks het jaar 1478 en volgende jaren het tweede stadhuis van die stad gebouwd, dat eveneens *het heerenhuis* werd geheeten. J. van Oudenhoven t.a p. blz. 14 en 15 deelt over dit laatste stadhuis het volgende mede: „Item is hier daernaer (d.w.z. na het bouwen van het eerste stadhuis) mede ghebouwt 's heerenhuys ende staet hetselve aen de zuytzyde van de Merckt, waervan den inganck is ontrent het midden uyt der aerden verheven, daer men langhs eenighe trappen opklimt ende is den steygher met steenen leenen voor besedt, met pilaerkens verciert; in het inkomen is een grooten sael ende is dan voorts verdeelt in verscheyde plaetsen 1) ende vooraen is eene groote schoone kamer, daer de schepenen hare vergaderinge hebben ende staen op den inganck van dese kamer dese versen:

Has Ducis è sylva sedes Astraea poposcit
Ut daret explicito cortice jura Themis.

Daer is oock een plaats, daer de Rol gehouden wordt; item een visiteurkamer; een trouwkamer; cantoren voor de pensionarissen, rentmeesters, getuyghschryvers; de plattelandskamer 2) ende de Gaffelkamer ende is achter om leegh de Griffie met de secretarye 3); onder is eenen grooten kelder ghegraven anno 1529." In dezen kelder, waarin thans de stadsfolterwerktuigen worden tentoongesteld, werden blijkens R. A. van van Zuylen *de Stadsrekeningen* I p. 701, 5, 12 en 13 in 1556/57

1) Onder „plaetsen" verstaat hij hier vertrekken.
2) Hierin vergaderden de Gedeputeerde der vier Kwartieren van de Meyery. Blijkens R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I p. 473 bestond zij al in 1530.
3) De nieuwe griffie van het tweede stadhuis werd blijkens R. A. van Zuylen t.a.p. I p. 731 en 36 in 1563 gebouwd.

de Fransche krijgsgevangenen opgesloten en blijkens id. p. 929 in 1578 de Staatsche krijgsgevangenen.

Een der voorbedoelde vertrekken zal vóór het jaar 1629 de kapel van dat stadhuis geweest zijn. Men zie hierover Dr. C. R. Hermans Bijdragen II p. 543 en R. A. van Zuylen t. a. p. I. p. 467.

In het jaar 1529 werd begonnen met den voorgevel van dit tweede stadhuis door eenen anderen te vervangen. Daarover bevatten gezegde *Stadsrekeningen* over 1530/31 o.a. het volgende:

Item Willem Persoens van tpatroon te maecken van den wapenen des Keysers metter cronen van Brabant ende deser stadt, zoe men die uutgehoewen opter poyen setten sal 1), bet. 9 stuv.

Item Jan Derkennis 2) noch bet. zoe van den spiegels in den gevel van den raethuys geset, van nooten onder die balcken, noch van verscheyden perceelen van steen, by Joesten Jonckers gehaelt totten maecken van den Keysers ende die waepenen van den scepenen voert raadhuys ende oick voir assement aldair verbesight met 32 voeten lijsten met loef(werck) voer 't voirsr. raethuys geset, 35 Car. guld. 19 st...oirt. Item voer een leeuwe van steen gehouwen 2 Car. guld.

Item betaelt Franssen van der Withave, steenhouwer, van twee steenen kijnderkens te maeken, staende opte pylers van der poyen, 't stuck 1 phil. guld. vz. 2 Car. guld. 10 st.

Item in der weken Visitationes Mariae bet. Jannen die maelder, ten bevele van den Wethouderen, voert vergulden van den cruys, boven opt raethuys 3) tusschen beyde die leeuwen gestelt, 28 stuv.

De beelden van *den Keyzers*, die blijkens laatstgemelde rekeningen in den voorgevel van het tweede stadhuis werden geplaatst, waren volgens van Heurn *Beschrijving* die van

---

1) Blijkens de teekening van het tweede stadhuis, gemaakt door Saenredam, kwam dit wapen te staan in den voorgevel.

2) Hij was bouw- of loodsmeester van de Bossche Kathedraal.

3) D.w.z. boven op den top van den gevel van het stadhuis.

Keizer Maximiliaan van Oostenrijk, den gemaal van Maria van Bourgondië en, naar hij meende, die van Maria van Bourgondië voornoemd, van Karel den Stoute en Philips den Goede, hertog van Brabant; ten opzichte van deze beide laatsten moet hij zich evenwel vergist hebben, omdat geen van hen beiden keizers waren. Blijkens R. A. van Zuylen *de Stadsrekeningen* I p. 566 was een der beide laatstbedoelde beelden dat van Keizer Karel V; het ander zal dan geweest zijn dat zijner echtgenoote, zooals valt op te maken uit de afbeelding van het tweede stadhuis door Saenredam, berustende in 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* ook nog mede, „dat de voorgevel van dit stadhuis in het jaar 1606 geheel werd opgehaald en gepleisterd en dat toen ook de daarin staande beelden hersteld werden; verder geeft hij aldaar als zijne meening te kennen dat bij die gelegenheid werd afgebroken 1) de tribune, die aanvankelijk voor de pui van dezen gevel stond en op vier pilaren rustte, zooals blijkt uit de afbeelding van dat stadhuis, welke staat in van Heurn *Historie* II p. 121. Op gezegde pui bevonden zich volgens dienzelfden schrijver aan weerszijden van hare beide opgangen twee leeuwen, welke wapenschilden vasthielden, waarop in 1662 geschilderd stonden de wapens van de stad den Bosch, van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden en van het huis van Oranje; hij meent ook nog dat de beide laatstbedoelde wapens zullen gekomen zijn in de plaats van die van het Hertogdom en den Hertog van Brabant 2). Op zijde van meergezegde pui, rechts daarvan als men er voor stond, bevond zich een wachthuisje der Bossche Schutterijen.

Boven in den voorgevel van het tweede stadhuis, die men als gezegd, begonnen was te bouwen in 1529, waarmede

---

1) Uit R. A. van Zuylen Stadsrekeningen II p. 1386 valt op te maken, dat dit eerst in 1633 geschiedde.

2) Uit het op de vorige blz. vermelde valt op te maken, dat deze wapens van den Keizer waren, die in 1529 over Duitschland regeerde.

men in 1533 gereed kwam, stond een uurwijzer, welke in beweging werd gebracht, zooals J. van Oudenhoven t.a.p. dit uitdrukt, door eenen *horologie met eenen voorslagh*, waardoor ook, zoo zegt hij verder, *loopen in 't slaen van de klock twee ghemaekte ruyters teghens malcanderen ende staen twee andere als scheytsluyden toe en kycken, dat almede eenigh vermaeck geeft voor die het noyt ghesien en heeft.*"

Over dit steekspel bevatten de Stadsrekeningen van R. A. van Zuylen I p. 468 het volgende: 1530/51. Item mr. Peteren den urewerckmeker, van den uregewerck opt raethuys mette steeken mennekens ende die werke dairtoe behoerende, betaelt 890 lib. te 12 Car. guld., beloept 107 Car. gulde ende van den stelle van den mennekens 5 Car. guld.

Item meester Jasper Mabee, beeldsnyder, van die perdekens voert raethuis tot het uurgewerck dynende te vermaken 2 Car. guld.

Item voer vier perdekens, twee die steken ende twee die staen, mette mennekens te scilderen tsamen 4 guld., van te verschilderen onse lieve Heer ten oirdeel metter doeren 2½ guld., item voer die maelderye dair die perdekens doer lopen metten doerkens 10 st., van tsitten ende poirtael met lijnverve geverwt 20 st. vz. 8 car. guld.

Op het dak van het tweede stadhuis stonden oorspronkelijk, zooals eveneens op laatstbedoelde plaat te zien is, twee torenspitsen; zij werden in 1649 afgebroken en toen kwam daarvoor in de plaats de toren met carillon, die op het tegenwoordige stadhuis van den Bosch staat, hetwelk ook nog tot dak heeft het middelste dak van dat tweede stadhuis. Bedoeld carillon werd in 1652 gemaakt door mr. Juriaan van Spraeckel (uit Zutphen), waarvoor Frans Hemony in 1651 15 klokken had geleverd; in 1671 werd het vermaakt en in 1690 werd het met eenige klokken vermeerderd.

Hoe het tweede stadhuis na den bouw van voormelden toren er uitzag, kan men zien op de plaat, welke afgedrukt staat in het Tijdschrift van Sassen voor N. Brab. Gesch. Taal-

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

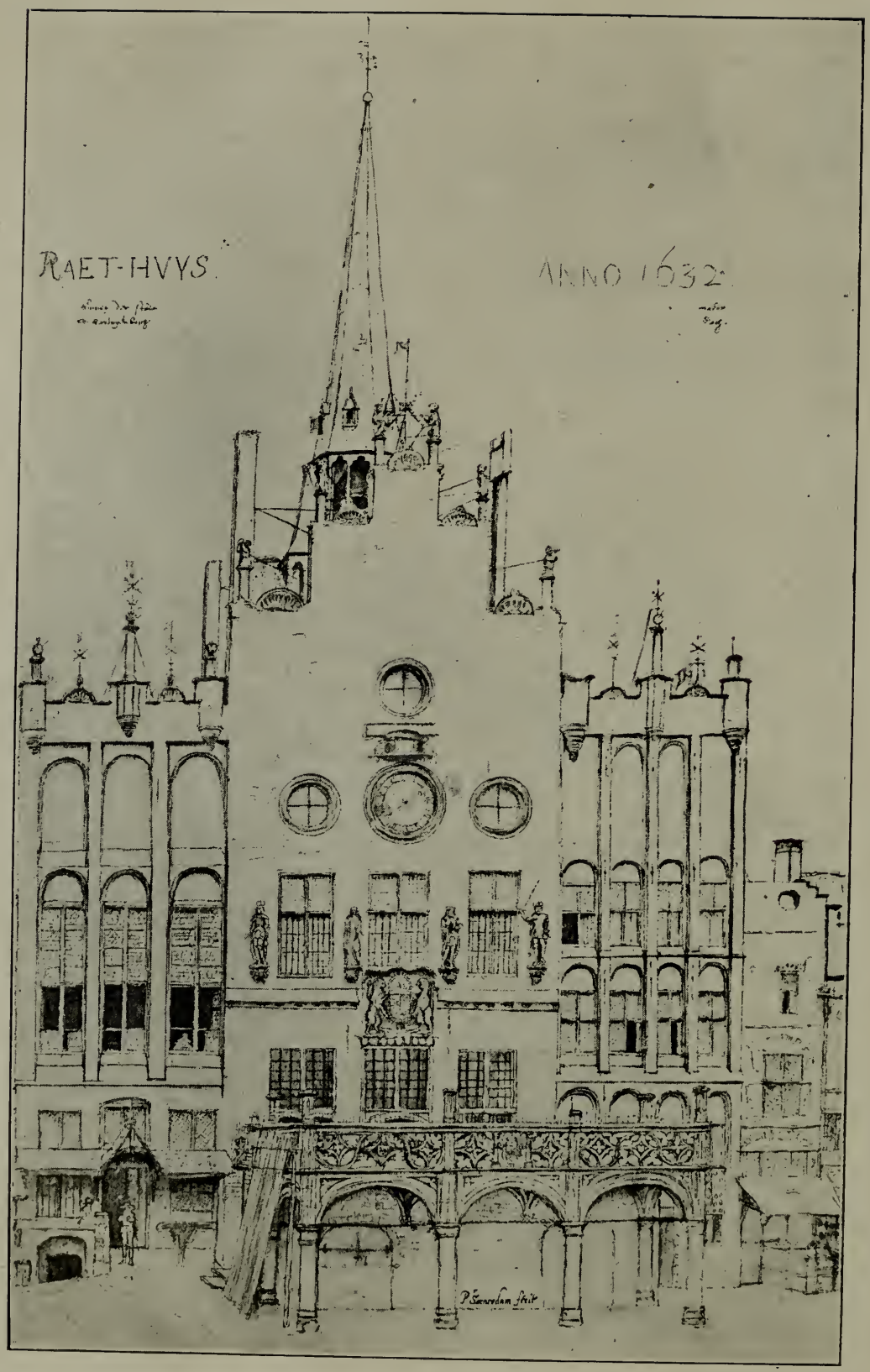

HET TWEEDE STADHUIS MET DE GAFFEL EN HET HUIS ST. NICOLAAS.

Behoort bij blz. 459.

en Letterkunde II p. 4, alwaar abusievelijk staat vermeld, dat zij van omstreeks het jaar 1500 zoude zijn.

Van dit tweede stadhuis zijn thans alleen nog maar over, behalve voormeld dak, toren en carillon, de kelders, het bureau voor het bouwtoezicht en de tegenwoordige trouwkamer, welke van dat stadhuis de schepenkamer was, alsmede het onder dit vertrek zich bevindend lokaal, waarin oudtijds gedurende de zomermaanden de stadslantaarns bewaard werden, welke in vroegere tijden tegen den zomer werden afgehaakt, wat echter ten tijde van Van Heurn niet meer gebeurde.

Het gebouw, dat thans tegen laatstgezegd lokaal aanstaat en op de binnenplaats van het stadhuis uitkomt, had ten tijde van Van Heurn in de zijmuren twee gothieke kapiteelen en eenige beginstukken van een gewelf; het moet daarom geacht worden zeer oud te zijn; bij het leven van Van Heurn diende het tot stads-turfschuur.

Dit tweede stadhuis werd omstreeks het jaar 1600 vergroot door daarbij aan te trekken het Westwaarts daarnaast gestaan hebbend huis *St. Nicolaas*, waarvan in 1538 (Reg n° 155 f. 36) gezegd werd, dat het was geheeten *in den Aern*, nu *het huys van Sint Claes.*

Dat huis behoorde voor het jaar 1599 toe aan het Kramersgilde van den Bosch; den 12 Juli 1530 (Reg. n° 136 f. 410) verhuurden Peter Houtappel Janszn, Frans Vuchts Peterszn en Frans die Bye, zoon van wijlen mr. Henrick die Bye, *dekenen van den Cremeren ambacht* te den Bosch, voor dat gilde dit huis, — hetwelk alstoen gezegd werd te zijn: *een huys, erfve, hoff, genoempt Sinter Claes, gelegen in die voirs. stadt naest den Raidthuyse*, — aan Willem Rutger Willemszn voor den tijd van acht jaren en tegen eenen huurprijs van 63 card. guld. 's jaars, onder voorwaarden: dat zij, dekenen, hunne kamer, die zich in dit huis bevindt, zullen kunnen blijven gebruiken, openen en sluiten, zoo dikwijls hun dit believen zal; dat op St. Nicolaas-, St. Jansdag en andere *staetdaigen* zij, dekenen, ook de kamer, gelegen boven de laatstbedoelde, zullen mogen

gebruiken en dat zij voorts hunne houtskolen zullen mogen bergen ter plaatse waar daarvoor in dit huis de bergplaats is gemaakt; dat als de leden van hun ambacht vergaderd zijn de huurder voor hen de tafels zal dekken of doen dekken, hetzij, dat zij met *hen* eten of dat zij zelven voor hunnen kost zorgen; dat zij, dekenen, met de gemeene leden van hun ambacht op hunne kamer zullen mogen komen; dat als het gilde achter de Dieze een huis zoude willen bouwen, het zulks zal mogen doen; dat de leden van het gilde zullen behouden hunnen uitgang van achteren over de brug en van voren naar de Markt en dat zij, dekenen, met consent van het gilde zullen mogen doen afbreken *het camerken boven opten Gaffel staende*, ten einde de Gaffel *haere perfectie ende volcomen ruymde te* (doen) *hebben ende huer brueders van den ambachte dair op te moigen setten.* Het Kramersgilde verkocht dit huis 11 Januari 1599 (Reg. nº 248 f. 355) aan de stad den Bosch bij eene akte, luidende als volgt: Johannes Scheffer, filius quondam Johannis Scheffer; Theodoricus, filius Arnoldi Diericxzn et Petrus, filius quondam Jacobi Filters. decani opificii seu nationis institorum seu mercatorum in Buscoducis, communiter appellati *'t cremer ambacht*, tamquam potentes ad infrascripta vigore potestatis ipsis a Juratis dicti opificii nomine et ex parte ejusdem in certo instrumento seu acta hodierna die, ut apparebat, dato et concesso, *domum lapideam, aream et ortum, sitos in Buscoducis in vico, dicto die Zadelerstraet, prope forum inter domum consulum oppidi predicti ex uno latere et inter hereditatem Reyneri Willemssoen de zadelmaker, ex alio latere.* Quae premissa Theodoricus de Hynden, filius quondam Petri, ad censum dederat Henrico van den Broeck, filio quondam Johannis, Godefrido de Spoerdonck, filio quondam Theodorici et Wilhelmo de Haren, filio quondam Johannis, tamquam decanis, necnon Theodorico van der Elst et Henrico de Bye, magistris cerae, dictis *wasmeesteren*, opificii institorum predicti, ad opus ejusdem opificii prout in litteris Scabinorum de Buscoducis, desuper confectis, plenius continetur, quarum data

continet decima quinta die mensis Julii anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, et quae premissa pronunc *domus lapidea, area, ortus et domus posterior esse dinoscuntur et sita sunt ibidem inter domum consulum ex uno latere et inter hereditatem olim Constantinii, filii Johannis Peterss, ex alio latere, tendentes a communi foro cum quondam ponte ultra aquam ibidem fluentem ad quondam aliam communem plateam, dictam achter d'oude Raethuys*, prout et quemadmodum premissa ibidem sita sunt, cum omnibus suis juribus et attinentiis, communiter appellata *Sinte Nyclaes*, ut dicebant, legitime et hereditarie supportaverunt Godefrido de Engelandt, scabino oppidi predicti, simul cum dictis litteris, etc. etc. Testes interfuerunt scabini in Buscoducis Theodoricus de Vechel et Gregorius van der Meer. Den 17 Februari 1600 (Reg. n° 249 f. 145) verhuurden mr. Herman Pelgrom (de Bye) en Gerard van Tulden als rentmeesters der stad den Bosch aan Gerard Bammelroy dit huis, hetwelk toen omschreven werd als: *huys, erve, hoff ende achterhuys, genoempt Sinte Nyclaes*, staande naast het Stadhuis en alstoen bewoond door Herbert van de Wyer. Kort daarop zal het bij het Stadhuis getrokken zijn, waarna het de St. Nicolaaskamer geheeten werd 1).

In 1668 waren van het tweede stadhuis de zolderingen boven de St. Nicolaaskamer zoo bouwvallig, dat de Regeering der stad voor ongelukken beducht was; zij machtigde daarom in dat jaar eenige leden uit haar midden alsmede de stadsrentmeesters om na te gaan hoe ze hersteld konden worden; hiervan kwam echter niets, totdat er tusschen 25 en 26 December 1669 brand ontstond in de visiteerkamer van het Stadhuis; alstoen werd besloten om eene nieuwe visiteerkamer aan de Marktzijde daarvan te bouwen, welk werk op fl 25000 werd geraamd; wegens die hooge kosten vond de Regeering der Stad het echter ten slotte beter om op de plaats waar het tweede

1) Men zie hierover nog Taxandria XIV p. 148 en vlgd.

stond een geheel nieuw stadhuis te bouwen en nam zij daarom daartoe het besluit. Den 10 Mei 1670 werd voor dit nieuwe derde stadhuis door den metselaar Gysbert van der Lip en anderen de eerste steen gelegd, waarna met den bouw daarvan begonnen werd. De kosten er van waren geheel voor rekening der stad, ondanks dat de vier Kwartieren der Bossche Meierij haar in 1673 verzocht hadden om hun voor hunne *plattelandskamer* eene nieuwe kamer in dit Stadhuis te geven en hun die in 1674 door de Regeering der stad werd verstrekt; deze verbond daaraan echter de voorwaarde dat zij die kamer voor zich zelve zouden kunnen gebruiken als de Gedeputeerden der vier Kwartieren van de Meierij ze niet voor hunne vergaderingen noodig hadden; de kamer, welke dezen kregen, was de kamer, welke gebouwd was boven de Rolkamer van dit derde stadhuis; in hare vensters deden de vier Kwartieren der Meierij glasruiten plaatsen, waarin gebrand waren de wapens dier vier Kwartieren, zoomede die der Schouten, welke in 1673 daarover gesteld waren; deze wapens zijn in 1772 daaruit weggeraakt, toen die vensters hersteld werden.

In 1679 werd voor dit derde stadhuis eene pui geplaatst, waarop men van weerszijden met eene monumentale trap kwam; zij werd in 1791 door eene zelfde vervangen; deze is omstreeks het jaar 1850 afgebroken doch in het jaar 1913 weder hersteld. In hetzelfde jaar 1679 werd in het derde stadhuis en wel in deszelfs benedenvestibule de vierschaar geplaatst, welke er zich thans nog in bevindt; ook werden toen boven in den voorgevel van hetzelve geplaatst de vier mannen te paard, welke met het slaan van het uur rondrijden en de twee trompetters te paard, die er bij staan; de beelden daarvoor waren door Jacob Roman gesneden. In dezen gevel werd ook het wapen der stad gezet, dat door den beeldhouwer Jacobus van der Hoeven gebeeldhouwd was 1); over den dubbelen keizerlijken adelaar, die in dat wapen staat, had de stad blijkens van Heurn t.a.p. in 1676 een geschil gehad

1) Van Heurn *Historie* III p. 239.

met den advocaat-fiscaal van Brabant, hoewel blijkens van Heurn *Beschrijving* een zelfde wapen reeds in 1597 geplaatst was in de binnenzijde van de St. Janspoort en er ook een zoodanig geschilderd was op het oxaal, dat in 1613 in de Bossche St. Janskerk geplaatst werd.

In het jaar 1682 was de bouw van het derde stadhuis reeds zoover voltooid, dat het kon gemeubeld worden en de Regeering der stad er zitting in kon nemen. Van het tweede stadhuis waren toen nog over, behalve de op blz. 459 vermelde gedeelten, de griffie en de secretarie. Dit laatste vertrek en een deel der griffie zijn eerst in 1693 afgebroken geworden en toen werd naar de plannen van genoemden Roman daarvoor in de plaats gebouwd de galerij, welke naar de trouwkamer leidt, terwijl het ander deel der griffie alstoen getrokken werd bij de woning van den concierge.

De bouwkosten van het derde stadhuis bedroegen heel wat meer dan de som van fl 25000, waarop de nieuwe visiteerkamer was geraamd; in 1677, toen dat gebouw nog alleen maar onder dak was, beliepen zij toch al fl 57360.

De ontwerper van het plan voor de binnenordonnantie van dit stadhuis was de Bosschenaar Dirk van der Lith; het plan voor deszelfs voorgevel werd in overleg met dezen ontworpen door den Haagschen bouwmeester mr. Pieter van der Minne; de Bosschenaar Peter van Gogh had de plannen voor de pui, de ingangspoort, de benedenvestibule en de vierschaar van datzelfde stadhuis gemaakt; al deze plannen waren door den Rotterdammer Claes Jeremiassen nagezien en verbeterd; voor de raadzaal van het derde stadhuis was het plan ontworpen door meergenoemden Jacob Roman. Er kwamen alzoo aan dat stadhuis heel wat architecten te pas.

Ten tijde van Van Heurn waren volgens diens *Beschrijving* de indeeling en bestemming van het derde stadhuis als volgt: eerst had men de pui; daarop werden alle 's landsplakaten en de keuren der Regeering van de stad ten overstaan van den Hoog- en laagschout of deszelfs stadhouder en twee sche-

penen na trompetgeschal door den oudste der Groenroeden aan het publiek bekend gemaakt ; alle verkoopingen en verpachtingen werden des Zondags, na daartoe bekomen verlof van den Hoog- en laagschout en de Schepenen van deze pui afgelezen en des Zondags na 11 uren werden de huwelijksgeboden van de Katholieken ook daar van afgekondigd, en wel door een der Groenroeden. Moest in den Bosch een misdadiger terechtgesteld worden dan geschiedde dit, als hij geen militair was, op het schavot, hetwelk voor gezegde pui op de Markt geplaatst werd; gedurende deze terechtstelling stonden de Hoog- en Laagschout of deszelfs stadhouder en twee Schepenen der stad op die pui om toe te zien of aan het vonnis, waarbij de lijfstraf was opgelegd, behoorlijk werd voldaan 1).

Van de pui kwam men door eene poort, in welks tympan thans nog het jaartal 1670 staat, in de benedenvestibule, waarvan de vloer in 1680 werd gelegd en aan wier muren hingen vier gebeeldhouwde wapenborden, n. l. die van het Hertogdom Brabant, de stad den Bosch, de Staten Generaal en het Huis van Oranje ; aan het einde daarvan bevond zich, twee treden hooger, de vierschaar, welke door een hek van het overige der vestibule was afgescheiden en waarin de lijfstraffelijke vonnissen, die door de schepenen gewezen waren, werden uitgesproken.

Rechts van de vestibule, aan den kant van de Markt, had men *de Griffie* (thans de Burgerlijke stand); in dit vertrek bevonden zich verschillende kasten, waarin de processtukken, de rollen en andere boeken, die tot de griffie behoorden, bewaard werden. Elke procureur had aldaar zijn *fodelle*, zijnde een kastje, waarin de stukken van een proces, dat nog

1) De lijken van misdadigers, die in den Bosch op het schavot met den dood waren gestraft, werden daarna opgehangen aan den galg op de Vughterheide, waartoe de gemeente Vught de ladders had te leveren. Deze galg was een groot gevaarte, van steenen, opgebouwd, en van drie torentjes voorzien, welke met yzeren spijlen aan elkander gehecht waren ; naar die torentjes, op elk waarvan een koperen vaantje zich bevond, was deze galg onder den naam van *de drie torentjesgalg* bekend. Om den galg stonden drie leeuwen. Over de Galgstraat, die er heen leidde, zie men van Heurn *Historie II* p. 241.

niet voldongen was, geborgen werden; ook *de rollier* had aldaar eene kast.

Achter dit vertrek, eveneens rechts van de vestibule, was *de rolle* (thans het bureau voor de bevolkingsregisters); aldaar werden de proceszaken bepleit; van weerszijden van dit vertrek had men eene groote bank met een lessenaar er voor, waarin de procedeerende partijen met hare advocaten en procureurs tijdens de pleidooien plaats namen; tusschen die banken, naar den kant van de ramen, was eene verhevenheid, waarop eene tafel stond, waaraan de hoog- en laagschout, de schepenen, de pensionaris en de griffier bij de behandeling der processen zaten; de overblijvende ruimte van het vertrek, naar den tegenovergestelden kant van de ramen, was met een hek van de rolzaal afgesloten en voor het publiek bestemd.

Uit vorenstaande beschrijvingen, die Van Heurn gaf der beide vertrekken, rechts van de vestibule, is duidelijk op te maken, dat deze waren de griffie en de zittingzaal van het Schepengerecht.

Links van de benedenvestibule, aan den kant van de Markt, had men *de secretarie* of kamer van de Secretarissen (thans de archiefkamer); in dit vertrek was aan de Marktzijde eene verhevenheid, waarop elk der Secretarissen aan een lessenaar zat; de reden waarom zij op eene hoogte zaten was, dat men wilde voorkomen, dat het publiek zoude zien wat zij schreven; ter zijde van dit vertrek stond *een aanzienlijk gestoelte*, zoo schreef van Heurn, met eene kap daarboven; daarin gingen de twee schepenen zitten als zij de akten, welke geminuteerd waren, moesten teekenen. Ook was in deze kamer eene groote kast, waarin de registers, welke tot de secretarie behoorden, bewaard werden. „Naast dezelve staat, zoo teekende van Heurn verder aan, een zwaare eiken houten kast, van boven met loot bekleed, met twee nagtsloten in de deuren en met yzere boomen en hangsloten voorzien; in dezelve zijn verscheide laaden, waarin de oorspronkelijke handvesten der stad berusten; voorheen werden die, gedeeltelijk in een yser

kaste 1) in de geweesene L. Vrouwe kappelle ten Noorden van den tooren der hoofdkerk en gedeeltelijk in de kamer ven Schepenen bewaard; vier leden der Stadsregeering werden door haar gemagtigd om alle der stadsprivilegies brieven en andere stukken van waarde in orde te brengen (notulen van 29 Mei 1731 en 9 Mei 1733); zij volbragten dien last in den jaare 1733, wanneer alle die stukken in de gemelde kast gelegt werden; de sleutelen van dezelve zijn onder de bewaaring van den Pensionaris."

Achter de Secretarie had men links van de beneden vestibule de *prothokolkamer*, welke eigenlijk een aanhangsel der Secretarie was; langs de vier muren van deze kamer stonden kasten, in eene waarvan zich bevonden de protocollen van de gewezen notarissen van de stad en vrijdom den Bosch; ingevolge eene publicatie van den Raad en Leenhof van Brabant moesten oudtijds toch binnen drie maanden na het overlijden van eenen notaris diens protocollen onder eenen behoorlijken inventaris ter secretarie van diens laatste standplaats worden gedeponeerd, ten ware hij eenen zoon of zwager had nagelaten, die ook notaris was, als wanneer deze protocollen van den overledene zijn leven lang onder zich mocht houden 2); de gedeponeerde protocollen werden van wege de stad den Bosch ingebonden. Ook werden in dat vertrek bewaard de protocollen der secretarissen van die stad; onder deze protocollen bevonden zich die, welke bij het afbranden van het Stadhuis in 1463 gered werden; zij werden, zoo schreef van Heurn, meest nat te samen geraapt en ingebonden en zijn daarom bekend onder den naam van *rapsodien*; zij beginnen met het jaar 1368 en eindigen met het jaar 1463. Op de protocollen der Secreta-

---

1) Deze kast was gedeeltelijk ingemetseld in den muur van den toren der Bossche St. Janskerk; zij was voorzien van dubbelde deuren met sloten en boomen, alles van ijzer; op die kast stond in het ijzer geslagen het jaartal 1216; de stadsprivilegiën werden daarin tot het jaar 1733 bewaard en sedert dien was zij ledig; in 1836 is zij geamoveerd geworden. Haar naam was de *stadskomme*, zooals blijkt uit van Heurn *Historie* III p. 77.

2) Publicatie van den Raad en Leenhof van Brabant van 8 April 1704.

rissen van den Bosch van vóór 1538 stond niet vermeld wie ze hield; dit geschiedde eerst vanaf laatstgezegd jaar. Vóór 1578 schreef elke secretaris van den Bosch jaarlijks slechts één register vol en wel vanaf 8 October, de dag waarop de Schepenstoel veranderde, tot 8 October van het volgend jaar; overleed een secretaris binnen dat jaar dan schreef zijn opvolger het door hem begonnen register vol. Na 1578 hield elke secretaris zijn eigen register zoolang tot dat het zoo dik was als de overige; dan werd het ingebonden en daarop begon hij met een nieuw. De navolgende protocollen van de Secretarissen van den Bosch werden volgens van Heurn *Beschrijving* in het hierbedoeld vertrek bewaard: registers van hen, die poorters van den Bosch geworden waren, beginnende met het jaartal 1470; een pensioenboek, waarin alle los- en lijfrenten ten laste van de stad vanaf 1481 geboekt waren; ten tijde van van Heurn werd echter dit register niet meer gebruikt, omdat de stad den Bosch toen reeds voor hare geldleeningen obligatiën uitgaf, waarvan haar Pensionaris een afzonderlijk register hield, dat deze op zijne kamer bewaarde; een register van geloften en kwijtscheldingen op de beden van Brabant in het Kwartier van den Bosch, beginnende met het jaar 1695 1); een register van algemeene verbanden, beginnende met het jaar 1716 2); een register van adviezen, ten verzoeke van Schepenen uitgebracht; een register der sloten van rekeningen der momboirs en van andere rekeningen; een register van de prisatiën van gronden en erven; een van de verklaringen, ten behoeve van den Hoog- en laagschout gedaan; dit begon met het jaar 1633 en eindigde met het jaar 1648; het liep niet verder, omdat sedert dien de Hoog- en laagschout eenen bijzonderen secretaris had, voor wien alle getuigenverklaringen, het hoogschoutsambt betreffende, ten overstaan van twee Schepenen werden afgelegd; een register, waarin de stadsrentmeesters aanteekenden de door hen ontvangen en uitgegeven gelden; de vonnisboeken,

1) Zie Resolutie van den Raad van State van 9 Maart 1695.
2) Zie Plakkaat van de Staten Generaal van 12 Febr. 1670.

beginnende met het jaar 1419; de instrumentboeken van evictien, beginnende met het jaar 1551; de momboirboeken, beginnende met het jaar 1544; de boeken der willige condemnatiën; de curateele-boeken en de registers der handlichtingen en rescissiën. Ook werden in dit vertrek bewaard de stadsrekeningen, welke ter secretarie opgenomen waren en nog vele andere boeken en papieren, die van Heurn kortheidshalve naliet te vermelden.

Ging men de vestibule uit door de voormelde galerij dan kreeg men eerst aan zijne rechterhand eene kamer (thans die van het bouwtoezicht), waarin de beambten voor de huwelijkszaken zich bevonden; zij, die voornemens waren zich in ondertrouw te doen aanteekenen, moesten zich eerst in deze kamer begeven, van waaruit zij vervolgens paarsgewijze in de trouwkamer werden gelaten; deze laatste kamer was aan het eind van gezegde galerij; in die kamer bevonden zich tegen den muur tegenover den schoorsteen verschillende kasten, in een paar waarvan bewaard werden de fraaie drinkglazen, die van Keppel, hoog- en laagschout van den Bosch, aan die stad geschonken had, alsmede eenige andere bokalen; zij waren aldaar geborgen nadat in 1746 afgeschaft waren 1) de twee maaltijden, welke te voren jaarlijks in deze kamer bij het aftreden der oude en het in dienst treden der nieuwe Schepenen plachten te worden gehouden.

Onder de vestibule bevond zich de prachtig gewelfde kelder, die er nu nog is en volgens Jac. van Oudenhoven t.a.p. blz. 15 in 1529 is gebouwd; hij diende blijkens denzelfde (1e editie p. 55) een tijdlang tot wachthuis voor de Burgerwacht.

Als men van uit de vestibule over de groote trap op de eerste verdieping van het Stadhuis kwam, dan kreeg men daar eerst aan zijne linkerhand de kamer van den Pensionaris der stad, thans de kamer van haren Secretaris en rechts de kamer der Schepenen, thans de Burgemeesterskamer; in de pensionariskamer hing boven den schoorsteen eene penteeke-

1) Zie hierover van Heurn *Historie* IV p. 81.

ning op den Rijswijkschen vrede, waarop waren afgebeeld Koning Willem III van Engeland, de Koning van Frankrijk en die van Spanje, allen te paard, terwijl in het midden der teekening een vers geschreven stond, dat op het sluiten van dezen vrede gedicht was; verder hingen op deze kamer eene kaart van den straatweg van den Bosch naar Best; eene kaart van den Baardwijkschen Overlaat; twee kaarten van de Maas bij Crèvecoeur en nog eenige andere kaarten; voorts waren er kasten, waarin zich bevonden de notulen van de Stedelijke Regeering en van de Schepenen; rapportboeken; brieven door de Stedelijke Regeering geschreven; eenige notulen vanaf 1577—1629 en enkele andere registers en papieren; ook was er een alphabetisch register, door mr. Anthony van Heurn, pensionaris van den Bosch, samengesteld op alles wat die stad en hare regeering betrof; het was met vele andere stukken door de stad van zijne weduwe aangekocht; eindelijk vond men er vijf boekdeelen, waarin door mr. Gijsbrecht van den Velde, griffier van den Bosch, hare privilegiën waren gecopieerd en die eveneens van stadswege van zijne erven waren aangekocht.

Boven de deur van deze Schepenkamer stond ook het reeds uit J. van Oudenhoven aangehaalde vers, dat van Heurn in zijne *Beschrijving* aldus vertaalde:

> Astraea heeft dees plaats uit 's Hertogsbosch verkooren
> Opdat hier Themis 't recht volmondig zou doen hooren.

In het jaar 1742 kreeg deze kamer een houten beschot, waarin een uurwerk werd aangebracht, dat door dat van den toren van het stadhuis gaande werd gehouden. Boven den schoorsteen van deze kamer bevond zich eene olieverfschilderij, voorstellende eenen op den grond zittende wildeman, die in zijne rechterhand hield het stadswapen, terwijl aan zijne linkerhand lag eene knods; de Bossche kunstschilder Weeling 1)

1) Hij werd 21 November 1675 te den Bosch geboren en schilderde vooral kabinetstukjes. Tot zijn ongeluk gaf hij zich over aan dronkenschap, zoodat hij niet praesteerde wat zijn talent beloofde In armoede overleed hij 29 Nov. 1747 in eene gewezen soldatenbarak nabij de Hinthamerpoort te den Bosch.

zeide aan van Heurn, dat hij van oordeel was, dat deze schilderij door eenen Italiaanschen schilder was gemaakt.

In deze kamer hingen verder twee olieverfschilderijen van den Bosschen kunstschilder Theod. van Tulden; de eene stelde voor eene vrouw, die de stad 's Hertogenbosch moest verbeelden, aan wie vier andere vrouwen, voorstellende de vier Kwartieren der Bossche Meierij, hare hulde brachten; dit schilderstuk was eene allegorische voorstelling van het recht van hooger beroep, dat oudtijds van de Schepenbanken der Meierij op de Schepenbank van den Bosch bestond; de andere schilderij vertoonde het beeld eener vrouw, die de Republiek der Vereenigde Nederlanden voorstelde; naar haar kwam toe Mars, die met zijne rechterhand naar haar opleidde de Bossche stedemaagd met het wapen van Brabant in de hand; de vrouw, welke de Republiek voorstelde, was omringd van kinderen, die vasthielden een bundel, waarin zeven pijlen staken, terwijl een ander kind trachtte daarin eene achtste pijl te steken; deze schilderij was eene allegorische voorstelling van de poging, welke in de zeventiende eeuw de N. Brabantsche steden waagden, ofschoon te vergeefs, om deel te krijgen in de Regeering der Zeven vereenigde gewesten 1). In deze kamer hing ook eene schilderij, door van Beerestraten geschilderd en door Lingelbach gestoffeerd, voorstellende het tweede stadhuis en de huizen daarom heen, zooals die zich in 1662 vertoonden; op de plaats van deze schilderij had, volgens van Heurn, de Regeering van den Bosch nog willen doen hangen eene derde schilderij van van Tulden of van eenen anderen grooten meester, welke had moeten voorstellen hetgeen in deze kamer verhandeld werd, maar die had zij niet kunnen bekomen. Ook in deze kamer waren eenige kasten, waarin stonden boeken, die de Schepenen voor de uitoefening van hun ambt noodig hadden, zooals rechtsgeleerde werken, keuren van verschillende steden, plakkaten en besluiten der Staten Generaal; in een dier kasten werd bovendien

1) Blijkens de Stadsrekening 1646/47 leverde Theod. van Tulden deze beide schilderijen voor f 500.

het stadszegel bewaard. Voor de penanten der vensters van deze kamer bevonden zich twee lessenaars, in eene waarvan bewaard werden de stukken der processen, die op uitspraak stonden en door den Griffier van het Schepengerecht daarin werden gelegd. De sleutels van deze kasten en lessenaars had een der Schepenen, welke tot de bewaring daarvan was aangewezen. Midden in deze kamer stond eene tafel, waaraan de Schepenen volgens hunnen rang zaten, terwijl de Pensionaris en de Griffier der stad aan het einde daarvan hunne zitplaatsen hadden; in deze tafel had elk der Schepenen eene lade om er zijne papieren in te kunnen bergen. Men zou thans eene kamer als deze de raadkamer van de Schepenbank noemen.

De tegenwoordige raadszaal van het Bossche stadhuis was ten tijde van van Heurn de vergaderzaal van de Schepenen, Gezworenen en Raden van den Bosch, alzoo van het College, dat men thans den Gemeenteraad zoude noemen. Voor deze zaal was een portaal van Ionische bouworde; op de fries van de lijst boven de deur van dat portaal stond geschilderd: *Kamer van Schepenen Gezworens en Raaden*; in het bovenste gedeelte van dit portaal, dat vierkant was maar waarvan maar drie kanten zichtbaar waren, omdat de vierde tegen den muur der zaal stond, zag men op den eenen kant het woord *Biblia*, op den anderen *Privilegia* en op den derden *Ordinum placita*, terwijl op den middelsten zich nog eene banderol bevond met het woord *Invigilate* Door dit portaal kwam men in voorbedoelde zaal, die blijkens de beschrijving, welke van Heurn ten zijnen tijde er van gaf, er uitzag evenals thans, behoudens dat er toen nog in hingen de portretten der stadhouders 1), welke thans hangen op de bovenvestibule van het stadhuis. Volgens van Heurn werd het plafond van deze zaal ontworpen door Romijn de Hooge 2) en werd de schilderij van van Tulden,

1) Blijkens R. A. van Zuylen Stadsrekeningen II p. 1573 schilderde J. de Langhe de portretten van Willem den Zwijger en Prins Maurits, voor elk waarvan hij fl 36 ontving en blijkens denzelfde III p. 1808 schilderde Bolomey de portretten der stadhouders Willem IV en V.

2) Het was Elyas van Nymege, die dit plafond schilderde.

die thans nog daarin voor den schoorsteen staat, geschilderd in 1650. In het midden dezer zaal stond eene groote tafel, waaraan de Schepenen naar hunnen rang zaten, terwijl de Pensionaris aan het benedeneind daarvan zat; de Gezworenen zaten ter zijde van die tafel van af den tweeden Schepen naar den schoorsteen toe, en de Raden zaten achter dien tweeden Schepen tot achter den Pensionaris toe. De Schepenen, Gezworenen en Raden vergaderden in deze zaal elken Woensdag om de 14 dagen des voormiddags ten elf uren, waartoe geene oproeping geschiedde; gold het echter eene vergadering, die door de hooge overheid was uitgeschreven, dan werden zij opgeroepen door den Voorzitter der Schepenen en, moesten zij voor eene spoedeischende zaak bijeenkomen, dan werden zij door de Schepenen zelven geconvoceerd; als zij vergaderden droegen zij geen degen. De tegenwoordige kamer van Burgemeester en Wethouders was de Radenkamer; zij werd aldus genaamd, omdat de Gezworenen en Raden vóór de opening van de vergadering der Schepenen, Gezworenen en Raden daarin bijeenkwamen. De bekleeding der muren van deze kamer was ten tijde van van Heurn dezelfde als thans; op haren schoorsteen bevond zich het sedert enkele jaren daarin weer geplaatst „witje", door Frederik van den Hengel geschilderd, zijnde eene allegorische voorstelling op de reductie van den Bosch in 1629; men zag er op een altaar, waarop een vuur brandde en waarachter stonden de Godsdienst en de Vrijheid, welke laatste aan de Bossche stedemaagd de hand toestak; de boeien vielen haar daarbij van de armen; Mars lag voor het altaar neder met een gebroken zwaard, een juk en een bisschopsmijter; ook stonden er nog op geschilderd het borstbeeld van prins Frederik Hendrik en het volgend opschrift:

Frederico Henrico Araus. et Nass. Principi urbis Sylvalducis liberatori sacrum. A° MDCXXIX.

In dit vertrek hingen ook nog een platte grond van den Bosch, welke haar Regeering door een krijgsbouwmeester op de plaats zelve had doen uitmeten en vijf teekeningen, welke

ten tijde van van Heurn er zich tegenover den schoorsteen bevonden; zij stelden voor den Bosch tijdens hare stichting; de Groote markt met het stadhuis; de St. Janskerk van binnen gezien; het Gouvernement en het Commandement; zij waren door den teekenaar Everts geteekend 1).

Op deze kamer werden, evenals thans nog het geval is, oudtijds vele commissievergaderingen gehouden, zooals van de commissies uit de Stedelijke Regeering tot de stadsvoorrechten, de stadsgeldmiddelen, de barakken, den straatweg en den beleide, d. i. tot het onderhouden en herstellen der stadswerken; elk dier commissies had achter het behangsel daarvan een kastje tot het bergen harer papieren. Ook de Gemachtigden van 's Lands Regeering hielden, als zij in den Bosch kwamen, in deze kamer hunne vergaderingen.

De tegenwoordige bodenkamer diende ten tijde van van Heurn tot wachtkamer voor de kamerbewaarders, groenroeden en andere bedienden der stad. Ter zijde van den schoorsteen van dit vertrek was eene kast, op welks deur geschilderd stond een oude man, die verschillende degens onder een zijner armen droeg; die man was bijgenaamd Peter de Gek en moest de degens der Regenten van de stad bewaren, wanneer zij vergaderden; hij woonde in een steegje op het Orthencind, dat naar hem het Peter de Gekstraatje geheeten is 2). Bedoelde deur bevond zich te voren in de bovenvestibule.

De tegenwoordige kamer voor het comptabel beheer was ten tijde van van Heurn de Plattelandskamer; zij heette aldus, omdat zij diende voor de vergaderingen van 's Landsrentmeesters en Ontvangers met de Gemachtigden der vier Kwartieren van de Bossche Meierij 3). Ook vergaderden daar de

---

1) De portretten van stadhouder Willem III, koning van Engeland en zijne gemalin, welke er thans hangen, werden geschilderd door Jan Hendrik Brandon; de gebeeldhouwde lijsten, waarin zij gevat zijn, zijn het werk van den beeldhouwer Jacobus van der Hoeven.

2) Zie Dl I p 71.

3) St. Hanewinkel Geschied- en Aardrijksk. Beschr. der stad en Meierij van 's Bosch p. 254.

Besturen van de Polders in het Kwartier van Maasland, waarvan elk er een kastje had tot berging zijner boeken en papieren.

Op de tweede verdieping van het stadhuis had men ten tijde van van Heurn bij de trap eene kamer, waarin de stadsrekeningen met hare bewijzen bewaard werden; de oudste dier rekeningen was van het jaar 1469; van Heurn teekende aan: „zedert eenen geruimen tijd worden alle de bewijsstukken nevens de rekeningen in een linnen zak gedaan, waarop het jaar en de naamen der Rentmeesters geschreeven staan; de rekeningen van den straatweg en over de barakken staan in bijzondere kasten."

Tegenover deze kamer, alzoo boven die van den Pensionaris, was eene kamer, die des voorzittenden schepen werd genaamd. Van Heurn schreef hierover: „wat de rede hiervan zy, of waartoe hy die nodig heeft, is my niet gebleken; naast den schoorsteen staat eene kast, waarin eenige oude papieren liggen, welke ik by onderzoek van geen nut of waarde heb bevonden."

Boven de bovenvestibule was op de derde verdieping eene groote kamer, waarin de Regeering van den Bosch in 1680 voornemens was eene openbare bibliotheek op te richten, die er echter niet kwam; wel kwamen er boekenkasten, waarin de rekeningen van de kerkmeesters der Bossche kerken met hare bewijsstukken bewaard werden; in deze kamer stonden nog twee oude kasten, in eene waarvan vele brieven lagen, die gedurende den Tachtigjarigen oorlog aan de Regeering van den Bosch geschreven waren 1); in de andere kasten waren verschillende registers, die bevatten de handelingen der Staten Generaal van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, alsmede registers en stukken, betreffende de overgave van den Bosch aan de Staten Generaal; ook bevonden zich in deze

---

1) Zij zijn een vijftigtal jaren geleden weggemaakt.

kamer de twee borden met wapens, welke van de Gaffelbroeders zouden zijn geweest.

Verder had men nog op de tweede verdieping eene kamer boven de Radenkamer, alwaar werden bewaard de stadsmaten, met uitzondering van de Bossche roede en el, welke op de bovenvestibule hingen. In deze kamer werden voorts in eene groote kast met glazen deuren bewaard *alle de behoeftens*, zoo als van Heurn zulks uitdrukt, *die tot den scherpen gerichte dienen.* Onder den schoorsteen van deze kamer stonden zes groote antieke tinnen kannen met het stadswapen er op; naar van Heurn meende zouden zij oudtijds gediend hebben om de groote heeren, die binnen de stad kwamen, te beschenken met eerewijn, welke dan gebracht werd ter plaatse, waar zij hunnen intrek hadden genomen. In 1398 had Hertogin Johanna van Brabant dienaangaande aan de Regeering van den Bosch voorgeschreven: „dat zy niemand zouden mogen schenken als hunne gebooren Landsheeren, dien zy zoude moge schenken dat haar dunken zoude der stede oirbaer en nodig te wesen en ook uitgescheiden Prelaeten, Baenrotsen, Ridderen en Raaden van goede steden, welke zy zoude mogen schenken tot zes kannen wijns na dat haar goeddunken zal dat zy waardig zijn". Deze beschenkingen geraakten later in den Bosch in onbruik en als daar dan kwamen Gemachtigden van de Staten Generaal, den Raad van State, den Raad en Leenhof van Brabant en de Admiraliteit, dan kreeg ieder hunner van de stad een dubbelden gouden stadhuispenning ter waarde van fl 30.

Nog was er op deze verdieping en wel boven de Plattelandskamer eene kamer, waarin de alleroudste processtukken der Griffie bewaard werden, waarom deze Kamer de *oude griffie* geheeten werd; deze stukken waren daar in 1760 overgebracht, omdat de Griffie zoo overvuld was geworden met processtukken dat er voor de nieuwe geene plaats meer was. Ook werden op deze kamer bewaard de lampions en andere voorwerpen, welke tot de verlichting van het Stadhuis dienden.

Na deze beschrijving van het Stadhuis en deszelfs ge-

schiedenis zal zeker niet van onpas wezen eene korte uiteenzetting 1) van de vroegere regeering der stad den Bosch.

Aanvankelijk bestond de stedelijke regeering van den Bosch slechts uit vijf schepenen, die door den Hertog van Brabant jaarlijks in het Octaaf van St. Bavo (1 October) werden gekozen. In 1200 werd dit aantal met twee vermeerderd en daarbij bepaald, dat de Schepenen zouden genomen worden *van de rijckste, notabelste ende nuttighste mannen, die men daertoe vinden konde* 2). Hertog Jan III van Brabant stond bij zijn privilegie van 11 Jan. 1329 toe, dat de oude Schepenen hunne opvolgers konden kiezen, doch blijkens een charter van dienzelfden Hertog van 16 Sept. 1336 deed de stad den Bosch van dit recht ten behoeve van den Hertog afstand, maar toen werd tevens bepaald, dat de aftredende Schepenen gedurende het jaar, volgende op dat hunner aftreding, zouden zijn Gezworenen 3). Keizer Karel V bracht bij zijne Ordonnantie van 12 Aug. 1525 4) het getal der Schepenen van den Bosch op 9 en bepaalde daarbij, dat geen hunner langer dan een jaar schepen mocht blijven, behalve twee der oudsten en bekwaamsten, welke tot de onderrichting der nieuw benoemde schepenen nog een jaar mochten aanblijven; voorts zou geen der afgegane schepenen weder benoembaar zijn, dan tenminste twee jaren na zijne aftreding.

Ten aanzien van de bepaling, dat de Schepenen zouden genomen worden uit: *de rijckste, notabelste ende nuttighste mannen* bestond het gebruik om zooveel mogelijk jaarlijks drie edellieden, drie rechtsgeleerden en drie kooplieden tot schepenen te verkiezen. Een dezer werd dan president-schepen; hij stemde het eerst en had dientengevolge grooten invloed op zijne collega's.

De Schepenen vormden met de Gezworenen het eerste

---

1) Eene uitvoerige uiteenzetting is te vinden in Taxandria V, p. 144 en 324 vlgd. en bij J. van Oudenhoven l. c. p. 57—92.

2) J. v. Oudenhoven t. a. p. blz. 57.

3) J. v. Oudenhoven, t. a. p. blz. 78.

4) Van Heurn Historie I p. 453.

lid der stedelijke regeering van den Bosch. De Schepenen en zij alleen waren belast met de rechtspraak over de stad en tevens appelrechters over de vonnissen van de Schepenbanken der gemeenten van de Bossche Meierij; voorts werden ten hunnen overstaan allerhande akten verleden 1). Hadden de Schepenen voor de uitoefening van hun ambt den raad noodig van de Gezworenen, dan moesten dezen hun dien verleenen. In hun beheer over de stad werden de Schepenen voorts bijgestaan door of hadden zij in sommige gewichtige aangelegenheden de machtiging noodig van de Gezworenen en van de beide overige leden van de Regeering van den Bosch, welke heetten *het tweede* en *het derde* lid; dat tweede lid bestond uit *de raden;* dit waren van rechtswege de Gezworenen, nadat zij gedurende een jaar dit laatste waren geweest, ten ware zij weder schepenen waren geworden; het derde lid bestond uit de dekens der gilden of ambachten, waarover men zie J. van Oudenhoven t.a.p. blz. 79 en 80.

Toen de stad den Bosch zich in 1629 aan de Staatschen had moeten overgeven, werden in strijd met het capitulatieverdrag de dekens der ambachten van de regeering der stad uitgesloten, opdat de Katholiek gebleven burgerij zonder invloed zoude zijn op die regeering. Deze toestand werd in 1660 gesanctioneerd door de Staten Generaal, doordien zij toen bepaalden 2), dat de Regeering der stad in het vervolg slechts zoude bestaan uit 40 leden, welke allen moesten zijn van den Hervormden godsdienst; van die 40 leden zouden 9 schepenen zijn, 9 gezworenen, zijnde deze de aftredende schepenen, en de overige 22 Raden; Schepenen en Gezworenen zouden blijven uitmaken het eerste en de Raden het tweede lid der stedelijke regeering, terwijl het derde lid toen voor goed werd afgeschaft. De benoeming der Schepenen geschiedde sedert 1629 jaarlijks door de Hollandsche Stadhouders en in stadhouderlooze tijden door de Staten-Generaal.

---

1) Zie hierover J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 58 en 59.
2) Van Heurn Historie III p. 98.

De stedelijke regeering werd nog bijgestaan door 1 Pensionaris, en 2 Secretarissen (wier aantal vroeger was 3); als openbaar ministerie fungeerde bij de Schepenen, wanneer zij het schepengerecht vormden, de Hoog- en laagschout of diens stadhouder, terwijl als penvoerder daarbij fungeerde één Griffier. Den 21 October 1794 werd de stedelijke regeering, zooals die in 1660 was ingesteld, geheel afgeschaft en veranderd in eene regeering, soortgelijk aan die, welke wij thans hebben; men vindt dit uitvoerig vermeld bij R. A. van Zuylen *Naamlijst en wapenkaart der leden van de Regeering van 's Hertogenbosch sedert* 1629 p. 3 en vlgd., alwaar ook in den breede wordt medegedeeld, welke wijzigingen de stedelijke regeering van den Bosch sedert dien onderging en uit welke personen zij was samengesteld. Aan de door van Zuylen medegedeelde namen der burgemeesters van den Bosch zijn nog de volgende toe te voegen:

10 November 1874 mr. A. F. X. Luyben.

18 October 1880 mr. H. J. van Lanschot.

26 Maart 1884 Jhr. P. J. J. S. M. van der Does de Willebois,

en aan die der secretarissen: 10 Januari 1891 Th. Pels.

HOOFDSTUK X.

De Schapenmarkt.

De oudste benaming van deze straat was *de Sadeleersstraat*, welke naam later veranderde in dien van *Zadelstraat*. Denkelijk kreeg zij dien naam naar de zadelmakers, welke men oudtijds in grooten getale in den Bosch had en die alstoen meestendeels in deze straat zullen hebben gewoond. Volgens van Heurn *Beschrijving* vormden zij geen afzonderlijk gilde en verzochten zij daarom in het jaar 1710 aan de Regeering van de stad den Bosch opgenomen te worden in het Gilde der schrijnwerkers, draaiers en kuipers; 6 Januari 1711 werd door haar hun dit echter geweigerd.

Nog in 1754 heette deze straat de *Zadelstraat*, welken naam zij zal behouden hebben tot dat, zooals van Heurn mededeelt, aldaar in de tweede helft der 18e eeuw de schapen ter markt werden gebracht, waarna zij *de Schapenmarkt* is genaamd geworden; tenzelfden tijde werd toen in deze straat en in het begin der Vughterstraat de korenmarkt gehouden, die, hoewel zij eene dagelijksche was, het belangrijkst was op de Donderdagen.

Het eerste huis, dat aan de Schapenmarkt, links als men van het Stadhuis naar de Vuchterstraat gaat, staat is het zeer smalle huis, dat in 1759 heette *het Heusdens koffiehuis* en later *de Schietspijp* werd genaamd; thans heet het het Café Marktzicht. De Meesters en Rectoren van het *domus pupillorum* (Weeshuis) te den Bosch, verkochten 3 December 1599 (Reg. n° 249 f. 12) aan Arnoldus de Post, zoon van Adrianus Aertszn,

dit huis. dat daags te voren door Henrick de Hont, raad van den Bosch, aan Wouter Eelkens, meester en rector van gezegd *domus pupillorum*, ten behoeve van hetzelve was opgedragen; het werd alstoen gezegd te zijn: huis, erf en ledige plaats, staande aan de Markt tusschen het huis, toebehoorende aan het *opificium institorum, vulgo appellatum in St. Nyclaes, ex uno* en het huis genaamd *De Keersboom*, toebehoorende aan de kinderen van Johannes van den Dungen, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de straat, *Achter d'oude Raadhuis* geheeten.

Het volgend huis, *de Keersboom*, thans genummerd 4, werd 28 Januari 1589 (Reg. n° 241 f. 315) gekocht door Arnd, zoon van Aelbert van Swoll (wiens afstammelingen later Snelle geheeten werden, zie Dl I p. 185, en 86). Diens dochter Emerentiana Snelle verkocht het 6 April 1605 aan Lambert Peymans, zoon van Boudewijn; deze huwde tweemaal, 1° Franchoysken, dochter van Gregoris van der Meer, (die hem schonk: Boudewijn, Heylwich, Mayken, Anneken en Geertruid Peymans; zie Reg. n° 658 f. 267) en 2° Maria, dochter van Jan Roelofszn van Heze; laatstgenoemde vrouw schonk hem deze kinderen: Jan, Gijsbert, Deliana, Jeremias en Jenneken Peymans; zij deelden in 1637 (Reg. n° 381 f. 448) hunne ouderlijke nalatenschappen 1) en toen kreeg Jeremias dit huis voor zijn deel 2) Later was daarvan eigenaar Johan Peymans, van wien het erfde diens broeder Gijsbert, wijnkooper te Rotterdam;

---

1) Zie Dl II p. 91.

2) Dit huis strekte achterwaarts zich uit tot aan de straat, thans genaamd Achter het Stadhuis. Den 6 Mei 1760 (Reg. no 577 f. 260 vso en vlgd.) verkocht Gijsbert Peymans wijnkooper te Rotterdam, als erfgenaam van Hendrik Peymans, de navolgende aan die straat staande of daarop uitkomende huizen: *a.* twee huisjes, staande in het gangetje achter den Gouden Leeuw tusschen dat huis en het Roodhuis; *b.* het Roodhuis, staande tusschen den uitgang van den Gouden Leeuw en de Schenkkan (kooper van *a* en *b* was toen Cornelis van Lanschot, koopman te den Bosch); *c.* een huis met erf, achterplaats, middelplaats en koetshuis, genaamd de Schenkkan (vroeger de Bonte Koe), met recht van uitgang door de Peymanspoort, staande dit huis tusschen het Roodhuis ex uno en het volgend huis ex alio; *d.* een huis, staande tusschen de Schenkkan en de Peymanspoort.

deze verkocht het 6 Mei 1760 (Reg. n° 577 f. 263) aan Petronella de Zeuw wede Antony Suyskens, koopvrouw te den Bosch.

Naast dit huis stond in dezelfde richting het huis, genaamd *de Molen* 1), hetwelk in het jaar 1610 toebehoorde aan Dirck Anthoniszoon van Kessel 2) en thans deel uitmaakt van het hotel *de Gouden Leeuw*, dat destijds er naast stond.

a. De Gouden Leeuw.
No. 6.

Dit huis is zekerlijk het oudste hotel van den Bosch, want reeds in 1483 werd Aernt die Vrieze gezegd te zijn: *weert in den Gulden Leeuw aen die marct.* Dirck Pels Arndszn verkocht 27 Februari 1506 (Reg. n° 101 f. 305 v^{so}) dit huis 3), dat toen gezegd werd te zijn: huis of herberg, genaamd *den Gulden Leeuwe*, plaats, ledig erf, achterhuis en stal met eene steenen brug over de Dieze en met eenige andere gebouwen, staande in de Sadeleersstraat tusschen het huis van Henrick van Loon Janszn. *ex uno* en de huizen van Henrick Wouterszn van Bucstel, *pannicida* en de kramers Henrick Folcartszn van den Dyck 4) en Antonius die Wael, *ex alio*

1) Men zie eene uitvoerige Schepenakte van 1574, dit huis betreffende, in Reg. no 160 f. 374.

2) Zijne vrouw was Hillegonda van Gerwen, die hem, zie Dl. I p. 290, schonk een zoon Andries ven Kessel.

3) Uit dit huis ging alstoen een cijns ten behoeve van de kinderen van Jan Pels Gijselbertszn.

4) Hij verhuurde 23 November 1509 (Reg. no 104 f. 295 v^{so}) aan Ermgard, weduwe van Goijart Dicbier, een huis, erf en plaats en eene daarvoor staande poort, staande, zooals het daarin heet, Achter het wild varken tusschen zijn ander erf *ex uno* en dat van het huis, genaamd *In de gulden leeuwe, ex alio.* De dochters van Folcart Henrickszn van den Dyck, zijnde Soetken, echtgenoote van mr. Willem van Reys, raad van den Bosch en Geertruid, huisvrouw van Paulus van Gerwen, verkochten dat onroerend goed aan Huybrecht Henrickszn van Liebergen, waarna de kinderen, die deze had van Jenneken N., met namen Henrick, Jacob, Jan en Aelken. huisvrouw van Joris Goyartszn van der Heyden, het 26 Maart 1610 (Reg. n° 279 f. 338), als wanneer het was: eene voorkamer aan de straat met eene poort, middelplaats en achterhuis, staande Achter het oud raadhuis tusschen het erf van den *Keersboom*, *ex uno* en het huis van den tinnegieter Zeger Adriaanszn de Ruyter, *ex alio,* verkochten aan den harnasmaker Johan Christiaens.

en zich over de Dieze achterwaarts uitstrekkende tot aan de straat, genaamd Achter het wild varken, — aan Peter Colen Peterszn; daarna werd dit huis gerechtelijk uitgewonnen, naar alle waarschijnlijkheid ten laste van genoemden kooper; alstoen werd daarvan kooper Jan die Wolff Lambertszn; deze verkocht het 18 Mei 1526, als wanneer het omschreven werd als: huis, erf en plaats, staande aan de Zadelersstraat tusschen het huis van den apotheker Philips de Waveryn en van Rutger van Arkel *ex uno* en dat van Thomas Zeelmakers en de erfgenamen van Henrick van Kouden *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, — aan Arnold Neysen Wouterszn, die het 4 Augustus van datzelfde jaar weder verkocht aan Willem Janszn van Haren (Reg. n° 130 f. 144 v^{so}); deze verleende daaruit in 1535 (Reg. n° 149 f. 14) eene grondrente en toen werd het gezegd te zijn: domus, area seu *hospicium*, dictum *in den Gulde leeuwe*, ortus, vacua hereditas, domus posterior, stabulum et pons lapideus super Dyesam ibidem positus atque quaedam alia edificia, ibidem retro consistentia, sita in vico die Zadelersstraet. Elisabeth, de weduwe van genoemden Willem van Haren, verkocht 23 Februari 1544 (Reg. n° 167 f. 226) op hare beurt dat huis, hetwelk nu omschreven werd als: *het huis de Gulden leeuwe*, erf, plaats, stal en put, staande en gelegen tusschen het huis van Dirck van Tulden, zoon van Henrick Janszn, *ex uno* en dat van de kinderen van Herbert Brantz, *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het overig erf van haar, verkoopster en met een gang en poortje, loopende tusschen dat overig erf en het erf van genoemden Dirck van Tulden, achterwaarts uitgaande, — aan Roelof, den zoon van Daniel Daems. Diens weduwe Anna deed in 1557 afstand van den tocht, dien zij als langstlevende der echtgenoote op dit huis had, ten behoeve van hun beider kinderen Jutte, echtgenoote van Mathijs Wernerszn Mobach, Wynand, Philips 1), Catherina, Theodora en Mechteld, waarna dezen

1) Zijne dochter Anna huwde met Jan Lambertszn Millinck en werd in 1623 vermeld. Maandbl. Nederl. Leeuw 1911, p. 28, 90 en vlgd.

het verkochten aan Peter de Gruyter Janszn (Reg. n° 196 f. 381 v^{so}), die het ook als hotel exploiteerde 1). Tijdens dat deze dit hotel bezat logeerden er in de navolgende voorname personen: in 1567 de afgevaardigde van Philips, heer van Noircarmes 2); in 1578 de Graaf van Merode met een gevolg van 31 personen en 24 rijpaarden en 28 November 1585 de Koningsgezinde veldoverste Karel graaf van Mansfeldt.

Peter de Gruyter werd als houder van dit hotel opgevolgd door zijnen zoon Dierck de Gruyter, die de helft daarvan van zijnen vader geërfd had; de wederhelft erfde zijne zuster Cornelia, die huwde met 1° Goijart Fijnemans, wien zij schonk: Goijartken, huisvrouw van Wouter Princen en Gielisken; 2° Gerard Anthoniszn van Rijswijck, aan wien zij schonk: Anneken, huisvrouw van Marcelis Gieliszn en Barbara, huisvrouw van Jacob Janszn; deze beide laatste dochters verkochten 4 Mei 1610 (Reg. n° 251 f 426) de helft in dit huis, dat alsnu gezegd werd te zijn: *twee huysen oft woningen, neffens malcanderen staende, genoempt den Gulden leeu, erve, plaetse, put ende stallinge*, staande in de Zadelstraat tusschen het huis *de Sterre met den staert*, toebehoorende aan Goijart Scheffers, *ex uno* en het huis *de Molen*, toebehoorende aan Dirck Anthoniszn van Kessel en het erf van Lambrecht Peymans, *ex alio*, aan Jan, Geertruid en Barbara, de kinderen van wijlen Dierck de Gruyter voornoemd en diens echtgenoote Maryken van der Heyden. Van deze kinderen kwam *de Gouden leeuw* ten slotte aan het laatstgenoemde hunner, Barbara de Gruyter n. l., die 3 Mei 1629 daarbij nog aankocht van Deliana van Horssen, weduwe van den bierbrouwer Eduard of Ewout van Susteren Peterszn, eene voorkamer, staande aan de straat, genaamd Achter het oud raadhuis, met poort, middelplaats en achterhuis, welk onroerend goed hiervoren op blz. 481 noot 4 reeds is vermeld.

Barbara de Gruyter vermaakte bij haar testament van

1) Men zie over hem Prosp. Cuijpers t. a. p. blz. 368.
2) Prosp. Cuijpers t. a. p. blz. 233.

21 November 1649 hare voorzegde huizen aan hare moeizegsters Elisabeth Kerpers, weduwe van den Bosschen advocaat mr. Arnold van Mil en hare zuster Geertruid Kerpers, die ze weder vermaakten aan Johannes Kerpers, woonachtig te Haarlem en Maria Kerpers. echtgenoote van Michiel Gyssels, woonachtig te Antwerpen; tijdens dat de beide voorlaatste erfgenamen of wel hare erflaatster *de Gouden Leeuw* bezaten, logeerde in dat hotel en wel in 1673 de Graaf (Walraad?) van Nassau met diens dienaren en paarden. Laatsgenoemde erfgenamen verkochten 11 December 1678 (Reg. n° 482 f. 144) *de Gouden leeuw*, die toen gezegd werd te zijn: *huysinge, erve, ledige plaetse, put ende stallinge voor 34 peerden, geheiten den Gulden leeuw*, staande aan de Groote Markt, tusschen het huis *In den molen ex uno* Oostwaarts en tusschen het huis *de Star met de Staert ex alio* Westwaarts en achterwaarts zich uitstrekkende tot aan de straat Achter het Stadhuis, waarin zij met een poort uitkomen, aan Reinier Plenus, agent en solliciteur-militair te den Haag, terwijl zij het huis *het Roodhuis*, dat in de straat Achter het Stadhuis tusschen het huis *de Wijnkan* (Schenkkan) en de uitgangspoort van *de Gouden leeuw* stond, en, zooals hiervoren reeds is medegedeeld, door Barbara de Gruyter was bijgekocht, bij dezelfde akte verkochten aan Hendrik Peymans voornoemd.

Tijdens dat Reinier Plenus het hotel *de Gouden leeuw* bezat logeerde 28 Mei 1696 een Prins van Denemarken er in.

Den 10 Juli 1760 werd dat hotel met het daarnaast staand huis, genaamd *de Ster met de Staart*, waarmede het toen reeds vereenigd was, ten laste van de erfgenamen van genoemden Plenus gerechtelijk verkocht (Reg. n° 589 f. 152 en vlgd) aan Johannes Gijsbertus Blisteng, die daarbij 17 Juli 1760 (Reg. n° 577 f. 311) van Cornelis van Lanschot nog aankocht *het Roodhuis* en het huisje, welke deze, als voorzegd had gekocht. Van zijne vrouw Apolonia Pantekoek had hij deze kinderen: Sophia Louisa Blisteng, die huwde met Justus Louis Jansen, predikant te Bladel en Pieter Blisteng, commies ter recherche te den Bosch; na doode van zijne voornoemde vrouw zal Johannes Gijsbertus Blistens hertrouwd

zijn met Wilhelmina de Booy, weduwe van Arnold van der Palm, omdat hij in 1781 met haar in ondertrouw werd opgenomen. Ook hij oefende in *de Gouden Leeuw* het beroep van hotelhouder uit. Den 13 April 1779 verkocht hij de *Gouden Leeuw* met hetgeen hij als voormeld daarbij had aangekocht mondeling aan Johannes Philip Gollner, wonende te Zalt-Bommel; deze kwam die koopovereenkomst echter niet na, weshalve hij den 6 December 1779 (Reg. n° 585 f. 393) dat hotel weder verkocht, nu aan François Halewyn, geboren en wonende te Amsterdam; het werd toen omschreven als: „het van ouds vermaarde Logement, genaamt *den Goude Leeuwe*, staande aan de Markt en bestaande in de huysinge, stallinge en agterhuysinge en verdere getimmertens, open plaatsen, gronden van erven, ap- en dependentien van die, daarby en aangehoorende, mitsgaders de huysing en erve agter het Stadhuys nevens de poort of uitgang van de voors. Goude Leuw daaragter gelegen, welke huysinge *de Goude Leeuw*, met hetgeen daarby en aan is getrokken, zig thans bevind tussen de huysen en erven, genaamt *den Gouden Molen* en *de Drie groene kaasen*, alles, zooals die door hem (Johannes Gijsbertus Blisteng) werden gebruykt en door hem gekocht zijn 10 July 1760 en en 17 July 1760."

Genoemde Halewyn, van wien wordt beweerd, dat hij tot een aanzienlijk Belgisch geslacht behoorde, oefende in *de Gouden Leeuw* eveneens het beroep van hotelhouder uit; hij vergrootte het nog door daarbij aan te trekken het O.-waarts daarvan staand huis *de Molen*, dat hij 12 Mei 1803 kocht; ook kocht hij daar nog bij aan het W.-waarts naast *de Gouden Leeuw* staand huis *de Drie Groene kazen*, dat Maria Elisabeth Schoneus in 1778 verkocht had aan haren neef Servaas Schoneus, mr. chirurgyn en pruikenmaker te den Bosch.

Tijdens dat hij het hotel *de Gouden Leeuw* exploiteerde verwisselde den 16 Juli 1781 Keizer Frans Jozef II van Oostenrijk op zijne rondreis door Nederland, dat hij toen bezocht onder den naam van Graaf van Falkenstein, voor dat hotel van paarden, nadat deze te vergeefs getracht had dit te doen voor

het Oud-Keizershof in de Postelstraat. De Kommandant der stad, de generaal-majoor Douglas, complimenteerde hem alstoen aldaar, waarbij de Keizer recht op in zijn rijtuig stond en eene groote menigte volks daarom heen zich bevond. De Keizer sprak toen met niemand anders dan met hem en de personen, welke de paarden moesten uit- en inspannen en die hij tot spoed aanmaande. De Keizer vroeg aan Douglas van welke nationaliteit deze was; toen hij daarop antwoordde, dat hij een Schot was, zeide de Keizer hem: dan zijt gij een vijand van uw vaderland (daarbij bedoelende op den oorlog tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en Engeland), waarop Douglas weder antwoordde: dat dit eene moeielijke zaak voor hem was, doch dat men in Nederland algemeen hoopte, dat de tegenwoordigheid van den Graaf van Falkenstein den vrede zeer zoude bevorderen; deze gaf toen op zijne beurt ten antwoord: dat eene zaak lichtelijk in de war komt, maar dat het niet zoo gemakkelijk is eene zoo verwarde zaak te ontwarren; dit alles werd in het Fransch gezegd. Zoodra waren niet de versche paarden aangespannen of het rijtuig van den Keizer keerde om en reed deze daarna, nog steeds daarin op staande en het volk minzaam groetende, onder een algemeen gejuich door de Vughterstraat naar Vught en vervolgens over Valkenswaard, alwaar de valkeniers hem met hunne valken tegemoet gingen en daarmede eenen reiger vingen, naar Achel. Jozef II was bij zijne reis door den Bosch gekleed in eenen parelkleuringen rok en vest, waarover hij eenen witten klepmantel droeg; eene witte muts had hij op het hoofd. Het was toen hij den Bosch bezocht 262 jaren geleden, dat een Duitsche Keizer in die stad kwam, want na 15 Juli 1515, toen Keizer Karel V aldaar als Hertog van Brabant werd gehuldigd, was er geen Duitsche Keizer meer geweest.

Na Jozef II hielden de vorstelijke personen, die den Bosch kwamen bezoeken, gedurende eenige jaren niet meer voor den Gouden Leeuw stil. Zoo verwisselden 14 Augustus 1781 de Gemalin van den Erf-stadhouder Willem V, toen zij

met hare dochter Prinses Louisa op hare reis van den Haag naar Eindhoven in den Bosch aankwam, voor het Oud-Keizershof van paarden; zij werd toen daar gecomplimenteerd door den Kommandant, Pensionaris en de Regeering dér stad; den 27 Augustus d. a. v., op hare terugreis van Eindhoven naar den Haag, verwisselde zij weder voor dat logement van paarden; toen werd zij begroet door het leger en de Regeering der stad. Hetzelfde deden 20 Juli 1782 de Grootvorst en Grootvorstin Paul van Rusland, toen dezen onder den naam van Graaf en Gravin van het Noorden in den avond van dien dag op hunne reis van Utrecht naar Eindhoven in den Bosch aankwamen, want ook zij verwisselden voor het Oud-Keizershof van paarden en namen er zelfs gedurende eenige oogenblikken hunnen intrek in. Zij waren met een aanzienlijk gevolg en met vele rijtuigen, waarvoor in het geheel 60 paarden gespannen waren, in den Bosch gekomen, nadat de Gouverneur dier stad hun in eene charette, bespannen met 6 paarden, tot Hedel was tegemoet gereden. De Grootvorstin, die eene Prinses van Wurtemberg was, was eene vrouw van buitengewone schoonheid, zoodat vele Bosschenaren verklaarden nooit eene mooiere vrouw te hebben gezien. Zij en haar gemaal vervolgden eveneens hunne reis door Valkenswaard, alwaar de valkeniers met hunne valken hun ook te gemoet gingen.

In 1791 nam weder een vorstelijk persoon zijnen intrek in *de Gouden Leeuw*, want toen de Erfstadhouder Prins Willem V in den avond van 25 Juni van dat jaar in den Bosch kwam, logeerde hij, die in de jaren 1788 en 89 zijnen intrek had genomen in het Statenlogement of Keizershof, in dat hotel, alwaar alstoen eene commissie uit de Stedelijke Regeering, den Kerkeraad en de Leen- en Tolkamer hem kwam begroeten. Het avondmaal gebruikte hij toen bij den kommandant der stad Douglas in gezelschap van vele officieren van het garnizoen en eene commissie uit de Regeering der stad. Den volgenden avond had hij echter de hoofdofficieren van het garnizoen in *de Gouden Leeuw* bij zich op het souper, waarna hij in den vroegen

morgen van den daarop volgenden dag naar Geertruidenberg vertrok. Den 12 Juni 1792 kwam hij uit die stad weder in den Bosch, alwaar hij andermaal in hotel *de Gouden Leeuw* zijnen intrek nam en er twee dagen verbleef; den eersten avond soupeerde hij toen bij den Gouverneur, den Prins van Hessen-Philipsthal, bij wien hij ook de volgende dagen dineerde en den 15 Juni d.a.v. vertrok hij naar den Haag.

Na het herstel onzer onafhankelijkheid logeerde menigmaal een lid van ons vorstelijk huis in dat hotel.

In het jaar 1809 werd, zooals wij reeds zagen, erin opgericht *de Nieuwe societeit*; zij hield reeds in 1820 op te bestaan.

François Halewyn voornoemd had van zijne vrouw Alida Maria Kuyper een zoon Hendricus Jordanus Halewyn, alsmede een zoon, Jan Ernestus Halewyn. Deze laatste zette de hotelzaak in dit huis voort en had van zijne vrouw Hendrika Wilhelmina van Vugt 1) een zoon Theodore Halewyn, die ook de hotelzaak in dit huis dreef; deze liet het na aan den tegenwoordigen hotelhouder François Halewyn, geboren uit zijn huwelijk met Maria Henrica Verhulst; deze laatste vergrootte zijn hotel andermaal door er het huis *de Drie groene Kazen* bij aan te trekken.

Het meergezegd huis, geheeten *de Ster met de staart*, was in 1541 (Reg. n° 158 f. 261 v^{so}) door Dirck van Tulden, zoon van Henrick Janszn, gekocht van Hubertus, zoon van Henrick Janszn van Loon, genaamd van den Moelengrave; van Jan, Cornelis, Johanna, Anna en Maria, kinderen van Martinus, den zoon van Jan van Loon, genaamd van den Moelengrave en van Zeger, Henrica, Mechteld en Katherina, kinderen van Mathijs Zegerszn en Anna, de dochter van Henrick Janszn van Loon voornoemd. Genoemde Dirck van Tulden had van zijne vrouw Richmoedis, de dochter van Gerard Gerardzn, de navolgende kinderen, over wie in 1561 voogden waren de verver Henrick van Tulden en Jan, de zoon van Gerard Gerardszn: *a.* mr. Gerard, rentmeester van den Bosch en man van

1) Haar tweede man was Johannes Chevalier.

Anna van Arckel Jacobsdr; *b.* Elisabeth, echtgenoote van Dirck de Gruyter Janszn en *c.* Peter van Tulden; zij verkochten dat huis in 1570 (Reg. n° 219 f. 402) aan Alexander Dirckszn van Horssen. In 1610 behoorde het aan Goijart Scheffers, als zijnde gehuwd met Hilleken, de dochter van genoemden van Horssen; deze echtelieden hadden eene dochter Elisabeth Scheffers, die dit huis erfde en huwde met Jan Peymans, den zoon van Lambrecht voornoemd, wien zij schonk eene dochter Maria. De vader van deze laatste, alsmede haar voogd Johan Anthoniszn Scheffers verkochten dat huis na doode harer moeder den 16 November 1657 (Reg. n° 413 f. 71 v^{so}) aan Christoffel Thomaszn van de Graeff.

In het jaar 1806 waren in den Bosch behalve *de Gouden leeuw* voorname logementen: het Oud Keizershof in de de Postelstraat; de Eenhoorn in de Karrestraat; de Zwaan op de Pensmarkt; het Hof van den Keizer op de Oude Vischmarkt; de Wildeman, staande tegenover de Oude Vischmarkt ter plaatse waar thans de Vischstraat naar de Stationsbrug loopt; de Valk (de kleine witte) in de Lepelstraat; de Klok in de Karrestraat; de Stormhoed in idem; het Hoefijzer in idem; de Drie hoefijzers op den Vughterdijk; de Drie pauwkens op idem; het Groenhuis op idem; de Vier heemskinderen in de Vughterstraat; In de Tarton in de Hinthamerstraat en In de stad Osch in idem.

b de Kleine en de Groote Waag. Nos. 16, 18 en 20.

Tot de goederen, welke in de stad en meierij van den Bosch de domeinen van den Hertog van Brabant uitmaakten, behoorde het recht van de waag, dat evenals alle andere domeingoederen voor den Hertog in het hoogste ressort werd beheerd door den Raad en Rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant in het Kwartier van den Bosch 1), hierin bijgestaan door de Leen- en Tolkamer aldaar.

1) Men zie over deze domaniale goederen J. van Heurn Diss. de regalibus in Belgio.

Over het recht van de waag deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende mede:

„De waarschijnlijkste rede, waarom de waag aan 's Hertogs domeinen gekoomen is, schijnd deeze: men gebruikte in de oudste tyden tot het weegen keyen, loot en andere zwaare dingen, die op het gewicht van een, twee of meerer ponden of gedeeltens van dien gevormd waren; hierdoor kon men ligt benadeeld worden; de yk was in die overoude tyden onbekend, dus was er niets veiliger voor den koopman als dat hy deszelfs goederen naar een waag bragt, waar hy verzekerd was, dat die behoorelijk gewoogen werden.

De Domeinenwaag alhier is zeer oud en deszelfs instelling onzeekér; vaster gaat het, dat Hertog Jan I in den jaare 1286 daarop een reglement maakte 1). Op hoeveel het getal der ponden bepaald ware, boven welk men verpligt was de goederen in des Hertog waag te brengen, blijft in het onzeeker, omdat gezegd Reglement niet meer te vinden is. Uit het Mandament van daagsele op den naam van Filips den Schoonen van 19 Maart 1500 blijkt, dat dit getal onder de twintig ponden beloopen moet hebben; in dit stuk word gemeld, dat Filip de Schoone op den 28 September 1498 het Reglement van Hertog Jan matigde en goedvond, dat de goederen, die meer als twintig ponden zwaar waren, in de Domeinenwaag gewogen moesten worden.

Tyde van Filip waren de zeeden beschaafder geworden en de yk was reeds in gebruik, dus kon men meerer vertrouwen als voorheen op de gewigten der byzondere lieden stellen en gevolgelijk was het brengen van goederen in de waag niet meer van dat wezenlijk nut als voorheen.

Karel, zoon van Filip, vernieuwde in het jaar 1526 het Reglement door deszelfs Vader gemaakt; hij gelaste by orde van 6 April 1526 dat men hetzelve afkondigen en in de Waag aanplakken zoude.

De Rekenkamer van Brabant vermeerderde in het jaar 1625 de boeten dergeenen, die het weegbaar goed boven de

1) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 15 en 16.

twintig ponden niet in de waag bragten ; zy vond toen goed, dat de waagmeester voor iederen ouden Lovens, in het Reglement gemeld, eenen halven stuiver zoude vorderen (Ordonnantie van 1625).

Thans is er zo eene goede orde op alles gesteld, dat ieder huisgezin, zelfs die der buitenlieden, van behoorlyke schaalen en geykt gewigt voorzien is. Het oorsprongelijk nut der instelling van 's Hertogenwaag is hierdoor verdweenen en het inkoomen van het recht van de waag strekt derhalven nergens anders toe als om 's Lands domeinen te vermeerderen.

Het huis, *de Waag* genaamt, hetwelk 's Lands Domeinen toebehoord en met het inkomen der waag verpagt word, staat binnen de stad in de Zadelstraat."

Van Heurn spreekt hier van *het huis de Waag* ; dit was, toen hij dat deed, juist, maar niet eenige jaren te voren, want toen had men in den Bosch nog *de Kleine waag*, Oostwaarts waarvan stond *de Groote waag*, zijnde die door van Heurn bedoeld en thans genummerd 20 ; J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 15 schreef er van : *by het merckvelt staet de groote waghe.* Waarschijnlijk zal in de beide gebouwen het recht van de waag op dezelfde wijze zijn uitgeoefend geworden, tot hoelang het in *de Kleine Waag* geschiedde, blijkt echter niet. De uitoefening van dat recht werd namens den Hertog van Brabant gedaan door waagmeesters; zoo vond ik op het jaar 1605 vermeld : Jacob Franchoyszn Beyharts en Marcelis Dionysiuszn van Vladeracken, waagmeesters van de Waag te den Bosch hunner Doorluchtigste Hoogheden (van Brabant).

De Groote Waag werd oudtijds bewoond door een der deurwaarders van het kantoor der Domeinen.

Niet altijd behoorden *de Groote* en *de Kleine waag* tot de domaniale bezittingen van den Hertog van Brabant. Immers 21 Februari 1502 (Reg. n° 97 f. 47 v^{so}) verkocht Lambert Millinck aan de stad den Bosch : domum lapideam et aream, dictas *die Wage*, sitas in Buscoducis in vico Sellipa-

rorum prope portam, dictam *die Joedenpoorte*, inter hereditatem Johannis Mesmeker *ex uno* et inter aliam domum Geerwigis, filiae quondam Theodorici van den Hoevel, olim Johannis de Visscher, *ex alio*; item aliam domum et aream dictae Geerwigis, sitas contingue . . . . domum et aream primodictas inter eandem domum primodictam et aream *ex uno* et inter domum et aream Geertrudis, dictae plaetmekers et heredum ejusdem *ex alio*, quas domus, areas et attinentias dictus Lambertus erga Johannem, filium quondam Johannis van den Hoevel, acquiserat. Hoe de stad den Bosch later uit het bezit dier beide gebouwen geraakt en het Domeinbestuur weder in het bezit daarvan gekomen is, is mij niet kunnen blijken.

De Kleine waag werd door het Domein in 1728 verhuurd aan den Israeliet Simon Heyman, die haar in 1737 clandestien verliet; zij was toen in slechten staat; nochtans werd zij daarna weder aan een ander verhuurd. Den 16 Augustus 1754 (Reg. der Verbanden nº 12 f. 343 vso) is zij door Philip Willem de Schmeling als raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant verkocht aan Johannes Mosmans, burger van den Bosch; zij werd alstoen omschreven als: „eene huysinge, genaamt de Kleine waag, gestaan ende gelegen in de Sadelstraat, aan de eene zyde de Domaniale huysinge, genaamt de Groote waag, aan de andere syde de huysinge, genaamt den Eyserman, het gemeene land competerende en laatst in huur gebruykt geweest bij Johan Trisbach".

De Groote waag werd 21 Januari 1812 door het Domeinbestuur kosteloos overgedragen aan de gemeente den Bosch, die dit gebouw omstreeks het jaar 1860 heeft doen verbouwen tot eene ambtswoning voor den stadsarchitect, waartoe dat huis nu nog dient, behoudens dat de stadsarchitect thans heet: directeur der gemeentewerken.

De waag wordt, sedert dat het Domeinbestuur het recht daarop niet meer uitoefent, door de gemeente den Bosch gehouden; zij doet dit thans onder het gebouw van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van Noordbrabant.

c. Het Verguld Harnas.

N°. 26.

Dit huis staat aan den hoek der Schapenmarkt en de straat, genaamd Achter het verguld harnas en wel boven de allereerste vestinggracht van den Bosch, zooals nog gezegd wordt in eene akte van 2 Januari 1545 (Reg. n° 169 f. 132 v^{so}), waarbij Rembout, zoon van Jan, den zoon van Goyart van Lith, als man van Aerntkene, dochter van Goossen, den zoon van Jan den timmerman, dat huis verkoopt aan Anthonis, den zoon van Lenard Neyts genaamd van Tuyl; het wordt daarin toch omschreven als een huis, dat voorheen was een huis en erf, staande in de Zadelstraat bij de Jodenpoort op de brug, gelegen over het water aldaar, met eene daarachter staande kamer en dat nu is, een huis met erf en keuken, boven het water staande op den hoek van de Zadelstraat bij de Schapenmarkt tusschen het huis van Gijsbert Roelofs *ex uno* en de straat, waardoor men naar het Wild varken gaat *ex alio.* Genoemde poort, waarover men zie Dl II p. 155, bestond nog in 1544, want in eene Bossche schepenakte van dat jaar wordt melding gemaakt van huizen, staande in de Zadelstraat *juxta portam, dictam* (voorheen) *der Joeden poirt*, nu genaamd *Onser Vrouwe poirt.*

Aan de overzijde van de straat de Schapenmarkt krijgt men na eenige huizen in de richting van de Markt te zijn voorbijgegaan, het huis, geheeten

d. Het Gulden Vlies.

N^{os} 15 en 13.

Dit huis behoorde in de 15^{e} eeuw eerst aan Laureyns van Rode en daarna aan Jan Ghysselen; in 1469 was het het eigendom van Peter Colen en 25 Juni 1527 werd het, zooals wij op blz. 229 reeds zagen, door Joris Sampson Janszn als man van Engela, dochter van (genoemden?) Peter Colen, zoon

van Coel *die dorre*, verkocht aan mr. Jan Lombaerts Junior, pensionaris en secretaris van den Bosch; het werd daarbij gezegd te staan tusschen het huis van het Conventus beatae Mariae supra Donckam prope Huesden 1) *ex uno* et inter hereditatem Judoci, filii Johannis de Heyst, dictam communiter *in den blaeuwen hont*, *ex alio* en zich over de Dieze achterwaarts uit te strekken tot aan de straat, loopende achter de kerk der Minderbroeders. (Reg. n° 131 f. 161). Die kooper had, zooals wij hiervoren ook reeds zagen, van zijne vrouw Elisabeth, de dochter van Gerard Michiels, raad van den Bosch en Elisabeth van Enckevoirt, deze kinderen: Willem, Godevaert, Johanne[illegible], Elisabeth en Maria Lombaerts van Enckevoirt, die dat huis in 1538 (Reg. n° 155 f. 105) verkochten aan den apotheker Cornelis die Lu Dirckszn; het heette toen reeds *Int gulden vlies*. Den 3 Maart 1590 (Reg. n° 246 f. 260 v^{so}) werd het van de erfgenamen van dien apotheker en van diens huisvrouw Johanna van Goirle Henricksdr, zijnde o.a. de minderjarige kinderen van Gerard Goyarts van Duppen en Heylwig, dochter van Mathijs Henrickszn van Beurden, van Jan Nicolaaszn Donckers als man van Maria van Dueren Lodewijksdr, enz., gekocht door mr. Johan van Wamel, die eveneens apotheker was. Deze huwde 1° Elisabeth Comans Servaasdochter; 2° Aelken Janssen en had van beide vrouwen kinderen, hiervoren op blz. 334 reeds vermeld. Een dezer, zijnde mr. Johan van Wamel, die ook apotheker was, erfde het hierbedoeld huis; hij huwde Margriet Colen genaamd de Helt, welke hem deze kinderen schonk:

a. Johan, over wien hieronder;

b. Mechteld, de huisvrouw van Johan van Achelen; (hunne kinderen waren Anna Maria van Achelen, die ongehuwd

---

1) Dit was het huis *In den vergulden sleutel*, thans genummerd Schapenmarkt 17. Men zie daarover blz. 149 hiervoren. Het klooster Mariendonk werd eerst na 1590 eigenaar van dit huis, want in dat jaar behoorde het nog aan Clemens Janszn; wel bezat het toen reeds het daarachter in de Snellestraat staand huis, genaamd de *Groene weide*.

stierf en Johannes van Achelen, die in den Bosch Achter het Wild varken woonde)1);

c. Allegonda, de huisvrouw van Anthony de Hee 2);

d. Maria, geestelijke dochter te Weert.

Johan van Wamel, hiervoren onder *a* genoemd, was geneesheer te Oirschot en maakte zich aldaar zooveel naam, dat de Keurvorst van Beieren hem in Mei 1696 naar Madrid zond om er de moeder van den Koning van Spanje te genezen; toen hij op zijne reis daarheen te San Sebastiaan was aangekomen vernam hij echter dat 's Konings moeder reeds was overleden, zoodat hij onverrichter zake moest terugkeeren. Van zijnen vader erfde hij het huis *het Gulden Vlies*; 28 Januari 1705 overleed hij te Oirschot, alwaar hij in de tegenwoordige Katholieke kerk begraven werd. Zijne vrouw was Maria Fey, erfdochter van Cranenburg en dochter van den beroemden Oirschotschen geneesheer mr Aernoult Fey 3); zij stierf 16 Januari 1708 en had haren man deze kinderen geschonken:

a. Johan van Wamel, J. U. L, die in de Bossche St. Janskerk begraven ligt en 26 Februari 1717 stierf;

b. Arnout van Wamel, stierf ongehuwd te Oirschot in 1732; hij was eigenaar van het Hof van Solms aldaar, dat zijn erfgenaam Johan de Hee, woonachtig te Berlicum bij den Bosch, 20 September 1738 (Reg. n° 548 f. 79) verkocht aan Govert Quilijn Comans, ritmeester der dragonders;

c. Petro van Wamel, priester, stierf 11 Mei 1711;

d. Helena van Wamel, stierf 7 Augustus 1708;

e. Maria van Wamel, stierf 11 September 1708, huis-

---

1) Over de familie van Achelen zie men Taxandria XX p. 193 en volgende.

2) Men z'e over hem Dl I p. 183. Zijne kinderen waren: 1 François, stierf ongehuwd 1738; 2 Johanna h. met Joannes Loijens; 3 Johan, priester, stierf 1752 (Taxandria XX p. 124); 4 Theodora Maria h met mr. Paulus Suyskens. advocaat en 5 Anthony h. Maria Agnes Burette. De kinderen dezer laatste echtelieden waren: *a* Anthony; *b* Johanna; *c* Aldegundis Beatrix; *d* Maria; *e* Theodora en *f* Phillippus de Hee

3) Het wapen van diens vrouw bestond uit drie liggende visschen, welke van elkander gescheiden waren door twee dwarsbalken.

vrouw van Dr Johan de Gise, geheimraad en lijfarts van Joseph Clemens Hertog van Beieren en Keurvorst van Keulen.

Maria Fey voornoemd erfde het huis *het Gulden vlies* van haren gezegden man en verkocht het 23 Augustus 1706 (Reg. n° 485 f. 102), als wanneer zij te Oirschot woonde, aan Lambertus van Balen, apotheker te den Bosch; van dezen erfde het diens zoon Francis van Balen, koopman te Udenhout, die het 18 Mei 1773 (Reg. n° 592 f. 43 v^{so}) verkocht aan den horlogemaker Leonardus van Doorn. Diens kinderen verkochten het 3 Augustus 1796 weder aan Ida Rossums weduwe van Adrianus Bollens, woonachtig te den Bosch. Hendricus Gerardus Pels Janszoon, koopman, ook wonende aldaar, verkocht het 11 Juli 1837 aan Agnes Johanna, Maria Antonia en Johanna Cornelia Francisca de Leeuw, winkeliersters, allen ook wonende aldaar en thans is het het eigendom van mr Louis Gerrits, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant.

Naast dit huis staat het huis, dat oudtijds genaamd was *de Blauwe hond* en nu genummerd is 11; het behoorde toe: in 1527 aan den zeepzieder Joost van Heyst Janszn, in 1590 aan Adriaan Aertszn de Post, in 1643 aan Anthonis Minoretti en in 1652, toen het geheeten werd *het Engelsch gekroond laken*, aan den Engelschen koopman Richard Cardero.

Op dit huis volgt het huis

e. Het Gulden hoofd of de Samson.

Nos. 9 en 7.

Dit huis zal in het laatst der 15^{e} eeuw het eigendom zijn geweest van de familie van den Eynde, zooals blijkt uit de navolgende transporten, door leden van dat geslacht gedaan:

1503. Reinier Henrickszn van den Eynde verkoopt ¼ in *het Gulden Hoofd* aan zijne zuster Elisabeth wed^{e} van Arnold de Heusch (die Hoessche) (Reg. n° 98 f. 3);

1504. Genoemde weduwe verkoopt ¾ in dat huis,

— dat alstoen gezegd werd te staan in de Zadelersstraat tusschen het huis van Henrick Goijartszn Zweertveger *ex uno* en dat van Margriet wed^{e} Jan van Dommelen en hare kinderen *ex alio*, — aan Mathijs, zoon van Michiel Henrickszn, als man van hare zuster Mechteld van den Eynde (Reg. n° 98 f. 82);

1512. Jan de oude en Jan de jonge, zonen van Nicolaas Alewyns en Elisabeth, dochter van Engbert Lyppeerts, verkoopen hunne aandeelen in dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: huis, erf, stal en achterhuis, staande tusschen het huis van Joost, den zeepzieder van Heyst, *ex uno* en dat van mr. Henrick de Bye en Jordanus Claeszn *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het *Spoorstraetken*, aan Tozannes genaamd Heyliger Cruyshart Peterszn, als man van hunne zuster Dymphna.

Antonius, zoon van dezelfden (Nicolaas en Elisabeth n.l.), doet hetzelfde met zijn aandeel aan Mathijs, zoon van Michiel Henrickszn (Reg. n° 108 f. 493);

Tozannes genaamd Heyliger Cruyshart als man van Dymphna 1) verkoopt haar aandeel in dit huis aan genoemden Mathijs, zoon van Michiel Henrickszn (Reg. n°. 108 f. 494);

Gerard en Antonius, zonen van Nicolaas Alewyns en Elisabeth Lyppeerts, verkoopen hunne aandeelen in dit huis aan meergenoemden Mathijs;

1516 Reinier Henrickszn van den Eynde; zijne zuster Elisabeth van den Eynde wed^{e} van Arnold de Heusch, en Gerard, zoon van Jan Roelofszn, als man van Elisabeth, dochter van Nicolaas Alewyns en Elisabeth Lyppeerts, verkoopen hunne aandeelen in dit huis aan Heylwich en Catharina, dochters van Arnold de Heusch en Elisabeth van den Eynde voornoemd (Reg. n° 111 f. 514);

Jan en Margaretha, kinderen van genoemden Michiel Henrickszn, verkoopen hun aandeel in dit huis, door hen ge-

---

1) Hunne dochter Geertruid huwde met Jan van de Poll.

erfd van hunnen meergenoemden broeder Mathijs, aan gezegde dochters van Arnold de Heusch en Elisabeth van den Eynde.

Deze dochters, die alzoo ten slotte voor het geheel eigenaressen waren geworden van *het Gulden Hoofd*, verkochten het 20 Augustus 1516 (Reg. n° 111 f. 182), — als wanneer het gezegd werd te zijn: huis, erf, ledige plaats, stal en achterhuis, staande tusschen het huis van Joost, den zeepzieder van Heyst, *ex uno* en dat van Arnd Keymp Gerardszn *ex alio* en over de Dieze, tegenover het Klein Begijnhof, achterwaarts zich uitstrekkende tot aan de straat achter de Minderbroeders, — aan Nicolaas Palm, zoon van Jan Palm van Ubach en Hadewich, dochter van Willem van Engelen. Het was toen reeds een logement of hotel.

Laatstgenoemde kooper huwde 1° Elisabeth Strick Arndsdr, van wie hij had Arnd, Willem en Jan; 2°. Engela N., die hem schonk Nicolaas en Elisabeth Palm. Toen laatstgenoemde vrouw weduwe van hem was geworden deed zij 13 April 1537 (Reg. n° 151 f. 193) afstand van den tocht van $^2/_5$ in dit huis, dien zij als langstlevende had, ten behoeve van Henrick Loeff Junior, Petrus Collart Hermanszn en Jan van Diechden, *sartor*, als voogden over hare onmondige kinderen Nicolaas en Elisabeth, waarna die voogden, ook als voogden over genoemde onmondigen: Arnd, Willem en Jan Palm, *het Gulden Hoofd* verkochten aan Petrus van Uuytwyck Petruszn. Van dezen werd dat huis, dat toen nog steeds logement of hotel was, geërfd door diens na te noemen kinderen, van wie Anna, de huisvrouw van Dirck, zoon van Jan Roelofszn, afstand deed van haar aandeel daarin ten behoeve van hare navolgende broeders en zusters: Henrick; Catharina, huisvrouw van Antonius, zoon van Gerard Goijartszn; Yda, huisvrouw van Gerard van Zon Petruszoon; Jan; Elisabeth; Maria; Magdalena en Martha van Uuytwijck; dezen verkochten daarop 24 Maart 1554 (Reg. n° 191 f. 524) *het Gulden Hoofd* aan Symon, den zoon van Daniel Daems. Nadat deze kooper was komen te overlijden verkocht diens weduwe, zijnde Maria, dochter van Godefridus Bartholomeuszn van

Heusden en nu echtgenoote van Everard, den zoon van Jan Everardzn genaamd Hoes, dat huis 12 Juni 1563 (Reg. n° 208 f. 398) aan voornoemden Dirck, zoon van Jan Roelofszn, wiens familienaam van Doren of van Doorn was; en nadat deze overleden was werd in 1610 (Reg. n° 657 f. 467) dit huis, — dat alstoen gezegd werd te zijn: een schoon huis met achterhuis en stalling, genaamd *het Gulden Hoofd, zijnde eene herberg*, staande aan de Markt tusschen het huis *de Blauwe hond*, toebehoorende aan Adriaan de Post, eenerzijds en het huis *de Drie* (witte) *rozen*, toebehoorende aan Jan Janszn van de Gevel c.s. 1), anderzijds en wegende met eene poort uit in de straat, genaamd *Achter den Brueren*, toebedeeld aan zijnen zoon Peter van Doren. Diens erfgenamen zijnde: *a* de kapitein Hans Otto van Westrum als gehuwd met Anna, dochter van wijlen Huybert Jacobzsn van Weert en Oda van Doren, dochter van Peter voornoemd, voor 1/6; *b* de voogden over Gerard en Peter, onmondige zonen van wijlen Gerard Dierckszn van Meurs en Angela, dochter van Peter voornoemd, voor 1/3; en *c* Goijard Scheffers als curator over Jacob en Cathalijn, onmondige kinderen van wijlen Aert Jacobszn en ....mia, dochter van denzelfden Peter, verkochten 27 November 1641 (Reg. n° 385 f. 264) 5/6 in *het Gulden Hoofd*, dat toen in huur bezeten werd door Jan Anthoniszn de Ruyt en Reinier Arnouts en waarvan het overig 1/6 alstoen toebehoorde aan de kinderen van Theodora, de dochter van Huybert van Weert en Oda voornoemd, aan Pierre Amelie dict de Lorié en zijne vrouw Maria Marcadel 2); het verkochte werd echter 18 November 1642 vernaderd door Johan van Vollenhoven Janszn als man van Petronella, dochter van Cornelis Peters en Anneken, de dochter van voorzegden Henrick van Uuytwyck.

Jan Janszn van de Gevel Sr. had in 1605 dit huis gekocht van de kinderen van Aert Henricxzoon van Werden. Van zijne vrouw Lucretia van Orthen genaamd de Pottere, had hij eenen zoon Jan Janszn van de Gevel Jr., wiens kinderen waren Michiel, Maria, huisvrouw van Antony Spruyt en Isabella van de Gevel.

2) Men zie over hen Dl II p. 179.

Johan van Vollenhoven voornoemd verkocht 11 Januari 1647 het 5/6 in *het Gulden Hoofd* aan voormelden Jan Anthoniszn de Ruyt, waarna Pieter van der Meyden aan dezen verkocht het overig 1/6 daarin, dat hij bij gerechtelijke uitwinning gekocht had (Reg n° 393 f. 198 en 199).

Den 15 October 1653 (Reg. n° 434 f. 6) werd dit huis gerechtelijk uitgewonnen door Jacob Laureynszn van Empel en toen werd het gekocht door Nicolaas de Lobell, raad van den Bosch en koopman aldaar; van dezen werd het geërfd door zijnen zoon Robbert de Lobell, medicinae doctor en raad van den Bosch, die de laatste Lobell was, die dat huis bezat, zoodat wel wat overdreven is de bewering van mr. A. J. de Vlieger in de Wapenheraut 1909 p. 61, dat het was *het oude familiehuis* der de Lobell's.

De executeur van het testament van laatstgenoemden de Lobell verkocht 23 Augustus 1706 (Reg. n° 485 f. 102) dat huis, hetwelk toen gezegd werd te zijn een huis met erf, tuin en pakhuis, komende met eene groote poort uit in de Snelstraat en staande tusschen de huizen *de Drie (witte) Rozen* en *de Blauwe hond*, aan Balthazar van Heeswijk, koopman te den Bosch. De curator over den boedel van laatstgenoemde verkocht voorbedoeld huis, dat toen genaamd werd *de Samson* 1), 2 Maart 1711 (Reg. n° 529 f. 41) weder aan den reeds meermalen genoemden Herman Cremers. Deze verkocht het 5 December 1720 (Reg. n° 539 f. 331), als wanneer hij secretaris van Rosmalen en Nuland en weduwnaar van Anna Maria van Proyen was, aan Johan Hubert, koopman in wijnen te den Bosch. Diens weduwe Johanna Cremers verkocht het 27 April 1724 (Reg. n° 541 f. 193) op hare beurt aan Dominicus van den Hoven, woonachtig te den Bosch; van dezen werd het geërfd door Elisabeth van den Hoven, echtgenoote van Jacobus van Nouhuys, van wie het weder erfden hunne kinderen, welke in 1780 waren Antonia

1) Opmerkelijk is het, dat het huis, hetwelk daar schuins tegenover staat, aanvankelijk *de Samson* heette en na 1711 *de Vergulden kop* genaamd werd.

Bernardina van Nouhuys, weduwe van Cornelis de Bruyn, woonachtig te Antwerpen; Maria Anna van Nouhuys, echtgenoote van Theodorus van Berckel, toen *graveur-generaal van H. Maj. Munten in de Oostenrijksche Nederlanden;* Anna Catharina van Nouhuys, echtgenoote van Johannes Sartorius, woonachtig te den Bosch; Elisabeth van Nouhuys, echtgenoote van Petrus Josephus Appelboom, ook woonachtig te den Bosch; Adriana Magtilda van Nouhuys, echtgenoote van Jan Anthony Koppers, woonachtig te Amsterdam en Antonius Henricus van Nouhuys, woonachtig te Leiden; dezen verkochten 21 Juni van laatstgezegd jaar (Reg. n° 593 f. 244 v^{so}) dat huis aan Petrus Josephus Appelboom voornoemd. Thans behoort het toe aan de firma Kreymborg en Co.

f. De Regenboog, het Klein en het Groot Paradijs.

Nos. 3 en 1.

Zooals wij hiervoren reeds zagen staat naast het huis *het Gulden Hoofd* het huis, dat oudtijds genaamd was *de Drie witte Rozen*; het is thans genummerd 5; in 1612 werd het uit de nalatenschappen van de echtelieden Gijsbert Kuysten en Susanna van Casteren Jacobsdochter toebedeeld aan hunne kinderen Henrick Kuysten en Jacomina Kuysten, de huisvrouw van Wilhelm van den Hovel.

Hiernaast had men voorheen staan de huizen, genaamd *de Regenboog*, *het Klein paradijs* en *het Groot paradijs*, op de plaats waarvan thans staat het winkelhuis van Jos. Meyring.

Voor het huis *de Regenboog* stond in 1579 geschaard het Schermersgilde vóór dat het ten strijde zoude trekken tegen de Katholieken van den Bosch 1). Over dat gilde deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende mede: „Het Schermersgilde werd in het jaar 1577 opgerigt; het was van korten duur, omdat 's Hertogenbosch zich twee jaaren daarna

1) Van Heurn Historie II p. 121.

met den Koning van Spanjen verzoende en de zyde der Staaten verliet; ik achte het echter der moeite waardig, tot grondiger kunde, de rede van de oprigting van dit Gilde wat hooger op te haalen; 's Hertogenbosch moet onder de steden van Nederland gereekend worden, in welken het licht der Hervorming de eerste wortelen schoot; de geschiedkundige beschryving der stad en Meyerye, door my uitgegeven, bewijst dit ten klaarsten; ik zal er derhalven niets meerer van melden; men kan er uit zien, hoe euvel dit (van Heurn bedoelt natuurlijk de verspreiding van de leer der Hervormden) by Filip, Koning van Spanjen opgenoomen werd, wat er de stad door leed en hoeveelen Hervormden de stad verlieten en, die er in bleeven, naar de gevangenissen gesleept en ter dood veroordeeld werden; hoe de stad met vreemde krijgsvolkeren, zo Spaanschen als Duitschers bezet werd en wat moedwil die er in bedreeven en eindelijk hoe het Duitsche krijgsvolk de stad verliet; kort hierna werd het Schermersgilde opgerigt om ter bescherming der stad te dienen, alzo men geen vreemd krijgsvolk wilde aannemen; toen namelijk in het jaar 1577 kwamen veele inwooners der stad, die den Hervormden Godsdienst beleeden en, om de vervolging ter zaake van dien, uit de stad geweeken waren, terug; deze maakten het Schermersgilde uit en boden zich vrijwillig aan om de stad te beschermen.

Ik denk om die rede, dat eigenlijk dit gilde of genootschap het Beschermersgilde en, by verkorting, het Schermersgilde genaamt zy.

Deeze uitgeweekene en wederom teruggekoomene burgers hadden na derzelver uitwyking uit de stad onder den Prinse van Oranje gediend en waren in de krijgskunde zeer ervaren en indien alle de burgerye ende oversten gebruik van dit Gilde gemaakt hadden, zouden zy de stad tegen allen onheil, welke haar in het vervolg overkwam, hebben kunnen verdedigen 1), maar de zaak was anders beschooren; men weiger-

1) Jac. van Oudenhoven t.a.p. blz. 152.

de Staatsche bezetting in te neemen, waardoor alles te niet liep; men nam wel de geloofsvrede, door den Aartshertog Mathias van Oistenrijk en den Raad van Staaten ontworpen, gereedelijk aan, doch kort hierna ontstond er een mistrouwen tusschen de Roomschgezinden en de Hervormden, hetwelk zodaanig aanwies, dat het tot een openbaar gevegt op de markt uitbarste, waardoor het onderling vertrouwen tusschen de Roomschgezinden en de Hervormden verdween; veele van de de laatsten vlugtten uit de stad; de Regeering nam hierna de Keulsche vrede aan en verzoende zich met den Koning van Spanjen, waardoor dan het Schermersgilde te niet liep, zo dat men er naderhand niets meer van hoorde."

Dr. Meindersma geeft echter in Taxandria XVII p. 309 over dit gilde de volgende lezing: „Spoedig nadat in September 1577 de Duitsche bezetting den Bosch, die daarvan veel te lijden had, verlaten had, werd aldaar een vrijcorps opgericht, geheeten „die Schermschoel" of „die jonghe Borst van die Schermschoel", door tegenstanders genoemd: „schelmschoel"; meestal wordt dit corps aangeduid als het Schermersgilde; kapitein er van was Symon Bacx, bijgenaamd „Cuerckenruyter". In het vaandel van dit corps stond de beeldtenis van den H. Michael met het devies „pro aris et focis". Naar deze beeldtenis werd het korps ook geheeten „St. Michielsgilde". De meeste zijner leden waren jongelieden, die in de voorgaande jaren buitenslands hadden vertoefd of als soldaten onder den Prins van Oranje gediend. De Hervormden hadden in dit corps hun grootsten steun. Schoockius deelt mede, dat een schrijver mr. Henricus Agylaeus schamper noemt, gladiatoriae factionis apud Sylvaeducenses dux et antesignanus"; nu de ziel was hij er zeker van."

Van Heurn gaf in zijne *Historie II* eene reproductie van de schilderij, welke het gevecht, dat het Schermersgilde in 1579 tegen de Katholieken van den Bosch leverde, voorstelt. Hij vermeent in zijne *Beschrijving*, dat die schilderij gestaan heeft op het altaar, dat vóór het huis *de Regenboog* werd

opgeslagen als op den eersten Juli in den Bosch de processie gehouden werd ter gedachtenis van de overwinning, door de Bossche Katholieken op het Schermersgilde behaald en van de daarop gevolgde vlucht der Hervormden uit die stad. Hij grondde deze meening hierop, dat gezegde schilderij van boven spits toeliep en dat van weerszijden aan de lijst er van hengsels waren, waaraan deuren van eene triptiek schenen gehangen te hebben. Deze meening is echter niet geheel juist, want blijkens R. A. van Zuylen *de Stadsrekeningen II* p. 1130 had Jan Roelofszoon van Diepenbeeck, glasschrijver, 20 September 1600 voor het altaar aan de Gevangenpoort die schilderij geschilderd; zij moest volgens hem voorstellen de historie van *de furie*, zijnde het gevecht, dat het Schermersgilde 1 Juli 1579 op de Markt van den Bosch tegen de Katholieken van die stad leverde. Zij hangt thans in de groote zaal van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant. Het altaar, dat vóór *de Regenboog* geplaatst werd, was volgens van Zuylen t. a. p. blz. 1044 geschilderd door Jan van Straetsborch.

In het huis *het klein Paradijs* woonde in 1542 Robbrecht *den beeldsnyder*; het huis *het Groot Paradijs* werd in 1559, als wanneer het gezegd werd te staan tusschen *het Spoirenstraetken* en het huis van Peter de Becker, toebedeeld aan Willem Potteye Philipszoon als man Mariken, de dochter van Dirck Mathijszoon en Gertrud, de dochter van Henrick Keyts; den 7 Februari 1590 (Reg. n°. 246 f. 223) kocht Nycolaus, zoon van Herman Snelle van Swoll, de ½ van laatstbedoeld huis van Jan Kemp Arnoldszoon als man Christina, dochter van Henrick Albertszn en Gudula, de dochter van Philip Reynderszn Potteye en Anna, c. s.; en den 2 Juni 1644 verkocht Herman Steenhuysen het aan Jan Gijsbertszn van Geffen, wiens kleindochter Judith van Geffen weduwe van Godefroi Terbeek van Loosvelt het 5 Mei 1728 weder verkocht aan Gijsbert van Ryn, burger van den Bosch; in 1744 brak een groote brand er in uit, die zoowel

dit huis als de huizen *het Klein Paradijs* en *de Regenboog* verwoestte 1).

Tusschen het huis *het Groot Paradijs* en het aan de overzijde der Minderbroederstraat gestaan hebbend hoekhuis *de Gulden tralie* stond oudtijds eene poort, die toegang gaf tot het voormalig Minderbroedersklooster 2).

---

1) Van Heurn Historie IV p. 75.
2) Dl. I p. 188.

HOOFDSTUK XI.

De Pensmarkt.

Deze straat is aldus genaamd, omdat oudtijds de *Pensvrouwen* aldaar pens verkochten.

a. De Doornenkroon, Rozenkrans of Liefkenshoek.

No. 6.

Ging men van de Schapenmarkt naar den Hoogensteenweg dan kreeg men oudtijds aan zijne linkerhand eerst het huis *de Gulden tralie*, daarna het huis *de Gulden Ketting* en vervolgens het huis *de Vergulde Pantoffel*, alle welke huizen eenige jaren geleden zijn afgebroken om plaats te maken voor het tegenwoordig kapitale winkelhuis de Zon; zij grensden oudtijds aan het toenmalig Minderbroederskloosterkerk van den Bosch, zijnde het huis *de Gulden tralie* van het kerkhof van dat klooster door een muur gescheiden (Reg. n° 362 f. 18 en 387 f. 568).

Het huis, dat op het huis *de Gulden Pantoffel* volgde, heette voorheen *In de drie Vijzels* 1) en is in het jaar 1913 afgebroken, waarna op deszelfs erf de uitbreiding van het winkelhuis de Zon kwam.

Het huis, dat naast dat winkelhuis en eenige passen terug staat, is het huis, dat aanvankelijk heette *de Doornen Kroon* of *de Rozenkrans*. Wouter de Jeger Goijartszoon verkocht het den voorlaatsten dag van Augustus 1502, — als wanneer het gezegd werd te zijn een huis, erf, plaats en steenenkamer, —

1) Men zie over dit en de voorgaande huizen Dl. I p. 188, noot 1.

aan Bruysten, zoon van Willem Arndzn; van dezen werd het geërfd door zijne dochter Elisabeth, die huwde met Henrick Kemp en hem schonk eene dochter Elisabeth Kemp; laatstgenoemde bracht het ten huwelijk aan haren man mr. Cornelius Coelborner 1), uit welken echt werd geboren Cornelius Coelborner, die dit huis van hen erfde; den laatsten Juli 1609 (Reg. n°. 307 f. 457^{vso},) verkocht deze dat huis, dat toen omschreven werd als: voorhuis, erf plaats en achterhuis, geheeten *in den Rozenkrans*, aan Jan Janszn van der Hoeven 2) als man zijner zuster Elisabeth Coelborner. In 1625 heette dat huis, behalve *de Doornenkroon* of *de Rozenkrans*, ook nog *Liefkenshoek;* het behoorde toen toe aan Catharina van der Hoeven, huisvrouw van Henrick Lamberts (Reg. n° 362 f. 18). In 1648 waren de erfgenamen van Jan Paeuweter daarvan eigenaars en in 1684 (Reg. n°. 502 f. 254) werd het door Henrick Musch, die daarvan eigenaar was geworden tengevolge van zijn huwelijk 3) met Margaretha van der Lande, dochter van Mathijs en Maria Snelle 4), verkocht aan Cornelis van Heeswijk; het werd toen alleen *Liefkenshoek* geheeten; huurder was alstoen daarvan Arnoldus Liefkens, postmeester te den Bosch, wiens familie het in 1625 ook wel in huur zal hebben bezeten.

Cornelis van Heeswijk bleef niet lang eigenaar van dit huis, want reeds in 1688 (Reg. n° 479 f. 137) werd het, als wanneer het alleen *de Rozenkrans* genaamd werd, ten zijnen laste gerechtelijk uitgewonnen; kooper werd toen daarvan de in Dl I p. 99 genoemde Johan Esser.

In het jaar 1814 was dit huis een koffiehuis, genaamd het *Nieuw stadskoffiehuis*; kastelein en wellicht ook eigenaar daarvan was toen Jan van Duuren. Hij was de eerste inwoner van den Bosch, die het denkbeeld opperde om samen te zweren

---

1) Hij stierf 23 September 1558, zijne vrouw 27 Juni 1544.
2) Hij stierf 18 September 1617.
3) Zijne tweede vrouw was Maria Agnes Zyberts weduwe van den advocaat mr. Adrianus van Straelen. Over de kinderen, die hij van zijne eerste vrouw had, zie men Taxandria VI p. 201 en XIV p. 269.
4) Dl I p. 186.

tot bevrijding van die stad van de Fransche heerschappij; daartoe vereenigde hij op de toenmalige bovenzaal van dat huis eenige vertrouwde personen, die met zijn plan instemden en stond hij vervolgens hun die zaal af om er hunne geheime bijeenkomsten te houden tot beraming van de middelen, waardoor zij het best tot hun doel zouden kunnen geraken; de maatregelen, die zij daartoe namen, waren zoo doeltreffend, dat het hun reeds den 26 Januari van laatstgezegd jaar met behulp der Pruisen gelukte den Bosch uit de macht der Franschen te bevrijden 1).

Thans heet dit huis *het hotel Groenhuis* sedert dat het hotel van dien naam van den Vughterdijk daarin is overgebracht.

b. Het Molenijzer of de Gulden Zwaan.
Nos. 8 en 10.

Het naast *het Groenhuis* staand huis heette aanvankelijk *het Molenijzer*. In het jaar 1552 behoorde het toe aan Judith van den Wiel, dochter van Jan Mathijszoon en echtgenoote van Jan van de Water Everardszn, als erfgenaam haars vaders; deze verleende toen daaruit eene grondrente, als wanneer het gezegd werd te staan tusschen het huis van Jacoba weduwe van Christoffel van Amstel *ex uno* en dat van Heylwich, dochter van Ambrosius van den Hanenberch, *ex alio* en achterwaarts zich uit te strekken tot aan het Minderbroederskloster. Van genoemde echtelieden van de Water werd dit huis geërfd door hunnen zoon Everard van de Water, die het 10 Januari 1578 (Reg. n° 227 f. 175 v^{so}) verkocht aan den zeepzieder Jan, zoon van Petrus Goijartszn; het werd toen omschreven als een huis met een achterhuis, *zijnde een zeephuis*, staande tusschen het huis *de Kuip* en het huis *de Doornen kroon*. Den 22 Januari 1648 (Reg. n° 394 f. 289) werd het, als wanneer het gezegd werd

---

5) Men zie hierover G. Koolemans Beynen, Historisch gedenkboek 1813 4e Dl p. 439 en vlgd.

te staan tusschen de huizen *de Pastey* en *de Rozenkrans*, door (denkelijk den voornoemden) Cornelis van Heeswijk, die een zoon was van Jaspar van Heeswijk, den zoon van Willem Adriaanszn, gekocht van Gerard Govertszn van den Ven, als weduwnaar van Jenneken, dochter van Wouter, zoon van Sander Dirckszn van Horssen, welke Wouter van Horssen het 23 Maart 1612 (Reg. n° 283 f. 357) gekocht had van Goyart Henrickszn, zeepzieder te Maastricht en van diens vrouw Jutken, dochter van eerstgenoemden zeepzieder Jan, den zoon van Petrus Goijartszn ; het was alstoen, althans het werd daarop een logement onder den naam van *de Gulden Zwaan* ; daarin logeerde in 1661 een Prins van Parma en den 10 September 1694 een Prins van Brandenburg, wiens broeder dienzelfden dag in het hiervoren vermeld hotel *de Gouden Leeuw* zijnen intrek nam.

Den 18 Januari 1689 (Reg. n° 479 f. 190) verkocht Willem van Heeswijk als curator over den boedel van Willem van Elst dit logement aan Adam van Heeswijk ; diens vrouw was Hendrina van den Broek, die na zijnen dood hertrouwde met Pieter de Lorge ; deze kocht, voor zooverre zijne vrouw daarin al niet reeds gerechtigd was, van *a* Henricus van Heeswijk, zoon van Adam voornoemd ; *b* Isabella van Heeswijk, echtgenoote van Adriaan van Woensel en *c* Cornelia van Heeswijk, huisvrouw van Gijsbert van Engelen, het hierbedoeld huis *de Gulden Zwaan.*

Van genoemde echtelieden de Lorge werd het geërfd voor een 1/4 door hunnen zoon Adam Franciscus de Lorge, die de overige parten daarvan in 1751 (Reg. n° 570 f. 171) kocht van zijne halve zuster Elisabeth van Heeswijk, weduwe van Hendrik van Mierlo, woonachtig te den Bosch, van zijnen halven broeder Jacobus van Heeswijk, wonende te Breda en van de minderjarige kinderen zijner halve zuster Margaretha van Heeswijk, die gehuwd was geweest met Jacobus van Franken ; het werd toen omschreven als een huis met erf, plaats, twee pompen, achterkeuken, stal en kelders, genaamd *de Swaen*, staande op de Pensmarkt tusschen de huizen van

Adriaan van Boxtel en Johan Esser en achterwaarts zich uitstrekkende tot aan het gewezen Minderbroederskloosters. De executeur van het testament van genoemden Adam Franciscus de Lorge, tevens als voogd over diens minderjarig kind Petronella de Lorge, gesproten uit diens huwelijk met Allegonda Gunst, verkocht 20 Februari 1766 (Reg. n° 590 f. 185) dat huis aan Leonardus Bogaerts, woonachtig te den Bosch, die gehuwd was met Catharina Teulings; de uitvoerder van het testament van deze laatste verkocht op zijne beurt 15 Augustus 1785 (Reg. n° 602 f. 41 v^{so}) $^3/_5$ in dit huis aan hare kinderen Constantinus Bogaerts en Clasina Bogaerts, echtgenoote van Theodorus Princen, welke als erfgenamen van hunnen vader daarin reeds $^2/_5$ bezaten. Thans is in dit huis eene suikerbakkerszaak gevestigd.

c. Het huis de Kuip of de Pastey. Nos. 12 en 14.

Dit huis, dat naast het laatstbedoelde staat, heette aanvankelijk *de Kuip* en was in 1532 onder dien naam eene herberg, waarvan toen waard en waardin waren Dirck Hermanszn en diens echtgenoote N. (Reg. n° 143 f. 160).

In 1549 was daarvan eigenaar Christoffel van Amstel Ameliszoon, tengevolge van zijn huwelijk met Jacoba, dochter van Jan, den zoon van Mathijs Lambertszn van Dortmont, bijgenaamd *den pijper*, (welke Jan van Dortmont dat huis 20 November 1506 had gekocht); zij droeg 17 Mei 1558 den tocht, dien zij als als langstlevende der echtgenooten daarvan had, over aan hare kinderen Jan en Petronella van Amstel, die het daarop (Reg. n° 200 f. 225) verkochten aan den op blz. 508 genoemden Jan van de Water Everardszoon; deze verkocht het 28 Januari 1562 (Reg. n° 208 f. 168) weder aan Willem Cloot Henrickszn. Daarna was eigenaar van dit huis de in Dl II p. 141 genoemde J^{or} Willem van Lyer, die het verkocht aan Herman, zoon van Peter Jacobszn Breye. Elisabeth, de weduwe van dezen laatste en hun zoon Jacob verkochten het

in 1579 (Reg. n° 238 f. 74) op hunne beurt aan Augustijn Paeuweter Franszn, die gehuwd was met Catharina, dochter van mr. Frans van den Hanenberch. Hun zoon Frans Paeuweter verkocht 20 November 1625 (Reg. n° 362 f. 71 v^{so}) 1/4 daarin aan hunne dochter Barbara Paeuweter, de echtgenoote van Reynier Henrickszn van Boxtel; zij en de voogden over de onmondige kinderen, door haren broeder Jan Paeuweter verwekt bij Catharina, dochter van Henrick van Berckel, verkochten 24 Maart 1635 (Reg. n° 337 f. 104) dat huis weder aan den kramer Johan van Boxmeer, zoon van den op blz. 145 genoemden Anthonis Rutgerszn van Boxmeer. Hij had van zijne vrouw Genoveva van Donck deze kinderen: Johan, Elisabeth, Rogier, Jacobus, Coenradus en Gijsbert, die met uitzondering van dezen laatste, welke toen reeds was overleden en voor wien bij plaatsvervulling optraden zijne kinderen, 12 December 1679 (Reg. n° 475 f. 60 v^{so}) dat huis, hetwelk in 1648 reeds *de Pastey* heette, verkochten aan Reinier van Boxtel; van dezen erfde het diens zoon Michiel van Boxtel 1).

Thans is dit huis het café *de Lohengrin.*

Naast hetzelve stond oudtijds een huis, dat gezegd werd te zijn

d. Het Paleis van den Hertog van Brabant.

Nos. 16, 18 en 20,

maar dat ik in Dl I p. 10 reeds noemde diens optrek, omdat het te klein was om als een hertogelijk paleis te worden aangemerkt; daartoe diende dan ook meer het Hof van Brabant, zooals wij op blz. 278 en 279 reeds zagen.

Over dit zoogenaamd paleis deelt Cuperinus het volgende mede 2): *Die vrome prinche Henricus, die eerste van dien naem, hartoghe van Brabant, alsoo hy die stat van den Bosch*

---

1) Protocol van den Bosschen notaris de Bye van 1717 f. 286.

2) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 30. Zie verder nog blz. 270 en vlgd. van dit Deel.

seer lieff ende begracyt hadde, want die stat door zijn toedoen ende neersticheyt synen oorspronc genomen hadde, soo stichtede hy in die stadt twee vroome husen, te weten een palleys voor zijn wooninge ende optreck int selve huys, dat nu in de Swaen is tegen dat Vleeshuys over (en het ander het Hof van Brabant); en voorts 1): *In den jaere* 1206 2) *wert eerst begrepen ende begonnen te maeken dat clooster van die Minnebroeders ten Bosch ende hartoch Henrick van Brabant gaf hen die plaetse after thuys in die Swane, dat doen des princhen pallays was.* Wanneer dit huis ophield het zoogenaamde paleis 3) te zijn en hoe het uit het domein van de Hertogen van Brabant is gekomen in handen van particulieren, als wanneer het den naam van *de Zwaan* zal gekregen hebben, is mij niet kunnen blijken. Zeker is het in ieder geval, dat het reeds lang vóór 13 December 1519 geen hertogelijk bezit meer was, want in eene Bossche Schepenakte van dien datum werd al verklaard door Mary, dochter van wijlen Willem van Perwys en Christina, de dochter van Gerart Moll, *hoe dat haer by testament ende uyterste wille wilner Andries Moll's, zoen wilner Gerarts Moll voers., haers oems, aenverstorven is een vierde gedeelte in huys, erve ende hoff met zynen rechten toebehoerten, gelegen in der stat van 's-Hertogenbosch, geheyten den Zwaen, tegen Vleeshuys over*, en dat zij nu met hare mede-erfgenamen, zijnde de kinderen van haren broeder, dat huis wil verkoopen, weshalve zij daartoe volmacht geeft; nog sterker blijkt zulks uit eene Bossche Schepenakte van 13 Maart 1519 (hier was zeker eene andere tijdrekening in het spel), waarbij genoemde Mary, nu geheeten de dochter van Willem van Perwys, en Christina, de dochter van Gerard de Moll; de kinderen van Dirck en Gerard, zonen van Willem van Perwys en Christina de Moll voornoemd; Agnes, dochter van Willem Vos en Sophia, de dochter van Gerard

---

1) Dr. C. R. Hermans l.c. p. 35.
2) Van Heurn *Beschrijving* zegt, dat dit eerst in 1258 geschiedde.
3) Volgens Gramaye *Taxandria* p. 8 gat de Hertog van Brabant aan de Minderbroeders zijn geheel zoo genaamd paleis.

de Moll en weduwe van Gerard van der Hauthart ; Gerard, zoon van Johannes van den Bogaert, als man van Christina, dochter van Willem Vos en Sophia de Moll ; Johannes Ruysse, zoon van Everard en Elisabeth, de dochter van Willem Vos en Sophia de Moll ; Gerard, zoon van Johannes Lambertszoon en man van Heylwig, de dochter van Johannes de Allaer ; Jordanus de Boest, Wouter van der Rullen en Tilman van den Broeck, kerkmeesters der St. Janskerk te den Bosch, niet alleen als uitvoerders van den uitersten wil maar ook als legatarissen van Catharina de Allaer weduwe van Andries de Moll, (zijnde de overige hiervoren genoemde personen de erfgenamen van gezegden Andries de Moll en zijne echtgenoote Catharina de Allaer,) verkochten hunne parten in het huis *de Zwaan*, dat alstoen gezegd werd te zijn een *domus lapidea, area ac domus posterior, ipsis mutuo coadjacentes* en afkomstig van Gerard van Eyndhoven, zijnde het door Daniel van Gewande Egidiuszoon verkocht geweest aan meergenoemden Andries de Moll Gerardszoon en zijnde het vroeger begrensd geweest door het huis van genoemden van Eyndhoven *ex uno* en dat van Henrick van Steenwijck *ex alio*, terwijl het nu begrensd werd door het huis van Jan de Cock Gijsbrechtszoon 1) *ex uno* en dat van Jan, den zoon van Mathijs, genaamd die Pijper, *ex alio*, en strekkende het zich van af de Markt achterwaarts uit tot aan het Minderbroedersklooster ; koopers werden toen daarvan genoemde Jan de Cock en Jan van den Wiel Mathijszoon (Reg. n° 118 f. 135).

Voormelde Catharina de Allaer was de dochter van Laurentius Gijsbrechtszn de Allaer en werd voor een deel gerechtigd in het huis *de Zwaan* tengevolge van haar huwelijk met Andries de Moll Gerardszoon meergenoemd, die het, als gezegd, gekocht had ; zoowel zij als haar man overleden in dat huis, dat toen blijkbaar reeds eene herberg was, daar zij toch in haar testament verklaarde, dat wijlen de rentmeester Dicbier

1) Dit was het huis In St. Jacob.

met mannen van leen kosten had gemaakt in zekere gedingen *voer die tolners tot hueren huyse gedaen* 1).

Den 29 Maart 1519 (Reg. n° 118 f. 137) verkochten voorts Egidius en Elisabeth, kinderen van Dirck van Perwys, zoon van Willem en Christina de Moll voornoemd, alsmede Hendrica, dochter van Herman van de Voort en weduwe van Gerard van Perwys, (den zoon van Willem en Christina meergenoemd), zij zoo voor zich en als opkomende voor hare kinderen, hunne aandeelen in het hierbedoeld huis aan de reeds genoemde Jan de Cock en Jan van den Wiel, die daardoor algehèele eigenaars daarvan werden. Jan de Cock droeg daarop zijne helft daarin over aan zijnen voornoemden medekooper, die zich daarop als eigenaar van dit huis gedroeg, zooals blijkt uit de navolgende Bossche schepenakte:

Notum sit universis. Quod cum Asswerus de Gerwen tanquam potens ad infrascripta vigore procurationis, sibi a sororibus Maria Jacops, matre, Willelma de Nerwen, submatre, Clara Verelst, procuratrice. Elisabeth de Cleve, Maria Anthonis, Cornelia Huygen et Hadewige Appels, conventualibus senioribus sororum conventualium conventus Montis Sanctae Katherinae, siti infra libertatem de Oisterwijck, in litteris scabinorum ejusdem libertatis de Oisterwijc datae et concessae, hujusmodi annuum et hereditarium censum octo librarum monetae pro tempore solutionis hujusmodi census in Buscoducis ad bursam communiter currentes, qualem *Johannes van den Wyell, filius Mathiae*, dicto conventui annuo in festo nativitatis beati Johannis Baptistae solvere tenetur de et ex *sua domo et area, sitis in Buscoducis prope forum, dictis communiter den Swaen*, hereditarie supportasset dicto *Johanni van den Wyel, filio Mathiae*, prout in litteris scabinorum de Buscoducis super hoc confectis plenius continetur, constituta igitur coram scabinis infrascriptis *Barbara* 2),

---

1) Taxandria XV p. 245, alwaar de inboedel van dit huis, zooals die door Catharina de Allaer was nagelaten, beschreven is.

2) Haar familienaam was de Cock; zij was de dochter van Jan en Barbara van Kelmis.

relicta quondam dicti Johannis van den Wyel, filii quondam Mathiae, tanquam potens vigore potestatis sibi per eundem Johannem van den Wyel in suo testamento ac ultima et extrema voluntate, ut apparebat, attributae, cum suo tutore etc. dato, dictum annuum et hereditarium censum octo librarum legitime et hereditarie supportavit *Mathiae* 1), *filio quondam dicti Johannis van den Wyel et Johanni, filio Everardi van den Water, tanquam marito et tutori legitimo Juttae, suae uxoris, filiae dicti quondam Johannis van den Wyel* etc. Testes interfuerunt scabini in Buscoducis Everardus van den Water et Franciscus Bogart. Datum septima die mensis Novembris anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo octavo.

Van meergenoemden Jan van den Wiel Mathijszn kwam *de Zwaan* ten slotte door erfenis voor *de eene helft* aan Mechteld, de dochter van Robert Vos en Catharina van den Wiel Mathijsdochter en voor *de andere helft* aan hare zuster Catharina Vos, huisvrouw van Roeland, zoon van Jacob Servaeszoon van Weert, in onderstaande noot vermeld. Genoemde Catharina Vos ruilde 17 Maart 1611 de helft in *de Zwaan* met haren zwager Jan van Weert tegen de helft in diens huis genaamd *de Vergulde Pantoffel*, staande, als gezegd, aan de Pensmarkt; deze verkocht bedoelde helft in *de Zwaan* 3 Februari 1612 aan Jan Janszn van Tilborch, die later Pynappel schijnt genaamd te zijn. Voor Schepenen van den Bosch verkochten daarna den 21 Juli 1639 (Reg. n° 382 f. 418) Robert en Jeronimus Donckers, zonen van wijlen Jaspar Donckers en Mechteld, de dochter van Robert Vos en Catharina van den Wiel, die weder de dochter was van Mathys van den Wiel voornoemd,

---

1) Deze Mathijs, zoon van Jan, den zoon van Mathijs van den Wiel, was in 1608 reeds dood, nalatende als zijne weduwe Elisabeth de Louw en de navolgende kinderen, die hij van haar had: Mechteld, huisvan Jor. Eustaes van Gerwen (wier kinderen waren Maria, Cathalijn, Peter, Guillaume, Mechteld en Cecilia van Gerwen), Catharina, de huisvrouw van Robert Vos (wier kinderen waren Catharina, de huisvrouw van Roeland van Weert en Mechteld, de huisvrouw van Jaspar Donckers) en Jan van den Wiel.

de helft en Angela en Anna, de dochters van wijlen Jan Pynappel en Catharina van den Heuvel, alsmede de momboirs over Guiliam en Elisabeth, onmondige kinderen van Symon, den zoon van laatstgenoemde echtelieden Pynappel, 3/5 in *de andere helft* van dit huis, dat alsnu gezegd werd te zijn: *eene huysinge, erve, hoff ende achterhuys oft stallinge, genoempt den Swaen, gestaen ende gelegen binnen dese stadt aen de gemeyn Merckt tegenover het Vleeshuys tussen de huysinge, genoempt de Cuyp, eertijts Augustijn Pauweter, nu Jan van Boxmeer toebehoerende, ex uno ende tussen de huysinge, geheiten St. Jacob, den kijnderen Simons van de Water toebehoerende, streckende van de gemeyn straete achterwaerts totten erve des convents van de Minderbroeders*, aan mr. Geraert van Nuenen, toen rentmeester en kastelein der heerlijkheid Tilburg 1). Marcelis Pynappel, ook zoon van meergenoemde echtelieden Pynappel, verkocht daarop den 3 April 1642 1/5 in gezegde andere helft aan zijnen broeder Francisco Pynappel. Nadat laatstgenoemde personen daarvan eigenaars waren geworden zal het huis *de Zwaan* als eene herberg verhuurd zijn geweest, daar toch Butkens in zijne *Trophées du Brabant III* p. 153 het volgende mededeelt: *Nota, dat Joost van Hedichusen, drost van Heeswyck* 2) *en Hubrecht, sijn broeder, drost van den Heer van Meeuwen, hun reclameren van den Huyse van Hedichusen en Heusden, sed nihil est de ea re, want sy commen, soo men sekerlijck weet, van huysluyden van den dorpe van Heechuysen en men seght, dat hun vader herberge hield binnen den Bosch in de Swaen, daer sy ten lesten door tegenloop van fortune moeste uytscheyden en quam tot Meeuwen woonen, daer sy doen weder wat bequamen, maer en hadden geen noblesse in den kop, sigh selve wel kennende en sijn syne dochters meest geheyllickt aen boeren.*

---

1) Men zie over hem Dl. II p. 68.

2) Hij kocht in 1633 van Floris van Merode, heer van Oirschot, de heerlijkheid Eckart onder Woensel en voerde toen reeds het praedicaat van Jonker.

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

HET HUIS DE PUT,

Behoort bij blz. 517.

Den 14 Augustus 1648 (Reg. n° 395 f. 188) verkochten mr. Geraert van Nuenen, die toen was secretaris der heerlijkheid Tilburg en Goirle, de ½ en ⅗ in de andere helft, en Francisco Pynappel, gewezen provisor-generaal van de vivres van den Koning van Spanje, wonende te Antwerpen, de overige ⅖ van laatstbedoelde helft in *de Zwaan*, die nu werd gezegd te zijn: *een huys, erve, hoff ende achterhuys oft stallinge ende poirte, voor aen Merckt, gemeynlick genoempt den Swaen*, aan Jonker Gijsbert Pieck van Tienhoven, raad en rentmeester-generaal van de Domeinen van Brabant in het Kwartier van den Bosch en president-schepen van die stad. Diens erven, zijnde Otto Walraven baron Quadt van Lanscroon, heer van Niel, als weduwnaar van Johanna Elisabeth Pieck van Tienhoven, en Willem Pieck, heer van Enspick, als man van Cornelia Pieck van Tienhoven 1), verkochten 28 Mei 1691 (Reg. n° 506 f. 329) aan Theodoor van Velpe, koopman te den Bosch, *a* het huis *de Zwaan*, dat nu ook gezegd werd te zijn: huis, erf, tuin, achterhuis of stalling en koetshuis, alsmede eene poort, uitkomende in de Karrenstraat (thans de Doode Nieuwstraat geheeten); *b* een erf, afkomstig van het Minderbroederskloosterr en gelegen *West*waarts aan de Karrenstraat (thans de Doode Nieuwstraat), *Zuid*waarts aan het huis *de Put* 2), met eene galerij daarop en daarlangs gestaan hebbende, *Oost*waarts aan eene wende en *Noord*waarts aan een gedeelte van eene kapel 3) van gezegd klooster, — zijnde dit erf door voornoemden Gijsbert Pieck 12 Maart 1665 gekocht geweest van Johan Gans en Maria Sprongh, weduwe van Frans Blom.

Genoemde Theodoor van Velpe, van wien reeds op blz. 347 werd melding gemaakt, was een afstammeling van

---

1) Jonker Gijsbert Pieck van Tienhoven had van zijne vrouw Barbara van Dorp, behalve eenige kinderen, die ongehuwd stierven, deze dochters: Johanna, Elisabeth en Cornelia Pieck van Tienhoven.

2) Dit huis, dat thans nog een sierlijken antieken gevel heeft, staat aan den hoek van het tweede Korenstraatje en de Doode Nieuwstraat. Met Zuidwaarts zal in de akte bedoeld zijn Noordwaarts.

3) Deze kapel moet een ander bedehuis dan de Minderbroederskerk geweest zijn. Zie Dl I p. 188.

Wouter van Velpe, die te St. Truyen geboren werd en van zijne vrouw Anna van Bruyst had een zoon:

Thomas van Velpe, die huwde Maria van Boecop, dochter van Theodorus en Catelijn van den Gevel; zij werden in de kerk te St. Michielsgestel begraven. Hun zoon was:

Jan van Velpe, bierbrouwer, geboren te St Michielsgestel, stierf Januari 1630, huwde 1° Henrica, dochter van Jan Everardszoon van Ravesteyn en Adriana Suerincx; zij stierf 1615; 2° Sophia, dochter van mr. Roelof Loeckemans, pensionaris van den Bosch. Van zijne eerste vrouw had hij:

a. Thomas van Velpe, die volgt sub I;

b. Dierck van Velpe, die huwde Margiet, dochter van Joost (zoon van Jan Joostzn) van Vechel en Anna, de dochter van Arnd Henrickszoon van Zutphen;

c. Boudewijn van Velpe;

d. Cathalijn van Velpe, die huwde met Thomas Joriszn van der Schueren;

e. Jan van Velpe;

f. Gijsbert van Velpe;

g. Geertruid van Velpe, huwde met Jan de Pesser Hermanszn.

I. Thomas van Velpe, hiervoren sub *a* genoemd, geboren te den Bosch 1598, huwde 1624 Anna Potteye, (dochter van Philip en Anna van Bladel), die na zijnen dood hertrouwde met Andries van Beugen Janszn 1). Hunne kinderen waren:

a. Henrica van Velpe, carmelitesse te Mechelen;

b. Philippus van Velpe;

c. Maria van Velpe, carmelitesse te Mechelen;

d. Jan van Velpe, geboren 1630, huwde Sara van Kessel, die stierf 1680, dochter van Andries (zoon van Dirck Anthonijs zoon) en Catharina de Bruyn gezegd van Aalst. Hunne kinderen waren:

a. Thomas van Velpe, stierf 1713;

b. Anna Catharina van Velpe, huwde met Peter Anthony Mathijssen;

---

1) Zie Dl. II p. 452.

c. Andreas van Velpe;

d. Philippus van Velpe;

e. Theodoor van Velpe, hiervoren reeds genoemd; huwde 21 Juni 1683 in het bedehuis van St. Pieter te den Bosch Maria Mechtildis de Helt. Hunne kinderen waren:

a. Johan Baptista van Velpe, gedoopt 11 Juli 1684, woonde te Londen;

b. Willemina Maria van Velpe, gedoopt 10 April 1690, stierf ongehuwd;

c. mr. Wilhelmus Petrus van Velpe, die volgt sub II;

d. Sara Catharina van Velpe, gedoopt 5 December 1693;

e. Andreas Gerardus van Velpe, gedoopt 9 Mei 1696, stierf ongehuwd 5 Juni 1724;

f. Henricus Ignatius van Velpe, gedoopt 8 October 1699, woonde te den Bosch.

II. Mr. Wilhelmus Petrus van Velpe, hiervoren sub *c* genoemd, werd gedoopt 8 September 1692; hij was advocaat te Brussel en huwde Johanna Catharina de Collinet de Stockheim, (die na zijnen dood hertrouwde met den Bosschen bierbrouwer Theodorus Josephus Hack.) Hunne kinderen waren:

a. Mechtilda van Velpe, die jong stierf;

b. Willemina Catharina van Velpe; zij was vrouwe van Zwijnsbergen, doordien hare moeder dat kasteel 19 November 1763 zoo voor zich als voor haar had gekocht van Cornelis Bles en Johan Mastenbroek; zij erfde het huis *de Zwaan* en huwde met: 1° Frederik Leonard baron van Heylman, luitenant der dragonders; 2° Guillaume de Massen, kapitein te Maastricht.

Thans staan op het erf van *de Zwaan* voor het grootste gedeelte het vereenigingslokaal van den R. K. Werkliedenbond en voor het overige het winkelhuis, nu genummerd 22 en 24.

e. Het Steenken of In Middelborch. No. 36.

Op een deel van het erf van het huis *de Zwaan*, want zij schoten in dat erf in, stonden tot voor eenige jaren Noord-

waarts twee huizen, waarvan het Zuidelijk staande *St. Jacob* en het Noordwaarts staande *de Gulden vijzel* heette.

Het huis *St Jacob* was in 1508 eene herberg en het eigendom van den koopman (mercator) Jan de Cock Gijsbertszn, wiens vrouw was Barbara van Kelmis Leonardsdochter. Van hen werd het geërfd door hunne kinderen, van wie: Jacob, Marie, de huisvrouw van Jan, den zoon van Jan Thomaszoon en Anna. de echtgenoote van Joost Arndszn van Oss, hun $^3/_8$ daarin 20 December 1544 (Reg. n° 168 f. 148) verkochten aan hunnen broeder Gijsbrecht de Cock en hunne zuster Barbara de Cock, de huisvrouw van Jan van den Wiel Mathijszn., welke broeder en zuster het overige $^3/_8$ daarin zullen gekocht hebben van hunne zusters Margriet, weduwe van Jan van Breugel, Lysbeth, toen weduwe van Jan Sadorvill en Kathelyne, toen echtgenoote van J^ro^ Vyth Herel. (Zie Reg. n° 168 f. 150). Gijsbrecht de Cock voornoemd verkocht 24 April 1549 (Reg. n° 176 f. 353) zijne helft in dit huis, dat alstoen gezegd werd zich achterwaarts uit te strekken tot aan het klooster der Minderbroeders, aan zijne zuster Barbara wed^e^ van den Wiel. Van haar erfde dit huis hare dochter Jutken van den Wiel, die huwde met Jan van de Water, raad van den Bosch en hem schonk twee zonen Everard en mr. Symon van de Water; laatstgenoemde hunner erfde op zijne beurt het huis *St. Jacob*; diens vrouw was Catharina Scellens, dochter van Wouter Dirkszn en Johanna van Oss, (de dochter van Joost en Anna de Cock), welke hem deze kinderen schonk:

a. mr. Johan van de Water;

b. mr. Dierck van de Water, die 15 December 1638 stierf en van zijne vrouw Adriana Buys deze kinderen had: Simon, Helena, Claas, Judith en Catharina.

c. Johanna van de Water, huisvrouw van mr. Jan van Breugel, schepen van den Bosch;

d. Catharina van de Water, echtgenoote van mr. Jan van Tulden, raad van den Bosch;

De sub *b—d* genoemde kinderen verkochten 9 Januari

1613 (Reg. n° 397 f. 225) hun ¾ in dat huis aan hunnen broeder mr. Johan van de Water. Deze was gehuwd met Maria, de dochter van Jan Thielmans, (die de zoon was van Willem Thielmans en Maria, de dochter van Jan (zoon van Jan Thomaszoon) en Marie de Cock voornoemd; hij had van haar slechts één kind, Maria van de Water, die huwde met mr. Theodore Smets en hem eene dochter Johanna Maria Smets schonk, welke het huis *St. Jacob* erfde; haar vader verkocht het voor haar 30 December 1649 (Reg. n° 397 f. 224) aan Gijsbert Pieck van Tienhoven voornoemd.

Het hiernaast gestaan hebbend huis *de Gulden vijzel* behoorde 23 Juli 1534 1) voor een deel aan den bakker Jan, zoon van Zebert van Beke Zebertzn, die toen zijn recht daarop overdroeg aan zijnen broeder Zebert en aan Gerard Hellinx Peterszn, *lathonius* 2). Christina van Beke, Arnoldus Pleviers als man harer zuster Judoca; haar broeder mr. Andreas van Beke; Petrus, zoon van Gerard Hellinx voornoemd, c. s., verkochten hunne parten in dit huis in 1547 (Reg. n° 175 f. 273 v^{so}) aan Thomas, zoon van Jan Thomaszoon, die 12 Maart 1545 (Reg. n° 170 f. 419) de helft daarvan reeds gekocht had van Huybert Janszn Bierkens als man van Sophia, dochter van Henrick Willemszn en van hunne kinderen Godefridus, Henricus, Johanna en Elisabeth; dezen hadden die helft geërfd van Reynier, zoon van Thielman Weygergancx.

Thans staat op de plaats, waarop de huizen *St. Jacob* en *de Gulden Vijzel* eens stonden, het kapitale winkelhuis der firma A. C. van der Meulen en Zonen, nu genummerd 22 en 24. Naast dit winkelhuis staat Noordwaarts het huis, dat in 1543 gezegd werd toe te behooren aan de erfgenamen van Bertha Kemerling weduwe van Henrick van der Voort genaamd Kemerling; in 1546 werd het *de Beer* genaamd; *domicella*

---

1) Men zie nog de akten van 18 Juli 1545 (Reg. no 168 f. 52), en 20 December 1544 (Reg. no. 168 f. 148), volgens welke Jan de Cock Gijsbertszn den tocht van dit huis had.

2) Reg. n° 145 f 243 v^{so}.

Margriet de Cock Jansdr; Jan Mathijszn van den Wiel als man van *domicella* Barbara de Cock Jansdr; Jan, zoon van Jan Thomaszoon, als man van *domicella* Marie de Cock Jansdr en Joost Arndszn van Oss als man van *domicella* Anna de Cock Jansdr; Gijsbrecht de Cock Janszn; *domicella* Lysbeth de Cock Jansdr weduwe van Jan Sadorvill en *domicella* Kathelyne de Cock Jansdr. weduwe van Vyth Herel verkochten alstoen hunne aandeelen in dat huis, hetwelk toen gezegd werd te staan tusschen *de David ex uno* en *de Vijzel ex alio*, aan haren broeder Jacob de Cock (Reg. n° 173 f. 108), zoodat dit huis ook afkomstig moet geweest zijn van hunnen vader, den koopman Jan de Cock Gijsbertszn.

Hiernaast staat Noordwaarts het huis, dat oudtijds *Koning David* heette en in de 16e eeuw ook al eene herberg was en naast dit huis staat verder in dezelfde richting dat, hetwelk oudtijds heette *In het wapen van Oostenrijk* of *In Oostenrijk* en in 1616 toebehoorde aan Leonard Janszn in de Groote Klok, waarna het ook wel *de Groote Klok* genaamd werd.

Hierop volgt, mede Noordwaarts, het huis, dat eerst heette *In Engeland*, daarna *de Halve maan*, vervolgens *de Olijfboom* en eindelijk *de Witte gans*. Over dit huis komt in Reg. n° 103 f. 201 vso de navolgende akte van 4 October 1508 voor: vermits Aleid, dochter van Goijart Byecken en weduwe van Arnold, den zoon van Jan Smeets van Lieshout, de helft van een huis, staande aan de Markt tusschen het huis van Henrick Dicbier, heer van Mierlo, *ex uno* en dat, hetwelk eerst was van Gerard Steenwech, daarna van Jan die Joede, *den wisselaar*, *ex alio* 1), in 1504 (Reg. n° 99 f. 15 vso) met de helft van eene steenen kamer, staande naast het erf van Jan Dicbier, heer van Megen en Mierlo, *ex uno* en het erf, dat eens was van Gerard Steenwech, daarna van Jan die Joede, nu van Albert de Jeger, *ex alio*, verkocht had aan Dirck Goijartszn die Cuper, welke die helft in dat huis weder verkocht aan Roelof, zoon van

1) Dit was het huis, genaamd In het wapen van Oostenrijk

Petrus van Ellaer, wijntavernier (vinitor), die ze op zijne beurt verkocht aan Jan Karneer Janszn, zoo heeft deze laatste dat huis in zijn geheel, zijnde het nu geheeten *In Engeland* en staande tusschen dat van Gijsbert de Cock *ex uno* en dat van Gielis van Oss Willemszn *ex alio* 1), verkocht aan den op blz. 520 reeds genoemden koopman Jan de Cock Gijsbertszn. Van dezen erfden dat huis diens op blz. 522 ook reeds genoemde kinderen, van wie zeven hunner hunne aandeelen daarin 20 December 1544 (Reg. n° 168 f. 145) verkochten aan hunne zuster Marie de Cock, huisvrouw van Jan, den zoon van Jan Thomaszn ; (het werd alstoen gezegd zich achterwaarts uit te strekken tot aan het klooster der Minderbroeders.) Dezer zoon Gijsbrecht verkocht 11 Juni 1575 (Reg. n° 225 f. 229) dit huis, dat toen nog *In Engeland* heette, aan Marcelis Gerritszoon van Casteren, die daarop in dat huis het beroep van wijntavernier uitoefende. Van laatstgenoemde werd het geerfd door zijnen oomzegger Jacob, zoon van Jacob Gerritszn van Casteren ; deze was president-schepen van den Bosch en verkocht 11 Maart 1616 (Reg. n° 288 f. 194 v^{so}) dit huis, dat nu gezegd werd te zijn : huis, erf, ledige plaats, tuin, achterhuis, genaamd *Engeland* en staande tusschen dat, genaamd *In het Wapen van Oostenrijk*, toebehoorende aan Leonard Janszn *In de Groote Klok ex uno* en het huis, genaamd *het Steenken*, toebehoorende aan Abraham, zoon van Henrick Thomaszn *ex alio*, — aan den koopman Arnd, zoon van Henrick Aertszn van Zutphen ; deze droeg het 13 Januari 1639 (Reg. n° 421 f. 263) over aan zijne dochter Catharina van Zutphen, echtgenoote van mr. Benedictus van Tilborch. Mr. Peter van der Lande als gemachtigde van Hendrick van Zutphen, koopman te Leuven, in diens hoedanigheid van voogd over diens dochter Susanna en als lasthebber van diens dochter Elisabeth, en in die qualiteiten als uitwinner, verkocht dit huis

1) Dit was het huis, genaamd *In het Wapen van Oostenrijk*. Genoemde Gielis van Oss werd als eigenaar van dit huis opgevolgd door zijnen zoon Jan van Oss.

30 Maart 1669 (Reg. n° 451 f. 64), als wanneer het *de Witte Gans* geheeten werd, aan Johan van Niel, koopman te den Bosch, wiens vrouw was Maria Nieuwhoff; dezer kinderen verkochten het 25 Januari 1683 weder aan Steven Francken.

Naast laatstbedoeld huis staat het huis, oudtijds genaamd :

Het Steenken of In Middelborch

en nu genummerd 36. Het behoorde, zooals wij zooeven reeds zagen, toe aan Henrick Dicbier, heer van Mierlo, die in 1421 hoogschout der stad en Meierij van den Bosch was 1). Later was daarvan eigenaar Jan Dicbier Junior 2), die waarschijnlijk zijn zoon was en alsdan kinderloos stierf.

Bij gerechtelijke uitwinning werd vervolgens dit huis tegen Arnold van Kriekenbeeck gekocht door Antonius Boest, zoon van mr. Gerard Boest, Johannes van Oss Hermanszoon als man van *domicella* Katharina, dochter van Floris Hermans en *domicella* Elisabeth, de dochter van genoemden mr. Gerard Boest; het werd alstoen gezegd te zijn : quaedam domus, area et ortus, dicti *Steenken*, siti in Buscoducis aen den Hoegen Steenwech inter hereditatem Aleidis, relictae quondam Arnoldi, pasteibecker 3), *ex uno* et inter hereditatem Arnoldi Brusselaer, scriniparis et quorundam aliorum *ex alio*. Genoemde Antonius Boest, Johannes van Oss als man van Katharina voornoemd en Herman van Alverada (?) als man van genoemde Elisabeth verkochten daarna dat huis aan Jan van den Steen Henrickszn, die het later en wel op 13 Augustus 1508 (Reg. n° 102 f. 440 v°), als wanneer het omschreven werd als een integra domus, dicta *dat Steenken*, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het huis, genaamd *Engeland*, toebehoorende voorheen aan Arnd, *den pasteybecker*, vervolgens aan diens

---

1) Zie over hem p. 140, alwaar op den 2en r. v. o. voor 1421 moet worden gelezen 1422.

2) In 1503 was te den Bosch geërfd een Cornelis Dicbier Janszn.

3) Dit was het huis, genaamd In het wapen van Oostenrijk.

weduwe Aleid en daarna aan Roelof van Ellaer, *ex uno* en het huis van Arnold van Bruessel en zijne kinderen, *ex alio*, verkocht aan Gijsbert de Cock voor de eene helft en diens zoon Jan de Cock voor de andere helft; genoemde Gijsbert de Cock deed daarop zijne helft over aan zijnen voormelden zoon Jan. Zooals reeds is medegedeeld in Dl I p. 72 bezat die zoon het huis *de Roode Leeuw* aan de Orthenstraat; voorts bezat deze twee huizen met eene poort daaraan annex 1), staande aan de voormalige Orthenpoort en verder was hij eigenaar van de huizen aan de Pensmarkt, die zooeven als zijne eigendommen vermeld werden; hij moet dus een zeer vermogend man geweest zijn en onwaarschijnlijk is het daarom niet, dat hij onder dit huis den monumentalen kelder bouwde, die er zich thans nog onder bevindt. Van hem werd dit huis door zijne kinderen geërfd, van wie zeven hunner hunne aandeelen daarin 20 December 1544 (Reg. n° 178 f. 145) verkochten aan hunne zuster Marie de Cock, de echtgenoote van Jan, den zoon van Jan Thomaszoon 2); deze echtelieden hadden eene dochter Margaretha, aan wie dit huis in 1564, als wanneer het nog *het Steenken* heette, werd toebedeeld (Reg. n° 650 f. 52); haar man was Willem van de Capelle Mathijszoon; deze verkocht, als met haar gehuwd zijnde, 1 Juni 1575 (Reg. n° 224 f. 374) dit huis, dat nu gezegd werd te zijn: twee huizen onder een dak, gemeenlijk genoemd *In Middelborch* of wel *Op 't Steenken*, aan Henrick, den zoon van Thomas, den zoon van Jan Thomaszoon voornoemd; dat huis werd vervolgens 28 Juli 1588 bij gerechtelijke uitwinning, geschied, waarschijnlijk ten laste van laatstgenoemden kooper, verkocht aan voorzegden Marcelis van Casteren Gerritszoon, die het 14 Januari 1593, als wanneer gezegd werd, dat Henrick Thomaszn en Willem van Eyck daarin plachten te wonen, verkocht aan Marie de Cock weduwe van Jan Thielmans. Zij verkocht het des anderen daags (Reg. n° 256 f. 511) weder aan Abraham, den zoon van

1) Reg. no 168 f. 146 v^{so}.
2) De vader van dezen Thomas heette Dierick.

Henrick Thomaszoon ; deze was gehuwd met Catharina, dochter van Jan de Wolff, raad van den Bosch, welke hem schonk eene dochter Maryken, aan wie dit huis in 1624 werd toebedeeld (Reg. n° 659 f. 350); zij verkocht 4 Mei 1655 (Reg. n° 407 f. 419), toen zij reeds weduwe was van Gerard van Wijtfelt, dit huis, dat alstoen alleen *'t Steenken* heette, aan Francois Wonders, zoon van Jan Peterszoon en Elisabeth Thomassen, de weduwe van Frans van Susteren. Diens vrouw was Josina, de dochter van Pauwels Wynants van Resant en Johanna van Casteren; zij schonk hem een zoon Paulus Wonders, burger van den Bosch; deze erfde dat huis van zijnen vader en liet het na aan zijne zuster Elisabeth Wonders, die huwde met Johan van der Putten, bierbrouwer te den Bosch. Van hen erfde het hunne dochter Alida Maria van der Putten, de huisvrouw van Mathias de Mele. Franciscus Ignatius Richters, kapitein der artillerie te Ferrol in Spanje, als man van Petronella Elisabeth de Mele, dochter van laatstgenoemde echtelieden. verkocht 15 September 1774 (Reg. n° 584 f. 73) aan Johannes van Rosmalen, wonende te den Bosch, bedoeld huis, dat alsnu gezegd werd te zijn „twee huizen onder één dak, van ouds genaamd *het Roode Steentje*, verkoopers vrouw aangekomen als erfgename harer moeder Alida Maria van der Putten weduwe van Mathias de Mele"; laatstgenoemde kooper verkocht 20 October daaraanvolgende een stuk van den gang dier beide huizen aan Petrus van Rijn, als eigenaar van het Zuidwaarts daarnaast staand huis, toen genaamd *de Olijfboom*. Thans behoort dit huis, dat nu weder tot een geheel verbouwd is, aan Catharina Mahie, weduwe van Victor van de Mortel, in leven notaris te den Bosch.

g. Het Hazewindje.

N°. 38.

Dit huis, dat naast *het Steenken* staat, was volgens J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 11 het oudste huis van den

VEREIN
für
Rostocks Altertümer.

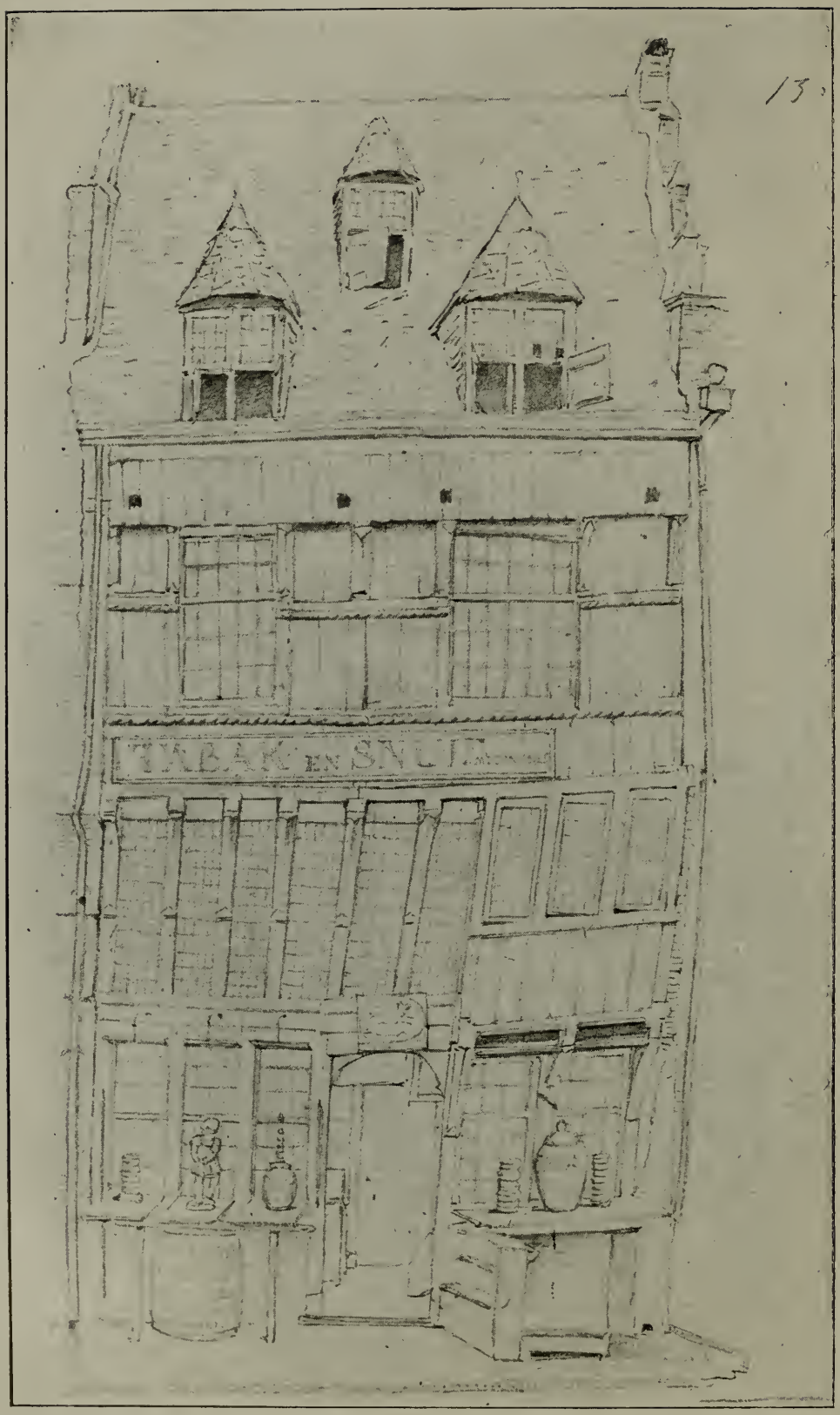

HET HUIS HET HAZEWINDJE EVEN VÓÓR DE AFBRAAK IN 1835.

Behoort bij blz. 527.

Bosch 1). De geschiedenis van dit gebouw, zooals Pelgromius die verhaalde, heb ik in Dl. I. p. 9 en 10 reeds medegedeeld.

In het begin der 16e eeuw was Arnd Bruesselers of van Brussel eigenaar van dit huis, dat toen gezegd werd te zijn een huis met erf en open plaats, staande aan de Markt tusschen het huis van Jan de Cock *ex uno* en dat van den bakker Jan Lobbe *ex alio*. De erfgenamen van genoemden eigenaar verkochten dat huis bij verscheidene transporten in 1539, 1540, 1541 en 1545 (Reg. nos 155 f. 180, 157 f. 208 vso, 158 f. 287, 159 f. 18 en 170 f. 309) aan Jan Cloot Gerritszn; het werd toen reeds *'t Haeswijntken* genoemd. De Blokmeesters van het Blok van de Markt en Achter de Tolbrug, zijnde Jan, de zoon van Jan Olieslegers genaamd van Beurden, en anderen, zoomede Jan van Beerdonck in diens hoedanigheid van uitvoerder van het testament van laatstgenoemden verkrijger, verkochten 18 Maart 1580 (Reg. no 238 f. 260) dat huis, hetwelk alstoen omschreven werd als een huis, bestaande uit twee woningen onder één dak, genaamd *het Hasewijntken*, en staande bij den Hoogen Steenweg tusschen het huis van Henrick Thomaszn Stadhuiswaarts *ex uno* en het huis *de Lelie* Vischmarktwaarts *ex alio*, — aan den kramer Jan, den zoon van Jan Bartholomeuszn, genaamd van Beugen. Na dezen werd dit huis nog tallooze malen verkocht, doch steeds bleef het zijnen oorspronkelijken gevel behouden. St. Hanewinkel schreef dan ook daarvan in zijne *Reize door de Majory* II p. 155: *dit gebouw verraad eenen zeer hoogen ouderdom; boven deszelfs deur ziet men nog eenen windhond uitgebyteld.* Eene afbeelding van dat huis in zijnen oorspronkelijken staat vindt men in *de Oude Tijd* van 1869 p. 120. In 1835 werd het afgebroken en door een modern winkelhuis vervangen; later is de benedenverdieping daarvan getrokken bij het huis *het Steenken*.

---

1) Het huis het Hazewindje, dat in de Hinthamerstraat staat en met het hier bedoelde wel eens verward wordt, heette aanvankelijk *St. Anthonis in den Wolzak*. (Zie Schepenreg. van den Bosch no 482 fol. 67.)

Het daarop volgend hoekhuis heette, zooals gezegd, *de Lelie* of *de Gulden lelie*; het daar langs loopend straatje, het Tweede Korenstraatje geheeten, werd oudtijds *het Neistraatje* genaamd.

f. Het Broodhuis; het Vleeschhuis en het Gewandhuis.

In het archief van de Rekenkamer te Brussel Reg. no 5273, Rekeningen van den Rentmeester van het Kwartier van den Bosch van 7 Mei 1408—7 Mei 1409, (Rijksarchief te Brussel) komt over deze gebouwen het volgende voor:

Van den Broethuse, staende aen dat vleeschuys, gewanthuys ende aen die cameren (te) *shertogenbosch, dat men in voirleden tide plach te verpachten mitten tolle, loet ende geleide van den Bosch ende van den voirscr. tolle genomen ten profijt van minen Here ende hier geset in den erfrenten Sinte Jansmisse etc.*

Van den gewanthuse, staende boven 't voirs. broethuys ende vleeschuys in shertogenbosch, dat men mede plach te verpachten als boven Sinte Jansmisse etc.

Men ziet hieruit, dat oudtijds aan de Pensmarkt een Broodhuis N.waarts tegen het Vleeschhuis stond en dat zich boven die *beide* gebouwen eene verdieping uitstrekte, welke tot Gewand- of Lakenhuis diende.

Volgens het *Glossarium* van Stallaert p. 295 was een broodhuis eene broodhal; van daar de uitdrukkingen *brootcameren*, m. a. w. kramen in de hal, waarin men brood verkoopt.

Niet lang heeft *het Broodhuis* te den Bosch bestaan, zooals blijkt uit de navolgende Schepenakte van die stad van 1506 (Reg no. 101 f. 135): Johannes Kanapart, magister et rector mensae Sancti Spiritus in Buscoducis, in presentia et cum expressis consensu et volunta Rasonis Raess, provisoris dictae mensae, — domum, aream et domistadium, sitas in Buscoducis in domo, olim nuncipata *domus panum*, dicta *Broethuyss*, ad ducissam Brabantiae spectantes, inter hereditatem *Carnificum* et quan-

dam cameram, ad eandem mensam spectantem, et quas domum, aream et domistadium praedictas illustrissima domina Johanna, ducissa Luxemburgi, Lotharingiae et Brabantiae, cum consilio Godefridi van den Torne, receptoris Brabantiae et Henrici Loze, receptoris in quartyrio de Buscoducis, ad censum donaverat *et in quatuor cameras diviserat*, prout in litteris ejusdem illustrissimae dominae Johannae, sigillo pendente ejusdem, ut apparebat sigillatis plenius videbatur conteneri, et *quae domus, area et domistadium pronunc duae domus et area esse dinoscunter et sitae sunt ibidem lateraliter coadjacentes inter hereditatem predictam, ad Johannem Spoermeker* 1), *pronunc ad dictam mensam Sancti Spiritus in Buscoducis spectantem, ex uno et inter aliam domum ibidem, pronunc die Molen vocatam, ad Gerardum de Deventher spectantem, ex alio, tendentes a communi vico ad cameras, dictas die corte cameren*, illam videlicet domum et aream de dictis duabus domibus et areis, quae sitae sunt ibidem versus et contigue juxta *domum carnificum*, dictas pronunc *In die ganss*, ut dicebat, simul cum dictis litteris, instrumentis aliis et jure dedit ad hereditarium censum Johanni, filio Nicolai Gerardi.

Uit deze Schepenakte, zoomede uit die van 1510 (Reg. n°. 105 f. 417) en 1531 (Reg. 140 f. 21 v^{so} en 22) blijkt, dat de Hertogin Johanna van Brabant, (zij regeerde van 1355 tot 1406), het Broodhuis aan particulieren verkocht na het in vier kamers te hebben gesplitst; dat het daarna uit twee naast elkander huizen bestond en dat daarvan het een, dat naast het Vleeschhuis stond, heette *het Rad van avonturen* en het ander, dat tusschen dit huis en het huis van Gerard van Deventher, genaamd *de Molen*, zich bevond, eerst *de Gans*, daarna *de Drie Kronen* en vervolgens *de Drie Roemers* heette. Uit voorzegde benamingen valt tevens op te maken, dat de plaats, waarop het Bossche

---

1) Hij schonk dit huis aan de Tafel van den H. Geest te den Bosch, die het in 1506 (Reg. n° 101 f. 135 v^{so}) verkocht aan Steven van Ellaer Stevenszn.

Broodhuis eens stond, thans wordt ingenomen door de huizen, nu genummerd Pensmarkt 5, 7 en 9.

Naast het Broodhuis stond als gezegd *het Vleeschhuis*, en boven die beide gebouwen strekte, als ook reeds gemeld, *het Gewandhuis* zich uit.

J. van Oudenhoven t. a. p. blz, 15 was dus niet geheel en al op de hoogte van de plaats van het Vleeschhuis en het Gewandhuis, als hij daarover het volgende schreef:

„Het mercktpleyn verliest vry seer haren luyster door het Gewanthuys of Lakenhuys met den aencleven van dien, dat op dit Merckveldt staet, ghebouwt tot gherief van de Lakenvercoopers, als blijckt uyt de Handtvest daervan ghegheven by Hertogh Jan, den derden van dien Naem, in den jaere ons Heere 1329 1).

Als dan dit Ghewandhuys of dit Lakenhuys voor de Porters ende Lakenkoopers te cleyn viel, sijn daer apparentelijck de korte Cameren daer by ghetimmert ende eyndelijck de leghe plaets tusschen het Ghewanthuys ende 't huys Roodenburgh met de tusschen beyde ghetimmerde huyzen vol ghemaeckt. Dit Ghewanthuys of Lakenhuys is nu de Stadts Vleeschhal."

Juister is dan ook van Heurn in zijne *Beschrijving*, als hij over het Vleeschhuis het volgende mededeelt: „*De Vleeschhal* is een zeer oud gebouw, hetwelk midden op de markt staat en bynaer met huizen omringd is; zij hoord in eigendom aan het Vleeschhouwersgilde. Uit de beschouwing van dat gedeelte (van dit gebouw), dat tegenover het stadhuis uitkomt (d. i. zijnen uitgang heeft), schijnd het my toe, zo uit het gebouw zelf als uit de nevenstaande huizen, dat *de Vleeschhal* uitgezet is. J. van Oudenhoven p. 15 meendt, dat dit *Vleeschhuis* voorheen een Lakenhalle geweest zij en dat, toen die voor de lakenkoopers te klein viel, men denklijk de zogenaamde *Korte Kameren* ter plaatzing van de lakenhandelaars daarby getimmerd hebbe. Om myne leezeren eenig denkbeeld van die kameren

1) Jac. van Oudenhoven deelt dit handvest t. a. p. in zijn geheel mede.

te geven, zal ik zulks een weinig ophelderen. Indien het verhaal van Oudenhoven doorgaat, waaraan ik geensins twyfele, komt het my voor, dat aan de noord-oosztyde der Halle 1) voorheen geen huizen stonden en dat by vermeerdering van inwooners men bedagt geweest zy de Hal aan die zyde met huizen te betimmeren, mids dat onder de tweede verdieping 2) van het voorste gedeelte dier huizen een gaandery zoude blyven om ten gerieve der lakenkoopers te dienen. Wat er van zy, deeze gaandery is er tot omtrent het jaar 1750 geweest en werd, om rede my onbekend, *de Korte Kameren* genaamt; in dit jaar en in eenigen daarna, wanneer verscheiden dier huizen vertimmerd werden, verzogten de eigenaars die gaandery, ieder voor zoover hun aanging, in te neemen; dit werd hun gereedelijk toegestaan; hierdoor raakten de zoogenaamde *Korte Kameren* weg 3).

In een brief van Filip den Goeden, Hertog van Brabant, van den jare 1464 vind ik, dat Jan de IV^{de}, Hertog van Brabant, op den 4 Februari des Jaars 1419 aan het Vleeschhouwersgilde *het Gewanthuis* boven den zolder 4) van het *Vleeschhuis*, omdat dit en het dak zeer vervallen waren, aan dat Gilde overgaf mids het dit vertimmeren zoude; hieruit begrijp ik, dat toen het *Vleeschhuis* het onderste en de lakenhalle het bovenste gedeelte bevat hebbe. Het kan zijn, en het komt my zeer aannemelijk voor, dat voorheen, toen de lakenhandel sterk hier ter stede bloeide, de hal tot *Gewant-* of *lakenhuis* gebouwd zy. Het schijnt ook, dat de Hertog dit huis heeft doen timmeren, omdat Jan de III^{de} in het jaar 1329 goedvond, dat niemand eenige lakenen mogte doen snyden of verkoopen als in zijn lakenhuis te 's Hertogenbosch op eene boete van vijf ponden zwaare tournoisen, en dat in het geval het laken-

1) Bedoeld zal zijn „der Markt".

2) Bedoeld is de eerste verdieping, zooals blijkt uit eene andere plaats van v. Heurn's *Beschrijving* en uit eene Bossche Schepenakte van 1559, waarin sprake is van een huis onder *de Korte Kamers*.

3) Dit is te zeggen: de Korte Kamers, die zich daar ter plaatse bevonden.

4) Wij zouden thans zeggen: „boven het plafond."

huis te klein ware, men een ander huis daartoe zoude gebruiken. Uit dit alles komt het my het waarschijnlijkste voor, dat de *Vleeschhal* in haaren oorsprong tot een lakenhalle, waarin alle de lakenkopers hunne lakenen moesten uitventen, gestrekt hebbe; dat die door de Hertogen getimmerd zy en dat naderhand, om de vermeerdering van den lakenhandel, men er *de Korte Kameren* 1) by gevoegd hebbe; dat verder, na verval van den lakenhandel, de hal aan het Vleeschhouwersgilde overgegeven zy en dat de lakenhandelaars den zolder boven de *Vleeschhal* eerst tot hun pakhuis gebruikt en vervolgens verlaten hebben. Ik worde in dit gevoele versterkt, omdat Filip de Goede in den jaare 1464, zooals ik hier voor verhaald heb, den zolder boven *den Vleeschhuize*, die nevens het dak zeer vervallen waren, het Gilde der Vleeschhouwers voor eenen erfchijns van twintig oude grooten tournoisen boven eenen chijns van veertien ponden bosch geld, die zy uit *het Vleeschhuis* hem vergolden, overgegeven heeft.

De Hal of het Vleeschhuis heeft drie ingangen; de eerste tegenover het stadhuis; de tweede op de Pensmarkt en de derde op de Markt, schuins tegenover de Hoofdwagt."

Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* ook nog mede: „van oude lieden is my verhaald, dat de Rederykers tot derzelven schouwburg het bovenste gedeelte van de Vleeschhalle alhier gebruikten, totdat zy daartoe eene geweesene Roomschgezinde kerk in de Kerkstraat hadden."

In het Vleeschhuis, n l. in het benedengedeelte daarvan, hadden de leden van het Bossche Vleeschhouwersgilde hunne vleeschbanken, omdat oudtijds de slachters van den Bosch hun vleesch alleen in die hal mochten verkoopen. Van gezegde banken wordt volgender wijze in onderscheidene Bossche Schepenakten melding gemaakt:

1521 (Reg. n° 221 f. 291): Alzoo de uitvoerders van het testament van mr. Claes Colen, kanonik der St. Janskerk te den Bosch, aan diens erfgenamen geleverd hadden: *een*

1) N.l. die, welke daar ter plaatse stonden.

huys, staende aen de Merckt voer aen 't Vleeshuys mit twee vleeschbancken ende drie looten int selve vleeschhuys, gecomen zijnde van wylen Gerarden van Merlair, om verdeeld te worden tusschen de kinderen van Peter Colen, zijnde: Gerard, Peter, Jacob en Engelen, echtgenoote van Joris Sampsons, zoo hebben dezen dat verdeeld en toen het voorschrevene toebedeeld aan Engelen voornoemd 1).

1532 (Reg. n° 140 f. 424): Engela, dochter van wijlen Peter Colen en Engelen, de dochter van wijlen Gerard van van Merlair, zijnde toen weduwe van Joris Sampsons, verkoopt uit kracht van diens testament *twee stallen van vleyschbancken, staende in der stat van Shertogenbosch voir in den inganck, genoempt den Dom, des Vleeschhuys bijnnen derzelver stat aen de Marckt tegensover den Raethuse der stat voirs. staende, te wetene, die twee stallen van vleeschbancken, die aldaer staen in den voirs. inganck aen de zijde oistwaert, tsamen metten venstere aldaer, by alsoe dattet selver venster aldaer nu oft tot einigen toecomenden tyde nyet en zal moigen opgaen oft opslaen voir den huyse daernaest staende ende der voirs. Engelen toebehoerende; item noch drie vleeschbancken, genoempt gemeinlic looten, bijnnen in den vleeschhuys voirs*, aan Claes Strick Goijartszn en Willem Boyen Laureynszn. (Uit deze akte blijkt nog, dat boven en beneden gezegde twee stallen zich uitstrekte een huis met kelder, aan genoemde weduwe Sampsons toebehoorende; het zal het huis *de Dom* geweest zijn.)

1532 (Reg. n° 140 f. 434) Lysbeth, dochter van wijlen Jan, den zoon van wijlen Herman van Bergen, verkoopt aan Claes Strick Goijartszn, Willem Boyen Laureynszn en Jan Heeren 2)

1) Het huis, dat zij daarbij kreeg, was het huis *de Dom*, later *de Samson* genaamd, thans genummerd Markt 2. Zie Taxandria XI p. 129. Hare zuster was Aleid Colen, huisvrouw van Leonard Wyers.

2) Hij heet in eene Bossche Schepenakte van 1543 (Reg. no 166 f. 151) Jan, zoon van Jacob Heer Janszn. Hij kocht daarbij van Goeswinus Heeren, zoon van Goeswinus Heeren, den zoon van Jan Heer, slachter en Agnes, c.s. eene bouwhoeve te Belveren, onder Haaren, terwijl Jan Strick Claeszn toen daarbij van dezelfden kocht: scampum, situm in macella opidi de Buscoducis, insuper quondam stallum, dictum vleeschbanck, situm in dicto macello, door Agnes weduwe van genoemden Jan Heer gekocht geweest.

Jacobszn *twee stallen van vleyschbanken, genoempt den Dom, des vleeschhuys bijnnen derzelver stat aen de Marct tegensover den Raethuyse der stat voirs. staende, te weteno die twee stallen van vleyschbanken, die aldaer staen in den voirs. inganck aen de zyde westwaert.*

1578 (Reg. n° 227 f. 264 v^so^). Mr Henrick Agyleus, zoon van wijlen Anthonis Henrickszn, verkoopt vijf stallen of banken in het Vleeschhuis aan den messensteker Aert Henrickszn; diens zoon Gielis verkocht ze in 1621 weder aan Henrick Somers Gerritszn, oud-deken en Reynder, zoon van Henrick Reynderszn, deken van het Ambacht der Vleeschhouwers te den Bosch.

1579 (Reg. n° 220 f. 403 v^so^). Mr. Goijart Lombaerts van Enckevoirt, in zijne hoedanigheid van meester en rector van de Tafel van den H. Geest te den Bosch, verpandt drie, aan die Tafel toebehoorende loten in het Vleeschhuis aldaar, aan Henrick Somers ten behoeve van gezegd Ambacht. De Tafel van den H. Geest voornoemd loste dat pand later weder in.

Voorbedoeld Vleeschhouwersgilde werd door mij uitvoerig beschreven in Taxandria IX p. 193 en vlgd ; ik verzuimde er bij mede te deelen, dat St. Hanewinkel in zijne *Reize door de Majory* I p. 13 schreef: „dat geen een Gereformeerd slager met zijn vleesch in de Vleeschhal mag komen en dat het hiervan is, dat men in 's Bosch en dit is iets zonderlings, geen eenen slager van den Hervormden Godsdienst vind".

Meerbedoeld Vleeschhouwersgilde was langzamerhand in slechten doen geraakt en daarom deed het de Vleeschhal den 3 November 1810 aan de gemeente 's Hertogenbosch over onder verbintenis van alle deszelfs schulden, ten bedrage van frcs. 7807, te voldoen; zij kreeg toen daarbij ook in haar bezit de kolossale olieverfschilderij, voorstellende den H. Nicolaas met de kinderen in de tobbe, welke voorheen in die Hal hing en thans hangt in het trappenhuis van het Bossche Stadhuis.

De gemeente den Bosch heeft zich omstreeks het jaar 1850 niet ontzien om de Vleeschhal, die een der oudste

gebouwen van die stad was en tot dusverre vrijwel in haren oorspronkelijken staat was bewaard gebleven, af te breken en daarvoor het tegenwoordig gebouw der Boterhal in de plaats te zetten; later heeft zij daarop doen bouwen de verdiepingen, waarin thans het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant gevestigd is.

Hoe de Vleeschhal of het Vleeschhuis er oudtijds uitzag, kan men zien op de plaat, welke zich bevindt in van Heurn *Historie* II p. 121.

HOOFDSTUK XII.

De Hooge Steenweg.

a. De Gapert en de Zwarte Hond.

N°. 1.

Aan den hoek van de Scheidingstraat, — oudtijds het Gapertstraatje genaamd, — en den Hoogen Steenweg staat een huis, dat voorheen uit twee woningen bestond, waarvan de eene *de Gapert* en de andere *de Zwarte Hond* genaamd werd.

Volgens de onuitgegeven Bossche kronijk werd in *de Gapert* 3 Juli 1693 aan de echtelieden Jan van Wigt en Digna van Mechelen een kind geboren, dat een zoo groot hoofd had, dat voor zijne eerste muts noodig was vijf vierendeel stof; *noyt is dergelycke gesien*, wordt daarvan in die kronijk gezegd.

De Zwarte hond kreeg in de Bossche geschiedenis bekendheid doordien de brand, welke in het jaar 1419 den Bosch teisterde, aan die woning ophield.

Blijkens Reg. n° 202 f. 157 kochten Frans en de wijntavernier Herman van Casteren, zonen van Jacob, die beide woningen van de erfgenamen van Aert Weels.

De erfgenamen van Herman van Casteren voornoemd, zijnde diens kinderen: Johanna; Cornelia; Elisabeth; Maria, huisvrouw van Gerardus, zoon van Jacob Hermanszn; Anna, echtgenoote van Wynand Adriaanszn van Os, en Hermanna (de latere huisvrouw van Jan, den zoon van Embert Janszn); de

weduwe van zijnen vooroverleden zoon Jacob van Casteren, zijnde Anna van Broeckhoven Gijsbertsdr, nu echtgenoote van Clemens Adriaanszn van Bardwijk en de kinderen van Jacob van Casteren en Anna voornoemd, zijnde Herman en Dympna, verkochten in 1559 (R. en f. alsvoren) de helft in voormelde woningen, welke nu gezegd werden te zijn een steenen huis met erf en achterhuizen, genaamd *de Gapert*, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het Gapertstraatje *ex uno* en het huis, dat eertijds was van den wijntavernier Jan Brantz en nu is van Hans Gijsbertszn van Amstelredam, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan Frans van Casteren voornoemd, die daardoor eenig eigenaar werd van dat huis. Diens dochters, zijnde Jacomijntken, huisvrouw van Jan Antoniszn Wissel, Margriet weduwe van Adriaan van Kerkwijk, Metken weduwe van Jan van Dinther ; en Hesther van Casteren; Balthazar van Beeck, zoon van Christoffel en Jenneken van Casteren, dochter alsvoren; Jacob Lenaerts, als man van Susanna, dochter van Goossen, zoon alsvoren; Michiel Menning Aertszn als man van Elisabeth en Willem Vlemmingh als man van Judith, dochters van Cornelis Corneliszn en Judith van Casteren, ook dochter alsvoren, verkochten 20 December 1610 (Reg. n° 252 f. 50) dat huis, hetwelk alstoen weder gezegd werd te bestaan uit twee huizen of woningen, waarvan de eene *de Gapert* en de andere *de Zwarte hond* heette, aan Peter Jacobszoon de Leeuw. Diens dochter Johanna bracht ze ten huwelijk aan haren man Franchoys Pynappel, (zoon van Gabriel, den zoon van Gooswijn Janszn en Hillegond van Achelen), die ze in 1650 (Reg. n° 399 f. 109), — als wanneer zij gezegd werden te zijn: *huysinge, brouwerye, achterhuys* enz, *nu wesende twee wooningen, genoempt den Gapert ende den Swerten hont*, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het Gapertstraatje en het huis *de Helm*, — verkocht aan Steven Janszn van Engelen.

Laatstgenoemde kooper had tot vrouw Jenneken, de dochter van Joost, (zoon van Jan Joostzn van Vechel) en

Anna, de dochter van Arnd Henrickszn van Zutphen 1). Nadat hij weduwnaar van haar geworden was, verkochten hij en hun beider zoon mr. Johan ab Angelis, advocaat te den Bosch, in 1693 (Reg. n° 481 f. 5) de beide woningen aan Jaspar Gast, koopman in wijnen aldaar.

Over de familie van laatstgenoemden kooper blijkt uit de Bossche Schepenregisters het volgende:

In 1558 (Reg. n° 647 f. 242) deelden voor Schepenen van den Bosch Willem Gast, zoon van wijlen Jan; Agnesen Gast, dochter van Henrick Gast Willemszn en Dorfken die Wael genaamd Joncker en echtgenoote van Gijsbert Ysebrants; hare zuster Dorfken Gast, echtgenoote van Henrick Kemp Junior, zoon van Henrick en Elisabeth van den Hanenberch; hare andere zuster Willemken Gast, echtgenoote van Henrick Heeren en haar broeder Frans Gast, goederen, gelegen onder Tilburg.

Willem Gast, vermoedelijk dezelfde als de hiervoren genoemde, had een zoon:

Jaspar Gast, die huwde Henricksken, dochter van Willem van Hall, den zoon van den goudsmid Jacob van Hall. Hun zoon was:

Jan Gast, schoenmaker op het Hinthamereind te den Bosch, in 1580 vermeld, die huwde Margriet N., welke hem deze kinderen schonk, die in 1614 nog in leven waren (Reg. n 339 f. 482 v^{so}):

a. Jaspar, die volgt sub I;

b. Jenneken;

c. Barbara;

d. Catharina, huisvrouw van Jasper Jacobszn van der Dussen.

I. Japar Gast, hiervoren sub *a* genoemd, was in 1629 leerlooier te den Bosch en huwde met Heylken Potteye Jansdochter, bij wie hij deze kinderen verwekte:

---

1) De overige kinderen dezer echtelieden van Vechel waren Elisabeth en Margriet, de huisvrouw van Dierck van Velpe.

a. Willem Gast;

b. Reinier Gast; deze kocht in 1637 een huis, staande te den Bosch op het Hinthamereind aan de overzijde der Geerlingsche brug en huwde Anna Donck, die hem de navolgende kinderen schonk:

a. Helena;

b. Jan, die huwde Maria Bode weduwe van Joris van Houbraecken;

c. Gerard, die huwde Catharina Boons en bij haar verwekte, behalve Geertruid Gast, de huisvrouw van Heribertus Huygermans, voornoemden:

Jaspar Gast, koopman in wijnen te den Bosch; diens vrouw was Geertruid van Grinsven, bij wie hij verwekte de kinderen in Dl I p. 232 genoemd.

Op het huis *de Zwarte Hond* volgt N. waarts eerst het huis *de Gulden Helm* 1) en daarop het huis:

b. De Gulden Zon.

Nos 5 en 7.

In eene Bossche Schepenakte van 20 April 1507 (Reg. n° 101 f. 161) worden als achtereenvolgende eigenaren van dit huis vermeld:

1°. Arnd van Poeldonck;

2°. Elisabeth, weduwe van Willem Back, den zoon van Mathijs van den Melisgrave en hare mede-erfgenamen;

3°. Gerrit van den Broeck;

---

1) Dit huis werd 30 April 1507 (Reg. no 101 f. 161) verkocht aan den wijntavernier Jan Brantz Janszn. Diens erfgenamen of rechtverkrijgenden verkochten het in 1555 (Reg. n° 195 f. 106 v^{so}), als wanneer het werd gezegd te staan tusschen het huis dat voorheen was van de erfgenamen van Arnd Weels en nu is van Frans van Casteren, *ex uno* en dat van Frans Havens *ex alio*, aan Hans Gijsbertszn van Amstelredam. Peter van den Endepoel, wijnkooper te den Bosch, kocht het 28 Augustus 1671 van den curator over de nalatenschappen van wijlen den bierbrouwer Govert Melisse van Roosmalen en diens echtgenoote Mayken van de Laer.

4°. Daniel van der Cammen.

Daarentegen wordt in eene Bossche Schepenakte van 4 December 1544 (Reg. n° 167 f. 75 v^{so}) gezegd, dat dit huis was *domus lapidea et area quondam Willelmi de Posteel, sitae in vico Orthensi inter domum lapideam quondam Arnoldi Ysbouts ex uno latere et inter hereditatem quondam Henrici die Hoessche, institoris, ex alio latere.* Neemt men echter in aanmerking, dat in eerstgemelde akte *Henrick Back*, die eigenaar was van een ander huis gezegd werd te zijn *de zoon van Willem Posteel*, dan wordt de tegenstrijdigheid in opgave van eigenaars voldoende opgelost.

In de akte van 1544 wordt verder van het hierbedoeld huis gezegd, dat Gerrit van den Broeck het *erga Wolterum de Middegael* 1) *dudum acquiserat*; deze zal dan geweest zijn een der mede-erfgenamen van genoemde weduwe Willem Back.

Voorzegde Gerrit van den Broeck, die een zoon was van Henrick 2) had deze kinderen: *a.* Henrick, priester; *b* Katherijn; *c* Margriet, de huisvrouw van Jan, den zoon van Jan Dirckszn van Herssel genaamd van Oerle; *d* Heylwich, huisvrouw van Dirck Hagens Gerardszn; *e* Lysbeth, de huisvrouw van Claes van Goch Arndszn en *f* Dircksken, de echtgenoote van Daniel van der Cammen Willemszn. De sub *a*, *b*, *c*, *d* en *e* genoemde kinderen deden afstand van hun recht op het hierbedoeld huis ten behoeve van dat sub *f*, waarna die dochter en haar genoemde man, welke toen te Antwerpen woonden, daarvan den voorlaatsten Juli 1511 (Reg. n° 105 f 375) afstand deden ten behoeve hunner sub *c* genoemde zuster en en schoonzuster Margriet; het werd alstoen gezegd te zijn een huis met erf en achterhuis, staande tusschen dat van Jan Brantz Janszn, wijntavernier (vinitor), Marktwaarts *ex uno* en dat van Tilman van den Broeck, *ex alio.*

---

1) In eene Schepenakte van 1545 (Reg. n° 170 f. 143 v^{so}) wordt melding gemaakt van een transport van Wouter van Middegael, die tot kinderen had: Goyart, (over wien men zie Dl II p. 420), Dirck en Ermgard.

2) Over de familie van den Broeck, zie men M. Balen Beschr. van Dordrecht p. 1232.

Genoemde Margiet van den Broeck maakte eene fundatie, tot bekostiging eener waskaars, die ontstoken moest worden als het H. Sacrament *opgeburcht* werd onder de Mis, die gecelebreerd werd in het koor der H. Anna van de Minderbroederskerk te den Bosch, welke fundatie aanvaard werd door de Dekenen van het Gilde of broederschap van St. Anna, in gemeld koor gevestigd (Akte van 1544 Reg. n° 167 f. 76 v^{so}) 1).

De uitvoerders van het testament van meergenoemde Margriet van den Broeck verkochten 4 December 1544 (Reg. n° 167 f. 76) het hierbedoeld huis met het in het achterhuis daarvan zich bevindend *blandgetouwe* aan Frans van der Cammen Danielszoon, die blijkbaar een zoon was van voornoemden Daniel van der Cammen Willemszn en diens huisvrouw Dircksken van den Broeck.

Frans van der Cammen voorzegd verkocht dit huis 2 Juni 1554 (Reg. n° 183 f. 513) weder aan Frans Havens Dirckszn, wiens weduwe Adriana van Gameren 2) het 3 April 1597 (Reg. n° 248 f. 157), als wanneer het gezegd werd te staan tusschen het huis, dat voorheen was van Adriaan van Kerkwijk, Marktwaarts *ex uno* en dat van Heylwig wed. van Henrick Danckarts *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze, aan Robbrecht van Bruheze 3) ten behoeve van Gerard, den zoon van Abraham van Houwelingen, *locum tenens Domini de Grobbendonck et capitaneus unius cohortis equitum*. Deze was de in den Tachtigjarigen oorlog onder den bijnaam van *Lekkerbeetje* bekend geworden ritmeester der

---

1) Men zie over een dergelijke broederschap p. 265 hiervoren.

2) In 1521 compareerden voor Schepenen van den Bosch Christoffel van Gameren en zijne vrouw Engela, dochter van Jan Michiels.

3) Hij was een zoon van mr. Peter van Bruheze, doctor in de medicynen en Elisabeth N., (die na doode van haren genoemden man hertrouwde met mr. Cornelis Becx, rentmeester van den Graaf van Buuren en zoon van Jan Becx en Jeanne de Weert gezegd Sweerts). Zijne vrouw was Willemken, dochter van Jan Aertszoon. In 1653 werden Daniel Gijsbertzn van Zutphen en Elisabeth van Zutphen, echtgenoote van Henrick van Susteren, gezegd te zijn de kleinkinderen en erfgenamen van Robbrecht van Bruheze.

Curassiers. Omtrent zijne familie komt in de Bossche Schepenregisters het volgende voor:

Gerard of Gerrit van Houwelingen had (zie o. a. Reg. n° 190 f. 444) de navolgende zonen:

a mr. Jacob van Houwelingen, die volgt sub I en

b. Antonius van Houwelingen, die volgt sub II*a*.

I. Mr. Jacob van Houwelingen, hiervoren sub *a* genoemd, was in 1544 reeds dood en had tot vrouw Hillegonde van den Wiel Arnoldsdr; zij bezaten een deel in eene bouwhoeve te Enschot, dat zij in 1531 overdroegen aan Cornelis van den Wiel, den broeder der vrouw. (Reg. n° 140 f. 284). Hunne kinderen waren:

a. Gerard, die in 1554 eene grondrente uit zijne landerijen te Enschot verleende en

b. Erasmus, die volgt sub II;

II. Erasmus van Houwelingen, hiervoren sub *b* vermeld, kocht toch in 1558 van Jan van Doerne, verver, zoon van Godefridus van der Beersdonck, als man van Wilhelma, eerst weduwe van Andries Kyrymiri en daarna van Mr Jan Dibbout, *basconter* of *groefsanger* in de St. Janskerk te den Bosch en dochter van Martinus van der Hulst, bakker en Elisabeth, een huis, staande in de Ververstraat aldaar, tusschen het huis van Philip Potteye Marktwaarts en dat, hetwelk voorheen was van Jasper de Cangieter *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van Leonard, zoon van Wouter Alardszn, genaamd Lenert die pellenwever. (Reg. n° 200 f. 241). Hij oefende daarin het beroep van goudsmid uit. In 1567 was hij 43 jaren oud en werd hij toen verdacht Hervormingsgezind te zijn, zooals blijkt uit Prosp. Cuypers t.a.p. blz. 138, 285 en 423; die verdenking was gegrond, want wegens zijne Calvinistische beginselen week hij van den Bosch uit naar Rotterdam, alwaar hij een werk over penningkunde uitgaf, genaamd: *Penningboeck van Dierck VIII tot Hartoch Philips van Bourgondië*. Hij huwde N.N., die hem schonk:

Catharina van Houwelingen, de echtgenoote van Dierck van Spoordonck.

II*a*. Antonius van Houwelingen, hiervoren sub *b* genoemd, huwde met Luytgardis 's Beckers, daar toch blijkens eene Bossche Schepenakte van 1537 (Reg. n° 153 f. 187, hij), die daarin gezegd werd te zijn *Anthonius, filius quondam Gerardi van Hauwelinge, relictusque legitimus Luytgardis, suae uxoris, filiae quondam Godefridi 's Beckers*, als zoodanig aan Jan Oems afstand deed van het vruchtgebruik eener grondrente, gaande uit een erf onder Helmond. (In 1544 verleende hij eene grondrente uit eene bouwhoeve onder Moergestel).

Een Anthony Gerritszoon van Houwelingen was blijkens eene Bossche Schepenakte van 1562 (Reg. n° 206 f. 620 v^{so}) *sartor* en blijkens eene idem van 1576 (Reg. n° 225 f. 417) gehuwd met Catharina, de dochter van Johannes Myszoon, daar toch blijkens die akte gezegde Catharina, *weduwe Antonis Gerritszoon van Houwelingen*, in laatstgemeld jaar aan Gregoris Dierckszoon van der Meer, raad van den Bosch, voor hare kleinkinderen Gerard en Anthony van Houwelingen, onmondige zonen van Abraham van Houwelingen Anthony Geritszn, tegen eene grondrente 1) verkocht het huis *de Gulden leer*, staande in de Hinthamerstraat te den Bosch 2).

Of deze Anthony Gerritszoon van Houwelingen dezelfde was als de sub II *a* genoemde Antonius van Houwelingen dan wel de zoon van den sub I *a* genoemden Gerard van Houwelingen, valt niet meer met zekerheid uit te maken. In elk geval was laatstbedoelde Anthony Geritszoon van Houwelingen de vader van Abraham van Houwelingen en deze weder de vader van *a* Gerard van Houwelingen, bijgenaamd *Lekkerbeetje* en *b* Anthony van Houwelingen 3). Abraham van Houwelingen stierf blijkbaar vroegtijdig. vermits 31 December 1579 voor zijne

---

1) Men zie hierover het Tijdschrift van Sassen voor Noordbrab. Gesch., Taal- en Letterkunde III p. 49.

2) Anthony Gerritszn van Houwelingen had dit huis 3 Maart 1543 gekocht van Jan, den zoon van Dirck Janszn van Waelre (Reg. n° 166 f. 260).

3) Taxandria IX p. 116.

hiervoren genoemde zonen optraden hunne voogden, zijnde Thomas Willemse, Rudolf Noppen en Robrecht van Bruheze 1).

De lotgevallen van zijnen zoon Gerard Abrahamszn van Houwelingen, bijgenaamd *Lekkerbeetje* 2), zijn genoegzaam bekend om ze hier nog te behoeven mede te deelen. (Men zie o.a. Taxandria V p. 30 en vlgd, alsmede de aldaar aangehaalde werken; id. IX p. 109 en vlgd en het Tijdschrift Noordbrabant 1853 p. 1 en vlgd.) Diens vrouw was Maria Loicx 3), die hem deze kinderen schonk:

1° Abraham van Houwelingen, die het huis de Gulden Zon erfde en den 9 December 1613 (Reg. n° 339 f. 121 v^{so}) eene grondrente overdroeg aan het Predikheerenklooster te 's Hertogenbosch *onder conditie ende laste*, zoo staat in de daarvan opgemaakte Schepenakte, *dat de conventualen des voors. convents gehouden ende verbonden sullen wesen (ten respecte deser voorgaende transpoorte) ten eeuwigen dagen in de kercke deszelfs convents alle jaer opten feestdach van St. Agatha der Maget te celebreren een jaergetijt van singende misse van requiem met commemoratie in de vigilien ende commendatie op het graff, naer die voirs. sielmisse ende dit voor die ziele van den voors. Geerarden Abrahams van Houwelingh, inne synen leven lieutenant van eene compagnie pertvolck ofte ruyters onder 't gebiet van den Heere baron van Grobbendoncq, gouverneur deser stadt 's Hertogenbosch, ten dienste van Hunne Doorluchtichsten Hoocheden als her-*

---

1) Nieuwe Catalogus der Oorkonden van het Prov. Genootschap van Kunst. en Wetensch. in N.-Brabant p. 89.

2) Zijn bijnaam Lekkerbeetje leeft nog voort in eene straat van den Bosch en denkelijk ook nog in de Lekkerbeetjenskamp, zijnde een perceel weiland, gelegen te Herve onder Orthen en begrensd Noordwaarts door eenen openbaren weg. Cornelis van Meerwijk verkocht in 1748 de helft van dezen kamp, die hij geerfd had van zijne ouders, aan Hendrik van Meerwijk, wonende te Orthen; de wederhelft werd toen gekocht door Johan Schillen en Peter van Someren.

3) Zij hertrouwde na zijnen dood met den kapitein Adriaan van Olmen.

In het jaar 1528 komt voor Adriaan, zoon van Laurentius Loicx, als eigenaar van land in het Bossche veld.

togen van Brabant in eene batalie tot defentie van de Catholicque religie tegens die Franchoyssen opte Vuchterheyde op Sinte Agatadach anno duysent ende sesshondert doot gebleven, mitsgaders voor de ziele van Juffrouwe Maria Loicx, sijne huysvrouwe zal. Ende dit conformel. sekeren accorde commissoriaal tusschen den voors. Abraham van Houwelingen ter eenre ende Adrianen van Olmen, wittich weduwe der voors. Joffrouwe Maria Loicx ter anderen syden den elften Aprilis anno 1611 gemaect, soo de voors. Abraham van Houweling verclaerde. De reden waarom deze grondrente onder den daarbij vermelden last aan de Predikheeren van den Bosch verleend werd was, omdat Lekkerbeetje met zijnen broeder Anthony en drie ruiters, welke, evenals hij, in den slag van Lekkerbeetje sneuvelden, in de kerk van hun klooster begraven werden, zooals wij op blz. 212 reeds zagen.

Abraham van Houwelingen, hiervoren onder 1° bedoeld, was, zooals in eene Bossche Schepenakte van 13 November 1624 vermeld staat, *ruyterman onder de compagnie cuyrassiers des heere Marquis de Belvidere ten dienste van Zyne Con. Majesteit van Spaingnen.* Hij erfde van zijnen vader het huis *de Gulden Zon*, dat, tijdens dat hij het bezat, omschreven werd als *een huys, erve, ledige plaetsche ende achterhuys, gemeynlijk genoempt de Gulde Sonne, gestaen ende gelegen binnen der stadt 's Hertogenbossche in de Orthenstraet ter plaetsche genoempt den Hooghen Steenwech*; hij verkocht het 28 Juni 1617 aan Jan van Niel. Zijne vrouw was Johanna van den Broeck, weduwe van Johan van Mill, luitenant der Curassiers onder Anthony Schetz, baron van Grobbendonck en in 1605 door Albert en Isabella in den adelstand verheven 1), (wien zij deze kinderen had geschonken, die gedoopt werden in de St. Jan te den Bosch: Jan 5 Juli 1603 en Henrick 20 Febr. 1605); in 1624 was zij reeds dood; zij had hem drie kinderen gebaard (Taxandria XV p. 62).

1) Taxandria XXI p. 41, alwaar ook nog blijkt dat hij geboortig was van Cuyk.

2°. Jan van Houwelingen, die jong gestorven schijnt te zijn, omdat zijn broeder Abraham reeds in 1613 gezegd werd te zijn de eenige zoon van Gerard Abrahamszoon van Houwelingen.

Anthony van Houwelingen, de broeder van Gerard Abrahamszoon, bijgenaamd Lekkerbeetje, die evenals deze in den zoogenaamden slag van Lekkerbeetje sneuvelde, was korporaal onder Antony Schetz, baron van Grobbendonck, en huwde Beatrix van den Sande, welke hem de navolgende kinderen schonk, die in 1612 nog minderjarig waren, daar toen toch voor hen als voogden optraden Jan van den Sande, meier te Santhoven en Willem Dachverlies:

1°. Abraham van Houwelingen 1607 oud 19 jaren, h. Anna, dochter van Clemens Janszoon en Henricken, de dochter van Dionysius van Vladeracken Arndszoon.

2°. Antonie van Houwelingen, h. Antonisken weduwe van Adriaan Franszoon van Oirt. 1)

3°. Emanuel van Houwelingen, stierf kinderloos.

4°. Anna (of Tanna) van Houwelingen, h. met den koningsgezinden kapitein Adriaan van Olmen, weduwnaar van hare moei Maria Loicx. Zij schonk hem deze kinderen: Beatrix, Anna Maria, Antonia, Jan Carel en Philips van Olmen.

5°. Elisabeth van Houwelingen, h. met den kapitein Piamerck.

Jan van Niel, die als voorzegd 28 Juni 1617 (Reg. n° 290 f. 118 v^{so}) het huis *de Gulden Zon* kocht, was de zoon van Quirijn van Niel Rutgerszn en van diens eerste vrouw 2) Emken, dochter van Herman Ooms en Elisabeth, de dochter van Nicolaas Marceliszoon, (welke Elisabeth later de huisvrouw was van Andries, den zoon van Jan 's Lants van Ludick. (Reg. n$_o$ 253 f. 363).

---

1) Reg. n° 278 f. 255 v^{so}.

2) Zijne tweede vrouw was Maria van den Broeck, dochter van Lambrecht en Judith van Vlierden, van wie hij had Jaspar, Nicolaas en Judith van Niel.

Zijne eerste vrouw was Johanna van den Broeck Anthonisdochter, van wie hij deze kinderen had: Geertruid, huisvrouw van Guilliam d'Angelis (denkelijk Henrickszoon, zie Reg. n°. 660 f. 494); Nycolaes; Anthony en Jenneken; zijne tweede vrouw was Jenneken Toelinck of Tholinck, dochter van Roeland Aertszn en Anneken, de dochter van den chirurgijn Jan Voss Andrieszoon, die hem o.a. deze kinderen schonk.

a Elisabeth, gedoopt te den Bosch 19 Maart 1620, huwde aldaar 11 Februari 1645 met Dirk van Bree, afkomstig van Aken, die te den Bosch wijnkooper werd en de stamvader is geworden van de Bossche bankiers- en glasblazersfamilie van Bree; *b* Quirinus, gedoopt alsvoren 22 November 1624; Jacomina Ruysch Geerlingsdr was zijne vrouw; *c* Johan, die volgt; *d* Anna, gedoopt te den Bosch 19 October 1626; zij schonk aan de kinderen van Govert van Ceulen en hare moeizegster Johanna van Niel de helft in de huizen het Wit Lavoir en St. Franciscus, staande aan den hoek der Markt en Kolperstraat te den Bosch; *e* Rolandus, gedoopt aldaar 23 Maart 1631; *f* Johanna, gedoopt te den Bosch 7 Juni 1628, erfde met een harer broeders het huis *de Gulden Zon*, waarvan zij hare helft 13 September 1698 aan haren moeizegger Johan Quiryn van Niel verkocht (Reg. no 511 f. 164).

Johan van Niel laatstgenoemd werd 3 Augustus 1633 te den Bosch gedoopt, alwaar hij koopman werd en 9 December 1657 huwde met Maria Nieuhoff, die hem o.a. deze kinderen schonk:

a. Johanna van Niel, gedoopt te den Bosch 8 September 1658, huwde 29 Juni 1681 met Govert van Ceulen, koopman aldaar, die na haren dood hertrouwde met Anna Catharina van Beugen Lambertsdochter, en

b. Johan Quiryn van Niel, wijnkooper te den Bosch, gedoopt aldaar 21 Juli 1667. Hij erfde van een zijner ooms de helft in het huis *de Gulden Zon*, waarvan hij als gezegd, in 1698 de wederhelft kocht en huwde 1° 1693 Anna Maria Hassingh; 2° 1701 Catharina Johanna Tybosch, dochter van

Roelof, wijnkooper te den Bosch en Barbara van Wolfswinckel. Uit zijn tweede huwelijk werd geboren Bernardus Judocus van Niel, gedoopt te den Bosch 3 Februari 1704 en overleden te Megen 16 April 1759 ; hij was drossaard van de stad en den Lande van Ravestein en van het Graafschap Megen en huwde 1° te den Bosch 1 November 1722 Anna Michaeletta ab Angelis, dochter van Petrus Dominicus en Maria Anna van Kessel ; 2° te Geffen 5 Juni 1728 Ida Françoise Carolina Angelina Stappaerts, erfdochter van Zuydewyn-Capelle, dochter van Dr. Godefroy Johan en Johanna Catrina Tresia van Nuyssenburg, vrouwe van Zuydewyn-Capelle 1).

Genoemde Bernardus Judocus van Niel 2) erfde van zijnen vader het huis *de Gulden Zon*, dat hij 31 October 1732 (Reg. n° 556 f. 71) verkocht aan Theodora Steenmans weduwe van Michiel Kippings, woonachtig te den Bosch ; het werd in de daarvan opgemaakte akte omschreven als : huis met erf, pakhuis en stalling, genaamd *de Son*, bewoond door Martinus van den Heuvel, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het huis der Wed^e^ van den Endepoel *ex uno* en het huis, bewoond door den heer Stakenburg, *ex alio*, en zich uitstrekkende met eene brug over de Dieze tot achter Tolbrug, verkooper aangekomen van zijnen vader Johan Quiryn van Niel, die het erfde van zijne voorouders. Thans is dit huis de ijzerwinkel der firma George van Vugt.

c. De Hemel en het Witte schild. Nos. 9 en 11.

Naast het laatstelijk beschreven huis staat Noordwaarts een dubbel huis, dat een dertig jaren geleden nog had eenen massieven, gothieken topgevel van rooden baksteen, die zoo

1) Deze hertrouwde na doode van haren genoemden man met Dr. Johan van Ryckevorsel (Dl II p. 49)

2) Men zie over zijne familie nog Algem. Nederl. Familieblad IV p. 38 en vlgd. en V p. 81 en vlgd. en Taxandria XIV p. 274 en vlgd.

VEREIN
für
Rostock

DE TOP VAN DEN GEVEL DER HUIZEN DE HEMEL EN HET WITTE SCHILD IN 1870.

Behoort bij blz. 549.

hoog was, dat men dien reeds kon zien als men van Deuteren den Bosch naderde. Het overige van den gevel van dat huis was ook van rooden baksteen, doch doorschoten met banden van witten zandsteen. Naar zijn uiterlijk te oordeelen was de gevel van dit huis uit het laatst der 14de of het begin der 15de eeuw, zoodat dit huis ook tot de oudste der stad den Bosch moet worden gerekend. Voor een dertigtal jaren werd gezegde topgevel afgebroken en door eene rechte gootlijst vervangen.

Reeds van af den aanvang van zijn ontstaan schijnt dit dubbel huis in tweëen te zijn geplitst geweest; toch werd het nog lang beschouwd één huis te zijn, zooals o. a. blijkt uit na te melden Bossche schepenakte van 1614 (Reg. nº 314 f. 430), vermits daarin gezegd wordt, dat de beide woningen, waaruit dit huis bestaat, elk zijn *de helft van den grooten huys, onder den geheelen gevel begrepen.* Van die woningen kreeg de Zuidwaarts staande laten den naam van *de Hemel*, de andere dien van *het Witte Schild.*

1. De Hemel.

Willem Posteel Willemszn 1) verkocht 21 Juli 1444 (Reg. nº 40 f. 114) de woning *de Hemel* aan Arnd van Vladeracken Arndszn; dat huis werd alstoen omschreven als eene *domus lapidea et area, sitae in vico Orthensi inter hereditatem Johannis Herync, carnificis, ex uno et inter hereditatem Johannis de Empel, institoris, ex alio, tendentes a communi vico ad aquam ibidem currentem.*

Hoe deze Arnd's van Vladeracken bestonden aan de van Vladeracken's, die heeren van Geffen waren, is niet meer uit te maken; alleen valt hunne verwantschap te veronderstellen

---

1) In Schepenregister van den Bosch nº 11 f. 33vso) komen voor onder de jaren 1404—5: Henricus van Eyck, zoon van Petrus Valant, den zoon van Henricus Posteel en Robbert van Wisschel als man van Margaretha, de dochter van genoemden Petrus Valant.

uit eene Bossche schepenakte van 1467, omdat daarin optrad Jan, de zoon van Arnd, de zoon van Arnd Gerritszn van Vladeracken.

In eene Bossche schepenakte van 1511 (Reg. n° 105 f. 375) wordt Henrick de Heusch, kramer, gezegd eigenaar van dit huis (*de Hemel*) te zijn en in 1544 (Reg. n° 167 f. 75 v^{so}) wordt Tilman van den Broeck Janszn als zoodanig genoemd. Is niet meer te verklaren hoe Henrick de Heusch eigenaar van dat huis werd, wel is dat te vermoeden van Tilman van den Broeck, daar deze toch tot echtgenoote had Mechteld, de dochter van Arnd Gerardszn van Vladeracken (Reg. n° 101 f. 161) en laatstgenoemde Gerard een der zonen was van voornoemden kooper Arnd Arndszn van Vladeracken, als althans diens vrouw was Catharina van den Berge ; (zijn andere zoon was dan Jan van Vladeracken).

Van meergenoemden Tilman van den Broeck, die kerkmeester was der Bossche St. Janskerk, kwam, hoe blijkt ook al niet, het huis *de Hemel* aan Jan, den zoon van wijlen Jan, den zoon van Jan, den zoon van Arnd van Vladeracken 1), daar toch die eerstgenoemde Jan bij akte van 22 December 1561 (Reg. n^{c} 207 f. 54), (waarin gezegd wordt, dat laatstgenoemde Arnd van Vladeracken dat huis in 1444 had gekocht van Willem Posteel) hetzelve verkocht aan Henrick, den zoon van Willem Andriessen genaamd Danckarts ; het werd alstoen gezegd te staan tusschen het huis van Adriana weduwe van Frans Havens en hunne kinderen *ex uno* en dat van Gerard Hagens *ex alio*.

Van genoemden Henrick Danckarts werd het huis *de*

---

1) De genealogie van dezen tak der van Vladeracken's is als volgt: Gerrit van Vladeracken heeft tot zoon Arnd ; diens zoon Jan had van zijne vrouw Margaretha die Koude deze kinderen : Arnd, Thomas, priester en Jan ; deze laatste was schepen van den Bosch in 1520 en huwde 1° Wendelmoed weduwe van Jacob Spycker ; 2° Heilwig de Heusch Arndsdr. Laatstgenoemde vrouw schonk hem deze kinderen : Jan, de verkooper van het huis de Hemel ; Jenneken en Albertken, de huisvrouw van Willem, den zoon van Dirck Reinierszoon van der Meer (Dl II p. 185)

Hemel geërfd door diens zoon Willem, die gehuwd was met Elisabeth, dochter van Jeronimus Wynants van Resant, raad van den Bosch en Elisabeth Cuypers. Toen zij weduwe van hem was geworden deed zij 1 December 1606 (Reg. n° 273 f. 95) afstand van den tocht van dat huis ten behoeve hunner kinderen : Henrick, Jeronimus, Maria, Cornelia en Jan Danckarts, waarna dezen het verkochten aan Franchoys van der Putten Franchoyszn, procureur bij den Raad van Brabant te Brussel ; het heette toen reeds *de Hemel* en werd alstoen gezegd te staan tusschen dat, hetwelk voorheen was van Gerard Hagens en nu is van Henrick Gerardszn Hagens c. s., *ex uno* en dat hetwelk voorheen was van Adriana weduwe van Frans Havens en hare kinderen en nu is van Mariken weduwe Gerard Abrahams van Houwelingen, *ex alio*. Laatstgenoemde kooper verkocht het 8 Maart 1611 (Reg. n° 310 f. 307) op zijne beurt aan Joost, den zoon van Jan, den zoon van Joost Leonardszn van Vechel. Later behoorde dit huis toe aan Cornelis de Leeuw en vervolgens aan de kinderen van mr. Arnoldus Johannes Munix, schepen van Maastricht en drossaard der heerlijkheid Mechelen op de Maas en Cornelia Maria de Leeuw ; zij verkochten het 22 Juli 1760 (Reg. n° 589 f. 158 v^{so}), als wanneer het eene bierbrouwerij was, aan Gijsbertus Potters, woonachtig te den Bosch, zoon van François, koopman aldaar en Anna Maria van Berckel.

2. Het Witte Schild.

Dit huis behoorde, zooals wij hiervoren reeds zagen, in 1444 toe aan den slachter Jan Herync. Blijkens eene Bossche schepenakte van 25 Februari 1550 (Reg. n°. 181 f. 172) is het van dezen gekomen aan Elisabeth Herinck Jansdr, die gehuwd was met Willem, den zoon van Dirck Janszn en kwam het van haar aan Laurens Boden Philipszn, als gehuwd zijnde met Oda, de dochter van Gijsbert Herinck ; het werd toen ook gezegd te zijn de helft van een huis en van daar achter gelegen erven met hunne gebouwen en te staan tusschen het huis van Jan

Baliart Sr Marktwaarts en dat van Wouter van Broeckhoven Orthenwaarts. Voorts wordt over dit huis in gezegde akte vermeld, dat nadat genoemde Laurens Boden had afstand gedaan van den tocht van dat huis ten behoeve zijner kinderen: Philips, Willem, Christina en Aleid, non achter de Tolbrug te den Bosch, dezen het verkochten aan Stephanus, zoon van Lambert van Culenborch; dat bij de scheiding en deeling der nalatenschap van diens echtgenoote Lana het vervolgens kwam aan Dirck Hagens als man van Bela, dochter van Goijart Wouterszn, in tocht en in eigendom voor de eene helft aan diens kinderen en voor de andere helft aan Henrick, zoon van Peter Symonszn, als man van Maria, dochter van Thomas Coppens Corneliszn en Maria, de dochter van Goijart Wouterszn en aan Symon, den zoon van Wouter, den zoon van Symon de Valckener, als man van Engela, dochter alsvoren; dat daarna de laatstgenoemden Henrick en Symon als echtgenooten hunner gezegde vrouwen hunne helft in dat huis, die toen omschreven werd als een vierde in een huis, erf, ledige plaats en twee achterhuizen, staande tusschen het huis van Heilwig weduwe van Dirck Arndszn 1) Marktwaarts *ex uno* en dat van Willem Goijartszn Orthenwaarts *ex alio*, hadden verkocht 2) aan Dirck Hagens 3), zoon van Dirck en Heilwig N. en dat daarop de kinderen, die deze had van Bela N. 4), — zijnde: Dirck; de onmondigen Reinier, Goijart, Gerard, Lana, Katherina en Heylwich, voor wie als voogden optraden Frans van der Cammen, Godefridus van Goch en de gebroeders Jan en Philippus, zonen van Philips Hanrickszn; en de afwezigen Mechteld, Maria en Margaretha, voor wie hunne lasthebbers optraden, — het hier-

---

1) Later wordt zij in de akte genoemd: Heylwig weduwe van Jan Arndszn, wat zal moeten zijn: Jan, zoon van Jan Arndszn van Vladeracken.

2) Symon Wouterszn als man van Engela Coppens deed dit in 1544. Zie Reg. no. 168 f. 89 vso.

3) Zijn broeder was Jan Hagens.

4) In 1564 trad een Dirck Hagens Dirckszn op als man van Margaretha, dochter van mr. Henrick Pelgrom Dirckszn en weduwe van Ygram van Achelen (Reg. no 193 f. 149).

bedoeld huis, dat nu gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande aan de Orthenstraat tusschen het huis van Heylwig weduwe van Jan Arndszn en hare kinderen *ex uno* en dat van Willem Goijartszn *ex alio* en zich van gezegde straat uitstrekkende tot aan de Dieze, verkoopen aan Gerard 1), den zoon van Dirck Hagens.

Aan dezen laatste behoorde dat huis nog toe in 1561. Het werd van hem geërfd door diens kinderen Henrick Hagens, enz. en vervolgens 5 December 1597 ten hunnen laste voor de helft gerechtelijk uitgewonnen door Goijart van Vlierden, raad van den Bosch, zoon van Goijart Danielszn; Willem, Judith en Godefrida, kinderen van Zeger Claeszn en Elisabeth van Vlierden, de dochter van Goijart Danielszn voornoemd; Daniel van Vlierden, zoon van Daniel, den zoon van dienzelfden Goijart Danielszn; Quirijn van Niel als man van Maria, dochter van Lambrecht van den Broeck en Judith van Vlierden, de dochter van meergenoemden Goijart Danielszn; Jaspar, zoon van Lambrecht van den Broeck en Judith van Vlierden voornoemd en door Judith, Johanna en Jan, kinderen van mr. Henrick Agyleus en Geertruid van Vlierden, ook dochter van Goijart Danielszn. Dezen verkochten daarna 26 Augustus 1608 (Reg. n° 276 f. 265 v^{so}) de helft in dat huis, hetwelk toen reeds *het Witte Schild* heette, aan voornoemden Joost van Vechel Janszn, die 6 Februari 1614 (Reg. n° 314 f. 430) die helft weder verkocht aan Jan Somers Janszn, knokenhouwer. De wederhelft van dit huis werd wegens wanbetaling van eene grondrente, daaruit verleend door voornoemden Henrick Hagens Gerardszn, gerechtelijk uitgewonnen; kooper werd toen daarvan de bakker Herman van Beugen Hermanszn, die ze 15 Maart 1616 (Reg. n°. 341 f. 299) weder verkocht aan voormelden Somers; deze liet dit huis na aan

---

1) Uit Reg. n° 190 f. 54 kan worden opgemaakt, dat zijne vrouw was Adriana, dochter van Herman van Spoerdonck en Petronella Berwouts Jacobsdochter.

zijne dochter Johanna Somers, van wie het erfden de vrouw van Cornelis Iwens van Ceulen en Hendrik van Osch als man van Johanna, dochter van Joost Somers; Hendrik van Osch verkocht daarop de aan zijne vrouw toekomende helft in dat huis 10 September 1681 (Reg. n° 499 f 393 v^{so}) aan genoemden Cornelis van Ceulen; van dezen werd het vervolgens geerfd door diens dochter Maria van Ceulen en, toen deze te Waalwijk was komen te overlijden, werd het door den over hare nalatenschap gestelden curator 6 December 1726 (Reg. n° 542 f. 280) verkocht aan Hendrik van Stakenburg, bierbrouwer te den Bosch, wiens vrouw was Catharina, dochter van Nicolaus Loeff, drossaard van Oudheusden en Elshout en Catharina Govaerts. Van hem werd dit huis geërfd door zijne dochter Johanna Josepha van Stakenburg, die het ten huwelijk bracht aan haren man Andreas Le Heu, medicinae doctor te Eindhoven, waarna zij het 10 November 1749 (Reg. n° 569 f. 241) verkocht aan voornoemden Gijsbertus Potters; deze verhuurde het daarop aan den boekverkooper J. van Beusekom.

Meergenoemde Gijsbertus Potters had van zijn vrouw Theresia van Stakenburg eene dochter Maria Anna Potters; zij erfde van hem zoowel het huis *het Witte Schild* als het huis *de Hemel*, zoodat die huizen, na eenige eeuwen van elkander te zijn gescheiden geweest, nu weder in één hand waren. Thans zijn zij weder van elkander gescheiden.

Het tegenover die beide huizen staand huis, hetwelk tegenwoordig *de Eenhoorn* heet, was oudtijds genaamd *de Driestapelstoel.* Het huis, dat oorspronkelijk alleen *de Eenhoorn* heette, staat daarachter in de Karstraat; het was voorheen eene herberg of logement, wat het reeds in het jaar 1526 was; (Reg. n° 132 f. 62); Hendrik Vrieseven, tavernier te den Bosch, verkocht het 13 November 1750 (Reg. n° 528 f. 315), als wanneer het omschreven werd als een huis, erf en stal, aan Adriaan Vrieseven; de curator over den boedel van dezen laatste verkocht het 27 December 1717 (Reg. n° 533 f. 129 v^{so}) weder aan Johan van der Cant burger van den Bosch.

d Rome.

Nos. 21 en 23.

Naast het huis *het Witte Schild* staat Noordwaarts het huis, dat oudtijds genaamd was de *Drie Stokvisschen.* Daarop volgt het huis, dat eerst heette *de Gulden Haan* en vervolgens *het Half Varken*; dit behoorde in 1627 toe aan de weduwe van Willem van Horssen, den zoon van Henrick Albertszn, die behalve hem nog tot kind had Deliana van Horssen, de huisvrouw van den bierbrouwer Eduard van Susteren Peterszn; het werd den 18 December van dat jaar door de erfgenamen van voornoemden Henrick Albertszn van Horssen verkocht aan Jan de Roy; deze verkocht het in 1628, als wanneer het eene bierbrouwerij was en reeds *het Half Varken* heette (Reg. n° 364 f. 472), aan den bierbrouwer Henrick van Susteren Franszoon, die van zijne vrouw Elysabeth van Zutphen o.a. een zoon Abraham van Susteren had, die koopman te Brugge was en dit huis van hem erfde; deze verkocht het 21 Februari 1691 (Reg. n° 507 f. 49 v^{so}) aan Jan van Velpe, die blijkbaar daarin slechte zaken maakte, want over zijnen boedel moesten curators worden aangesteld, die dat huis 19 Augustus 1702 (Reg. n° 515 f. 67 v^{so}) verkochten aan Cornelis van Veen; nadat laatstgenoemde en diens huisvrouw Theodora Vos waren komen te overlijden werd het 7 November 1736 toebedeeld aan Theodora van Veen, dochter van Daniel en Maria Catharina Eymberts en weduwe van Pieter Bredervelt; het werd daarbij omschreven als: *huys, erve, kelder, plaats, kookhuys, middelhuys en agterhuys, eertijts genaamd den Gulden haan, nu het Half varken.*

Naast dit laatste huis staat in dezelfde richting alsvoren een huis, dat oudtijds *het Luipaard* heette. De ouds bekende eigenaar daarvan is Jan Vygh (of Vyge) Henrickszn, die het denkelijk in 1511 (zie Reg. n° 105 f. 170) kocht; hij

was kramer (institor) van zijn ambacht 1) en had van zijne vrouw Maria Bolten eene dochter Anna Vyge, die huwde met Albrecht Proening van Deventher; zij legateerde laatstgezegd huis aan Jan, den zoon van Mathijs Wijtmans Janszn, van wien het erfden diens kinderen; dezen verkochten het 18 Maart 1608 (Reg. n° 251 f. 162) aan Jaspar, den zoon van Balthazar Lodewijkszn van Duuren. Mayke Marcelisse weduwe van den kleermaker Herman Jansse, kocht het vervolgens 23 April 1664 bij gerechtelijke uitwinning en 21 Augustus 1665 (Reg. n° 445 f. 304 v^{so}), als wanneer het eene bierbrouwerij was, verkocht zij het aan Jacob Andrieszoon van Ravesteijn; diens zoon was Andries van Ravesteijn; deze viel 11 Mei 1698, toen hij nog in dat huis woonachtig was, van het paard, waarmede hij bij het kasteel Avestein de Aa doorwaadde, in het water en verdronk daarbij.

Op laatstgezegd huis volgt ook Noordwaarts het huis, dat voorheen *de Witte Leeuwin* genaamd werd; het behoorde in 1535 toe aan Loef van Scutwijck Janszn. (Reg. n° 149 f. 405), wiens zoon ook Loef heette (Reg. n° 157 f. 223); Petrus Henrickzn de Leeuwe kocht het in 1556 (Reg. n° 196 f. 117).

En op dat huis volgt in dezelfde richting het huis van ouds genaamd *Roma, in Rome* of *Rome*. De oudst bekende eigenaar daarvan was Dirck van Vechel, die tot vrouw had Mechteld van Aerle Henricksdr en over wiens familie men zie Dl II p. 330 2). Den 16 October 1574 (Reg. n° 224 f. 71) werd dit huis, — dat alstoen gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats, achterhuis, werf en eene achter de Tolbrug uitkomende poort, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het huis der

---

1) In de Kruiskerk te den Bosch lag voorheen begraven Jan Vyge (afkomstig uit Nijmegen), overleden 22 Januari 1627, die het wapen der familie Vijgh van Isendoorn voerde, en zijne vrouw Engelke Margriet Barendonck.

Over de Bossche familie Vijgh (of Vyghe) zie men nog Dl 1 p. 247.

2) In Reg. n°. 206 f 111, wordt vermeld, dat Jan, de zoon van Dirck, den zoon van Goyart Dirckszn van Vechel, had verkocht een huis, staande te den Bosch aan den hoek der Vischstraat en den Hoogensteenweg.

kinderen van Petrus de Leeuw *ex uno* en het huis de *Witte hond*, toebehoorende aan den bierbrouwer Jan van Berlicum Everardszn, *ex alio*, door de kinderen van Adriaan Ketelaer Albertszn en Aleid, (de dochter van Dirck van Vechel en Mechteld van Aerle Henricksdr voornoemd), zijnde Henrica, Catharina en de toen nog onmondige Mechteld Ketelaer 1), verkocht aan den bierbrouwer Herman, zoon van Christiaan, den zoon van Willem Christiaanszn; het verkochte werd echter 15 December d. a. v. (Reg. n° 224 f. 72) genaast door Herman, den zoon van Jan, den zoon van Henrick Colen genaamd de Helt, toen geheeten de Helt genaamd Colen, als man van Margaretha, dochter van François Kuysten, (den zoon van Mr. Claes Kuyst) en Gudula 2), de dochter van Dirck van Vechel en Mechteld van Aerle meergenoemd.

Genoemde Herman, nu geheeten Colen genaamd de Helt, verkocht 27 September 1583 (Reg. n° 652 f. 235 v^{so}) dit huis 3) aan mr. Jan van Turnhout mr. Janszn, die gehuwd was met zijne zuster Heylwig, alsmede aan Nicolaas, Aerd en Dierkje, huisvrouw van Willem Ghysselen Janszn, kinderen van François Kuysten en Gudula van Vechel voornoemd; deze koopers verkochten dat huis 2 Januari 1584 (Reg n° 239 f. 281) weder aan Willem Somers Peterszn. Deze had van zijn vrouw Aelken, dochter van Henrick Boudewijns, de navolgende kinderen: Jenneken, huisvrouw van Willem van Bree, koopman te den Bosch; Hillegundis en nog drie andere, die in 1640 minderjarig waren; zij verkochten 6 Juli 1640 (Reg. n° 383 f. 447, de onmondigen vertegenwoordigd door hunne voogden, het hierbedoeld huis, — dat toen gezegd werd te zijn: huis, erf, tuin, pomp, ledige plaats met een daarop staand portaal, achterhuis met eene daarin staande zoutkast, steenen werf en poort, achter de Tolbrug uitgaande, genaamd *In Roomen*, staande tusschen het huis *In den luipaard*, toebehoorende aan den

1) Zij huwde later met Gijsbert van den Velde Janszn.
2) Hunne overige kinderen waren: Mechteld; Nicolaas; Aerd en Dierkje Kuysten, welke laatste de echtgenoote was van Willem Ghysselen.
3) Men zie hierover nog Reg. n°. 652 f. 235.

bierbrouwer Frans Goyartszn van den Eynde, *ex uno* en het huis *de Steenen hond*, toebehoorende aan Lysken, wed^e van Peter Wonders, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Tolbrugstraat, — aan den Bosschen koopman Jan van Vechel Joostzn.

De genealogie der familie van dezen van Vechel is als volgt:

I. Leonard van Vechel, had van N. N. een zoon:

II. Joost van Vechel; diens zonen waren:

a. Leonard van Vechel, die van zijne vrouw Elisabeth, de dochter van Jan Leonardszn van Geffen en Geertruid Noppen Roelofsdr, een zoon Joost van Vechel had, die in 1612 nog leefde en

b. Jan van Vechel, die volgt sub III.

III. Jan van Vechel, hiervoren sub *b* vermeld, had een zoon:

IV. Joost van Vechel; deze kocht in 1608 de helft in het aan den Hoogen Steenweg staand huis *de Witte Schild* en in 1611 het daarnaast staand huis *de Hemel*. Zijn zoon was de genoemde koopman Jan van Vechel. Tijdens dat deze het huis Rome bezat, was daarin eene geheime Katholieke bidplaats, zooals blijkt uit het reeds dikwerf aangehaald Memoriaal van Martinus Ackersdijck, die daarin over dit bedehuis het volgende mededeelt:

Op den 19 Januari 1653, sijnde een sonnedach, voor de middach is *in Roomen* op den Hoogen steenwech van achteren een groot getal van menschen ingegaen, ben daerop met Lahey ende de dienaers wesen besien wat daer te doen was, hebbe daerom drie mael op de poirte geclopt ende naedemael ick naert cloppen niet in gelaten wierdt, hebbe alsdoen tegen Jan van Wetten geseyt: „Slaedt de deur open" ende naer eenige slaegen, dien hy hadde geslagen (als sijnde een heele stercke deur ende daerom soo datelijck niet en conde openslaen) soo is ten laesten gecomen den man *in Roomen*, genaempt *Jan Joosten van Vechel*, by hem hebbende sijn dochter, ende hebbe de deure open gedaen. Soo wy daerop ingeloopen naer booven,

naer dat wy noch drie stercke deuren int opgaen van de trap waeren gepasseert ende hebben aldaer gevonden twee groote formele kercken met haer ornamenten, soo stoelen, bancken als oock twee autaren, maer geen menschen, waerop ick Jan Joosten vraechden, waer het volck was gebleven, dat door de..... (hier is een hiaat in het handschrift).

Enkele jaren te voren zal ook nog eene geheime uitoefening van den R.K. godsdienst in het huis *Rome* hebben plaats gehad, daar toch in eene Bossche schepenakte van 30 December 1650 (Reg. n° 431 f. 108) het volgende vermeld staat:

Alss proces was opgestaen ende geresen voor Wethouderen deser stadt tussen Sr Jan Joosten van Vechel, coopman ende poirter deser stadt, suppliant ex uno, ende den Heere Hoochschouth, executant ter andere syde, ter oirsaeke van seeckere executie, die de voorn. Heere Hoochschouth ten huyse van den voors. Jans Joosten van Vecchel door syne hellebardiers ende dienaers van de kortte stocken hadde doen doen om voldaen te worden van ene boete van driehondert gl., die men pretendeerde verbeurt te wesen wegens enige verbode ende onbehoirlicke vergaedering, die ten huyse des voirs. suppl^{t} gehoude soude wesen enne dat daerop by de voornoemde Wethouderen was geappointeert, dat de voorn. Officier de voorn. dienaers van de cortte stocken van de executie soude lichten, mits de suppl^{t} allevorens stellende cautie voor de gementioneerde fl 300, so is gestaen voor Schepenen ondergeschreven de heer Godefroy van Herlaer, licentiaet in den rechten ende out-raet dezer stadt ende heeft zich borge ende cautionaris gestelt voor de voorn. somme van fl 300 (waarop genoemde Jan Joosten van Vechel verklaarde hem deswege schadeloos te zullen houden).

Waarschijnlijk zal het wegens deze beboeting geweest zijn, dat Jan van Vechel Joostzn. geld opnam van de kinderen van mr. Laureyns Huybrechtszn van Loemel en hun daarvoor 20 December 1650 (cf. Reg. n° 483) eene grondrente verleende uit zijn huis *Rome*.

Den 30 Januari 1665 was hij reeds dood, want op dien dag (Reg. no 445 f. 155 v^{so}) verkochten zijne dochters, die hij had van zijne vrouw Margarita Dancloffs 1), met namen Elisabeth; Perina, echtgenoote van Bernhard Verhaeren en Barbara, huisvrouw van Gerard van Loon, als zijne erfgenamen aan den Protestant Johannes van Grimbergen, koopman te den Bosch, zijn huis *Rome*, dat alsnu gezegd werd te zijn: eene schoone ende welgelegene huysinge, genoemt *Romen*, gestaen aen den Hoogen Steenwech tussen huys ende erve, genoemt *in de Leuwinne*, *ex uno*, ende tussen huys ende erve, genoemt *in den Witten hont*, *ex alio*, streckende voor van de gemeyne straet achterwaerts met eene steene brugge over d'waeter toe aen de Tolbrugstraete, met eene poorte uutgaende in deselve Tolbrugstraete, hun aengekomen by deeling. Het huis *Rome* kwam daardoor in Protestantsche handen en zal dientengevolge opgehouden hebben een R. K. bedehuis te zijn, als dit al niet reeds vroeger was geschied. Het werd van genoemden Johannes van Grimbergen geërfd door zijnen zoon mr. Willem van Grimbergen, raad en rentmeester van den Bosch, wiens weduwe Johanna de Willefinck het 26 October 1697 (Reg. n° 511 f. 112) verkocht aan Johan Pinxternakel, wijnkooper te den Bosch.

e. Het R. K. bedehuis van St. Pieter en Paulus in de straat Achter de Tolbrug.

Aan en nabij de straat, die vroeger, zooals wij uit de beschrijving van het huis *Rome* reeds zagen, ook de Tolbrugstraat genaamd werd en o. a. achter dit huis, aan den overkant der Dieze, liep, stonden oudtijds aan de Oostzijde huizen, in een of meer waarvan reeds in 1655 een geheim R. K. bedehuis gevestigd was; zij behoorden toen toe aan Maria, weduwe van Jacob Donck 2) en werden 17 Juni 1659 (Reg. n° 439

1) Hun zoon zal geweest zijn Joost van Vechel, wiens kinderen vermeld staan in Reg. no 393 f. 206.

2) J. Hezenmans 's Hertogenbosch p. 151.

f. 280) als volgt verkocht: Johan van Boxmeer en Peter van Keer, als momboiren over de onmondige kinderen van wijlen Gijsbert Donck en Jenneken van Os, verkoopen aan Catharina Nulaet 1) weduwe van Balthasar van Drunen: „twe groote huysen met een poorte, stallinge, alsnu geapproprieert tot een camere, twee hoven, eenen int incomen van de voirs. poorte ende eenen recht achter de voirs. huysinge tot op d'waeter loopende, gelegen Achter de Tolbrugge omtrent het Petercelistraetken, in voegen als Ida van Veen die bewoont ende voor desen hebben gehoort aen de twee voorhuysen, toebehorende de kinderen van Beatrix Donck ende alsnu daervan gesepareert, sijnde d'eerstgenoemde twe huysen, stallinge ende hoven gelegen neffens erve Jaspars Balthus van Dueren nae de Bleyck waert *ex uno* ende neffens erve van Jan Pieter Wonders nae de Cleyne Tolbrugstraet waert *ex alio*, streckende voir mette poirte van de gemeyne straet aldaer ende ooc van voorn. twe huysen der kinderen Beatrix Donck voirs. toe achter op den waeterstroom", — zijnde ze aan genoemde minderjarigen aangekomen van hunne grootouders blijkens akte van boedelscheiding van 11 April 1658.

Reeds den 12 Augustus 1658 (Reg. n° 438 f. 300 v^{so}) had genoemde weduwe van de erfgenamen van Eduard van Susteren en diens echtgenoote Deliana van Horssen aangekocht twee kamers (of huisjes) met een stal, staande Achter de Tolbrug op den hoek van het Peterseliestraatje tusschen eene andere kamer en de straat. Ook zal zij omstreeks dien tijd aangekocht hebben „*enige huysen, caemere en woningen*, staande aan de Westzijde van de straat Achter de Tolbrug, daar zij toch in 1667 (Reg. n° 446 f. 307) als eigenaresse van die huizen, welke toen gezegd werden te staan achter het huis *de Gulden Zon* tot aan de scheiding van het huis *de Hemel*,

1) In eene Bossche schepenakte van 1646 compareerde Elysabeth Cremers, weduwe van Cornelis Nulaet, commissaris van den Koning van Spanje. In 1636 wordt Heylken (Gast?) gezegd te zijn de weduwe van Cornelis Nulaet, korenkooper te den Bosch.

een accoord trof met de van Niel's, als eigenaar van het huis *de Gulden Zon*.

De weduwe van Drunen kocht voorschreven huizen, opdat het geheim R. K. bedehuis, dat in een of meer daarvan, die aan de O.-zijde der straat stonden, was opgericht, zoude kunnen blijven bestaan en opdat in de andere vertrouwde R. K. bewoners zouden zijn.

In 1665 deed Ackersdyck in dit bedehuis een inval, hetgeen hij als volgt in zijn *Memoriaal* vermeldde: „dat hij op 8 April 1665 van Heyndrick van Susteren 1) ontvangen had de som van fl 300 voor boete, waarin vervallen was het huis, toebehoorende aan de Wed^{e} van Drunen, *staende achter Roomen op den Hoogen Steenweg alhier ende dat ter zake van eene verboden paepsche conventicule, op heden aldaer gehouden, by my gevonden ende gestoort.*

Behalve deze invallen vermeldde Ackersdyck ook nog in zijn *Memoriaal*, waaraan helaas eenige bladzijden ontbreken, *op 13 Mey 1656 in apprehensie genomen Ambrosius Cleeff, predickheer tot Mechelen en vervolgens op de Gevangenpoorte alhier gebracht, dewelcke van Heeren Schepenen onder cautie werd gerelaxeert* 2), alsmede op September 1661, dat eenige dagen te voren door den Schout van Maasland op voormelde poort was gevangen gezet Theodoor Loeff van der Sloot, kapelaan van den Ambassadeur van Frankrijk te den Haag, wiens ontslag uit de gevangenis den 28 October daaraanvolgende door de Staten Generaal werd bevolen 3).

Uit de uit zijn *Memoriaal* aangehaalde passages blijkt voldoende, dat het Ackersdyck niet ontbrak aan den noodigen ijver om de uitoefening van den R. K. godsdienst in den Bosch met geweld te beletten en begrijpelijk is daarom het volgend antwoord, dat hij blijkens dat *Memoriaal* gaf aan de Dominées

---

1) Hij zal geweest zijn de op blz. 555 genoemde Henrick van Susteren Franszn.

2) Men zie hierover nog J. Hezenmans 's Hertogenbosch p. 154.

3) Cf. J. Hezenmans l.c. p. 179—183.

Lemanus en Cuchlinus en den majoor van Tuyll, ouderling en gedeputeerde van den Bosschen Kerkeraad. toen dezen den 13 Maart 1654 bij hem waren gekomen en *hem versochten, dat de paepsche conventiculen beter mochten werden gestoort ende hem recommandeerden oock 't vangen van de paepen: „off „hetselvige niet gedaen en wierdt ende dat ick oock mijn „devoir noch alle daege was doende ende soo den kerckeraet „eenige andere middelen wiste, waerdoor men het beter soude „konnen beletten als tegenwoordich wordt gedaen, dat ick „bereid ben om dat te doen.*"

In 1673 deed de voornoemde Stadhouder van den Hoogschout ook nog een inval in dit bedehuis, zooals blijkt uit het volgende, dat aangeteekend staat in de onuitgegeven Bossche Kronijk, die door mij reeds meermalen is aangehaald:

Int jaer 1673, den 22 October, sijnde Sondag, is de heer Martinus Ackersdyck, stadhouder alhier, geadsisteert met de dienaers van de corte stocken, gecomen ten huysse van Catarina van Druenen, staende achter de Tolbrug, ofte in de kerck, daer pater Christoffel Dolre 1), Jesuit, was dienst doende, alsoo hy, stadthouder, geinformeert was, ende daer gecomen sijnde om te stcoren, is door verschyde borgers ende soldaten alsoo bejegent geworden ende met gewelt gerepausseert, dat hy niet alleen met stoelen ende bancken, mitsgaders ontrent de twintich bloote rapiers uyt de vergaderinge gedreven ende vervolght is met sulcke vehemente verwoesheyt, dat hy, buyten de deure ende op de publiecke straete sijnde, aldaer noch over een bierwagen ter neder was gestort geworden maer oock verschyde slaegen, soo binnen als buyten de deure by hem ontfangen, hem noch geinfligeert was een seer periculeuse wonde, int hooft penetrerende tot in het pericranium, ende alnoch een diepe steek met een moortpriem int dick van sijn lijff; sulxs, om de rasende furie van de menschen te ontgaen ende sijn leven te salveren, genootsaeckt is geworden sonder hoet

1) Zijn familienaam zal geweest zijn Freys van Dolre.

ofte stock hem te retireren in het huys van den naesten chirurgyn, lopende ondertussen het bloet van den hooffde tot de voete in groote quantityt alle syne clederen langs, tot over de straet toe hem noch een extraordinair gheschreuw ende gejuych volgde.

Deze inval was dezelfde als die, waarover ik in Dl I p. 177 abusievelijk mededeelde, dat hij geschiedde in het huis, genaamd *Rome*.

Van meergenoemde weduwe van Drunen werden voormelde huizen geërfd door Jacob van Drunen, raad der stad Keulen; door diens zuster Elisabeth van Drunen 1), echtgenoote van Jacob van de Graeff, raad Uitten achten der stad Dordrecht 2), (zoon van Sebastiaan en Agneta Bacx) en door Catharina Nieulaet weduwe van Johan Delsa, woonachtig te den Bosch; van dezen bekwam de eerstgenoemde hunner, Jacob van Drunen n.l., voor zijn deel de huizen, staande aan de O. zijde der straat Achter Tolbrug. Diens weduwe Maria Damen verkocht ze 5 Mei 1689 (Reg. nº 505 f. 191), als wanneer zij gezegd werden te zijn: *een gebouw, sijnde voor desen geweest twee grootte huysen met een poorte, stallinge, alsnu geapproprieert tot een camere ofte gebouw, staende neffens het Peterceliestraetje achter de Tolbrugh, met eenen hoff daer recht achtter tot op het water aldaer loopende, responderende de voors. hoff tot op seecker paelcken even buyten het spoelhuysken, hoorende by de ses huyskens ende gedeelte van hoff int Lammerstraetje, juffr. Delsa aengedeylt*, aan Adriaan Wittert van der Aa, woonachtig te Leiden, alwaar hij in 1641 geboren was en in 1698 overleed; waarom hij dat gebouw kocht blijkt niet, doch de veronderstelling is zeker niet gewaagd, dat hij het deed om het voor de uitoefening van den Katholieken godsdienst te behouden.

---

1) Hunne moeder heette Gabor.

2) Hun zoon was Adriaan van de Graeff, officier der Cavalerie, wiens kwartieren, evenwel in verkeerde volgorde, vermeld staan in Dl. II p. 145 noot 2.

Tijdens dat hij eigenaar was van dit bedehuis werden daarin daags voor Driekoningen 1690 door den pater Jezuit Theodorus van de Poll 1) drie jonge Turken, met namen Mustapha, Agamet en Meligom, welke zijn broeder Hendrik Ignatius van de Poll in Hongarije had gevangen genomen, R. K. gedoopt; als peter trad daarbij op de vicaris-apostoliek de Bassery en als meter Magdalena Elisabeth vorstin von Löwenstein, echtgenoote van Walraad Graaf van Nassau-Usingen, veldmaarschalk der Staatsche troepen en gouverneur van den Bosch; deze plechtigheid staat als volgt in het doopboek van St. Pieter aldaar vermeld:

Anno 1690 5 Januarii.

Tres Turcaæ adolescentes, ex Hungarico bello capti a supremo quarternionum præfecto, D^no^ Henrico Ignatio van de Poll, et post duorum annorum instructionem ejurata Mahumetica perfidia etc., requisitis præmissisimo, et publice combustis nominibus in circumcisione a perfidis traditis, nempe Mustapha, Agamet et Meligom, baptizati fuere a P. Theodoro van de Poll Caspar, Melchior, Balthazar, Patrino, per procuratorem Rdm D^num^ Coutureau, Rmdo et amplissimo Domino Guilielmo Bassery, vicario generali apostolico Buscoducensis dioeceseos; Matrina, personaliter prædictos tenente, imo et propriis manibus *den schop* 2) abscindente, Excellentissima Domina Magdalena, nata de Levenstein, comitissa de Nassau, clementissima nostra gubernatrice.

Wegens dezen doop werd op last der Staten Generaal gezegd bedehuis voor den tijd van twee maanden gesloten en pater van de Poll zwaar beboet, terwijl door hen aan genoemde Gravin van Nassau verboden werd om nog met hare koets naar dat bedehuis te rijden, daar toch de Protestanten hieraan aanstoot namen.

---

1) Hij werd 10 April 1652 te Hedel in de Bommelerwaard geboren, alwaar, als op p. 259 is vermeld, nog een huis staat, dat zijn wapen in den voorgevel heeft. Zijne ouders waren Johan van de Poll, drossaard van Hedel en Henrica de Louw.

2) J. Hezenmans 's-Hertogenbosch p. 331 bewerrt, dat schop hier haarvlecht beteekent.

Van genoemden Wittert zal gezegd bedehuis krachtens legaat of testament achtereenvolgens op verschillende vertrouwde Katholieken zijn overgegaan, totdat het ten slotte het eigendom werd van eenen Peter van Iperen, die gehuwd was met Maria Hoeks, de zuster van den plebaan Lambertus Hoeks, pastoor van dit bedehuis; die makingen werden aan particulieren gedaan, omdat vóór het jaar 1773 de Katholieke gemeenten door de Staten Generaal niet werden erkend en zij dientengevolge tot aan dat jaar geen eigen bedehuis in eigendom konden hebben; toch was dit bedehuis reeds in 1731 door de Staten Generaal als zoodanig geduld 1) en was het in 1747 een der zeven Katholieke bedehuizen, welke ingevolge de Resolutie van de Staten Generaal van 16 Februari van dat jaar in stand mochten blijven; de andere waren: het bedehuis in de Postelstraat; het tweede en eerste in de Vughterstraat; dat achter de Kerkstraat; dat in de Boerenmouw en dat Achter den Dove.

In 1731 waren er in den Bosch nog tien gedulde Katholieke bedehuizen, maar toen werd door de Staten Generaal bij Resolutie van 12 Maart van dat jaar bepaald, dat zij bij uitsterving der priesters, die ze bedienden, tot op vijf zouden teruggebracht, op welk besluit die Staten echter 16 Februari 1747 in zooverre terugkwamen, dat zij toestonden, dat er in den Bosch zeven Katholieke bedehuizen zouden zijn, waarvan er 5 door één priester en één kapelaan en 2 door een priester alleen zouden bediend mogen worden. In het jaar 1779 stonden de Staten Generaal toe, dat het bedehuis Achter Tolbrug, dat toen oud was en vernieuwing noodig had, aanmerkelijk zou worden vergroot.

Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* over dit bedehuis het volgende mede:

„De kerstspelkerk van St. Jan en St. Petrus en Paulus staat in de Tolbrugstraat; zij is taamlijk groot en daarin zijn drie autaaren en een oxaal met orgel. In dezelve worden eenige

---

1) Resolutie van 12 Maart 1731.

overblijfselen van het H. Kruis geëerd; deeze zijn uit zeker kapelletje, dat voorheen op het Orteneind, niet ver van het Geertruideklooster stond, herkomstig. In deeze kerk is een Broederschap van het Heilig Sacrament, die denkelijk dezelfde zal zijn, die voorheen in de Hoofdkerk was; eenigen tijd geleden was er een twist of die tot deeze kerk of wel tot een andere, die in de Vuchterstraat, niet ver van de St. Jorisstraat staat, hoorde; het Hof van Romen heeft toen deeze Broederschap gedeeld in twee deelen, waarvan het eene tot deeze kerk en het andere tot die in de Vuchterstraat zouden hooren. Deeze kerk word door den Plebaan en een kappellaan bediend, welke in eene huizinge op den Hoogen Steenweg woonen". 1)

Toen in het jaar 1773 de Staten Generaal verdraagzamer jegens de Katholieken waren geworden en daarom aan de Katholieke gemeenten toestonden kerkhuizen en pastoriën in eigendom te hebben, transporteerden 27 Augustus 1779 (Reg. n°. 593 f. 137 v^{so}) Johannes van Venroy, plebaan te den Bosch, zoo voor zich en als gemachtigde van de kinderen van wijlen Peter van Iperen en diens echtgenoote Maria Hoeks, aan *de Roomsche gemeente van de parochie Achter de Tolbrug: a.* het voorschreven bedehuis, dat nu omschreven werd als: *de erfjes of huisjes, waaruit de kerkehuysinge van voorschr. Roomsche gemeente is samengesteld*, staande ten name van Peter van Iperen voornoemd; *b.* een huisje in het Lammerstraatje of Schapengangetje 2), begrensd door N. en O. het Roomsch kerkenhuis, W. eene open plaats en Z. het volgend huisje; een huisje, staande tusschen het voorschrevene en het volgende; en een huisje, staande tusschen het laatstgemelde en dat van A. Sloots, welke drie laatste huisjes door transportanten 13 Januari 1779 (Reg. 585 f 282 v^{so}) waren aangekocht van Govardus Abbema, die te Drunen geboren en koopman te den Bosch was; deze had die huisjes 21 April 1749 (Reg. n° 565 f 82) aangekocht zoo van Agnita Groenenboom, echtgenoote van Gerardus

1) Dit laatste is niet juist. Zie Dl I p. 159.
2) Dit straatje was een dwarsstraatje Achter Tolbrug.

Abbema, vischkooper te den Bosch, als van den voogd harer zuster Johanna Groenenboom; *c* een huisje, staande in gezegd straatje of gangetje tusschen zijn eigen erf en den uitgang van het Roomsch kerkenhuis en een huisje, staande alsvoren tusschen laatstbedoeld huisje en den tuin van gemeld kerkenhuis, welke beide huisjes 11 December 1796 door transportanten waren aangekocht van Joseph Adolf Marcellie q. q.; *d* een huisje, staande in de Korte Tolbrugstraat tusschen dat van Mathijs Teunissen en dat van Koppens en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het Roomsch kerkenhuis, waaraan het bij vergunning tot toegang had gediend, door transportanten 13 Juni 1761 aangekocht van het Rijk. In gezegde akte stond ten aanzien van de sub *b-d* bedoelde huisjes nog vermeld, dat die krachtens vergunning, verleend bij Resolutie der Staten Generaal van 29 Juli 1779, grootendeels zouden worden gebruikt tot vergrooting van voorschreven kerkehuis.

Nadat dit kerkenhuis met gemelde huisjes was vergroot, bleef het nog tot het jaar 1843 als een Katholiek bedehuis dienst doen, vanaf het jaar 1840 evenwel alleen als kerk der parochie van St. Pieter, omdat toen de St. Janskerk was bestemd geworden tot kerk der parochie van St. Jan Ev. In 1843 hield ook dit bedehuis als zoodanig op te bestaan, want toen werd als kerk der parochie van St. Pieter in gebruik genomen hare tegenwoordige parochiekerk, welke in de jaren 1842 en 43 door J. H. Lafferteé, leeraar der K. Teekenschool te den Bosch, was gebouwd Achter Tolbrug op een terrein, dat 2 April 1807 was aangekocht door Johannes Hoogaerts, plebaan te den Bosch en alstoen omschreven werd als: *a* huis met bleekveld en waschhuis, staande en gelegen in de Tolbrugstraat achter de Ramen tusschen de Plebanie *ex uno* en het gangetje van het Roomsche bedehuis *ex alio*, en zich met beide einden achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze; *b* een huisje. Het hier beschreven Roomsche bedehuis is daarna afgebroken, waarna op de plaats daarvan parochiale scholen zijn gebouwd geworden.

f. De Witte Hond en de Gulden Laars.

No 25.

Het huis, thans genummerd 25, dat naast het huis *Rome* staat, bestond oudtijds uit twee huizen, waarvan dat, genaamd *de Witte Hond*, onmiddellijk aan dat huis grensde, terwijl het huis *de Gulden Laars* weder grensde aan dat, hetwelk *de Witte Hond* geheeten werd. Zooals nu ook al weder uit de geschiedenis van het huis n° 25 blijkt, waren de meeste huizen in den Bosch oudtijds zeer smal en tegelijkertijd zeer diep 1).

De oudste eigenaar, dien ik van het huis *de Witte Hond* vond, was Herman Poelman; na dezen behoorde het toe aan de Paters van het Klooster de Hemelsche poort, ook wel genaamd het Klooster Baseldonk of Baselaarsklooster; dit klooster verkocht 8 Juni 1515 (Reg. n° 110 f. 377 v^{so}) dat huis, — hetwelk toen *In den hont* heette en gezegd werd te staan aan de Orthenstraat (zijnde de oudste benaming van den Hoogen Steenweg) tusschen het huis van de erfgenamen van Jan van Emmerick en diens huisvrouw Aleid wed^{e} van Arnd van Reeck *ex uno* en dat van Otto Bolcx Janszn *ex alio*, aan Petrus Toelincx Gijsbertszn en aan Lambert van den Kerckhove; laatstgenoemde 2) verkocht zijne helft daarin 17 Februari 1516 (Reg. n° 113 f. 92 v^{so}) aan zijnen medekooper, waardoor deze eigenaar werd van dat huis voor het geheel. Hij had van zijne vrouw Aleid N. deze kinderen: mr Frans, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch; Gijsbert; Goessen: Wouter; Eymbert; Dirck; Jan en Anna Toelincx, die 8 Mei 1534 (Reg. n° 144 f. 117), met uitzonde-

---

1) Eenzelfde verschijnsel deed zich oudtijds in Vlaanderen voor, zooals blijkt uit J. Cuvelier Les dénombrements de foyers en Brabant p. LXIII en vlgd., alwaar deze Schr. ook verschillende andere bijzonderheden omtrent de oude Brabantsche en Vlaamsche huizen mededeelt, welke zeer veel overeenkomst hebben met die der oude Bossche huizen.

2) Zijn eigenlijke naam zal geweest zijn Lambert van den Kerckhoff.

ring van Gijsbert, hunne parten in dat huis, hetwelk toen reeds *de Witte Hond* heette (Reg. n° 144 f. 174), verkochten aan dezen laatste. Diens kinderen Albert en Aleid, de huisvrouw van Jacob, den zoon van Dirck Andrieszn, verkochten het 1554 (Reg. n° 191 f. 91) aan Godefridus van Goch Claeszn. Later behoorde het voor de helft toe aan Oda, dochter van Cornelis Janszn Suyskens en Catharina N, en voor de andere helft aan haren broeder Adriaan Suyskens, doordien zij dat huis van hunnen voornoemden vader geërfd hadden.

Genoemde Oda Suyskens verkocht 3 Januari 1596 (Reg. n° 259 f. 85) hare helft in het hierbedoeld huis aan den bierbrouwer Jan van Berlicum, (zoon van Everard Gerardszn), die gehuwd was met hare moeder Catharina, nadat deze weduwe van haren vader Cornelis Suyskens was geworden.

Jan van Berlicum voornoemd verwekte bij gezegde weduwe de navolgende kinderen : *a* Peterken, echtgenoote van Arnd, den zoon van Tielman Goijartszn van Blaedel ; *b* Maryken, die huwde met 1° Jan de Haen ; 2° Peter Joosten en *c* Everard van Berlicum ; dezen verkochten 26 Maart 1605 (Reg. n° 301 f. 269 v^{so}) laatstgezegde helft in het huis *de Witte Hond*, dat toen omschreven werd als : „huysinghe, erffenisse, plaetsche, achterhuys ofte brouhuys, gemeynlijck genoempt *den Witten hondt*", staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het huis, dat eertijds was van de erfgenamen van Jan van Emmerick en diens huisvrouw Aleid wed^{e} van Arnd van Reeck, en nu is van de kinderen en erfgenamen van Willem Somers Peterszn, *ex uno* en dat hetwelk eertijds was van Otto Bolcx Janszn en nu is van Anneken wed^{e} van Joseph Geritszn van den Hautart, *ex alio*, aan den bierbrouwer Frans van Susteren, zoon van Peter Franszn; deze kocht 19 Juli 1607 (Reg. n° 274 f. 210) daarbij de wederhelft van dat huis van Henrick Somers, zoon van Gerard Peterszn, als man van Hesther, dochter van Adriaan, den zoon van Cornelis Janszn Suyskens en Catharina voornoemd.

Genoemde Frans van Susteren had van zijne vrouw

Elisabeth, dochter van Abraham Thomassen, (welke na zijnen dood hertrouwde met Jan Wonders Peterszn), deze kinderen:

a. Eduard van Susteren;

b. Jan van Susteren, die huwde Aelken van Weert, dochter van Peter en Heylken van Delft;

c. Peter van Susteren, die in 1645 te Oporto woonde en

e. Henrick van Susteren, reeds meermalen genoemd, wiens huisvrouw was Elysabeth van Zutphen.

Jan van Susteren, sub *b* vermeld, erfde van zijnen vader blijkens akte van boedelscheiding, den 29 Dec. 1644 verleden ten overstaan van Nicolaas van Nyehoff, notaris te den Bosch, het huis *de Witte hond* en oefende daarin ook het het beroep van bierbrouwer uit; hij maakte daarmede eveneens slechte zaken, zoodat in 1652 zijn boedel was desolaat. Den 11 April van dat jaar (Reg. n° 432 f. 302) werd van hem als weduwnaar van Aelken van Weert, krachtens haar testament en van Cornelis van Boxmeer, als zijnde de curator, welke over zijnen boedel gesteld was, gezegd huis gekocht door Gijsbert Henrickszn Smits, die gehuwd was met Elisabeth Pennings; van haar erfde het hare kleindochter Elisabeth Cornelia Olyslagers weduwe van Reinier Boxmeer. Cornelis Bekkers, woonachtig te den Bosch, als uitvoerder van het testament van laatstgenoemde, verkocht het 11 Februari 1774 (Reg. n° 592 f. 95 v^{so}), als wanneer het werd gezegd te zijn, *eene brouwerye, huyzing, erve, plaats, kamer, kelder, kook- en achterhuys, estkomme,* enz, *met eene schoone brugge over de Dieze en achteruitgang in de Tolbrugstraat,* van ouds genaamd *de Witte hond,* staande aan den Hoogen Steenweg naast het huis van den kooper, genaamd *de Gulden Leers, ex uno,* en het huis van Jacobus Wygergancx, genaamd *in Roomen, ex alio.*

Kooper daarvan werd toen na te noemen Johannes van Meeuwen, die alstoen reeds eigenaar was van het daarnaast staand huis *de Gulden laars.*

Laatstgezegd huis was 21 November 1481 door Henrick

Tielmans als man van Johanna, dochter van Michiel den *lueden* schrijnwerker, verkocht aan Otto Bolcx Janszn. Deze had de navolgende kinderen;

a. Johanna Bolcx, welke huwde met Lambrecht Henricxzoon van den Kerckhoff en hem schonk:

1. Catharina van den Kerckhoff, echtgenoote van Henrick Proening van Deventher Gerardszn;

2. Aleid van den Kerckhoff, echtgenoote van Dirck, den zoon van Dirck Aertszoon. Hunne kinderen waren o.a. *a* Lambrecht; *b* Dirck; en *c* Elisabeth, de echtgenoote van Wouter van Achelen Willemszn, wier kinderen in Dl II blz. 9 genoemd zijn en in 1555 allen nog minderjarig waren.

b. Aleid Bolcx, welke huwde met Dirck Vogels en hem schonk eene dochter Aleid Vogels, die huwde met Anthonis van Achelen, en hem deze kinderen schonk: Aleid van Achelen, echtgenoote van mr. Georgius Trompis; Jacob, Godefridus, Jan, Willem, Otto en Ygram van Achelen; Hillegond of Hillegardis van Achelen, echtgenoote van Gooswijn Pynappel Janszn; Maria van Achelen en Agnes van Achelen, echtgenoote van Gijsbrecht de Cock.

Den 18 Juli 1551 (Reg. n° 181 f. 383 v^{so}) werd het huis *de Gulden laars*, — dat toen *de Engel* heette (Reg. n° 183 f. 367) en gezegd werd geweest te zijn *domus et area quondam Odae, dictae de Colonia, sitae in Buscoducis in vico Orthensi juxta hereditatem quondam Everardi de Amersfoirt*, en nu te zijn huis, erf, plaats en achterhuis, staande tusschen het huis van Catharina wed^{e} Gijsbert Toelincx en hare kinderen *ex uno* en een gangske *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, — door de hiervoren genoemde afstammelingen van Otto Bolcx, n.l. die sub *a* 1, 2 *a* en 2 *b*, alsmede door den sub 2 *c* genoemden Wouter van Achelen en diens kinderen, voor de eene ½ en door de sub *b* genoemde kinderen van Anthonis van Achelen voor de andere ½ verkocht aan Jan Pynappel Junior Willemszn, wiens toenmalige

vrouw 1) was Maria, dochter van Jacob Colen. Hij verkocht 15 December 1555 (Reg. n° 195 f. 60) dat huis, hetwelk ook toen nog was een huis met erf, plaats en achterhuis, aan Gerard, zoon van Willem van Houtart, die daarop het beroep van bierbrouwer er in uitoefende 2).

Guiliam, Marcelis en Peter, zonen van diens zoon Joseph, die zich schreef Verhoutart, c. s., erfden van hem de helft in dit huis, die zij 19 December 1611 (Reg. n° 311 f. 150) verkochten aan den bierbrouwer Nicolaas van Berckel Jansz; de wederhelft daarvan werd van genoemden Gerard van Houtart geërfd door zijnen zoon Guiliam Verhoutart, die ze 4 Januari 1612 (Reg. n°. 311 f. 192) aan denzelfden van Berckel verkocht.

Dirkske, dochter van Coenraet Salomonszn Ketelaer, en weduwe van genoemden van Berckel, schonk dit huis 21 Maart 1646 (Reg. n° 391 f. 387) aan hun beider zoon Gielis van Berckel; deze schijnt vóór haar 3) te zijn overleden, want 3 Januari 1651 (Reg. n°. 431 f. 109) verkocht zij dat huis, hetwelk toen omschreven werd als: huis, erf, plaats en achterhuis, wezende eene bierbrouwerij, staande aan den Hoogen Steenweg tusschen het huis *de Witte hond ex uno* en het huis van Jan Le Hardy, genaamd *de Zijde spek*, een gangske tusschen beiden liggende, *ex alio*, aan Goijard Rogierszn van Outvorst. Deze zal een zoon Rogier gehad hebben, daar toch diens weduwe Wilhelmina Valckenhof Hermansdochter het huis *de Gulden Laars* van hem erfde; zij hertrouwde na zijnen dood met François van Meeuwen die 1 Juni 1679 te Oss geboren was 4) en de eerste van zijn geslacht was, die zich in den Bosch metterwoon vestigde; hij oefende er het beroep van bierbrou-

---

1) Zijne tweede vrouw was Heylwich Oliviers van Berchuysen (Cf. Dl I p. 152).

2) Prosp. Cuypers t.a.p. blz. 381 en 482.

3) Hare dochter was Margriet van Berckel, huisvrouw van Roelof Noppen.

4) Blijkens Reg. n° 473 f. 302 compareerden in 1686 voor Schepenen van den Bosch Henrick Janszn van Meeuwen en zijne vrouw Maria de Netten, woonachtig te Oss.

wer uit. Zijne voornoemde vrouw stierf kinderloos te den Bosch Maart 1711, na haren laatstgezegden man tot erfgenaam te hebben ingesteld; deze werd daardoor eigenaar van het huis *de Gulden laars*. Hij hertrouwde 17 Februari 1728 met Elisabeth Maria Clingh, dochter van Johan en Maria Anna Bonaerts en verwekte bij haar een zoon, Johannes van Meeuwen hiervoren reeds genoemd, aan wien bij scheiding en deeling der nalatenschappen zijner ouders, — den 3 Augustus 1754 voor Schepenen van Oss tot stand gebracht tusschen hem, die daarbij vertegenwoordigd was door zijnen voogd Johan Clingh, rentmeester der heerlijkheid Groot Lith, eenerzijds en tusschen zijne zuster Marianna van Meeuwen, vertegenwoordigd door haren lasthebber Hieronymus Maximiliaan van der Borght, medicinae doctor, wonende te Oss, anderzijds — werd toebedeeld het huis *de Gulden laars*, dat alstoen gezegd werd te zijn een huis, zijnde eene brouwerij, waaruit hangt *de Gulden Laars*, staande op den Hoogen Steenweg eenerzijds naast het huis van Mejuffrouw Olyslagers, waaruit hangt *de Witte hond*, en anderzijds naast een straatje of gangetje, en schietende voorwaarts van den gemeenen straatweg tot aan de rivier de Dieze.

Johannes van Meeuwen laatstgenoemd zette zoowel in dit huis als in het later daarbij door hem aangekocht huis *de Witte hond*, dat waarschijnlijk hij daarmede zal vereenigd hebben, de bierbrouwerij zijns vaders voort. Van zijne tante Maria Elisabeth Bonaerts erfde hij het erfgriffierschap van het Kwartier van Maasland en de erfsecretariën der stad en vrijheid Oss en der dorpen Lithoijen, Berchem, Heeswijk, Nistelrode enz 1); als Katholiek was het hem echter verboden deze ambten zelf uit te oefenen, reden waarom hij zulks liet doen door eenen Protestant. Zijne vrouw was Johanna Maria Potters, dochter van François en Anna Maria van Berckel, (de dochter van den zilversmid Theodorus van Berckel en Theodora van Meverden); zij schonk hem deze kinderen: Jhr. mr. Petrus

1) Dit erfgriffierschap en deze erfsecretariaten waren 5 October 1675 door Judith van Berchem gecedeerd aan haren neef Gijsbert Bonaerts.

Andreas van Meeuwen, directeur-generaal der douanen en staatsraad onder Koning Lodewijk Napoleon, die in de beide gecombineerde huizen, thans genummerd Hooge Steenweg 25, geboren werd, evenals diens uit zijn huwelijk met Rosa Cornelia Solvijns geboren zoon Jhr. mr. Eduardus Johannes Petrus van Meeuwen, commissaris des Konings in Limburg en stamvader van de thans nog bloeiende adellijke familie van Meeuwen; Johanna van Meeuwen, echtgenoote van mr. Bernardus Storm, raadsheer in het Hof van Justitie van Bataafsch Brabant 1); Theresia van Meeuwen, echtgenoote van Augustinus Tilmanus van Rijckevorsel en Frans van Meeuwen, die Maria Ida Coenen huwde en bij haar een zoon Frans verwekte, welke 23 Juli 1855 te den Bosch kinderloos overleed.

g. De Roos.

N°. 29.

Naast het huis *de Gulden Laars* liep oudtijds van af den Hoogen Steenweg tot aan de straat Achter Tolbrug, een straatje of gangetje, het Kerkstraatje genaamd, dat omstreeks het jaar 1850 werd getrokken bij het N. waarts daaraan grenzend huis, genaamd *de Zijde Spek*, thans genummerd Hooge Steenweg 27.

Laatstgezegd huis werd in 1513 (Reg. n° 109 f. 71) gekocht door Adrianus 2), zoon van Mathijs, den zoon van Jan Mathijszn van Vladeracken 3); in 1581 werd het door Coenraet Salomonszn Ketelaer als man van Mechteld, dochter van Dirck Adriaenszn, verkocht aan hare zuster Aelken, huisvrouw van den schrijnwerker Aelbert Bartholomeuszn van Megen; in 1631 behoorde het toe aan Jan Le Hardy Corneliszn en 28 Juli 1695 werd het door de voogden over de onmondige kinderen

1) Men zie de genealogie zijner familie in Taxandria XXI p. 234.
2) Hij had een zoon Anthonis van Vladeracken, die de stamvader werd van de Noordhollandsche van Vladeracken's.
3) In 1514 (Reg. no. 110 f. 228) wordt vermeld Gerard, zoon van Jan Mathijszn van Vladeracken, als voogd over Jan en Joachim, onmondige zonen van Arnd, (den zoon van hem, Gerard) en Yda Olieslager, de dochter van Gijsbert, den zoon van Jan Jacobszn.

van Johan Schouten en Agatha van Gulick, mitsgaders door dezer meerderjarige kinderen Johannes en Tieleman Schouten, welke kinderen het geërfd hadden van Maria van Gulick weduwe van Pieter van Gogh, verkocht; het werd alstoen gezegd te staan tusschen het huis der erven Melchior Donckers *ex uno* en dat der weduwe Goijert Rogierszoon van Outvorst, een gemeen gangske tusschen beiden loopende, *ex alio*; kooper werd toen Joost van Hemert koopman te den Bosch; deze was gehuwd met Elisabeth van Heessel, van wie hij had: *a.* een zoon Gijsbertus van Hemert, die in 1749 te Vught woonde, en *b.* eene dochter Arnolda van Hemert, die huwde met Arnoldus Ter Croye, medicinae doctor te den Bosch 1); deze kinderen verkochten in laatstgezegd jaar dat huis aan Dirk van Genderen, woonachtig te den Bosch. Den 27 Juli 1818 verkocht Michiel Bouwman, koopman aldaar, het weder aan Reinier Joseph Closset, koopman aldaar, wiens zoon, die notaris te Visé was, het 15 November 1828 verkocht aan Ida Slypen, koopvrouw te den Bosch; in het begin der tweede helft van de 19e eeuw was het het postkantoor en thans is het kantoor der firma G. van Lanschot. Het daarnaast N.-waarts staand huis is het huis *de Roos*, dat in de 16e eeuw een logement of herberg was; het behoorde in het jaar 1505 (Reg. nº 99 f 360) toe aan Zeger, den zoon van Jan, den zoon van Goijart van Hedel en werd alstoen gezegd te zijn: domus, area, domus posteriores et ortus, dictae *die Roze*, staande tusschen het huis van Elisabeth weduwe Bullen en hare kinderen en het erf der kinderen van Wouter van Middegael *ex uno* en het huis van Dierck 2) van Hedel, zoon van Jacob Willemszn, *ex alio*, en achterwaarts zich tot over het water uitstrekkende.

Over de familie van genoemden Zeger van Hedel zij hier het volgende medegedeeld 3):

---

1) Hunne dochter Elisabeth Josina Ter Croye huwde met Jan Schouw, timmerman en architect te den Bosch.

2) Zijne kinderen zie men hiervoor p. 357.

3) Men zie nog Taxandria IX p. 48.

Goyart van Hedel eerstgenoemd had van zijne vrouw N. N. deze kinderen:

a Henrick van Hedel, wiens zoon Henrick in 1535 gehuwd was met Catharina, weduwe van Gerard van Mulsel Janszn en later hertrouwde met *domicella* Adriana, dochter van Ghommar Ghommarszn van Rijswijck; hij was in 1537 reeds overleden;

b Jan van Hedel, die huwde 1° Yda, dochter van Zeger van Bree Janszn en Geertruid, de dochter van Henrick Back, den zoon van Gijselbert van Loen; 2° Aleid, dochter van Matheus van Gunterslaer, die reeds in 1538 weduwe van hem was. Zijn zoon uit eersten echt was:

Zeger van Hedel voornoemd (Zie Reg. n° 125 f 392). Hij huwde Aleid of Aelken, dochter van mr. Willem van den Bosch en verwekte bij haar deze kinderen:

a Lazarus van Hedel, die huwde Cecilia Kievits Cornelisdr; hunne dochter Barbara huwde met Lambert Remmen Dirckszn, raad van den Bosch;

b Martha van Hedel, die huwde met Henrick de Heusch;

c Zeger van Hedel, in 1538 nog minderjarig.

Bij de verdeeling der nalatenschappen van genoemden Zeger van Hedel en Aleid of Aelken van den Bosch, die in 1571 plaats had (Reg. n° 651 f. 64), werd het huis *de Roos*, dat toen gezegd werd te staan tusschen het huis *de Zijde Spek ex uno* en het huis van Willem van Loon *ex alio*, toebedeeld aan de kinderen hunner dochter Martha van Hedel, echtgenoote van Henrick de Heusch, zijnde: Arnd; Zeger; Aleid, echtgenoote van Joost van Hersel, (of Herzeele), koopman te Antwerpen; Elisabeth, echtgenoote van Everard van de Water Janszn; Jan; Henrick en Elsken, echtgenoote van Jacob Sanders van Oss; bij onderverdeeling van 1573 (Reg. n° 651 f. 229) is dat huis later gekomen aan laatstgenoemden Henrick de Heusch, omtrent wiens familie het volgende is te vermelden, voor zooverre dit althans uit de Bossche Schepenregisters valt op te maken:

Henrick de Heusch 1), heeft van zijne vrouw N. N. een zoon : Henrick de Heusch, die huwde met Catharina van Gheel, welke, toen zij weduwe van hem was, het huis *de Gulden kop*, staande aan de Markt te den Bosch, verkocht. Hunne kinderen waren :

a. Arnd, die volgt sub I ;

b. Hadewich ;

c. Antonia, die huwde met Willem die Jonger ;

I. Arnd de Heusch, hiervoren sub *a* vermeld, huwde Elisabeth van den Eynde, dochter van Henrick Janszn. Hunne kinderen, die in 1520 als verkoopers optraden, zijn :

a. Aelbert, kanonik der St. Janskerk te den Bosch ;

b. Heylwich, echtgenoote van Jan, den zoon van Jan, Andrieszn van Vladeracken ;

c. Henrick, die volgt sub II;

d. Catharina.

II. Henrick de Heusch, hiervoren sub I *c* vermeld, huwde Martha, de dochter van Zeger van Hedel 2). Hunne kinderen waren :

a. Arnd de Heusch, heer van la Zangrye, stamvader van de Baronnen de Heusch, die thans in de provincie Limburg en in België wonen ;

b. Zeger de Heusch ;

c. Aleid de Heusch, echtgenoote van Joost van Hersel (of Herzeele), koopman te Antwerpen ;

d. Elisabeth de Heusch, echtgenoote van Everard van de Water Janszn ;

e. Jan de Heusch, die in 1613 weduwnaar was van Geertruid van den Broeck Aertsdr, eerder weduwe van Leonis

---

1) In Reg. no 41 f. 301 komt eene Schepenakte voor, waarbij de kramer Henrick de Heusch Henrickszn in 1444 eene grondrente verleende aan zijne broeders Arnd, priester, Symon en Egidius. Deze Henrick de Heusch zal wel de stamvader der Bossche familie van diennaam zijn ; zijne zonen waren Henrick en Symon de Heusch (Reg. no. 41 f. 140).

2) Zij hertrouwde na zijnen dood met Jacob Daems.

Dierickszn van Wyck; hunne kinderen waren: Leonis en Henrick de Heusch;

f. Henrick de Heusch;

g. Elsken de Heusch, echtgenoote van Jacob Sanders van Oss.

Henrick de Heusch, hiervoren sub II *f* vermeld, verkocht 23 December 1592 (Reg. nº 256 f. 484 vso) het huis *de Roos*, dat alstoen gezegd werd te zijn huis met erf, genaamd *de Roose*, waaronder twee kelders voor aan de straat en een kelder aan de achterzijde van dat huis; eene plaats daarachter; een huis met erf, staande ten einde achter het huis *de Roos*, alsmede zes huisjes, staande naast laatstbedoeld huis, en voorts een bleekveld, genaamd *de Ramen*, gelegen achter die huisjes over de Dieze, staande en gelegen dit alles tusschen de erven van de huizen *de Zijde spek* en *de Laars*, zoomede over het water tusschen het erf van Jan Everardszn van Berlicum c. s. *ex uno* en het huis *de Pijnappel*, waarin Henrick van Cueringen woont en het huis en erf van Heer en Mr. Franchoys van der Borcht Goossenszn, priester en kanonik der Collegiale kerk van St. Peter te Boxtel, waarin wonen de Religieuse Heeren van den Regulieren Convente van den Hage bij Eindhoven, *ex alio* en zich achterwaarts met eene brug over het water uitstrekkende tot aan het erf der Zusters van het Convent Achter de Tolbrug, — aan *de Eerwerdige ende zeer religieuse heeren ende broederen* Rutger van Schyndel, prior en Adriaan van Luycxgestel, supprior van het eerstgemeld convent, genaamd *van onser Liever Vrouwen Haghe by Eyndoiven ende nu resideerende bijnnen Shertogenbossche.*

Den 3 Maart 1608 (Reg. nº 251 f. 152 vso) verkochten Heer en broeder Joachim van Hemert, prior, Heer en broeder Hubert Hubertszn Seyssemakers, subprior, Heer en broeder Goijart Thomaszn Metsers, procurator en Heer en broeder Lenaert Gieliszn Bonarts, senior der Conventualen des Convents van de Regulieren, genaamd geweest zijnde van O. L. V. Hage bij Eindhoven, nu te den Bosch verblijvende, namens dat

klooster aan Gijsbert van Zutphen, zoon van Daniel Gijsbertszn, het huis met erf, genaamd *de Roose*, staande aan den Hoogen Steenweg, mitsgaders de onder dat huis zich bevindende twee kelders voor aan de straat en den kelder aan de achterzijde van dat huis en een plaatsje achter dat huis gelegen, staande tusschen *de Zijde spek ex uno* en *de Pijnappel ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan een plaatsje; item een huis, staande achter het voorschreven huis en nu genaamd *de Steenen Kamer*, begrensd door het plaatsje achter het huis *de Roos ex uno* en het erf van *de Pijnappel ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van gezegd klooster. (Dat erf had ook aan laatstgenoemden Henrick de Heusch toebehoord, doch werd door meergezegd klooster niet mede verkocht; het zal het bleekveld de Ramen geweest zijn.

Elisabeth, dochter van Jan Joachimszn, en weduwe van genoemden Gijsbert van Zutphen, erfde van dezen het huis *de Roos*, dat zij 5 Mei 1626 (Reg. n° 352 f. 171), als wanneer het gezegd werd te zijn *de Witte roos* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan „het erf van het Convent van de Heeren Regulieren van den Hage, *wesende eene camere aldaar*", verkocht aan haren zoon Daniel van Zutphen 1). Deze stierf 2 November 1668 en was gehuwd met 1° Angelina Glümmers, die 18 Augustus 1649 overleed; 2° Walborch Tholincx, gestorven 28 November 1666; zijne kinderen waren: *a* Gijsbrecht van Zutphen, die 27 Januari 1655 overleed 2); *b* Johanna van Zutphen, welke het huis *de Roos* van haren vader erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Dirck van Berckel, die het 8 December 1671 (Reg. no 454 f. 87) verkocht aan Melchior Donckers, overleden 9 Mei 1689, zoon van Joan Baptist Donckers en Adriana van Horenbeeck 3). Van laatst-

1) Hij kocht 17 Februari 1650 (Reg. no 430 f. 133) van Johan Stappaerts als gemachtigde van den Prins van Oranje nog een huis met erf en bleekerij, gelegen te den Bosch Achter Tolbrug, strekkende met eene brug over de Dieze van het Raamstraatje achterwaarts tot aan eenen arm van die rivier.

2) Dr. C. F. Xav. Smits de Grafzerken der St. Janskerk p. 159.

3) Dl I p. 240 noot 1.

genoemden kooper werd het huis *de Roos* geërfd door diens dochter Maria Angelina Donckers, geboren uit zijn huwelijk met Margaretha van Zutphen, dochter van Daniel en Angelina Glummers voornoemd; zij huwde met mr. Victor van Beughem, wiens tweede vrouw zij was 1); van haar werd dit huis weder geërfd door hare zuster, de geestelijke dochter Adriana Elisabeth Donckers, van wie het wederom erfden de in Dl II p. 83 genoemde Schoutheete'ns 2); dezen verkochten dat huis 30 Juli 1762 (Reg. nº 578 f. 219) aan Johan Hendrik Deckers, med. doctor te den Bosch.

In 1833 behoorde het aan Hein de Wijs, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, wiens erfgenamen het den 17 September 1858 bij akte, verleden ten overstaan van den Bosschen notaris Hendrik Byvoet, verkochten aan Anna Maria Schmedding, echtgenoote van Hendrik Rapmund, med. doctor te den Bosch; zij verkocht het 25 Augustus 1863 weder aan Hendrikus Allardus Cremers, postdirecteur aldaar, die het op zijne beurt 6 Augustus 1870 verkocht aan Godefridus van Lanschot, zoon van Augustinus en Maria Helena Oomen en echtgenoot van Maria van Baerle; hij bracht het in in de bankierszaak onder de firma F. van Lanschot.

h. De Zon of de Pijnappel.
Nº 31.

Aangaande dit huis, dat aan den hoek van den Hoogen Steenweg en de Ruysche poort staat, komt in de Bossche schepenakte van 6 Februari 1545 (Reg. nº 170 f. 99) het volgende voor 3):

Eerst had Catharina Monicx, dochter van mr. Jan Monicx den oude 4) en Adriana Pylyser en weduwe van Roelof de

1) Dl II p. 82 en Taxandria VI p. 202.
2) Zie Taxandria VI p. 203 noot 5.
3) Blijkens Reg. no 194 f. 390 was vóór dat Roelof de Bever dit huis bezat. Nicolaas de Heusch eigenaar daarvan.
4) Hij was de zoon van Jan Monicx en Gijsberta, de dochter van Jorden Tielkens.

Bever 1) Roelofszn 2), afgestaan aan de kinderen, die zij van haren genoemden man had, zijnde: Katharina, Mechteld, Adriana, Elisabeth, Jan en Hector de Bever, het vruchtgebruik van het vierde van een erf, gelegen aan de Orthenstraat tusschen het logement *de Roos ex uno* en het erf van den schoenmaker (calcifex) Jan Degens 3) *ex alio* en van andere erven, aldaar gelegen aan de straatzijde en de overzijde der Dieze; daarop hadden Katharina en Mechteld de Bever voornoemd; Henrick van Uden als man van voornoemde Adriana de Bever; Wouter de Jeger als man van voornoemde Elisabeth de Bever; Jan en Hector de Bever voornoemd, zoomede voornoemde Catharina Monicx wed^{e} de Bever, Jan en Geertruid, kinderen van Willem Monicx 4), den zoon van genoemde echtelieden Monicx; de kinderen 5) van mr. Jan Monicx Junior, zoon van 'diezelfde echtelieden Monicx; Jan 6) en Arnd 7), zonen van voornoemden mr. Jan Monicx den oude en diens tweede echtgenoote Yda (van Erp Arendsdr.); Arnd de Jode, heer van Hardinxveld, als man van Margaretha en Arnd Monicx Maartenszn 8) als man van Mechteld, dochters van laatstgenoemde echtelieden Monicx, voorbedoelde erven in hun

---

1) Hij stierf in 1504. Men zie over hem Dl II p. 67.

2) Laatstgenoemde Roelof de Bever had tot vrouw Katherina, dochter van den apotheker Hector Speciers; zie Reg. no 133 f. 388 v^{so}; wat in Dl II op blz. 49 3e regel v.b., te beginnen met Walburg en te eindigen met Dicbier, staat is alzoo fout.

3) Jan, de zoon van Heymerik Janszn, genaamd Degens verleende in 1477 eene grondrente uit dit huis, thans genummerd Orthenstraat 1.

4) Zijne vrouw was Barbara vau den Ham. Hun zoon Jan Monicx huwde 1o Margaretha van den Hout en 2o Willelma, dochter van Gerard Rutgerszn, terwijl hunne dochter Geertruid Monicx Jan van Ryswyck tot man had.

5) Zij waren Jan Monicx, die huwde 1o Margaretha Pelgrom; 2o Sophia Berewout Rutgersdr; Arnd Monicx, man van Catharina van Gheel; en Adriana Monicx, huisvrouw van Joost van Dalem, heer van Dongen.

6) Hij huwde 1o Catharina van der Aelsvoirt; 2o Christina Potter van de Loo.

7) Zijne vrouw was Johanna van Haren.

8) Deze Maarten Monicx had een broeder Jan Monicx, wiens vrouw was Elisabeth van Boechem. De dochter van Maarten Monicx was Mechteld Monicx, huisvrouw van Nicolaus Spierinck.

geheel, welke alsnu gezegd werden te zijn: *vacua hereditas, domistadium, ortus et reliqua hereditas*, verkocht aan Dierck van Hedel, den zoon van Jacob Willemszn en vervolgens had Frans van den Cammen als man van Katherina, dochter van mr. Godefridus Tengnagel en Catharina, de dochter van genoemden Dierck van Hedel, 6 Februari 1545 (Reg. n° 177 f. 99) meerbedoeld ledig erf of domistadium, dat alstoen was huis, erf en ledige plaats, genaamd *de Zon*, verkocht aan Jan Pynappel Willemszn *den oude*, die gehuwd was met Catharina van Hedel, de dochter van Jacob, den zoon van Dierck van Hedel voornoemd, waarna in gezegde acte nog vermeld staat, dat genoemde Jan Pynappel, tengevolge van zijn huwelijk, van Dierck van Hedel laatstgenoemd erfde 1/5 in een huis, erf, plaats en ledig erf, staande en gelegen aan (zal geweest zijn nabij) de Orthenstraat, (thans genaamd de Hooge Steenweg,) tegenover de Vischstraat achter het voormeld huis *de Zon*, toebehoorende aan Frans van der Cammen en wel aan de overzijde van het water tusschen het erf van Aleid (van den Bosch) weduwe van Zeger (Jan) Goijartszn (van Hedel) en hare kinderen *ex uno* en het straatje van Best (*ex alio*) en strekkende van af dat water tot aan de Dieze; item in eenen weg, loopende vanaf de Orthenstraat (d. i. de Hooge Steenweg) tot aan gezegd huis, erf, enz.; item in negen huisjes, staande bij gezegd straatje; het overig 4/5 in die onroerende goederen kocht hij 6 Mei 1544 (Reg. n° 164 f. 224) van zijne zwagers Gielis, Goeswijn, Jan en Gijsbert van Hedel; deze goederen waren het latere Refugiehuis van het klooster Marienhage te Woensel, zooals reeds is medegedeeld in Dl I p. 152.

Naar zijnen nieuwen eigenaar, Jan Pynappel voornoemd, kreeg het huis *de Zon* den naam van *de Pijnappel.*

Toen hij was komen te overlijden verkocht zijne voorzegde vrouw 4 Maart 1563 (Reg. n° 209 f. 238) dat huis, hetwelk alstoen omschreven werd als: twee huizen onder één dak, eertijds *de Zon*, nu *de Pijnappel* genaamd, met eene ledige plaats daarachter gelegen, staande tusschen het huis

de Roos, toebehoorende aan de kinderen van wijlen Zeger, den zoon van Jan Goijartszn van Hedel, en Yda van Bree Zegersdochter, *ex uno* en het huis, eertijds toebehoorende aan den schoenmaker (calcifex) Jan Deghens, nu aan den bierbouwer Wouter Janszn van Uden, een gang met poort tusschen beide liggende, *ex alio*, van welke huizen toen het een in huur was bij Dirck Everardszn van Ravesteyn en het ander bij Willem die brouwer, — aan den tingieter (stagnifusor) Peter, den zoon van wijlen Joost Marceliszoon. Het verkochte werd echter 14 December 1564 vernaderd door Jan Pynappel Willemszn *den jonge*, (broeder van Jan Pynappel *den oude* meergenoemd).

Jan Pynappel *de jonge* huwde tweemaal: 1° Maria Colen Jacobsdr van wie hij had: Elisabeth, echtgenoote van Jan Strick 1), Angela, echtgenoote van Maarten Janszn en Catharina Pijnappel, echtgenoote van Jacob, zoon van Jan Jacobszn; 2° Heylwich, dochter van Willem Oliviers van Berchuysen en weduwe van Laureyns van der Spranghe. Den 20 Juni 1567 (Reg. n° 215 f. 361) verkocht hij het huis *de Pijnappel*, dat toen, evenals in 1563, gezegd werd te grenzen aan eenen gang, gelegen tusschen dat huis en dat van den bierbrouwer Wouter van Uden Janszn, en zich achterwaarts uit te strekken tot aan eene galerij of erf, — aan Willem van Loon Janszn. Deze en diens vrouw Peterken N. legateerden het aan de kinderen van Jan van Emmerick en diens vrouw Metken van Loon, de zuster van Willem voornoemd, zijnde Jan, Thomasken en Anneken van Emmerick. In 1650 was eigenaar van dit huis Jasper van Emmerick, wijnkooper te den Bosch, die waarschijnlijk een afstammeling was van laatstgenoemden Jan; den 17 Februari van laatstgezegd jaar (Reg. n° 418 f. 41) kocht hij bij dit huis een daarachter gelegen erf en wel van Johan Stappaerts, als gemachtigde van den Prins van Oranje, die toen ook een aldaar gelegen stuk

1) Hunne kinderen waren: *a* Elisabeth; *b* Anneken, huisvrouw van Jan van den Velde; *c* Heylken; *d* Elsken, huisvrouw van Willem van de Laer; *e* Willem en *f* Nicolaas Strick.

erf verkocht aan den commissaris Ruysch. Van Jaspar van Emmerick, die 17 Juni 1673 stierf en gehuwd was met Maria van Beugen, werd dit huis geërfd door diens oomzeggers Guiljelmus van der Lagen, Maria van der Lagen, echtgenoote van Hermanus Herle, Catharina van der Lagen en Andries van der Lagen, koopman te den Bosch, broeders en zusters, voor 3/4 en door Andreas van Emmerick voor 1/4. Andries van der Lagen voornoemd kocht 18 Maart 1739 (Reg. n° 559 f. 275 v^{so}) de hem niet toekomende parten in dit huis van zijne voornoemde mede-erfgenamen. Diens vrouw was Maria van Bergen, die na zijnen dood hertrouwde met Francis Bohonek, woonachtig te den Bosch. Laatstgenoemde verkocht 19 Januari 1754 (Reg. n° 575 f. 250) het huis *de Pijnappel*, dat alstoen omschreven werd als: een huis met erf en pakhuis, staande aan de Orthenstraat tusschen de Ruysche poort *ex uno* en het huis van Mejuffr. Donckers *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan de Weduwe Antony Stapelmans, woonachtig te den Bosch. Den 27 Mei 1789 (Reg. n° 603 f. 71 v^{so}) werd dit huis gekocht door Johannes Moors, wonende op Klein Deuteren en thans is het de lampenwinkel van M. L. van Bergen.

Met de beschrijving van dit huis ben ik gekomen aan het einde van mijne rondwandeling door de stad den Bosch en hare Schepenprotocollen.

Wat mij daarbij is gebleken heb ik zoo getrouw mogelijk weergegeven. Toch ontgingen mij eenige druk- en andere fouten. Ik heb die verbeterd in de registers, die aan het slot van mijn werk geplaatst zijn en zoo hoop ik, dat het moge blijken eene betrouwbare bron te zijn voor hen, die zich willen wijden aan de geschiedenis en de topografie van Noordbrabant's hoofdstad.

ERRATA.

Blz. 46 1e regel v. o. staat Nisolson, lees: Nicolson.
» 123 11e » » » » Annagesticht, lees: Agnesgesticht.
» 131 2e » » b. » » » »
» 140 2e » » o. » 1421 » 1422.
» 147 2e » » » » St. Agatha; dit door te slaan.
» 147 1e » » » » 116, lees: 114 en 112.
» 155 en 156 2e en 3e regel v. b. staat Swentueghere, lees: Swertveghere.
» 157 3e regel v. o. der noot staat bomt, lees: komt.
» 165 4e » » b. staat fonfecto, lees: confecto.
» 180 5e » » » » Everardszoon, bij te voegen: of Gevardszoon.
» 186 13e » » o. door te slaan: heer van Asten.
» 187 9e » » b. achter Oisterwijk in te voegen: heer v. Asten.
» 187 14e en 15e regel v. o. door te slaan: denkelijk tengevolge van haar huwelijk.
» 245 4e regel v. b. staat Veluwezoon, lees: Veluwezoom.
» 259 2e » » » » van den, lees: van der.
» 288 1e » » o. » Boeck, lees: Broeck.
» 313 8e » » b. » weduwe van Everard, lees: en van Everard van Doerne.
» 316 2e » der noot achter Malsen in te voegen: „eerst" en in 3e r. der noot voor Veehel te lezen: Vechel.
» 337 6e » v. o. staat Henrcik lees: Henrick.
» 343 2e » der noot staat une, lees: un.
» 362 12e » v. o. voor „Wolff" te plaatsen: de.
» 412 1e » » b. staat „van Pels", lees: Pels
» 448 noot 2 voor „het" te lezen „ze" en toe te voegen: zij was het huis de Trompet.

Zakenregister op de drie deelen.

AARLE—BEEK.

Huis van Vladeracken, het, II 441; Kasteelen II 303, III 182.

BAKEL.

Heerlijkheid, de, II p. 24.

BERLICUM.

Heerlijkheid, de, II 24; Hervormde pastorie II 456; het huis In den Leeuw I 77, 8; Kasteel bij de Hervormde kerk I 267; III 231, 257; Veebeek I 81, II 331; Vredendael I 296, II 498; Wamberg, de, I 198, 228, 231, 243, 4.

BLAARTHEM.

Gagelbosch, het, I 296 (zie nog Taxandria XXI p. 124); Huis, het, te Blaarthem II 472, 3.

BREDA.

Huis, het, Waalwijk II 16.

BOXTEL

Kasteeltje II 99; Klooster der Clarissen II 501.

DEUTEREN.

I 36, 428.

DINTHER.

Avestein II 417, III 556; Ridderhof ten Bogaerde II 417.

DRUNEN.

Heerlijkheid de Voort II 571.

EINDHOVEN.

Posthuis, het, naast het huis Oranje-Nassau II 147.

ERP.

Lanckveld, het, II 332, III 449.

HET ERTVELD.

I 8.

ESCH.

Baarschot, de, II 41; Roudonck, de, II 171, 245; III 53; Zwanenburg, de, III 358.

GEMONDE.

Roojeveld I 302; III 46.

HAAREN.

Harenstein I 359; II 401; Havels- of Havinckdonk I 436; II 401; Nemelaer, de, I 246, 297; II 134, 576.

HEESWIJK.

Heerlijkheid, de, II 24.

HELVOIRT.

Zwijnsbergen I 249; II 144, 5, 323, 404; III 519.

'S-HERTOGENBOSCH.

Aa, de, I 43.
St. Agnesgesticht III 123, waar abusievelijk staat St. Annagesticht.
St. Annagesticht III 207.
Antiquiteit- en Konstkamer I 306.
Armenblokken III 199.
Bank van Leening I 115 en vlgd.; 204 en vlgd.; II 3, 153, 189, 576.
Bierbrouwerijen I 148.
Brandweer I 45.
Broodhuis III 528.
Bruggen: de Abtsbrug I 20, 166; de Autfoirtsche brug I 19; de Geerlingsche brug II 588; de Judasbrug II 497; de Hulsterbrug I 364; de Loeffsche brug II 60; de Lombardsbrug II 23, 60; de Molenbrug I 335; de Tolbrug III 365; de Zevensteensche brug I 71; de Zwengel- of Zwijmelbrug III 80.
Burcht, de, I 30; III 71 en vlgd.
Couranten II 355.
Dieze, de, I 11, 42.

Draaikooi III 415.
Geefhuis III 196.
Gereformeerd burgerweeshuis II 27, 246, 484.
Geschiedenis der stad, eerste I 7 en 8.
Gevangenpoort III 289.
Gevels I 48.
Geweldiger I 67, 194, 352.
Gildekramers I 119, III 459.
Gouvernement II 215.
Haven I 43.
Hof van Brabant III 269.
Hoofdwacht III 340.
Hospitaal van St. Jacob III 21.
Huizen.
In het algemeen I 54, III 569.
Namen :
St. **A**gatha III 147 ; in den voorlaatsten regel door te slaan : St. Agatha en in den laatsten voor 116 te lezen 114 en 112; Amsterdam I 354 ; **A**nker III 80, 91, zie verder Zwart Anker ; St. Anna II 177 : St. Anthonis in den Wolzak III 527 ; Antwerpen I 321 ; Arend III 459.
Baars III 118; Baecsche of Bandsche poort I 415; Balenspoort II 85; Beer III 521 ; Bellaard I 75 ; Berenbijt II 446 ; Bijbel II 337 ; Bisschoppelijk paleis II 397, III 191, 5 ; Blaasbalg I 181 ; Blauwe hand II 182 ; Blauwe hond III 494, 9 ; Blauw laken I 336 ; Blauwe leeuw I 269 ; Blauwe sluier III 221 ; Blompot III 244 ; Boerendans II 250; Bonte koe I 281, III 18 ; Bonte mantel II 332; Bont paardje III 18; Bosboom II 212 ; Brabantsch Koffijhuis III 331 ; Broodhuis III 528 ; Brouwketel III 168, Brouwkuip I 292 ; Bril I 180, 325, 332, III 101.
Camphenshuizing III 336 ; Catherine I 269 ; Cijfer V I 332; Cijferboek II 305 ; Cluyt II 219.
Davids harp III 114 ; Dekanie II 568 ; Dom III 533 ; Doornenkroon II 337, III 506 ;
Drie bellen II 336 ; eksters III 103; fonteinen II 311 ; garstenbrooden II 58 ; groene kazen III 488 ; hamers II 174, III 447 ; hoefijzers III 489 ; kandelaars III 103 ; koningen II 304, III 400; kronen I 231, III 529 ; leliën III 113 ; maagden II 375 ; morianen I 294,

II 55, 319; nobelen I 85, 7, 164; pauwkens III 489; raapkoeken III 91; roemers III 529; rouwe covels II 380; schalen II 298; snellekens I 185; stapelstoel III 554; sterren II 256; stokvisschen III 555; suikerbrooden I 294; vijzels I 190, II 82, III 506; witte rozen III 499, 501; zwanen I 148, 325; zwarte mollen III 101; Duifken I 331; Druif I 321, III 99.

Eemer III 149; Eene fontein II 311; Eenhoorn I 213, 265, III 489, 554; Ekster III 416; Engel I 85, 162, 4, II 186, III 572; Engeland III 522; Engelenburg III 258; Engelsch gekroond laken III 496.

Faasse poort I 432; Fierlandtspoort I 214; Floydepoort II 43; Fortuin II 215; St. Franciscus III 424; Fransch kabinet I 52, II 390, in het hoofd voor 71 te lezen 73/75 en de 7 laatste r. v. o. te lezen: „dit was het huis, genaamd het Fransche kabinet, thans genummerd 73/75, dat alleen daarom merkwaardig genoeg is vermeld te worden, omdat het het laatste huis in den Bosch was, dat een houten voorgevel had; deze is in 1878 afgebroken"; Fransche page III 221.

Gaffel III 448, 9; Gans I 194, III 529: Gansepoort III 115; Gapert I 111, III 536; Gekroonde bril I 325; Gekroonde haverzak III 220; Gekroond ramshoofd I 321; Gekroonde schoen II 335; Gele huis I 275; Geleerde man I 191; Generaal postkantoor II 307; Getrouwe herder II 336; Geuzenschool III 255; Gewandhuis III 528; Glashuis I 132; Goede herder II 349; Gorcum I 216; Gouden leeuw III 480, 1; Gouden rijder II 339; Griffioen III 300; Groene burg I 18, III 443; Groenhuis III 489, 508; Groen laken I 375, 386; Groene poort III 229; Groene scheer III 241; Groene weide III 494;

Groote beer I 163; engel III 348; fontein II 312; hoorn III 380; ketel I 46, II 217; klok III 522; valk III 252;

Gulden appel III 350; arend II 317; bierton I 325: brouwkuip I 144; diamant III 424; eg III 260; flesch I 285; fontein II 312; fortuin II 312; haan II 266, III 416, 9, 555; helm III 509; hemel I 287; hoofd I 200, II 323, III 332, 496; hoorn III 380; hopzak I 144; ketel I 18, II 172, III 416, 7; ketting I 190, III 506; kop III 325, 578; laars I 148, III 571; lavoir III 429; leer III 242, 3, 543; lelie III 528; paternoster I 285, III 300, 413; poort III 411; rijder III 260; schoen III 257; tralie I

186, 8, 190, 91, III 506; vijzel III 521; vlies III 149, 229, 493; wan III 147; zon III 238, 539; zwaan I 287, III 508.

Haaske III 118; Halve maan III 91, 522; Half varken III 555; Hamer III 11; Hazewindje I 9, 10, III 526; Heerenkelder II 509; Helm II 300, III 102, 537; Hemel III 419, 549; Hert III 30, 331; Heusdens koffiehuis III 479; Hispanien I 230, 18e r. v. o. voor „Hoogensteenweg" te lezen: „Markt"; III 401; Hoefijzer III 6, 99, 489; Hof van Brabant I 23, III 269; Hof van Zevenbergen I 251, II 23; Hofstad III 82; Hof van den Keizer III 489; Hollandsch koffiehuis III 427; Hollandsche tuin II 81, 5; Hooge kamer II 333; Hooghuis van Megen III 140; 147, den voorlaatsten (van af gedeelte) en den laatsten r. v. o. te lezen: „in het huis, thans genummerd Hinthamerstraat 114 en 112"; Hooghuis van Vladeracken III 311; Hoorn III 380, 392, 405, 6; Hopwagen III 99, 252; Hopzak III 11; Houttuin II 78;
Huis van der Aa I 387; de Beneficiaten der St. Janskerk II 547; de Koralen der St. Janskerk II 557; Berewout I 295; Bokhoven I 387; de Bonenfanten II 518, III 5; Boxtel I 234; Brecht II 93; Cloetingen III 183; Doerne III 179; Enckevoirt II 404; Erp II 580; Gemert III 57; Helmond II 93; Hemert I 128; hieraan toe te voegen: „Voor schepenen van Hemert verkocht J^or^ Lubrecht Torck, zoon van Frederick, heer van Hemert, het huis van Hemert den voorlaasten April 1579 aan Mr. Jacop van Berchem, kastelein op bet Slot te Empel"; Ysselstein I 18, 120; 127 10e r. v. o. voor „Ysselsten" te lezen „Ysselstein"; Loon II 62; de Maagden van Oirschot II 399; de Maagden van Ravensteyn II 451; Oirschot I 237; Nuenen III 49; de Van der Stegen's II 108; met de stoep III 241;
St. Hubert I 425; Hypotheekkantoor II 404.

Ydele, onrustige wereld II 169. Yzeren man I 183, III 492.

St. Jacob II 184, III 516, 20; St. Jacobspastorie III 54; St. Jan I 176; Jonas II 187.

Kaatsspel I 421, II 13; Kalverendans III 11; Karper I 118; Kasteel van Helmond III 88; Kasteel van Onsenoort I 266; Kattendans III 99; Klaverblad I 52, 165; Keersboom III 480, 1; Keizershof I 251; 264, toe te voegen: blijkens Reg. n° 489 f. 113 v^so^ werd het in 1696 in beslag genomen ten laste van Willem van Broeckhoven, heer van Milheeze en werd het alstoen bewoond door

Johan Wijnants; II 3, 161; III 489 Kleine engel III 348; Kleine fontein II 312; Kleine hoorn III 380; Kleine ketel II 216; Kleine rozenboom II 326; Kleine valk III 252; Kleine witte valk III 489; Klok I 287 301; III 489; Klokgieterspoort I 301; Klokhen I 321, 328; Kluis II 278; Kofferen II 250; Koffiemolentje III 221; Kolf II 311; Koning David III 522; Koning van Engeland II 239; Koppelpaarden I 111; Kroon I 264, II 194, III 241; Kroon van Frankrijk III 343; Kuip III 510.

Laars I 167; Land van belofte I 321; Latijnsche, groote of Papenschool II 385, III 125; Lelie I 419, II 174, III 448, 528; Leeuwenberg III 336; Lieve Vrouwepoort III 150; Liefkenshoek I 191, III 507; Limburgia II 108; Lintmolen I 142; Loeffenpoort I 326; Lohengrin III 511; Lombaertspoort III 229, 36; Londen I 202; Loods II 565, 574; Luipaard III 236, 555; Luthersche pastorie II 209.

Maagd van den Bosch III 11; Maagdenhuis III 57; Maastricht I 216, 8; Macpherson's gesticht II 427; Mantelhuis I 190; onder den kelder van dit huis werden in 1913 geraamten en doodshoofden gevonden; Masschereelshuis I 412; Meebaal I 202; Meelpoort III 395; Merenblad I 426, II 301; Middelborch III 524; Milanen II 82; Molen III 481, 529; Molenijzer III 118, 508; Molensteen I 368, III 254; Molentje II 444; Morgenster I 180; Moriaan II 201, 7; III 384; Morinneken II 343; Muggendans II 315; Munt I 245; Mutsaerspoort I 375, 385.

Neerlandsch koffiehuis III 423; St. Nicolaas III 459; Nieuwe paushoed I 259; Nieuw stads koffiehuis III 507; Nobel I 165; Noordbrabant III 331; Notenboom III 3.

Oliemolen I 298; Oliphant III 394; Olijfboom III 522 Olijftak; II 300; Onze L. V. in de zon II 177; Oostenrijk III 522; Os II 156; Ossekop II 316; Oude heerenkelder II 536; Oud stads Koffiehuis III 449; Oud Keizershof (zie ook Keizershof) I 265, III 489; Oude Munt II 50.

Paleis van den Hertog I 10, III 511; Paleis van Justitie III 195; Papegaai III 395, 9; Paradijs, groot en klein I 51, 188 III 501-5; Pastey III 510; Pijnappel I 151, 2, III 581; Plaats royaal I 405, II 158; Paushoed I 424; Pauw II 112, 218, III 248; Plebanie II 379; Pluim III 382; Ploeg I 344, 367; Posthuis op Maastricht II 141; Prins van Oranje II 163; Put III 517.

Rad van avonturen III 529; Regenboog I 51, III 501; Ridder II 173; Rijder II 185; Rog II 312; Roymeulen I 325; Rollewagen I 85, II 137, 312; Rome III 556; Roodenburg III 225, 354; Roode Kroon I 148, III 103; Rood huis III 480; Rood kruis III 347; Rood laken I 360; Roode leeuw I 72; Roode os III 241; Roode poort III 247; Rood tonneken III 113; Roos I 151; III 576; Rosmolen I 305; Rozenboom II 325; Rozenkrans III 256, 506; Ruysche poort I 150.

Sampson I 285, III 496, 500, 533; Schaapshoofd I 321; Scheydpot III 79; Schenkkan III 480; Schietspijp III 479; Schotsche roos I 17, II 314; Simken III 99; Slang I 129; Spinnewieltje III 221; Spookhuis I 214; Stadskoffiehuis III 447; Stad Munster I 245; Stad Osch III 489; Stapel katoenen III 323; Statenlogement I 99, 100, 1e r. v. o. voor „Klijn" te lezen: „Krijn"; II 21; Steenen Kamer III 580; Steenken III 524; Ster I 180; III 21, 27; Ster met de staart III 488; Stijfselpot III 79; Stooterspoort II 404; Stormhoed III 489; Strikkenpoort I 136; Struis I 144; Suikerhuis III 352; Suikerrafinaderij I 321; Swanenborch II 301, 581; Sweertken I 186.

Tamboer I 164; Tarton III 489; Tien geboden II 335; Torts I 180; Tromp II 339; Trompet III 448 noot 2; zie nog Reg. nº 452 f. 42; Trouw II 119; Twee gapers I 314, III 410; Twee vergulde sterren II 256; Twee witte sterren II 256; Turkshoofd I 181.

Valk I 46, III 102; Varken III 241; Vechel's lust II 135;
Vergulde A. B. C. II 324; bierwagen II 237; bril I 325; duifke III 345; eland I 360; harnas III 493; hekken I 281, 283; kabel of kabeltouw I 332; klok I 321; kop III 500; missaal II 375; os I 295; ossehuid I 336, 342; pantoffel I 187, 190, III 506; ploeg II 342; roos III 11; sleutel III 149, 494; varken III 241;
Verloren arbeid II 380; Vier heemskinderen III 489; Vijf garstenbrooden I 183; Vijf ringen III 324; Vijf vocalen III 433; Vijgenboomken III 79; Vijzel III 321; Vlasbloem II 304; Vleeschhuis III 528; Voetangel I 281; Vosken III 447; Vurige wagen van Helias II 370.

Waag, groote en kleine, I 21, III 489; Waalwijk I 86; Wagenschot II 43; Wapen van Frankrijk III 345; Wapen van Kleef II 191; Wapen van Luik I 237; Wapen van Oostenrijk III 522; Waterpot II 340; Wereld II 441; Wildeman I 23, 144, 162, II 177, III 489; Wild varken II 108, 158; Wittebroodskind III 353;

Witte arend II 382, III 436; bok III 399, 402; diamant III 424; duifje III 301; fortuin II 86; flesch III 436; gans III 522; hand I 368, 430, III 254; hond I 148, II 305, III 569; kruis III 399, 405; laars I 294, II 263; lam II 345, III 419; lavoir III 424; leeuw I 85, 6, 7; leeuwin III 556; rooster I 330, 4; schild II 305, III 551; valk I 86, 278; voet III 424; zon I 148; zwaan I 148, 292, III 446;
Wolzak II 203.

Zalm I 118, III 162; Zegelken II 312; Zevengester I 245, 332, II 239; Zijde spek III 575; Zoete naam Jezus II 333; Zon III 581; Zwaan I 310, III 489, 512;
Zwart anker I 148, 241, III 188; arend I 78; II 513, III 435; beer of beerken I 336; bok I 360; 362 3e r. v. b. te lezen voor „zij" „hij" en voor „December" „19 September"; hond I 46, III 536; ruiter I 162; schoen I 292;
Zwijnshoofd II 81.

Illustre school III 131.

Inwoners, beoordeeling der, I 57 en vlgd.

Kapellen: St. Anna III 264; St. Antonie III 70, 90; St. Barbara II 238; St. Cornelis I 316; St. Eloi I 72; St. Joris I 442; H. Kruis I 113; Stadhuis III 456.

Katholieke bedehuizen: geheime III 566; Achter Tolbrug III 558, 560; in de Boerenmouw III 167; in de Fonteinstraat II 313; op het Hinthamereind III 10; id. III 101; in de Kerkstraat II 339; in de Nobel I 170, 177 te lezen den 9en en 10en r. v. b. „houden werd in een Achter Tolbrug staand huis"; aan de Oude Dieze II 254; in de Postelstraat I 236, 243; in het Rederijkersstraatje II 361; in de Ververstraat II 179; in de Verver- en Putstraat II 297; in de Vughterstraat, *het eerste*, I 360; 362 in 2e r. v. b. te schrappen: „Theodora Maria de Hee weduwe van" en in 3e r. v. b. voor „zij het December" te lezen „hij het 19 September"; in de Vughterstraat, *het tweede*, I 336.

Kazernes I 39, 66, 303 en vlgd.; III 21, 373.

Kerken: St. Geertruikerk I 70; 104, 6, toe te voegen aan den 3en r. v. o.: „in de kerk zelve werd ook begraven blijkens het begrafenisboek van den koster dier kerk"; 108, 9e r. v. b. te lezen voor: „1820" „1822".

St. Jacobskerk III 19.

St. Janskerk I 22, 239, III 167.
Kruiskerk I 345.
Luthersche kerk II 205.
Minderbroederskerk I 189.
St. Peter- en Pauluskerk I 69.
Waalsche kerk II 236, III 266.
Kermissen III 26.
Kloosters: Abdij van Berne III 109.
Arme Clarissen van Boxtel II 497.
Bazelaars III 32, 223; Bethanie III 26; Bogaarden II 222; Broeders des gemeenen levens III 103 en vlgd.
Capucynen I 264, 7; III 53, 66, 172; Cellebroeders II 484, III 3; Clarissen II 523, 587.
St Elisabeth's Bloemenkamp III 222, 371.
St. Geertrui I 90 en vlgd; 94 8e r. v. b. voor „Aernont" te lezen „Aernout"; III 222; Groot begijnhof II 391.
Jezuiten II 223, 429.
Karthuizers I 374; Klein begijnhof I 257; Kruisbroeders I 343, III 223.
Marienburg I 220, 275; Minderbroeders I 20, 182 en vlgd., 186 en vlgd; III 222.
Predikheeren III 210 en vlgd.
Zusters van Orthen III 133; Zwart zusters II 549.
Kommandement III 191.
Korenbeurs I 74.
Korte kamers III 413, 530.
Kraan I 130.
Krankzinnigengesticht III 93.
Kruithuis of laboratorium I 68.
Lager onderwijs II 123.
Latijnsche, Groote of **Papenschool** II 385.
Latijnsche school III 127.
Leen- en Tolkamer II 549.
Logementen I 264, III 247, 325, 481, 9, 496, 508, 9.
Markten I 161, II 70, III 22, 300.
Munt, de I 251, II 50.
Muziekcollege I 101.

O. L. V. Broederschap I 96, III 150, 165, 4e r. v. b. voor „fonfecto" te lezen „.confecto".
O. L. V. huisjes I 71, II 588, III 415.
Oude Dieze I 12 en vlgd.
Oudemannenhuizen : Aard van Avennes gasthuis I 74 ; Aart Berewouts gasthuis I 426 ; Adam van Mierde's gasthuis II 539 ; van Deventher's gasthuis II 60, III 48 ; Gerard de Weert's gasthuis II 427 ; dit gasthuis stond aanvankelijk op het Plein ; Gijsbert van den Broeck's gasthuis I 365 ; Hester van Grienven's gasthuis III 62 ; Heyms gasthuis I 319 ; Jacob Uter Oisterwijcks gasthuis I 441, II 427 ; Jan Moons gasthuis II 535 ; Kuysten- of Loyens gasthuis I 220, 427 ; St. Martensmannengasthuis I 220 ; Meelmans gasthuis III 102 ; van Sambeek's gasthuis III 78 ; Smidsgasthuis I 302.
Oudevrouwenhuizen : Adam van Mierde's gasthuis II 536 ; 537 2e r. v. b. toe te voegen : Reg. n° 156 f. 129 v^so^ ; Agnes van den Broeck's gasthuis I 69 ; Aleid van Berckel's gasthuis III 9 ; St. Antonis gasthuis III 70 ; Catersgasthuis III 19 ; St. Eloy's gasthuis I 72 en II 558, 578 ; Jenneken Hamers gasthuis II 154 ; Keyts gasthuis III 102 ; Maagdenhuis III 62 ; Margriet Heeren's gasthuis III 101 ; Neynsels gasthuis III 165 ; Schilders gasthuis I 220 ; Spijkers gasthuis I 257 ; van den Wiel's gasthuis I 321 ; Ulemans of Brants gasthuis II 440.
Oude mannen en vrouwenhuis III 196.
Paleis van den Hertog I 10, 23, III 269, 511.
Paleis van Justitie III 179.
Papenbril I 39, 66.
Pepers, de II 391.
Plein I 70, 71.
Poorten I 17, 27, 29 12e r. v. o. voor 1543 te lezen 1542 ; 75, 119, 150, 305, 367, 369, II 155, III 87, 289, 493.
Processies I 163, III 24.
Put III 414.
Raadhuis II 156, III 454.
Rederijkerskamers II 360.
Refugiehuizen : Berne I 447, II 164 ; Catharinenberg I 370 ; St. Geertruid I 410 ; Marienhage I 150 ; Marienkroon III 148 ; Postel I 261 ; Tongerloo I 387, III 189 ; St. Trudo I 165.

Roomsch armen weeshuis II 32.
Schermersgilde III 501 en vlgd.
Schuttersbogaarden: Handboog III 365; Jonge Schuttersbogaard I 308; Kolveniersbogaard III 81; Oude Schuttersbogaard I 400.
Seminarie II 287, 490.
Societeiten: Amicitia III 426; Casino II 525; Harmonie of Zwartmakershof I 220, III 369; Nieuwe Societeit III 442, 488; Vaderlandsche Societeit III 261, 301; Zwarte Arend III 441.
Stadsaschschuur I 73.
Stadhuis III 454.
Stadskomme III 466.
Stadsvuilnisbelt II 495.
Straatverlichting I 45.
Straten:
In het algemeen I 44.
Namen:
Achter den Dove III 7; Achter de Minderbroeders I 165; Achter het Stadhuis II 156; Achter het Verguld harnas II 155; Achter het Wild varken II 108; St. Antoniestraat III 71.
Baseldonksche straatje III 71; Bokhovenstraat I 115; Bokkingstraatje I 162.
Clarastraat II 587; Choorstraat II 557.
Dravelgas (of straat) I 186; Diepstraat III 70.
Engelsche pispot II 339.
Fonteinstraat II 311.
Gapertstraatje III 536; Gasthuistraat III 269; Gorterstraat II 297; Gruitstraatje III 269.
Haringgangske I 162; Hinthamerstraat II 589, III 3, 88; Hinthamereind III 80; Hooge Steenweg I 13, III 536; Hulsstraat I 364.
In de Boerenmouw III 167.
St. Jacobsstraat III 19; St. Jacobskerkhof III 21; Jericho II 156; St. Jorisstraat I 364, 412; St. Jozefstraat III 208.
Keizerstraat II 3; Kerkstraat II 317; Kerkstraatje III 575; Koffermakerstraat I 186; Kolperstraat II 175, 314; Kruisbroederstraatjes I 343; Kruisstraat I 165; Krullartstraat II 316.
Lammerstraatje III 564; Lepelstraat I 163.

Mandenmakersstraat I 165; Markt III 300, 384; Minderbroedersstraat I 186; Mortel II 50.
Nieuwstraat III 255; Nieuwstraatje III 528.
Ortenstraat I 71; Oude Dieze I 12, II 250; Oude Hulst I 412;
Papenhulst II 497; Pensmarkt III 506; Peperstraat II 391; Peter de Gekstraatje I 71; Peterseliestraatje III 564; Postelstraat I 202; Putstraat II 300.
Ridderstraat II 173.
Schapenmarkt II 70, III 479; Scheidingstraat III 536; Snellestraat I 185; Sonneveld I 314; Spoorsstraatje I 186; Sullen- of Solsstraatje I 72.
Tolbrugstraat III 365; Triniteit II 483.
Ververstraat II 175, 300; Vischmarkt I 161; Voldersstraatje II 250; Vughterdijk I 308; Vughterstraat I 287, 335.
Waterstraat II 60; Weesstraat II 483; Wevershuls II 497; Windmolenbergstraat III 19; Wolvenhoek II 70.
Zadeleersstraat III 479; Zijle II 70.
Synagoge I 21, II 58.
Teekenschool I 421.
Theater tot ontleding I 306, II 550.
Torens I 24, 5, 6, III 286.
Tuchthuis I 400, 409.
Vestingmuur I 17, 24.
Vleeschhuis I 138, III 528.
Vrijmetselaarsloges I 101, II 509.
Waag, Groote en Kleine, III 489.
Wagenposterij I 213, 266, II 146.
Wallen I 37.
Watertoestanden I 40; 41 3e r. v. b. voor „laaggr" te lezen: „laager".
Wip I 115.
Ziekengasthuis II 509, III 263.
Zuid-Willemsvaart I 32.

HEUSDEN.

I 17.

HINTHAM.

Huis, het, de Koning van Engeland I 384.

Leprozenhuis I 43.
Paardenmarkt III 23.

HUISSELING.

Ringelenberg, de, II 323.

LIESSEL.

Blokhuis, het, II 409.

ST. MICHIELS-GESTEL.

Brouwmeer, de, II 261, 329, 330.
Crakenstein (onder Ruimel) I 437.
Duifhuis, het, I 236, II 320.
Haanwijk II 270, 282, 413.
Kasteeltje op den Horrick I 241.
„ op het Loo I 168.
Nieuw-Herlaar I 247, 388, 9, 393, II 5.
Pettelaar II 495, III 135.

MIDDELRODE.

Kasteeltje aan het Laar II 122.
Seldensathe II 108, 109, 110, 143.

MIERLO—HOUT.

Apostelhuis, het, II 407.

MILL.

Aldendriel II 428.

DE MUNTEL.

I 8, 9, 75.

NUENEN.

Oude Steyn, de, I 377.

NULAND.

Duinendaal I 408.
Elzenbosch, de, II 105, 421, 594, III 117. Zie nog Sassen: „Protocollen der Helmondsche notarissen nº. 249".
Erfsecretarie II 200.
Heerlijkheid I 399, II 24.

ST. OEDENRODE.

Henkenshage I 359.
Pasbogaard II 101.
Ten Houte III 179.

OISTERWIJK.

Durendaal I 325, III 185; 187 15e en 16e r. v. o. door te slaan de woorden: „denkelijk ten gevolge van haar huwelijk".
Klooster Catharinenberg I 370.
Oliviershuis II 28.

OIRSCHOT.

Bijsterveld II 139.
Hof van Solms III 495.

OOSTELBEERS.

Baasterhoeve, de, II 149, 516.

ORTHEN.

I 8, 65.
Lekkerbeetjeskamp III 544.
Maalstroom, de, I 14.
St. Peterskapel I 14, 20, 66.
St. Salvatorskerk I 20, 66.
Zwanenkampen I 14, III 114.

PRINSENHAGE.

Burgst II 307.

ROSMALEN.

I 79, 82.
St. Annenborch I 389.
Coudewater II 200.
Erfsecretarie II 200.
Rodenborch, de, I 389, III 34.

SCHIJNDEL.

Dennenboom, de, I 384.
Groenendaal I 212.
Heerlijkheid II 24.

TILBURG.

Oost-Tilburg II 588.
Teynthoven III 184.

TONGELRE.

Hof, het, II 567, 8.

UDENHOUT.

Ten Mortel I 433.

VEGHEL

Kasteeltje Middegaal III 40.

VLIERDEN.

Heerlijkheid, de II 24

VLIERT, DE.

I 8, 79.

VUGHT.

Commanderij der Duitsche Orde I 417.
Couwenberg II 81, 99, 345, III 228.
Eendje II 176.
Galg, de III 464.
Heerlijkheid, de II 24.
Heijmsgasthuis I 320.
Jachtrecht II 413.
Kapel van het H. Kruis I 246.
Karthuizersklooster I 382.
Kerkhof Hervormd I 209.
Kerkhof Israelitisch I 22.
Leeuwenburg I 164.
Leeuwenstein II 354.

Maurick I 218, II 267—271.
Muyserick I 339, 414, II 268, 9.
Sionsburg I 415, 8, 32, II 215.
Spreeuwenburg II 466.
Steenwijk I 261, 333.
Voorburg II 413.

WOENSEL.

Eckart III 516.
Klooster Marienhage I 150, III 579.

REGISTER VAN GESLACHTSNAMEN

op de drie deelen.

A

Aa, van der I 90, 122, 5, 388, 9, 91, 2, 3; II 67, 99, 329, 442; III 58, 92, 181, 302, 13.

Aalst, van I 213, 65, 95, 353, 72, 4; II 151, 280; III 152, 69, 361, 2, 422, 518.

Aarle, van I 215, 371; II 330; III 556, 7.

Abbema II 42; III 120, 1, 2, 3, 567.

Abcoude, van III 315.

Abeele, van den III 51, 3.

Abels, II 225.

Aben, (van) II 111, 251; III 155.

Abraham(s) II 506, 15; III 12.

Absolons, d' I 299, 407; II 473.

Abt(s), 's I 255; II 367.

Abtenzell, von II 281.

Accorneys, van I 416; II 193, 436.

Achelen, van I 266, 7, 86, 372; II 5, 9, 10, 114, 5, 9, 20; 13e r. v. b. bij te voegen: zijne vrouw was Margriet Pelgrom, van wie hij geene kinderen schijnt te hebben gehad; de hier als zijn zoon vermelde Henrick was de bastaard van Ygram's oom Ygram v. A., in 1494 schepen van den Bosch. (Over eenen Ygram van A. zie men Bossche Schepenakte Reg. van 1503 f. 408); 121, 130, 1, 7, 178, 198, 9, 201, 3, 4, 10, 75, 82, 3, 318, 25, 50, 7, 71, 417, 32, 543; III 68, 248, 303, 89, 404, 43, 4, 94, 5, 537, 52, 72.

Acht, van II 89; III 176.

Achter, van den I 88, 292; II 345, 426.

Acker, van den I 406; III 16.

Ackeren, van den I 137.

Ackersdijck I 110, 76; II 33, 134, 53, 97, 277, 87, 338, 48, 456, 7, 8, 60, 516, 64, 72; III 117, 310, 441, 2, 563.

Ackersloot gen^{d} van Amerongen II 94.

Adama, d' III 89.

Adolfs I 185.

Adornes III 50.

Adrichem, van I 218, 315, 400, 10, 11; II 546, 55; III 194, 307, 427.

Aelmans II 433; III 70, 99.

Aelsvoirt, van der I 377; II 404, toe te voegen: zijne vrouw was Christina, dochter van Gerrit de Wael; 405, 42; III 55, 582.

Aemilius II 584.

Aengenent I 214.

Aertsen I 136, 227, 8, 9, 30, 5, 8,

9, 56, 64, 6, 71, 82, 5, 8, 361; II 5, 9, 26, 8, 74, 6, 121, 31, 247, 567; III 401, 572.
Affaytadi, d' II 241.
Affelen, van I 143.
Affoirden, van II 254, 60, 314, 5; III 438.
Agyleus II 379, 457, 565, 6, 7; III 377, 9, 80, 1, 2, 3, 9, 534, 53.
Aykens III 154.
Aykinus III 430.
Aitsema, van II 80.
Aken, van I 106, 226, 421; II 129, 65, 459, 558.
Akoy, van II 162.
Alberts I 88.
Alblas, van III 115.
Aldegonde, St. van 234.
Alendorp van II 270.
Alewyns III 332, 497.
Alfger I 8.
Alkemade I 155.
Alkmaar, van III 6.
Allaer, de III 513, 4.
Allard II 303.
Alleger I 335, 41.
Almaengien, van II 25.
Alphen, van I 89, 114; II 249, 87, 434, 55; III 156, 406, 7.
Altena, van I 101; II 54, 8.
Althuysen II 256, 62; III 427.
Alva, van II 113, 566.
Ameye, van II 83.
Ameyden, van der II 169, 83, 519.
Ameleghem III 74.
Amelie II 179; III 499.
Amelo, van II 289, 94.
Amelrici I 90, II 424.
Amelsvoort, van I 135, 46, 9, 50, 386; II 59, 123, 212, 34, 321; III 205, 307, 42, 572.
Am Ende II 551, 2, 5, 9, 63.
Amerongen, van II 94, 244.
Amersoyen, van I 75; II 67; III 179, 80, 1.
Amersoyen of Amelroye, van gend van Vlijmen II 77; III 58.
Amstel, van I 137; III 375, 6, 7, 451, 3, 508, 10.
Amstelredam van I 138; II 194, 289, 90, 5; III 6, 537, 9.
Ancems I 68.
Ancker, van (den) I 106, 64, 98, 239; II 198, 9, 318, 57, 61, 2; III 13, 61, 89, 404.
Andel, van (den) II 164, 241; III 236.
Andriessen I 226.
Angelis, ab I 260; II 360, 3; III 114, 334, 5, 538, 47, 8.
Anrae, van II 149.
Antwerpen, van I 83, 105, 28, 29, 369; II 293, 360, 529, 93; III 67, 380.
Appel, den II 523.
Appelboom I 150, 227; II 574; III 449, 501.
Appell III 303
Appels III 514.
Arckel, van I 111, 201, 50, 354, 81; II 63, 4, 9, 241, 443, 500, 5; III 8, 93, 4, 6, 179, 85, 430, 82, 9.
Ardenne, d' II 160.
Arendt I 90, 386; II 208, 309; III 120, 1.
Arennest, van den III 156, 290.
Arkenteel, van I 117.

Arkesteyn II 355, III 324.
Arnhem, van I 295; II 319; III 55, 252, 388, 9, 418.
Arnoul II 388.
As, van II 555.
Asch van Wyck II 412.
Asperen, van I 442; II 213, 226, 54, 305, 34, 45, 416, 518; III 193, 233, 4, 448.
Asseldonck, van der III 52.
Assendelft, van I 203; III 188.
Asten, van I 438; II 12, 47, 85, 6, 193, 453, 79; III 347, 404.
Auchises II 478.
Auwen, van I 68, 74, 149, 368, 407, 6e r. v. b. achter „kinderen" te vermelden: Cornelis, Hubrecht enz. zie Reg. 's Bosch no 248 f. 74; II 27, 74, 5, 151, 94, 425, 493; III 154, 253, 403, 6.
Avelino, de III 214.
Avennes, van I 74.

B

Baal, van III 257.
Baalmans I 372.
Baardwyck, van II 559; III 537.
Bachon, de I 122.
Back, de II 360, 420, 535, 8, 9, 41, 2.
Back gen^{d} Wytfliet I 250; II 252; III 359.
Backer, de, Bacquer of Backers I 217, 8, 19, 27, 324, 452; II 320, 363, 444; III 353, 426, 43, 6.
Bacx of Back, I 181, 217, 46, 8, 9, 331, 90, 430, 4; II 9, 10, 7, 26, 7, 30, 64, 72, 3, 4, 5, 89, 141, 5, 50, 1, 11e r. v. b. voor N. te stellen: Durp; 13e r. v. b. vóór „Joachim" „Joachimi" en achter „Constantia h.": 1° Robert Couttis, kapitein; 2°1625; 152, 5, 82, 94, 244, 7, 52, 423, 8, 42, 7, 78, 582; III 61, 159, 80, 2, 4, 5, 6, 295, 302, 38, 403, 19, 503, 39, 40, 64, 77.
Baeckelmans II 262.
Baelde II 134.
Baerle, van I 216, 358; III 153, 4, 252, 445, 581.
Baest, van III 155.
Baexen, van I 381, 9, 90, 1, 2, 3, 4, 415, 6; II 24, 63, 103, 91, 3, 220, 436; III 152.
Bailliou II 522.
Balbian, de I 444; II 524; III 119.
Balen, van I 80, 163, 291, 301, 337, 44, 77, 421; II 49, 68, 9, 75, 81, 6, 7, 8, 9, 90, 1, 2, 152, 88, 261, 3, 78, 9, 85, 363, 4, 408, 63, 71, 94, 518, 82; III 35, 159, 61, 2, 374, 496.
Balfourt II 151, 447.
Balgoyen, van II 374.
Baliart of Baelgart I 166, 202; II 240, 82, 301, 436, 525, 6, 81, 2; III 552.
Ballet of Ballay I 133.
Bals I 134.
Balthus II 324.
Baltwein, van II 507.
Balveren, van I 124; II 63.
Bammelroy III 461.
Banchy, de II 426.
Bandt II 328.

Bange II 311.
Bangstee, van III 137.
Barbet d'Arquos III 275, 6.
Barbier III 439.
Barbou I 242.
Bardoul I 248, 397, 8.
Barendonck III 556.
Barkemeyer II 200, 64, 323.
Barlaymont, de II 11, 98; III 215.
Barniers II 504.
Barre, de la III 239.
Barrea III 63.
Bartholotti II 286.
Basel, van III 33.
Basseliers II 66, 429.
Bassery, de III 565.
Bastide I 17; II 246, 315; III 440.
Bastingius III 29.
Baten I 203; II 134, 423, 4; III 93, 152, 4, 5.
Batenborch II 43, 4.
Battum II 101.
Bauderics I 121.
Baussele, van II 584.
Beauregard I 332.
Beck I 180; II 279.
Becker I 350, 89.
Becker, de III 390.
Beckers I 236; II 110, 1, 203, 320, 33, 89, 423, 8; III 31, 155, 543, 71.
Becx I 244, 90; II 137, 211, 351, 2, 6, 7, 8, 363, 4, 461, 2, 7, 8; III 118, 210, 541.
Beda I 191.
Bedber, van II 290.
Beeck (Beke), van I 281, 327, 66; II 356, 84, 5; III 5, 143, 4, 52, 4, 5, 273, 400, 1, 521.
Beecke, van der I 365, 97, 8; II 240, 327; III 189.
Beedijcx II 97.
Beekvelt I 426, 52; III 407, 8.
Beelaerts I 139, 287, 368; II 120, 30, 15e, 16e en 17e r. v. b. moet zijn: zij waren kinderen van Rutger Beelaerts en Aleid van Vleuten; 131, 169, 478, 14e r. v. b. door te halen: den stamvader van de familie Beelaerts;
Beelen, van der II 378, III 194.
Beempde, van den II 493.
Beer (de) I 148; II 214; III 449.
Beerdonck van I 422.
Beers, van I 228; II 70, 265, 78, 441; III 154, 5, 291, 313. 38. 57, 400.
Beersdonck, van (der) II 178; III 542.
Beerestraten van III 416, 70.
Beest, van I 89, 122, 40; II 53, 246, 300, 559, 65, 81.
Begero II 365.
Beyens I 82; II 40, 1, 121, 31, 76, 252; III 159.
Beyer, de I 330.
Beyharts I 68, 230; II 292, 3, 4e r. v. b. toe te voegen: Jacob Beyharts h. 4° 1592 Anna van Liere; 295, 417; III 67, 8.
Beynen, van II 264.
Beys I 111, 286; II 188, 423; III 265, 332, 6, 7; 6e r. v. o. voor Henrcik te lezen: Henrick; 338, 43.
Bel, van II 275, 543.
Belderbusch III 143, 4.
Bella, de la III 214.

Bellaerts II 241; III 393.
Bellemaeckers II 54.
Bellis, de I 204, 5
Bellous I 253.
Belvidere, de III 545.
Bemmel, van I 414, 36.
Benedictus III 82.
Benoit II 138.
Bentinck III 193.
Benthem, van III 175.
Bentheim van I 125.
Beon I 67.
Berch van Lunenburg, van den I 359, 60; II 435.
Berchem van I 128, 9, 370, 1, 3; II 109, 407, 36; III 574.
Berchuys(en), van I 73, 152, 257, 446.
Berckel, van I4 9, 164, 211, 27, toe te voegen „van"; 32, 3, 6, 44, 9, 54, 61, 95, 6, 311, 36, 50, 78, 410, 34, 7, 40, 1; II 35, 71, 82, 95, 104, 5, 15, 93, 218, 57, 9, 66, 305, 18, 9, 20, 1, 2, 3, 37, 46, 99, 405, 44, 73, 504, 82, 3; III 8, 21, 7, 49, 50, 3, 60, 152, 79, 80, 2, 213, 43, 51, 71, 2, 3, 4, 95, 334, 8, 47, 414, 27, 48, 501, 11, 51, 73, 4, 80.
Bercker, de II 135.
Berckmans I 80.
Berck(t) van I 145; II 151, 433, 4, 5, 7, 581; III 152, 3, 5.
Berendonck, van II 258, 9, 60.
Beresteyn, van I 182, 95, 218; 13e r. v. o. lees: 18 Maart; 219, 41; II 200, 69, 71, 2, 329, 400, 569, 27; III 427.
Berewout I 122, 202, 14, 5, 40, 95, 6, 301, 80, 7, 9, 90, 426; II 169, 409, 65, 73, 527; III 49, 50, 182, 231, 4, 431, 553, 82.
Bergaigne, van I 115, 74, 5; II 16, 7, 8; III 117, 316.
Bergen, van I 85, 126, 228, 9, 30, 31, 45, 7, 56, 416, 30, 4, 5; II 24, 5, 6, 133, 292, 4, 425, 50; III 67, 326, 30, 36, 49, 401, 2, 3, 11, 533.
Bergh, de I 365; II 163, 301, 427, 35, 8, 59, 69, 81, 534; III 163, 267, 303, 5, 64.
Bergh(e), van den I 158, 98, 227, 39, 45, 6, 87, 91, 5, 367, 8, 9, 432, 47; II 4, 27, 74, 5, 9, 80, 110, 85, 214, 70, 3, 327, 47, 411, 36, 529, vóór Berge op den 9en r. v. b. te plaatsen „van"; 68, 87; III 156, 61, 232, 54, 334, 75, 401, 550.
Bergmann, van Zinnicq I 382; II 459, 523, 56.
Beringen, van I 202; III 153.
Berinckhuysen, van II 18, 9.
Beris II 259, 543.
Berkelaer, van II 449, 51.
Berkenbosch, van den I 149, II 204; III 61, 2, 89, 114.
Berkhof, (van) I 452, II 548.
Berkhout II 333.
Berlaer, van III 400.
Berlende, van I 447; II 4.
Berlicum, (van) I 270; II 10, 418, 32, 581; III 82, 156, 232, 49, 557, 70, 9.
Berlo, van II 584.
Bernagie, van II 80; III 171, 255.
Bernardo, don III 349.
Bernards II 349.
Bersselaer, van den I 285, 328.
Bertrand III 440, 3, 7.
Berwinckel, van II 52, 3.

Berzelaer, van II 179.
Besauwen, van II 335.
Besemer I 426; II 586, 7, 91.
Best, van of de I 91, 2, 142, 207, 12; II 441; III 73, 154, 311, 3.
Bethmeer, van I 291; II 137, 304, 17, 18, 494, 531, 8.
Beuckelaer II 405, 526.
Beuchem, van III 302.
Beugen, van I 158, 76, 91, 3, 212, 33, 6, 82, 360; II 47, 8, 109, 300, 20, 84, 7, 452; III 9, 58, 208, 36, 302, 5, 17, 22, 3, 518, 27, 47, 53.
Beughem, van I 183, 207, 41, 94, alwaar abusievelijk staat „Beugen"; 323, 432; II 55, 80, 1, 2; 2e r. v. o. achter „kinderloos" te plaatsen: behoudens, dat hem van zijne tweede vrouw geboren werd een zoon Siardus Ignatius Melchior Victor, R. K. gedoopt in het bedehuis van St. Jan te den Bosch 4 Sept. 1701, die denkelijk jong stierf; 83, 93, 176, 216, 347; III 172, 78, 240, 334, 581.
Beuningen, van II 506.
Beurden, van I 288, 314; II 50, 238; III 494, 527.
Beusekom, van I 385, 426; II 162, 3, 203, 300, 59, 440, 558, 78; III 446, 554.
Beusichum van der Linden I 410.
Bever, de I 81, 287; II 62, 4, 6, 7, ad noot 3 toe te voegen: „dat Roelof de Bever een echten en een onechten zoon Hector had"; 130, 1, 44, 295, 332, 405, 98, voor „Walburg—tot Dicbier" te lezen: Katherina, doch ter van den apotheker Hector Speciers, zie Reg. n° 133 f. 388 v^so; 504, 25, 6, 8; III 93, 143, 377, 581, 2.
Beveren II 401.
Beverly I 86.
Beversluys I 117, II 291.
Beverts, van II 153.
Beverwyk, van II 333, 448; III 441.
Biben I 302; II 480, 506.
Bichelaer, van den I 138, 341; II 249, 389, 450; III 86, 301.
Bie, de I 420.
Biedijck II 97.
Bierbeeck van I 323, 8, zij huwde 1584; 329, 31; II 179.
Bierkens III 521.
Bierman III 156.
Biesters III 114.
Biesthoven, de I 242.
Biffe, le II 361, 74.
Bigoix III 40.
Bigorre, de la II 292.
Bye, de I 137, 265, 451, 2; II 25, 64, 5, 80, 122, 30, 83, 92, 99, 263, 306, 8, 56, 405, 7, 9, 28, 68, 79, 81, 82; III 159, 235, 6, 399, 417, 32, 59, 60, 97.
Byecken III 522.
Byleveld II 517, 64.
Bylandt, van II 41, 168, 243; III 7.
Byster, de III 439.
Bystervelt, van I 183, 352.
Byvoet II 360; III 581.
Bilderbeeck I 272.
Bilderdyk II 244.
Biljet III 442, 5, 6.
Bils, de I 306; II 550, 1; III 131.
Bilsen, van III 11, 13.

Binet II 541.
Birgelen, van III 156.
Bisdom II 261, 2, 462, 576.
Bits I 332; III 302.
Bladel, van I 375, 6, 429, 49; II 415, 26, 52; III 110, 330, 78, 518, 70.
Blaert, van den III 437.
Blanchart II 323.
Blanckert III 235.
Blanckevoort, van I 208; II 133.
Blankendael, de II 339, 402.
Blankers II 80.
Blaubeens II 524.
Blaukamer II 307.
Blavier, de I 135.
Blauwe, de I 260; III 174.
Bleeck, van den II 257, 8.
Blenckvliet, van II 400.
Bles I 325; II 323; III 519.
Blickmans II 335.
Blisseth I 222.
Blisteng II 348, 440, 524; III 484, 5.
Blyleven II 17.
Blitterswyck II 472.
Blockhoven, van II 247.
Blocklant III 221.
Blocquerye, van de III 28, 273.
Bloeymans I 206, 9, 10, voor 205 te lezen: 206; 5, 40, 9, 50; II 144, 407; III 159, 209, 10, 32, 33.
Bloemaerts I 247, 50, 1, 5, 6; II 187, 8, 357; III 52.
Bloemendael, van I 228; III 115.
Blom I 111, 56, 82, 9, 96, 272, 333, 4; II 57, 92, 3, 400, 39, 79, 96, 501, 14, 48, 57, 69; III 29, 38, 9, 42, 6, 56, 80, 210, 7, 9, 220, 3, 4, 5, 6, 7, 55, 6, 60, 363, 517.
Blommers III 421.
Blonket II 119; III 427.
Blotenburg, van I 423, 30; II 338, 46, 444, 54, 5, 56, 60; III 4, 45, 7, 56, 138, 228, 323.
Bocholtz, van I 418.
Bock, (de) II 420; III 30, 156.
Bockhoven, van I 246, 96, 7, 376, 7, 88, 9, 90; II 264, 334; III 186, 385, 6, 7, 8, 93, 4.
Bocquet I 113; II 298.
Bocx I 141; II 330.
Bode I 120; III 539, 51, 2.
Bode III 528.
Boechem, van II 82, 399, 473; III 582; zie nog van Beuchem.
Boeckel, van I 265, 74.
Boeckholt, van I 241, II 412.
Boecop, van II 281, 452; III 518.
Boenen, van I 155, 8.
Boener I 151.
Boert, van I 225; II 111, 256; III 338.
Boest, (de) III 513, 24.
Bogaerde, van den II 236.
Bogaerts III 510.
Bogaert, (van den) I 266; II 401, 99, 500, 4; III 118, 431, 513, 5.
Bohonek III 585.
Boyd III 31.
Bo(e)yen(s) I 163, 72, 240, 327, 70; II 55, 247, 356; III 154, 5, 396, 406, 533.
Boys, de II 308.
Boirnbergen, van II 387.
Boirt, de II 284.
Boisot, de II 99, 100, 1.
Bokstart I 400.
Bol, van III 155.

Bolant(s) II 60, 2, 6, 76, 86, 122; III 396.
Bolcx (of Bollic) I 151, 238; II 5, 120, 1, 220, 90, 432, 3, 6; III 569, 70. 2.
Boldwin II 271.
Bollen(s) III 265, 496.
Bolsance, de II 97, 168.
Bolsius I 109; II 264, 305, 7, 34, 78; III 303.
Bolster, de I 178.
Bolten I 247; III 556.
Bombergen, van I 83, 4, 316; II 10, 228, 316; III 326, 7, 8, 9, 30, 79.
Bömer II 555.
Bommel, van I 135, 45, 218, 60; II 29, 38, 106, 49, 72, 267, 408, 516; III 5, 154, 238, 46.
Bon II 403, 13, 14, 61.
Bonjée III 57.
Bongaert, van den II 86; III 174, 408.
Bongers II 415.
Bonhomme I 133.
Bont, de III 190.
Boogaerdt III 149.
Booy, de III 129, 485.
Boom III 57.
Bo(o)naerts I 129; II 200; III 574, 9.
Boons I 232, 260; II 139, 40, 161, 270; III 47, 539.
Boort, van den I 139; III 251.
Boots II 401.
Bopp I 73; II 397.
Borch, van der I 236.
Borcht (of Burgt), van der I 152, 3, 4; II 57, 180, 4, 90, 3, 201, 2, 170, 333, 324, 76, 557, 94; III 14, 39, 42, 574, 9.
Borchgrave, de I 212, 96, 7, 377, 428, 9, 30, 1, 3, 4, 5, 6; II 25, 71, 99, 257, 95, 6, 447, 71, 3, 527, 9, 30, 61, 80, 2; III 313, 4, 59, 86, 7, 8.
Borchworm, van II 216.
Borel II 458.
Borgers II 259.
Borghart I 122.
Borne, van I 394; II 72, 6, 86, 15e r. v. b. achter „Cornelia" te plaatsen: „huisvrouw van Jan Lambertszn. van den Borne"; 90, 547.
Borremans I 226.
Borret II 236; III 238.
Borssele, van I 254; II 456, 502, 52.
Bosc de la Calmette II 271, 453, 533.
Bos(ch) I 193, 232, 33, 325, 450; II 20, 133, 72, 236, 74, 7, 89, 94, 300, 449, 505; III 69, 110, 2, 3, 78.
Bo(s)sch(e), van den I 123, 315, 55, 406, 31, 35; II 131, 182, 290, 5, 6, 449, 50, 63, 568, 88, 9, 90; III 3, 33, 168, 344, 577, 83.
Boselie II 186, 305, 34.
Boshuysen, van I 296; II 409; III 358, 9.
Bosman II 35; III 276.
Bosschaert II 149, 516.
Bossu, de III 391.
Botti I 295, 300; II 319.
Boucq, le II 138.
Boudewyns (van Nertingen), I 132; II 114, 244, 76, 493; III 152, 9, 396, 9. Zie nog Bouwens.
Boulay I 164.
Bourgogne (gondie), de II 426, 71, 504.

Bousel, van II 374, 568, 70.
Bouten III 302.
Boutmans I 68, 155.
Bouwens (of Boudewijns), I 325; II 10, 1, 2, 27, 325, 33, 412, 3; III 239, 49, 50, 396, 99.
Bouwman, II 444; III 576.
Bové, II 299.
Bowier, I 260, 1; II 196, 8, 235, 61, 347, 8, 457, 554, 5, 64; III 441.
Boxhorn II 268.
Boxmeer, van I 87, 9, 207, 12, 18, 27, 92, 321, 35, 425; II 81, 320, 33, 4; III 40, lees „van"; 58, 61, 114, 44, 45, 6, 79, 408, 48, 511, 16, 61, 71.
Boxtel, van I 198, 220, 64, 5, 6, 90, 1, 320, 35, 53; II 42, 93, 249, 302, 6, 428, 31, 2, 581; III 13, 4, 57, 153, 4, 6, 397, 448, 9, 81, 510, 1.
Braccamonte, de II 229.
Braeckell, van II 440.
Braecken, van der III 74.
Brandenborch II 432.
Brandon III 473.
Brandwyck, van I 430.
Brant van Grobbendonck I 434.
Brant, van den II 429.
Brants I 149, 56; II 162, 92, 278, 9, 428, 9, 31; III 89, 269, 482, 537, 9, 40.
Brasser, III 218.
Brauwer, de I 103.
Brecht, van I 83, 4, 297, 361, 89, 437; II 14, 27, 72, 3, 5, 88, 9, 94, 5, 6, 7, 8, 9, 100, 2, 11, 2, 5, 30, 42, 67, 221, 52, 3, 7, 66, 91, 434, 47, 73, 583; III 27, 161, 2, 87, 273, 4, 315, 86, 8, 9, 94, 5, 8, 9, 420.
Breda, van of van Brede II 252, 3, 427.
Brederode, van I 39, 234, 398; II 64, 99, 229; III 182, 5, 6; 13e r. v. o. door te slaan: heer van Asten; 187; 9e r. v. b. achter „Oisterwijk" in te lasschen: „heer van Asten"; 15e en 14e r. v. o. door te slaan: „denkelijk tengevolge van haar huwelijk"; 188, 90, 1, 315, 27, 93, 4.
Bredervelt III 555.
Bree, van I 86, 130, 1, 2, 4, 44, 215, 45, 56, 76, 374, 419, 30, 45; II 32, 3, 7, 9, 55, 177, 80, 3, 97; 11e r. v. b. voor „Francisca" te lezen: „Frans, de zoon"; 299, 312, 3, 4, 402, 568, 93; III 61, 156, 248, 52, 3, 339, 44, 5, 51, 2, 401, 11, 25, 46, 53, 4, 547, 57, 77, 84.
Breff, de I 364.
Brey III 302, 510.
Brempt, van II 442; III 55.
Bresser(s) I 123; II 355.
Bresser, de I 303.
Bressy, de II 401.
Breugel, van I 73, 230, 1, 92, 373; II 28, 54, 7, 121, 31, 8, 9, 47, 84, 288, 90, 99, 381, 3, 400, 2, 11, 12, 98, 9, 506, 23, 4, 36, 63, 7, 8, 9; III 65, 6, 156, 274, 340, 63, 78, 441, 520.
Breuwen III 155.
Brielius I 383; II 389; III 383.
Brienen, van II 229.
Brier, de I 422; II 259.
Brierye I 264.

Bril II 80.
Brimeu, van III 141, 400.
Brisse de Wilhem II 167.
Brock II 65.
Broeck, van den I 69, 95, 6, 139, 211, 5, 41, 55, 328, 59, 65; II 179, 238, 350, 1, 61, 71, 420, 1, 4. 5, 9, 32, 4, 6, 72, 5, 544, 80, 1, 2; III 8, 237, 88, 1e r. v. o. te lezen voor: „Boeck" „Broeck; 289, 448, 460, 509, 13, 39, 40, 1, 5, 6, 7, 50, 3, 78.
Broeckhoven, van I 206, 15, 25, 31, 5, 40, 59, 64, 6, 8, 70, 1, 6, 82, 95, 8, 9, 397, 8, 428; II 61, 6, 70, 1, 89, 182, 95, 211, 3, 90, 332, 442, 9, 503, 9, 14, 9, 67; III 49, 110, 232, 50, 333, 9, 40, 4, 66, 80, 1, 2, 537, 52.
Broekhuysen, van II 64; III 187.
Broekmeulen III 257.
Brog II 192, 478.
Bronckhorst, van I 125; II 268; III 141.
Brouanen I 89.
Brouart (Bruart) I 218; II 269, 329, 572.
Brouwer II 359.
Brouwers I 353, 74; III 36.
Brouwhuys, van II 5.
Broux, de III 405.
Bruce II 501.
Brueckelaer I 339, 52, 95.
Bruess II 152.
Bruessen II 241, 51, 421.
Bruggen, van I 384; II 87, 193, 305, 594; III 155, 303.
Bruggen, van der I 433; II 472, 511; III 156.
Bruggen, van der gen^{d} van Eyck I 327; II 55, 6; III 51.
Brugh, van den II 126.
Brugmans I 255, 6; III 401, 53.
Bruheze, van I 414; II 5, 71, 121, 498; III 21, 541, 2, 4.
Bruhi, van II 292.
Bruyn, de I 193, 8, 290, 356; II 48, 83, 6, 196, 254, 346, 7, 481; III 79, 82, 114, 70, 1, 220, 501, 18.
Bruynincx (de) I 259, 60; II 5, 39, 61, 189, 213, 73, 567, 9, 92; III 208, 317, 35, 418.
Bruyns II 138.
Bruyst, van III 518.
Brühl I 219; II 272.
Brul I 172, 4.
Brull II 202, 11.
Brunswyk, van II 232, 367, 8.
Brussel, van (of de Brusselaer) I 172, 4; III 8, 13, 524, 5, 7.
Buchink II 160, 325.
Buck I 225, 8; II 431, 518, 46; III 5, 124, 49.
Buckelius II 505, 6.
Bueckentop II 116, 307.
Buel, van I 358.
Bueren, van I 350; II 79, 80, 293.
Buhet III 412.
Buissonet, de II 189, 434.
Buyl I 263.
Buys I 332; II 139, 96, 307, 573; III 137, 8, 520.
Buysen I 231; II 149, 192.
Buyser III 344.
Buysson, du I 209; II 467.
Buyster II 48, 358, 546; III 417.
Bul III 40, 5.

Bullen III 576.
Bultjou I 208; II 460.
Bungelaer, van II 547.
Bunne I 381.
Burette I 184; III 495.
Burgh, van der II 574.
Bus I 294, 8, 9.
Buschfeld, von II 267.
Busyn I 116.
Busleyden, van III 233.

D

Dabelyn II 188, 91.
Dachverlies I 124, 297, 414, 36, 7; II 275, 92, 419; III 167, 273, 315, 59, 546.
Dael, van I 151, 444; II 434; III 437.
Daele, van den I 434.
Daems II 187; III 360, 482, 98, 578.
Daems van Nuenen II 421, 2, 5, 37.
Daendels III 427.
Daesdonck II 81, 352; III 43, 119.
Dalem, van III 582.
Dalen, van I 407.
Dam, van II 18; III 175.
Damen III 564.
Damme, van I 422.
Damon II 126.
Danckarts I 206, 10; III 541, 50, 1.
Danckers III 145, 6.
Danckloffs I 164; III 61, 89, 114, 334, 560.
Daniels II 381.
Darbant I 424, 5; II 28, 36, 53, 76.
Darkennis I 30; II 143, 71, 213, 317, 416, 22, 5, 9; III 347, 456.
Dart I 383.
Darramouth II 345.
Das III 335.
Dautin II 358.
Davelaer, van I 428.
Daverveld, van II 281, 3, 338.
Deckers I 150, 80, 257, 93; II 10, 177, 90, 203, 378, 412; III 303, 581.
Decquere, de I 364, 5.
Dedel II 347.
Degenaer II 132.
Degens I 111; II 252, 570; III 62, 89, 582, 4.
Deyl, van II 470.
Dekker II 481.
Delft, van I 105, 66, 7, 202, 3, 381, (gen^{d} Bunne), 442; II 163; III 61, 250, 571; (van Henxthum gen^{d} van Delft I 215, 6, 30; II 143; III 249, 339).
Delsa II 146; III 564.
Demetrius II 515.
Denen II 381.
Denyssen III 358.
Dens II 165, 6, 70.
Derenthere, van II 129.
Derksen II 249.
Despomereaulx II 213.
Deuring II 289.
Deursen, van II 576.
Deutecom, van I 383.
Deutz I 181, 209, 61, 333; III 193.
Deventher, van II 8, 52, 484.
Deweser II 126.

Dicbier I 123, 4, 296, 388; II 71, 129, 295, 6, 446, 9, 73; III 49, 140 2e r. v. o. voor 1421 te lezen 1422; 141, 2, 311, 419, 81, 513, 22, 4, 82.
Dickbergh gen^{d} van Staeckenbroeck II 55.
Diderix I 236; III 175.
Diechden, van III 498.
Dielbeeck, van I 124; II 268.
Dien, van I 327.
Diepbeeck I 76.
Diepen II 84.
Diepen(r)beeck, van I 286, 375; II 90, 188, 211, 278, 419; III 40, 56, 9, 60, 99, 100, 1, 504.
Dieten, van III 404.
Digues de la Motte I 193; II 255, 352.
Dyck, van I 400, II 160, 569, 71; III 419.
Dyck, van den II 159, 497, 503; III 250, 435, 81.
Dyese, van II 110,
Dykmans II 50.
Dystelberch, van de I 388.
Dillen, van III 355.
Dillenius II 386.
Dimmer I 74.
Dinther, van I 116, 207; II 82, 155, 211, 67, 333, 473; III 68, 241, 399, 421, 40, 3, 537.
Dirix I 259, 60, 99.
Dirks II 334.
Disquis I 95, 6, 7, 8, 103.
Dobbe I 142.
Dobbelstein II 290, 1.
Doberkau I 408.
Dockum, van II 195; III 128, 424, 5.
Doel III 403.
Doerne, van I 215, 34, 56, 312, 79, 80, 416; II 24, 5, 50, 99, 178, 9, 198, 409, 10, 1, 29, 584; III 55, 152, 4, 5, 80, voor Everardszoon 5e r. v. b. zal te lezen zijn: Gevardszoon; 181, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 314, 5, lees voor Maria van Doerne enz.: Maria van Doerne, dochter van Everard, heer van Deurne, Bakel en Vlierden en Margaretha van Vladeracken; 339, 57, 542.
Does, van der I 400, 19; II 141, 9, 348, 9, 413, 502, 7, 8, 15, 6, 22, 3, 4, 46, 9; III 122, 38, 303, 8.
Doyenbraecken I 206, 450, 1, 2; II 211.
Dolia, de I 74.
Dolre Freijs van III 563.
Domis II 28, 40.
Dommelen, van I 434, 5; II 54, 70, 1, 2, 3, 371, 529; III 339, 497.
Donck I 81, 106, 46, 380, 90; II 109, 70, 219, 20; III 59, 60, 2, 326, 407, 539, 61.
Donck, van III 386, 511.
Donck, van der I 198; II 218.
Donckers I 85, 105, 12, 72, 9, 240, in de noot „zijne kinderen tot 3°" tusschen haakjes en achter „Willem": „die" te plaatsen; 241, 2, 53, 311, 35, 61, 422, 9, 51; II 82, 3, 105, 99, 364, 452, 530; III 12, 78, 173, 242, 55, 321, 2, 3, 31, 96, 7, 494, 515, 76, 80, 1, 5.
Dongelbergen, van II 199.
Dongen, van III 27, 55, 193.

Dongius I 365.
Donker Curtius II 332; III 45.
Doom II 348.
Doorn, van I 85, 122, 9, 376, 415, 30; II 249, 54, 325, 38, 480, 539, 44, 62, III 190, 346, 496, 9.
Doornick, (van) I 446, 52; II 20, 132, 422, 48.
Dootleggen, van der II 382, 518.
Dordrecht, van III 152, 3, 79.
Doremalen, van II 559.
Dorp, van II 573; III 517.
Dorre, die II 274.
Dort, van II 142, 3, 243.
Dortmont, van (die Pijper) III 510, 3.
Doublet I 438.
Douchet III 350.
Douglas II 16, 33, 420; III 30, 194, 425, 41, 86.
Douve, de la II 96.
Draak II 526; III 137, 372.
Drabbe II 47, 190
Drieborcht, van der III 92.
Driel, van I 235; II 70, 85, 212; III 166, 77, 323, 39, 418.
Drieling II 147.
Driessche, van den II 244.
Driessens I 180.
Driessens Opheyde II 148.
Drinchellinck II 525, 6, 8.
Dript, van III 55, 358.
Drolenveau II 200, 318.
Drongelen, van III 114.
Droochman II 216.
Druy II 299, 303.
Drunen, van I 129, 323; II 145, 6; III 561, 2, 3, 4.
Dubbelmuts II 106.
Dubois I 70; II 36, 83, 214, 5, 62, 86, 427.
Duyn, van der II 231, 414.
Duysel van III 339.
Duyts II 548.
Dullaarts III 288.
Dulmen, van I 77, 9, 80, 1, 167.
Dumont II 346, 7, 402.
Dungen, van den I 102, 269, 70, 97, 8, 9, 426; II 254, 364; III 145, 480.
Dunnecop I 121.
Duppen, van III 494.
Durand III 440.
Duren, van I 241, 76, 7; II 290; III 153, 494, 507, 56, 61.
Dusomos II 163.
Dussen, van der I 254, 434, 5; II 82, 94, 471, 3; III 83, 538.
Dutry II 359.
Duvel II 409.
Duxynn, van III 153.

E

Echten, van II 340; III 120.
Eck, van I 84, 5, 6, 383; II 299, 338, 68, 456, 501.
Eckringa I 90.
Edingen (Angia), van I 258; II 467, 70, 2, 5, 498, 504.
Eechoff I 88.
Eeckaert, van den I 225, 36, 384;

II 41, 50, 73, 151, 259, 61; III 260.
Eeckhout, van den II 531, 2, 60, 1, voor „het" te lezen „den"; 5; III 36.
Eekens III 408.
Eekhout III 120, 438, 9.
Eelde, van I 143; II 133.
Eelkens (Eeltjens) I 226, 7, 30, 3, 329; II 279, 88, 302, 8, 28, 39, 90, 467; III 210, 399, 480.
Eelsingh II 461; III 303, 10, 427.
Eemt, van der II 388.
Eenighs II 162.
Eenschaete van II 453.
Eerde, van II 38.
Eerssel van I 180; III 149.
Eethen, van I 331, 2.
Eghen III 93.
Egmond, van I 104, 24, 5, 6, 7, 262, 310, 447, 8; II 4; III 85, 211
Eisdonk, van II 445.
Eybergen, van I 369; II 20, 39, 200, 55, 360, 515, 55, 93.
Eyck, van I 91, 4, 216, 7, 49, 50, 6, 62, 9, 350; II 9, 55, 6, 7, 61, 6, 71, 144, 5, 51, 2, 244, 50, 77, 92, 5, 319, 32, 73, 5, 409, 24, 42, 66, 8, 71, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 91, 504, 29; III 51, 3, 152, 4, 179, 88, 208, 9, 316, 28, 401, 24, 525, 49.
Eycken, van den III 71.
Eyckmans I 288.
Eyl, van I 149, 57, 320, 86; II 193, 237, 60, 1, 70, 84, 311, 29, 30, 65, 460; III 260.
Eymberts I 396, III 168, 73, 347, 72.
Eymbrechts II 435.
Eynatten, van III 59.
Eynde, van den II 63, 244; III 177, 238, 325, 496, 71, 8, 558, 78.
Eyndhouts, van I 238, 413; II 56, 221, 398, 461, 7; III 357.
Eynd(h)oven, van II 312, 46, 88, 9, 441, 581; III 155, 6, 513.
Eys, van I 156, 208; II 309, 469; III 30, 41, 2, 3, 4, 5, 6, 8.
Eytsen II 186.
Elet I 243.
Elin III 176.
Ellaer, van III 523, 5, 9.
Elmpt, van I 215, 25, 7, 38, 45; II 73, 116, 371, 84, 543, 4; III 411.
Els, van I 419, 24, 5; II 18, 282, 3, 5, 341.
Elsen, van den III 73.
Elsevier I 93, 140, 1; II 261, 300, 30, 52, 575.
Elshout, van III 177.
Elst, van III 509.
Elst, van der II 166, 390, 406; III 27, 443, 4, 60.
Elsvoirt, van der III 302.
Elten, van I 194; II 578.
Emmen I 406.
Emmerick, van I 156, 7, 246, 63; II 148, 87, 95, 251, 3, 8, 421, 50, 2, 560, 7; III 172, 248, 363, 569, 70, 84, 5.
Emonds II 251, 3, 7, 8, 9, 60; III 41, 2, 4.
Empel, van I 164, 83, 98, 232, 373; II 101, 92, 372; III 4, 52, 8, 155, 259, 349, 50, 99, 402, 500, 49.
Enckevoirt, van I 210; II 405, 6, 7, 8; III 229, 31, 3.

Endepoel, van den I 181, 233, 314; II 105, 72, 289, 94, 535; III 341, 2, 539, 48.
Endevoets (Entenfuesz) II 381; III 358, 9, 62.
Enesse III 419.
Engeland, van I 9, 263, 7, 8; II 387, 8, 537; III 12, 50, 1, 2, 3, 4, 66, 8, 9, 280, 2, 3, 8, 9, 400, 61.
Engelberts II 301, 412.
Engelen, van I 217, 34, 60; II 148, 73, 99, 263, 95, 7, 326, 63, 5, 74, 411, 45, 9, 51; III 54, 194, 236, 334, 63, 498, 509, 37. Zie nog ab Angelis.
Ensse, van III 437.
Erbervelt II 458.
d'Erkenne I 242.
Ermel, van II 261.
Ermers I 198, 227; II 48, 9; III 16.
Erp, van I 80, 1, 2, 3, 121, 4, 296, 7, 337, 79, 80, 90, 1, 421; II 57, 64, 72, 95, 9, 120, 220, 1, 6, 267, 75, 80, 1, 2, 8, 92, 306, 8, 404, 10, 7, 9, 491, 505, 59, 60, 1, 5, 83, 4, 8, 91; III 27, 124, 52, 69, 81, 316, 45, 86, 421, 582.
Ertryck, van II 303.
Esaie II 304.
Esch, van I 181, 235, 451; II 162, 90, 293, 383, 4, 520, 41; III 67, 174, 251, 3, 302, 12.
Escohy II 151.
Espendonck, van I 186.
Esschaeren, van II 283, 8, 90, 2.
Essenius I 423.
Essenstein, van II 429.
Esser I 99, 109; II 132, 332, 563; III 507, 10.
Etten, van II 17, 109; III 316.
Everdingen, van II 116.
Everswyn I 86, 311; II 73, 4, 6, 152, 99, 565; III 152, 254.
Everts III 473.
Ewick, van II 526.

F

Fabre I 143; III 323.
Fabri I 88, 9, 168, 80, 414; II 4; III 56, 7.
Faes I 294.
Faex I 429.
Fairwell II 469.
Falk II 576.
Fassin III 328.
Fey III 495, 96.
Fellenberg II 196.
Felli II 132.
Fenema, van II 21, 360.
Ferguson I 384.
Ferrison II 366, 71.
Ferro, de III 257.
Fettmenger I 324; II 132; III 122, 324.
Fickevoort II 54, 237, 335;
Fierlandts I 212, 6, 7, 263, 8, 9, 98, 350, 65; II 478, 9; III 350.
Fijeleer III 156.
Fijnemans III 483.
Fijnje II 534.
Filters I 289, 351; II 363; III 460.
Flamingh, la I 368.
Flodorp, van I 234.

Floid II 45, 6, 57.
Floren III 410.
Focanus I 359; II 400, 1, 57, 80, 1, 530; III 60.
Follinus II 419.
Font, la III 303, 7.
Fontayne, van der I 373.
Fontaines, des III 447.
Force, la II 439.
Forst, van II 338.
Fosse, de la I 418; II 160, 420.
Fosse, van der II 236.
Fosters I 285.
Fouilloux, du II 126.
Fraye, de III 15, 16.
Francken I 186, 385; III 524, zie verder Vrancken.
Franken II 162.
Franken, van III 509.
Frantsen III 324.
Fraryn III 251.
Frederickx I 102; III 410.
Freericks II 470.
Fremin de Beaumont II 235.
Frencken I 291, 400.
Fresne, de I 272.
Friesen III 55.
Friesheim, van II 231.
Froen III 288.
Fuchs III 423.

G

Gabor II 145; III 564.
Gael, van III 155.
Gageren, van III 137.
Gakeroy van II 87.
Galen, van I 183, 272; II 354, 431; III 221.
Gallé II 403, 14; III 122, 3, 307, 427.
Galpout I 202.
Gameren, van II 217, 8, 425, 504; III 541.
Gangel, van I 144, 312; II 337.
Gangelt, van II 186.
Gans I 182, 9, 194, 6, 7, 200, 333, 444; II 17, 8, 98, 105, 215, 303, 400, 39, 79, 96, 514, 48, 57, 69; III 38, 56, 80, 111, 2, 5, 6, 7, 148, 9, 210, 9, 20, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 55, 6, 363, 517.
Gansneb gen^{d} Tengnagel I 372; II 200, 413.
Gappin II 202.
Garcia II 196.
Gast I 88, 99, 180, 93, 8, 221, 32, 33, 40, 73, 324, 5, 54, 5, 441; II 105, 40, 72, 210, 96, 317, voor Wilemszn te lezen: Willemszn; 449; III 10, 62, 83, 9, 241, 338, 418, 538, 9.
Gast, de II 469, 82.
Gasteldonck III 153.
Gasthuis, van 't I 241; II 211; III 346.
Geck (of Gecx) I 406; II 90, 263, 385, 408, 63; III 12, 113.
Geel, van I 124, 204, 341, 430; II 267, 526; III 16, 7, 241, 325, 32, 578, 82.
Geelmans I 18.
Geenen II 340.
Geervliet, van I 392.
Geest, van der III 155, 246.
Geffen, van I 145, 8, 219, 281, 95, 99,

369, 418, 32; II 390; III 153, 5, 236, 52.
Gehuyschen III 52.
Gelavyman III 431, 3, 5.
Gelder, van I 94, 104, 30.
Gelder, de II 18.
Geldrop, van I 429, II 198, 258, 334, 525; III 386.
Gellicum, van III 363.
Gelreman III 156.
Gemert, van I 430, 1; II 47, 50, 111, 89, 249, 58, 302, 90, 426, 7, 91; III 153, 4, 6, 169, 251, 401.
Gemonde, van II 298, 9.
Genderen, van II 354, 55; III 576.
Gennep, van III 93.
Gent, van I 391; II 494, 526; III 242.
Gerbade I 99, 108, 10; II 458, 516, 23.
Geris I 167.
Gerlacius II 563.
Gerniet, de I 299.
Gerongs III 153, 4.
Gerrits III 496.
Gerritzen II 378.
Gertzen gen^{d} van Sintzich, van I 393.
Gerwen, van I 32, 127, 88, 260, 2, 302, 50, 1, 79, 81, 422, 3, 4, 5, 51; II 67, 197, 200, 433, 48, 94, 503, 20, 84; III 49, 153, 287, 8, 334, 481, 514, 5.
Gessler III 342, 5.
Gestel, van I 237, 58, 90, 321, 3; II 350, 1, 6, 61, 3, 4, 70, 6, 424, 5, 8, 91, 7, 500, 3, 44, 90; III 82, 3, 4, 138, 77, 287, 8, 408, 43.
Gevaerts I 428.
Gevel, van den I 312, 425; II 46, 192, 452, 94, 502; III 322, 3, 499, 518.
Geubels I 85; II 431; III 300.
Gewande, van I 128; III 249, 339, 513.
Gheleynsen III 153, 419.
Ghistelles, de II 94, 105, 171, 3, 245, 6, 9, 76.
Gibels II 123.
Gier, de I 374.
Gierle, van I 241.
Gieseler I 222.
Giessen, van III 156.
Gyselaar, de II 287, 457, 532, 85, 6; III 228.
Gysselen (of Gyssels) I 124, 8, 36, 217, 8, 81, 300, 12, 37, 8, 89; II 27, 72, 83, 120, 263, 95, 363, 4, 476, 91; III 53, 93, 143, 4, 235, 49, 323, 35, 8, 43, 8, 50, 8, 63, 90, 401, 2, 12, 84, 93, 557.
Gils, van I 253; III 409.
Ginhoven, II 264, 5.
Ginkel, van II 309; III 130.
Girard de Mielet, de II 593.
Gise, de III 496.
Glasenapp, van II 496, 502, 8.
Glymes, de II 23, 4.
Glymmert I 240.
Glummer(s) II 189; III 580.
Glutsch II 212.
Gobels I 442.
Gobius II 348.
Goch, van III 154, 302, 438, 63, 540, 52, 70, 6.
Godefroi II 469.
Godden I 166.
Godin I 208, 214; II 437, 9, 532, 3, 5,

Godschalcx II 303; III 78, 402.
Goederheyl, van der II 182, 3, 219, 308.
Goens, van I 209.
Goes, van der II 115, 22.
Goyarts III 349.
Goirle, van III 494.
Gollner III 485.
Goltstein, van II 151.
Golts II 114.
Gomes I 241.
Gompers II 58.
Goolen, van I 196; III 39, 40, 2, 56, 222.
Goor, van I 241; II 82, 573.
Goossens I 14, 148; III 220, 387.
Gorcom, van I 165; II 185, 201, 4, 301, 66.
Gordon II 256; III 163.
Gorop II 562.
Gorters III 153.
Govaerts II 86; III 554.
Graaff, van de (of van Grave) I 120, 65, 6, 226, 41, 63, 9, 99, 305, 32, 49; II 20, 1, 44, 145, 6, 7, 275, 99, 422, 52, 541; III 4, 153, 444, 89, 564.
Gracht, van der I 241; II 291.
Grady de II 567.
's Graets I 79; II 307, 35, 449.
Graffenried de St. Jean, de I 333; II 215.
Graft, van de I 225; II 88, 503.
Graftmaker de III 333.
Graham I 197, 446; II 293, 417, 8, 96; III 39, 41, 2, 222.
Grancy de II 413.
Grand de II 307.
Grand Champs de I 221, 42, 3.
Graeuw de I 340; III 439, 46.
Grauwers III 177.
Grave III 114.
's Gravesande, van I 106, 11, 323, 34; II 281, 346, 481, 575; III 29, 30, 1, 41, 4, 5, 6, 138.
Greef de I 317.
Gres de II 17.
Gressenich II 257.
Greve de I 421; II 159, 99, 447, 9, 50; III 417.
Grevenbroeck, van I 210, 50, 2, 366, 7; II 62, 103, 4, 39, 44, 5, 422, 5, 9, 520; III 141, 209, 10, 33, 4, 87, 400.
Grevenraet I 432; II 82.
Grimbergen, van I 319, 56, 7, 74, 407; II 79, 448; III 560.
Gri(e)nsven, van I 85, 231, 2, 3, 41, 328, 450; II 36, 7, 77, 116, 7, 8, 140, 213, 70, 80, 1, 304, 568, 70, 4; III 32, 57, 8, 60, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 89, 110, 4, 25, 39, 78, 240, 51, 2, 440, 539.
Grobbendonck, van I 251, 346, 421, 50, 1; II 12, 3, 4, 5, 30, 74, 223, 9, 337, 88, 426; III 212, 3, 541, 4, 5, 6.
Groeff de II 268.
Groenenboom III 121, 2, 567, 8.
Groenewegen, van II 272, 345.
Groenhooft I 197, 429; II 496; III 39, 40, 1, 56.
Groeningen, van I 230, 450; II 337, 408, 9; III 110, 46, 251, 402, 3, 46, 54.
Groesbeeck, van II 27, 95.
's Groets I 436.
Grois I 230; II 293.
Gronsveld, van III 141.

Groot, de I 191, 3, 218, 9, 359; II 325, 401, 97, 538; III 249, 305.
Grootaert III 155, 81.
Groote III 104.
Groote Klok III 522.
Grootveld, van I 360.
Grotarts II 274, 421, 525, 8.
Grotell II 504.
Grou III 155.
Groulart, de I 221, 333, 4; II 196, 215; III 116, 7, 20, 222.
Groune, van II 39.
Grouwers II 356.
Grovestins, van II 545.
Gruys I 272.
Gruyter, de I 142, 274, 429, 30, 7; II 160, 90, 1, 374, 436; III 327, 483, 4, 9.
Gruythuse, van den III 72.
Gualtheri II 449.
Guarijn, de II 193, 5.
Guerin I 222, toe te voegen : overste ; 74.
Guernon de Pretzi, de I 420.
Guillon I 360.
Guy, de III 193.
Guyot I 432
Gulick, van I 244, 5, 81; II 239, 45, 54, 63, 4, 5, 9, 70, 303, 427, 570; III 402, 576.
Guliker, de I 149; II 78, 85, 6, 153, 324, 7, 29.
Guljé III 79.
Gulpen, van II 15, 145; III 306.
Gunst III 510.
Gunterslaer, van I 431; II 465, 511; III 577.
Guttichoven, van III 276.

H

Haak II 349.
Haan, de II 73, 451; III 153, 570.
Haas, de III 348.
Habbits I 117.
Habraken II 134; III 303.
Hack I 271, 95; II 53, 150, 87, 194, 319, 23, 478; III 154, 90, 519.
Hacke II 451.
Haeften, van I 234; III 119, 86, 7.
Haemekers II 356.
Haendel, van I 294.
Haenvelt, van II 356.
Haenwijc, van III 153
Haer, van der II 20, 133
Haeren, van I 442, 51; II 44, 5, 204, 11, 302, 564; III 280, 360, 405, 60, 82, 582.
Haersma, van III 18.
Haersolte, van I 359; II 401.
Haestrecht, van I 139, 366, 7, 8, 402; II 61, 2.
Hagedoorn II 303.
Hagelaar II 418.
Haghbiens II 365.
Hagen, van der I 323; II 262; III 155, 6.
Hagens I 285, 364; III 254, 444, 540, 50, 1, 2, 3.
Hagens, van II 105, 594; III 427.
Halder, van III 57.
Halewijn I 110; III 485, 8.
Hayen II 370, 1, 2, 5, 84, 5, 7.
Half Wassenaer I 135, 234, 60; II 149, 414, 27, 45, 83; III 237, 8, 46, 303, 10, 427.

Hall(e), van III 420, 538.
Haller I 225; II 561, 5.
Halm, van III 303.
Halmale, van II 94, 266, 7, 407; III 420.
Hals I 258; II 194, 250, 462, 4, 70, 2, 3, 5.
Ham, van I 246, 358; II 299, 411.
Ham, van den II 111, 404; III 273, 338, 59, 582.
Hamal (van) I 234; III 43, 187.
Hambroeck, van II 95, 101, 2, 4, 288, 90, 1, 451; III 193, 274, 8.
Hamel, (van) I 217; II 31, 79, 202, 93, 430, 54, 515; III 127, 48, 235, 350, 1.
Hamel Bruynincx II 282; III 60.
Hamer(s) II 150, 3, 4, 164, 5, 7, 78, 82, 3, 4, 296, 434, 6, 46.
Hamilton II 42.
Hancler III 58.
Hanedoes II 147.
Hanegraaff II 418.
Hanenberg, van den II 257, 330, 2; III 338, 508, 11.
Hannekaert II 143; III 338.
Hannes II 554; III 163, 64 (van Thye)
Hanssen III 261.
Hanswyk van I 100, 93, 324, 5, 30, 4, 60, 408, 10; II 49, 287, 333, 441, 5, 533, 5, 85; III 57, 147, 240, 5, 60, 1, 363, 74, 427.
Hardevelt III 352.
Hardenbroek, van II 53; III 194.
Hardy, (le) I 165; II 271, 420; III 12, 62, 573.
Harel III 372.
Ha(of „e")rff, van I 125, 392, 3, achter „Jonker" de, weg te laten; 394; II 63.
Hargen, van II 14.
Harinc II 120 (zie nog Herincx).
Harinxvelt, van I 337.
Haro, de II 209.
Hart, de III, 303.
Hartman I 369; II 593.
Hartog, (de) I 100, 1; II 57, 8, 546, 9, 554, 5, 6; III 364.
Hartogensis I 101; II 57, 8.
Hasevoet II 346, 402.
Hasselt, van II 560.
Hassingh III 547.
Hastenburg, van II 80.
Hatart, van der II 372, 5.
Hausz II 418.
Hautert, van den III 154, 513, 70, 3.
Havens I 68; II 65, 6, 383, 529; III 170, 541, 50, 1.
Haverkamp I 89.
Havermans III 410.
Havre, van I 291.
Haze, de I 217, 387, 8; II 185, 204, 75, 78, 312, 560.
Heck, van I 324, 30, 2, 426.
Hedel, van I 117, 46, 51, 3, 210, 5, 31, 85, 90, 351, 429, 30, 1, 4, 5; II 39, 131, 5, 7, 8, 42, 59, 65, 89, 219, 21, 82, 301, 433, 505, 26, 92, 3; III 168, 231, 357, 8, 9, 452, 576, 7, 8, 83, 4.
Hedickhuysen, van II 110; III 516.
Hee, de I 112, 58, 9, 77, 9, 81, 3, 4, 207, 8, 432; II 82, 299, 331, 47; III 260, 303, 495.
Heel, van II 339.
Heemskerk, van I 100, 325, 49, 432; III 228.
Heer, van den III 258.

Heerdt, van I 437; II 16, 560, 3; III 55, 359.
Heer(e)n I 80, 1, 2, 3, 128, 37, 40, 256, 341, 56, 7, 70, 400; II 85, 6, 123, 88, 93, 289, 300, 11, 98, 557, 74; III 101, 2, 24, 59, 99, 233, 69, 91, 303, 5, 38, 48, 53, 60, 436, 533.
Heerkens III 154, 6, 271, 91.
Heermans III 115.
Heesakker, van den I 262, 358, 90, 452, 3; II 41, 65, 116, 8, 20, 2, 279; III 236, 84, 302, 15, 27.
Heesch (Hees of Heze), van I 148, 263, 322; II 76, 91, 201, 19, 26, 41, 54, 76, 427, 570, 4; III 137, 8, 9, 154, 80, 318, 9, 21, 2, 80, 1, 421, 80.
Heessel, van III 576.
Heesters I 226, 57; II 176, 275, 6; III 411.
Heeswijk, van I 211, 36, 41, 406; II 315, 58, 452, 544, 87; III 12, 31, 79, 114, 5, 236, 439, 48, 500, 7, 9.
Heetveld, van III 146, 334.
Hegelsom, van I 241.
Heyde de I 140.
Heiden, van II 458.
Heyden, van der I 101, 24, 5, 237; II 436; III 143, 4, 55, 303, 5, 426, 8, 81, 3.
Heylerhof, van I 141, 3.
Heylman, van II 323; III 519.
Heym I 124, 203, 4, 5, 18, 97, 319; II 267, 8e r. v. o: de sub *c* genoemde kanonik Heym had ook nog een bastaard Hubert; noot 1: in 1444 leefden Henrick en Johanna Heym, kinderen van Henrick; 268, de sub *e* genoemde Frederik Heym was Karthuizer; 269; III 27, 33, 4, 6, 104, 13, 59, 76, 273, 313, 4.
Heyman(s) I 204, 5, 368, 71, 81; II 74, 182, 91, 263, 5, 314, 415, 43, 532; III 346, 402, 32, 8, 92.
Heymericx II 384, 5.
Heymissen, van II 176, 400.
Heynden I 351, 79; III 460.
Heynsbergen, van I 180, 225, 353; II 87, 186, 97, 99, 318; III 407.
Heys II 337.
Heysel, van III 360.
Heyst, van II 240, 62; III 494, 6, 7, 8.
Hekkers II 202.
Helbach III 441.
Helden, van II 471.
Helewe, van III 272.
Hellenberg, van III 374.
Helman I 236, 82.
Hellinx III 521.
Hellu, van II 43; III 431.
Helmich, van III 180.
Helmond, van II 71, 93, 304; III 83, 171, 251, 433.
Hels I 226; II 380, 1, 2, 3, 566; III 93.
Helsemans II 493; III 379.
Helst, van der I 89, 109, 12.
Helt gend Colen de I 142, 84, 208; II 373, 436; III 334, 47, 8, 404, 94, 519, 57.
Hemert, van I 125, 7, 258; II 198; III 305, 576, 9.
Hemony III 458.

Hemstelroy (of Henselrode), van II 46, 183, 4, 5, 90, 2.
Hengst III 167.
Henricks(en) I 106; III 346, 422.
Henselmans I 163, 426; III 363.
d'Henssens I 134, 5; III 352, 3.
Henxtheuvel, van den I 322, 6; III 156.
Henxthum gend van Delft, van II 69, 116, 43, 210, 21, 6, 463; III 249, 339. Zie nog van Delft.
Her, van II 109, 42.
Herbers II 162.
Herck, van I 180; II 365; III 16, 303.
Herel I 73; II 499; III 520, 2.
Herenthals, van I 377; II 158.
Herincx I 81, 130, 79, 206, 11, 2, 40, 41, 60, 320, 37, 8; II 145, 8, 71, 83, 5, 7, 221, 401, 52; III 12, 3, 153, 323, 549, 51.
Herlaer, van I 278, 9, 84, 6, 9, 90, 372, 4, 442; II 114, 6, 99, 204, 345, 436, 51; III 136, 155, 7, voor „bomt" te lezen „komt"; 402, 559.
Herle I 426.
Hermans I 105, 213, 4, 65; II 285; III 171.
Herpen, van I 88, 442; II 48, 280, 383; III 118.
Herpt, van II 246, 373, 83.
Herssel (of Heersel of Herzeele), van II 213, 95, 421, 4, 72, 503, 5; III 21, 334, 47, 413, 540, 77, 8.
Herwaerden, van I 245.
Hessels (,van Dinther) II 65, 405.
Hessen-Cassel, van II 230.
Hessen-Homburg, van II 232.
Hessen-Philipsthal, van II 233.
Heukelom, van I 154; II 465; III 59, 154, 270.
Heumen, van I 344, 407; II 87, 466.
Heurdemans III 7.
Heurn, van I 106, 10, 274, 349, 56; II 255, 87, 353, 4, 5, 66, 79, 435, 58, 88, 508, 16, 23, 84, 5, 6; III 29, 243, 469.
Heusch de I 111, 53, 4, 62, 431; II 504, 5, 28; III 7, 168, 325, 32, 95, 496, 7, 8, 540, 50, 77, 8, 9, 80, 1.
Heusden, van I 99; II 82, 420, 4; III 499.
Heuvel, van den I 163, 227, 32, 3, 50, 325, 84, 420; II 48, 74, 9, 83, 4, 183, 97, 280, 95, 307, 8, 72, 411, 21, 5, 46, 62, 528; III 93, 152, 4, 94, 235, 52, 501, 48.
Heuvelmans II 160.
Hewics III 155.
Hextermans II 466; III 208, 10.
Hibelet I 333, 83, 4; II 215, 315; III 116.
Hicksart III 156.
Hynen, van II 129.
Hyssel, van I 100, 94, 325, 408; II 585.
Hille, van III 256, 7.
Hinckaert II 63; III 291.
Hintem, van III 154.
Hircel I 408.
Hirschig I 113, 408, 11; III 441.
Hirtum, van III 32.
Hixspoors II 302; III 52, 83.
Hoeck, van den II 349, 436.
Hoefnagel I 244.

Hoey, van I 149, 56.
Hoeks I 159; III 566, 7.
Hoelt, van II 210.
Hoen II 294.
Hoensbroeck, van III 59.
Hoernkens (of Hurkens) I 90, 1, 166, 91, 3, 388; II 68, 265, 6, 73, 423; III 273, 344.
Hoerns I 90.
Hoes III 499.
Hoesen, van I 440, 1
Hoesselt, van I 282.
Hoets III 154.
Hoeufft II 469.
Hoeven, van der I 183, 399; II 185, 402, 567, 94; III 43, 120, 433, 473, 507.
Hoevenaar(s) I 90; II 365; III 427.
Hoffman II 568.
Hoffmans I 133, 293; III 303.
Hoften, van III 434.
Hohenlohe, van I 26; II 477.
Hohensteijn, van I 231, 6, 40.
Hoyberchs III 8.
Holder, van III 153.
Holen, van der II 317.
Hollanders I 93; III 156.
Hollants II 335.
Holtmolen, van II 583; III 316.
Holstein-Beck, van II 208, 31, 62.
Holster II 547.
Holvoet II 236.
Hompesch van II 231.
Honsselaer, van II 308.
Hont, de I 373; II 195, 279, 80, 2, 4, 302, 14; III 161, 361, 480.
Honthorst, van I 254.
Hoochhecken, van I 285.
Hoochwou III 143.
Hooffstadt, van der II 288.
Hooft, van (of 't) I 357; II 130, 45; III 440, 3, 7.
Hoogaerts I 114, 397, 8; II 327; III 189, 568.
Hooge, de III 471.
Hoogerwerf II 118, 9.
Hoogstad II 147.
Hooimans III 155.
Hoolgeest III 6.
Hoolik, van II 318.
Hoorn, van I 339, 40, 65; III 126, 6, 438, 46.
Hop I 106.
Hopman I 223, toe te voegen: mr; III 303, 7, 10, 24, 427.
Hoppenbrouwers II 199; III 154, 436.
Hora Siccama I 70.
Horenbeeck, van I 168, 206, 12, 7, 8, 41, 2, 99, 335, 62, 442; II 36, 48, 185, 211, 304, 30, 1, 506; III 292, 340, 580.
Horion, de II 268; III 334.
Hornes, de I 196, 231, 4, 7, 317, 98; II 11, 229, 424, 584, 8, 9; III 20, 187, 391, 2.
Horssen, van I 18; III 407, 83, 9, 509, 55, 61.
Horst, van der I 141, 79, 80, 240, 93, 4, 5, 444; II 19, 199, 200, 314, 8, 44, 78; III 45, 194, 373, 97, 434.
Houbraken, (van) I 241, 442; II 171, 86, 9, 245, 9, 398; III 239, 539.
Hougaerts II 171, 3, 245, 6, 9, 76.
Hout, van den II 72, 167; III 582.

Houte, van II 514, 87.
Houtappel II 384, 5; III 459.
Houtkamp I 89.
Houwelingen, van I 115, 6; III 212, 3, 43, 541, 2, 3, 4, 5, 6, 51.
Hoven, van III 335, 341.
Hovel, van den III 177, 429.
Hove, van den II 150, 5, 323; III 500.
Hovius II 308; III 418.
Hoze III 104, 13.
Hubert I 24, 113, 43, 369, 86, 426; II 20, 1, 39, 92, 119, 132, 3, 4, 148, 61, 2, 200, 2, 37, 55, 71, 88, 309, 32, 42, 3, 419, 41, 5, 82, 516, 23, 42, 63, 75, 6, 93; III 122, 245, 61, 305, 24, 500.
Huerninck II 359.
Hugenpoth, van II 449, 534, 85; III 103.
Hugo II 562.
Huininck II 314.
Huyberts II 328.
Huyck II 434.
Huygens I 261, 384; II 18, 9, 49, 103, 68, 214; III 426.
Huygermans I 233, 321; II 104, 5, 6, 118, 40, 9, 72, 524, 94; III 331, 46, 418, 539.
Huymans II 183.
Huyn van Amstenrade I 416.
Huysbergen I 184.
Huyskens II 103.
Huysman I 258.
Huywegen, van I 372; III 422.
Hulderincx I 145.
Hullen, van der III 152.
Hulshout II 140, 277, 89, 94, 423, 508.
Hulssen II 213.
Hulst, van I 314, 5, 22, 3, 4, 9, 334; II 47; III 8, 138.
Hulst, van der II 10, 151, 364; III 542.
Hulstman II 126.
Hulten, van II 11, 2.
Hultman II 235.
Hundt, von II 292, 496, 502.
Hunenberch II 94, 5, 6, 8, 221.
Huntelaar II 430.
Husvelt I 339.
Hutmann I 213; II 147.

I, Y

Ideleth III 421.
Yevelair, van den I 202, 9.
Yewans I 373.
Imbert II 272.
Ymony I 115, 205.
Ingen, van I 179, 264; II 93, 110, 1, 494, 5; III 397, 414, 49.
Ingen Housz III 262, 423.
Ingen Nulant I 447, 9; II 4.
Ingenol I 433.
Ingenrae I 257.
Yngerdamen II 560.
Iperen, van I 159; II 249; III 421, 566, 7.
Irons II 524.
Irrhoven, van II 359, 437, 9, 59.
Ysbouts I 387; III 540.
Ysebrants I 81, 145; III 436, 40.
Ysenbaert II 291.
Yser, van den I 437; III 377.
Ysselsteyn, van I 126, 437; II 24, 99, 292; III 336.
Ysselt, van I 76.
Yvoi, 'd I 220, 1, 444; II 19; III 193.

J

Jabeeck, van I 271; III 339.
Jacemnus II 500.
Jacobs II 44, 5, 57.
Jaegers III 352.
Jannette I 303; II 200, 1, 64, 437, 40, 8, 69, 81, 2, 3; III 426.
Jansen I 106; II 303; III 484.
Janssens II 299, 422.
Jantzon III 194.
Japyn II 202, 11.
Jaquier II 212.
Jaussaud, de II 458.
Jeger, de II 67, 144, 65, 9, 247, 428, 519, 25, 6, 10e r. v. o. voor „15" lees 1516; 6e—5e r. v. o. voor denkelijk „N" lees: Petra Symonsdr van den Woude, die in 1559 van hem weduwe was"; 527, 8, 9, 30, 1, 2, 83, 4; III 506, 22, 82.
Jeghers III 153.
Jelgersma II 439.
Joachimi II 151, 448.
Joachims III 80.
Jochems I 28.
Jode, de I 155; III 156, 385, 522.
Jode van Hardinxveld, de II 473; III 582.
Johannis II 292.
Johnston (van Elphiston) I 261; III 119.
Jonckers I 77, 81, 166, 7, 8; II 210, 41; III 153, 338, 435, 6, 40, 538.
Jonckheer, de II 439.
Jonckhout I 334.
Jong, de I 107, 8, 40, 213, 4, 426; II 119, 81, 402, 49, 533.
Jongbloet II 496.
Jonge, de II 534, 73.
Jonger, de III 325.
Joordens II 269.
Joris II 419.
Josselet I 221, 42, 3.
Josson III 407.
Jourdaen I 319.
Jozollo III 153.

C, K

Caam, van III 349.
Kaathoven, van II 190, 3; III 323.
Cael, (de) II 65, 288, 356.
Caerlewyck II 17.
Kaldekerken, van I 322.
Calff I 426; III 361.
Calendries I 242.
Kallen, van der II 574.
Caloengien, van III 154.
Cam II 192.
Cambon II 461.
Cammen, van der I 216; II 121, 35, 7, 260, 331, 2, 461; III 340, 446, 53, 540, 1, 83.
Cammel II 315.
Camp, van III 195.
Camp(e), van de(n) II 185, 7, 467.
Campagnie I 115, 6.

Campen, van I 231, 384; II 31, 2, 8, 9, 134, 9, 40, 5, 248, 67, 304, 42, 3, 408, 9, 42, 527, 9, 92; III 154, 66, 73, 287, 312, 38, 44.
Kampes II 187.
Kanapart I 228; II 24; III 528.
Kann II 57, 79.
Cannaert, van I 299; II 293.
Cant, (van der) III 111, 49, 554.
Canters I 176; II 153, 338, 9, 572.
Capermans I 244.
Capoens III 350.
Caponus III 288.
Cappele III 441
Cappelle, van de I 115, 6; III 346, 525.
Cardero III 496.
Carlier II 81
Caros I 197.
Karman III 154.
Karneer III 523,
Carraciola III 214.
Kars II 48, 143; III 100.
Karsmans I 139, 257, 95, 9, 300, 39, 40, het daar als onbekend vermelde kind heette Johan; 341; II 347; III 52, 4, 439, 46.
Casseyer I 183; II 152, 3.
Cassemajor, de II 21, 105, 245, 6, 76, 379, 80, 9; III 175.
Casteren, van I 106, 206, 11, 398, 440, 52; II 79, 80, 122, 210, 317, 50, 1, 2, 3, 523, 58; III 60, 5, 234, 5, 6, 42, 3, 74, 289, 300, 1, 92, 405, 501, 23, 5, 6, 36, 7, 9.
Castro I 202.
Caters, de I 134; III 19, 353.
Cats, van II 16.
Cattenburg, van I 357, 8, 383, 98, 9, 440; II 122, 317, 439; III 235.
Keelbreker II 307, 8.
Keer, de III 122.
Keer, (van) III 303, 561.
Keerweer II 515.
Keescoepers II 581.
Kegel, de II 583.
Keijser(s) I 293; II 147, 358, 60, 3, 4.
Keyhouts III 153.
Keysten III 102.
Keyt(en) II 261; III 102, 234, 59, 60.
Keizer, de II 191.
Kelder, van den II 504; zie nog van den Kelre.
Kelderman I 353.
Kelders I 385; II 327.
Celen I 228.
Kellner II 288.
Kelmis, van I 72; II 499; III 514, 20.
Kelst, van II 159, 60.
Kelre, van den (de Penu) III 331, 2.
Kemenade, van III 241.
Kemmerling II 182, 7; III 521.
Kemmera I 89.
Kemp I 73, 137, 225, 55, 92, 312, 447, 8; II 4, 26, 7, 64, 5, 108, 10, 2, 30, 5, 6, 41, 59, 64, 88, 210, 317, 83, 416, 64, 5, 528, 81; III 124, 60, 242, 58, 337, 8, 58, 99, 403, 6, 36, 98, 507.
Kemps II 86.
Kempden, van der I 394.
Kempen, van I 77; II 143.
Kempenaer, de I 311; II 563, 4.
Kennis, de I 105
Kennody II 138.
Kepkens I 76; II 218, 543.

Keppel, van II 231.
Keppelfox, van I 158
Kerckhoff, van den I 228, 35, 8, 46, 85, 98, 358, 80; II 5, 8, 9, 121, 399, 400, 562; III 82, 3, 112, 305, 44, 6, 402, 569, 72.
Kerck I 107.
Kerffs II 346.
Kerkhoven, (van) I 439; II 402.
Kerkwijk, van III 537, 41.
Kerneer II 165.
Kerpers II 374; III 82, 484.
Kerremans, de II 14; III 213.
Kerrenbroeck, van I 236, 82; II 171, 320.
Kessel, van I 130, 4, 7, 9, 78, 80, 98, 203, 11, 2, 5, 6, 56, 60, 90, 1, 2, 2e r. v. b. te lezen voor *d e*, voor *e f* en voor *f g*; 293, 331, 76, 425, 35; II 28, 9, 30, 6, 43, 9, 56, 76, 108, 10, 11, 22, 41, 45, 8, 9, 74, 86, 7, 257, 95, 302, 4, 6, 57, 401, 64, 5, 6, 94, 500, 31, 72; III 111, 2, 208, 23, 58, 334, 48, 53, 63, 93, 404, 81, 3, 518, 48.
Kesselaer, de II 77, 262, 70, 500; III 63, 169, 73, 6.
Kesschietere, de III 423.
Ketelaer I 86, 151, 235, 41, 6, 86, 381; II 5, 40, 1, 176, 243, 4, 57, 446, 9; III 20, 48, 302, 34, 46, 407, 12, 7, 9, 20, 2, 45, 557, 73, 5.
Ketenen, van der III 153.
Keukenschrijver III 412.
Ceulen, van I 191, 232, 303; II 48, 140, 286, 7, 359, 435, 44, 9, 59, 60, 1, 545, 6; III 221, 327, 29, 30, 96, 7, 414, 8, 25, 6, 45, 547, 54, 72.
Kevelaer II 257.
Keverberg, de II 144, 5, 52.
Chabaneus III 128.
Chabot II 216.
Chaisne, du II 213.
Chalain, van III 153.
Chalon, van I 413.
Chambrier I 410, 9, 38.
Champs, des III 63.
Chapelle, la II 17.
Chatvelt I 243, 53, 360; II 192, 338, 456.
Chenu, van III 55.
Chesnes, du III 335.
Chevallier II 438; III 488.
Kien I 315, 400; II 524, 46, 9, 54, 5; III 29, 307, 69, 427.
Christoffels III 9, 426.
Ciermans II 201, 69, 273, 325; III 406.
Cierneels I 88, 320; II 302; III 170, 2, 317, 9, 20, 30, 1.
Kiespenninck II 122, 87; III 358.
Kyeboom, van den II 71.
Kyff I 226.
Kilian III 305, 63.
Kinderen, der II 178.
Kinschot II 19, 345.
Kip I 231, 6.
Kippens I 150.
Kippinx I 333; III 427, 548.
Kirckpatrick II 180, 230.
Kisch (Kies) I 143.
Kistemans II 325.
Kivit I 444; II 19.
Ki(e)vits I 149, 368, 431; II 273, 4, 570; III 254, 5, 303, 409, 577.
Chombach II 215, 430.

Claessen(s) I 105; III 438.
Clant Schatter II 380.
Clebancq III 42.
Cleeff III 562.
Cleerhage I 26.
Cleynael II 581.
Kleyn, de I 179; III 166.
Kleyne I 452; II 289.
Clemens I 302, 439; III 47.
Clercq, de I 372, 4.
Clercx I 137, 8.
Cleve, (van) II 213, 309, 75, 560; III 514.
Clingh III 574.
Cloeck II 162, 339, 431.
Cloet, van den III 152.
Cloot I 162, 415, 6, 7; III 327, 81, 510, 27.
Cloot van den Huysbergh I 299.
Cloot, van der III 280.
Closset III 576.
Cluyt(en), van der II 218, 9.
Cluytinx I 185.
Kluytmans I 353.
Clusen, van der II 16.
Knaepen II 219.
Knegt II 315.
Knips II 454, 5.
Knode(n) I 121; II 240, 56, 476, 590; III 54, 152, 3.
Cnoebart I 265, 336.
Knyff, de I 134, 5, 432.
Knoop II 163, 203, 339.
Cobbens II 329.
Coblentz, van III 61, 188.
Cock, de I 72, 290, 321, 414; II 13, 245, 67, 8, 350, 1, 6, 8, 60, 3, 4, 94, 415, 67, 94, 9, 530, 59; III 143, 4, 55, 61, 313, 6, 93, 513, 4, 20, 1, 2, 3, 5, 7, 72.
Cockburn I 302; III 47.
Cockengen, van II 80.
Cocquiel, de II 28.
Cocx I 358; II 170; III 396.
Coebergh II 264.
Coehoorn, van II 37, 8, 9, 593; III 345.
Koekebakkers III 440.
Koyts III 153, 5.
Coelborner I 35; II 63, 90, 170, 220, 416; III 143, 241, 507.
Coenecoop, van II 388.
Coenen I 168, 77, 80, 246, 380, 1, 90, 423, 30, 42, 8; II 16, 7, 41, 88, 9, 90, 138, 42, 3, 87, 8, 94, 243, 303, 18, 470, 574; III 16, 20, 7, 57, 228, 42, 316, 417, 20, 2, 575.
Koenen, van I 293; II 161; III 342.
Coersell, van II 259.
Coesard III 118.
Coets I 300; II 455, 6.
Coeverincx, (of van de Coevering) II 387, 437, 40; III 30, 46.
Cohn (?) II 166.
Coys III 156.
Koyten I 76; II 156.
Kolck, van den I 216.
Colen I 123, 42, 79, 207, 66, 94, 328, 9, 31, 4, 87, 431, 6; II 30, 82, 129, 93, 302, 3, 13, 436, 8, 85, 96, 509, voor „cononick" te lezen: „canonick"; 514, 59, 60; III 79, 100, 88, 90, 1, 229, 59, 92, 334, 47, 88, 404, 82, 93, 4, 519, 32, 3, 57, 73, 84.

Kolfschoten II 360.
Colff II 390; III 169, 70, 70, 303.
Colff, van der II 147.
Colijn, de II 145.
Colijns III 155.
Collaert II 184. 7, 8, 213; III 440, 98.
Collen, van I 451.
Collinet, de II 323; III 519.
Collot d'Escury II 286, 380, 435, 545.
Colverden III 115.
Comans I 130, 303; II 575; III 138, 287, 333, 494, 5.
Comprez I 191.
Conincx I 211; II 303, 562.
Koningh, de I 418; II 160, 1, 361.
Conradi II 344; III 303, 23.
Cooth, van II 134.
Kop III 433, 4.
Copes I 172, 253, 398, 440.
Copier I 193.
Koppelaar I 330.
Coppens I 243, 61; II 574; III 89, 552, 68.
Coppieters II 299, 300.
Köpper II 59, 212.
Koppers III 501.
Coptiten I 121, 2, 387; II 164, 519; III 152, 5, 60, 354, 84, 5.
Coquelle, de la II 229.
Coremans II 318, 38, 57.
Corput, van de III 389, 90.
Corsat III 57.
Corstkens II 405, 7, 9; III 424.
Corst II 439.
Corswarem, de II 139, 202.
Cort, de I 374; II 134, 562; III 69, 148, 344, 438.
Cortenbach, van II 94, 229; III 59.
Corteville, de II 473.
Korteweg II 547.
Cortrock II 164.
Corvek II 550.
Cosson II 594.
Coster II 130; zie aanteekening in voce Beelaerts:
Costerius II 131, 99, 400, 11, 568; III 172, 3, 4.
Cothen, van II 81.
Cottens I 406.
Cottrel, de II 15.
Koude, die III 312, 550.
Kouden, van III 482.
Coudenborch, van den II 240, 7.
Coudenhove, van III 50, 1, 3.
Coulster, van II 95.
Court II 288.
Court, de la II 149, 427; III 246, 7.
Cousy, de la I 393.
Cousyns II 430.
Coute, van den I 204.
Cou(l)ture, de la I 267; III 232.
Coutureau III 565.
Couverden, van I 184.
Couwenberg, van I 273, 385; II 325.
Couwenhoven, van II 417.
Kraayestein II 401.
Crab III 111.
Crabbarts III 156.
Crabbe I 143; III 333.
Crabbeels I 371, 97; III 189, 91.
Crabbout III 332.
Craeywinckel, van I 252.
Craen II 537.
Craenendonc, van III 152, 400.
Craenven, van II 541, 5, 8.
Craesbeeck, van II 36.

Crayenest I 156; II 468.
Crayvanger I 322, 4.
Cramer II 196, 303; III 117, 221.
Cramers III 443.
Cranenbroeck, van III 16.
Kranenburgh, van II 502.
Cras II 389, 90.
Creeft I 140, 344; II 90, 214; III 170.
Cregtingen, van II 480.
Crehe, de III 28, 273.
Creheym, de II 292, 419.
Creyel III 55.
Creyen III 288.
Kreymborg III 501.
Krelrelman II 182.
Cremer I 372; II 390, 7; III 422.
Cremer, de II 460; III 144, 6.
Cremers I 351; II 20, 132, 3, 200, 71, 98, 309, 482, 534, 63; III 500, 61, 81.
Crena I 399.
Cretiers II 335.
Kretschmar, van I 426.
Creutz II 200.
Crieckenbeeck, van I 434; III 153, 524.
Krybolder III 238.
Kryn I 100, staat abusievelijk „Klyn"; II 106, 289.
Crock III 438.
Croeck I 406.
Crohnen, van I 408.
Croy, van II 230.
Croin II 200, 318.
Crollius II 523, 4, 91, 4.
Crom, de II 242.
Cromvoirt, van I 388.
Cronenburg I 290, 315, 51; II 69, 162.
Cronström II 232.
Croon II 105.
Croze, de III 408.
Cruckeman III 74.
Cruys III 218.
Cruyshart III 330, 2, 7, 497.
Kruysstraten, van I 281.
Crul II 146, 301, 7, 555; III 434.
Crullen II 316.
Kuchlinus I 418, 26; II 453, 9, 522, 3, 86, 7, 91; III 563.
Cueringen, van I 181; II 142, 3; III 579.
Cuyck, (van) I 228, 372; II 40, 4, 158, 302, 43, 71, 421, 43, 51, 2, 520; III 242, 3.
Kuyckhoven, van I 254.
Kuyl, van I 286.
Cuylen, van der I 78.
Cuyper III 290, 488.
Kuyper, de I 255.
Cuypers I 206, 12, 3, 447; II 3, 244, 303, 5, 34, 76, 85; III 41, 161, 403, 4, 551.
Kuysten (Kuyst) I 124, 8, 246, 63, 85, 7, 98, 344, 66, 7, 90, 440; II 70, 2, 3, 78 2e r. v. o. achter „geslacht was" in te voegen. „Henric Kuyst, wiens zoon Henrick gehuwd was met Elisabeth, dochter van Iwan van de Graeff, en bij haar onder meer vader was van"; 79, 3e r. v. b. achter „Kuysten" in te voegen: „wijnkooper te den Bosch"; 80, 1, 90, 152, 185, 7, 210, 49, 57, 319, 30, 46, 58, 61, 2, 4, 374, 5, 98, 472, 509, 60, 1; III 13, 4, 84, 219, 35, 48, 9, 300, 1, 33, 7, 47, 51, 501, 57.

Culey, van II 550.
Culemborg, van I 126; II 158; III 552.
Kun, van der III 15, 16, 422,
Cup, die III 155.
Cuper van Holthuysen I 143; II 541, 5, 6, 75.
Cuper, die III 522.
Custers II 450.
Kyrymiri III 542.

L

Laarhoven, van II 424.
Laeck, van der III 92, 178.
Laegen, van der III 222, 585.
Laekenvelt III 352.
Laer, van II 453.
Laer, van de I 87, 263, 86, 345, 61, 73; II 52, 61, 245, 9, 99, 302, 7; III 323, 539, 84.
Laerschot, van de III 242, 399.
Lairven, van I 371; II 330.
Laffertee I 74; III 164, 568.
La Haye ot Lahey III 112, 558.
Laken, van II 65
Lalaing, de III 211.
Lambrechts II 447.
Lampsins I 439.
Lamsweerde, van I 370; II 331.
Lancelot II 397.
Lanckstraeten II 196.
Lanckvelt, van II 332.
Landas, von II 281.
Landazuri, de III 407.
Lande, van der I 186; III 507, 23.
Landen, van III 153.
Lange III 137.
Lange, de I 119, 45, 95, 302, 439; III 47, 471.
Langel, van II 111, 3, 4; III 181, 445.
Landmeter II 335.
Lannoy, de II 49.
Lanschot, van I 18, 184, 224, 44; II 272, 305, 48, 401, 23, 45, 59; III 245, 7, 303, 42, 6, 7, 53, 419, 22, 3, 42, 78, 80, 4, 576, 81.
Lanscroon, van I 393.
Lansdael II 311.
's Lants van Ludick III 546.
Lantfort van Turnhout I 142, 407, zie verder van Turnhout.
Laren, van II 444.
Lason III 30, 2.
Lassere III 374, 447.
Last, (van der) I 165; II 54, 164, 389; III 321.
Latour I 165.
Lauken II 403.
Laure, (de) II 32, 3, 180.
Lauren II 313, 400; III 318, 44.
Laureynssen II 312; III 344.
Laurentius I 261.
Laurillard II 332.
Lauwers II 264, 574.
Lavalle, van I 379, 447; II 3, 4.
Lebbens III 153.
Leckaert II 178.
Ledigermans I 273; II 325.
Lee, van der I 340, 1, 69, 406; II 447.

Leeck, van den III 312.
Leefdael, van I 111; II 95, 200, 329, 430, 59, 506, 7, 30, 1, 2, 45, 51, 91; III 28, 136, 371.
Leempoel, van I 184, 99.
Leemputte, van den I 142, 251, 406, 7; II 52, 176, 219, 21, 373, 4, 81, 416, 37, 9, 43, 63, 5.
Leempt II 371, 84.
Leerod, van I 415.
Leeuw, de I 165, 244; II 8, 44, 8, 50, 1, 2, 92, 183, 7, 214, 58, 84, 5, 98, 9, 300, 400, 19, 42, 53, 68, 96, 515, 81; III 6, 145, 56, 70, 1, 288, 302, 27, 9, 89, 437, 96, 537, 51, 7.
Leeuwen, van II 283, 547, 8.
Leende, van II 194.
Leest, van der II 451.
Leestmaekers III 302.
Lefèvre I 179.
Le Heu I 292; III 194, 439, 554.
Leibrich II 319.
Leyden, van III 412.
Leyendecker I 445.
Leym II 389.
Leyten II 216; III 335.
Lekkerbeetje III 541, 3, 4, 6.
Lelye, de II 46, 7, 68, 9, 177, 80, 4, 6, 7. 9, 90, 1, 2, 541.
Lelyon I 438; II 506, 67.
Lemannus II 453; III 563.
Lemmink II 314.
Lennich, van, gen^{d} van Reys I 183.
Lemnius I 198, 291; II 48, 9, 293.
Lenssen, van II 32.
Lent, van I 88.
Leonius II 240.
Lepo, de I 222, 74, 321, 2, 403; II 82, 202, 11.
Lepper, die I 326.
Lesyere III 145.
Levin, de II 151.
Libera III 155.
Lidth de Jeude, van II 453, 4, 5, 6, 515; III 172.
Liebergen, van I 87, 373; II 11, 2, 73, 303, 558, 9; III 78, 250, 301, 481.
Liebers II 118.
Liedevelt, van III 156.
Liebrechts I 241; III 153.
Liefkens III 507.
Lier, van I 164, 5, 98, 231, 2, 334; II 109, 113, 41, 2, 98, 264, 339, 505, 60; III 27, 51, 3, 82, 233, 73, 510.
Lieshout, van II 424, 8; III 113.
Lievens (van Mennen) I 84, 5, 6, 7, 278, 80, 2; II 193, 385, 7, 9; III 10, 71, 360.
Ligne, de II 25.
Lightenvelt I 102, 315; III 16, 229, 40, 1, 409, 10.
Lille, de III 236.
Limborch, van I 422.
Limburg Stirum, van I 112, 419, 20; III 232.
Limburg Brouwer, van II 256.
L(i)ynden, van I 154; II 140.
Ly(i)nden, van der I 73, 110, 43, 79, 292, 415; II 131, 61, 527, 8, 69, 70, 3, 83; III 257, 419.
Lyndermercs III 153.
Lyppeerts III 497.
Lyscap I 387, 8, 448; II 436; III 152, 3.

Lincelle, de II 138; III 358.
Lingelbach III 470.
Lingen, van III 418.
Lintelaer II 584.
Li(y)nther, van I 245, 428; III 75.
Lith (Lyt), van I 77, 256, 76; II 436; III 493.
Lith, van der III 234, 463.
Lintdorp, van II 506; III 221.
Lintermans I 341, 69, 406, 29; III 61, 82, 114.
Lintworm II 346; III 138.
Lion II 355, 78.
Lip, van der III 462.
Lips II 502.
Lisdonk, van III 408.
Lis(se) II 415, 456.
Lithoyen, van III 153.
Lixbonne, van II 213.
Lobell, de I 165, 80, 208; II 133, 4, 281, 460, 2; III 45, 500.
Lobbe III 527.
Locht, van der III 5.
Loden III 153, 4.
Lodder, die II 498.
Lodewycx I 194.
Lodron, van II 229, 477.
Loeckemans I 225; II 41, 175, 92, 304, 57, 62, 73, 99, 428, 31, 40, 51; III 27, 82, 518.
Loeff I 232; II 386 (Louffius), 558, 71, 88, 91, 4; III 498, 554.
Loeff, van der Sloot I 139, 44, 79, 281, 2, 94, 326. 7, 8, 12e r. v. b. toe te voegen: zijne eerste vrouw werd ook wel van Breugel genaamd; zijne tweede vrouw was Gudula van Erp; 329, 30, 1, 3, 4, 72; II 30, 44, 5, 53, 4, 18e r. v. b. voor Agnes te lezen: Eeffe; 12e r. v. o. Dierck Loeff was ook burgemeester van Heusden; 10e r. v. o. achter „vermeld" te laten volgen: *a a* Elias; 55, 6, 7, 82, 225, 37, 390; III 6, 84, 159, 347, 56, 61, 562.
Loeffart, van de III 113.
Loefs III 421.
Loeken III 156.
Loemel, van II 324; III 559.
Loen (Loon?), van I 136, 430; III 435, 6, 577.
Loenen, van I 423, 430; III 228, 49.
Loenman I 434; II 71, 111.
Loenresloot, van I 391.
Loet, van III 154.
Logenhage, van den I 225.
Loicx III 544, 5, 6.
Loy (van) II 398; III 153.
Loyen(s) I 208, 15, 6, 439; II 258, 425, 519, 21, 40; III 6, 54, 303, 495.
Loijer III 93.
Loyt III 152.
Lomans I 336, 41, 432; II 499, 594.
Lombaerts I 87, 8, 9, 128, 88, 210, 50, 6; II 407, 66, 76; III 144, 61, 62, 208, 9, 10, 29, 30, 1, 2, 3, 4, 9, 356, 401, 94, 534
Lommel, van I 277, 84.
Loneux I 219.
Loo, van der II 405; III 261.
Loockeren II 160.
Loom, van I 86, 7.
Loon, van I 136, 232, 41, 95, 374, 425, 30; II 31, 164, 276, 418, 47; III 446, 54, 81, 8, 560, 84.

Loose, die I 428; III 154.
Loosen, (van) I 451; II 193, 399, 435; III 35, 405.
Lopes II 41, 281.
Lorge, de III 509, 10.
Lorié, de II 179; III 499.
Lormier I 113.
Losecaat III 194
Lossy, de II 171, 276.
Losvelt, van I 416.
Lotterig II 352; III 119.
Lout I 113.
Loutermans II 33, 5, 93, 149, 91, 3; III 303.
Louw, de I 368; II 399; III 13, 56, 148, 9, 54, 70, 254, 362, 515, 65.
Lovens II 562.
Lowendie II 445.
Löwenstein, van II 230; III 565.
Lowies II 549.
Loze I 113; III 152, 529.
Lu, die (Luws) I 375; II 182, 463, 70, 97, 8, 503, 4; III 312, 76, 400, 94.
Ludick (Luydick), van I 183; II 76, 450; III 83, 4.
Lueken, van II 273.
Luyben I 150; III 478.
Luyck, de I 269.
Luyckx I 281, 2, 3; II 339.
Luyckxgestel, van I 153; III 579.
Luynen, van I 410; II 106, 18, 9, 300; III 137.
Luypen III 86.
Luytelaer, van II 171, 411.
Luna, de I 361; II 97, 168, 292.
Lurachi III 372.
Lus I 207, 382; II 400.
Lutkie I 420; II 277.

M

Mabee III 458.
Macharen, van III 152, 208.
Mackay II 454; III 175.
Macks (of Max) II 240, 6.
Macleayn III 324.
Macropedius III 109, 10.
Maelstroom, van II 543.
Maenen, van I 155.
Maarheeze, van I 35.
Maerscalc III 156.
Maes I 323; II 11, 99, 100, 1; III 176, 7, 183, 240, 258, 340, 4.
Maes (Masius) I 163, 346, men zie over zijn glasraam in de Kruiskerk nog Taxandria XXI p. 75; 395; II 223, 491, 518; III 145, 6, 77, 82, 3, 91, 226.
Mahie I 133; II 168, 9; III 408, 9, 526.
May III 305.
Mayneau II 307.
Makentos I 110.
Mala, de III 215.
Malboirch, van II 166.
Maldeghem, van II 77, 8, 262, 70; III 63, 4.
Mallants I 248, 346, 79, 81, 3, 95, 451; II 49.

Malsen, van I 377, 447; II 4, 14, 116, 7, 8, 269, 404, 71, 4, 5; III 27, 145, 55, 316, vóór „weduwe" in de noot te plaatsen „eerst".
Mameren, van I 120, 1, 2,
Man, Nolthenius de III 163.
Manderscheid, van I 127; III 186.
Maneil, von I 420.
Mannaerts II 312.
Manneton II 46.
Mansfeldt, van I 110; III 483.
Marcadel II 179; III 499.
Marcellie III 568.
Marchamp II 417.
Marck, van der I 126; II 472.
Marcq, de II 42, 8, 358, 546; III 417, 9.
Marcour, de III 238.
Maren, van I 137, 312, 447, 8; II 3, 257, 333, 4, 81. 4, 5; III 154, 6.
Mares (of Marees), de I 428, 9.
Maresius III 127.
Marigny II 36.
Marggraff II 314.
Marmé II 320, 1.
Maron I 340.
Marre, la II 439.
Mars I 283, 4, 6, 9; III 435.
Marsel II 419.
Marsman(s) I 293; II 299; III5, 8.
Martens I 139, 40, 282, 390, 1, 416; II 274, 361; III 112, 53.
Martinel, le II 303, 52, 8; III 118, 418, 38.
Martines II 408.
Martinet II 359.
Martini I 423; II 246, 9, 554, 73, 4, 5, 6, 8; III 30, 2, 129, 307.
Martins, des II 276.
Martyn II 481, 2.
Masschereel, van I 350, 413, 4, 5, 24; II 572; III 161.
Massen, de I 135, 418; III 519.
Massiet II 584.
Massing I 24, 314; II 575, 6; III 137, 75, 8.
Mastenbroek II 323; 519.
Matheis, de III 59.
Mathysen II 426.
Mechelen, van I 451; II 131, 383, 411, 35, 98, 568; III 355, 536.
Medina Coeli, van I 249.
Meeckeren, van III 155.
Meelmans III 102.
Meer, van I 125, 312, 447; II 4; III 242, 89.
Meer, van der I 124, 226, 67, 399, 429; II 76, 8, 184, 5, 99, 204, 10, 6, 42, 4, 75, 431, 2, 500, 39, 61; III 83, 161, 9, 231, 43, 9, 53, 7, 9, 2e r. v. b. lees: van der Meer, 461, 80, 550.
Meeracker, van den I 380; II 175.
Meerendonk, van den I 211, 389; II 77, 299, 541; III 47, 57, 60, 3, 4, 5, 6.
Meerman I 99; II 20, 133.
Meerwyk, van I 103, 83, 292; II 260; III 6, 13, 54, 8, 65, 544.
Meesman I 296.
Meester, de I 184.
Meeuwen, van I 199, 200, 377, 441; II 72, 3, 140, 265, 72, 305, 48, 534; III 140, 163, 4, 261, 303, 401, 571, 3, 4, 5.
Meex, de I 135, 98.

Megam II 168, 419.
Megen, van I 264; II 97, 100, 1, 2, 59, 63, 4, 7, 8, 432; III 140, 1, 52, 4, 221, 575.
Mey, de II 542.
Meyden, van der III 500.
Meyer I 408; II 469, 576.
Meyere, de I 236; II 104, 320.
Meyers III 438.
Meyelsvoirt, van II 218, 51, 418, 9, 22; III 431, 7.
Meylink III 411.
Meyneau III 447.
Meynet III 43.
Meyring I 51; III 501.
Meysenheim I 426.
Mele, de I 232; II 449; III 178, 221, 526.
Melen I 328 (is ook wel genaamd van Breugel); II 57 (idem); 443.
Melisgrave, van den III 539.
Mengeler II 184.
Mennen, van I 84, 5, 6, 7. Zie nog Lievens.
Mensingh II 180.
Menschen, des I 163, 244; II 426.
Meochier, le II 308.
Mercx II 547.
Merevenne, van II 122, 59, 64, 5, 6, 7, 70, 432, 65, 565; III 444.
Merevoirt, van II 183, 5; III 205, 409.
Merkelbeek I 350.
Merlaer, van I 406; II 415, 20, 565; III 93, 533.
Merode, van I 125, 235, 8; III 186, 7, 8, 327, 93, 483, 516.
Merssel, van II 476, 8, 91.
Merssen gend de Wilde, van II 467.
Merts III 154.
Merwede, van de III 386.
Mesdach II 214.
Messiere II 345.
Metsers III 579.
Meteren, van III 55.
Mets (Metsius), (de) I 397; II 202, 491; III 105, 89, 91, 391.
M(e)ulders III 305, 30.
Meulemans III 118.
Meulen, van der I 85, 155, 63, 4, 83, 294, 332, 77, 421, 4; II 57, 65, 6, 151, 3, 299, 402, 22, 6, 30, 576, 82; III 77, 161, 260, 335, 413, 521.
Meurs, (van) I 105, 25, 9, 82, 5, 200, 1; II 245; III 303, 442, 99.
Meus III 152.
Meuwese III 92.
Meven, van I 132; II 32.
Meverden, van I 295; II 305, 19; III 574.
Mezières, de III 119.
Micault III 63.
Michiels (van Enckevoirt) I 209, 10; II 407, 581, 2; III 208, 29, 30, 494.
Michout II 359.
Mickarts II 293.
Middegael, van II 120, 210, 420, 9, 32, 543, 4; III 55, 155, 258, 359, 60, 540, 76.
Middeleer III 327.
Middeldorp, van I 140.
Middelkoop, van II 400.
Midderigh III 427.
Midlum, van I 219; II 272.
Mierde, van II 239, 538, 9, 40.
Mierlo, van I 420; III 144, 439, 509.
Miert, van II 86.

Myrabelli, de I 387.
Mys III 243.
Mil, van II 105, 201; III 484, 545.
Mildman II 446.
Milly, de II 458.
Millinck I 166, 8, 202, 3, 4, 9, 45, 6, 7, 377; II 24, 278, 337, 584; III 287, 406, 82.
Minne, van der III 463
Minoretti II 92, 123, 327; III 496.
Minten I 231, 369, 84; II 32, 7, 8, 9, 255, 591, 2, 3; III 341, 5, 51, 425.
Mivion III 123.
Mobach III 482.
Mobachius (Quaet) I 112, 430; II 457, 508; III 21, 194, 244, 372.
Moedel III 141.
Moel (Molius) I 58, 167, 80; II 493, 565, 6; III 383, 417.
Moens III 154, 7.
Moer I 301, 3, 66, 7; II 335.
Moerwater III 153, 4.
Moets II 467.
Moillart I 185.
Moy, de II 48.
Moins (Moyns of Moons) I 206, 10, 365, 81, 97; II 243, 58, 9, 60, 74, 535, 40; III 157, 61, 300, 417, 20.
Moytinc III 152.
Mol(l), (van) (de) I 406; II 142; III 220, 512, 3, 4.
Molckmans II 179.
Moldere, de II 527.
Molen, van der II 151. Zie nog v. d. Meulen.
Molendino, de I 377; II 582.
Molengraeff I 197, 288, 9; II 48; III 120, 436.
Molengrave, van den II 156; III 488, 539.
Molenmakers I 146, 9; III 17.
Moleschott I 209.
Molhuysen II 277; III 429.
Mollerus I 209, 14, 74; II 460; III 246, 408.
Molmans II 532.
Mombaer, die I 246; III 295.
Mombeecke, van II 530.
Momboirs II 244.
Mommer III 177.
Monachon III 57.
Monchy, de II 576, 7, 8.
Monde, van der I 209.
Monen II 49, 192.
Monicx I 92, 124, 249, 389, 436; II 61, 4, 6, 7, 94, 119, 35, 44, 219, 43, 66, 74, 95, 330, 401, 4, 5, 9, 23, 98, 511, 26, 7, 8, 35, 9, 61, 4; III 55, 182, 4, 250, 1, 315, 48, 59, 85, 420, 581, 2.
Montfort, van II 39, 570, 1, 93; III 366.
Montmorency, de I 126.
Moor, de I 180; II 302; III 5, 230, 8, 9.
Moorrees (of Morree) III 346.
Moors I 449; III 110, 585.
Moreau II 533.
Moringh III 138.
Moriszn III 330, 3.
Morre II 302.
Mortel, van de II 261, 446; III 140, 64, 260, 1, 2, 423, 41, 526.
Mos III 156.
Mosmans I 357, 452; II 349; III 147, 303, 35, 46, 8, 63, 407.
Mostaet II 342.
Motbe III 74.

Motte la II 255.
Mottet I 294.
Mourick I 326; II 445.
Mugheuvel II 87, 8, 9.
Muyckens II 559; III 53, 144, 358, 9, 60, 1.
Mulders I 325, 36; II 558, 63; III 16; zie nog Meulders.
Muller I 356; III 323.
Mulsel (of Mulsen), van I 245; II 464, 71, 580; III 74, 577.
Munch II 374.
Munix III 551.
Munster, van II 214, 334; III 303, 439.
Munsterbilsen, van II 381, 2, 3.
Musch I 242; III 507.
Mutsaers I 271, 351, 9, 78, 83, 5; II 328.

N

Naets II 218, 424, 518, 21; III 6, 188, 90.
Nagell, (van) II 18, 563.
Nagelmaeckers I 233; II 105, 6, 49, 70, 1, 2, 3, 7, 245, 6, 344, 458, 594; III 418.
Nagels III 436, 42.
Nayen III 176.
Nahuys II 307.
Nancy, de I 92, 112.
Nanninck II 180
Nassau, van I 106; II 207, 29, 30; III 211, 565.
Nathan II 57.
Nauwen II 382.
Nebbens II 430.
Neck, van II 531.
Nederveen, van II 109, 41, 42.
Neerbroeck, van III 445.
Neerhoff I 101.
Neerven, van I 359; II 198, 202, 4; III 331.
Neynsel, van I 120; III 156, 66.
Neysen II 428; III 482.
Neyts II 540; III 393, 4, 5, 6, 8, 9, 404, 21, 93.
Nemius II 257, 386.
Neomagus II 431.
Nerwen, van III 514.
Nes, van II 401.
Netten, de III 573.
Nettin, de III 51, 445.
Nicolaï I 176.
Nicols I 232, 3; II 315, 36, 77, 8.
Niel, van I 99, 132, 311; II 32, 116, 80, 288, 361, 450; III 335, 51, 424, 5, 46, 524, 45, 6, 7, 8, 53.
Nieuhoff III 425, 524, 47.
Nieulaet I 323; II 146.
Nieupoort, van I 140; III 170.
Nieuwenhoff, van I 257; II 469.
Nieuwenhuys(en) van (den) I 407; II 212; III 178.
Nieuwstad III 115.
Ny(e)hoff (van II 268; III 12, 571.
Nyenrode, van II 405.
Nymegen, van I 324, 73; II 58; III 471.
Nyn, van II 244.
Nispen, van II 444, 70.
Nistelrooy, van III 84, 92.
Nobel I 433.

Nobelman I 86, 7.
Noeden III 287.
Noeyen II 428.
Noyelle, de II 15.
Noircarmes III 483.
Nollekens III 153.
Nollens II 389; III 156.
Nolthenius I 233; II 172, 458; zie nog de Man.
Noppen I 153, 285, 442; II 109, 79, 326; III 361, 544, 58, 73.
Noore, van II 351.
Noorenbergh II 318.
Noort, van II 245, 317, 416, 60, 587; III 28, 139, 235.
Noortbergh II 307, 586; III 129.
Noot, van der II 105.
Normandie, de II 134, 576.
Notelaers III 56, 101.
Nouhuys, van II 323, 420, 539, 41, 2; III 500, 1.
Nubaise I 422, 3.
Nuenen, van II 55, 68, 73, 186, 9; III 13, 516, 7.
Nuenhem I 259.
Nuyssenburg, van II 49; III 548.
Nuytz II 39.
Nulaet III 561, 5; zie nog Nieulaet.
Nuland, van I 428, 9, 35, 48; II 71, 294, 5, 421, 47, 64; III 156, 311, 3.
Nuwenkuyck, van I 376, 9.

O

Odenhoven, van II 467; III 210.
Oebkens III 73.
Oedenrode, van St. II 158.
Oeffel, van I 244, 5; II 70, 109, 239, 41.
Oelmans III 152
Oem(s) I 87, 225, 8, 46, 96. 7, 376, 7, 9, 88, 9, 90, 434; II 99, 401; III 186, 314. 85, 6, 7, 8, 93, 4, 543. Zie ook van Bockhoven.
Oenter, van III 409.
Oerle, van I 285, 380, 7; II 194, 213, 90, 2, 5, 6, 383, 417, 21, 4, 5, 72, 531, 69; III 331, 413, 540. Zie nog van Herssel.
Oerlemans III 57.
Oetelaer, van den II 247.
Oetheren, van den II 384, 5.
Oever, van den II 353; III 344.
Offenbach, von II 144
Offermans II 336.
Ogier II 415.
Ognies d' II 229.
Oyen, van II 298; III 153, 6, 271, 302, 11.
Oirschot, van I 369; II 423, 536; III 61.
Oirt, van III 546.
Oirzandt II 42 (zie Orizandt).
Oisterwyk, van I 337; III 52, 156.
Oldenburgh, van I 130, 302; II 288, 9.
Oldenzeel, van II 331.
Oldrino II 159.
Oliphant II 516; III 129, 30.
Olieslagers I 112; III 527, 71, 4, 5.
Oliviers (van Berchuysen) I 73, 152, 368; II 26, 7, 8, 9, 31, 6, 40, 53, 75, 6, 131, 248, 327; III 259, 92, 573, 84.

Olmen, van II 544; III 386, 544, 5, 6.
Olmius II 497.
Olphen, van II 593.
Ommeren, van III 303.
Onna, (van) II 276, 459.
Onstaden, van III 290.
Onsteen II 160.
Onverveert III 58.
Ooy, van I 350, 413.
Oomen III 347, 423, 581.
Ooms I 301; III 546.
Oortjens I 241.
Oost-Friesland, van II 110.
Ophof II 123.
Ophoven, van I 68, 318, 425; II 77, 192, 487; III 323.
Oppers I 191, 2.
Opzoomer II 458.
Orhley II 37.
Oriysson, du II 439.
Orizandt (staat abusievelijk Oirzandt) I 253.
Orrock II 508
Orthen, van I 164, 245, 431; II 83, 6, 141, 92, 259, 319; III 58, 133, 54, 5, 7, 402, 99.
Os(s), van I 73, 86, 8, 128, 9, 258, 82, 92, 312, 27, 55, 70, 1, 3, 428; II 56, 7, 82, 111, 69, 73, 84, 210; noot 2 aldus te lezen: Oda van Os was zijne eerste vrouw; zij schonk hem deze kinderen: Jan, Wouter en Josina Pynappel, de huisvrouw van mr. Godevaert Loeff van der Sloot; 261, 423, 4, 8, 32, 40, 2, 65, 71, 99, 505; III 20, 35, 53, 152, 4, 5, 6, 242, 60, 70, 1, 2, 411, 24, 52, 520, 2, 3, 4, 36, 54, 61, 77, 9.
Osman I 406; II 247; III 154.
Ossendrecht, van II 376.
Ostayen, van II 278, 9, 85; III 124, 5.
Oucoop I 441.
Oudaert II 291, 527.
Ouden, de I 120.
Ouden, van III 154.
Oudenaller, van den II 122.
Oudenhof, van den I 143.
Oudenhoven, van I 8, 165, 429; II 195, 6, 280, 309, 402; III 38, 275, 318, 425.
Oudermeulen, van der II 134.
Oudheusden, van I 174; II 182, 260, 314, 5, 506, 26; III 153, 418, 38.
Oultremont, d' I 135; III 352.
Ousten II 396.
Outelair d' I 382.
Outvorst, van I 211; II 242; III 573, 6.
Ouwers III 147.
Otter I 92.
Otto II 306, 58, 9, 401, 2.
Overlaker, van I 155.
Overmeer, van I 375, 6.
Owen, van III 154.

P

Paal I 99.
Pabst, van III 426.
Paddenburgh, van II 98, 555, 9, 63, 8.
Paeffenrode, van II 104.
Paesschen, van II 196.
Paeuweter I 406; II 41, 64, 5, 159, 218, 9, 65, 432; III 231, 507, 11, 16.
Palier II 353, 78; III 303, 427, 33, 5.

Pallaes, van I 217; III 152.
Palm III 498.
Pals I 106.
Palude, de II 273.
Panhuys, van I 253, 4; II 507.
Pannebakker I 400.
Pant, van der II 122.
Pantekoek III 484.
Papen III 153.
Pappers I 143.
Pardyck I 180; II 289, 94, 535; III 57, 341.
Parijs, van III 433.
Parmentier III 419.
Pas, van der III 335.
Pasque de Chavonnes I 356; II 448.
Pass III 256.
Pasteykens II 335.
Paters I 321.
Pauly II 171.
Pauw I 369; II 593.
Pauwels I 78.
Pavort, van den I 370; II 147.
Peelt, van III 411.
Peereboom II 481.
Peeters III 442.
Pelen III 155.
Peymans I 281; II 91, 3, 216, 364, 432; III 258, 359, 60, 480, 3, 4.
Peyton II 502, 7.
Pelgrom I 225, 46, 7, 55, 6; II 184, 97, 9, 313, 81, 408, 561; III 181, 242, 8, 58, 317, 27. 401, 2, 552, 82.
Pelgrom de Bye I 8, 203, 35, 377, 81; II 94, 105, 71, 3, 85, 242, 3, 4. 5, 66, 76, 316, 493, 531, 66; III 5, 35, 6, 161, 238, 53, 417, 20, 2, 43, 4, 61.
Pelle II 103.
Pellencoren III 405.
Pelroch II 130.
Pels I 80, 90, 193, 203, 46, 311, 68, 444; II 42, 50, 130, 58, 62, 78, 82, 91, 305, 7, 23, 72, 441, 2, 61, 579; III 16, 45, 7, 55, 160, 249, 53, 4, 303, 14, 25, 30, 7, 412, te schrappen vóór Pels „van"; 478, 81, 96.
Pelt, van I 102, 3.
Penecamp II 426, 30.
Peneranda, de III 174.
Pennings I 211, 38; II 568; III 242, 571.
Pennis I 182.
Peperkoorn II 200.
Perponcher, de II 104; III 175.
Perre, van der I 112, 368.
Persoons I 79, 428; II 194, 335; III 456.
Pervast I 94.
Perwijs, van III 512, 4.
Pesser, de III 146, 7, 9, 251, 518.
Peters I 336; II 478.
Petitpas II 381.
Pets II 255.
Pheffer II 289.
Philo II 151.
Piamerck III 546.
Pichegru I 405; II 354, 533; III 194.
Pieck I 27, 8, 195, voor Jos. lees: Jor; 252, 388, 9; II 103, 420, 3, 36; III 233, 517, 21.
Pierets III 439.
Pierling II 402, 3.
Pierre II 161.
Pybes III 254.
Pylizerye III 153.

Pylyser II 67, 404, 98; III 581.
Pyll II 524.
Pynappel I 83, 138, 146, 150, 1, 2, 216, 41, 69, 327, 8, 30, 3, 8, 70, 1, 451; II 12, 30, 44, 56, 7, 68, 85, 150, 5, 78, 83, 97, 209, 10, zie de verbetering in III p. 190 en de noot 2 sub „Os"; 211, 2, 3, 47, 433, 4, 544; III 53, 162, 90, 238, 9, 49, 58, 9, 357, 8, 83, 431, 7, 52, 515, 6, 7, 37, 72, 83, 4,
Pinxteren, van III 310, 427.
Pinxternakel II 132; III 221, 560.
Piper I 302; II 80, 1; III 41, 2, 4, 5, 6, 7.
Pippelaers II 545.
Pischet, de II 151.
Pisset I 422, 23, lees: „Pisset".
Pistorius I 300; III 128.
Pitsen I 86.
Pla III 345.
Plancken, van der II 275, 419; III 417, 8, 21.
Plas, (van der) I 241; III 156, 220.
Platel II 402.
Pleyerkans I 81; III 436.
Plenus I 384, 6, 408; II 87, 594; III 484.
Pleviers I 425; III 417, 20.
Ploechmans I 406.
Ploos (van Amstel) I 156, 252; II 16, 469.
Ploequin II 123.
Poederoyen, van III 396.
Poel, van de I 302.
Poeldonck, van III 539.
Poelman(s) I 82, 211; II 371; III 569
Pol I 88.
Pol van Os II 425.
Polack II 58.
Polanen, van III 343
Polem, van III 212.
Polen I 179; II 249, 54, 568.
Pollart, de II 144, 5, 52.
Poll(e), van de(n) I 136, 7, 203; II 162, 464, 5; III 259, 497, 565.
Ponthenier I 76.
Popkens III 223.
Poppel, van I 142, 247, 55; III 154, 409.
Porten, van der III 164, 343.
Portier II 355
Portilio, de la II 381; III 359, 62.
Portmans III 262, 423.
Post, de III 479, 96, 9.
Posteel III 154, 6, 540, 9, 50.
Pott, de III 288.
Potte, de I 327; II 53; lees voor de Potte: de Potter.
Potteije I 111, 207, 11; II 192, 220, 449, 52; III 51, 242, 337, 518, 38, 42.
Pot(t)el II 60, 173, 201.
Potter, van de Loo II 405, 527; III 582.
Pottere, de (of Potters) I 78, 164, 99, 231, 2, 3, 6, 245; II 140, 304, 19, 46, 7, 8; III 88, 153, 74, 347, 53, 401, 2, 99, 551, 4, 74
Poulyn I 217.
Praebenteau II 134, 524, 94.
Priem II 76; III 84.
Prycker(s) I 406; II 462, 3, 4.
Prince(n) I 141, 65; II 140, 494; III 413, 4, 83, 510.
Prins I 218; II 400.

Prinsen I 410.
Proening, van Deventher I 181, 238, 46, 7, 8, 9, 50, 6. 346, 92, 3, 451; II 5, 6, 8, 9, 52, 61, 4, 108, 9, 121, 9, 30, 41, 2, 4, 51, 2, 295, 446, 582; III 21, 36, 48, 281, 452, 529, 56, 72.
Proijen, van II 20, 200, 396, 482, 559, 63; III 500.
Proost II 104.
Prouveur II 280, 2.
Pulle, van II 584.
Putt, van de(n)r I 89; II 195, 6; III 61, 154, 5.
Putten, van den(r) II 170, 450; III 178. 526, 551.

Q

Quab II 414.
Quade (van Ravesteyn), de I 86; II 114, 211, 449, 51; III 61, 213, 312.
Quadt, II 496; voor Lancroon te lezen: Lanscroon; 502; III 517.
Quay, de I 200, 22; II 545; III 262.

R

Raapcoeck III 62.
Raats III 96.
Rademaker II 505.
Raesfeld, van II 31, 41, 168, 230, 70, 502.
Raessen I 129, 229, 30, 62, 380, 1, 90, 438, 47; II 4, 12, 40, 1, 56, 73, 152, 76, 220, 40, 7, 51, 90, 381, 492, 3, 527, 8, 9, 31, 2, 65; III 35. 74, 375, 528.
Raet, de I 14, 139, 49, 56, 62, 215, 66; II 10, 1, 2, 418, 520, 71; III 153, 249, 50, 3, 361, 2, 408.
Ragay I 107, 8, 324; II 264, 71, 402, 541, 63.
Ragotski II 503.
Ramaer II 262.
Rambicourt, van I 318.
Ramring, van Petersom III 194.
Randerode gez. van der Aa, van I 388, 9, 91.
Ransecremer I 295; II 193, 256, 61, 330, 65; III 259, 60, 2.
Ranst, van I 203, 34, 8; II 268; III 155.
Rapmund III 581.
Ras, de II 38; III 40, 1, 2.
Rase, de II 444.
Rauws II 147.
Raveschot, van I 375, 445; II 425.
Ravesteyn, van I 227, 41, 4, 338, 40, 54, 7, 74; II 97, 168, 93, 5, 8. 210, 39, 53, 4, 61, 90, 330, 57, 66, 74, 87, 434, 43, 51, 2, 91, 3, 560; III 12, 27, 58, 83, 4, 236, 58, 398, 448, 518, 56, 84. Zie nog de Quade.
Rechtere, de II 478.
Rechteren, van II 410; III 172.
Reebeek III 397.

Reeck, van III 569, 70.
Reede, van II 232; III 43.
Rees, van II 436.
Reeuwe II 503.
Regis III 183.
Reigersman II 359.
Reinier II 48.
Reymbrants I 136.
Reynshoven II 308.
Reynst I 420.
Reys, van I 183; II 153, 95, 223; III 161, 340, 481.
Rek II 403.
Re(ij)mbouts I 80; III 153, 8.
Remmen(s) I 431, 7, 8; II 54; III 577.
Renesse, van I 149, 234, 14e r. v. o. voor „Freddy" te lezen Frederik; 386, 90, 1; II 18, 59, 212, 74, 93; III 187, 15e r. v. b. voor Renese te lezen Renesse.
Renoy, van II 104.
Rensselaer, van II 438.
Reppenhage I 213.
Reus, de I 294.
Reuvers II 300.
Ricarts III 74.
Richier II 533.
Richt III 342.
Richters III 178, 526.
Ridder, de I 430.
Riel, van I 111, 329; II 199.
Riethoven, van II 106.
Rietvelt III 137.
Rieu, du II 133.
Rietwijk, de I 299.
Rigail II 454.
Ryckelt III 288, 9.
Ryckevorsel, van I 135, 84, 98, 99, 227, 44, 59, 61, 91, 2, 400; II 47, 8, 9, 91, 203, 62, 349, 54, 483, 94; III 16, 163, 4, 237, 247, 305, 47, 404, 10, 22, 41, 548, 75.
Ryddere, de (?) II 466.
Ryelmans III 337.
Ryn, van I 218, 68; II 33, 7, 42, 378; III 147, 373, 526.
Rynegeest, van II 126.
Rynshoven, van II 419, 541; III 412, zie nog Reynshoven.
Rypperda II 256.
Rysburch I 383.
Rysingen, van II 85, 6, 91, 152, 89, 362; III 14, 5, 6, 176, 86, 402, 5.
Ryswyck, van I 376, 436; II 404; III 55, 483, 577, 82.
Rytsart, I 215.
Rillart I 237.
Rippens II 502, 8.
Rits III 257.
Riviere, van (de la) II 293, 482; III 188.
Rivo, de III 152.
Rixel, van II 197.
Rhemen, van III 243, 4, 5, 4e r. v. b. voor Veluwezoon te lezen: Veluwezoom; 246.
Rhoe, de II 460,1.
Robben I 226; III 399.
Robberson II 190, 299.
Robberti II 138.
Robbyns I 275; III 265.
Robbrechts II 543.
Rode, van I 79, 85, 166, 227, 53, 76, 9; II 71, 158, 9, 92, 266, 434, 520; III 154, 233, 4, 312, 76, 493.
Roempot I 215; II 414.

Roermont, van II 347.
Roesmont I 120, 2, 351, 80, 90; III 154.
Roestoc, van III 156.
Roeters I 265.
Roever I 215.
Roeze van Venloen II 384.
Roggel, van I 276.
Roggen, van I 86, 279, 80, 1, 2.
Roghman II 569.
Rogiers I 68.
Roy, de I 145, 234, 353, 74, 400; II 293, 569, 73; III 170, 237, 318, 20, 31, 555,
Roy(e) van I 339, 89, 438; II 452, 3; III 173, 234.
Roye de Nicolson, van III 46.
Rooyen, van II 17, 79; III 351.
Rollier III 238.
Roman III 462, 3.
Rombouts I 226; II 345, 493, 562, 6; III 417.
Römer II 352, 3, 9; III 42.
Romers II 200.
Rommen III 327.
Romswinkel I 274.
Romundt, van I 341.
Roock, de III 86, 166.
Roos II 42.
Roosen II 347, 561,
Roosmalen, van I 150, 93, 300, 51; II 344, 535, 6, 47; III 41, 251, 2, 526, 39.
Roothuyzen, van I 385; III 374.
Rosalis II 130, 1.
Rose, van den I 294.
Roseken II 311,
Rosemont zie Roesmont.
Rosendael I 100, 325, 422; II 431, 539, 42, 6; III 372, 427.
Roskam III 244.
Rossum, van II 46, 7, 80, 142, 90; III 33, 247, 8.
Rossums III 496.
Rot II 166, 7.
Rotterdam, van I 183; II 81, 5, 6, 444.
Rovere III 155.
Rovers III 254, 5, 91, 441, 5.
Roover, de I 120, 1, 2, 6, 246, 58, 392; II 120, 465, 70, 1, 4, 98, 9, 503, 4, 9, 11, 9; III 156, 329, 32, 6, 85, 400.
Rousselet III 408.
Rubbens I 151; II 434, 505.
Ruel, del II 347, 8.
Ruelo, van I 445, 6, 53; II 193, 294, 402, 22, 48.
Ruyl II 545, 6.
Ruysch I 155, 6, 7, 8, 67, 83, 95, 6, 7, 8, 272, 302; II 78, 116, 7, 97, 8, 283, 417, 33, 68, 9, 79, 81, 558; III 43, 221, 2, 513, 47, 85.
Ruyt, de II 365; III 302, 23, 499, 500.
Ruyter, de I 75, 6, 8, 80, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 111, 54, 229, 78, 437; II 252, 84, 301, 2, 98, 9, 400, 20, 57, 74, 504, 9, 14, 20, 61; III 5, 302, 327, 28, 30, 81, 2, 90, 481.
Rullen, van der II 120, 472, 543; III 412, 35, 43, 513.
Rumpen I 213.
Rundt (of Runde), van I 323, 9, 32; II 569; III 178.
Runfridus I 8.
Ruring III 89.
Rutten I 81; II 287.
Ruville, de II 15.
Ruwel I 214, 254, 65; III 166.

S

Sacrelaire III 31.
Sadorvill I 73; II 499; III 520, 2.
Sayer I 419.
Sakersse II 548.
Salm, van III 186, 8.
Sam I 89.
Sambeck, van I 241, 349, 65; II 86, 189, 275; III 78, 300.
Sampson II 398; III 59, 229, 493, 533.
Sancelles, de II 229.
Sande, van den III 156, 241, 409, 546.
Sandelyns I 136.
Sanders I 167, 8, 81, 2; II 505; III 7, 153, 284, 424, 577, 9.
Sanderson III 234.
Santen, van I 214, 360; II 145, 244, 98, 9, 400; III 260, 305, 43.
Santvoort, (van der) I 242, 332; II 20, 173, 7, 81, 201, 65, 306, 10, 3, 48, 68, 400; III 12, 240, 76, 317, 9, 20, 1, 2, 30.
Sarcop I 301.
Sartorius II 103, 6, 118; III 501.
Sasse van Ysselt, van II 181.
Sassen I 70, 213, 4, 54, 64, 5; II 262, 427; III 163, 6, 207, 303.
Saueressig II 378.
Sauerlant, van II 428.
Saugey, de II 262, 70.
Sauvé II 345, 430.
Savaers III 122.
Scadde III 104.
Scade III 152.
Scaelmeker II 61, 2.
Sceellren I 77.
Sceymaekers II 244, 408; III 238.
Sceyvels III 152, 3, 4.
Scellekens I 375, 6, 98.
Scellens I 73, 6, 415, 6; III 161, 520.
Schade van Westrum I 253, 440.
Schadee II 458.
Schaep I 155.
Schaer(s) I 335; III 103.
Schagen van II 573.
Scheers II 370.
Scheewijck II 433.
Scheffers I 149, 212, 3, 9, 244, 5, 81; II 218, 39, 54, 315, 24, 5, 7, 8, 9, 35, 6, 49, 75, 1e r. v. o. achter „160" in te voegen: id. f. 414; 376, 7, 8, 9, 457, 560; III 460, 83, 9, 99.
Scheiffarts II 467.
Scheijd I 333; II 215.
Schellart, van II 168, 394.
Schellens II 139, 59, 382, 3, 499, 506. Zie ook Scellens.
Schelstraeten, van der III 10.
Schenck I 290, 1, 359; II 86, 92, 161, 89, 261, 426; III 342, 74.
Schenckels I 428; II 259, 386, 530, 40.
Schepens II 388.
Schermers III 122.
Schetz I 251, 346, 422; II 12, 3, 4, 229, 388, 499; III 545, 6.
Schevichaven, van II 334.
Schijf III 327.
Scilder(s) II 164, 562; III 155, 8, 60.
Schyndel, van I 153, 63, 290, 4, 361, 76; II 265, 73; III 61, 144, 7, 60, 77, 400, 7, 579.

Schilder I 220.
Schillen III 544.
Schimmelpenninck van der Oye III 245.
Schippers III 374.
Schlesinger III 364.
Schmedding III 581.
Schmeling, de I 333; III 116, 7, 222, 443.
Schoencken I 406.
Schoenmans II 288.
Schoffaert II 52, 3.
Schoircops I 146.
Schoyte II 292.
Scholt I 149, 58; II 202; III 228.
Schombach I 399.
Schonck II 202.
Schoneus I 426; II 105, 6, 40, 69, 72, 89, 298, 9, 403, 26; III 147, 9, 418, 85.
Schoock III 177.
Schoonhoven, van I 197, 388; II 496, 537, bij te voegen: zie ook nog Reg. nº 156 f. 129 vso; III 39, 42, 222.
Schoonvorst, van III 73.
Schoot, van den II 544.
Schoth II 31, 215.
Scotte I 272.
Scosters I 320.
Schou(o)t, van der II 129, 60, 95; III 154.
Schouten I 134, 333, 58, 452; II 122, 3, 301, 403, 516; III 303, 576.
Schoutheete II 83; III 581.
Schouw I 90; II 418, 61, 2, 9, 558, 76, 8; III 303, 434, 576.
Schouwenburg, van II 229.
Schrassert II 104, 6.
Screymakers III 160.
Screynmakers II 382, 3.
Screynmeker I 123.
Scriba II 160, 1.
Schrieck, (van) II 30, 166, 7, 568.
Schröder II 367.
Schroots II 527.
Schuelenborch, van II 447.
Schueren, van der (de) I 90; II 39, 96; III 441, 518.
Schuermans III 445.
Schuyl I 189, 272, 333, 82, 3; II 400, 53, 79, 501, 7, 14, 5, 21, 2, 48, 71.
Schulius I 383; III 221.
Schuncken I 441.
Schut I 358; II 371.
Scuttrop, van I 185.
Schutwyck, van III 376, 556.
Sebastiaans III 404.
Seberts' II 326, 9, 31, 82. Zie ook Zyberts.
Sengers III 156.
Segwaert, van II 480, 1, 2.
Seyssemakers III 579.
Selle van Herenthals II 240, 7, 386.
Sels II 271.
Selst, van II 508.
Senff I 135.
Sengwaart II 507.
't Serclaes II 110, 230; III 141.
Serraris II 287.
Sevenaer, van II 341.
Sevenhoven, van I 156; II 198.
Sgraets III 153.
Siethoff, ten II 256.
Signoriouw II 86, 189.
Simey II 79; III 235.
Simenes II 416.

S(y)imon(s) I 100, 1, 442; II 120, 78, 359, 66, 420, 32, 540, 3; toe te voegen: Goijart Symons had ook nog een zoon Jacob; 544, 59, 82; III 21, 221, 51, 443.
Simonis III 426.
Singels II 500.
Sittard, van I 327, 31.
Slaats II 86, 361.
Slegers II 336, 437.
Sleyden, van der I 213, 4; II 533; III 427.
Slimmer I 117.
Slipen (Slypen), van III 156, 576.
Sloetels III 160.
Sloetmecker II 71.
Sloot I 192; III 567.
Sluymers III 412.
Sluis, van de II 48.
Sluys, van der I 285, 8, 90, 344, 51; II 68, 9, 74, 5, 89, 90, 7, 137, 8, 143, 467; III 358, 61.
Sluyse, van der III 400.
Sluyter, (de) II 294, 389.
Sluter III 155.
Smeesters I 320; III 82.
Smeets I 79, 449; II 194; III 522.
Smeyers I 273; II 325, 65.
Smeyken III 156.
Smets I 226, 31; II 159, 443; III 521.
Smissaert II 232.
Smit II 304.
Smitborn II 196.
Smits I 146, 211, 64, 381, 3, 414, 33; II 150, 61, 90, 1, 258, 84, 301, 25, 9, 81, 403, 12, 3, 502, 67; III 11, 52, 88, 91, 137, 8, 341, 2, 571. Zie nog Fabri.
Smolders I 341.
Smulders III 343.
Snelle I 141, 85, 6, 201, 301, 83, 4, 5; II 262, 5, 309, 76; III 84, 480, 507.
Sneten II 114.
Snydius II 430.
Snoeck I 384.
Snoecx II 529; III 166, 73.
Snobben III 153.
Snouckaert II 18, 104, 286.
Sochel, van III 291.
Soens II 160.
Soerendonck, van II 361, 99; III 112, 48, 242, 58, 406.
Soerwyn III 7.
Soesbergen, van I 158.
Soete, de I 179; II 30.
Soetens II 37, 162.
Soffaerts II 292.
Sohey II 214.
Soire, de II 308.
Solms, van II 229.
Solvyns III 261, 575.
Somarostro, de I 373; II 416.
Someren, van I 102, 10, 41, 2, 3, 81, 315, 85; II 28, 274, 324, 6, 7, 8, 37, 76, 99, 409, 10, 21, 69, 81, 2, 91, 506, 58; III 156, 229, 87, 405, 9, 544.
Somers I 132, 369, 72, 4, 450; II 123, 390; III 110, 243, 421, 2, 48, 534, 53, 4, 7, 70.
Son, van I 315; II 203, 64, 94, 536, 43; III 163, 4, 5, 325, 42, 3, 429.
Sonnemans II 82, 116, 31.
Sonneschyn III 303.
Sonsbeeck, van II 439.
Soonen II 160.

Sopers I 180, 1, 232, 44; II 311, 27, 418, 536, 47, 9, 55.
Souffrain II 236; III 266.
Spaen II 165.
Spaendonck, van II 450.
Sparo III 57.
Speciers III 154, 582.
Speckarts I 422.
Speelman I 221, 74, 384, 99, 444; II 19, 286, 7.
Spellemakers II 249.
Spelters II 365.
Spens I 313; III 16.
Spiering I 123, 350, 90, 413; II 67, 370, 405, 527, 8, 81; III 27, 316, 582.
Spierings I 236, 7, 374; III 408, 9.
Spycker(s) I 28, 232, 57, 9, 85, 440; II 199, 263, 95, 305, 35, 43, 7, 408, 9, 25, 46; III 36, 348, 413, 550.
Spyze III 200.
Spikerman III 155.
Spinnenwyl I 323.
Spinola, de II 100.
Spil II 479.
Spoordonck, van (den) III 253, 401, 60, 542, 53.
Spoelberch, van I 233; II 172, 3, 461, 2.
Spoermeker III 529.
Spliethof II 204.
Splinter (van Voorn) I 422, 3; II 362, 88, 500, 5; III 13, 383.
Spraeckel, van I 306; III 91, 458.
Sprange, van (der) I 152, 395; II 290, 6.
Spreet, van der I 90, 1.
Sprengel, (van) I 166; II 217.
Sprice I 374.
Sprongh I 182; II 496, 501, 14, 48; III 39, 42, 227, 56, 517.
Spruyt III 499.
Stadeacker, van den I 228, 9, 30, 55, 6; II 151, 293, 476, 7; III 229, 31, 349, 401, 3, 53.
Staeke, van den II 61, 130, 446; III 48.
Stael III 154.
Stakenborch (of Stakenburg), van I 380, 90; II 305; III 548, 54.
Stakenbroeck, van I 327; III 316, 7, 8, 57.
Stalpert van der Wiele I 386; II 42, 262.
Stamelaert (de Penu) I 120; II 129, 35, 251; III 331, 2. Zie ook van den Kelre.
Stapelmans III 585.
Stappen, van der II 335, 49, 99.
Stappaerts I 146, 54, 5, 300; II 49, 178, 83, 4; III 548, 80, 4.
Starren, van der I 319.
Stas II 548, 9.
Stassart II 185; III 258.
Steech I 230.
Steinlagen III 358.
Steynoirt, van III 231.
Steen, van den I 256; II 576; III 175, 6, 524.
Steenbackers II 105; III 418.
Steenhuys, van II 57.
Steenhuysen III 504.
Steenland, van I 382, 3.
Steenmans III 548.
Steens II 187.
Steensel, van II 43; III 384.
Steenwech, (van den) I 312, 90; II 119, 284, 442, 3; III 59, 152, 3, 522.

Steenwyck, van III 513.
Stegen, van der I 137; II 50, 100, 2, 4, 5, 6, 10, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 20, 1, 53, 66, 70, 428, 51, 61, 4, 5, 6, 7, 8, 75, 9, 544; III 5, 208, 10, 33, 340, 4, 89, 444.
Stempel(s) I 320; II 163, 373, 82, 3.
Sterkenborch, van I 137; II 166, 464, 5.
Sterk I 239, 314; II 218, 403, 14, 65, 564; III 93, 303, 434.
Sterre, van der I 217, 63, 7; II 185; III 232.
Stevens II 313, 562.
Stiercken I 122.
Stirum, van I 112, 419.
Styrum, van I 419.
Stiphout, van I 421; II 386, 476; III 200.
Stockhorst III 240.
Stockmans, de I 384.
Stockum, van II 170, 438,
Stomme III 153.
Stommeken II 197.
Stoop (Stoopkens) II 541, 5.
Stooters I 138, 9, 51, 377, 428; II 26, 7, 38, 61, 4, 5, 211, 407, 8, 9, 34, 43; III 78, 230, 8, 9, 358, 99.
Storm II 140, 348, 444, 54, 5; III 194, 303, 10, 427, 575.
Storm van 's Gravesande I 24; II 132, 437; III 29, 30, 45. Zie nog 's Gravesande.
Storms III 156.
Stubenrauch I 426.
Straalman II 301.
Straatmans I 453.
Stradio, van II 526, 8.
Straelen, van I 242, 66; II 461; III 507.
Straetsborch, van III 504.
Stratum, van I 110.
Straten, van III 332, 7, 78.
Straten, van der I 99; II 273, 327, 32, 424, 540, 60; III 271, 360.
Streyten I 395.
Strick I 137, 8, 9, 257, 99, 300, 38, 9, 40, 1, 54, 5, 6, 7, 8, 70, 1, 448, 9; II 275, 90, 431; III 10, 145, 200, 43, 91, 379, 438, 46, 98, 533, 84.
Strickeling III 324.
Strybosch I 165; II 280, 2; III 61.
Stryen, van II 23.
Stryp, van I 73, 105, 425; II 114, 83; III 4, 325.
Strösling III 122.
Strunkede, van I 155,
Suall III 412.
Suarz, de II 196; III 117, 20, 2.
Succa, de I 116, 230; II 210.
Suerincx II 452; III 518.
Suermondt, (van) II 584; III 54, 5, 7, 273, 359.
Suertius II 100, III 128.
Suyckers II 430; III 409.
Suyling II 325, 36; III 364.
Suys II 134; III 261, 301.
Suyskens I 112, 32, 58, 68, 78, 9, 83, 208, 11, 91, 3, 329, 31, 4, 62, vóór den naam S. te laten vervallen: Theodora Maria de Hee weduwe van; 431; II 30, 82, 92, 261, 5, 98, 9, 347, 56, 60, 3, 5, 520, 84; III 52, 303, 74, 481, 95, 570.

Suljard II 506, 32, 45.
Sus I 261.
Susque III 43.
Susteren, van I 139, 68, 211, 41, 2, 335, 426, 52; II 93, 216; III 13, 61, 114, 71, 72, 240, 378, 407, 8, 83, 526, 41, 55, 61, 2, 570, 1.
Swaen I 441; II 481; III 43.
Swaeve, de II 308; III 141.
Swalen III 154.
Swansbel, van I 155.
Sweens I 249; II 305, 34.
Swe(e)rts I 418, 9, 24, 5; II 18, 36, 41, 114, 6, 40, 68, 281, 2, 3, 5, 6, 7, 301, 79, 413, 35, 61; III 7, 177, 317, 66, 415, 41, 541.
Swinne III 439.
Swoll, van I 185; II 304; III 480.

T

Tallard, de II 532.
Tandryt, van de II 111.
Tarremans I 322, 4.
Tassinet II 126.
Taterbeeck, van II 335.
Tavernier III 74.
Teggarts II 370.
Teylingen, van II 134, 360, 542; III 310, 441.
Tela (of Tula) II 65.
Tellier II 466.
Tellin, van I 240.
Tempelaer(s) II 16, 359, 441, 541, 5; III 221.
Tengnagel, van II 5, 135, 416, 8, 20, 96, 7; III 357, 583.
Tensini II 261; III 260.
Tephelen, van I 373; II 31, 50, 81, 131, 97, 313, 45, 83, 5, 446, 9; III 21, 59, 435.
Terbrugge III 351.
Ter Croye II 38, 196, 8, 462, 579; III 434, 576
Ter Laag II 208.
Terstegen II 448.
Testelt, van I 151; II 434; III 437.
Teulings II 33, 9, 355; III 408, 510.
Teunissen III 568.
Texel, van II 162.
Theuven, van I 74.
Thielen, van II 417, 61.
Thienen, van I 172, 253; II 17, 170; III 192, 232.
Thierry de Bye II 546.
Thyenrode II 296.
Thyssen II 456.
Thomas I 256; II 222.
Thooft II 388, 401, 2.
Thuyfthuys, van III 401.
Tiarck I 134, 5; III 352, 3.
Tieboel III 374, 441.
Tiecquet I 143; II 132.
Tiel, van I 120, 2, 3, 334; II 303, 30, 575; III 155.
Tielens, van II 331.
Tielens van Budel III 400, 5.
Tieleman(s) I 89, 122, 72, 3, 4, 226, 320, 31; II 92, 3, 159, 66, 7, 207, 411, 523; III 60, 5, 521, 5, 72.
Tielkens III 581.
Tielkinus II 218.
Tigelrien, van III 156.

Tybosch II 365, 6, 569; III 11, 40, 1, 2, 56, 100, 1, 236, 335, 547.
Typoets I 130; II 562, 7; III 83.
Tysmans II 134.
Til III 17.
Tilborch, van I 106, 79, 241, 79, 80, 1, 2, 11e r. v. b te lezen voor: „Tiborch": Tilborch; 293, 330; III 515, 23.
Tilman I 330, 2, 3, 72; II 91, 246; III 423.
Timmermans II 364, 424, 562.
Toelinc, Thoelinx of Tholinx I 123, 4, 5, 233, 55, 6, 76, 376, 451: II 86, 108, 15, 6, 7, 8, 55, 72, 94, 7, 263, 73, 306, 13, 31, 81, 415, 8, 21, 4, 50, 63, 4, 529; III 51, 69, 83, 4, 154, 255, 399, 400, 24, 5, 547, 69, 72, 80.
Tollessen, van II 566
Tollius II 306, 59.
Tombe, des II 593, 4.
Tomputte, van III 347.
Top II 191.
Torck I 103, 25, 7, 8, 393, 4, 414.
Torne, van den III 529.
Torquet II 259.
Torre, de la II 101.
Torrentinus II 386.
Torsinck II 174, 309, 10; III 44.
Touchon II 358, 9, 66.
Tour, de la II 230; III 234.
Tour, du II 282, 6, 413, 564.
Tour, la II 292.
Touralion II 304, 494, 530, 1.
Toussaint II 133.
Tregels III 424.
Tremoille, de la I 39, voor Jarante lees: Tarante; 67; II 229.
Tret I 314.
Triappen II 213.
Tricht, van I 255; III 153, 4.
Trimbos III 47.
Tromp I 218, 8e r. v. o. lees: dochter van Herpert Maartenszn Tromp; 333, 444; II 18, 9, 98, 215, 71; III 116, 7, 222.
Tromp, du I 85; II 523, 4.
Trompis III 572.
Troost III 303.
Truyden, van St. II 381.
Tscharner I 302, 3, 438, 9; III 47.
Tulden, van I 86, 129, 30, 200, 342, 68; II 40, 8, 202, 69, 95, 443, 500, 1, 44; III 461, 70, 1, 82, 8, 520.
Tuyll (van) II 260; III 112, 92, 493, 563.
Tulleken I 156, 7, 302, 34, 9, 426, 38; II 400, 53, 60, 2, 8, 9, 79, 80, 1, 2, 3, 96, 515; III 41, 4, 6, 7.
Tungeren, van II 248.
Turck II 196.
Turnhout (of Tuerenhout), van I 106, 222, 312; II 337, 8, 61, 2, 3, 71, 2, 3, 4, 5, 81, 2, 3, 98, 437, 43; III 13, 557.
Twiller, van II 480, 2.

U

Uden, van I 137, 44, 5, 6, 7, 51, 62, 6, 202, 88, 370, 2, 6, 90, 406; II 67, 94, 498, 525; III 7, 151, 2, 3, 64, 9, 356, 76, 7, 8, 582, 4.
Uyt Mattemburgh II 56.

Uyttenbogaert III 114.
Ulecoten, van III 155.
Ulemans II 440.
Uleus II 147.
Ulleressi II 329, 572.
Ulse III 276.
Ursel, van II 13.
Utenhove, van III 193.
Uter Oisterwyck I 365, 88, 441.
Utrecht, van I 357 ; III 400.
Uuytwyck, van II 144 ; III 498, 9.

V

Vaart, van der I 133, 353, 64, 74, 446 ; II 33, 378, III 241.
Vaeck III 56.
Vaerlaer, van III 209.
Valant I 387, 8 ; III 549.
Valasco, de III 215.
Valck II 258.
Valckenarius I 441.
Valckener, de III 552.
Valckenhoff III 222, 573.
Valckens (van Maren) I 138 ; II 408.
Valkenburg II 79, 379.
Vanevelt, van III 393.
Varick, van I 162, 436 ; III 167.
Vasseur II 348.
Vastaerts I 82, 267, 81, 379 ; II 69, 74, 5, 6, 91, 185, 99, 247, 8, 51 ; III 51, 282, 302, 437.
Vautravers II 482.
Vechel, van I 81, 145, 6, 98, 275, 6, 7, 8, 9, 80, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 90, 322, 4, 51, 71, 3, 6, 81, 86 ; II 9, 41, 68, 112, 40, 1, 252, 3, 6, 7, 8, 62, 73, 6, 7, 89, 94, 8, 326, 30, 1, 2, 50, 71, 3, 98, 423, 52, 76, 94, 502, 8 ; III 161, 9, 413, 4, 61, 518, 37, 8, 51, 3, 6, 7, 8, 9, 60.
Veen, van II 67, 164, 244, 313, 498 ; III 372, 555, 61.
Veen(en), van der I 327, 31, 53.
Veerdonk, van de II 288.
Velde, van den I 204, 53, 6, 377, 415 ; II 40, 1, 175, 6, 7, 80, 98, 214, 75, 6, 8, 339, 61, 2, 73, 428, 36, 40, 530, 1, 2 ; III 173, 7, 288, 90, 469, 557, 84.
Velde gezegd Honselaer, van den I 351, 8, 9, 60, 98 ; II 401, 35.
Velddriel, van I 165 ; II 140 ; III 31, 2.
Velingius I 219, 426.
Velpe, van I 290 ; II 323, 57, 417, 52 ; III 178, 347, 8, 404, 8, 517, 8, 9, 55.
Velsen (van) I 85, 214, 43 ; II 444, 533.
Velraedt gen^{d} Mentter III 288, 9.
Velters II 42, 456.
Ven van de(r) I 73, 5, 110, 245, 91, 450 ; II 225, 78, 9, 82, 313, 65, 74, 502 ; III 16, 57, 244, 305, 48, 53, 408, 18, 509.
Venbosch III 155.
Vendicx I 78.
Venlo, van I 136, 371 ; II 257.
Vennicx I 79, 81, 322.
Venroy, van I 141, 3, 59, 335, 6, 41 ; III 47, 179, 342, 3, 415, 567.
Verbeeck I 93, 275.
Verbolt II 341.

Vercamp I 260, 323, 4; II 148, 9; III 172, 238, 46, 362, 3, 408.
Vercuylen I 348, 449, 50; II 345; III 110.
Vereyck III 305, 7.
Vereycken I 438; III 437.
Verelst I 241; III 316, 514.
Verger, du II 426.
Verhagen I 342.
Verhaeren I 281; II 329, 30, 65, 444; III 70, 560.
Verheyden I 232; II 340, 6, 7, 50.
Verheyen I 405, 9; II 47, 8, 134, 40, 215, 35, 314, 58, 459, 81; III 113, 4, 438, 40.
Verhellouw I 86, 300; II 403, 579; III 163.
Verhoeven I 109, 360.
Verhofstad III 68, 239.
Verhulst I 194; III 89, 488
Verkuyl II 87, 546.
Verlaer, van II 301.
Verleck III 55.
Verlenius II 386.
Vermaas II 265.
Vermandel I 361, 3; II 433; III 331.
Vermeer II 104, 448.
Vermeulen I 231, 43, 61, 313; II 39, 304, 97, 592; III 163, 305, 427, 42.
Vernicker II 288.
Verouden I 369.
Verrepaeus II 386, 440.
Verrijt II 433.
Verschaeft I 301.
Verschout I 299.
Versfelt I 86, 93, 140; II 300; III 164, 374.
Versluys III 443 lees: Theodorus.
Verspecht II 568.
Verspyck I 108, 432, 3, 9; II 262, 402; III 427.
Verstein II 37.
Verster I 99, 192, 3, 221, 2, 32, 33, 64, 5, 73, 4, 300, 403, 44; II 48, 92, 140, 72, 3, 86, 96, 256, 61, 330, 51, 2, 435, 9, 40, 501, 86; III 43, 117, 8, 9, 20, 1, 303, 7, 10, 408, 27.
Verstynen III 408.
Vertaing, van I 125, 447; II 4.
Vervenne II 184, 365.
Vervoort I 305, 32; II 541.
Vervorst I 212, 3; II 184, 239, 40, 376.
Verwey II 260, 540; III 13, 29.
Verwiel II 331.
Vessem, van I 302, 21, 49, 449; II 518.
Vest, van den II 375.
Vette, de II 178.
Vial, de III 407,
Vianen, van II 23.
Vieroot III 276.
Vygh (of Vyge) I 247, 8, 9, 56; III 281, 555, 6.
Vyns II 247, 527, 8.
Villerius III 129.
Vilt van Os II 415, 8.
Vincent III 374.
Vinck I 227, 398; II 42, 168, 339.
Vinschot III 70.
Virmundt, van I 417, 8.
Vis I 208, 19; III 45.
Visschers I 419.
Vissers I 257.

Vitellescus II 225
Vitr(i)arius I 193, 233; II 172, 3; III 129.
Vladeracken, van I 78, 227, 94, 7, 8, 375, 7, 87, 8, 428, 30, 7; II 17, 24, 185, 241, 2, 8, 9, 267, 14e r. v. b, lees: Vladeracken: 386, 406, 9, 10, 23, 41, 2, 4, 65, 74, 561, 82, 4; III 142, 52, 3, 5, 81, 6, 253, 302, 11, 2, 3, 4, 5, 6, laatste r. der noot voor Veechel te lezen: Vechel; 318, 25, 6, 30, 40, 76, 85, 6, 7, 92, 421, 37, 45, 52, 546, 9, 50, 2, 75, 78.
Vlaming, de II 314, 430, voor Martinus te lezen: Mathias; 454, 515.
Vlas I 438; II 247.
Vleedincx I 137.
Vlemminck (die) I 276; III 74, 537.
Vlem(m)ings I 121; II 449.
Vlieck II 161, 419.
Vlieger, de I 143; II 133, 331; III 424.
Vlierden, van I 167, 428; II 73, 169, 78, 204, 10, 8, 96, 518, 9, 28, 65, 6, 7; III 93, 161, 381, 2, 3, 454, 546, 53.
Vliert, van der I 260; II 93, 216; III 172, 4, 8, 240, 363.
Vlymen, van I 348, 449; II 77, 183; III 138, 55.
Vlodrop, van III 400.
Vloots II 11, 122, 306, 7, 9, 571.
Vluggers I 111.
Voet I 213; II 363, 4, 5, 6; III 35, 353.
Voetius I 293, voor Gijbertus te lezen Gijsbertus.
Voets II 520.
Vogels I 301; II 5, 120, 1, 358, 449; III 572.
Vogelsangh I 156, 8; II 297.
Vogelvanger I 149, 357; II 123, 570.
Voirwerck I 80, 1, 2.
Volder, de II 247, 405, 6, 7.
Volken, van III 21.
Volkers II 469.
Vollenhoven, van III 499, 500.
Volter, de III 375.
Vonk I 89.
Voocht, de I 349; II 332, 568.
Voochts II 257.
Voorburg, van II 403.
Voorn, van I 85; II 226, 42, 350, 62, 70, 88, 500, 5; III 13, 149, 383, 99. Zie nog Splinter.
Voorst tot Voorst, van II 236.
Voort, van de(r) I 261, 385; II 85, 103, 82, 213, 4, 71, 428, 42; III 426, 514, 21.
Voort, Rouppe van der I 102, 3, 379, 446; II 69, 85, 534, 85.
Vorst, van der II 269, 496; III 39, 222.
Vorstenbosch I 384; II 41, 87, 594.
Vorsters II 469.
Vos(s) I 120, 85, 275, 6, 9, 344, 442; II 182, 338, 9, 71, 450, 503, 70, 1; III 11, 337, 424, 512, 3, 5, 47, 55.
Vos, de I 217, 81, 2; II 430, 3, 79; III 232, 350.
Vos van Steenwyk, de I 436.
Vosbergen, van I 332.
Vosch van Avesaet I 135; III 228, 9, 303.
Vrancken II 204, 18, 57, 87, 457, 540, 4; III 83, 253.

Vrecken, van der I 158; II 347.
Vredenburch, van II 236.
Vreggen I 107, 8, 9, 12, 198; II 254, 64, 318, 402, 541; III 91, 408.
Vrients II 336.
Vries, de I 258, 366.
Vrieseve(e)n, van I 212; III 439, 554.
Vrieze, de II 274, 529; III 156, 248, 481.
Vry, de II 576.
Vrybergen, van II 524.
Vrythoff, van den II 581.
Vroler, van II 550.
Vuegen II 420, 3, 4.
Vuchts (of van Vucht) I 80, 233, 80, 321, 2, 51; II 10, 1, 2, 73, 169, 254, 355, 6, 7, 85, 415, 62, 3, 4, 70, 2, 526, 37; III 15, 152, 200, 50, 75, 302, 401, 4, 42, 59, 88, 548.

W

Wachtelaar II 38, 408.
Waderle, van II 110, 1; III 152, 242, 54, 543.
Waalwyk, van I 120; II 42; III 288.
Wael, de I 78, 155, 66, 7; II 12, 210; III 75, 156, 338, 435, 6, 40, 538.
Waert (of Weert), de II 80.
Waerden, van der(n) I 265, 335; II 568; III 156, 240, 449.
Waggens II 210.
Wal, van der III 138.
Waldeck, van II 229.
Walewyns II 515.
Walhain, de III 212.
Walkart II 262; III 305.
Wall, de I 35.
Walle III 76.
Walraven I 89, 90; II 173, 354, 431.
Walravens II 302.
Walschuth, van I 323.
Walstart II 580.
Walt, van II 32.
Walterii II 309.
Walterthum II 458.
Wamel, van I 183, 207, 8, 432; II 82, 283; III 149, 303, 20, 31, 3, 4, 41, 7, 494, 5.
Wande, van den I 77; II 156.
Wansing II 332.
Want II 195, 398; III 425.
Warmond, van I 141, 80, 1; II 87; III 30, 2.
Warray II 460.
Wartenberg I 181, 3, 4, 330.
Was I 411.
Wasselin, de II 99, 100; III 394, 5, 8.
Wassenaer, van II 230; III 193, 343.
Wassenberg, (van) II 340, 1, 3, 417.
Water, van de I 85, 145, 226, 31, 90, 1, 351, 81, 96, 428, 9, 42; II 29, 38, 40, 121, 35, 6, 7, 8, 9, 41, 3, 4, 59, 202, 48, 325, 6, 30, 57, 83, 408, 43, 61, 7, 99, 505, 6, 31; III 7, 8, 124, 5, 61, 8, 9, 358, 508, 10, 5, 6, 20, 1, 77, 8.
Watermael II 432.
Watrin I 303; II 92, 315; III 335, 42.
Waverijn, de III 482.
Webster II 38.

Weeghen, van der I 68; II 388, 90, 421.
Weel, van I 102; III 410.
Weeling III 469.
Weels III 536, 9.
Weer, de II 283, 4; III 51, 68, 84.
Weerdenburg, van II 16, 418, 9; III 287.
Weerhusen, van III 154.
Weert, de I 365; III 154, 541.
Weert, van I 153, 246, 66, 320, tusschen Henrick en Jacobszn het woord „door" te schrappen; 361, 73; II 88, 197, 211, 337, 89, 430, 3; III 11, 3, 155, 260, 303, 40, 3, 4, 6, 419, 22, 99, 515, 71.
Wees, van I 414.
Weeze, van II 567.
Wege(n) I 91; II 446.
Weigels I 213.
Weinghuysen II 306.
Weitzel, de I 426.
Weyborch, van I 376, 7.
Weyden van der I 275; II 398; III 154.
Weyer, de I 335.
Weygaers II 83.
Weygergancx II 173; III 47, 378, 521, 71.
Weyhaes III 155.
Weyl II 330.
Weytens II 259.
Weyts III 231.
Wel, van I 145, 6, 8, 9, 351, 8; II 109; III 13.
Welderen, van II 229; III 117.
Welhuysen, van I 323, 4.
Wellens I 139, 44, 68, zij was de eerste vrouw; 211 idem; II 274, 420, 3, 68.
Wels(ch) I 85, 211, 22, 3; II 37, 121, 252, 88, 540; III 289, 300, 2.
Welt III 61.
Wercke, van de III 52.
Werdt, de I 414.
Werden, van I 438; II 216, 477; III 258, 437, 99.
Weremont, van I 407; III 420, 1, 4.
Wernaer II 126.
Werneer III 152.
Werve, van der II 141; III 156.
Wesel, van III 79.
Wesep, van II 85.
Wesseling I 109.
Weselman I 400, voor L F. te lezen C F.; 430; II 42, 389; III 121.
Westrick, van I 423.
Westrum, van III 499.
Wevelinckhoven, van I 265; III 449.
Wetering, van de II 366.
Wetten, van (der) I 281; III 558.
Wichelhuysen II 444.
Wichen, van III 155.
Wiel, van den I 84, 7, 146, 67, 320, 1, 59, 85, 8; II 10, 1, 38, 40, 112, 35, 70, 435, 99, 505; III 332, 508, 13, 4, 5, 20, 2, 42.
Wieringen, van III 230, 9, 51.
Wierix III 195.
Wigt, van III 536.
Wyburgh II 570.
Wyck, van I 18, 73, 84, 206, 326; II 67, 73, 102, 4, 15, 29, 242, 560; III 84, 176, 290, 358, 579.
Wydenkeller, van I 209.
Wyer, van de(n) I 145; II 257, 425; III 4, 61, 440, 8, 61.
Wyers III 533.

Wyk, de I 241.
Wykerslooth, van I 254, 60.
Wylde I 156, 82, 3, 96, 7, 272; II 506, 58; III 39, 42, 221.
Wylich(k), van II 400; III 185, 6.
Wynants I 168, Elisabeth W. was de tweede vrouw; 206, Margaretha, sub *h* vermeld, was eene bastaard; 207, 10, voor blz. 205 te lezen, 206: 211, id. als ad 168; 2, 6, 50, 82, 356, 96, 421, 2, 3, 9; II 73, 152, 64, 5, 12e r. v. b voor no 645 te lezen: no 644; 170, 244, 59, 336, 71, 4, 419, 32, 558, 70; III 12, 81, 2, 253, 300, 34, 96, 407, 45, 526, 51.
Wynbergen, van I 74, 254, 324; II 49, 116, 229, 451.
Wynen III 213.
Wyngaerden, van (den) II 17, 268, 71; III 33, 4, 5, 115, 314.
Wynhoungue, de II 268.
Wynkens III 155.
Wynnagel I 312.
Wyntjes II 81.
Wys, de I 102, 10, 42, 9, 315; II 239, 560; III 229, 405, 9, 10, 11, 28.
Wijtfliet, van I 434; II 94, 247, 52, 387, 405, 26; III 53, 359.
Wytings I 105.
Wytmans I 355, 6, 421; III 300, 556.
Wytvelt, van III 412, 526.
Wyze, de III 101.
Wilberts II 249, 88, 90,
Wilcke, van II 367, 8.
Willebois, van der Does de I 70; II 348, 9; III 478.
Willefinck, de I 319, 56, 407; II 448; III 560.
Willegermans III 359, 60, 1, 2.
Willemse(n) I 74, 89, 141.
Williigen, van II 378, 427, 45; III 237, 47.
Wilmot I 134, 5.
Wilmsdorff, van II 287.
Wils III 28.
Winkelman I 365.
Winkelroy I 248.
Wintelre (oij), van II 48, 113, 399.
Wissel, van III 537, 49.
Withaen II 99.
Withave, van der III 456.
Witmeer, van I 246, 440; II 73, 9, 199; III 156, 60.
Wit(t), de I 400, 23, 4, 5, 6, 30; II 400, 80; III 156, 409, 21.
Witte, de I 99; II 36, 437; III 449.
Wittenberch, van III 359.
Wittenhorst, van I 125, 8, 414; II 93, 409, 10, 11; III 181, 2, 5, 6, 7, 9, 240.
Wittert van der Aa III 564, 6.
Wober, van I 290.
Woensel, van I 240; III 509.
Woerkom, van I 221, 73, 403, 46; II 202, 309, 12, 4, 422, 35, 48, 60; III 119.
Woert, van der III 51.
Woestenberg, van II 126, 244; III 252.
Wolff, van der II 18, 303; III 115, 6.
Wolff, de I 217, 26, 31, 46, 350, 79, 90, 449; II 50, 183, 211, 78, 326; III 248, 9, 53, 360, 1, 2, vóór Wolff te plaatsen „de"; 482, 526.

Wolffaerts III 184.
Wolfs III 260.
Wolfsbergen, van I 259, 441; II 39, 98, 103, 6, 365, 438, 89, 538, 52; III 439.
Wolffsen II 353, 66.
Wolfswinckel, van II 365; III 40, 62, 89, 178, 236, 40, 548.
Wolters II 310, 96.
Wonders II 520; III 526, 58, 61, 71.
Worms I 196; II 57, 8.
Wou, van I 301, 3, 66.
Wouters III 102.
Wouwe, van de III 349.
Wrede III 152.
Wredt I 259.
Wullen, van I 330; II 315; III 305.
Wunder II 555.
Wurmond, van I 405; II 32, 3, 7, 42.
Wursten II 37.

X

Xaverye II 231.

Z

Zael, (van) I 155, 366; II 134.
't Zaers II 362.
Zaets II 196.
Zande, van den(r) I 18; II 163.
Zas III 280.
Zeebis I 291; II 92; III 374.
Zeelant, van III 154.
Zeelmakers III 482.
Zeelst gen^{d} Burghgraeff, van III 166.
Zeeuw, de I 420; II 92; III 374, 481.
Zeger Adriaanszn I 266, 86, 9; II 9, 194, 5, 252, 79, 80, 1, 4, 350, 1, 465, 8; III 159, 61.
Zegers II 226.
Zeller, van II 31.
Zehender II 358; III 419.
Zeylmans II 401.
't Zestich II 477.
Zevenbergen, van. Zie van Bergen.
Zevenborne, van III 140.
Zybert van Zyburch II 329, 572.
Zyberts (of Zeberts) I 242, 66, 320, 35, 61, 3; III 438, 9, 40, 507. Zie nog Seberts.
Zydewynen, van der, of van den Zydewynde I 137, 375, 406.
Zyll, van II 469.
't Zloschen I 388.
't Zoens III 288.
Zoesius I 270; III 106, 7, 126, 83, 91.
Zoete de Laeeke I 334; II 32, 198.
Zoggel, van I 24.
Zon, van III 154.
Zonst, van I 245; II 79, 443.
Zorghen III 152.
Zorreth I 384; II 32, 3, 39, 570; III 366, 441.
Zoudenbalch, van II 429.
Zuerius II 41, 281. Zie ook Sweerts.
Zuylen, van I 323; II 242; III 303, 421.
Zuylre, van II 284.
Zundert, van II 278, 9, 85, 352; III 124, 5.
Zurpele, van II 562; III 237.

Zutphen, van I 156, 7, 207, 12, 40, 1, 79, 80, 5, 431; II 77, 9, 82, 199, 216, 306, 58, 89, 402, 570; III 41, 171, 2, 454, 518, 23, 38, 41, 55, 71, 80, 1.
Zwaan I 89, 156, 7.
Zwanen II 274.
Zwart, de I 89.
Zwartsenborch, van III 391.
Zwavel III 152.
Zweertveger III 155, lees Zweertveger voor Swentueghere; 497.
Zweynnen I 249.
Zwyndrecht, van I 89.
Zwysen II 404.
Zwitten van Weerdt I 92.

NASCHRIFT.

Ad Dl II p. 384. Over den beweerden Bosschen boekdrukker Gerard Leempt van Nijmegen zie men Dr. C. M. Hermans Bijdragen p. 331.

Ad Dl III p. 27. Over een der glasramen in het klooster Bethanie zie men Taxandria XXI p. 271.

Ad id. p. 84. Volgens het handschrift, dat van S. Pelgromius zoude zijn, stonden op de galerij van den Kolveniersbogaard de wapens van de navolgende personen: R. v. H(ornes); een van Hornes, wiens wapen was gedeeld, rechts van Hornes, links van Renesse; J. v. F(laderacken); E. v. (de) W(ater); R. v. E(yck); G. P(els); G. v. B(erckel); G. H(eym); J. A(melroye) v. V(lymen); D. L(ouwe?).

BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
3 1197 21118 0473

Date Due

All library items are subject to recall at any time.

JUN 2 2 2010

Brigham Young University